

ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

„КРСТЕ МИСИРКОВ“ – СКОПЈЕ

ISSN 0025-1089

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

ГОДИНА LXV 2014

**СКОПЈЕ
2014**

Македонски јазик	ГОДИНА LXV	стр. 1–468	Скопје 2014
------------------	------------	------------	-------------

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

излегува еднаш годишно

Редакција:

Лилјана Макаријоска (одговорен уредник)
Еленка Стоевска-Денчова (заменик одговорен уредник)
Александра Ѓуркова (секретар)
Гоце Цветановски
Фани Стефановска-Ристеска
Елена Верижникова (Русија)
Милан Михаљевиќ (Хрватска)
Вера Смоле (Словенија)
Ана Цихнерска (Полска)
Станислав Станковиќ (Србија)

Уредувачки одбор:

Кирил Конески
Коста Пеев
Трајко Стаматоски
Влоѓимјеж Пјанка (Полска)
Рина Усикова (Русија)
Виктор Фридман (САД)
Гизела Хавранек (Германија)

Адреса:

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, п. фах 434
www.imj.ukim.edu.mk

број на жиро-сметка
40100-788-1242

Финансирано од **Министерството за култура** на Република Македонија

СОДРЖИНА

ПОВОДИ

Илија Велев

Историското проникнување на старословенскиот книжевен
јазик (по повод 1150 години од Моравската мисија и
стандардизацијата на старословенскиот јазик)..... 7

Александра Ѓуркова

1944–2014: За седумдесетгодишниот јубилеј и за
предизвиците за македонскиот јазик..... 17

Лилјана Макаријоска

Кон 80-годишнината од раѓањето на Георги Георгиевски..... 21

Убавка Гајдова

На проф. Јан Соколовски (по повод 70-годишнината)..... 23

Снежана Веновска-Антевска, Олгица Додевска-Михајловска

Кон 60-годишнината од раѓањето на професор д-р Снежана
Велковска, научен советник во Институтот за македонски јазик..... 29

Снежана Веновска-Антевска

60 години од раѓањето на професор д-р Благица Петковска..... 37

Роза Тасевска

Сеќавање на професорот Франтишек Вацлав Мареш (1922–1994).... 43

СТАТИИ

Мито Аргировски

За некои словенизми во етимолошкиот речник
на Н. П. Андриотис..... 49

Татјана Илиева

Състояние и перспективи на съвременната палеославистична
лексикографија Словообразователен речник на
старославјански език..... 55

Емилија Црвенковска

Влијанието на македонската редакција на црковнословенскиот
врз хрватскоглаголската писменост..... 73

Лилјана Макаријоска

Фонетско-правописните особености на
Григоровичевиот псалтир..... 87

Мито Аргировски

Кон етимологијата на лексемите *ласѣаѣарка*, *ѣуде*, *коѣе*..... 103

Васил Дрвошанов	
Кон семантиката на лексемата <i>луња</i> во македонските говори.....	107
Марјан Марковиќ	
Конкурвенција на предлозите <i>на</i> и <i>врз</i> како показатели	
на просторните односи.....	119
Радмила Жугић	
Једнокоренски синоними у лексичко-семантичкој групи	
пејоратива за мушка лица у јабланичком говору.....	131
Бранимир Станковиќ	
Униформен др-модел за македонскиот и за српскиот јазик и	
за југоисточните српски говори.....	145
Љубица Станковска	
Приказ на непознати лични имиња.....	165
Мери Момировска	
Лексиката вградена во топонимите од крушевскиот регион.....	183
Александра Ѓуркова, Симона Груевска-Маџоска	
Актуелни проблеми на јазичното планирање во	
Република Македонија	191
Елени Бужаровска, Лилјана Митковска	
Семантиката на глаголот <i>се надева</i> : изразување	
емоција или став?.....	203
Симон Саздов	
За говорителот и зборуваачот или за суфиксите -тел и -ач	
во современиот македонски јазик.....	219
Александра Ѓуркова	
Реченицата на Блаже Конески од лингвостилистички аспект	231
Елизабета Бандиловска-Ралповска	
За семантичката структура на описните придавки со	
значење боја.....	245
Марија Кусевска	
Улогата на <i>ѝа</i> како адверсативен дискурсен маркер.....	253
Бојан Петревски	
Редунданцијата во именската синтагма во македонскиот јазик	265
Бобан Карапејовски	
Регионални и социјални варијации во дистрибуцијата на	
експонентите на категоријата определеност.....	273
Анастасия Л. Макарова	
Анкета для изучения модальных и темпоральных категорий	
глагола в языках БЯС.....	285
Николче Мицкоски	
Познавањето на терминологијата од областа на европската	
унија кај идните стручни преведувачи и лектори.....	303

Намита Субиото, Хотимир Тивадар	
Проблеми на стандардизацијата на говорниот македонски и на словенечкиот литературен јазик.....	321
Искра Пановска-Димкова	
Македонските еквиваленти на српскиот презент од перфективни глаголи.....	337
Јасминка Делова-Силјанова	
Фраземи со компонента врат / krk во македонскиот и во чешкиот јазик.....	349
Биљана Мирчевска-Бошева	
За преводот на фраземите	357
Даринка Маролова	
Споредбен преглед на специфичните културни феномени во германскиот и во македонскиот јазик.....	365
Светлана Јакимовска	
Морфосинтаксички особености на француските правни текстови и нивно преведување на македонски јазик.....	373

ПРИКАЗИ

Marinka Šimić	
Мери Цубалевска, Лилјана Макаријоска, <i>Лексикаџа на коментарот кон Погодиновиот јазик</i> , Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 2013.....	387
Веселинка Лаброска	
Ирена Савицка, <i>Фонетските проблеми во ареалната лингвистика (врз основа на јазичната ситуација во југоисточна Европа)</i>	391
Гоце Цветановски	
„Општа реторика“ од Димитар Пандев – труд што недостигаше во мозаикот на македонската лингвистичка литература.....	397
Наталија Андријевска	
<i>Григоровичев примерник</i> , П. Лексика, Index verborum, од Зденка Рибарова.....	401
Бисера Павлеска-Геогиевска, Лилјана Макаријоска	
Значаен прилог кон проучувањето на богословската терминологија во старословенскиот јазик.....	405
Михајло Марковиќ, Александар Какасулис	
<i>Слоеснички јазик</i> од Соња Новотни.....	415

Фани Стефановска-Ристеска	
Македонскиот јазик како средство за комуникација и како израз на културата (Зборник на трудови, Јазикот наш денешен кн. 23)	421
Снежана Веновска-Антевска	
Прилог кон заштитата на творештвото на Блаже Конески.....	427

ХРОНИКИ

Гоце Цветановски	
Свечена академија и Меѓународна научна конференција по повод 60-годишнината од основањето на Институтот.....	435
Олгица Додевска-Михајловска	
Лексикологијата и лексикографијата – мостови меѓу јазиците	443
Марија Паунова	
Меѓународен научен собир „Кирилометодиевската традиција и македонско-руските духовни и културни врски“	447
Роза Тасевска	
VI чешко-македонска научна конференција.....	451

IN MEMORIAM

„Тема“ за проф. Ружа Паноска.....	453
Здравко Стаматоски,	
IN MEMORIAM: Władysław Lubaś (5. 6. 1932– 9. 1.2014).....	457

811.163.1(091)

ИСТОРИСКОТО ПРОНИКНУВАЊЕ НА СТАРОСЛОВЕНСКИОТ КНИЖЕВЕН ЈАЗИК

(по повод 1150 години од Моравска мисија и стандардизацијата на
старословенскиот јазик)

Проследените истражувачки искуства покажуваат дека писменоста е трајна цивилизациска придобивка, своевиден видлив јазик против заборавот, кој како жив извор помага засекогаш да се памети сè, да се овековечи изговорениот но и помислениот збор од памтивека до нашава современост. Идентификуваните писмени споменици од најстаро време и сè до современоста нудат побогати информации за минатото од немите археолошки наоди и другите материјални артефакти. Само од појавата на писмата човештвото потцртало меѓник меѓу предисторијата и историјата на цивилизациите. Старите народи без писма, кои за себе не оставиле никакви писмени сведоштва, а и не биле споменати од други, исчезнале од историјата и биле заборавени засекогаш.

Историско-развојниот континуитет на македонската јазична и писмена традиција во голема мерка е идентичен со книжевно-творечките процеси што се одвивале на просторот на Македонија во сите периоди од нивното вековно опстојување. Оттука и континуираниот развој на книжевните, јазичните и на писмените процеси во Македонија од антиката и сè до средновековната традиција бил директно поврзуван со глобалните цивилизациски односи на социолошкиот амбиент во големите империи, каде што во општите духовни препознавања и во културните прелевања меѓу народите партиципирало и македонското историско искуство. Во која и да е форма изразувано, сочуваното писмено сведоштво за процесите што со векови одминале живо ја илустрираат меморијата за македонскиот духовен и културноисториски идентитет.

Почетокот од периодот на раното средновековие бил преокупиран со глобалниот процес на „големите преселби на народите“, којшто извршил своевидно цивилизациско влијание и на македонскиот простор. Така, веќе од 80-тите години на VI и низ целиот VII век се извршила словенската колонизација во Македонија. Овој миграциски наплив предизвикал влијателни етнички промени на просторот на Македонија и пошироко на Балканот. Домородното (домицилно) македонско население, кое дотогаш било сообразено со византискиот духовен, културен и јазичен амбиент,

дошло во ситуација да се вклучува во новата етничка симбиоза со словенските доселени племиња и по извесно време станало билингвално. Тоа во голема мерка било поттикнато со заживеаниот процес на словенизирање, што го зафатило домородното македонско население. Оттогаш на општествената сцена во Македонија стапила на сила надвладејачката социолошка позиција на словенството како колективен идентитет. Овие глобални процеси биле сложени и се одвивале со забавено темпо во период од скоро два века. Имено, словенските колонизатори лесно ќе се адаптирале на христијанскиот духовен и културен свет под влијанието на контактите со домородното македонско население и со духовната библиска традиција, што била присутна на тлото на Македонија како ранохристијанско византиско искуство. Но таа интеркултурна цивилизациска функција лесно не можела да се реализира, зашто доселеното паганско население тешко го совладувало восприемањето на византискогрчката јазична и писмена комуникација. Затоа дури во периодот меѓу втората половина на IX и средината на XI век во Македонија постапно се прелеале еден со друг двата цивилизациски концепти: *словенскиоѿ* и *визанѿискиоѿ*. Наместо да дојде до извесно цивилизациско премостување, првовремено воено-политичката стратегија на Византија во Македонија продуцирала стационирање на една словено-византиска и притоа христијанска цивилизација и култура. Но, подоцнежните воени и црковни состојби ги подместиле овие концепти, спротивставувајќи ги еден против друг и надградувајќи го класичномакедонскиот и словенскиот супстрат со нови јазични и писмени културноисториски вредности – презентирани во средновековниот период со кодификацијата на старословенскиот (црковнословенски) книжевен јазик.

Тоа се социолошките и културолошки фактори кои го поттикнувале феноменот на историското проникнување на старословенскиот книжевен јазик, за подоцна последователно да се развие македонската јазична варијанта или редакција.

* * *

Во палеославистиката веќе се сметаат усогласени ставовите дека словенската просветителска дејност на св. Константин-Кирил и Методиј дала цивилизациски влог за воспоставување и афирмација на старословенски (црковнословенски) книжевен јазик врз основа на македонските словенски говори од Солунско. Тоа значи дека старословенскиот јазик проникнал од изворот на македонската словенојазична основа, а постапно се восприемал како општословенски – книжевно стандардизиран јазик. Кодификацијата на старословенскиот јазик светите браќа ја реализирале како византиски мисионери и афирматори на словенската духовна и писмена традиција во функција на императорските воени и политички стратешки интереси.

Се претпоставува дека за првпат тие добиле политичка улога на словенски просветители во Византиско-словенското кнежество (архонтија) на територијата на Македонија, управувано од св. Методиј меѓу 845 и 855 год. Честите воени упади од страна на соседната бугарска држава го поттикнувал нискиот морал и отпорот кон византиското поддаништво на македонското население, при што св. Методиј го активирал влијателниот авторитет на словенскиот фактор. За таа цел тој изготвил *Воен судебник* – познат како *Закон за судење на луѓето*, пишувајќи го на словенскиот јазик што го зборувале Македонските Словени, а писмото било византискогрчко. Ваквата книжевно-творечка и општествено-правна појава се должела на фактот што сè уште официјално не постоеле стандардизирани книжевни словенски јазик и устроено словенско писмо. Култно-легендарните извори упатуваат на претпоставката дека, по овие настани високите политички и духовни авторитети на Византија иницирале своевидна мисија што требало да ја спроведува св. Константин-Кирил во словенското кнежество на брата си, св. Методиј. Кај дел од истражувачите таа е позната како Брегалничка мисија, што имала за цел да се придобијат македонското домородно и словенското население во борбата против бугарските аспирации за завладејување на Македонија. Во својата мисионерска дејност св. Константин-Кирил го имал предвид заживувањето на словенското просветителство врз основа на веќе преземените активности на св. Методиј, а дејствувањето го почнал со ширење на христијанството на словенски јазик и со обидите за некакво устројство на словенско писмо. Сепак, поради политичкиот и воен крах на Методиевото словенско кнежество во 855 год., а со тоа и на т.н. Брегалничката мисија, овој словенски просветителски процес останал недореализиран и историски неуспешен.

Ако словенската цивилизациска свест проникнала на територијата на Македонија, од нејзиниот извор, со поткрепа на византискиот воен, политички и црковен интерес, истиот процес доживеал афирмација во Моравско-панонските кнежества на Ростислав и на Коцел, преку дипломатската формација на Моравската мисија, предводена и спроведувана од св. Константин-Кирил и Методиј во периодот меѓу 863 и 885 год. Во политичката основа Моравската мисија била респективно словенска, зашто главните стратешки тенденции требало да се реализираат преку застапеноста на словенскиот јазик во богослужењето, книжевноста и во писменоста. Тоа било едно од главните политички средства на западнословенските владетели за да го централизираат своето владеење, на што силно им пречело влијанието на средновековната франечка држава и на тамошното свештенство. Таму христијанскиот црковен живот бил управуван од франечкото свештенство, кое проповедувало и вршело богослужба на неразбирлив римолатински јазик. Сложената мисионерска операција барала сериозни подготовки од страна на нејзините главни протагонисти, св.

Константин-Кирил и Методиј. Паралелно со устројството на првата словенска азбука – глаголицата се извршила и кодификацијата на сесловенскиот книжевен јазик (старословенскиот или црковнословенскиот), во чијашто основа влегле македонските словенски говори од околината на Солун. Со тоа се создале услови за да се почне со преведување на нужните црковни богослужбени книги, а се напишале и првите оригинални словенски творби. Токму подготовките за Моравската мисија го отвориле активниот процес на словенско книжевно создавање и на словенска преводна креативност. Но самиот чин на заживување на словенското просветителство во Моравија наишол на жестоки политички и црковни отпори од страна на франечката држава и на нејзиното свештенство. Во тој контекст старословенскиот богослужбен и книжевен јазик почнал да се става во политичко-догматска противречност со т.н. тријазична ерес, според која Бог требало да се слави само на еврејски, латински и на византискогрчки јазик.

Со различни степени на политички и црковни успеси таму примената на старословенскиот јазик во богослужбата и во писменоста течела континуирано сè до 867 год., кога во Византија настанале нови политички и црковни состојби. Имено, по смртта на императорот Михаил III и на кесарот Варда, а и со отстранувањето на патријархот Фотиј, од јавната византиска сцена исчезнале клучните иницијатори на Мисијата. Новооснованата Василиева македонска династија на престолот на Византија и повторното враќање на патријархот Игнатиј, спроведувале пофлексибилен политички и црковен однос кон папата во Рим, при што се создале сериозни причини светите браќа да се вратат во Византија на некакви консултации. Веројатно повратниот пат го избрале преку Венеција, па минувајќи преку Панонското словенско кнежевство на Коцел и таму го вткаиле словенското просветителство манифестирајќи го веќе кодифицираниот старословенски јазик и устроената глаголска азбука. Во тие историски рамки некои истражувачи сметаат дека настанале и првите контакти на ученици по род Хрвати и Словенци со словенската писменост и со глаголицата. Самите просветителски цели повторно биле политички и заштитнички, при што во Венеција тоа било уште еден повод св. Константин-Кирил и Методиј да бидат напаѓани и обвинувани за правото да се богослужбува на словенски јазик. Токму и при тогашните полемики со тријазичниците св. Кирил ја постигнал највисоката кота на сопствената аргументација за еднаквоста на сите јазици и писма: *Не врне ли дожд од Боѓа еднакво за сиие? Зар не дишеме воздух сиие еднакво? Тогаш, како не се срамиие да признаеије само ѝри јазика, а сакаиие сиие друѓи народи да бидаиѝ слѝи и љлуви?*)¹. Тогаш св. Кирил успеал да го сврти политичкото внимание и на папата Николај кон словенското просветителство, при што следела и поканата да дојдат во Рим.

¹ Панонски леѓенди, Житие за св. Кирил, глава 16.

Таму во Рим свечено ги пречекал новоизбраниот папа Адријан II, кој го заменил штотуку починатиот претходник, а што е најважно тој ги благословил словенските книги и глаголското писмо и дозволил да се богослужбува на словенски јазик. Со овој чин треба да се сфаќа историското духовно и културно подместување во кое се профилирала третата по важност христијанска цивилизација во Европа – словенската (веднаш по римолатинската и по византискогрчката).

По смртта на св. Константин-Кирил во 869 год. папата се согласил да се манифестира екуменската христијанска чест во богослужбата на старословенски јазик, па како сопствен легат (пратеник) го препорачал св. Методиј на моравскиот кнез Ростислав, на нитранскиот кнез Светополк и на панонскиот кнез Коцељ: *Да ве учи како шїио баравїиє, и да ви ги објаснува на ваш јазик кни҃иїиє на сїиїи црковен чин во целосїи*². Сè до смртта на св. Методиј во 885 год. со различен степен на отпори словенскиот јазик и глаголското писмо биле во практична примена во западнословенските книжевни и духовни средини, а потоа политичките околности предизвикале прогон на Кирилometодиевите ученици и прифаќање на латинските писмени искуства. Но, основните идеи за ширење на словенска цивилизациска свест со примена на словенскиот јазик во богослужбата и во писменоста не згаснале и биле продолжени од Кирилometодиевите ученици, од кои најистакнати биле св. Климент, св. Наум и Константин Презвитер. Нивното напуштање на Моравија и одењето на Балканот означувало враќање на реализацијата на идејата за ширење на словенска цивилизациска свест, назад кон нејзините извори – Македонија.

Поддржувањето на словенскиот јазичен и културен идентитет од страна на Византија, а подоцна и од папата во Рим, се покажало како функционална политичка доктрина и за бугарските владетели Борис и Симеон. Чинот на словенското просветителство во бугарската држава го поттикнал до неговата завршна фаза владетелот Симеон на Преславски собор во 893 год. Тогаш официјално се воспоставил старословенскиот јазик во богослужбената и во книжевната практика на бугарската држава, во чијшто состав бил завладеан и поголемиот дел од Македонија. Сепак, од политички причини се направил компромис во однос на примената на словенското писмо, при што се заменила глаголицата со новоустроено то словенско писмо – кирилицата. Св. Климент и Наум не се помириле со отстапувањата од основните изворни идеи на словенското просветителство, што го спроведувале нивните учители св. Константин-Кирил и Методиј. Затоа целосно се изолирале во Македонија, т.е. во Климентовата епархија, формирајќи ја Охридската духовна и книжевна школа со примената на изворната кирилometодиевска традиција, негувањето на македонска

² Панонски леџенди, Житие за св. Методиј, глава 8.

дијалектна основа во старословенскиот јазик и на глаголицата во писмената практика.

Веќе со активното одвивање на дејноста во Охридската книжевна школа се втемелила и се типологизирала официјалната примена на старословенскиот јазик во македонската средновековна книжевна и писмена традиција. По изминатиот период од нецел еден век сè уште не избледнеле искуствата од дејноста на св. Климент, св. Наум и на епископ Константин во Охридската книжевна школа и во Брегалничкиот книжевен центар. Натаму врз континуитетот на словенскиот јазичен и писмен развој почнале да влијаат процесите од заживувањето на богомилското движење и учење, создавањето на Самуиловото словенско владетелство на просторот на Македонија (976–1014/1018), формирањето на Охридската патријаршија или архиепископија како титуларна помесна црква на овој македонски владетел и сл. Големото влијание на Охридската книжевна школа во Македонија сè повеќе го вкоренувала старословенскиот јазик во богослужбата, книжевноста и во писменоста, а веќе по враќањето на својот државен и духовен протекторат Византија гледала на тие процеси како на антивизантиски постапки. Во тоа особено се убедила при функционирањето на Самуиловото македонско словенско царство, кога при неговото уништување се обидела да ги потисне словенските воспоставени писмени традиции преку доминацијата на византискиот црковен фактор во охридската духовна престолнина. Затоа почнала да се форсира примената на византискогрчката богослужба и масовно да се истиснуваат словенските ракописни книги. Тогаш еден дел од македонските книжевници почнале да пишуваат на византискогрчки јазик, а со нивелирањето на византиската антисловенската политика – истите творци засилено се оддале на книжевно преводување од византискогрчки на старословенски јазик. Како и да е, традицијата на Охридската книжевна школа веќе имала пуштено цврсти словенски корења, што не се искоренувале. Во македонските книжевни и скрипторски центри се продолжило да се пишуваат книги на старословенски јазик, а друг дел од македонските книжевници учествувале во византиските творечки процеси, поддржувајќи ги актуелностите на доминантните идеологии на времето во кое живееле сите заедно.

Веќе воспоставените словенски јазични, писмени и книжевни традиции меѓу X и XI век со самостојните искуства од различните центри повеќе не можеле да го гарантираат опстанокот на изворната основа во старословенскиот книжевен јазик, стандардизиран уште од средината на IX век. Долгиот временски период на заемни книжевни, јазични и писмени врски меѓу средновековните јужнословенски средини и Русуја до некаде успевале да го балансираат основниот слој на старословенскиот јазик, а во тоа Света Гора имала голема улога. Сепак различните политички и црковни влијанија во секоја од словенските средини наложиле да настапат извесни

диференцијации во основата на старословенскиот јазик, при што во секоја од нив доаѓало до постепено проникнување на народните говорни особеностите. Всушност, станува збор за заживување на *редакцискиот период* од историскиот развој на старословенскиот книжевен јазик и на писменоста воопшто. Така, во ракописните споменици што се пишувале во македонските книжевни и скрипторски центри почнале да се диференцираат препознатливи македонски дијалектни јазични црти, кои во палеославистиката се определени како *македонска јазична варијанта* (или редакција) во однос на бугарската, српската или руската. Главните карактеристики што ја изделуваат македонската јазична редакција во однос на другите се претежно на фонетско и на морфолошко ниво. Пред сè, станува збор за мешањето на носовките кога се пишуваат зад одделни консонанти, за вокализација на двата ера во силна позиција – големиот во о и малиот во е, појавата на ново з, деназализацијата на носовките според карактеристиките на македонските дијалектни говори и сл. Ваквите јазични карактеристики се регистрираат во книжевните споменици (ракописни книги) што биле пишувани во кругот на Охридската книжевна школа. Но, по извесно време, во североисточна Македонија се издиференцирала друга јазичноправописна развојна насока во рамките на уште една средновековна македонска книжевна школа, позната како Кратовска (или Кратовско-лесновска). Особено доаѓаат до израз диференцијациите на ортографски план, при што меѓу сочуваното македонско ракописно наследство од XII век наваму се изделуваат тесните карактеристики на *охридскиот* и на *крајовскиот* правописен систем.

Онаква каква што до скоро во палеославистиката беше претставувана типологизираната *македонска јазична варијанта* или *редакција* функционирала во средновековната книжевната традиција сè до крајот на XIII и во првата половина на XIV век. Впрочем, текстовите на сочуваните ракописи до XIII век ја одразуваат најпрецизната македонска јусова јазична редакција на старословенскиот јазик. Кон крајот на XIII век, во веќе реформираната и обновена Византија, се наметнала потребата за нови реформски зафати. Пред сè настапила литургиската реформа, кога Студискиот типик се променил со Ерусалимскиот. Тоа во македонската и во другите јужнословенски книжевности подразбирало активирање на процесот „поправање на книгите“; нови преводи на книжевниот жанровски ансамбл од византискогрчки на старословенски јазик, негово текстолошко прередактирање, структурно доизградување, преантологизирање, идејно акомодирање, реформирање на правописните системи за нивна попрецизна регламентација, стилско доусовршување, итн. Новата политичка и военостратешка позиција на Византија го поставила македонскиот простор (а особено Света Гора) како изворен центар за актуелизирање на развојните тенденции, зашто таа веќе го изгубила влијанието во источните провинции. Македонија станала интегрален простор на византискиот и на словенскиот

духовен и книжевно-културен живот. Настапил активен процес со нови словенски преводи на скоро целокупниот византиски жанровски ансамбл, а поголем дел од македонските книжевници вршеле директни промени на правописниот систем од предлошката, заменувајќи го јусовиот охридски или кратовски правописен систем со новите реформирани безјусови правописи – најпрво *рашкииѿ*, а подоцна и *ресавскииѿ*. Високите критериуми на исихастичкиот принцип за точност и за пластичен стилски израз на словото потсетиле за присутниот јазичен и смисловен хаос, што настанал како резултат на грешките и на несоодветностите во текстовите при нивното повеќеветковно препишување. Се наметнал построг и прецизно нормативен принцип на преведувачка и на препишувачка постапка во македонските книжевни и скрипторски центри.

Сеопфатните нови реформи не ја подместиле значајно основата на македонската јазична варијанта (редакција) од старословенскиот јазик, туку промените доаѓале до израз во правописните системи на македонското ракописно наследство. За жал, до пред две децении во палеославистиката обично промената на правописниот систем од XIV век наваму се сметаше и како промена на јазичната редакција. Следствено, ракописните текстови од македонските или од бугарските скрипториуми пишувани со реформиран безјусов рашки или ресавски правопис се сметаа дека имаат „српска јазична редакција“. Но, во сите случаи, промената на стариот охридски или кратовски јусов правопис со реформираниот безјусов рашки или ресавски правописен систем за нивна попрецизна регламентација, не значело и промена на македонската јазична редакција со српска. Едноставно станува збор за ортографски проблем, а не и за отсуство на македонските јазични црти во текстовите на безјусовите правописно-реформирани ракописи. Во основата на овие сочувани безјусови текстови се идентификуваат македонски јазични црти, па дури се забележува и сè поголем наплив на веќе олицетворена македонска лексика. Затоа при лингвистичките анализи на писмените споменици од XIV век наваму треба да се оперира со терминологијата *македонска безјусова јазична редакција*, којашто трпела измени во однос на *македонскаѿа јусова јазична редакција* само на определено фонетско ниво – во зависност од промените на карактеристичните графеми (букви), што ги наложувал за употреба реформираниот правописен систем. Впрочем, отсуството на назалите ж и љ и нивната деназализација во македонското ракописно книжевно наследство од XIV век наваму не било одраз само на нова писмена тенденција, туку овој лингвистички процес веќе постоел како порано започнат фонетски развој. Во првата и во втората половина на XIV век се идентификува присуството на стариот јусов правопис во сочуваното македонско ракописно книжевно наследство. Уште поинтересни се примерите во сочуваните македонски ракописи кои се пишувале со мешан јусов и безјусов правописен систем. Сето ова потврдува дека во книжевната

811.163.3"1944/2014"

**1944–2014: ЗА СЕДУМДЕСЕТГОДИШНИОТ ЈУБИЛЕЈ И
ЗА ПРЕДИЗВИЦИТЕ ЗА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК**

Прогласувањето на „народниот македонски јазик“ за службен јазик во македонската држава на 2 август 1944 година на првото заседание на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија претставува еден од најважните историски моменти за македонскиот јазик и за планирањето на неговиот статус. Втемелувањето на македонскиот јазик во основите на македонската држава претставува заокружување на еден државотворен процес, којшто има пресудно значење за Македонија, имајќи ги предвид неповолните услови во 19 и почетокот на 20 век под кои се одвиваше опстојувањето на македонскиот народ и на македонскиот јазик. Секако, треба да се има предвид дека и во текот на Втората светска војна македонскиот јазик бил во употреба во партизанскиот и во партискиот печат, според решението на АВНОЈ за објавување на неговите прогласи на сите јазици на народите на тогашната Југославија, вклучувајќи го и македонскиот.

Од историска перспектива, не треба да се заборави дека во етничките делови на Македонија (Пиринска, Вардарска и Егејска), како и во делот во Албанија, македонскиот јазик бил јазик само за домашна употреба, но и забранет за употреба дури и во домашни услови во Егејскиот дел на Македонија. Во Вардарска Македонија која пред Војната се именувала како Вардарска бановина во рамките на Кралството на Србите, Хрватите и Словенците српскохрватскиот бил службен јазик до 1941 год. Состојбите сврзани со македонскиот јазик во другите споменати делови на Македонија во секој случај биле исклучително неповолни. Од тој аспект, решението на АСНОМ се оценува како надоместување за една историска неправда што била чувствувана и како судбина на македонскиот народ. Несомнено, прифаќањето и прогласувањето на македонскиот јазик за службен јазик во тогашната Федерална Македонија, покрај објавувањето на книгата „За македонските работи“ од Крсте Мисирков во 1903 год., претставува еден од најважните меѓници во процесот на јазичното и статусното планирање на македонскиот јазик. Во наредниот период, се организира разработка на јазичната норма првенствено со оформување на Комисија за востановување на азбуката и правописот, која работела во 1944 год. Поради несогласувања и неприфаќање на предлозите од првата и втората комисија, се оформува трета комисија која го дава предлогот за македонската азбука на 3 мај 1945 год., а на 2 јуни дава предлог за македонскиот правопис – предлози кои се прифатени во јуни 1945 год. Натамошната разработка на нормата се

воспоставува пред сè со изработката и издавањето на „Македонскиот правопис со правописен речник“ во 1950 год. од Бл. Конески и Кр. Тошев (речникот е изработен од Р. Угринова и Б. Видоески), како и на Граматиките (на К. Кепески во 1946, на Х. Лант во 1952 год. и на Бл. Конески во 1952 (прв дел) и во 1953 год. (втор дел)) и на Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања (1961, 1965 и 1966 год.) под редакција на Бл. Конески. Се разбира, мора да ги споменеме и Историјата на македонскиот јазик од Бл. Конески (1966 год.) и Историската фонологија на македонскиот јазик од Бл. Конески (објавена на англиски јазик 1983 и на македонски во 2002 год.). Од перспективата на седумдесет години на македонскиот јазик како официјален јазик, прво во македонската држава како дел од тогашната СФРЈ и потоа од 1991 год. во независна Република Македонија до денес, може да се каже дека македонскиот јазик се идентификува како стабилизирани во нормативна и во функционална смисла, со разработка на функционалните стилови на јазикот и со употреба во сите општествени сфери на живеењето (политичкиот живот, војската, авиосообраќајот итн.), во меѓународната комуникација и општо земено во јавниот живот.

Се разбира, особена важност треба да се даде на импозантниот број монографски дела на македонската наука за јазикот посветени на различни граматички, дијалектолошки и лексиколошки теми, како и на речниците на македонскиот јазик. Како значаен настан треба да се одбележи и тоа што во 1998 год. од страна на Собранието на РМакедонија беше изгласан Законот за употреба на македонскиот јазик, со којшто се регулираат одредбите во врска со сферите на употреба и заштита на јазикот, и на тој начин се институционализира грижата на државата за македонскиот јазик.

Кои се предизвиците што се поставуваат пред македонскиот јазик денес во 2014 година, од аспект на планирањето на неговиот статус и неговиот корпус? По промените на Уставот на РМ во 2001 год. коишто ги опфаќаат и членовите што се однесуваат на македонскиот јазик и на јазиците што се употребуваат во РМ, како и на Преамбулата на Уставот, дојде и до извесни поместувања во врска со статусот на македонскиот јазик во македонската држава. Во членот 7 од Уставот со којшто е регулиран статусот на македонскиот и на другите јазици што се зборуваат во Македонија е определено дека: „На целата територија во Република Македонија и во нејзините меѓународни односни службен јазик е македонскиот јазик и неговото кирилско писмо. Друг јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните исто така е службен јазик и неговото писмо“. Тоа полека го намалува значењето и улогата на македонскиот како кохезивен фактор, односно јазик што служи во сите сфери на општеството: политичка, надворешнополитичка, културна, економска сфера итн. Евидентно е и намалување на просторот на употребата на кирилицата, особено во јавната сфера, на Интернет и сл., а не се ретки и случаите на мешање на кирилицата и

латиницата. Во 2008 год. е донесен и Закон за употреба на јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните во РМ и во единиците на локалната самоуправа со кој се регулираат начините и сферите на употреба на другите јазици што се зборуваат во Македонија. На тој начин се земени предвид определбите за почитување на сите јазици кои се зборуваат во Македонија и за уточнување на сферите и нивоата на нивната употреба. Фактичката состојба денес е одбележена со тоа што во општините каде што се зборува друг јазик (освен македонскиот) од најмалку 20% од граѓаните на РМ се среќава извесно занемарување или непочитување на некои законски одредби (несоодветно обележување на јавни објекти: училишта, општини и сл., на сообраќајни знаци итн.).

За да се стават јасни разграничувања и за да се надминат проблемите во оваа сфера, очигледно е дека е потребно оформување на поширока национална стратегија за тоа во која насока ќе се одвива негувањето на статусот на македонскиот јазик во Р Македонија и на другите јазици што се употребуваат на нејзината територија, како и регулирањето на сферите на нивната задолжителна употреба. Македонската држава има ресурси коишто може да се искористат во извршување на споменатите задачи и предизвици, и тоа во научниот кадар којшто професионално се занимава со македонскиот јазик и со другите јазици на научен и на општествен план.

Имајќи ја предвид седумдесетгодишната традиција во македонската наука за јазикот и свртувајќи се кон перспективите, може да се каже дека македонските лингвисти имаат солиден капацитет за изработка на најавените проекти: Правопис на македонскиот стандарден јазик и Електронски корпус на македонскиот јазик, коишто покрај други проекти се дел од Националната стратегија за развој во културата 2012–2017 на Министерството за култура на РМ. Со нивната изработка ќе се потврди тенденцијата за активно вклучување во култивирањето, евалуацијата и евентуалната потреба од реконструкција на јазичната норма, а ќе се потврди и потребата од постојано следење на современите процеси од лингвистичка и екстралингвистичка природа, коишто се главни фактори за промените во македонскиот јазик.

Александра Ѓуркова¹

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, aleksandra.gjurkova@imj.ukim.edu.mk

811.163.3-05(060.91)

ПО ПОВОД 80-ГОДИШНИНАТА ОД РАЃАЊЕТО НА Д-Р ГЕОРГИ ГЕОРГИЕВСКИ

Прославувањето на осумдесетгодишнината од раѓањето на д-р Георги Георгиевски претставува можност да се потсетиме на неговиот влог во македонската наука за јазикот и особено во работата на Одделението за историја на македонскиот јазик при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Георги Георгиевски е роден на 15 април 1934 год. во с. Кронцелово, Воденско, во егејскиот дел на Македонија. Од 1948 до 1965 год. живее и работи во Чехословачка, каде што, по завршувањето на средното образование, студира славистика на Филозофскиот факултет при Карловиот универзитет во Прага, а по завршувањето на студиите работи како библиотекар во Словенската библиотека во Прага. По преселувањето во Скопје, од 1966 год. работи во Народната и универзитетска библиотека во Скопје, а потоа во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Во 1974 год. на Филозофскиот факултет во Скопје го одбранува магистерскиот труд на тема „Јазичните подновувања во записите и натписите во македонската писменост до XVIII век“, а во 1988 год. и својата докторска дисертација на тема „Инфинитивот, неговата замена и конкурентските синтаксички конструкции во македонските текстови од XII до XIV век“.

Резултатите од своите истражувања ги објавува во неколку монографски изданија, во списанијата: *Македонски јазик*, *Македонистика*, *Литературен збор*, *Кирилотеодиевистика*, и др., а дел од нив се објавени во неговата книга *Македонистички студии*.

Како долгогодишен соработник на проектот *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција* Георгиевски дава огромен придонес во збогатувањето на одделенските картотеки и во лексикографската обработка. Тој е еден од составувачите на *Индексот кон Речникот на македонските библиски ракописи* (со В. Десподова, З. Рибарова, М. Аргировски, К. Бицевска).

Георгиевски е автор на првата темелна студија за употребата на инфинитивот во македонските црковнословенски текстови под наслов *Инфинитивот и неговите еквиваленти во македонските текстови од XII до XIV век* (1990).

Трудот *Македонистички студии* (2001) на Георгиевски дава значаен прилог кон проучувањето на: палеографските, фонетските, морфолошките и синтаксичките особености на македонските средновековни ракописи, замената на синтетизмот со аналитизам и низа други јазични проблеми, јазичните особености на старите записи и натписи, но и на одделни прашања од

современиот македонски јазик. Врз основа на јазичните проблеми што ги третираат, трудовите се подредени во тематски целини: *Лингвистички поглед врз сѝари книжевни сѝоменици*, *Јазични подновувања во сѝариите зајисци и најѝисци*, *Лингвистички особеносѝи од современиот јазик* и *Ономасѝички особеносѝи*.

Трудот *Да-реченицаѝа во македонскиот јазик* (2009) е плод на долгогодишниот интерес на авторот за овој јазичен проблем и ги презентира сознанијата за синтаксичките функции на да-реченицата во македонскиот јазик, врз основа на богат јазичен материјал ексцерпиран од стотина литературни дела од македонски автори и тоа во врска со: предикатната, подметната, предметната, атрибутната, предикатноатрибутната и прилошката да-реченица.

Во монографскиот труд под наслов *Јазичниите подновувања во зајисѝиите и најѝисѝиите во македонскаѝа ѝисменосѝи до 18 век* (2010) Георгиевски заклучува дека записите и натписите со пројавените јазични подновувања имаат непроценлива вредност за проучувањето на историјата на македонскиот јазик со оглед на тоа што тие допуштаат во поголема мера проникнување на народните јазични подновувања отколку текстовите. Тој се осврнува на фонетските промени документирани во записите и натписите, а проследува и некои морфолошки, синтаксички, како и лексички подновувања кои од народниот јазик проникнале во јазикот на записите, па изделува и четири лексички слоеви во записите, групирајќи ги според потеклото на зборовите, и тоа: слој од општословенски зборови, слој од црковнословенизми, слој од народните лексички елементи и слој заемки (главно турцизми и грцизми).

Георгиевски и денес е присутен во Институтот во кој го помина својот работен век, во кој ги остави резултатите од долгогодишната работа, но и белегот на човек со препознатлива добрина, искреност, скромност и несебичност. Јас, како помлад соработник, кој ги стекнуваше своите знаења и искуства од неговите трудови, неодамна со задоволство ја прифатив соработката за претставување на лексиката на неговиот роден воденски говор. Георгиевски секојдневно прави напори да ги види отпечатени своите нови научни трудови, но и своите необјавени стихови, својата потресна приказна за деновите од детството кога и тој како и многу други ја преживеал разделбата со родното огниште. Па затоа, по повод осумдесетгодишнината, му посакуваме пред сѐ добро здравје, спокоен живот, како предуслов за уште животни радости и остварување на плановите.

Нека му е честит јубилејот!

Лилјана Макаријоска¹

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, makarijoska@yahoo.com.

811.16-05(060.91)

НА ПРОФ. ЈАН СОКОЛОВСКИ
(по повод 70-годишнината)

Годишнините се убав повод да им посветиме заслужено внимание на пријателите што ни го прават животот посодржаен, поосмислен и порадосен. Кога пријателството не е само личен однос туку се потпира на една долгогодишна посветеност на Македонија и значаен влог во македонистиката и пред сè, континуиран активен придонес за афирмацијата на македонскиот јазик во славистичкиот свет, тогаш, имаме убава прилика, ние, македонските лингвисти заеднички да му го честитаме 70-годишниот јубилеј на нашиот драг пријател, професорот Јан Соколовски и да му се заблагодариме за сета негова досегашна активност врзана за нашата земја и за нашиот јазик.

Јан Соколовски е роден на 14 октомври 1944 година во Тарногура, југоисточна Полска. Уште на сосем млада возраст животната патека го повела 600 километри подалеку од родното место, на југозапад, во Вроцлав каде што завршил „Технички колеџ за внатрешна пловидба“, единствената школа од ваков тип во тоа време во Полска. И денес, со гордост и со љубов се сеќава на времето поминато во ова училиште, но, сепак, тогаш младиот Соколовски решил да заплови по други води. Во 1965 година тој се запишува на Филолошкиот факултет на Вроцлавскиот Универзитет со цел да ја изучува руската филологија. Првичниот интерес го насочил кон изучување на руската литература. На часовите посветени на литературата на словенските јазици, Соколовски за првпат ја запознал Македонија и македонскиот јазик преку, во она време, младата македонска литература. Меѓу неговите драги сеќавања е и едно поврзано за испитното прашање на кое одговарал кај неговиот професор Марјан Јакубјец, а кое се однесува токму на македонската литература и на творештвото на Блаже Конески. Како напредувал со студиите, така се зголемувале лингвистичките сознанија на младиот Јан Соколовски, што, на крај, резултирале лингвистиката да стане негова животна определба. Свој значаен придонес на овој пат имале неговите професори: Антониј Фурдал, Леон Завадовски, Виталиј Марков и уште многу други. Магистерската работа на тема: *Фразеологизмы и межъязыковые идиомы в современном русском и польском языках (на материале словарей и романа И. Ильфа и Е. Петрова «Золотой теленок»)* ја одбрал во 1970 година под менторство на проф. Ина Чернухина од Вороњез. Во 1977 година Јан Соколовски ја одбрал неговата докторска дисертација: *Negatywa we współczesnym języku rosyjskim* под менторство на проф. Антониј Фурдал. Хабилитира во 2005 година врз основа на монографијата: *Słowiańskie derywaty imienne z przyimkiem negacji w podstawie słowotwórczej*.

Професионалната дејност и научниот развој на Јан Соколовски се одвива на Одделот за источнословенски јазици, започнувајќи од 1970 година, како асистент, а од 2005 година, како професор на Вроцлавскиот Универзитет.

Научниот интерес, Соколовски не го задржал само на рускиот јазик. Уште од своите почетоци тој настојувал да ги прошири своите сознанија и на своите трудови да им даде белег кој не ја допира само русистиката туку завлегува многу подлабоко во лингвистиката и поконкретно, славистиката. Значаен дел од своите научни истражувања, проф. Соколовски им ги посветува на јужнословенските јазици, посебно на македонскиот. Во Македонија за првпат доаѓа во 1978 година како учесник на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура во Охрид. Таа прва непосредна средба со Македонија и со македонскиот јазик, ќе изроди во текот на годините уште дваесетина доаѓања во Македонија, меѓу кои: тримесечен престој на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје – време во кое имал можност да ги слуша предавањата на најистакнатите македонски лингвисти: проф. Блаже Конески и проф. Божидар Видоески; во 1987/1988 Соколовски бил на тримесечен престој во Македонската академија на науките и уметностите. За ова време, како и во текот на наредните престои во Македонија (повеќекратни учества на Семинарот за македонски јазик, литература и култура и серија меѓународни научни конференции), Соколовски имал можност одлично да го научи македонскиот јазик и да вложи значаен дел од својот научен потенцијал во развојот на македонската лингвистика.

Проф. Јан Соколовски осмислено ги надградувал своите научни сознанија. За оваа цел умеел добро да ги искористи и своите планирани средби со врвните слависти, покрај со Блаже Конески и Божидар Видоески, со Збигњев Голомб, Франц Мареш, Милка Ивиќ, Фридо Михалк, Хелмут Фаска, но пред сè, а за актуелната македонистика најважни, средбите со една од најистакнатите современи славистики, акад. Зузана Тополињска. Како резултат на оваа активна комуникација е и учеството на проф. Соколовски на проектот „Полски ~ македонски. Граматичка конфронтација“ од 1995 година. Овој проект, што во 70-тите години на дваесеттиот век го иницираат Зузана Тополињска и Божидар Видоески како соработка меѓу Полската академија на науките и Македонската академија на науките и уметностите, до 2011 година го раководи акад. Зузана Тополињска. Од 2012 година, координатор на проектот е проф. Јан Соколовски. Под редакција на проф. Соколовски наскоро ќе излезе и наредниот 10 том од овој проект.

Денес, во услови кога е особено тешко да се отвораат нови центри за изучување и за истражување на македонскиот јазик, кога многу лекторати за македонски јазик се соочуваат со сериозни тешкотии во работењето, една од најзначајните придобивки за македонистиката е што проф. Јан Соколовски успева во 2010 година да формира Македонистичка работилница на Институтот за славистика при Вроцлавскиот Универзитет, чиј раководител е до денес. Секако, за да ја добие поддршката од Ректорот на Универзитетот за отворање на оваа Македонистичка работилница, на која е посебно горд и која со задоволство и со љубов им ја покажува на сите негови гости, проф. Соколовски морал зад себе да ги има резултатите од своите вложувања за афирмација на македонистиката на Вроцлавскиот Универзитет. Освен со личната научна македонистичка актива, оваа работилница, проф. Соколовски ја заслужил и со активната поддршка и поттик на младите луѓе да го изучуваат или да го истражуваат македонскиот јазик (особено, имајќи предвид дека лекторат по македонски јазик никогаш немало на Вроцлавскиот Универзитет), како и со постојаната соработка со лингвистите од Македонија. Својата блискост со македонските лингвисти, проф. Соколовски ја покажува со децении наназад. Како научен раководител и координатор на меѓународната конференција „Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis, konfrontacja, przekład” (1998, 2000, 2002, 2010, 2012, 2014) проф. Соколовски редовно испраќа покани до своите колеги во Македонија, трудејќи се секогаш да има македонски претставник на конференцијата. Како неколкукратен учесник на оваа меѓународна конференција би сакала да го истакнам посебно внимателниот однос на проф. Соколовски кон македонските колеги. Проф. Соколовски не е само исклучително љубезен домаќин туку, пред сè, одличен организатор. Благодарение на напорниот ангажман, конференциите што ги организира проф. Соколовски претставуваат своевиден мал, но значаен славистички конгрес, одлична можност да се биде во друштво на најважните имиња од полската, но и од светската славистика.

Проф. Јан Соколовски е автор на стотина научни трудови, од кои, и на две монографии: *Negatywa we współczesnym języku rosyjskim. Studium semantyczne*, Warszawa – Wrocław 1982 и *Słowiańskie derywaty imienne z przyimkiem negacji w podstawie słowotwórczej*, Wrocław 2000. Неговиот научен интерес во сферата на славистиката се врзува, главно, за компаративните истражувања на зборообразувачките системи на словенските јазици, и во овој контекст посебно, на моделите на зборообразување со негација во словенските јазици, зборообразувањето во рускиот и во македонскиот јазик, полско-македонската граматичка конфронтација, истражувањата од областа на историјата на славистиката, како и, јазикот на македонската дијаспора во Полска. Од неговата библиографија, подготвена од најблиската соработничка на проф. Соколовски, д-р Ивона Лучкув, која, по овој повод, ми ги испрати

комплетните биографски и библиографски податоци, за што најсрдечно ѝ се заблагодарувам, може да се види дека една третина од трудовите на проф. Јан Соколовски се непосредно посветени на прашања од областа на македонскиот јазик, поголемиот дел, од сферата на зборообразувањето, меѓу кои: *Macedońskie przymiotniki z prefiksem „bez-“*, „Македонски јазик“, XXXVIII–XXXIX, 181–187; *Z zagadnień polsko-macedońskiego słowotwórstwa konfrontatywnego*, Wyraz i zdanie w językach słowiańskich, 4. Opis, konfrontacja, przekład, Wrocław 2004, 257–261; *Z zagadnień językowych emigracji macedońskiej na Dolnym Śląsku*, Migracje : dzieje, typologia, definicje, Wrocław 2006, 215–219; *Mechanizmy deminucji i hipokoryzacji w języku macedońskim i polskim na tle innych języków słowiańskich*, Językoznawstwo : prace na XIV Międzynarodowy Kongres Slawistów w Ochrydzie 2008, Warszawa 2007, (Z Polskich Studiów Slawistycznych, 11), 211–219; *Od йроблематйкакйа на зборообразуваккйа синонимйа во македонскйой јазик (во сйоредба со йолскйой)*, XXXVI научна конференција на XLII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид 24–25 август 2009), Лингвистика, Скопје 2010; *The Macedonian derivational system as compared with the system of other slavic languages*, XV Міжнародны з’езд славистаў (Мінск, Белорусь, 20–27 жніўня 2013 г.). Тезісы дакладаў у 2 томах, т. 1: *Мовознаўства. Тематычныя блокі*, Мінск 2013, с. 348 и др.

За научниот опус на проф. Соколовски, важно е да се нагласи дека поголемиот број негови трудови имаат пошироко славистичко значење и, во овие рамки, и македонистичко, како на пр.: *Ze studiów nad negatywami w językach południowosłowiańskich*, „Studia Linguistica”, 8, 51–61; *O słowiańskich rzeczownikach z przedrostkiem „bez-“ (na materiale języków zachodnio-i południowosłowiańskich)*, „Slavica Wratislaviensia”, 49, 11–24; *Ze studiów nad derywacją przymiotników w językach słowiańskich*, „Seminaria Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, seria A i B, 3 (54), 2000 [2001], 40–45; *Бесценейі камен. Словіаńське прzymiotniki oparte на wyrażeniu przyimkowym bez cenny*, „Прилози = Contributions”, Македонска академија на науките и уметностите. Одделение за лингвистика и литературна наука, 36, 1–2; *Прилози йосвейіени на академик Зузана Тоїолињска*, 147–161; *Stopniowanie negatywów przymiotnikowych w językach słowiańskich*, Językoznawstwo : prace na XV Międzynarodowy Kongres Slawistów w Mińsku 2014, Warszawa 2012, (Z Polskich Studiów Slawistycznych, 12), 177–187; *Z historii językoznawstwa polskiego i słowiańskiego. Polacy i „Encyklopedia filologii słowiańskiej”*, Studia Scandinavica et Germanica. Vom Sprachlaut zur Sprachgeschichte. 28 linguistische Annäherungen an diachrone und synchrone Sprachbetrachtung, Wrocław 2013, 267–282 итн. Комплетната библиографија на проф. Јан Соколовски е достапна на веб-локацијата на Вроцлавскиот Универзитет: <http://ifs.uni.wroc.pl/prac.php?p=sokolowski>.

Во серија наврати проф. Јан Соколовски држел предавања во Македонија: во Истражувачкиот центар „Божидар Видоески“ во МАНУ, на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Член е на редакциите на бројни славистички списанија, а е главен редактор на списанието „Rocznik Slawistyczny. Revue Slavistique“ на Полската академија на науките. За досегашната научна активност, проф. Јан Соколовски е добитник на повеќе домашни и меѓународни награди и признанија, меѓу кои: Златен крст за заслуги (1993); Медал „200 години Државен Вроцлавски Универзитет“ (2011), во Полска, како и Плакета на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје (2008, 2009) и Медал „Блаже Конески“ доделен од МАНУ (2011), во Македонија.

70-годишно животно искуство и речиси половина век богата научна и творечка работа не можат да се нанижат сеопфатно во еден ваков мал пригоден текст. Би сакала да кажам дека така, како што проф. Јан Соколовски учел од средбите со своите претходници, врвни имиња во славистиката, секоја средба со него е посебно искуство; тоа се моменти на постојано отворање нови прозорчиња во долгогодишното грижливо складирање на знаења – научни и животни.

Затоа, на крај, му посакувам на проф. Јан Соколовски да го служи добро здравјето и да нè облагородува уште многу пати со своето присуство во Македонија, уште многу успешни години, нови постигања во славистиката и посебно во македонистиката. Од свое име и од името на македонските колеги, му ја честитам седумдесетгодишнината.

Убавка Гајдова¹

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, gajdovaubavka@yahoo.com

811.163.3-05(060.91)

**КОН 60-ГОДИШНИНАТА ОД РАЃАЊЕТО НА ПРОФЕСОР
Д-Р СНЕЖАНА ВЕЛКОВСКА, НАУЧЕН СОВЕТНИК ВО
ИНСТИТУТОТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК**

Оваа година д-р Снежана Велковска, научен советник и професор во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, наполни 60 години. Таа спаѓа меѓу оние научници што доследно целиот свој досегашен работен век го посвети на научната работа на полето на македонистиката и целокупната своја научна активност ја реализира посветено и доследно на институтските проекти и општо на дејноста на Институтот за македонски јазик. Одбележувањето на шеесетгодишнината е можност да се направи еден преглед на дел од активностите низ над 35-годишниот работен период исполнет со различни активности реализирани низ трудовите на Снежана Велковска.

Родена е во Кавадарци (19 октомври 1954 год.), но од дете се преселила во Скопје и тука го завршила основното и средното образование. Љубовта кон јазикот и литературата била причината да се запише на Филолошкиот факултет и во 1977 год. дипломирала на Групата за македонски јазик со историја на книжевностите на народите на СФРЈ. Веднаш по завршувањето на факултетот била на специјализација во Романија на универзитетите во Крајова и Клуж-Напока, како и на Романската академија на науките. Во учебната 1978/1979 била лектор по македонски јазик на Универзитетот во Крајова, Романија. Во периодот 1979, 1980 и 1984 била лектор на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура. Во 1985 год. магистрирала на Филолошкиот факултет во Скопје на тема „Глаголските конструкции од типот сум дојден и имам дојдено во текстовите на Марко Цепенков“. Во 1993 год. ја одбранила докторската дисертација „Изразување на резултативноста во македонскиот литературен јазик“.

Во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ работи од 1 септември 1978 година, започнувајќи како асистент во Одделението за современ јазик, на проектот „Интенцијално-синтаксички речник на македонските глаголи“. На овој проект таа ги минува сите фази од асистент до највисокото звање, наедно и од 1 јануари 1995 таа е раководител на Проектот, а нејзината вклученост е евидентна во сите шест томови од овој проект. Таа ги изработила глаголите со почетна буква Б, Д, Ѓ, З, К, Л, Љ, Н, дел од П и други делови каде што по потреба се вклучува. Како главен истражувач ги редактира наредните томови: том II З–К, том III Л–О, том IV П, том V Р–С и том VI Т–Ш. Овој проект во 2002 година ја доби наградата „13 Ноември“, но што е уште поважно важи за исклучително вредно и оригинално дело во светски рамки, бидејќи единствено

македонскиот глаголски систем е целосно прикажан во рамките на можностите за структурата на реченицата преку предикацијата. Преку овој речник може да се следи структурата на македонската реченица и сите особености на македонскиот јазик. Методологијата лесно може да се примени на други системи од други јазици и да биде основа за компаративни истражувања.

Енергијата насочена кон овој голем проект во Одделението за современ јазик, чијшто раководител по Благоја Корубин беше токму Снежана Велковска, не претставуваше пречка таа да се посвети и на други јазични теми и на активности што ги афирмираат истражувањата поврзани со македонскиот јазик, особено за прашања поврзани со практиката. Нејзината активност е во повеќе насоки. Таа беше вклучена во работата на меѓународниот проект „Современи промени во словенските јазици, 1945–1995“, и во потпроектот „Современи промени во македонскиот јазик, 1945–1995“. За потребите на овој проект беше вклучена во теренски истражување во Албанија (областа Голо Брдо) и во Германија (Штудгард и Елванген). Учествоваше и во изработката на монографијата за македонскиот јазик, отпечатена во Полска (Ополе) со делот „Промени во функционалните стилови во македонскиот јазик“.

Во периодот 1988–1990 година ја води рубриката „Цртчики за јазикот“ во списанието за млади „Наш свет“. Во 1995 год. ја објавува книгата „Цртчики за јазикот“ составена од објавуваните прилози. Во 1991 год. во весникот „Нова Македонија“ ја води рубриката „Со збор кон зборот“, објавувајќи 25 прилози од областа на македонската фразеологија. Постојано е присутна во медиумскиот простор со свои ставови во врска со македонскиот јазик, за одделни прашања и за поставеноста на истражувањата од областа на македонистиката. Со сопствен циклус емисии настапила повеќепати на Македонското радио со *Минутии за јазикот* во емисијата *Видици* (11 емисии) во 1989 год., *Цртчики за јазикот* (6 емисии), *За македонската фразеологија* во рубриката *Јазична хигиена* (39 прилози) во *Радио чиианка* во 1993/94 год.

Снежана Велковска се јавува како автор на над 200 научни и стручни трудови. Таа е активен учесник на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура со десетина предавања и со активно, речиси, постојано учество на Научната конференција во рамките на Семинарот. Таа е учесник на голем број собири и конференции во земјата и во странство, почнувајќи од 1978 година нејзината библиографија постојано се зголемува и таа секогаш избира теми што се нешто ново, што се предизвик, што не се обработувани или што се малку опфатени. Првата нејзина преокупација се однесува на македонскиот глаголски систем, овде издвојуваме само некои наслови што ја опфаќаат оваа проблематика: *Два глагола кај Марко Цепенков, Глаголот има како помошен глагол, Има-конструкциите во индексивите на М. Цепенков, Сум и има-конструкциите во свеллината на балканските јазичен сојуз – со осврт на македонските дијалекти во Егејска Македонија, Од проблематиката на има-конструкциите, Видот кај сум и има-конструкциите, Функционалните*

семантичко поле резултативности во македонскиот и во рускиот јазик, Глаголската лексика во македонскиот јазик, Има-конструкциите насpreма парадигмата со помошните глагол сум + л-формата, Антиномичката кај глаголите, Интенцијално-синтаксичкиот речник на македонските глаголи и категоричкиот вид, Глаголот во толковниот речник на македонскиот јазик и др. Така, постапно од глаголот и од сум и има-конструкциите опфатот на дејноста на Снежана Велковска се шири. Преку магистерскиот труд посветен на Глаголските конструкции од типот сум дојден и имам дојдено на Марко Цепенков се развива еден цел блок трудови, за потоа интересот да се зголеми и во монографскиот труд *Изразување на резултативности во македонскиот литературен јазик* (наедно докторска дисертација на С. Велковска). Сите овие трудови посветени на македонскиот глаголски систем прават една целина што водеше кон желбата на С. Велковска да се обработи еден проект што ќе ја опфати синтаксата, граматиката на глаголот, а со тоа ќе се дополнесе сето она што го иницира Интенцијално-синтаксичкиот речник. Меѓутоа, обврските што се наметнуваа околу институтските проекти сосема ги сменија насоките во натамошните истражувања. Покрај постојаните проекти Велковска секогаш работеше, а сè уште работи така, и други дополнителни проекти. Така паралелно со *Интенцијално-синтаксичкиот речник*, којшто го доведе до последниот том, градејќи го тимот и освежувајќи го со нови кадри и надворешни соработници, активно се вклучи и во меѓународниот проект *Современи промени во словенските јазици (1945–1995)* и со свој прилог се јавува во монографијата *Македонски јазик* (отпечатена во Ополе-Полска, 1998) и во *Македонскиот јазик во јавното општење во Република Македонија*. Во последната деценија од минатиот век (XX век) го проучува и јазикот во македонскиот печат (*Предикацијата во дневниот и ревијалниот печат во Република Македонија, Јазикот во весничкиот Нова Македонија, Јазикот во медиумите, временска локализираност на текстовите во дневниот печат*).

Сестраноста во научниот опус на Снежана Велковска може да се согледа во тематиките што постојано се јавуваат како проблесоци, тоа може да се види во трудовите: *Компаративно проучување на удвојувањето на објектот во македонскиот и романскиот јазик, Заговорена синцирна врска, За функционалните стилски во македонскиот јазик, Правото – узус – норма, За некои лексички елементи за јазикот на Македониите во Албанија, Јазикот на Македониите во Германија, Јазикот на Марко Цепенков од аспект на современоста, Феноменот на мајниот зборување денеска, Кон јазикот многу погодворно на сите нивоа, Македонските дијалекти во Егејска Македонија, Прекарите во село Бојанциите, Метонимичката во разговорниот стил* и др.

Сепак, ако треба да се издвои она каде што ја фокусираше Велковска сета своја енергија и научен потенцијал, тогаш се лоцира во *Интенцијално-синтаксичкиот речник на македонските глаголи, Толковниот речник на македонскиот јазик и Фразеолошкиот речник на македонскиот јазик*.

Таа е раководител на проектот *Толковен речник на македонскиот јазик*, речник кој е своевидно врвно достигнување, не само на Велковска туку и во македонската лингвистика. Снежана Велковска беше назначена за раководител на овој проект на 31 март 2000 год. со задача да ја организира целокупната работа на *Толковниот речник* којшто требаше да ја одрази современата состојба на македонскиот јазик, токму онаква каква што е. Нејзиниот интерес за истражување на македонската лексика секогаш се проткајува уште од почетокот, уште со изборот да се занимава професионално со македонскиот јазик. Како што ќе напише и самата за тој свој интерес во предговорот на една своја книга „...некогаш тоа е една лексема, некогаш семантички подрачја, а некогаш теоретски аспект на некои одделни прашања од областа на лексиката...“ По завршувањето на *Интернационално-синтаксичкиот речник на македонскиот јазик* (отпечатен во шест томови) таа се зафаќа со работата на Толковниот речник на македонскиот јазик, како раководител на проектот, наедно и како член на редакцијата и како обработувач. Нема поголем успех од тој токму на својата шеесетгодишнина да го дочека печатењето на шестиот (последен) том од овој речник. Последните 14 години се исполнети со макотрпна работа, зреење со секој том, почнувајќи од 2003 и појавата на првиот том, па сè до 2014 кога во печат влегува последниот том (шестиот). Тешко е на една страница да се сублимира сето она што требаше да се мине во овој период. Колку енергија, време, ентузијазам, упорност внесе во овој проект Снежана Велковска. Работата на раководителот во големите тимови е многу комплексна, а за вакви национални проекти и многу одговорна. *Толковниот речник* беше нешто што го бараше македонскиот народ од Институтот за македонски јазик и самото прифаќање да се работи од страна на Велковска беше подвиг. Требаше да се скрши мразот, да се почне со конкретна обработка, да се „раздвижи“ огромниот лексички материјал од Картотеката на современиот македонски јазик сместен во илјадници ливчиња, да се погледне секое ливче, секој заглавен збор и да се стави на своето место во *Толковниот речник*. Да се направи речник во кој секој македонски збор ќе се толкува со други македонски зборови, а со тоа да се даде еден вид легитимитет на македонскиот јазик. За да се раководи со таков проект не беше потребно само знаење и способност туку и храброст. Сето тоа го поседува Снежана Велковска. Таа неуморно го стави Речникот на прв план, научно растејќи со секој том. Тој пат не беше лесен, таа требаше да ги издржи сите сомнежи дека тимот што го одбра, а и таа како дел од него, има капацитет да се зафати за нешто толку големо. Од 2003 година се редеа том по том, за токму оваа 2014 да се дојде до последниот. Во просторот што Велковска го нарекуваше одмор се создаваа други дела. Така се појави и книгата *Ситудии од македонската лексикологија и лексикографија*. Сепак, двата проекта засега се нешто што е тешко да се сработи во речиси еден работен век. Малкумина се тие кои зад себе може да остават такво нешто.

Третата клучна точка од дејноста на С. Велковска е сето она што го има напишано за македонската фразеологија. Речиси паралелно со работата на *Инџенијалниот* и *Толковниот речник* С. Велковска работи на полето на македонската фразеологија. Овој интерес не е поттикнат само од овие проекти туку и од интелегентната љубопитност да се одгатне она што го носи сопствениот народ како мудрост и како обележје. Од рана возраст македонскиот фолклор е континуиран интерес на С. Велковска. Од младини таа црпи зборови и изразни средства од фолклорот, упорно и трпеливо ги собира зашто добро знае дека тој е сигурна поткрепа. Таа, како што учеше Конески, не запре на изворот, тргна по вистинитоста што избива од зборот и го вгради во своите трудови.

Така, во 2002 година се појави книгата *Белешки за македонската фразеологија* којашто може да ја сметаме како воведување во трудот што ќе се појави во 2008 год. *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*. Овие две книги поттикнаа голем интерес кај македонската читателска публика, но отворија и нови перспективи во поглед на истражувањата на македонската фразеологија. Преку овие дела Велковска ги отсликува убавините на македонскиот збор, богатството на македонскиот јазик, скриената магична формула што ја носат фразеологизмите во себе, почнувајќи од оние слушнати од раното детство, па низ времето прочитани и дополнети во овие дела, преку прифаќањето на зборовите научени уште со учењето на мајчиниот јазик. Овде само да се спомене дека и покрај тоа што Велковска е родена во Кавадарци и израснала во Скопје, таа секогаш го истакнува своето егејско потекло. Врската со селото Зборско во Егејска Македонија ја задржала и преку својата научна работа, нагласувајќи дека љубовта кон македонскиот јазик и кон сè што е македонско го носи уште од својата баба, а со трудовите што ја опфаќаат македонската фразеологија се чувствува дека се оддолжува кон сите оние луѓе кои биле прогонети и ги напуштиле своите огништа и единствено што понеле со себе бил убавиот македонски збор. Преку фразеологизмите Велковска нè води низ времето и ни го пренесува дарот од нашите предци, а преку овие две книги таа го пренесува дарот кон идните генерации. Така книгата *Белешки за македонската фразеологија* може да се смета како вовед во фразеологијата каде што се дадени поголеми и помали студии посветени на фразеологијата општо и дел што ја опфаќа македонската фразеологија. Преку овие прилози се гледа континуитетот во развитокот на македонскиот јазик, а во нив се обработува проблематика што дотогаш е малку обработувана со едно движење низ функционални стилови и во временска дистанција. Велковска како еден од критериумите при определувањето на фразеологизмите ја зема архаичноста, односно постоењето макар и на една архаична компонента во градбата на фразеолошкиот израз доведува до издвојување на диференцијалниот признак преку кој се издвојуваат изразите од слободните синтагми. Примерите што се дадени се основното јадро на македонската идиоматика и преку нив се отсликува едно национално духовно богатство и мудроста изразена преку јазикот. Изборот

да се работи на вакви теми Велковска го прави затоа што сетила дека преку фразеологизмите се дава информација за корените на македонскиот јазик, за неговиот постапен развој и за негување на традицијата за да се поврзе со современите состојби на македонскиот стандарден јазик. Така се развива можноста за солидни и за потврдени заклучоци што произлегува од фразеолошките изрази преку спориот процес на менливоста и нивната отпорност на промени што е најголемото сведоштво за континуитетот на македонскиот јазик. Фразеолошките изрази гледани како одраз на менталитетот на еден народ се еден вид одблесок на колективната меморија бидејќи тие носат информација која е во тесна врска со идентитетот, со менталитетот и себепрепознавањето на македонскиот народ. Велковска прави добра селекција и во пристапот и методологијата на обработката на јазичниот материјал и внесува повеќе аспекти приспособени кон потребите за да се претстават фразеологизмите во македонскиот јазик. Таа лесно се движи на синхрониски и на дијахрониски план, завлегува во семантичкиот аспект, а ја зема предвид и структурата. Оригиналноста во изборот на темата и оригиналноста во стилското обликување, особено во книгата *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*, соодветствува на проблематиката што се обработува. Ваквиот пристап е граден врз примери од македонскиот јазик, а наедно е избран моделот што најсоодветно дава можност за постапно и системно претставување на фразеологизмите на избраното јазично подрачје. *Малиот фразеолошки речник* ја пополнува големата празнина што ја има на ова поле во македонистиката, таму дел по дел упорно и трпеливо се претставува она што го нарекуваме македонско духовно културно богатство. Оваа тема обично се работи како проект, тимски, но карактеристично е за Велковска да се нафаќа за теми што се предизвик и кон тоа таа успева да ги доведе до една целина. Навистина е исклучително тешко, а потребно е многу знаење и умевање кога станува збор за граѓа што е стилски експресивно маркирана, што е затскриена преку неколку зборови да се протолкува соодветно, да се разбие лозунгот и да се декодира. За објективно претставување на формата на фразеолошката единица, како форма на самостојна јазична единица, од особено значење е востановувањето на компонентниот состав врз база на диференцирање на задолжителните, конструктивни елементи кои прават една целост. Велковска успева да ја установи точно формата на фразеологизмите, го открива материјалниот состав и од тој стабилен состав го гради толкувањето од скриеното кон толкувањето на пораката. Ваквиот теориски пристап е успешно разработен кај Велковска кај обработените фразеолошки изрази кои се изделуваат како посебен речнички фонд кој претставува богат извор на информации за македонскиот јазик во историски и културен контекст. Во *Малиот фразеолошки речник* Велковска обработува околу 5000 фразеолошки изрази кои го илустрираат голем дел од фразеолошкото богатство на македонскиот јазик и ја градат рамката на сликата за македонската фразеологија. Голем број фразеолошки единици се карактеристика на разговорниот стил и се

употребуваат во усната комуникација, дел од нив се важен документ кој сведочи за постојаната промена на лексичкиот фонд на македонскиот јазик и за живоста во можностите за фигуративно изразување. За значењето на овој дел од творечкиот опус на Велковска ќе се навратиме на мислата на познатиот полски лингвист Витолд ДорошеВСки дека „зборовите се како мостови префрлени преку вековите од коишто може да се гледа содржината на дамнешните настани“, оттаму јасно е дека фразеологизмите се еден вид национална ознака на јазикот. Овде даваме само мал осврт кон овој дел од творештвото на Велковска, несомнено по завршувањето на *Толковниот речник* се надеваме дека таа уште поподробно ќе се посвети на македонската фразеологија и од неа ќе дочекаме, покрај други трудови од оваа проблематика, и голем фразеолошки речник.

Снежана Велковска целиот свој работен век го посветила во афирмација на Институтот. Со нејзиното име е поврзан растежот и резултатите на лексикографската работа на современ план, не е премногу ако се каже дека денес таа е предводник на организираниот научен живот во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Ваквото размислување може да се поткрепи со нејзините активности во Институтот како: претседател на Советот на Институтот (во неколку наврати), член на организациски одбори на различни собири и активности на Институтот, главен уредник на сп. *Македонистика*, уредник на списанието *Лингвистички збор*, претседател на Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература, редактор на едицијата *Јазикот наш денешен* и многу други активности.

Од сите тие активности се издвојуваат Деновите посветени на Благоја Корубин, манифестација што се одржува секоја година и секогаш опфаќа актуелни теми поврзани со македонскиот јазик. Идејата за овие, сега веќе традиционални, средби посветени на Благоја Корубин започна во 1997 кога се одржа Јазична трибина „Јазикот наш денешен“ и текстовите од соработниците од Одделението за современ македонски јазик во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ беа објавени во списанието *Лингвистички збор*, 1–3, 1997, стр. 87–109. Во 1999 година се организира *Синхронизационен ден посветен на Благоја Корубин*; потоа следуваа научните собири и зборниците од нив: *Јазикот во јавното општество*, *Македонскиот гласол синхронизација и дијакронизација*, *Македонската лексикологија и лексикографија*, *Норма и речник*, *Општествени промени и јазикот*, *Актуелни состојби во македонскиот јазик*, *Јазичната политика и стандардот на македонскиот јазик*, *Функционалните стилови во македонскиот јазик*, *Јазикот во контекстот некогаш и денес*, *Културата и јазикот*, *Балкански јазичен светоглед*, *Стандарднојазичната норма и македонскиот јазик*, *Јазикот и идентитетот*, *Современи лингвистички истражувања во македонистиката*, *Македонскиот јазик како средство за комуникација и како израз на културата и појавата на едицијата „Јазикот наш денешен“* (според истоименото јазично катче на Благоја

Корубин во весникот *Нова Македонија*) во која се поместени две книги од оставината на Корубин, пет книги што опфаќаат проблематика соодветна на едицијата. Организатор, редактор и осмислувач на сите овие собири е Снежана Велковска. За едицијата и за собирањето може да се пишува уште многу.

Ова е само еден мал дел од сето она што зад себе го има оставено Снежана Велковска. Таа не го правеше сето тоа за да добие плакета од Институтот или од Семинарот за македонски јазик, литература и култура, или пак да биде прогласена за најдобар научен работник во Институтот на 60-годишниот јубилеј. Кога бараше нешто тоа беше за тимот, за соработниците за подобрување на работата, секогаш со нови идеи да се работи нешто, да се создава. Тој елан ја држи до денес, а планови има уште и уште многу зацртани истражувања што чекаат подобри услови, подобри времиња. Таа е од оние научни работници што си поставуваат речиси недостижни обврски, речиси невозможни, со строги рокови, но ги исполнуваат. Неуморно се предаваат на истражувањата и таа енергија ја пренесуваат на соработниците, даваат многу и очекуваат многу. Тимовите што ги водеше ја следеа таа инерција и зад себе оставаа трудови вредни за почит; но таа секогаш најтешките работи ги преземаше и ги презема и како мотор ги извлекува во финалната форма. Сето она што го стори во македонистиката е достоинствено за почит. Посакуваме таа енергија да ја држи и понатаму во изработката на некои проекти што ги најавува и заедно да се радуваме на нејзините успеси.

Снежана Веновска-Антевска,
Олгица Додевска-Михајловска¹

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, venovskas@yahoo.com, olgicadodo@yahoo.com

811.163.3-05(060.91)

60 ГОДИНИ ОД РАЃАЊЕТО НА ПРОФЕСОР Д-Р БЛАГИЦА ПЕТКОВСКА

Оваа година професор д-р Благица Петковска полни 60 години. Ова претставува убав повод да се даде еден преглед на дел од нејзината активност во еден период како вработена во Институтот за македонски јазик во Одделението за лексикологија и лексикографија, потоа и во Одделението за современ јазик, како еден од последните магистранти на професорот Блаже Конески, но и како професор на Педагошкиот факултет во Скопје. Но, ако треба со нешто да се забележи ова кратко чествување тогаш е тоа поврзаноста на Благица Петковска со темите што го опфаќаат македонскиот XIX век и истражувањето на ерминиите од тој период.

Таа се зафати со толкување на саркалните јазични знаци во релацијата слика наспрема збор и збор со кој се опишува сликата како комуникациски код. Светогорските монаси од XII век, исихастите, сметале дека зборот што ја означува светата појава е исто така свет колку што е света и појавата. Па оттаму овие трудови се исто така свети. Преку сакралниот јазичен знак е содржана определена енергија на праликот, па така сакралната слика иконата го имала тој знак. Кога пишува за иконата Успенски вели дека таа како сакрален предмет осветен преку определен ритуал со читање молитва е еден вид оживување на вонвременскиот запис каде дискурсот на светата слика ... Зографот и свештеникот за да одговорат требале да ја имаат. Како што свештеникот со збор го преобразува лебот во телото и виното во крвта Божја, така зографот со боите го создава телото, па така зографот не ја слика иконата сам, туку таа се пренесува преку него, ни го дава сведоштвото за семоќноста на единствениот создател и за неговата љубов со слика да ни ги отвори вечните тајни на постоењето. Во тие пораки кои се пренесуваат од еден код во друг, од еден дискурс во друг, преку бои, зборови, звуци, шепот од молитвите од нашите предци. Да се издвои лексиката и да се обработи е исто дел од сета таа света работа.

Благица Петковска е родена на 23. 10. 1954 г. во Драчево. Потекнува од старо драчевско семејство, со високоморални квалитети, каде што се знаело за ред и за збор, каде што гостинот бил секогаш добро пречекан и каде што зборот бил збор. Тоа е првото и основно што го добила како морален код по кој таа се движела и се движи во својот живот. Полна со сочувственост и со почит кон другите. Основно училиште и гимназија завршила во Драчево, а во учебната 1973/1974 година се запишала на Филолошкиот факултет во Скопје, Група за македонски јазик (со книжевностите на јужнословенските народи). Дипломирала во 1977 година со средна оценка 9. Потоа се запишала на постдипломски студии, Група за македонски јазик, на Филолошкиот факултет во Скопје, предвидените испити ги положила со средна оцена 9,50.

Магистерскиот труд „Јазичните погледи на Партениј Зографски и јазикот на неговите текстови“, под менторство на Блаже Конески, го одбрала во 1989 година, а докторската дисертација „Лексиката на македонските ерминии од XIX век“, под менторство на Мито Аргировски, ја одбрала на 5. 3. 1999 година. Непосредно по дипломирањето работела како професор по Предметот македонски јазик и литература во гимназијата „Браќа Миладиновци“ во Драчево. Од 1 јуни 1978 до 1992 година работела во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, како асистент во Одделението за лексикологија и лексикографија, а потоа и на проектот „Толковен речник на македонскиот јазик“ (со потпроект „Речник на македонската народна поезија“). Од почетокот на 1992 година работела во Одделението за современ македонски јазик и била вклучена во работата на проектот „Интенцијално-синтаксички речник на македонските глаголи“. Од 15 февруари 1996 година работи на Педагошкиот факултет „Св. Климент Охридски“ во Скопје, во почетокот како асистент по предметот Македонски јазик со култура на изразувањето. По докторирањето, во студиската 1999/2000 година, Наставно-научниот совет на Педагошкиот факултетот ја избрал за наставник по предметот Методика на наставата по македонски јазик, во звањето доцент (23. 4. 2000 год.), 2005 год. во звањето вонреден професор, а од 2010 година како редовен професор.

Д-р Благица Петковска уште во текот на студиите покажала голема активност и сестраност преку своите интереси за македонскиот јазик и литература, како извонреден ретор во активностите на факултетот, а исто така и преку активностите поврзани со културните настани каде што се пројавувала постојано. Продолжувајќи ги студиите на Филолошкиот факултет во Скопје започнува нејзиниот сериозен интерес во областа на лингвистиката, одделно во македонистиката. Нејзиниот научен интерес во тој почетен период е поврзан со теми од македонскиот јазик во XIX век, тоа може да се види и од определбата на темите обработени во магистерскиот труд и во докторската дисертација.

Поривот и поттикот да навлегува во, несомнено, најважниот период од развитокот на македонскиот јазик – македонскиот XIX век, директно е насочен од постојаните насоки и средби со проф. Бл. Конески кој се јавува како ментор на нејзиниот магистерски труд „Јазичните погледи на Партениј Зографски и јазикот на неговите текстови“, одбранет 1989 год., а потоа дополнет и отпечатен како монографски труд (1996). Интересот кон Партениј Зографски е изразен преку постојаните навраќања, дообјаснувања, истражувања што ќе ја изградат целосната претстава за овој македонски преродбеник, за неговите ставови за јазикот и за јазикот на кој ги изразувал тие ставови. Во овој период Благица Петковска се истакнува како вреден соработник и дисциплиниран ученик на Блаже Конески, а тоа е наедно можност да се учи од најдобрите што ќе се одрази понатаму во нејзината успешна научна и наставна работа. Од таа соработка ќе се создадат и десетина статии каде што, поаѓајќи од П. Зографски, се гради сликата за

македонскиот јазик во XIX век (*Кон фонетскиот систем на јазикот на Парџениј Зографски, Кон реализацијата на теоретските погледи на Парџениј Зографски за литературниот јазик, За односот на Парџениј Зографски кон балканизмот, Парџениј Зографски во фокусот на македонската преродба, За дуализмот во јазичните погледи на Парџениј Зографски*).

Интересот за овој период во развојот на македонскиот јазик е изразен и преку статии посветени на други македонски автори од XIX век, такви се: Ѓорѓи Пулевски (*Улогата на Ѓорѓи Пулевски во создавањето на македонскиот литературен јазик, Улогата на Ѓорѓи Пулевски во културната историја на македонскиот народ*); Григор Прличев (*Лексичка анализа на говорот на Григор Прличев во 1866 година*), од друга страна во некои трудови Бл. Петковска прави споредбени анализи за ставовите за јазикот и за јазикот на којшто твореле македонските преродбеници (*Македонскиот писмен јазик во преродбенскиот период и обидите за негово нормирање*). Може да се забележи дека во периодот кога се обработувани наведените трудови, поголем дел од нив, Бл. Петковска работи под менторство на Бл. Конески, па оттаму влијанието е очигледно, а тоа ќе претставува солидна основа за нејзината понатамошна работа, особено како зацврстување на методолошкиот пристап при изработката на научен труд, а тоа ќе се одрази позитивно и врз сегашната нејзина потесна специјалност (методиката на наставата по македонски јазик). Таа добро ја согледала можноста да се учи од најдобрите.

Нејзините научни почетоци се во Институтот за македонски јазик, според многумина расадник за врвни научни кадри од областа на македонскиот јазик, во Одделението за лексикологија и лексикографија, под раководство на Тодор Димитровски, со вклученост во проектите *Толковен речник на македонскиот јазик* и *Речник на македонската народна поезија*. Овде само ќе споменеме дека овие проекти ги имаат најголемите картотеки во Институтот за македонски јазик, а во нивното создавање значаен е и влогот на Благица Петковска. Работата во овој оддел ја поттикнува своето внимание да го насочи кон лексикологијата и лексикографијата, но искуството од работата врз македонскиот јазик од XIX век ќе овозможи да се спојат овие две насоки. Како резултат од тоа е и темата на докторската дисертација *Лексиката на македонските ерминии од XIX век*. Еден период таа целосно се посветува на македонските ерминии, проширувајќи ги сознанијата пошироко од она што го има во докторската дисертација преку други трудови на оваа проблематика (*Преглед на сликарската терминологија во една ерминија од 1869 година, За едно значајно културно-религиозно наследство на Македонија од XIX век, За некои јазични особености на македонските ерминии од XIX век, Влијанието на руската писмена традиција во XIX век одразена во македонските ерминии*). Подоцна овие истражувања ќе бидат претставени во трудовите *Македонски ерминии од XIX век* и *Речник на македонските ерминии од XIX век* (2005), а за овој труд

Здружението на издавачите и книжарите на Македонија ѝ ја додели Дипломата за најдобро издание од областа на литературата, науката, културата и уметноста меѓу двата саема (научно издание); наедно преку тоа Бл. Петковска ќе добие Плакета за придонес и афирмација на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во 2005 година.

Во почетокот на 1992 година, Благоица Петковска работи на проектот *Инџенцијално-синџаксички речник на македонскиот глголи*. Нејзиниот ангажман на проектот започнува со ексцерпција на глаголи, како и со уазбучување, вметнување и комплетно средувание на картотеката, исто така, и со учество во целосна изработка на дел од глаголи со заглавната буква П (*Инџенцијално-синџаксичкиот речник на македонскиот глголи IV, П*). Овој проект во 2003 година, кога беше целосно завршен, ја доби наградата *13 Ноември*. Работата во Одделението за современ јазик под раководство на Благоја Корубин ја насочува Петковска кон теми од современиот стандарден македонски јазик. Оттука може да се забележи дека таа постапно преоѓа од една во друга фаза во истражувањата на развитокот на македонскиот јазик, секако многу успешно бидејќи е впечатливо дека нејзините трудови се темелат на обемна ексцерпција, проследеност со споредбени истражувања, така што таа гради една цврста врска на дијахрониски и на синхрониски план, а сето тоа е поткрепено со најновите јазични достигнувања во областа на лингвистиката. Еден дел од нејзините трудови обработуваат текстови од Бл. Конески (*Воспоставување сџилисџички полиња во циклусот џесни „Марко Крале“ од Блаже Конески, Блаже Конески за џреемсџивеносџа кај македонскиот учебникари, Еден џрисџај за сџилисџичка анализа на „Сеизмоџраф“ од Блаже Конески, Блаже Конески за оформувањеџо и кодифицирањеџо на македонскиот лиџературен јазик*). Постапно нејзиниот интерес се насочува кон современиот јазик (*За лексичко-семантичкиот џарадиџми и за џоџребаџа од речник на синоними во македонскиот јазик, За џмињаџа на знаџиџе на Зодијакоџи, Умеџносџа на збороџи низ џризмаџа на јазикоџи во „Живоџот џанаџи најџежок“ од Бошко Смакоски (сџиандарднојазичнаџа норма и јазикоџи на умеџничкаџа лиџературуа или умеџничко лиџературуноџи сџил)*), сето ова е наедно подготовка за она што е предмет на нејзиниот денешен интерес и за работата во практиката, во наставната дејност.

Од сето ова се гледа дека нејзиното научно интересирање се врзува со теми блиски со работата во Институтот за македонски јазик, но и со други теми од областа на современиот македонски стандарден јазик. Во Институтот Бл. Петковска најсовесно и најодговорно им се посветуваше на зададените задолженија во рамките на проектите, со доследна лојалност кон институцијата, што е една од нејзините карактеристики, секогаш да им дава предност на работните задачи, пред индивидуалната работа и пред сите други активности. Таа вклученост и дисциплинираност секогаш била придружена со критички ставови со цел да се подобри работата. Сето ова овозможува

сознанијата и искуствата што ги имала на планот на една солидна теоретска подготвеност да ги вгради во нејзината наставна дејност.

Последниве десетина години таа е целосно посветена на теоретско-практичната дејност во областа на наставата по предметот Македонски јазик во одделенската настава – Методика на наставата по македонски јазик.

На Педагошкиот факултет се вклучила во Здружениот европски проект „Реконструирање на наставните планови и програми на Педагошкиот факултет во Скопје на групите Предучилишно воспитание и Одделенска настава на македонски јазик и на јазиците на националностите“, на *Темјус Фаре* програмата за Република Македонија, потоа на Програмата „Креативна настава и учење – со читање и пишување до критичко мислење“, учествува на Обуката за социјална правда, преку УСАИД и Фондацијата институт отворено општество – Македонија, преку кои зема учество и на семинарите за ЕКТ-системот.

Ваквите ангажирања се изразени и во нејзините трудови од областа на методиката на македонскиот јазик, област во која ги искажала, барем досега, сопствените врвни можности. Нејзините трудовите од областа на методиката имат еден мултидисциплинарен пристап, една потреба од осовременување на обуката за извршување настава во основниот образовен процес, особено во почетните одделенија и во предучилишната возраст. Секој труд посветен на оваа проблематика си носи свои карактеристики, наедно претставени како препораки, насоки проследени со модели каде што се имплементирани најновите сознанија, практиката, условите, нивото на можностите итн. во процесот на начините на соодветно пренесување на материјата од областа на македонскиот јазик. Такви се трудовите: *Дијалектичността меѓу мислењето, стандардниот јазик и дидактичкиот говор, Македонскиот јазик на часот по фискултура. Термини за просветните вежби, Македонскиот јазик како средство и содржина за учење во наставаа од I до IV одделение во основното училиште, Средината и учителот во наставаа по мајчин јазик, Актуелните учебници по македонски јазик во одделенската настава и потребата од посебна концепција за нивна изработка, Значењето на наставаа со решавање проблеми на часот по мајчин јазик во одделенската настава* и др.

Кон ова се приклучува и нејзиниот придонес во учебничката литература. Од она што го има работено во практиката, обучавајќи кадри кои денес успешно работат во образованието произлегува и нејзиниот труд *Методика на креативната настава по предметот Македонски јазик во нижите одделенија на основното училиште* (2008), високо вреднуван од стручни лица. Има и соавторство во трудовите: *Македонски јазик за V одделение за паралелките со настава на албански и турски јазик* (2000), (коавтор со Љ. Донева); *Прирачник за наставници кои изведуваат настава за II одделение на деветгодишното основно образование, Биро за развој на образованието* (2007), (Бл. Петковска, Г. Велоска, Н. Илијевски).

Покрај другото, повеќепати била рецензент на трудови во РМ и во странство, како и член на управен одбор на списанија, член на Комисија за одбрана на докторска дисертација. Учествовала во изработка на Национални програми за одделенска настава (*Наставна програма по Македонски јазик, I–III одделение на деветгодишното образование; Наставна програма по Македонски јазик, IV–VI одделение на деветгодишното образование, Наставна програма по Македонски јазик за националностите, I–III одделение на деветгодишното образование, Наставна програма по Македонски јазик за националностите, IV–VI одделение на деветгодишното образование, Министерство за образование и наука, Биро за развој на образованието, Скопје 2007*).

Благица Петковска учествувала и на научни собири надвор од државата, а нејзините настапи се високо вреднувани: *Креативна интерпретација книжевног текста и можности за ликовно изразување у нижим разредима основне школе*, Јагодина, Србија, (2008); *Nastava književnosti i savremeni metodi i tehnike za čitanje i pisanje u nižim razredima osnovne škole*, Zagreb 2008; *Communication without “semantic noise” in early primary education in the primary school*, The 5th international Balkan education and science congress (2009). На II меѓународна конференција за напредни и споредбени истражувања, Втор специјализиран научен собор: Рано учење на хрватскиот јазик, Задар, Хрватска, 2008, ја добила наградата за најдобар текст. Двапати била на студиски престој од по три месеци во странство (Полска и Данска). На Педагошкиот факултет „Св. Климент Охридски“, Скопје, со ас. Анита Штерјоска успешно го изработи проектот *Значењето на зборовите и наставната комуникација низ призма на предметот Македонски јазик во одделенската настава*.

Во овој преод од еден во друг дискурс се обидовме да ви го претставиме творечкиот опус на Благица Петковска како еден вид благодарност за обработката на теми коишто не биле обработувани во македонистиката и како молитва да продолжи да го работи она што најдобро го знае и го може – да истражува и да навлегува во македонскиот јазик, внесувајќи со своите трудови нови светли камчиња во македонистиката. Без тој мозаик и без луѓето што својот живот го посветиле на ова патриотско дело со своите трудови да го бранат и да го чуваат македонскиот јазик денес нема да бевме тоа што сме. Да посакаме и во иднина да продолжи со својата творечка дејност.

Снежана Веновска-Антевска¹

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, venovskas@yahoo.com

811.16-05(093.3)

**СЕЌАВАЊЕ НА ПРОФЕСОРОТ ФРАНТИШЕК ВАЦЛАВ
МАРЕШ
(1922–1994)**

Во оваа 2014 год. се навршуваат дваесет години од смртта на големиот чешки, австриски славист и македонист со светско реноме Франтишек Вацлав Мареш (František Václav Mareš).

Словенскиот филолог Ф. В. Мареш со право може да се присоедини кон оние големи научни личности кои дејствувале во минатите два века на Катедрата за славистика при Виенскиот државен универзитет како Франц Миклошиќ и Ватрослав Јагиќ во XIX век, Вацлав Вондрак, до Првата светска војна и во меѓувоениот период Николај Трубецкој.

Проф. Ф. В. Мареш е роден на 20 декември 1922 год. во Бенешов кај Прага каде што матурирал во 1941 год. Во воените години не можел да го продолжи образованието, бидејќи чешките високообразовни институции биле затворени, па се обучил и почнал да работи кај својот татко, сопственик на дрогерија „Кај црното куче“. Истовремено приватно го изучувал полскиот јазик кај доцентот Јозеф Курц. Тој го насочувал Мареш кон славистиката и преку него Мареш се запознал со катедрата и нејзините претставници. На тој начин, уште за време на војната тие имале предвид некои слависти кои во тоа време не можеле да работат на високите школи, за составување нов старословенски речник (тогаш единствен бил речникот на Ф. Миклошиќ од 60-тите години на XIX век). Оттогаш се пронашле и се издале низа ракописи кои не биле лексички обработени. Во оваа група Ф. В. Мареш, како најмлад, се запознал со некои видни слависти, големи познавачи на старословенската литература: со проф. Јозеф Вајс и Јозеф Вашица како и со славистот Бохуслав Хавранек. Овие тројца заедно со Ј. Курц ги сметал за свои први учители. Веднаш по војната, во 1945, Ф. В. Мареш се запишал на Филозофскиот факултет при Карловиот универзитет во Прага. Како главни предмети ги избрал чешкиот и рускиот јазик кои можеле да му гарантираат вработување, но записите во индексот сведочат за неговите многу пошироки славистички интереси. Дипломирал во 1948 год., кога се случиле коренити политички промени кои влијаеле на судбината на голем број студенти. Проф. Ф. В. Мареш никогаш не криел дека како католик не може да ја прифати официјалната државна идеологија. Тоа влијаело на неговиот понатамошен живот и дејност. Неговите знаења и научноистражувачката дејност му го предодредувале патот кон високошколски наставник, но факултетот не му дозволил да докторира. Две години предавал руски јазик во гимназија, по што се вработил во Канцеларијата на старословенскиот речник, која по иницијатива на проф. Б. Хавранек, од 1949 год. се претворила во самостојна институција, а од 1952 год., во согласност со реорганизацијата на Академијата на науките, станала одделение на Словенскиот институт. Во

1950 год. Ф. В. Мареш ја одбрал својата докторска дисертација во која ги анализираше фонетиката, морфологијата и зборовниот фонд на *Прашкиите одломки*. Оваа дисертација понатаму најавува една цела истражувачка област на Ф. В. Мареш за великоморавскиот и чешко-црковнословенскиот период. Своите стручни текстови во тоа време ги објавувал главно во списанието *Slavia*, чиј уредник за лингвистичкиот дел бил од 1955 год. Во 1975 год., кога веќе работел во Виена, бил избришан од редакцијата. Во 1958 бил разрешен од Чехословачкиот славистички комитет каде бил секретар, како и од Меѓународниот славистички комитет до 1968 год.

Во 1967 год. бил поканет од Виенскиот универзитет на Институтот за славистика, каде што почнал да работи во 1968 како вонреден и од 1972 до 1992 год. како редовен професор. Предавал фонетика и морфологија на прасловенскиот, старословенски, историја на одделни словенски јазици и групи јазици, граматика на современите словенски јазици. Активно ги владеел сите словенски јазици освен словенечкиот. Од несловенските покрај германскиот го владеел англискиот, францускиот, италијанскиот а уште повеќе латинскиот. Држел, исто така, специјален семинар за поранешните студенти и за помладите колеги. Бил ментор на многу доценти подоцна професори кои работат на австриски и германски универзитети. Принципиелен и строг но и сакан и почитуван професор, пасиониран научник, срдечен пријател и длабоко побожен човек. Предавал во Европа и во Америка, но и во Советскиот Сојуз. Одржал околу двесте предавања речиси на сите европски универзитети, на неколку универзитети во САД и во Русија. Во Чешка не можел да патува, ниту било дозволено на чешките научници да патуваат на конференции што ги организирал тој. Бил член на голем број меѓународни здруженија и асоцијации: претседател на Комисијата за старословенски речници при МСК (1974–1994), главен редактор и член на редакцијата на речниците: *Slovník jazyka staroslověnského*, Praha 1966–1997); *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, Zagreb (1991–); Член на редакциски одбори на разни славистички списанија: *Slavia*, *Wiener Slawistisches Jahrbuch*, *Ricerche Slavistiche* и др. Член на Австриската академија на науките (1972) и претседател на Балканската комисија при оваа академија (1987–1992), на ПАН, ХАЗУ, МАНУ (избран на 14 мај 1979 год.), член на многу организации и институции. По промената на општествените прилики во Чехословачка застанал на чело на научниот совет на Словенскиот институт на АН ЧР во Прага (1992). Во истата година Чехословачката академијата на науките го наградува со златен медал Јозеф Добровски.

Посебно внимание Мареш им посветуваше на некои словенски земји. Нивните академици на научните подоцна го избраа за свој дојисен член. Пред сè тоа беше Македонија, каде што од 1972 до 1990 кајнагодишно е учесник на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура во Охрид, настапува на конференциите во рамките на Семинарот и публикува низа прилози кон историјата на македонскиот јазик и на македонската културна историја (на пример, кон интерпретацијата на некои написи во

манасѣириѣ „Св. Наум“). Ја најпшиа исиѣ иѣаа македонскаѣа ѣрамаѣиѣа (излезе самосѣјојно во МАНУ, Скопје во 1994 ѣ., а во Чешка како дел од Македонско-чешкиѣи речник на К. Хора во 1999 ѣод. пишува (Е. Блахова: 2013) во статијата „Přiběh českého a rakouského slavisty“ („Животната приказна на чешкиот и австриски славист“).

Македонскиот јазик почнал да го изучува во текот на своите студии на Карловиот универзитет во Прага, каде што тогаш, во учебната 1946/1947 год., е отворен лекторат по македонски јазик што го водел проф. Антонин Фринта (1884–1975). Од 1972 станува редовен учесник на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при УКИМ во Охрид каде што активно го совладува македонскиот јазик.

На научните конференции во рамките на МСМЈЛК, во чија работа редовно учествуваше проф. Мареш, главно со прилози од областа на македонистиката, особено беа забележливи и драгоцени неговите дискусии по низа реферати. Тоа многу добро го паметат и македонските и странските научници, особено помладите во тоа време. Неговите дискусии беа длабоко научни, гласни и јасни, инспиративни и поттикнувачки. Секогаш искажуваше пофални зборови, а понатаму, кога имаше забелешки, тоа го правеше на начин кој ги ослободуваше и охрабруваше младите научници: преку укажување, посочување литература, пристап, насоки во работата итн.

На македонскиот јазик му обрнувал особено внимание и во своите предавања на Виенскиот универзитет. Тој, покрај часовите по старословенски јазик, споредбена граматика на словенските јазици, чешкиот и полскиот јазик, повремено држеше и часови по македонски јазик. На негов предлог и со негово залагање во 1978 во Виена е отворен лекторат по македонски јазик, а наставата по македонски јазик почнува да ја држи д-р Рудолф Прајнерсторфер (претходно лектор по германски јазик на Универзитетот во Скопје: 1957–1962). Од 1981 предавања и вежби по македонски јазик и македонска литература и по српски јазик и српска литература, според договорот за културна соработка меѓу СФР Југославија и Република Австрија, држеа и лектори од УКИМ во Скопје. Тие беа: Александра Папазоглу, Бранка Драговиќ и Роза Тасевска. Македонскиот јазик се изучуваше од еден семестар до шест години. Пишувачката на овие редови беше лекторка во Виена од 1987 до 1990 год. Во тој период студираа македонски јазик и студентите Кристина Вилд и Роланд Шмигер. И двајцата изработија и одбранија докторски дисертации од областа на македонистиката под менторство на проф. Мареш. По воените случувања и поделбата на Југославија не се испраќаа повеќе лектори од Македонија, но часови по македонски продолжија да држат проф. В. Пјанка и Г. Невекловски.

На јубилејниот четириесетти Семинар, во август 2007 год., проф. Мареш постхумно беше одликуван со медал за заслуги за Република Македонија од претседателот Бранко Црвенковски.

Во текот на својот живот Ф. В. Мареш не издал никаква опсежна монографија. Допрва денес неговата работа се оценува, се вреднува и од

одделни трудови се прават целини. Во таа насока, во 2000 год. на чешки излезе обемен избор од неговите филолошки трудови F. V. Mareš, *Cyrlometodějská tradice a slavistika*. редакција: E. Bláhová a J. Vintr. TORST, Praha 2000. Марешовите австриски колеги се зафатија со прибирање на лингвистичките прилози и ги издадоа во Europäischer Verlag на P. Lang во два тома: *Diachronische Phonologie des Ur- und Frühslawischen* 1999 и *Diachronische Morphonologie des Ur- und Frühslawischen* 2001 (Bláhová E.: 2013). Во Македонија во издание на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при УКИМ во Скопје, во 2008 год., излезе книгата *Компаративна фонологија и морфологија на македонскиот јазик/синхронија и дијахронија* под редакција на Зденка Рибарова и Емилија Црвенковска. Во Предговорот на ова издание, меѓу другото, пишува:

„Македонистичките трудови заземаат видно место во импозантното научен опис на чешкиот славист Франтишек Вацлав Мареш. Тие офаќаат извонредно широк дијапазон на прашања во долг временски континуитет, почнувајќи од старословенските почетоци на македонската писменост, преку црковнословенскиот период до современата состојба на македонскиот јазик... Голем дел на тука објавените трудови биле презентирани (секогаш на македонски јазик) во Македонија и во вид на предавања при различни пригоди и особено во рамките на научните дискусии при Семинарот за македонски јазик, литература и култура...“.

Во 2006 год. во редакција на проф. Јоханес Рајнхарт, излегува зборникот *Slavica mediaevalia in memoriam Francisci Venceslai Mareš*, Peter Lang Verlag Frankfurt am Main u.a. Во апстрактот стои: „Овој зборник ги содржи рефератите на Симпозиумот по повод десетгодишнината од смртта на Ф. В. Мареш (1922–1994) што се одржа во декември 2004 год. во Виена. Тука презентираниите прилози ги обработуваат оние тематски области во кои Мареш даде најсилни импулси. Овде се вбројуваат старословенската и црковнословенската филологија, историјата на глаголското писмо, хрватскиот глаголизам, старочешката филологија и старословенската драматика“.

На Шестата чешко-македонска конференција, што се одржа неодамна во Брно (22–23 мај 2014), Емилија Црвенковска настапи со рефератот под наслов: „Франтишек Вацлав Мареш за македонскиот јазик во словенскиот јазично семејство (по повод 20-годишнината од смртта на Ф. В. Мареш)“, во кој, меѓу другото, истакна: *Предмет на наш интерес овде ќе бидат сèга во Македонија за словенскиот јазично семејство, како и македонскиот јазик во него...*

Определувајќи го македонскиот јазик меѓу другите словенски јазици, Мареш со неверојатна прецизност ги изделува појавите коишто се специфични токму за македонскиот јазик, а (делумно) ги забележува и појавите коишто го зближуваат македонскиот јазик со другите словенски јазици.

Широките интереси, ученост, ерудиција, култура на проф. Ф. В. Мареш не завршуваат само со неговиот обемен, многустран лингвистички опус и со богатата педагошка дејност. Во неговиот живот значајно место имала и музиката, поточно свирењето на органа. Во текот на целиот свој живот и работа во Виена тој ги придружувал богослужбите во храмот Maria am Gestade кој се наоѓа во центарот на Виена.

Овој факт го потврдува и познатиот чешки акад. Игор Немец (2001) кој во своето излагање за проф. Јозеф Винтр при доделување на медалот Ј. Добровски во Чешката академија на науките ќе истакне:

„Други омишлени интереси на заедничкиот ѝај на проф. Ф.В. Мареш и неговиот прво асистент, а постоа и колеџа, проф. Ј. Винтр е активниот однос кон музиката и други пошироки интереси освен јазикот... Кај проф. Мареш поа беше свирењето на органа, орнитологијата и свирењето со лак и свирела“.

Литература

Семинар за македонски јазик 1967–1987/1987: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.

40 години меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура 2007: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.

Доровски И., Црвенковска Е. 2008: *Лексикон на старански македониски, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.

Франтишек Вацлав Мареш, 2008: *Компаративна фонологија и морфологија на македонскиот јазик-синхронија и дијахронија*: Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.

Рибарова З., 1996: František Václav Mareš. Живот и дело. Предавања на меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 4. 8. – 24. 8. 1995 год.), Скопје, 57–68.

Bláhová E. 2013: „Příběh českého a rakouského slavisty“, Akademický bulletin,č. 1 Praha, 38–39.

PhDr. Igor Němec. DrSc., *Laudatio-prof. Josef Vintr*, Ústav pro český AV ČR
[Abicko](#) > [archiv](#) > [2001](#) > [listopad](#) > [obsah](#)

Роза Тасевска¹

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, roze@ukim.edu.mk.

811.16'373.6

Изворен научен труд

Мито Аргировски¹

ЗА НЕКОИ СЛОВЕНИЗМИ ВО ЕТИМОЛОШКИОТ РЕЧНИК НА Н. П. АНДРИОТИС

Апстракт: Во оваа статија си поставив цел да ги реконструирам и етимолошки да ги објаснам словенските зборови, коишто се среќаваат во етимолошкиот речник на Андриотис, како: *bēluhz : βελούχι, *(g)nilz : víλα, *rǫbz : ρουπί, *mušica, *mzšica (*muha, *mzha) : μουσίτσα, *rǫrz > *rǫrzǫz : μπουμπούκι, *bzčī > *bzčьka : βουτσί. Андриотис смета дека зборот βουτσί потекнува од лат. butta. Тој го одбегнува објаснувањето на семантичкото значење на прасл. збор *bzčī, кој е заемка од доцнодревнобаварското *butša, *butše. За некои зборови Андриотис неоправдано смета дека потекнуваат од грчкиот јазик; на пример, зборот *mušica според него е поврзан со грчката деминутивна форма μυτίτσα 'носе, носенце' < μύτη 'нос', и тој го доведува во врска со итал. muso. Што се однесува до зборовите βελούχι и víλα, за него остануваат нејасни.

Клучни зборови: етимологија, словенизми, етимолошки речник на Андриотис.

Во речникот на Андриотис со наслов 'Ετυμολογικό λεξικό τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς (трето издание со поправки и додатоци од авторот) има вклучено многу мал број словенски зборови, кои ги презел од G. Weigand, во Balkan-Archiv 4 и од Meyer, N. S. 2, како и некои други, што ги објаснува со грчки јазични средства или, пак, со средства од италијанскиот и ароманскиот јазик. Но, тој не води сметка за тоа дека во романскиот и ароманскиот јазик таквите зборови претставуваат словенски заеми, како на пример **mušica**, **mzšica**, изведени од **muha**, **mzha**, мислејќи дека се работи за грчката деминутивна форма **μυτίτσα** 'носе, носенце', изведена од нгрч. **μύτη** 'нос' со словенскиот суф. -ica, доведувајќи го во врска со итал. збор **muso**, кој можеби има само индоевропска врска. Ист случај е и со зборот **βουτσί** 'бочва, сад', прасл. **bzčī**. Во словенските јазици овој збор е влезен од германскиот јазик пред многу векови, како и други зборови, кои етимолошки ги имам обработено и објаснето во „Македонистика“ (кн. 5). Такви погрешни етимолошки толкувања ги има, не само кај него туку и кај Флорос.

Подолу ќе се задржиме врз некои зборови од словенско потекло, кои не ги имаме опфатено во нашиот труд „Словенски зборови во новогрчкиот јазик“.

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје.

***bēluhz** m. веројатно е образувано со прасл. суф. **-uhz** од прид. **bēlz**, нгрч. **βελούχι** 'извор со вода, непресушен извор' (Ἀνδριώτη 1983: 52). Андриотис вели дека потеклото на зборов е непознато. Според моето согледување, доколку е точна нашата реконструкција, мислам дека зборот е од словенско потекло за што како потврда може да се посочат топонимите **Бела Река**, **Белата Вода**, **Бел Дол** 'дол со малку вода', **Белите Кладенци** 'извори со чиста вода', сп. и **Белушино** (село во Крушевско) (Иванова 1996: 43, 44, 45), прасл. ***bēluhz** 'бел човек или животно', но и 'чиста вода' (Słow. Prasl. I, 1974: 74).

***(g)nilz**, -a, -o adj. 'скапан', нгрч. **víλα**. Андриотис не дава никакво семантичко објаснување ниту врши идентификација на зборот, според него тој е непознат. Според моето мислење, зад формата **víλα**, веројатно се крие словенската придавка ***gnil, gnila** како супстантивизирана придавка, која се однесува како именка од женски род, базирајќи се врз топоними, како **Гнила** 'леплива земја', **Гнилата** 'ридно место обрастено со гнили круши' (Иванова 1996). Придавката **гнил** претставува деривирана форма од прасл. гл. ***gniti** од кој е изведена и именката **гној** 'губре; гној од рана', исто како лој од глаг. **liti**. Овој збор е истиснат од турскиот збор **губре** од грчко потекло (κόπρος). Во егејските говори доминира зборот гној.

***kurzkz** m., ***kurzka** f. 'петел, кокошка'. Во црковнословенските текстови, поконкретно, во евангелските, е регистрирана формата **коуѣз** 'петел' и деминутивната форма **коуѣра** 'петле, пиле', како и одглаголската именка **коуѣроглашение**, којашто е калка на грч. ὀλεκτοροφωνία. Во значење на петел се среќава во евангелските текстови и **пѣтлз, пѣтълз** како превод на грч. ὀλέκτωρ 'петел'. Основна прасл. и стсл. форма е **kurz**, но и **kurzka** со првично значење 'петел, кокошка'. Во словенските јазици се развија, покрај петел и кокошка, и други метафорички значења, како имиња на билки, растенија, птици, кокошарник и др. Грците ги позајмиле **коѣркoз** и **коѣрка** со значење 'мисир, мисирка'.

Андриотис мисли дека зборов **curca** со исто значење влегол во грч. јазик преку ром. **curca**. Андриотис правилно го определува како словенизам, без разлика од кој јазик влегол во грчкиот (Papaḡagi 1974: 115; Ἀνδριώτη 1983: 172). Што се однесува до неговата етимологија, некои етимолози сметаат дека се работи за ономотопејско образување од гл. **kukurikati**, мак. кукурика, со редупликација на слогот **ku-ku** како што е со **кукавица** 'птица што го добила името по специфичниот глас што го испушта'. Покрај стсл. и прасл. **kurz**, треба да ги наведеме и стсл. форми **пѣтлз, пѣтълз** изведени од гл. **пѣти, поѣ** 'пее'. Некои, пак, го поврзуваат со стинд. **kāu-ti** 'кричи, клика', кое може да се доведе во врска со општословенското **kavka** и **чавка** (со

палатализирано **k**). Махек со резерва ја прифаќа тезата дека **kurz** претставува ономатопејско образување. Тој смета дека има значенска врска со **бег**, односно со брзо бегане, со **брзиот лет на птиците**, давајќи ги како блиски паралелите: лит. **kuriù, kùrti**, лат. **currō** 'бега', како и грч. **κῦρέω** 'во од е'. Што се однесува до тоа дали зборот е ономатопејско образување или не, како пример го наведуваме нгрч. **κόκορας** 'петел', покрај грч. **πετεινός** со исто значење, веројатно, од стгрч. **πέτομαι** 'лета'. Во македонскиот јазик прасл. **kurz** го изгубило првобитното значење заради табу.

***mzhz** m. бот. Се среќава во сите словенски јазици со повеќе значења. Го позајмиле и Грците во формата **μῶυχος** 'прав'. Мак. **мов** m., f. (член. мовта) 'белата содржина на стеблата од дрвјата, посебно на буките и на карпите; ситните меки влакненца на лицето на млад човек пред да почне да се бричи' (Ошчима, Леринско), буг. **mzx**, срп., хрв. **mah** 'ситни пердуви; ситен фин прав; мувла', рус., укр. **мох**, пол., чеш., словин. **mech**. Го позајмиле и Унгарците во формата **moh** (18 в.), прасл. и стсл. **mzhz**. **H** потекнува од ие. **S**, сп.: лит. **mūsas, mūsaī** m. множ., **mūsos** f. множ. 'мувла', стгер. **Mos** (денес **Moos**), лат. **mūskus** (Machek 1968: 358; Skok, II, 1972: 354).

Pepelz, popelz m. 'прав од изгорени материји, посебно од дрва'. Грците го позајмиле во две фонетски форми **πέπελη** и **μπέμπελη** 'пепел' (Андриотис 1983: 220). Андриотис точно го определува како словенизам во нгрч. јазик. Се среќава со повеќе значења во сите словенски јазици: мак. **пепел** 'измешан пепел со жар, дијал. спуза; разг. прав', **пепелница** (со двоен суфикс) 'болест на лисјата од лозјата, а и грозјето и на други овошки и жита; вода измешана со пепел', **пепелав** 'покриен со пепел; што има боја на пепел', **пепеланка** зоол. 'вид змија отровница', срп., хрв. **перео**, пол. **Popiół**, глуж., длуж. **Popiel**, словен. **Popol**, образувано со суф. **-ol** (Machek 1968: 429), стсл. **пепелз, попелз** (РГЦСЛП 2003: 424).

Во врска со етимологијата на овој збор треба да се каже, дека се предлагаат две етимологии. Едната се поврзува со редупликација на коренот и појава на **o** во повеќе словенски јазици. Токму тоа **o** го доведува во прашање коренот, односно дали се работи за корен ***pol-** или, пак, за ***pel-**. Но, сепак, ја прифаќаат редупликацијата на коренот со апофонија **e/o**, илустрирајќи го тоа со грч. **παπάλη**, нгрч. **πασπάλη** 'фино, ситно сомлено брашно', како грцизам се среќава во мак. јазик **паспал** 'исто', сп. буг. **паспал**, срп., хрв. **paspalj**. Во балтичките јазици не постои редупликација на коренот, сп. лит. **pelenai** 'пепел', латв. **pelni** 'исто', стпрус. **pelanne**, лат. **pollen, -nis**. Покрај редуплицираната форма, во стгрч. јазик се среќава и нередуплицирана **πάλη** 'брашно' (Skok, III, 1973: 638). Другата етимологија се состои во тоа што зборот **пепел** го доведуваат во врска со прасл. и стсл. глаголи **палити, полѣти** 'гори', грч. **φλέγειν** со замена на **a/o**, односно **o/a**,

сметајќи дека коренот ***pol-** е дел од глаголот **полѣти** што значи според законот на ликвидната метатеза се добил корен ***pla-<*pol-**: прасл. ***polmy** > стсл. **плама** 'пламен', мак. пламен *m.*, *adj.* пламенен, *гл.* ламне 'почне да гори'. Во мак. јазик има повеќе метафорички значења, сп. **пламоса** 'изгоре'. И во другите словенски јазици се забележува истата ситуација.

***plava** *f.* нгрч. **πλάβα** 'езерска лотка'. Според Андриотис од буг. **плавам** (Андриотис 1983: 283), мак. дијал. **плава** 'вид рибарска мрежа'. Овој збор е од стсл. *гл.* **плавати**, грч. **πλεῖν**, **πλέω** или, пак, *гл.* **плав**, сп. мак. 'реката го поплави полето'. Се среќава во сите словенски јазици.

***rqbz** *m.* 'раб; опшиен крај од облека; место каде што се составени два дела од облека, крај на нешто'. Веројатно и зборот во нгрч. јазик **ρουμπι** 'партал или облека' е словенски. Андриотис смета дека тоа е деминутивна форма од **ρόμπα**, од итал. **roba** и стгер. **Raub**. Но, тој не го дава значењето на итал. и стгер. збор. Мислам дека зборов е словенски заради семантичкото значење и нема врска со итал. **roba**, туку со стсл. и прасл. **rqbz**. Сп. мак. **раб**, дијал. **рзб**, **роб**, буг. **рзб**, срп., хрв. **rub** 'агол; крај, краешник; раб, поробен', словен. **rob**, пол. **rań**, **ręb**, чеш. **roub**. Го позајмиле Албанците во формата **rupi**, а Унгарците **rombol** со суф. **-ol**. Зборот претставува девербативна именка, изведена од глаголите ***rqbati**, ***rqbiti** 'сече' што се смета како едно од првобитните значења. Се среќава и во топонимијата, сп. ојконим **Раби** (село во Долна Преспа), како и дијал. форми: **Рзмби**, **Рзби**, **Роби** каде што се изразени континуантите: **a**, **z**, **o** < стсл. **ж** (**q**).

***pqrz** *m.* Се среќава во различни фонетски варијанти во сите словенски јазици со значење 'папок', но и со метафорички значења. Според моето мислење, овој збор го позајмиле од Словените Грците во формата **μπουμπούκι** 'пупка од растение'. Андриотис го доведува во врска со грч. **βόμβυξ** 'свилена буба', односно со демин. форма **βομβύκιον**. Според G. Mayer, N. S. 2, 84 **πουπουύκι** < ром. **puppa** (Андриотис 1983: 223). И Мајер и Андриотис не даваат семантичко толкување на зборот. Кај Скок (III, 1973: 78) основната форма е **pup** како и деминутивните: **pupak**, **pupka**, **pupoljak** со мошне широка семантика. Едно од значењата е 'пупка кај растение, овошка, трендафил и др.', слично како и во македонскиот јазик, сп. мак. **пупка** 'пупка на трендафил или овошка; тркалезно лепче и др.', буг. **пзп**, рус., укр. **пуп**, **пупок**, **глуж.**, **длуж.** **pup**, словен. **porpek**, пол. **pęp**, **pępek**, чеш. **pupek**, сп. и ојконимот **Попли** (село во Долна Преспа), како и варијантите од именувањето на ова село од жителите на други села: **Папли**, **Пзпли**. Најблиски паралели се: лит. **pamti** 'се дуе, се надува, потекува', латв. **pam**

’исто‘, сп. уште лит. **pumparas**, ’розова пупка‘. Веројатно, од иста основа се и формите со **b**, сп. лит. **bamba** ’папок‘, санскр. **bimbah** ’рид‘.

***trǫba** f., мак. **труба** ’музички инструмент; кунк за печка‘. Освен оваа форма се среќава и **траба**, дијал. **трџба**, **трџмба** со метафорично значење ’топ платно свиткано во вид на труба‘. Како што може да се забележи, во македонскиот јазик има две фонетски варијанти. Како што споменавме, **труба** означува ’музички инструмент и поретко кунк‘. Според моето мислење, формата со коренско **u < ж** (**trǫba**) веројатно е влезена од срп. и хрв. јазик така што е исклучена можноста за постоење на дублетни форми уште во прасл. јазик. Додека **траба** и дијал. форми **трџба** и **трџмба** (со носов инфикс пред лабијалното **b**) значенски се разликуваат од **труба**.

Постои и гл. **труби** ’свири со труба, а и човек што сешто зборува‘, **трубач** ’тој што свири со труба‘. Во срп., хрв. **truba** има повеќе значења. Некои од нив се слични со оние во македонскиот, на пример (**trupla platna** со епентетско **I**, Рисан), **trublja** ’исто‘ (Вук, Дубровник, Космет). Заради значењата што се среќаваат во другите словенски јазици, Скок (III, 1973: 513) смета дека **truba** (прасл.***trǫba**) можеби постоел уште во прасловенскиот период. Веројатно, затоа тој го ставил под прашалник. И во другите словенски јазици, овој збор има повеќе значења. Стсл. **трџба**, рус. **труба** ’цевка; оцак; музички инструмент; шмрк‘. **Трубач** ’свирач на труба‘, гл. **трубить** ’труби‘, (фиг.) ’разнесува вести‘, мак. **труба**, укр. **труба**, буг. **трѣба**, пол. **trąba**, глуж. **truba**, чеш. **trouba** ’глупак, наместо постарото труп‘, словин. **truba**, словен. **troba**. Според Махек, зборот е општословенски и влезен е од герм. **trumba**. Формите во јужнословенските јазици можеби се добиени од итал. **tromba**. Зборот претставува оноματοпејско образување. Заради тоа е можно во секој јазик да се развивале, покрај ’инструмент‘, и други значења. Сп. нгрч. **трóμπα** ’цевка; шмрк; пумпа; музички инструмент‘. Го позајмиле од Словенците и Романците **trîmba**, Албанците **trumbë**, Унгарците **toromba**.

Литература

- Грујић Б., Шубин Н. 1961: *Речник руско-српскохрватски, српскохрватско-руски*, Обод, Цетиње.
 Иванова О. 1996: *Речник на топонимите во областта на сливот на Брегалница*, Скопје.
 РГЦСЛП, *Речник на црчко-црковнословенски лексички паралели*, 2003, Скопје.
 ТРМЈ, *Толковен речник на македонскиот јазик*, I–V, 2003–2011, Скопје.
 Kalėda A., Kalėdienė B. 1991: *Lietuvių-lenkų kalbų žodynas*, Vilnius.
 Machek V. 1968: *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha.

Papahagi T. 1974: *Dicționarul dialectului aromân*, București.

Petinis L. 1976: *Dicționar grec-român*, București.

Skok P. 1971–1973: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–III, Zagreb.

Słow. Prasł., *Słownik Prasłowiański*, I, 1974, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

Ἀνδριώτη Ν. Π. 1983: *Ἑτυμολογικό λεξικό τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς, Θεσσαλονίκη*.

Резюме

В этой статье поставил себе задачу реконструировать славянские слова, которые встречаются в словаре Андриотиса, как: *bĕluhz : βελούχι, *(g)nilz : νίλα, *rǫbz : ρουπί, *mušica, *mzšica (*muha, *mzha) : μουσίτσα, *rǫrz > *rǫrzks : μπουμποῦκι, *bzĭ > *bzĭka : βουτσί. Андриотис считает что слово βουτσί происходит от лат. butta. Но он пренебрегает объяснить прасл. *bzĭ которое происходит от поздно-древнебаварского *butša, *butše. Некоторые слова Андриотис объясняет как будто происходят из греческого языка, как дем. μυτίτσα < μύτη 'нос', и связывает это слово с итал. muso. Что касается слова βελούχι и νίλα для него неизвестны.

811.163.1'374

Изворен научен труд

Татјана Илиева¹

**СЪСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ НА СЪВРЕМЕННАТА
ПАЛЕОСЛАВИСТИЧНА ЛЕКСИКОГРАФИЈА
(СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЕН РЕЧНИК НА СТАРОСЛАВЯНСКИ ЕЗИК)**

Апстракт: Предмет на интерес во овој труд е разгледувањето на некои принципиелни теоретски прашања, поврзани со подготовката на Историски зборообразувачки речник на старословенскиот јазик. Во прилог на трудот се дадени статии, коишто ги претставуваат основните елементи при составувањето на таков вид лексикографски труд.

Клучни зборови: старословенска лексикографија, зборообразувачки речник на старословенскиот јазик.

Словообразователниот речник е вид специален речник, којто отразва един от способите на речепроизводство в естествените езици – афиксацијата. Обединувајќи в едно „гнездо“² како редицата думи, произведени последователно една от друга, така и онези от тях, които са словообразователно независими помежду си, но възхождат към една и съща производяща, този тип лексикографски справочник позволява да се наблюдава отношението на непосредствена и опосредствана производност и разкрива словообразователната структура на думите, като експлицира начина и етапите на тяхното създаване, показвайќи на базата на каква производяща, посредством какви словообразователни операции и с помошта на какви градивни елементи се продуцират новите лексикални единици (например прибавена ли е, или е отнета морфема и др.).

Въпреки добре изразената афиксална деривација в старославјански език, науката все още не располага с пълно и систематизирано описание на неговите словообразователни механизми и възможности, като изключим списъците а tergo към някои отделни паметници, листата с етимологичните гнезда към вклучения в речника на Садник-Айцетмюлер лексикален материал (Sadnik, Aitzetmüller 1955), и труда на Н. Радович (Radovich 1975), в които подредбата на словниот ресурс по деривационен елемент дава някаква макар и само частична информација за съществуващите словообразователни типове, но не и за словообразователните механизми. Съвременен нивото на теоретична разработеност на современната деривационна граматика, постиженията на историческата лексикологија на старославјански език и

¹ Кирило-Методијевски научен център, БАН, ilieva_tatyana@abv.bg.

² Под словообразователно гнездо разбирам ‘свкупност от думи с тждествени корени, като за изходна дума се приема немотивираната’.

натрупаният опит при изработването на словообразователни речници на някои от модерните славянски езици са отлична основа за успешното изпълнение на един бъдещ проект на такъв тип палеославистичен лексикографски справочник. Изготвянето му е от значение за развитието на славянското диахронно езикознание, в частност лексикологията, доколкото разглеждането на производните думи на фона на цялата родствена редица позволява по-точно да се установят връзките и отношенията между думите в гнездото, да се определят техните функции в него, посоката им на производност, а отгук и техният словообразователен строеж, отколкото при тяхното изолирано изследване. Обект на настоящето научно съобщение е да представи модел на Исторически словообразователен речник на старославянски език и да обсъди някои принципни въпроси, свързани със съставянето му.

Проектираният речник следва да обхваща лексикалния материал от:

- класическите старобългарски паметници, възлизащ на приблизително 10000 единици³;
- запазените в късни преписи преславски текстове⁴;
- паметниците от среднобългарския (търновски) период;
- словния ресурс на основните лексикографски трудове по старославянски език, включващ думи, нерегистрирани в КСП и Преславската литература, но засвидетелствани в по-късни паметници от различни редакции⁵.

За уточняване на словника трябва да се използват всички съществуващи общи палеославистични речници: Старобългарски речник (СтБР), Старославянский словарь (СС), Словарь старославянского языка (СЯС), Речникът на И.И. Срезневски (Срезн) и този на Фр. Миклошич (Микл), Словарь древнерусского языка XI–XIV вв. (СДРЯ), както и наличните индекси към отделни средновековни паметници на старославянски език. Като основа могат да послужат Обратният и Етимологичният словоуказател към речника на Садник-Айцетмюлер (СА), а също *a tergo*-индексите към СС, Срезн и някои отделни средновековни паметници. Като се има предвид, че количеството на словообразователните гнезда в СА възлиза на 1185, заедно с лексиката от по-късните паметници това число предположително ще нарасне в рамките на 2500–3000⁶.

³ Маркират се в речниковата статия със съкращение КСП в долен десен ъгъл.

⁴ Маркират се в речниковата статия със съкращение Пресл в долен десен ъгъл.

⁵ Маркират се в речниковата статия съответно със съкращение Срз и Мкл в долен десен ъгъл.

⁶ За сравнение в Словообразователния речник на съвременния български книжовен език словообразователните гнезда възлизат на 6300 (два пъти повече от прогнозираното за старославянски език число). В съставения от А.Н. Тихонов Словообразовательный словарь русского языка словообразователните гнезда наброяват 12621 (4 пъти повече). Значително по-малкият брой на словообразователните гнезда в старославянски в срв. с модерните славянски

Широката лексикална база се търси умишлено, доколкото тя би послужила като източник за максимално попълване на словообразователните гнезда чрез въвеждането в тях на липсващи в най-старите паметници думи, поради чието отсъствие биха се нарушили парадигматичните отношения и синтагматичните връзки на еднокоренните единици в съставляващите съответното гнездо редици заради неочаквани прекъсвания и разкъсвания на деривационните вериги, водещи до накърняване на словообразователната структура на думите. Ето защо въвеждането на речници с твърде широки хронологични и топографски граници на лексикографирания материал (като Микл и СЯС, например) в конкретния случай е наложително, за да се преодолее по възможност дефективността на словообразователните редове. Още повече, че в исторически план различията между отделните клонове на старославянски език не са били все още големи.

Словникът на речника следва да съдържа само еднокоренни думи, изградени според словообразователните механизми в старославянски език и обясними от гледище на синхронното словообразуване. Извън неговия обсег остават сложните двусъставни формации, тъй като те са подчинени не само на афиксацията като начин за ново речепроизводство, но и на композицията с нейните специфични словообразователни закони⁷. Той няма да включва и непроизводните непроизвеждащи думи (напр. служебните и някои пълнозначни), тъй като те не реализират словообразователни възможности и не принадлежат към никое словообразователно гнездо⁸.

В приложението към публикацията давам примерни речникови статии, построени по модела на **Словообразователен речник на съвременния български език**, които илюстрират най-важните моменти при съставянето на такъв вид лексикографски труд⁹.

1. В Словообразователния речник на старославянски език думите с тъждествени от синхронно гледище корен (производящи и производни) се групират по словообразователни гнезда, всяко от които може да съдържа различен брой единици, но не по-малко от две¹⁰, подредени йерархично според отношенията на синхронната словообразователна производност –

езици се дължи на две основни причини – фрагментарността на достигналите до нас езикови данни, от една страна, и еволюцията на лексикалната система на езиците, от друга.

⁷ А.Н.Тихонов включва словосложения в обема на своя Словообразовательный словарь русского языка, като ги привежда към съответния брой словообразователни гнезда.

⁸ В речника на А.Н.Тихонов същите влизат в рамките на речника под формата на отделен списък на единичните думи.

⁹ Авторката умишлено възприема разработения за съвременния български език модел на словообразователен речник. Това успоредяване би улеснило до голяма степен бъдещи съпоставки между историческото и съвременното словообразуване в български език.

¹⁰ Срв. напр. в Приложението статия № 1 с изходна дума (връх на гнездото) глагола писати включва повече от десет словообразователни редици, а гнездото на наречието кръмъ освен изходната дума се състои от само още две производни думи.

както непосредствена, така и опосредствана (Кубрякова, Соболева 1979: 10). Думите се дават с възприетите им в палеославистичната лексикография основни (представителни) форми: съществителните и прилагателните се представят с формата за ед. ч., прилагателните с формата за м.р. по простото склонение, а глаголите в инфинитив.

Всяко словообразователно гнездо се оглавява от изходяща, която съдържа не повече от една основа. Това е първата и задължителна степен на словообразуването. Тя е непроизводна, т.е. от гледна точка на старославянския език не е резултат от никакви словообразователни операции. Тази дума в деривационната граматика се нарича *врѣх* на гнездото и изпълнява функцията на производяща спрямо другите думи в него. Изходящи (врѣх) на словообразователното гнездо в старославянски могат да бъдат следните части на речта: глаголи, съществителни, прилагателни, числителни, наречия, местоимения. Изходяща (врѣх) на словообразователно гнездо може да бъде и дума от чужд произход, стига словообразователният строеж на произведените от нея лексикални единици да се обяснява със законите на славянския език (Вж. Приложение, гнездо 7).

Останалите членове на гнездото са преки или непреки производни на думата-врѣх. Под производна (мотивирана) разбирам всяка вторична, т.е. образувана от друга дума словна единица (Кубрякова 1981: 5). Производните се разпознават на производни-производящи и производни-непроизводящи. Например в гнездо №4 от приложението с врѣх числителното *тѣри* думите изпълняват следните функции: *тѣри* – непроизводна-произвеждаща (врѣх на гнездото); *тѣрица* – производно-произвеждащо; *тѣринъ*, *тѣринькъ* и *тѣриньскъ* – производни произвеждащи, първото пряко от върха, второто и третото непряко. Тези функции са израз както на непосредствената, така и на типичната за гнездото последователна производност¹¹.

Всички думи, свързани с отношението на пряка и непряка производност, са елементи от словообразователното гнездо. Една проста проверка за правилността на гнездото показва дали всяка дума от гнездото, която изпълнява функцията производна-произвеждаща, има поне една производна по-малко от своята произвеждаща (Гинзбург 1972).

творѣти

творѣць

творѣцьскъ

¹¹ При установяването на споменатите два вида производност е следван принципът на Г.О. Винокур, според който от синхронно гледище между две сродни думи има само тогава отношение на производност, когато значението (или поне едно от значенията) на една дума може да се изтълкува чрез значението на другата (Винокур 1959).

твoръуьскы

твoрънъ

сътворѣти

В приведената за пример част от словообразователно гнездо глаголът творѣти има три преки производни (творѣць, творѣнъ, сътворѣти) и две непреки (творѣуьскъ, творѣуьскы) – общо пет, а творѣць една пряка (творѣуьскъ) и една непряка (творѣуьскы) – общо две, следователно сметката е вярна – гнездото е правилно.

2. Гнездовото разпределение на словния материал в исторически словообразователен речник на старославянски език изисква предварителна щателна разработка на принципите на неговото построение и създаване на теоретическа база на структурирането му. По-основните от тези принципи са:

Една дума се приема за производна само когато в езика съществува производяща, от която те са образувани. Това означава, че думите с т.нар. свързани корени са непроизводни от синхронно гледище, въпреки че в състава им присъства/т словообразователен/ни формант/и. Например думата вѣна, ако и да е стар *pomen abstractum* на -ѣна, и съществителното оѣць, макар че по произход е *pomen personale* на -ѣць, в старославянски не са вече производни. Тук възниква и специфичният за фиксираните само писмено стари езици въпрос относно неизбежната дефективност на голяма част от словообразователните гнезда. Как да се процедира при положение, че поради частичното съхраняване на старославянската лексика дадена производяща просто не е засвидетелствана, но по всичко личи, че я е имало? Наличието в текстовата традиция на дериват през една и повече степени позволява да се възстанови нерегистрираното в лексикографията междинно звено с голяма доза вероятност, че такава лексема наистина е съществувала. Изкуственото реконструиране на дадена единица в приложените накрая гнезда-образци се отразява графично – с по-блед шрифт и със знак Ø на мястото на лексикографския справочник:

Р_г – Г нспнсатн_{пресл}

Р_п – Р_г Г нспнсанъØ

Р_п – Р_п Р_г Г нспнсанъØ/нспнсанъØ

Р_п – Р_п Р_п Р_г Г нспнсанъØ_{ксп}

Посоченият пример е същевременно илюстрация на това как се представя случай, който се характеризира с възможна множествена производност.

Пред съставителя на исторически словообразователен речник на старославянския език неизбежно възниква и добре известната в науката за лексикалната деривация трудност по установяване на посоката на

словообразователните връзки. За успешното справяне с нея е необходимо отчитане, от една страна, на типологията на признаците за представяне на референтите, характерни за разни референтни области, а от друга, на положението на думата в словообразователните парадигми (Мигирова 1977: 44). Ето някои общи положения¹²:

Производната дума по смисъл и по форма е по-сложна от произвеждащата. Тя е семантична съставна, чиято основна характеристика е смисловата съотношеност със собствените ѝ производящи, проявяваща се на лексикално-семантично равнище:

пнсатн ‘пиша’

прѣпнсатн ‘пиша повторно вече написан текст’

При еднаква сложност на смисъла производната дума е по-сложна от произвеждащата само по форма. В старославянски език това се наблюдава при т.нар. суфиксален плеоназъм:

блаженъ ‘който е в състояние на вътрешно духовно удовлетворение’

блаженънъ ‘който е в състояние на вътрешно духовно удовлетворение’

При еднаква сложност на смисъла и формата производна е онази дума, чието значение е присъщо за друга част на речта. Ако вземем за пример двойката прѣпнсатн – прѣпнсъ, съществителното прѣпнсъ е производно от глагола прѣпнсатн, понеже за разлика от съществителните, за които е свойствено значението ‘предмет’, то носи значението ‘определено действие’, а ‘действие’ е типично значение за глаголите.

При равна сложност по смисъл и форма, ако две думи принадлежат на една и съща част на речта, производна е онази, чието формиране като производна е станало закономерност за даден език. Например:

мѡунтн

мѡуѣннкъ

мѡуѣннца, а не

мѡунтн

мѡуѣннца

мѡуѣннкъ

За установяване отношението на производност на две думи правило е да се търси поне един случай, който да бъде пропорционално подобен. Например:

творнтн стрѣлатн

творѣць стрѣльць

¹² Срв. Словообразователен речник на съвременния български език.

Както преките производни на думата-върх, така и производните на производните (независимо от тяхната отдалеченост от върха) трябва да съхраняват в семантиката си макар и частично значението на изходната дума (върха). За проследяване общността в значенията следва да се извършва консултация с наличните тълковни речници (СС, СТБР, Срезн), при все че в тях не винаги стриктно се спазва принципът производната дума да се тълкува посредством произвеждащата, което бездруго ще наложи в процеса на работа и съставянето на собствени тълкувания.

Било изходящите, било производните думи в старославянски език нерядко имат орфографични, морфологични и др. дублети, омоними, а също и семантични варианти, които участват по различен начин в деривацията. Необходимо е също така да се отбелязват и тези явления, които имат отношение към словообразователните възможности на думата. Например:

$P_c - \Gamma \text{ пнсьць }_{\text{ПРЕСЛ}}$

$P_{\Pi} - P_c \Gamma \text{ пнсьѹнн }_{\text{ПРЕСЛ}}$

$P_c - \Gamma \text{ пнсьѹнн }_{\text{2ПРЕСЛ}} / \text{пнсьѹнн }_{\text{АПРЕСЛ}}$

В приведения като илюстрация сегмент от словообразователното гнездо с върх глагола пнсатн пнсьѹнн_1 е производно прилагателно от пнсьць , образувано посредством адекватен суфикс јь- , а омонимът пнсьѹнн_2 – име на деятел с дублет пнсьѹнн , продуцирано чрез афикса от тюркски произход -ѹнн .

Структурата на словообразователните гнезда има йерархичен строеж. Йерархията на думите в гнездата е зададена позиционно и символно: производните думи стоят с отстъп вдясно от произвеждащата ги дума. Този отстъп изхожда от стъпаловидния характер на словообразуването в старославянския език. Неговата особеност се заключава в това, че в процеса на словообразуване афиксите се присъединяват към непроизводната основна корен в строга последователност, например: $\text{ц'ксар-ь}_{\text{КСП}} \rightarrow \text{ц'ксар-ьств-о}_{\text{КСП}} \rightarrow \text{ц'ксар-ьств-ова-тн}_{\text{КСП}} \rightarrow \text{ц'ксар-ьств-ова-ннн}_{\text{ПРЕСЛ}}$.

Буквените символи дават граматична информация за принадлежност към категориите части на речта. Категориалната принадлежност на единствената непроизводна (върха) се отбелязва с главна буква (Γ – глагол, C – съществително, Π – прилагателно, H – наречие, Ч – числително, а на производните – чрез P_x , където P означава релационна стъпка, а долният десен индекс x съответно P_{Γ} – глагол, P_c – съществително, P_{Π} – прилагателно¹³, P_H – наречие.

¹³ В речника с индекса за прилагателните ще се представят и условно ще се отбелязват някои причастни форми, които функционират като прилагателни и дават производни, които се образуват по словообразователни модели, характерни за прилагателните имена:

$P_{\Gamma} - \Pi \text{ блажнтн }_{\text{КСП}}$

За улеснение на използващите речника при всяка производна дума се представя нейната словообразователна история, сиреч сборът от операции, които са приложени за образуването ѝ. Съвкупността от стъпки проследява етапите на изводимост на дадената дума от върха и нейните координати в гнездото. Различната отдалеченост от върха играе определена роля и за семантичното развитие на производната, но в нейната семантика по правило винаги остава следа от семантиката на върха.

Символът за част на речта, към която принадлежи дадената производна дума стои на първо място в историята и е отделен с чертица от символа за част на речта на произвеждащата, на нейната произвеждаща и така до върха (в обратен ред). Това дава възможност веднага да се възприеме отношението на непосредствена производност.

Броят на буквите Р точно съответства на броя на стъпките (операциите): Р – една стъпка, РР – две стъпки и т.н. Следователно думата $P_{\Pi} - P_{\Pi} P_{\Gamma} \Gamma$ неспнсанъкъсп е получена с 4 стъпки от върха пнсантн.

На всяка словообразователна степен могат да бъдат образувани по-голям брой производни, което изисква разработка на определен ред в разположението им. Той може да бъде на семантичен признак (по смислова близост със съответната произвеждаща), както е у А.Н.Тихонов, но може да бъде и на формален принцип (в азбучен порядък). В разработените примерни статии аз възприемам втория принцип поради невъзможност да се спазва стриктно първият и неговата в повечето случаи субективност на преценка от страна на съставителя. Единствено при произвеждащите глаголи на първо място поставям производните от тях отглаголни съществителни на -ние поради регулярната им деривация, а след това останалите азбучно. При глаголите също така се отразява най-напред префиксалната производност, а след нея суфиксалната.

За да се намери една дума в речника, в проекта се предвижда гнездата да се номерират, а след това да се изготви азбучен показалец на всички налични думи, като срещу всяка се отбелязва номерът на гнездото, към което принадлежи.

Така изработен, Словообразователният речник на старославянския език ще даде интересна информация за броя и словообразователната характеристика на думите върхове, от една страна, на производните във всяко гнездо, от друга, и на единичните думи, от трета; ще представи отделните подсистеми на стсл. лексика – на съществителните, прилагателните, глаголите и наречията. Той може да отговори на по-общ и по-частни въпроси като: колко гнезда, респ. изходни, немотивирани думи има в стсл., от тях колко процента са съществителни, прилагателни, глаголи и наречия;

колко производни съдържат тези гнезда, съответно от тях колко процента принадлежат към тази или онази част на речта; за отделните видове гнезда кои производни и от каква степен са най-характерни (напр. за глаголните – най-характерни са отглаголните съществителни, създадени на две и три степени от върха); има ли словообразователна синонимия в тях; като цяло в езика кои категории думи преобладават; всяка една част на речта от коя друга може да бъде мотивирана; кой начин на словообразуване е най-продуктивен, и пр., и пр. С помощта на това лексикографско пособие ще може да се проследи словообразователната история на всяка дума, както и преминаването на думите от една част на речта в друга. Един такъв речник би бил полезен както за научни, така и за учебни цели при изследване на деривационните процеси и обучение по историческо словообразуване. Въз основа на него могат да се правят редица съпоставки между деривацията в старославянски и съвременните славянски езици, в частност новобългарски. Най-сетне изследването на структурата на словообразователните гнезда е необходимо за правилното описание на тяхната семантика.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Гпнсатн/ пьсатн

Р_с – Г пнсанниѣ/пьсанниѣ_{КСП}Р_с – Р_с Г пнсанниѣ_{МКЛ}Р_с – Г пнсало_{ПРЕСЛ}Р_с – Р_с Г пнсальни_{ПРЕСЛ}Р_с – Г пнсарь_{ПРЕСЛ}Р_с – Г пнсатѣль_{ПРЕСЛ}Р_с – Р_с Г пнсатѣльни_{ПРЕСЛ}Р_с – Г пнсьмо_{ПРЕСЛ}Р_с – Г пнсьма_{КСП}Р_п – Р_с Г пнсьменьнъ_{КСП}Р_с – Г пнсьць_{ПРЕСЛ}Р_п – Р_с Г пнсьунн₁_{ПРЕСЛ}Р_с – Г пнсьунн₂_{ПРЕСЛ}/ пнсьунн₃_{ПРЕСЛ}Р_г – Г въпнсатн/въпьсатн_{КСП}Р_с – Р_г Г въпнсанниѣ_{ПРЕСЛ}Р_г – Р_г Г въпнсоватн_{МКЛ}Р_г – Р_г Г въпнсыватн_{ПРЕСЛ}Р_г – Г въспнсатн_{МКЛ}Р_с – Р_г Г въспнсанниѣ_{ПРЕСЛ}Р_г – Г допнсатн_{ПРЕСЛ}Р_г – Г запнсатн_{СРЗ}Р_с – Р_г Г запнсь_{СРЗ}Р_г – Р_г Г запнсоватн_{СРЗ}Р_г – Р_г Г запнсыватн_{СРЗ}Р_г – Г нспнсатн_{ПРЕСЛ}Р_с – Р_г Г нспнсь_{МКЛ}Р_с – Р_г Г нспнсанниѣ_{ПРЕСЛ}Р_п – Р_г Г нспнсанъ_ØР_п – Р_п – Р_г – Гненспнсанъ_Ø/нспнсанъ_ØР_с – Р_п – Р_п – Р_г – Гнспнсанъ_{ПРЕСЛ}Р_п – Р_п – Р_п – Р_г – Гненспнсанъ_{КСП}Р_г – Р_г Г нспнсоватн_{МКЛ}Р_г – Г на_{ДЪ}пнсатн_{МКЛ}Р_с – Р_г Г на_{ДЪ}пнсанниѣ_{МКЛ}Р_г – Г напнсатн/ напьсатн_{КСП}Р_с – Р_г Г напнсанниѣ/ напьсанниѣ_{КСП}Р_г – Г опнсатн_{ПРЕСЛ}Р_с – Р_г Г опнсанниѣ_{ПРЕСЛ}Р_г – Р_г Г опнсоватн_{ПРЕСЛ}Р_г – Г попнсатн_{СРЗ}Р_г – Р_г Г попнсоватн_{МКЛ}Р_г – Г по_{ДЪ}пнсатн_{СРЗ}Р_с – Р_г Г по_{ДЪ}пнсь_{МКЛ}Р_с – Р_г Г по_{ДЪ}пнсанниѣ_{ПРЕСЛ}Р_с – Р_г Г по_{ДЪ}пнсатѣль_{МКЛ}Р_с – Р_г Г по_{ДЪ}пнсьунн_{МКЛ}Р_г – Р_г Г по_{ДЪ}пнсоватн_{МКЛ}Р_г – Р_г Г по_{ДЪ}пнсыватн_{МКЛ}Р_г – Г прпнсатн_{СРЗ}Р_г – Г пропнсатн_{ПРЕСЛ}Р_с – Р_г Г пропнсанниѣ_{МКЛ}Р_с – Р_г Г пропнсатѣль_{МКЛ}Р_г – Р_г Г пропнсоватн_{МКЛ}Р_г – Г прѣ_{ДЪ}пнсатн_{СРЗ}Р_с – Р_г Г прѣ_{ДЪ}пнсанниѣ_{КСП}Р_г – Г прѣпнсатн_{КСП}Р_с – Р_г Г прѣпнсь_{МКЛ}Р_г – Р_г Г прѣпнсаватн_{МКЛ}Р_г – Р_г Г прѣпнсоватн_{СРЗ}Р_г – Р_г Г прѣпнсыватн_{МКЛ}Р_г – Г р_дспнсатн_{МКЛ}Р_г – Р_г Г р_дспнсоватн_{МКЛ}Р_г – Г съпнсатн/ съпьсатн_{КСП}

- $P_c - P_r \Gamma$ съпнсаѣль_{ПРЕСЛ}
 $P_c - P_r \Gamma$ съпнсаннїе_{ПРЕСЛ}
 $P_c - P_c P_r \Gamma$ съпнсанннцѣ_{МКЛ}
- 2.
- С мѣжъ_{КСП}
- $P_c - C$ мѣжакъ_{МКЛ}
 $P_c - P_c C$ мѣжакъ_{МКЛ}
 $P_r - C$ мѣжати (сѧ)_{ПРЕСЛ}
 $P_n - P_r C$ мѣжата_{МКЛ}
 $P_c - P_r C$ мѣжаннїе_{ПРЕСЛ}
 $P_r - P_r C$ вѣзмѣжати_{КСП}
 $P_c - P_c C$ мѣжнкъ_{СРЗ}
 $P_n - P_c P_c C$ мѣжнѹ
 $P_c - P_n P_c P_c C$
- мѣжнѹнцѣ_{МКЛ}
- $P_r - C$ мѣжѣѣти_{МКЛ}
 $P_n - C$ мѣжъскъ_{КСП}
 $P_n - P_n C$ мѣжъскъ_{КСП}
 $P_n - C$ мѣжънъ_{МКЛ}
 $P_n - P_n C$ вѣзмѣжънъ_{КСП}
 $P_c - C$ мѣжъство_{КСП}
 $P_r - P_c C$ мѣжъствовати_{ПРЕСЛ}
 $P_n - P_c C$ мѣжъствънъ
 $P_n - P_n P_c C$ немѣжъствънъ_{КСП}
- 3.
- П благъ_{КСП}
- $P_c - П$ благость_{КСП}
 $P_n - P_c П$ благостьнъ_{КСП}
 $P_c - P_c П$ благостьинн_{КСП}
 $P_c - П$ благъинн_{КСП} /благъиннъ_{СРЗ}
 $P_r - П$ блажнѣти_{КСП}
 $P_n - P_r П$ блаженъ_{КСП}
 $P_c - P_n P_r П$ блаженнкъ_{КСП}
 $P_n - P_n P_r П$ блаженънъ_{КСП}
- $P_c - P_n P_r П$ блаженъннкъ_{СРЗ}
 $P_c - P_n P_r П$ блаженъство_{КСП}
 $P_c - P_c P_r П$ прѣблаженъ_{КСП}
 $P_c - P_r П$ блаженнїе_{КСП}
 $P_n - П$ блажнъ_{КСП}
 $P_c - P_n П$ блажньство_∅
 $P_c - P_c P_n П$ поблажньство_{ПРЕСЛ}
 $P_r - П$ блазѣвати_{ПРЕСЛ}
 $P_n - П$ блазѣ_{ПРЕСЛ}
 $P_r - P_r П$ вѣзблагжнѣти_∅
 $P_r - P_r P_r П$ вѣзблагжати_{ПРЕСЛ}
 $P_r - P_r П$ облагжнѣти_∅
 $P_n - P_r P_r П$ облагженъ_{КСП}
 $P_c - P_n P_r П$ облагженнкъ_{КСП}
 $P_c - P_r P_r П$ облагженнїе_{КСП}
 $P_r - P_r P_r П$ облагжати_{ПРЕСЛ}
 $P_r - P_r П$ съблагжнѣти_{ПРЕСЛ}
 $P_r - P_r П$ оублагжнѣти_{КСП}
 $P_r - P_r P_r П$ оублагжати_{ПРЕСЛ}
 $P_n - П$ прѣблагъ_{КСП}
- 4.
- Ч трон_{КСП}
- $P_n - Ч$ троннъ_{КСП}
 $P_c - Ч$ тронца_{КСП}
 $P_n - P_c Ч$ тронѹнъ_{КСП}
 $P_n - P_c Ч$ тронѹнскъ_{КСП}
- 5.

Н кромѣ_{КСП}

Р_п – Н кромѣщынн_{КСП}

Р_н – Н оукромниѣ_{ПРЕСЛ}

6.

М свон_{КСП}

Р_п – М свонскъ_Ø

Р_н – Р_п М свонсцѣ_{ПРЕСЛ}

Р_с – М свонство_{ПРЕСЛ}

Р_г – Р_с М свонствовати_{ПРЕСЛ}

Р_п – Р_с М свонствънъ_{ПРЕСЛ}

Р_н – Р_п Р_с М свонствънѣ_{КСП}

Р_г – М свонти_{СРЗ}

Р_с – Р_г М своенниѣ_{ПРЕСЛ}

Р_с – Р_г М свонть_{ПРЕСЛ}

Р_п – Р_с Р_г М свонтънъ_{ПРЕСЛ}

Р_н – Р_п Р_с Р_г М

свонтънѣ_{ПРЕСЛ}

Р_с – Р_с Р_г М свонтниѣ_{ПРЕСЛ}

Р_с – Р_с Р_г М свонтьство_{ПРЕСЛ}

/своетѣство_{ПРЕСЛ}

Р_п – М своѣи_{СРЗ}

Р_н – Р_п М своѣиѣ_{ПРЕСЛ}

Р_с – М свонтиина_{ПРЕСЛ}

Р_с – М свонциина_{ПРЕСЛ}

Р_с – М своѣакъ_{СРЗ}

7.

С цѣсарь_{1КСП}

Р_п – С цѣсарь_{2КСП}

Р_г – С цѣсарити_{КСП}

Р_г – Р_г С въцѣсарити сѧ_{КСП}

Р_г – Р_г С оуцѣсарити сѧ_{КСП}

Р_г – Р_г С цѣсаревати_{ПРЕСЛ}

Р_г – Р_г С цѣсаровати_{СРЗ}

Р_п – Р_г Р_г С нецѣсароуѣмъ_{КСП}

Р_с – С цѣсарница_{КСП}

Р_п – Р_с С цѣсарницннъ_{ПРЕСЛ}

Р_п – С цѣсарьскъ_{КСП}

Р_н – Р_п С цѣсарьскты_{КСП}

Р_с – С цѣсарьство_{КСП}

Р_с – Р_с С цѣсарьствниѣ_{КСП}

Р_г – Р_с С цѣсарьствннѣ_{КСП}

Р_г – Р_г Р_с С цѣсарьствовати_{КСП}

Р_г – Р_г Р_с С

цѣсарьствованниѣ_{ПРЕСЛ}

Р_п – С цѣсарювъ_{КСП}

Р_п – С цѣсарювъна_{СРЗ}

За да демонстрирам ползата от съставянето на един исторически словообразователен речник на старославянския език, ще се опитам да направя сравнителен анализ на гнездата с връх глагола **пнсѣти** в стсл., **пише** в нвб. и **писать** в руски²⁴. Съпоставката показва, че в стсл. са засвидетелствани 67 производни на глагола **пнсѣти**. Десет от тях са регистрирани в КСП, 23 в Преславската книжнина, 9 в Срезневски и 22 в Речника на Миклошич. Три са изкуствено възстановени. Всички производни се обединяват в 19 словообразователни редици, а 4 са единични (производно-непроизводящи). Максималната отдалеченост от върха е на 4 стъпки. Наблюдава се при две производни – **нспнсѣннѣкъ** и **нспнсѣннѣъ**.

В Словообразователния речник на съвременния български език са фиксирани 91 производни на глагола **пише**. Заедно с невключените от съставителите отглаголни съществителни и установените на пръв поглед липси числото скача на 115. Всички тези единици се обединяват в 20 словообразователни редици и 4 производно-непроизводящи. 35 от лексикалните единици в стсл. ги има и в нвб. Останалите 32 от общо 67-те не се срещат в съвременния език. Респ. 56 от нвб. ги няма в стсл. Максималната отдалеченост от върха е на 3 стъпки. Наблюдава се при десет производни.

В Словообразовательный словарь русского языка на А.Н. Тихонов, като се изключат словосложенията и глаголите на **-ся**, са отбелязани 182 производни на глагола **писать**. Значително по-големият им брой в срв. с тези в съвременния български език е най-вече за сметка на регулярно образуващите се в рус. видови двойки отглаголни съществителни²⁵, както и на разгърнатата субстантивация при прилагателни и причастия²⁶. Всичките 182 производни на **писать** се групират в 19 словообразователни редици и 5 единични (производно-непроизводящи)²⁷. 33 от лексикалните единици в стсл. съвпадат с тези в рус. (осн. тези, които са на 1 и 2 словообразователна степен). Останалите 34 от общо 67-те производни на **пнсѣти** не се срещат в съвременния рус. език. Респ. 149 от наличните днес в рус. производни от

²⁴ За да бъде меродавна съпоставката, изключих сложните думи от гнездото на **писать** в Речника на А.Н. Тихонов, както и глаголните форми на **-ся**, които в български език се приемат за граматични аломорфи, а не за отделни лексикални единици. Към гнездото на **пише** пък прибавих отглаголните съществителни на **-не**, които авторите на Словообразователния речник на съвременния български език не са включили като „производни думи, чието множество е потенциално безкрайно”. (с.5). Освен това в този речник открих немалко липси. Така например в гнездото на глагола **пише** незнайно защо не са влезли единици като **безписмен, дописмен, описуем, неописуем, неописуемо, неописуемост, неписан, недописан, неизписан** и др. Това прави резултата от съпоставката доста относителен.

²⁵ Напр. рус. **надписание** и **надписывание** срещу нвб. **надписване**.

²⁶ Вж. напр. **пишущий, писанное, вписанный, расписанный, списанный, приписной** и т.н.

²⁷ Разликата от + една словообразователна редица в нвб. спрямо рус. е за сметка на липсващия в рус. ред от основата на мин. деят. прич. **писал-**.

писатъ ги няма в стсл. Максималната отдалеченост от върха е на 3 стъпки. Наблюдава се само при две производни²⁸.

И така, наблюденията показват, че:

Числото на словообразователните редици и в стсл., и в нвб., и в рус. е относително еднакво. С малки изключения, които в стсл. основно биха могли да се дължат на дефективност на веригата (например липсата на префиксати с представка **отъ-**²⁹), а в модерните езици на техни регионални особености (например наличието на префиксати на **вы-** само в рус.), те (словообразователните редици) се състоят от едни и същи подвърхове. Това означава, че лексиката на съпоставяните славянски езици се припокрива на 0 и 1 словообразователна степен. Различията настъпват в следващите степени (основно 2 и 3).

В тези относително едни и същи словообразователни редици едни от съществувалите в стсл. производни не присъстват³⁰ в лексикалните системи на съвременните славянски езици³¹, други се запазват (приблизително 50 на 50 процента). Като цяло обаче словообразователните редици в модерните езици са с повече членове за сметка на новите образувания в по-сетнешния развой на лексикалните им системи³², като руски показва по-развити словообразователни възможности от нвб. по отношение на суфиксацията, а нвб. демонстрира по-широко разгърната сложна префиксация за разлика както от стсл., така и от рус. Срв. наличието в нвб. на 12 сложно префиксални

²⁸ Тук трябва да отбележа, че в рус. словообразуване като една стъпка се броят суфиксални комплекси, които исторически са възникнали от по-стара двустепенна деривация в стсл., например –**нн-** в **расписанный**.

²⁹ Производното **отпише** е едно от 4-те единични (производно-непроизводящи) в нвб., т.е. без развит словообразователен ред. Това донякъде обяснява дефективността в стсл. За срв. в рус. са отбелязани 6 деривата на основа **отпис-**.

³⁰ Липсата може да се дължи на отпадане от лексикалната система. Но може тези единици, особено ексцерпирани от речници с широка изворова база като СЯС или Микл, просто да са били характерни за друга редакция на стсл., различна от преславската и източнославянската.

³¹ Например производно-непроизводящите от 1 ст. в нвб. **писец, попише и пропише** в стсл. са производно-производящи (**писъць** → **писъуннѣ**; **пописатн** → **пописоватн**; **прописатн** → **прописаннѣ** → **прописатель** → **прописоватн**)

³² Разширяването е за сметка на:

- поява на нови суфикси:
 - ✓ за образуване на имена с предметно значение –ка: нвб. (зает от рус.) дописка, записка, подписка, преписка, разписка; рус. вписка, выписка, описка, отписка;
 - ✓ за образуване имена на лица: нвб. –ач: писач(ка), описвач, преписвач(ка); рус. -чик: писчик, подписчик, списчик;
 - ✓ за образуване на имена на дейтели от ж.р.: нвб. писарка, писателка, дописничка, преписвачка; рус. писательница, переписчица, подписчица;
- разширяване употребата на думи с ясно изразена прагматична семантика, особено деминутиви: нвб. писалчица, писарушка, письмце; рус. писарь: писарек, писаречек, писаренок, писаришка; письмецо/писемцо, письмишко;

производни (повпише, позапише, презапише, доизпише, поизпише, понадпише, поопише, приподпише, изпрепише, попредпише, изпопрепише, поразпише) срещу 2 в рус. (перезаписать, напечатать).

И в нвб., и в рус. отпадат:

- характерните за стсл. префиксати с представка въз-;
- образуванията със суфиксален плеоназъм като писателъннкъ;
- много от суфиксалните дублети, характерни за стсл., като различни форми на вторичния несв. вид: прѣписати → прѣписавати, прѣписовати, прѣписывати : нвб. **преписвам** и рус. **переписывать**. Срв. обаче за дублиращите се в стсл. отглаголни съществителни на -ннѣ и безсуфиксни конверсиви на -Ѧ като подѣписъ и подѣписаннѣ : нвб. **подпис** (ограничаване на дублетността), но рус. **подпис, подпись и подписание** (увеличаване на дублетността).

На 2 и 3 ст. се наблюдават разносуфиксни формирвания, напр. на имена за лица: стсл. подѣписатель и подѣписуунн : нвб. **подписник, подписница** : рус. **подписчик**³³.

Някои от думите съществуват и в стсл., и в съвр. езици, но със стилосен маркер на остарели, напр. **писател** в нвб., или с променено значение като **писец**, което в нвб. има значение на предмет, а не на лице.

Литература

- Кубрякова Е. С., Соболева П. А. 1979: *О понятии парадигмы в словообразовании*. Лингвистика и поэтика. Москва.
- Кубрякова Е. С. 1981: *Типы языковых значений. Семантика производного слова*. Москва.
- Винокур Г. О. 1959: *Заметки по русскому словообразованию. Избранные работы*. Москва.
- Н.И. Мигирова. 1977: *Внутренняя форма как важнейший узел синхронных связей в языке*. Кишинев.
- Гинзбург Е. Л. 1973: *Исследование структуры словообразовательных гнезд*. Проблемы структурной лингвистики. Москва.

³³ Вж. също стсл. писарь, писатель, писальннкъ, писательннкъ, писецъ, писуунн₂/ писуунн₁ : нвб. писар, писател, писач : рус. писатель, писарь, писец, писчик (част от думите са едни и същи за трите езика, друга част отпадат от стсл. в нвб. и рус., трета част са нови образувания в двата съвременни езика – писач за нвб. и писчик за рус.). Интересно е, че в рус стсл. писательннкъ не се пази писательница.

Лексикографски трудове

Общи речници

- Miklosich F. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. 2 Neudruck der Ausgabe. Wien 1862–1865. Scientia Verlag Aalen. 1977.
- Срезневский И. И. *Словарь древнерусского языка*. Т. I–III, СПб., 1893–1903. Репринтное издание. М., 1989.
- Slovník jazyka staroslověnského. ČAV. Т. I–III. Praha, 1958–1994.
- Старославянский словарь (по рукописям X–XI вв.). Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. М., 1994.
- Старобългарски речник. Т. I. С. 1999 и Т. II. С. 2009. Отговорен редактор Д. Иванова-Мирчева.
- Словарь древнерусского языка XI–XIV вв. Т. I. – М., 1988 →

Специални речници

- Sadnik L., Aitzetmüller R. *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*. Heidelberg, 1955, 211–341.
- Aitzetmüller R. *Das Hexaemeron des Exarchen Johannes*. VII. Graz, 1975. Wortstellerverzeichnis. Rückläufiges Wörterbuch, 463–501.
- Radovich N. *Vocabolario palaeoslavo*. I. Padova, 1975.
- Синайский патерик. Обратный словарь*. Составили М.Думитреску и Моника Стан. Index a tergo. București, 1976.
- Давидов А. *Обратен речник на „Беседа против богомилите“ от Презвитер Козма*. – Трудове на ВТУ „Кирил и Методий“, том XVI, кн. 2, София, 1981, 91–115.
- Paraenesis die albulgarische Übersetzung von Werken Ephraims des Syrers*. 5. Band. Herausgegeben von R.Aitzetmüller. Index. Rückläufiges Wörterbuch. Freiburg I. Br., 1990. – MLSDV, T. XXVIII (XX, 5); Index a tergo.
- Hansack E. *Die Lexik der altrussischen Version des „Jüdischen Krieges“ des Flavius Josephus*. Bd. 2. Rückläufiges Belegstellenverzeichnis. [Studia et exempla linguistic et philological. Series V: Lexica, t. II]. Regensburg, 1990.
- Ribarova Z. *Indexy k Staroslověnskému slovníku/Indexes to the Old Church slavonic Dictionary/Словоуказатели к Старославянскому словарю*. Praha 2003.
- Altkirchenslavisch-griechisches Wörterbuch des Codex Suprasliensis von Karl H. Meyer* (Glückstadt und Hamburg, 1935). Обратный словарь. Составила М. Dumitrescu – В: *Глѣбини књижныя*. Кн. 3. Речници. Шумен, 2004, 5–49.
- Словообразователен речник на съвременния български език*. Корнелия Илиева, Гергана Михайлова, Снежина Карагьозова, Йордан Пенчев, Елена Тодорова. С., 1999. 396 с.

Тихонов А. Н. *Словообразовательный словарь русского языка*. Т.1., 2. М., 1985.

Резюме

Объектом предлагаемого научного сообщения является обсуждение некоторых принципиальных теоретических вопросов, связанных со составлением Исторического словообразовательного словаря старославянского языка. В приложении к публикации даны примерные словарные статьи, которые иллюстрируют важнейшие моменты в подготовке лексикографического труда этого типа.

091:003.349(497.771)

003.349.1(497.5)

Изворен научен труд

Емилија Црвенковска¹

ВЛИЈАНИЕТО НА МАКЕДОНСКАТА РЕДАКЦИЈА НА ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИОТ ВРЗ ХРВАТСКОГЛАГОЛСКАТА ПИСМЕНОСТ

Апстракт: Во досегашните проучувања на хрватскоглаголските текстови утврдено е дека постоеле врски помеѓу хрватскоглаголската писменост и нејзините јужни соседи, во тој контекст и со македонската писменост. Употребата на македонски предлошки за хрватскоглаголските ракописи упатува на контакти со македонските центри. Во хрватскоглаголските ракописи е потврдено присуство на признаци карактеристични за македонската писменост на фонолошко, морфолошко и на лексичко рамниште. Ракописите во коишто е видливо македонско влијание датираат од различни периоди: Клоцовиот зборник од XI век, Гршковиќевиот и Михановиќевиот апостол од XII век Бревијарот на Вид од Омиши др. Посебно внимание во трудот му се посветува на Фрашчиќевиот псалтир од XV век, единствен хрватскоглаголски псалтир со коментар и неговите сличности со Болоњскиот и со Погодиновиот псалтир од Охридската книжевна школа, како и нивниот однос кон Синајскиот псалтир.

Клучни зборови: хрватскоглаголска писменост, македонско влијание, јужен пат, Охридска книжевна школа, Фрашчиќев псалтир.

1. Увод

Во палеославистичките истражувања, особено во Хрватска, а делумно и во Македонија, досега се објавени бројни прилози во кои се истражуваат врските помеѓу хрватскоглаголската и македонската писменост². Во тој контекст посебно се истакнува влијанието што македонската, како и бугарската³ писмена традиција го имала на хрватскоглаголската писменост.

Контактите помеѓу хрватскоглаголската и македонската писменост се разгледуваат во рамките на: 1. значењето на балканскиот извор на хрватскоглаголската писменост, 2. опфатот на наследениот корпус на

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, emilija@ukim.edu.mk.

² Велев, Јакимовска-Тошиќ 2011; Макаријоска 2009 а, б; Макаријоска, Шимиќ 2011; Рибарова 2009 б, в, г; Grabar 1985; Hamm 1988; Mihaljević 1997; Petrović 1988; Sudac 2010; Zubčić 2009 и др.

³ Димитрова 2008; Тасева, Йовчева 2003; Христова 2004 и др.

кирилометодиевските преводи, 3. можните патишта по кои овие преводи влегувале во хрватскоглаголската писменост. Разгледувајќи ги можните патишта на доаѓањето на кирилометодиевското (глаголско) писмо на подрачјето на Хрватска, Хам како една верзија, покрај моравската и панонската, ја споменува и македонската, при што смета дека таа дошла во Далмација кон крајот на деветтиот век и тоа од Климентовата епархија на југот на Македонија, од местото во кое – според историските сведоштва – на исток најдолго се одржала глаголската графија (Hamm 1988: 167). Во продолжение исто така истакнува дека важна улога имала, односно можела да има – виа Егнатиа, римскиот пат кој од Јадран преку Охрид водел во Солун и Цариград (Hamm 1988: 168).

Во некои глаголски текстови постојат траги од ревизии извршени во Охридската книжевна школа, но наспоредно со нив се присутни и текстови кои одразуваат поархаична состојба, па упатуваат на контакти со великоморавската средина. Секако дека за патиштата на доаѓање на кирилометодиевската традиција во Хрватска е најприфатлива компромисната теорија којашто укажува на постоење на стари контакти со великоморавските центри, како и на постоење и долго одржување на контактите со глаголскиот центар во Македонија. Врз основа на овие заклучоци најчесто се зборува за северниот и за јужниот пат на доаѓање на кирилометодиевската традиција на хрватска почва. Во хрватскоглаголската писменост дошло до симбиоза на културните влијанија на обата извора, а таа долго останала отворена за контакти со другите центри.

Одразот на македонското влијание е присутен во повеќе текстови поврзани со хрватското подрачје меѓу кои се и Клоцовиот зборник, Гршковиќевиот и Михановиќевиот апостол, Бревијарот на Вид од Омиш и Фрашчиќевиот псалтир, за коишто ќе стане збор понатаму. Како текстови во кои се утврдени меѓусебни контакти на македонската и на хрватскоглаголската писменост треба да се земат предвид и книгите на пророците коишто се застапени во бревијарите и во мисалите (Рибарова 2009б: 128-129), како и апокрифната⁴ (Hercigonja 2004) и хагиографско-легендарната литература (Рибарова 1988; Рибарова 2009б: 131).

2. Рамништа на коишто е одразено македонско влијание

Во хрватскоглаголските текстови македонското влијание е видливо на различни рамништа.

⁴ Во врска со Павловата апокалипса од Оксфордскиот кодекс Херцигоња (Hercigonja 2004: 374–378) истакнува дека Македонија претставувала извор на текстови за Хрватска и за Србија (Бугарија за Русија), а како „вистинска колекција“ на богомилството и посебно плодна почва за развивање на опозициски црковнореформски движења, таа можела да биде подрачје на кое настанала оваа апокрифна апокалиптична визија.

2.1. На *ѡрафолошко* рамниште присуството на обла глаголица во Клоцовиот зборник, Михановиќевиот и Гршковиќевиот апостол⁵ укажува на контакти со македонска средина.

2.2. На *фонолошко* рамниште потврдите за ова влијание се видливи, пред сè, во вокализацијата на еровите *ѡ > о, ѣ > е*, во меѓусебната замена на назалите, стопувањето на *ѡ* и *и*, појавата на консонантската група *ѡд* како рефлекс на прасловенското **dj*, депалатализации и деепентези (Grabar 1985; Zubčić 2009: 109–112; Sudec 2010: 209).

2.3. За *морфолошки* македонизам се смета особеноста во образувањето на активниот партицип на презентот на *-ѡ* наместо на *-ѡи*. Во *морфосинѡаксѡи* на хрватскоглаголските текстови се среќаваат траги на аналитизам, како и ретки случаи на појава на удвоен објект (Sudec 2010: 210–211).

2.4. Во врска со *лексикаѡи* утврдено е дека не постојат црковнословенски текстови со исклучиво охридски или со исклучиво преславски варијанти, но во хрватскоглаголските текстови надвладуваат охридските варијанти⁶ (Mihaljević 2009: 345). Лексичките охридизми сеопфатно ги анализира Šimić (2010). Во хрватскоглаголските текстови присутни се и грцизми, како и некои грцизми од поново потекло.

2.5. *Тексѡолошки* се потврдени патиштата на ширење на глаголашкото, јазично и писмовно, наследство од исток, од насоката на Македонија (Žagar 2009: 147); структурата на некои текстови ги следи предлошките од византиски, односно од балкански тип.

3. Текстови во коишто е видно македонско влијание

3.1. Зачетоците на глаголската писменост на хрватска почва се врзуваат со еден канонски ракопис, а тоа е Клоцовиот зборник. Овој текст е препишан во почетокот на XI век на хрватска територија од македонска предлошка (Рибарова 2009б: 125). Во него се присутни некои јазични особености коишто укажуваат на македонско потекло. Анонимната хомилија во овој

⁵ Глаголското писмо на текстот претставува типично преоден стадиум помеѓу доцната македонска школа и раната хрватска аглеста глаголица (Štefanić 1969: 37).

⁶ Во најстарите хрватскоглаголски фрагменти се јавуваат следниве охридизми (примерите, според оригиналите, се дадени во латинична транслитерација на хрватската глаголица): *blagoděť*, *veli(i)*, *viě*, *vshitiiti*, *včeti*, *dostoěnie*, *dreselъ*, *drъkola*, *životъ*, *žъtva*, *naučati*, *olěi*, *radi*, *svědětělъ*, *studenъсь*, *сьnъmъ*, *тъkmo*, *hramina*, *šui* (Mihaljević 2007: 266); нешто подоцна во хрватскоглаголските текстови се регистрирани уште и: *naznamenati*, *naznamenie*, *naznamenovati se*, *pastiъ*, *svědětělъstvie*, *svědětělъstvo*, *svědětělъstvovanъ*, *svědětělъstvovati*, *сьnъmiče* (Šimić 2010: 255–257), како и лексеми од помладиот јужнословенски слој што се составен дел од хрватскоглаголската лексика: *bagrěnica*, *bagrenъ* (*bagrъnъ*), *bagrovati*, *bregmlěnъ*, *vlěsti*, *gornica*, *grobъ*, *gumno*, *edinočedъ*, *košula*, *maslo*, *pisanie*, *pitati*, *piča*, *skoro*, *hula*, *huliti*, *hulъnici*, *hulъnъ* (Šimić 2010: 255–258).

ракопис се врзува за законъ соуднын людъмъ и за Номоканонот коишто се сметаат за Методиево авторство. На македонската предлошка⁷ на Клоцовиот зборник доста внимание ѝ посветува Зубчиќ (Zubčić 2010) која во текстот го анализира македонскиот јазичен слој⁸, пред сè видлив во вокализацијата на еровите и мешањето на назалите, а открива и некои иновативни јазични признаци заеднички за хрватскиот и за македонскиот јазик, како тенденцијата за преминување на *зи* во *и*, паралелно присуство на основите *брат-* и *братр-* (в. и во *Фра*). Хам (Hamm 1988: 169) посочува примери во кои повеќето лексеми изведени од коренот *роџ-* се нормираат во *роџд-*, а оваа појава ја разгледува во врска со прашањето на нормирањето на јазикот.

3.2. Најстарите текстови на хрватскоглаголската писменост потекнуваат од XII век. Тоа се одломките од Гршковиќевиот и од Михановиќевиот апостол, споменици чишто изворни текстови од македонска провениенција се пренесени во Босна и во Дукља, а оттаму стасале на Јадран и во Хрватска (Hamm 1988: 168). Уште Штефаниќ (Štefanić 1969: 14; 1970: 37–38), во описот на ракописи на ХАЗУ (ЈАЗУ), ја навестил врската со Македонија, па така наведува дека типот на глаголица застапен во овие ракописи е многу близок до глаголската традиција на Охридската школа и претставува преоден тип на писмо меѓу македонската обла и хрватската аглеста глаголица. Овие ракописи се типови на апостоли какви што биле во употреба во источната црква: *Гри* е фрагмент на полн апостол, а *Мих* фрагмент на изборен апостол (Рибарова 2009б: 125). Распоредот на читања според шемата на источната црква исто така упатува на јужниот пат на движење на кирилometодиевското наследство произлезено од охридскиот глаголашки амбиент на Климентовиот и на Наумовиот Охрид (Hercigonja 2009: 33).

3.3. Во Бревијарот на Вид од Омиш, почесто отколку во другите бревијари, се сочувани преводи од грчки (Mihaljević 1997: 119). Меѓу останатите грцизми во текстот постои и лексемата *семидал* која ја регистрираме и во некои ракописи од македонска редакција (смидалъ *Орб* 28b2, *Хлуд* 1Rgl:24). На фонолошко рамниште како знак на старост се чува консонантската група *џд* како рефлекс на прасловенското *dj.

Во ВО е изразено влијанието на босанско-хумските кодекси и неговите досегашни проучувачи се согласуваат околу тоа дека најверојатно една од неговите предлошки бил босанско-хумски кодекс препишан од македонска предлошка (Mihaljević 1997: 129). Знаци на такво влијание се видливи и во граfiјата: присуство на кирилицата; на фонолошко рамниште: како знак на

⁷ Фактот дека Клоцовиот зборник, препишан некаде во Хрватска, е всушност препис од македонска предлошка, што се гледа од неговиот јазик, сведочи за контактите со македонските центри (Zubčić 2010: 14).

⁸ Според Зубчиќ (Zubčić 2010: 14, 106), во Клоцовиот зборник се потврдени три јазични слоја: хрватски, македонски и моравски.

старост се чува консонантската група жд како рефлекс на прасловенското *dj, има замена на задниот назал со преден во примерот меџи 324d; на морфолошко рамниште: спорадично отпаѓање на завршното -t и сл.

3.4. Фрашчиќевиот псалтир од XV век е единствен потполн текст на коментирани псалтири од византиски тип во хрватскоглаголската традиција⁹. Според својата структура се приближува до коментираниите псалтири настанати во Охридската книжевна школа како што се Болоњскиот и Погодиновиот. Како што истакнува Грабар (Grabar 1985: 96), *Фра* е споменик од хрватската редакција на црковнословенскиот јазик во кој трагите на кирилската графика се ретки, но доста изразени, македонизмите сведочат за предлошка пишувана со кирилица во која биле присутни некои јазични појави карактеристични за ракописите настанати на подрачјето на Македонија. *Фра* има типично македонска замена на еровите, јор во о и јер во е. Значајни се и трагите на мешањето на назалите.

Во однос на лексиката на *Фра* ќе ја коментираме само грчката заемка *меџафрена* на којашто укажува Грабар (Grabar 1985: 82). Оваа понова грчка заемка се наоѓа во коментарот на псалтирот 90,4 *Бон* и *Поџ*: *метафрена мѣсто естѣ междоу плещема емже дрѣжитѣ са крилѣ еже естѣ сила*, која во продолжение на истиот стих е преведена со *междоуплещиѣ*, а на друго место во текстот со *междоурамиѣ* (Рибарова 2005: 49–50).

Рибарова (1996) се осврнува на коментарот кон текстот на псалтирот и утврдува некои аспекти на меѓусебниот однос на коментарот на *Фра* со коментарот на македонските текстови *Бон* и *Поџ*. Особено ги зема предвид зборообразувањето и лексиката.

Следејќи ја текстуалната традиција на псалтирниот текст Макробрет (MacRobert 1998; 2008), покрај останатото, ја воочува сличноста помеѓу *Поџ*, *Бон* и *Фра* (кај неа: *Вин* = *Psalterium Vindobonense*) во структурата и во лексиката¹⁰.

4. Фрашчиќевиот псалтир наспрема Синајскиот, Болоњскиот и Погодиновиот

Во овој дел се прави споредба на Синајскиот псалтир (понатаму *Син*) *pars nova*¹¹, со *Фра*, *Бон* и *Поџ*. Споредбата се прави врз основа на Марешовото издание *Psalterii Sinaitici pars nova* (1997). Се дава преглед на разликите на трите

⁹ Разгледувајќи ги влијанијата и врските со југоисток, Шимиќ (Šimić 2010: 258) напоменува дека меѓу литургиските текстови посебно место му припаѓа на псалтирот во кој е најизразена отвореноста на хрватскоглаголската книжевност.

¹⁰ Се наведуваат некои примери заеднички за овие ракописи како: 16: 14 *отлѣкѣ Син Поџ Вин Бон* и др., наспрема *избѣткѣ*, *останѣкѣ* во други псалтири, 77: 72 *хѣдожѣствѣ Вин Бон* и др. наспрема *разоумѣ* во други псалтири, 143: 14 *цѣста Син Поџ Вин Бон* и др. наспрема *пѣтъ*, *пространѣство* и сл. во други псалтири (MacRobert 2008: 350).

¹¹ односно новопронајдениот дел од *Син* што содржи 32 листа (Tarnanidis 1988: 87–91).

Фра; Ps141,3 иско̀нѣваааше сѧ Син – ищѣ́заше Пог̃ Фра ища́заше Бон; Ps143,2 помоштьникъ Син – зашититель Пог̃ Бон Фра; Ps151,6 иноплеменикоу Син – тоуждеплемен’никоу Пог̃ Бон tuždemu plemen’niku Фра; Ct1/Ex15,7 слави Син – силы Пог̃ Бон Фра; Ct2/Dt32,4 рѣснотивзна дѣла его Син – истиненъ на дѣла его (!) Пог̃ истинна дѣла его Бон istina na dělě ego Фра Ct3/Hab 3,1 пѣсьнь Син – моли́тва Пог̃ Бон Фра.

Фра се совпаѓа со *Поџ*: Ps138,23 *разоумѣ Син – ѡвѣждѣ Поџ Фра оуѣждѣи Бон*; а во однос на *Бон* има само фонетска варијанта, Ps141,4 *ископѣуаваашѣ сѣ Син – ишѣзашѣ Поџ Фра ишазашѣ Бон*;

Фра се совпаѓа со Бон: Ps144,16 насчиталеши Син – ишџааше Поџ Фра
ишџааше Бон;

Фра се совпаѓа со *Бон*; Ps144,16 насъштуаеши *Син* – напитуеши *Бон Фра*;

4.5. Зборообразување

На зборообразувачко рамниште во наспoredни делови се видливи мали разлики помеѓу ракописите и главно се однесуваат на употребата на различни префикси и суфикси. Се покажува дека *Фра* овде почесто се согласува со *Бон*.

4.5.1. Различни префикси: Ps139,3 помзислиш *Син* – възмзислишж *Бон Фра*; St3/Hab3,8 възстрзмление *Син* – встрзмление *Поѡ Бон Фра*.

4.5.2. Различни суфикси: Ps140,9 беззаконіє *Син* – беззаконіє *Бон Фра*; Ps150, 2 величєствію *Син* – величїю *Бон Фра*; Ps144,13 цѣсарѣствіє *Син* – цѣсарѣство *Поѡ Бон Фра*; Ps145,3 ѹловѣѣуѣскѹзѹ *Син* – ѹловѣѣуѣ *Поѡ ѹловѣѣѹзскѹзѹ Бон Фра*; Ps146,8 ѹловѣѣѹи *Син* – ѹловѣѣѹзствѣ *Бон Фра*.

4.6. Текстолошко рамниште

При споредбата на *Поџ*, *Бон* и *Фра* со *Син* видливи се бројни текстолошки отстапувања што најчесто е изразено со вметнување или изоставување на делови од текстот.

4.6.1. Вметнувања

На повеќе места *Поѡ*, *Бон* и *Фра* покажуваат текстолошки совпаѓања, а се разликуваат од *Син* со вметнување на одделни зборови: Ps138,9 свои *Син* – мои *Поѡ Бон Фра* add. рано *Поѡ Бон Фра*; Ps138,11 просветление *Син* – add. въз *Поѡ Бон Фра*; Ps150,1 αλλ'ελοϋιτ̃ *Син* add. пѣсмь силъ *Поѡ Бон Фра*; Ps151, 4 помазаниѣ *Син* add. своего *Поѡ Бон Фра*; Ct2/Dt32,34 созраша *Син* add. са *Поѡ Бон Фра*; Ct11/Dn3, 68-69 росы *Син* add. и ннїи *Поѡ* и ннзы *Бон* i ini *Фра*. На повеќе места има вметнувања на цели реченици: Ps139, 1 да въидоу въз *Син* add. весь ѱал'м ѿ христѣ речень въистъз· да възвдз же тако из него по плъти *Поѡ Бон Фра*; Ps143,1 add. естъ речєно· еже побѣди диавола· ѿ неі самъ речє· дръзанти азъ побѣдихъ всего мира

Поџ Бон Фра; Ps144,1 *ДАВЪИДОУВЪ Син* add. *хвала христѡви* (h<r's>tu *Фра*) ѿ людѡи ѡзычѡна (ѡзычѡуѡскѡхъ) *Бон Фра*; приносима ѡ нѡхъже помиловани быша имѡ *Поџ Бон Фра*.

4.6.2. Изоставувања

На некои места во *Поџ*, *Бон* и *Фра* се изоставени зборови присутни во *Син*: Ps138,12 *ѡ Син* от. *Бон Фра*; Ps139,9 *дѣпсалѡма Син* от. *Поџ Бон Фра*; Ps139,11 *дѣпсалѡма Син* от. *Поџ Бон Фра*; Ps140,3 *ми Син* от. *Поџ Бон Фра*.

4.6.3. Следење на грчкиот текст

На некои места очигледно е дека *Бон*, *Поџ* и *Фра* поверно го следат грчкиот текст: Ps139,7 *молитѡ мож Син* – *гласъ молитѡи моѡи Поџ Бон Фра τῇν φωνῇν τῆς δεήσεώς μου*.

5. Заклучок

Како што е потврдено со претходните истражувања на сличностите и разликите на коментарот, така и во споредба со *Sin pars nova* може да се потврди дека на местата во кои *Бон*, *Поџ* и *Фра* се разликуваат од синајскиот текст тие во голем дел меѓусебно се совпаѓаат. *Фра* се совпаѓа со *Поџ* или со *Бон*. Ваквата ситуација покажува мал број варијанти во *Фра* (Ribarova 1996: 428) што укажува на тоа дека текстот со *Поџ* и *Бон* го поврзува заедничка предлошка¹⁴, но не одделно(посебно) со *Поџ* или со *Бон*. Врз основа на текстовните особености на хрватскоглаголскиот псалтир, во однос на најстарите сочувани словенски псалтири вклучувајќи го и *Синајскиот*, Ваљавец (сп. Šimić 2010: 252) изведува заклучок дека хрватскоглаголската редакција е постара и дека настанала во XI или во X век (Šimić 2010: 252). Од наведените примери на извршената анализа се гледа дека некои промени покажуваат поархаична состојба во *Поџ*, *Бон* и *Фра*, па дури и поголема блискост со грчкиот текст во однос на *Син* што веројатно е одраз на постара предлошка од која потекнуваат некои делови на овие ракописи.

За крај, во заклучок на темата, ја приложуваме констатацијата на Јосип Хам (Hamm 1988: 172) искажана 1985 година на неговото излагање одржано на собирот во МАНУ по повод 1100-та годишнина од смртта на словенскиот првоучител Методиј Солунски според која во времето кога во Македонија се вратило јадрото на високообразовани најблиски соработници на Методиј, какви што биле Климент и Наум кои ја основале Охридската книжевна школа, во Хрватска, која за светите браќа била транзитно подрачје, немало услови да се создадат такви кадри. Книжевното и културното водство во првите векови на писменоста на хрватска почва било во рацете на латинскиот (латинашкиот) клер.

¹⁴ Врз основа на анализата на графијата и јазикот на *Фра* Грабар заклучува: „Možemo na osnovi iznesenog s dosta sigurnosti ustvrditi da je u osnovi našeg prijepisa bio ćirilski tekst makedonskog podrijetla, dok tragovi okrugle glagoljice u ćirilskom Bolonjskom psaltiru govore za veliku starinu prvotnog prijevoda“ (Grabar 1985: 80).

Таквата состојба уште повеќе го истакнува значењето и угледот кој во очите на хрватските глаголаши го имале текстовите од македонска провениенција.

Литература

Велев Илија, Јакимовска-Тошиќ Маја 2011: „Словенската писмена традиција и македонско-хрватските културноисториски врски“, G. Kalogjera, V. Tocinovski (ур.), *Hrvatsko-makedonske književne, jezične i kulturne veze*, Zbornik radova 3, Filozofski fakultet, Rijeka, 95–102.

Димитрова Маргарет 2008: „Старобългарската книжнина и хърватската глаголическа традиција“, А. Милтенова (ур.), *История на българската средновековна литература*. Издателство „Изток-Запад“, София, 326–331.

Макаријоска Лилјана 2009а: „Лексичкиот фонд во Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска и хрватска редакција“, *Сѹдѹи од исѹорискоѹо зборообразување*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, кн. 67, Скопје, 167–174.

Макаријоска Лилјана 2009б: „Зборообразувањето во македонските и во хрватските црковнословенски текстови“, *Сѹдѹи од исѹорискоѹо зборообразување*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, кн. 67, Скопје, 175–186.

Макаријоска Лилјана, Шимиќ Маринка 2011: „Македонските и хрватските црковнословенски текстови како извори за историјата на медицината“, G. Kalogjera, V. Tocinovski (ур.), *Hrvatsko-makedonske književne, jezične i kulturne veze*, Zbornik radova 3, Filozofski fakultet, Rijeka, 333–342.

Рибарова Зденка 1988: „Видението на апостолот Павле од Тиквешкиот зборник и неговиот однос кон сродните текстови од опширната редакција“, *Македонисѹѹика* 5, 1988, 149–161.

Рибарова Зденка 2005: „Словенскиот превод на коментарот кон псалтирот“, *Јазикѹи на македонскиѹе црковнословенски ѹексѹѹѹи*, МАНУ, Скопје, 41–56.

Рибарова Зденка 2009а: „Од проучувањето на императивот во старословенскиот јазик“, *Палеословенисѹѹички сѹдѹи*, МАНУ, Скопје, 29–71.

Рибарова Зденка 2009б: „Кон најстарите контакти меѓу македонската и хрватскоглаголската писменост“, *Палеословенисѹѹички сѹдѹи*, МАНУ, Скопје, 123–133.

Рибарова Зденка 2009в: „Кон прашањето за соодносот на паримејниот и бревијарскиот текст“, *Палеословенисѹѹички сѹдѹи*, МАНУ, Скопје, 135–143.

Рибарова Зденка 2009г: „За неколку христијански термини во македонските црковнословенски текстови во споредба со хрватскоглаголските“, *Палеословенисѹѹички сѹдѹи*, МАНУ, Скопје, 145–151.

Тасева Лора, Ыовчева Марија 2003: *Книга на пророк Иезекил с тѹкования*. Подбор на грѹцкиј текст Т. Илиева. (Старобългарскиот превод на

Стария завет. Под общата редакция и с въведение на Св. Николова. т. 2). БАН, Кирило-Методиевски научен център, София.

Христова Искра 2004: „Преславизмите в апостолските четива в хрватските глаголически мисали и бревиарии“, *Преславска книжовна школа*, 7, Шумен, 24–55.

Grabar Biserka 1970: „Iz problematike slavenskih apokrifa“, X. Поленаковиќ (ур.), *Симпозииум 1100-годишнина од смртта на Кирил Солунски*, кн.1, МАНУ, Скопје, 91–97.

Grabar Biserka 1985: „Osobitosti grafije i jezika glagoljskog Fraščićeve psaltira“, *Litterae Slavicae Medii Aevi F. V. Mareš sexagenario oblatae*, München, 75–96.

Hamm Josip 1988: „Pojava i razvitak ćirilometodskog pisma na hrvatskom tlu i njegove veze s Makedonijom“, *Кирило-методиевскиот (сѣтарословенскиот) ѿриод и Кирилметодиевската ѿрадиција во Македонија*, МАНУ, Скопје, 167–175.

Hercigonja Eduard 2004: *Na temeljima hrvatske književne kulture*, Matica hrvatska, Zagreb.

Hercigonja Eduard 2009: *Tisućljeće hrvatskoga glagoljaštva*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Kurz Jozef 1969: *Učebnice jazyka staroslověnského*, Praha.

MacRobert Catrin Marry 1998: „The textual Tradition of the Church Slavonic Psalter up to the Fifteenth Century“, *Interpretation of the Bible*. J. Krašovec (ed.). Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Scheffield Academic Press, Ljubljana-Scheffield, 921–942.

MacRobert Catrin Marry 2008: „On the Role of Memory and Oral Tradition in the Early Transmission of the Church Slavonic Psalter Text“, *Християнска агиология и народни вярвания. Сборник в чест на ст. н. с. Елена Коцева*, Изток-запад, София, 340–355.

Mihaljević Milan 1997: „Jezična slojevitost brevijara Vida Omišljanina iz 1396. godine“, *Filologija*, 29, 119–138.

Mihaljević Milan 2007: „Leksik najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata“, *Studia Slavica Hungarica*, 52 (2007), 1–2, 263–272.

Mihaljević Milan 2009: „Hrvatski crkvenoslavenski jezik“, *Povijest hrvatskoga jezika*. 1. knj.: *Srednji vijek*. A. Bičanić (ur.). Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica, Zagreb, 283–349.

Petrović Ivanka 1988: „Prvi susreti Hrvata s ćirilometodskim izvoristom svoje srednjovjekovne kulture“, *Slovo* 38, 5–54.

Ribarova Zdenka 1996: „Komentar Fraščićeve psaltira u usporedbi s makedonskim tekstovima“, *Croatica* 26, sv. 42–44 (= Hercigonjin zbornik), 423–430.

Sudec Sandra 2010: „Makedonizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima“, *Шестти научен собир на млади македонисти*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 203–215.

Tarnanidis Ioannis C. 1988: The Slavonic Manuscripts discovered in 1975 at St Catherine's Monastery on Mount Sinai, Thessaloniki.

Šimić Marinka 2010: „Ohridizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima“, *Светии Наум Охридски и словенската духовна, културна и писмена традиција*, Охрид, 4–7 ноември 2010, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 251–274.

Štefanić Vjekoslav 1969–1970: *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*, I (1969), II (1970), Zagreb.

Zubčić Sanja 2009: „Makedonski predložak Kločeva glagoljaša“, *Македонски јазик LX*, Скопје, 103–116.

Žagar Mateo 2009: „Hrvatska pisma u srednjem vijeku“, *Povjest hrvatskoga jezika*, 1.knjiga: *Srednji vjek*. A. Bičanić (ur.). Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica, Zagreb, 107–217.

Извори

Hamm Josip 1967: *Psalterium Vindobonense*, Der kommentierte glagolitische Psalter der Österreichischen Nationalbibliothek, Wien.

Sin – *Psalterii Sinaitici pars nova (monasterii s. Catharinae codex slav. 2/N)*, red. F. V. Mareš, Wien 1997

Кратенки на изворите

Бон – Болоњски псалтир

Фра – Фрашчиќев псалтир = *Psalterium Vindobonense*

Грш – Гршковичев апостол

Хлуд – Хлудов триод

Мих – Михановичев апостол

Орб – Орбелски триод

Пог – Погодинов псалтир

Рдм – Радомиров псалтир

Син – Синајски псалтир

ВО – Бревијар на Вид од Омиш

Summary

Previous research on Croatian glagolitic literacy has shown that there were connections between Croatian and Macedonian literacy. The use of Macedonian protographs in some Croatian manuscripts refers to the contacts of Croatian literacy with Macedonian scriptoria in the Middle Ages.

The manuscripts with traces of Macedonian influence originate from different periods. The canonical *Glagolita Clozianus* from the XI century was rewritten in Croatian from Macedonian protograph, and an anonymous homily in that text is connected with the *Zakonъ sudnyjъ ljudemъ*. *Gršković* and *Mihanović Apostols*, dating back to XII century, are rewritten from older Macedonian manuscripts. The *Breviary of Vid from Omišalj* has a Bosnian-Hum

protograph, and it also shows connection with Macedonian manuscripts. *Frašćić psalter* from the XV century is the only commentated psalter and it has obvious Macedonian traces. This psalter also shares similarities with two other psalters from the Ohrid literary school, *Bolonja* and *Pogodin psalters*.

This article explains the influence of Macedonian literacy on Croatian glagolitic literacy, which is confirmed by the existence of phonological, morphological and lexical features typical of Macedonian manuscripts. The focus is on *Frašćić psalter* and its similarities with *Bolonja* and *Pogodin psalters*. These three manuscripts have origin, probably, from the common protograph.

811.163.1'342:091:003.349.2.038 (497.7-81)

811.163.1'35:091:003.349.2.038 (497.7-81)

Изворен научен труд

Лилјана Макаријоска¹

ФОНЕТСКО-ПРАВОПИСНИТЕ ОСОБЕНОСТИ НА ГРИГОРОВИЧЕВИОТ ПСАЛТИР

Апстракт: Предмет на интерес во овој труд се фонетско-правописните особености на Григоровичевиот псалтир, во споредба со ракописите застапени во *Речникот на црквословенскиот јазик од македонска редакција*. Овој псалтир е едноеров ракопис, се употребува само ъ, а ѝ се употребува ретко. Еровите се губат во определени позиции, а нивната вокализација (особено на ѝ) не е спроведена под влијание на правописната традиција; потврдено е мешањето на назалите, но примерите со деназализација се мошне ретки; јатот најчесто се пишува етимолошки правилно; има замена на и со ѝ, контракција на вокалите во непосреден допир, ограничена употреба на јотираните вокали. Затврдувањето на консонантите доаѓа до израз преку употребата на задните вокали зад затврднатите ш, ж, џ, жд, но и зад л (ѹєлѡсти, лоѹбы), а ѹ ја чува мекоста (пеѹѣль, ѹжѡди). Епентетското л се испушта, а во некои случаи се пишува по традиција, одразена е асимилацијата на консонантите, промените во консонантските групи и др.

Клучни зборови: псалтир, црковнословенски јазик, македонска редакција, фонетски особености.

Григоровичевиот псалтир (натаму $Гр\bar{z}$)² се чува во Московската библиотека (собрани ракописи од Григорович, № 4/м 1687 г.), каде што е донесен од Атос од В. И. Григорович. Први податоци за него дава А. Е. Викторов во *Ойисой на ракойисийе од збиркайи на В.И. Григорович* (1879 год.), а основни податоци има и во *Сводниот каталог* (1984: 316–317). Краток палеографски опис дава Лавров (1915: 101–102), го разгледува во рамки на II група текстови без примери на деназализација на ж со оу.

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, makarijoska@yahoo.com.

² Лингвистичката анализа ја вршевме врз основа на фото-снимките на ракописот од Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, а во трудот се користат кратенките на ракописите според *Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*.

Палеографската анализа го потврдуваат фактот дека ракописот е создаден во XIII век. Се поврзува со дејноста на Кратовско-лесновската книжевна школа, но се претпоставува дека е пишуван врз основа на охридска предлошка (Поп-Атанасов 1989: 65). Подетален опис на ракописот дава Павлова (1987: 253–258), датирајќи го во XIII век и поврзувајќи го со дејноста на Кратовско-лесновската школа³. Цубалевска (2010: 65–70) по краткиот опис исто така го датира во втората половина на XIII век, а истакнува дека исто како и Погодиновиот псалтир има несомнени допирни точки со Охридскиот литературен центар, но определени јазични особености ги оддалечуваат двата псалтира од Охридската школа и даваат можност да се размислува за поврзаност со југоисточната дијалектна област.

Ракописот има 169 пергаментни листови (145 X 105 мм), во целина е добро сочуван и читлив, а оштетувањата се ретки; напишан е од еден пишуваач, со средно уставно право писмо, а секој лист има обично по 33 реда.⁴ Ракописот го содржи текстот на псалмите 1–151 (л. 1–139), девет библиски песни (л. 139v–150: Ex15,1–19; Dt32,1–43; 1Rg2,1–10; Nab3,1–13, Is26,12–19; Jon2,3–10; Dn3,26–56; Dn3,57–90; L1,46–55/68–79), при што отсуствува крајот на четвртата и почетокот на петтата песна. За разлика од *Рдм* и *Дчн* тропарите и молитвите се распоредени на крајот од псалтирот, а не зад секоја катизма.

Ерови. Анализата на фонетско-правописните особености потврдува дека *Гр̃ѣ* е едноеров ракопис со употреба на малиот ер (ь)⁵, а големиот ер (ѣ) се среќава ретко: конѣца 15v, искрѣзними 23г, пришѣлѣзствоѣа 121v, приложитѣ са 8г, моѣмѣ 14г, силамѣ 20г, сѣдѣ 20v, своимѣ 20v, вѣдѣ 21г, даждѣ 23г, ѣстѣ 129v, почесто во почетокот на ракописот, во предлози вѣ 8г, 97г, во префикси: вѣзѣраж 150v, во лигатурите, на пр.: ѣ + ѣ: прѣѣѣнеѣъ 100г, крѣѣѣ 102v, ѣѣѣѣѣ са 126г, пожѣзти 132г, вѣѣѣѣѣ 141г и др.

Губењето на слабите ерови во суфиксална позиција е потврдено уште во старословенските текстови, а во *Гр̃ѣ* е изразено во коренот на зборот, најчесто

³ Дејноста на оваа школа е истражувана и од јазичен и од книжевноисториски аспект, а во ракописи настанати во оваа школа се вбројуваат: *Рад*, *Мкд*, *Країи*, *Крї*, *Карї*, *Вран*, *Верк*, *Лобк*, *Сїан* и *Лес*.

⁴ Текстот на *Гр̃ѣ* има орнаментирани иницијали со геометриски форми, едноставни плетенки, а има и од тератолошкиот стил. Нема записи кои би укажувале на времето и на местото каде што е настанат.

⁵ Едноеровиот правопис се надоврзува на постари традиции, а иако текстовите во кои се претпочита употребата на малиот ер обично се поврзуваат со дејноста на Кратовско-лесновската школа, таквата употреба е карактеристична и за текстови од други области, на пр.: *Дбм*, *Бийї*, *Орб*, *Рдм*, *Дчн*, *Сїр* и др.

во: многа 15v, много 16г, 26v, множество 26г, множествомъ 28г, вѣгда 30v, въсѣлі 19г и др.

Поизразени колебања во бележењето на ерот се забележуваат кај предлозите, но обично на пр.: ерот се чува пред збор што започнува на вокал: кь изѣвителью 69г, кь истѣнню 79г, въ има 116v, како и пред збор што започнува со иста согласка: въ вѣк 165г, в вѣкы 40v, 55г, в вѣкы 54v, 58г, в вѣрѣ 27v, съ свором 21v, съ слыньемъ 66г, съ совож 94г, съ сѣвѣтьмъ 165г. Во предлогот въ ерот обично не се пишува во пр.: в вѣкы вѣк 18v, в велика лѣпотѣ 96v, в зѣемъ 33v, в зѣма 19г, в неповинныхъ 21v, в радость 100v, в радости 104г, в ризѣ 107г, в робѣ 23г, в ракахъ 25v, в ржкоу 26г, в села 40г, в силѣ 49г, в домѣ 59v, в нем 60г, в немъ 63v, в наже 87г, в надра 76v, в ноши 82v, в ливанѣ 88v, в лѣпотѣ 88v, в ложихъ 97v. Колебање има и кај префиксите, на пр. **вз-** почесто се губи во: внидѣтъ 33г, внидошѣ 61v, внидѣтъ 63г, всѣла 43г, вселит сѧ 57г, всиѧщїи 57v, но: въстани 41v. Ерот обично се бележи во префиксот **взз-/взс-**: въспонте 59v, въскликнѣте 92v, въсхвалѣтъ 95г, въсхвалите 18v, въсхотѣ 38v, въсплѣшатѣ 43v и др. Чувањето на ерот во префиксот **взз-/взс-** е карактеристично за *Вран* и *Слей*, *Сѣм*, а примери со испуштен ер се среќаваат во *Биѣ*, *Бон*, *Сѣм* и други текстови од Охридската книжевна школа.

Ги бележме примерите со зачуван ер и во префиксот **оѣ-**: шѣстоаниа 26v, 105v. Во префиксот **сз-** ерот обично се губи кај некои глаголи со почеста употреба: створи 29г, створиті 37г, створиши 45v, створишь 46v, створимь 54v, створите 58г, стажа 75г, стажаж 30г, стажаєт 40г, но кај други, пак, подоследно се чува: сѣхраниши 9г, сѣхранихъ 13v, сѣхрани 16г, 21г, сѣхранат са 33v, сѣгрѣшаж 35v, сѣгрѣшихъ 47г, сѣгрѣшити 73г, сѣгрѣшишж 73v, сѣгрѣшихомъ 101г. Ерот не се бележи во суфиксот -ѣникъ: защитникъ 14г, зацїтникъ 49г, застѣпникъ 39v, 43г, 43v, праведнік 33v, праведникъ 52v, помощнікъ 54г, помощникъ 38г, грѣшникъ 33v, 67г, прѣселникъ 36v, причастникъ 41v, како и во *Карї*, *Сїан*, *Рдм* и др., но се бележи во суфиксите -ѣство, -ѣствие, -ѣствовати, -ѣскъ: множество 26г, множества 41г, множествомъ 28г, боꝑатыствѣ 32г, богатѣство 45г, боꝑатыства 48v, єпискоꝑѣство 106г, величѣствия 65v, ѿчѣствия 91г, пришельствие 121v, свѣдѣтельствоуж 46г, пришельствова 99v, разнѣствова 102г, єдемьскыж 129г, чловѣчьскы 135v, како и во *Рад*, *Рдм*, *Јов*, *Орб*, *Сїан*, *Карї* и др., а бележме и пример на вокализиран ъ во: мжѣством 59v.

Губењето на ерот е најчесто во формите од заменките *всь*, *всьѣкъ*: *всь* 18v, *вса* 13v, 14v, *всѣ* 27v, *вса* 27v, *всѣмь* 17г, *всї* 19г, *вси* 19г, 27v, *всѣкъ* 24г, *всѣкъ* 16г, *всако* 28v, *ѿ всѣкого* 29г, *на всѣкъ* 39г, *въ всѣкомь* 42v. Форми без *ь* употребуваат и: *Рѣм*, *Країи*, *Крїи*, *Јов*, *Охр*, *Верк* и др. Колебање при пишувањето на ерот има и пред кратките заменски форми, на пр.: *исповѣмь* са 18v, *въздасть* са 57г, *дасть* са 66v, *ѡвѣсть* са 76v, *исповѣм* са 112v, *похвалим* са 40v, *смѣрих* са 111г, *вселих* са 121v, *дивиx* са 144v, *прижт ма* 112г, пред партикулите *же*, *бо*, *ли*: *да оубонѣ* *же* са 27v, *ѡмѣтаеѣ* *же* 28г, *ѡсѣдѣ* *же* *его* 34г, *азъ бо есьмь* 78г, *немоѣнъ бо есть* 157г, *видѣ* *бо* 157г, *не слышит ли* 89v, *не смотрит ли* 89v.

Зачуван ер бележиме пред форми од помошниот глагол *взѣти*: *далъ еси* 16v, *створилъ еси* 97v, *положилъ еси* 97v, 104v, *възвеличилъ еси* 129г, *оумножилъ еси* 129v, *ѡсѣнилъ еси* 131v, *ѡвертилъ есть* 18v, *смѣрилъ есть* 133г, *спѣхъ* *есть* 16v, *ѡдивилъ есть* 130г.

Ерот обично не се пишува во група од две исти согласки, најчесто *-нн-* *избраннѣмь* 73v, *въ истоукаанны* 75г, *желаннѣж* 102г, *десатострѣннѣмь* 134г, *помазаннаа* 139г, но според некои примери постои колебање, на пр.: *неповиннѣмь* 13v, *десѣтостроуѣннѣмь* 88г, *истѣканнѣмь* 92г, *истѣканномъ* 101v.

Вокално р, л. Во *Грѣ* како и во другите македонски текстови вокалните, слоготворните *р* и *л* се предаваат како *рз*, *рь* – *лз*, *лъ*⁶. На пр.: *въ кръвї* 53г, *въ кръви* 60v, *въ кръвь* 74г, *скрьбь* 58v, *скрьбиї* 21г, *скрьбѣа* 25v, *поскръбит* 63г, *скрьбѣи* 28v, *прїскрьбѣа* 40г, *ѡкръсть* 25v, *кльны* 84г, *кльнѣхъ* са 94v, *съ слънцемь* 66г, *слънце* 69г (и со вокализација *слѣзна* 77г).

Секундарни ерови. Секундарните ерови се потврдени во определени позиции, на пр. во префиксите и тоа почесто во: *Країи*, *Крїи*, *Карїи*, *Верк*, *Лобк*, *Сїан* (Бицевска 2000: 36), во врска со изгубеното чувство за правилна употреба на еровите. Во *Грѣ* ги бележиме во предлозите што завршуваат на *-з*: *везъ везаконна* 53г, *изъ египта* 77г, *изъ ѡсть* 143v, *изъ истѣнна* 147г, во префиксите: *изъѡщрѣна* 48г, *изъѡезѣтѣ* 61v, *изъѡезнѣтѣ* 65г, *изъѡезѣ* 68г, *разъврѣзе* 73г, *разъдражаа* 142v, *възѣалкашъ* 29г, *възъвертит* са 30v, *възъгрѣмѣ*

⁶ Но, на пр., првите две раце во *Бон* го пишуваат без придружен ер, а четвртата рака го пишува ерот пред вокалните *р*, *л*: *гърѣди*, *сѣкрѣи*, *пѣрѣтѣ*, *мѣлнѣж* и *в*: *дѣврѣхъ*, *сѣтитѣ*, *просѣтитѣ*.

Деназализација. Деназализацијата се вбројува во карактеристичните правописни и фонетски особености на македонските црковнословенски текстови и притоа на местото на *ж* се употребува *а*, *ь/з*, *оу*¹³, а *а* се заменува со *ѣ* «*е*» или со *ѡ* зад вокал. Замените за *а* несомнено упатуваат на македонското потекло на текстот, но не се показателни за внатрешната дијалектна диференцијација, а рефлексите на *ж* упатуваат на низа разлики на македонски терен. Процесот на деназализација рано зафатил некои македонски дијалекти, што се потврдува преку примери во *Мар*, во *Бон*. Но, на пр. во *Шаф* назалите добро се чуваат, има многу ретки примери со извршена деназализација (Макаријоска, Црвенковска 2012). И во *Поѡ* со ретки примери е потврдена деназализацијата *ж* > *з*, *а* > *ѣ*, сп. *жѡдаашѣ ѣдаѡа*, *приѡражѣ*, *лъщѣо*.

Според Бицевска (2000: 103) во северномакедонските текстови деназализацијата е обележана во поголем број примери во: *Рад*, *Лобк*, *Верк*, *Краиѡ*, *Јов*, послабо обележана во: *Криѡ*, *Кариѡ*, *Вран*, *Лес*, *Сиѡан*.

Старите дублети со *ж* и *оу* ги среќаваме во старословенските текстови: *нѡжда* / *ноуѡжда*, *нѡдити* / *ноуѡдити*, *гнѡсити са* / *гноусити са*, *сѡмѡнѣти* / *соумѡнѣти*, *мѡдити* / *моуѡдити*, а во *Грѡ*: *ноуѡдеж* 145г, *ноуѡдахѡ са* 35г¹⁴. Деназализацијата на *ж* во *Грѡ* доаѓа до израз преку бележење со *ь* во: *съѣдомь* 41г, *съпостата* 144г и др., како и во пр. *хлѡми* 138г. Замената *ь* > *ж* во *стѡзы* се среќава во *Орб*, *Лобк*, во *Рѡм*, *Кич*, *Бон*. Од варијантите за сврзникот *нѡ*, *нѡ* во *Грѡ* им редовно *нѡ* 105v, 109v, 110v, 125v, 164г. Во повеќето македонски текстови *Бон*, *Дѡм*, *Дѡј*, *Слеѡ*, *Сиѡр*, *Орб* почесто се употребува *нѡ*, додека само *нѡ* се пишува во *Вран*, *Сиѡан*, *Краиѡ*, *Кариѡ*.

Старо колебање меѓу *а* и *ѣ* има во формите *помѡнѡти* и *помѣнѡти*. Во *Грѡ* редовно бележиме: *помѣни* 16г, 20v(3X), *помѣнѡт са* 19г, *помѣнѡхѡ* 39г, *помѣнѡтъ* 42v.¹⁵

Многу примери со *ѣ* наместо *а* се откриваат во северномакедонските текстови: *Рад*, *Верк*, *Мѡд*, *Краиѡ* (Бицевска 2000: 95), што го одразува

¹³ Мешањето на *ж* со *а* укажува на централните и источните македонски говори, на *ж* со *з* на охридскиот, односно на јужномакедонските, на *ж* со *оу* на северните говори; замена со *ер* се среќава од XII век, пр. во *Охр*, *Гриѡ*, *Бон*, *Мѡд*.

¹⁴ Во *Бон* се застапени формите со *ж*, обете форми во *Сиѡр*, *Дѡј*, *Сиѡан* и *Вран*, додека во *Рад*, *Краиѡ*, *Криѡ*, *Поѡ*, *Лобк* и *Лес* формите со *-оу-*, а во *Мѡд*, *Дѡм*, *Слеѡ*, *Кариѡ*, *Дчи*, *Орб* формите со *-ж*.

¹⁵ На пр. во *Син* подеднакво се среќаваат и *-мѣ-* и *-ма-*, за *Рѡм*, *Поѡ* е карактеристично *помѣнѡти*, а во *Бон* бележиме *помѣни* покрај *помѡни*, *помѡнѣтъ*, во *Дчи* *помѡнѡти*.

основниот начин на деназализацијата на малата носовка, додека во текстовите од другите дијалектни подрачја до крајот на XIII век таквите примери се поретки.

Јат. Јатот најчесто се пишува етимолошки правилно, во почетокот на зборот често следиме **ѣ**: **ѣ**ко 18r, 21r, 23r, 31v, 34v, 41v, 49r, 58v и многу други, **ѣ**ви 54r, **ѣ** трости 4v, што може да се објасни како влијание на глаголската традиција. Покрај тоа постојат и ретки примери на замена **ѣ** > **ѡ**: **всѡ** 27v, **зѣмѡ** 84r/зѣмѣ 93v, **в ѡ**кы и др.¹⁶

Правописот **жѣ**, **шѣ**, **ждѣ**, **ѡѣ**, **ѣѣ** е особеност на глаголските *Мар*, *Син* итн., а од кирилските на: *Дбм*, *Дбј*, додека правописот **ша**, **жа**, **жда**, како и глаголската традиција за употребата на **ѣ** по меките **ѣѣ**, **нѣ**, **лѣ**, **рѣ** е установена норма во текстовите од XII-XIV век: *Слеѣ*, *Сѣм*, *Гриѣ* итн. Глаголската графиска традиција е изразена и во почетна и во поствокална позиција во постарите текстови: *Дбм*, *Охр*, *Слеѣ*, но и во *Сѣр*, *Дчн*. Во почетна позиција во *Бѣѣ* обично се среќава **ѣ**, во *Орб* редовно **ѡ**. Тенденцијата кон востановување на **ѡ** е изразена во: *Крѣ*, *Заѣ*, *Хлуд*, *Поѣ*, *Бон*, *Рѣм*, *Лѣбк*.

Во македонските текстови од XII и XIII век употребата на **ѣ** по меките парни согласки претставува широко прифатена правописна норма. Во почетната и поствокалната позиција во нив пак со различна доследност се среќава **ѡ**, покрај примерите со **ѣ** (Рибарова 1996: 190). На пр. во *Гриѣ*: во почетна позиција редовно се пишува **ѣ** во согласност со глаголската графиска традиција со ретки исклучоци (пр. **моѣ ѡ**ростѣ, **взѣѣ ѡ**же), а во поствокална графичката со **ѡ** е почеста, во поствокалната позиција редовно се пишува **ѡ** по претходното **ѣ**, одн. **ѣѡ**, а по графемата **ѣ** се претпочита **ѣ**, по **л**, **р**, **н**, **с** и по лабијалите се бележи **ѣ**. По согласките **ѡ**, **ѣ** (**ѡ**) се бележат и пр.: **иѣѣ**ли 38r, **иѣѣ**лил **мѡ** **ѣ**сѣ 24r, **иѣѣ**лени 34v, **иѣѣ**лѣж 136v, **иѣѣ**ла 143r, **ѡѣ**ло 16v, **вѣѣ**ѣхъ 40v, **ѡѣ**ло 33r.

ѡ. Меѓу другите особености на македонските текстови од XIII и XIV век спаѓа и мешањето на **ѡ** со **и**. Изговорот и за **ѡ** и во говорната и во црковната средина најрано се усвојувал во северните говори – веќе во XI век, за што сведочат и некои примери од *Мар*, па постепено се усвојува кон југ каде што разликата меѓу **ѡ** и **и** најдолго се задржала (Конески 1981: 45). Примерите на мешање на **ѡ** и **и** не се чести во охридските текстови од крајот на XII и

¹⁶ Употребата на **ѡ** за етимолошко **ѣ** е позната во *Гриѣ*, *Дбм*, *Рѣд*, *Сѣан*.

почетокот на XIII век, пр. во *Охр* и *Бон*, со што се потврдува дека промената $z > н$ во XII–XIII век уште била во тек (Щепкин 1906: 195; Конески 1977: 41).

Во согласност со состојбата одразена во македонските текстови во времето на пишувањето на текстот, следиме и $> ы$: најчесто зад $з$, во префиксираниите форми: *изыде* 67г, *изыдеши* 54v, *взыде* 12v, *взыдж* 122г, *разыдош* с 18г, *разыджт* с 53v, *взыска* 6v, *взыскаеть* 26v, *взыскаж* 73v, *взыскажши* 18v, *взышжть* 100v, *прѣвзыдош* 34v.

Јотација. Во *Грѣ* ретко се употребуваат јотирани графеми. Ограничената употреба на јотираниите вокали *а*, *ж*, *е*, *а* е карактеристична за македонските текстови. Отсуството на *е* е карактеристично за македонска текстови: *Дбм*, *Охр*, *Бон*, *Слеј*, *Биј* и др.¹⁷

Во *Грѣ* е потврдено *е* во почеток на зборот: *еси* 54г, *его* 29г, *ѡпование* *емѡ* 10г, *егда* 60г, *еда* 83г, *егда* 60г, *ежже* 124v, *еже* 140v, *единаче* 73v, *еѡишпиа* 61г, поретко на слогот: *моѡмѡ* 146v. Се јавува и хиперјотација, односно употреба на *е* по согласки: *пронде* 99г¹⁸.

Исто така за *Грѣ* е карактеристична неспроведената јотација на *а* зад *а*: *ѡчааиа* 118v, *не зпаахъ* 14v, *ѡаахъ* 50г, *расаал* *еси* 41г, *вздаахъ* 30г, *вздаание* 63г, *покаанию* 152г, *каа* 24v, *вѣунаа* 20г, *земнаа* 66v, *добраа* 30г, 139v, *злаа* 30г, *поѡнаа* 86v, исто како и за: *Јов*, *Вран*, *Лобк*, *Крѡ*, *Лесн*, *Краѡ*, *Рад*, *Орб* и др. текстови од XIII–XIV век, наспроти пр. со *-аа-*: *сѡмртнаа* 41v, *сиѡньскаа* 44г, 44v, *вѡнезаяпж* 56v.

Редовно бележиме: *моа* 19г, 47v, 51г, 86г, 94v и др., *твоа* 52г, 95v, *своа* 96г, како и: *боазни* 49г, *ѡбоашъ* с 49г, *боати* с 155г, *достоание* 54v, *достоаиа* 99г, *достоаниемѡ* 101г, *ѡбѡстоаиа* 54v, 105v, *поржгана* 34v, *ѡбрѡниа* 36v, *попошѡниа* 37г, *радована* 39г, *братиа* 139v, *ѡѡбила* 32г, *ицѣлѡниа* 34v, *везоѡниа* 34v, *вражиа* 41г, *цѡрствиа* 43г, *вѡлиа* 46г, *поасъ* 107г, *ѡпоасѡет* 107г, ретко: *твоа* 44v, 46v, *моа* 45г, 51г, *не оѡбоашъ* с 50v, *достоаию* 60г.¹⁹

¹⁷ Употребата на *е* во *Рад* и *Јов* е одраз на предлошките, во *Вран*, *Крѡ*, *Краѡ*, *Лес* е воспоставена во форми за едн. на гл. взити за сег. Време, во почетокот на редот (на зборот или слогот) *е* е познато во *Лобк* итн.

¹⁸ Примери на *е* зад согласки има *Карѡ*: *вѡдѣше*, *идѡ*, *нѡмоѡ*, *Верк*: *глаголѡете*, *естѡ*, *Лес*: *глаголѡеть*, зад *л*, *н* има во *Сѡан*: *мѡлѡ* се, *томлѡ*, *ѡвлѡниѡ*, *нѡгоѡ*, *нѡнѡ*, *нѡго*, *кнѡзъ*, а хиперјотацијата е карактеристична за третата фаза на старосрпскиот правопис од втората половина на XIII век (Бицевска 2000: 134).

¹⁹ формите *моа*, *твоа*, *своа*, *краа* го одразуваат живиот народен изговор, а наоѓаат соодветство во северните, во тиквешките и кукушко-воденските говори. Само *моа*, *твоа*, *своа* бележат

Кај оу јотацијата се бележи со графемот ю и во почетна и во поствокална позиција: юдѣлѣшж 102v, юмьїх 67v, юнїчїжишж 102г, юслыша 103г, юслыїша 114г, юдалї са 106v, юзриши 124v, юпостась 130v, юподѡѡба са 133v, твоєю 118v, покаанию 152г, но: вѡжїюу 39г, жрѣнюу 75г, иоудово 75v, подножїюу 107v, твоєюу 26г, шчїю твоєѡ 26v.

Јотацијата во тугите зборови е изразена со иницијално и и со лигатурите ѡ, ю во почетокот и во средината на зборот, на пр. во: ѡѡковлѣ 16г, 20г, ѡѡковлє 18v, но: ѡрдань 109v, ѡроуѡсѡлїюмоу 122г. Македонските текстови покажуваат колебање во бележењето на иницијалното и-, на пр. формата ѡроуѡсалимз ја употребуваат *Поѡ* и *Бон*, додека за *Дчн* е карактеристична формата со ѡ- (Бицевска, Поп-Атанасова 1989: 47).

Во *Грѡ* има само неколку примери со ѡ, ѡ: ѣж 114v, правѡжж 19г, ѡшж 37v, по согласка жрѣтѡжж 46v.

Се употребува десетерично ї, на крајот на редот: своїмї 70v, пред и: нїцїїх 9г, видацїї 17v, пєчѡлїи 29г, и по самогласки: твоїм 17г, твої 19v, мої 18г, моїхь 95v, моїма 21v, вьспоїте 27v, своїмї 30v, во средината меѓу согласки ѡнїчїжїмь 40v, ѡ лїхвѣї 66v, дївно 70v, жїта 57v, илї 71г, хранило 35v, по согласка на крај на зборот: знаменї 68v, помѣнї 69г, вразї 38v, на почеток на зборот: їскрзнемѡ 19v, їзводѣмь 40v, їзѡвїтель 23v, їзѡвї ма 27г, во -їе: ѡзѡконїе 32г, ѡелїчїе 65v, зѣлїе 32г, людіе 92v, ѡржжїемь 41v, во сврзникот и: ї сѣма моє 19г, ї ѡззѡнавїдїт 31v, ї не ѡѡращѣшї 32v, ї сьгнїшж 34v. ї е обично и во состав на ы: нѣмьї 26г, ржкьї 26г, жжьї 30v, рогьї 40v. Во црковнословенските текстови од XII–XIV век ваквиот нацрт на јери (ьї) се смета за одлика на текстовите од Кратовската книжевна школа, се среќава во *Вран* (Конески, 1956: 15), во *Тикв* (Пандев, 2000: 12) и др.

Од областа на правописот ќе се осврнеме и на правописните варијанти на фонемите о, ѡ. Во *Грѡ* предлогот се пишува о, ѡ: о господи 28v, о мнѣ 24г, о жрѣтѡхь 46г, о немь 48v, о вѡзѣѣ 55v, о именї 56г, о сѣмь 144v, ѡ теѡѣ 40v, ѡ имени 40v, ѡ вѡзѣѣ 40v, ѡѡѡжати 54г, но и: ѡ вѡзѣѣ 56v, ѡ чюжнїхь 16г, ѡ господи 27г, 30г, ѡ немь 28v, ѡ мнѣ 30v, ѡ грѣсѣ 35v, ѡ имени 40v, ѡ злѡѣѣ 48г, на почеток на зборот: ѡѡлаци 13г, ѡчїсти 16г, ѡсѣде 18г, ѡлѣемь 19v, ѡлтарь 21v, ѡко 25v, ѡѡчїи 109v, но и: оуи 29г, опїжт са 32г, ѡслави 36v, ѡстави 37v,

Країи, *Верк*, *Лес*, а паралелно со моѡ, твоѡ, своѡ *Јов* (Бицевска 2000: 149). Во позиција зад вокал нејотирано а се пишува и во: *Јов*, *Вран*, *Лобк*, *Крїи*, *Лесн*, *Країи*, *Рад*, *Орб* итн.

орџиѣм 40v, обауѣ 45v, во предлогот, префиксот отъ: штъ вѣгда 19v, штъ вѣды 25v, штъ него 27v, штъ мене 31г, штъ лица 59v, штъкрыи 32г, штъемла 43г, штъврати 62v. Фонемата /y/ се обележува со диграф оу или со лигатура ѣ, без позициска разграниченост: ѣмножї 57v, ѣмножж 57v, оумножѣт са 130v, оумножениа 101г, оумножениа 103г, оумножишж са 105г, ѣмрѣт 38г, не оумрѣ 112г, ѣмльѣѣхъ 46v, оумльѣѣ 70v.

Контракција на вокалите. Како и во други македонски црковнословенски текстови и во *Гр̄* е потврдена контракцијата на вокалите во непосреден допир, на пр. кај глаголите со префикс при- од типот приити контракцијата не е спроведена во: приидѣт 61г, прими 29v, не примѣши 159v, не примѣт 67г. Контракцијата е потврдена во имперфектните форми, на пр. најчесто во 3 л. мн.: поношахж 39v, глаголахж 39v, враждевахж 49v, взыскахж 73v, шбрашахж са 73v, прихожахж 73v, но и во: оубываше 73v, слышаше 93г, глаголаше 93г, прѣлагахъ 93v, вѣровахъ 111г. Има и неконтрахирани форми: въздаахъ 61v, растаахъ 130v, не знаахъ 14v, клицааше 71г, тааше са 104г, въздаахж 30г, ськрѣшахж са 39v. Во XIV век во нашата писменост има тенденција да се пишуваат неслеани вокали, карактеристична за *Јов*, *Крї*, *Країи* (Бицевска 2000: 124).

Редукција. Постоенето на редукцијата во јазикот на препишувачот е утврдено и наоѓа одраз во текстовите најрано во XIII век (Конески 1976). Особено често се наведуваат примерите од *Сїп* (XIII век) и од *Григ* (од крајот на XII или почетокот на XIII век), кои би требало да се вбројат меѓу најраните потврди на оваа појава, а се во согласност со лоцирањето на ракописот во дијалектна област на јужните македонски говори²⁰. Во *Гр̄* ги бележиме на пр: забѣвѣнь 25v, покрѣх 27г, помьшлѣхж 38v, жзѣкъ 46v, бѣшж 86г, мѣшица 100г, свѣтъмѣ 103v, възгравѣ са 109v.

Во врска со **африкатот s** ги среќаваме пр.: зѣло 16v, мнози 18г, врази 38г, вразѣхъ 40v, стѣж 19г, зива 79v, зѣло 33г, кназа 79v, сьзиди 47v, зѣзды 136v, зѣзды 148v. Новото етимолошко s, особено во групата согласки св- е потврдено во свѣкѣ *Лес*, свѣцаж *Карї*, свѣриѣ *Вран*. Бицевска (2000: 149) врз основа на употребата на африкатот s (з) во северомакедонските текстови izdelува: текстови што не употребуваат з, пишуваат само з; *Рад*, *Верк*, *Лобк*, *Сїан*, што употребуваат само з како *Јов*, употребуваат з и з без да ја

²⁰ Редукцијата е карактеристична за југоисточните македонски говори, вклучувајќи ги и доловардарските.

Епентетско л. За карактеристична особина на Климентовата школа се смета и конзервативната употреба на *ейенїейїскоїю л*, што се потврдува со примерите за хиперкоректната употреба во *Охр*, *Бон*, *Рѣм Вїиш* и др. Соодносот помеѓу традиционалната и говорната состојба се пројавува преку двојните форми со зачувано или изгубено епентетско л, на пр. во формите од именката *земѣ*, а на напреднатоста на процесот упатуваат примерите на неговото губење во 1 л. едн. сег. време. Во *Грѣ* има примери во кои се чува: *ѡподобѣ са 23г*, *възрїновленѣ 111г*, *неистовленїа 37г*, *ѡзлюбленїа 41г*, *възлюбленїе 106г*, *въ землї 75v*, *земла 100г*, или се губи: *ѡподѡбєнїе 134v*, *зєми 98г*, *зєма 98г*, *ѡ зєма 98v*.

Се забележува чување на мекоста на консонантите, што се пројавува преку употребата на *ю* зад *л*, *р*, *н*: по числю 141v, спасителю 76r, иаковлю 77v, люна 66r, люты 45r, лютї 74v, неключими 48v, но: възлѣбиль еси 42r, вѣтрню 96v, по имени 44v, вѣтрнюж 55v.

Од промените на консонантскиот систем за македонските текстови се карактеристични и асимилативните и дисимилативните процеси, упростувањето на консонантските групи. Чувањето на групата -сџ- се смета за карактеристичен белег на Климентовата школа.²¹ Групата -сџ- е карактеристична за: *Дџм, Дџј, Сџм, Охр, Вран, Бон, Гриџ*, во *Лобк* се

²¹ Групата -*сц*- од старословенските ракописи е својствена на *Зоѡр*, *Клоц*, *СинТ* и *Мар*, а -*ст*- на *Суѡр*, *Асем*, додека во *Зоѡр*, *Мар* и *Син* се следи колебање меѓу -*ст*- и -*сц*- (Вайан, 1952 :82).

редакцискиите речници на црковнословенскиот јазик во југословенските центри, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 57–65.

Конески Блаже 1956: *Вранешички ајосјол*, Стари текстови II, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Конески Блаже 1975: Јазикот на евангелието на поп Јована, *Македонски јазик XXVI*, Скопје, 11–31.

Конески Блаже 1975: Варијантите на црковнословенскиот јазик во Македонија во првата половина на XIV век, *Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија*, Скопје, 72–77.

Конески Блаже 1976: Што дава Добромировото евангелие за историјата на македонскиот јазик, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, 2, Скопје, 13–22.

Конески Блаже 1977: За Станиславовиот пролог, *Прилози* II, 1–2, МАНУ, Скопје.

Конески Блаже 1981: *Историја на македонскиот јазик*, Скопје.

Лавров П. А. 1915: *Палеографическое обозрение кириловскаго письма*, Петроград, 101–102.

Макаријоска Лилјана, Црвенковска Емилија 2012: *Шафариков период*, Скопје.

Павлова Р. 1987: *Археографически ежегодник*, Москва, 253–258.

Пандев Димитар 2000: Тиквешкиот зборник – лингвистичка анализа, *Македонистика* 6/2000, Скопје, 3–90.

Поп-Атанасов Ѓорѓи 1989: *Речник на сѐпаратна македонска литература*, Скопје.

Рибарова Зденка 1986: Охридските традиции и јазикот на македонската средновековна писменост. *Климент Охридски*. Студии, Скопје, 56–77.

Рибарова Зденка 1996: За правописните норми и традицијата во ракописите од македонската редакција на црковнословенскиот јазик, *1100-години од христонизирањето на Свети Климент во епископ доаѓањето на Свети Наум во Охрид*. Зборник на трудови, МПЦ, Охрид, 187–193.

Рибарова Зденка 2005: *Јазикот на македонските црковнословенски текстови*, МАНУ, Скопје.

Сводни каталог 1984: *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР*, XI–XIII в., Москва, 316–317.

Угринова-Скаловска Радмила 1982: Околу правописот на **ѣ** и **ѡ**, *Македонски јазик XXXII–XXXIII (1981–1982)*, Скопје, 727–731.

Угринова-Скаловска Радмила 1983: Правописни одлики на црковнословенските ракописи од Македонија. *Предавања на XVI меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје, 135–140.

Угринова-Скаловска Радмила, Рибарова Зденка 1988: *Радомирово еванџелие*, Стари текстови IV, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Црвенковска Емилија, Макаријоска Лилјана 2010: *Орбелски ѿриод*, Стари текстови X, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Цубалевска Мери 2010: Јазичните особености на Григоровичевиот псалтир, *Литературен збор*, 1–3, Скопје, 65–70.

Щепкин В. Н. 1906: *Болонская псалтырь*, Санктпетербург.

Summary

This paper analyses the phonetic-orthographical features of the Grigorovič psalter, as well as its relation to other Church Slavonic manuscripts of Macedonian recension. The comparison analysis includes the sources for the *Dictionary of the Macedonian Recension of Church Slavonic*. The Grigorovič psalter uses one jer, only ѣ, while ѓ is rarely registered. The jers disappear inconsistently in certain positions, and their vocalization (of ѓ especially) did not occur under the influence of the orthographic tradition; the mixing of nasals is confirmed depending on the nature of the previous consonant, but the examples with denasalisation are extremely rare; the use of ѣ is etymologically correct in general; the change и > ѣ is registered, as well as partially limited use of the iota vowels, and examples of contraction of vowels in direct positions. The hardening of consonants is evident through the use of the back vowels after the hardened consonants, especially after ш, ж, ц, жд, as well as after л (e.g. ѣѣлѣсти, лѣѣѣ). Opposite of this, ѣ preserves the softness (пѣѣѣлѣ, ѣѣѣѣ). Epenthetic л follows the norms of the everyday speech, i.e. it disappears, and in some cases it is used by tradition. There are three designs for the grapheme s. The text also reflects assimilation of consonants, changes in consonant clusters etc.

811.163.3'373.6

Изворен научен труд

Мито Аргировски¹

КОН ЕТИМОЛОГИЈАТА НА ЛЕКСЕМИТЕ ЛАСТАГАРКА, ГУДЕ И КОПЕ

Апстракт: Етимолошки се обработени трите супстратни зборови: **ластагарка**, **гуде** и **копе**. **Ластагарка** и **гуде** се регистрирани во Речникот на македонскиот јазик (PMJ I), додека, пак, **копе** се среќава во книгата на Цјулка, објавена во 1907 год. во Атина, кој смета дека овој збор му припаѓал на античкомакедонскиот јазик и значи 'јастреб' во некои костурски говори.

Клучни зборови: етимологија, античкомакедонски јазичен супстрат.

Зборовите **ластагарка** и **гуде** се регистрирани во Речникот на македонскиот јазик (PMJ I, 1961: 122, 380). Првиот со значење 'подолго чаталесто дрво, без гранки, кое служи за товарање или растоварање товар од коњ или магаре', а вториот со значење 'свињче, свиња'; додека, пак, зборот **копе** се среќава во Костурско со значење 'јастреб', кој е регистриран кај Фриск: γῶπας· κολοιοῦς· Μακεδόνες Н. Покрај формата γῶπας, се среќава и γῦπας 'јастреб' и σκῶπας со иницијална сигма како паралели на γῶπας (Frisk 1968: 337, 737). Но да почнеме по ред.

1. За лексемата **ластагарка** и варијантите **ластегарка**, **ластоварка** и **лостегарка**, како и за формата со изгубено иницијално **в-**: **остегарка**, според моето мислење, не е дадено задоволително етимолошко објаснување. Исто така и за формите со иницијално **в-**: **вастагарка**, **вастегарка**, **востегарка**, **вџстегарка**, но и за **мџстегарка**, со замена на иницијалното **в-**, ги одбегнале оние форми со **л-**, односно ги разгледале само формите со **в-**, упатувајќи на оние со **л-**, без да се даде објаснување за замената на **л/в** или **в/л**. Оправдувањето за таквиот пристап, можеби, треба да се бара во неможноста да се најдат семантички и други паралели во индоевропските јазици. Така БЕР (I, 1971: 215) го наведува мислењето на Д. Матов (458), а тоа, пак, го прифаќа М. Филипова-Бајрова (1969: 77), дека лексемата **вастагарка** и сите други варијанти со иницијално **в-**, потекнуваат од нгрч. **βασταγάρης**, дијал. **βασταγара**, која, според нив, е составена од гл. **βαστέω**, контр. **βαστῶ**

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје.

’држи, крепи‘ + **γερός** ’јак, здрав силен‘, а и го споредуваат со **βασταγερός** ’цврст‘. Поинакво толкување дава Р. Бернард (1960: 251), кој, пак, втората компонента од вастагарка ја доведува во врска со словенскиот корен ***teg-** ’тегне‘, со кое, според БЕР, го објаснува зачувувањето на рефлексот **џ < ж** или **л** во Костурско, поткрепувајќи го тоа со албанското **vastangarkë**, при тоа не давајќи никакво објаснување за елементот **vast-**. За оформувањето на варијантата **лостегарка**, според БЕР, повлијаел зборот лост (< грч. **λοστός**), кој исто така е од грч. потекло, а пак, зборот **остегарка** се оформил по аналогија на зборот остен. Освен ова, БЕР не дава никакво друго објаснување за формите со иницијално **л-**. Оттука произлегуваат и прашањата: 1. Дали може да се воспостави етимолошка врска меѓу формите со **л-** и формите со **в-**? 2. Дали во овој случај, замената на **в/л** е возможна? Како што гледаме проблемот не е така едноставен како што се чини на прв поглед. Затоа ќе се обидеме да поставиме една нова хипотеза, која за некои можеби ќе биде неприфатлива.

Лексемата **ластагарка**, а и другите варијанти со иницијално **л-**, веројатно, припаѓаат на античкомакедонскиот јазичен супстрат, додека, пак, формите со иницијално **в-**, со оглед на фактот што почесто се среќаваат во Епир и Костурско, можно е под влијание на грчкиот јазик да се преосмислени заради сематичката близост, и доведени во врска со грч. глаг. **βαστέω**, односно со проста замена на консонантските иницијални елементи **λ-β**. Според нашето мислење, овој збор и варијантите со **л-** е сложенка и е составен од ***last-a-** ’леска‘ + **γάρκαν·ράβδον·Μακεδόνες** Н. (Македонците стапот **гаркан** го викаат), односно ***last-a + garkan = *lastagarka** (Frisk 1968: 290). Првата компонента е сродна со лит. **lazdā: laza** ’стап, палица‘, дијал. ’леска‘, стпол. **Laszczka**, пол. **laska** ’прат, стап; потпора за потпирање на гранки‘, сп. лит. **laidýnas** ’лесково дрво‘. Античкомак. збор **γάρκαν**, мислиме дека му припаѓа на еден од најстарите типови именки со хетероклитична деклинација, со замена на **r/n** од среден род; тој има паралели во некои индоевропски јазици, сп. стинд. **ghana** ’стап‘, авг. **γana** ’вејка‘, ерм. **jalk** ’вејка; прат‘ (Джаукян 1978: 134), осет. **qal** ’столпче‘, груз. **xala** ’стап за чукање на плодови‘, **aqar** ’стап за чукање‘ (Абаев 1973: 287). Сите овие примери, според нас, се изведени од коренот ***g^hhal-** или ***ghar-**. Можеби од ист корен е и прасл. ***golъ** со **о-**апофонија што значи ’стап, кол‘, сп. рус. **голя** ’вејка‘, струс. **голь** ’исто‘, укр. **хїлля** (зб. множ.) ’вејки‘, словен. **gol** ’младо дрво без вејки‘, чеш. **hul**, стчеш. **hol** ’прат‘. Првобитното значење ’исчистен прат од ситните гранчина‘, односно ’излупен‘ (Sławski 1970–1974: 252). Можеби е изведено од прасл. ***golъ** ’излупена гранка од младо лиснато растение‘.

2. Лексемите **гуде** ’свињче‘, како и **гуца, гуцка**, кои претставуваат ономатопејски образувања, односно вабење на свињи „**гуц! гуц!**“, според нашето мислење, може да се доведат во врска со античкомак. глоса **γούτάν·**

uv. **Μακεδόνες** H. (Frisk 1968: 319) (Македонците **готан** ја викаат свињата), што се потврдува со семантичките паралели од некои кавкаски јазици и говори. Сп. стгруз. **γož** 'кучешки заб', зански **γoз**, покрај **γež** 'свиња', ерм. **xoč**, како и **xoз** 'свиња' (Джаукян 1978). Во ерменскиот јазик, покрај формата **xoč**, се среќава и формата **kočan** 'свиња' што е сродна со ароманските форми **gotca** и **cotca**.

3. Лексемата **копе** ја регистрира Цјулка (Τσιούλκας 1907) во костурските говори. Самиот тој ја врзува со античкомакедонските форми **γῶπας**, **σκῶπες** и ја објаснува со 'вид јастреб'. Идентификацијата на овој збор од Цјулка можеби е точна. Сп. **γῶπας**, **κολοιούς** **Μακεδόνες** H. Некои етимолози го споредуваат со **γῦπας** и **σκῶπας** што е рамно на 'јастреб', а **κολοιούς** значи 'врана' (Frisk 1968: 337). Сп. уште и ЛИ **Σκῶπαις** 'скитски цар' (Херодот). Ие. корен ***(s)qop-** 'гледа?'.⁴

На крајот да заклучиме. Погорните лексеми припаѓаат на балканскиот супстрат. Веројатно, некои од нив, како на пример **ластагарка**, потекнуваат од античкомакедонскиот јазик, што може да се заклучи од разнообразноста на формите, а и од преосмислувањето, како **мзстегарка** што е доведена во врска со дијал. гл. **мзсти** < мьстити 'се одмаздува', а можеби има врска и со лит. **mūšti** 'бие, тепа некогo'. Што се однесува до формата **востагарка** или **ластагарка**, се забележува редукција **а > а** и **а > о** кога не е под акцент, сп. **σατανᾶς > сотона**.

Литература

- Абаев И. 1973: *Историко-этимологический словарь осетинского языка*, т. II, Ленинград.
- БЕР, *Български етимологичен речник*, т. I, 1971, София.
- Джаукян Г. Б. 1978: *Общее и армянское языкознание*, Ереван.
- Матов Д., *Сборник за народни умотворения* 7, Науч. отд.
- PMJ, *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*, I, 1961, Скопје.
- Филипова-Баирова М. 1969: *Грџки заемки в съвременния български език*, София.
- Bernard R. 1960: *Сборник за народни умотворения*, Издл. Романски.
- Frisk H. 1968: *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, I, Heidelberg.
- Sławski F. 1970–1974: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Τσιούλκα Κ. I. 1907: *Συμβουλαί εις τήν διγλωσσίαν τῶν Μακεδόνων ἐκ συγκρίσεως τῆς σλαβοφάνους μακεδονικῆς γλώσσης πρὸς τήν ἐλληνικὴν*. Τεύχος I, ἐν Αθήναις.

Резюме

Этимологически обработаны три супстратные слова: **ластагарка**, **гуде** и **копе**. **Ластагарка** и **гуде**, зарегистрированные в Словаре македонского языка (PMJ I) пока диал. **копе** встречается в книге Цюлкаса (1907 г.) о котором считает же принадлежит к антично-македонскому языку и обозначает ястреба, а встречается в некоторых костурских говорах.

811.163.3"282'367.62

Изворен научен труд

Васил Дрвошанов¹

КОН СЕМАНТИКАТА НА ЛЕКСЕМАТА ЛУЊА ВО МАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ

Апстракт: Во разгледуваниот напис авторот ја анализира семантиката на лексемата *луња* во македонскиот дијалектен систем. Од анализата на лексемата *луња* и на нејзините фонетски варијанти, авторот констатира дека разгледуваната лексема, генерално, развила две семеми: 1) 'големо невреме, силен студен ветар со дожд или снег; бура' и 2) 'силен поток, надојдена вода што тече по пороен дожд'. Притоа, тој истакнува дека границите на значењата на лексемата *луња* и на другите дијалектни лексеми со метеоролошко значење (*ала*, *аламуња*, *алуја*, *бура*, *вeйџушка*, *врџушка*, *дрча*, *лаџавица*, *наџрасница*, *невреме*, *џорој*, *сел* и *форџуна*) во рамките на македонскиот дијасистем не се остри. Напротив. Дијалектните лексеми, особено лексемата *луња*, се јавуваат со исклучително широк спектар семантички нијанси.

Клучни зборови: јазик, говори, *луња*, семантика, лексеми, распространетост, речници.

Голем број лексеми во македонските народни говори имаат повеќе значења. Тоа е случај и во однос на некои лексеми од тематското подрачје метеорологија. На поставуваното прашање за потребите на проектот *Македонски дијалектѝен аџилас* во врска со лексемата *луња* – Дали значи: ветер и дожд (снег), дотечена вода или друго? (Видоески 2000: 177), се добиени одговори што ја отсликуваат семантичката страна на споменатата лексема на македонската јазична територија.

Освен во македонските говори, респективно и во македонскиот стандарден јазик, каде што лексемата *луња* е протолкувана со метеоролошкото значење '1. Големо невреме, силен студен ветар со дожд или снег; бура. *Беснееше луња со вeйџар и дожд. Снежна бура...* (ТРМЈ III: 67–68), разгледуваната лексема се среќава и во некои од словенските јазици, меѓутоа со сосема поинакви значења, од кои најблиску значење до значењето на *луња* во македонскиот стандарден јазик има во бугарскиот јазик, веројатно, земено, ексцерпирано, од македонскиот дијалектен систем, сп.

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, vasildrvoshanov@yahoo.com

„болг. *луна* ж.р. ‘сильный ветер, вихрь’ (Геров),... сербохор. диал. *lûna* ж.р. ‘дурное настроение, расстройство, бессмысленная ярость’ (Hraste-Šimunović I, 511), русск. диал. *луна́* ж.р. ‘смерть’ (смол., Филин 17, 193; Даль³ II, 708), блр. диал. *луна́* ж.р. ‘несчастье, бедствие’ (Шатэрнік 149). Объясняют как родственное **lěviti* (см.), ср. лит. *liáutis* ‘прекращаться, переставать’“ (ЭССЯ 16: 174).

Во овој напис ќе се обидеме да ја претставиме семантиката на лексемата *луња* и на нејзините фонетски разновидности (*љуња*, *лун’а*, *лујна*, *лујна́*, *луна*) и на другите лексеми со нивните разновидности од ова семантичко поле: *ала* (*аџа*, *алеџина*), *алам’уња*² (*а-ла-м’уња*), *алуја* (*ол’уја*), *бура*, *ветџ’ушка* (*виџ’иџије*), *врџушка*, *дџрча*, *лаџавица* (*лаџав’иџа*, *лаџав’еџ*), *наџрасница*, *невреме*, *џорој* (*џур’ој*, *џојур*), *сел’* и *фуриј’уна*³. За лексемите и за нивните разновидности, нотирани на македонското јазично подрачје, ќе дадеме неопходни етимолошки толкувања, како што дадовме за лексемата *луња*. Освен тоа, за сите лексеми и за нивните разновидности ќе извршиме проверка во македонските лексикографски трудови *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* и *Толковен речник на македонскиот јазик* во поглед на нивните значења.

Каква е семантичката слика на лексемата *луња* во македонскиот дијалектен ареал?

Нарушувањето во атмосферата, коешто предизвикува значајни промени на ветрот, на притисокот и на температурата, во македонските говори е именувано со доминантната лексема *луња*. Во македонскиот дијалектен систем со метеоролошки карактер, генерално, се развиле две семеме на лексемата *луња*: 1) ’големо невреме, силен студен ветар со дожд или снег; *бура*‘ и 2) ’силен поток, надојдена вода што тече по пороен дожд‘.

Едната семема на споменатата метеоролошката појава, како што споменавме, е ’големо невреме, силен студен ветар со дожд или снег; *бура*‘, којашто се појавува во неколку семантички разновидности со широка лепеза нијанси, сп. 1) силен ветар, 2.а) ветар со дожд, б) ветар со снег, в) ветар со снег и/или со дожд, 3) ветар со прашина итн.

Семантичката разновидност ’силен ветар‘ на лексемата *луња* со фонетската варијанта *луна* е нотирана во неколку пунктови од македонската јазична територија, сп. *луња* во тиквешко-мариовските говори (Витолиште–Битолско, Марена–Неготинско) и во кочанскиот говор (Припечани), односно *луна* во струмичкиот (Нивичино) и во радовишкиот говор (Дедино). Со извесни доуточнувања на разновидноста ’силен ветар‘, лексемата *луња* е забележана во пунктовите: (Тројаци–Прилепско) – ’ветер ногу што ги корни

² Акцентот е одбележен само во оние случаи, каде што има отстапување од акцентот во македонскиот стандарден јазик.

³ Дијалектниот материјал е користен од проектот Македонски дијалектен атлас при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје.

расјето', (Нерези–Скопско) – 'сув ветер што ги крши дрвата', (Ракотинци–Скопско) – 'јак ветер', (Подлес–Велешко) – 'силата на големи и јаки ветришта', (Никоман–Штипско) – 'коа има силен ветар', (Превод–Светиниколско) – 'сув ветер да дува' и (Романовце–Кумановско) – 'кад ќе дува ветар', а фонетската варијанта *луна* со извесни толкувања на разновидноста 'силен ветар' е регистрирана во населбите: (Прилепец–Прилепско) – 'суви ветришта', (Пештани–Охридско) – 'силен ветар за кратко време', (Стење–Ресенско) – 'со ветер', (Љубојно–Ресенско) – 'фате луна, ветрој', (Велуса–Струмичко) – 'силен ветар, но бргу поминува', и (Радовиш) – 'фат'и луна, дигн'а сн'оповето'.

Во значително поголем број пунктови лексемата *луња* во македонскиот дијалектен систем означува метеоролошка појава, што го поврзува ветрот со дождот и со снегот, одделно или заедно.

Семантичката разновидност 'ветар со дожд' на споменатата лексема е нотирана во неколку пунктови, сп. *луња* (Крушовјани, Слечко–Прилепско, Смилево–Битолско, Кучково–Скопско, Црквино, Богомила–Велешко, Љуботен–Штипско, Лезово–Пробиштипско, Кнежево–Кратовско, Теарце, Сараќинце–Тетовско), односно *луна* (Кукуречани, Скочивир, Старавина–Битолско, Вевчани–Струшко, Арвати–Ресенско, Тречно–Кајларско).

Со извесни семантички нијанси, семантичката разновидност 'ветар со дожд' од споменатата лексема со нејзините фонетски варијанти, се јавува во повеќе населби од македонската јазична територија, сп. *луња* (Катланово–Скопско) – 'дува многу со дожд: многу луња дојде, испокрши све', (Галичник–Дебарско) – 'силен ветер со дожд', (Долни Балван–Штипско) – 'лошо време коа ване, ветар и дош', (Спанчево–Кочанско) – 'фртуна сос ветар, дош', (Павлешенци–Светиниколско) – 'кога дува силно и врне', (Богословец–Светиниколско) – 'силен ветар со дош', (Шопско Рударе–Кратовско) – 'ветер силан и бие водата како сачме', (Жегњане–Кумановско) – 'силен ветар и дожд, (Клечовце–Кумановско) – 'ветер и дожд: гол'ема луња иде', (Вратница–Тетовско) – 'ветар и даш: луња два'; – *лујна* (Трпејца–Охридско) – 'дожд со силен ветер'; – *луна* (Радожда–Струшко) – 'дожд и ветер, силен но краткотраен', (Љубаништа–Охридско) – 'луна голема со ветер, дожд, грмежи', (Лескоец–Охридско) – 'вее многу со дожд или без дожд: агалаци гредет', (Ресен) – 'ветер, дожд и грмежи'; изр. Лунките му дојдо: 'малку налуничав човек', (Гломбочани–Долнопреспанско) – 'ветер со дожд и грмотевици: голема луна дојде', (Нивици–Малопреспанско) – 'пороен дожд со ветар', (Гавато–Битолско) – 'веј врн'.

Мошне ретко на македонската јазична територија се среќава семантичката разновидност 'ветар со снег'. Лексемата *луња* со споменатата семантичка разновидност единствено е регистрирана во Богомила–Велешко, а нејзината фонетска варијанта *луна* со извесно проширување на

семантичката разновидност 'ветар со снег' е забележана во Дихово–Битолско, сп. *луна* 'снег, виулица, ветрови'.

Во дел од македонските народни говори лексемата *луња* е забележана со семантичката разновидност 'ветар со снег и/или со дожд', сп. *луња* 'ветер и снег; силен дожд и ветер, крши дрвја со голема сила' (Карабуниште–Велешко), 'ветер, снек, дош – избрк'ало се' (Долни Стубол–Кратовско), односно нејзината фонетска варијанта *луна*, сп. 'силен ветар со малку дожд или снег' (Дуње–Прилепско), 'силен ветер со дожд или снег' (Д. Котари–Леринско), 'со ветер, дожд, снег' (Буф–Леринско), 'лоша луна, снек, дош, ветар' (Клисуре–Неготинско).

Семантичката разновидност 'ветар со прашина' на споменатата лексема со нејзината фонетска варијанта *луна* е нотирана во неколку пунктови, сп. *луња* 'ко ќе пукнет нешто, ветор дува, прашина да креват' (Н. Брезница–Скопско), 'силни ветрови со прашина' (Дивле–Скопско), 'ветрои, пепелина, иде луња' (Белибегово–Скопско), 'силен ветар во летниот период, крева прашина' (Штип), – *луна* 'ветер со прав, обично сува прашина' (Драгош–Битолско), 'силен ветар кога крева прашина' (Путурос–Битолско), 'ветер што дига прашина' (П'теле–Леринско).

Освен споменатите значења, главно во изолирани пунктови на македонската јазична територија, лексемата *луња* со нејзината фонетска варијанта *луна* се среќава и со други значења од метеоролошки карактер, сп. *луња* 'облак, лош ветар' (Судик–Светиниколско), 'кад иде облак с кишу силен, кад грми' (Четирице–Кумановско), 'пороен дожд' (Ефловец–Кичевско), 'силен пороен дожд со грмежи' (Прострање–Кичевско), 'кога факат силен дожд од облак' (Вранештица–Кичевско), 'силен дожд пропратен со град' (Кнежино–Кичевско), 'дош кога много врне' (Кнежје–Светиниколско); 'врни дожд / снег' (Д. Дивјаци–Крушевско), 'снек и меќ'ава' (Злетово–Пробиштипско), 'кога паѓа голем снег' (Орашац–Кумановско); – *луна* 'луна ко да ватит, со ветар' (Царев Двор–Ресенско), 'дрча, невреме, силен ветер' (Претор–Ресенско), 'в'ртуна' (Крушје–Ресенско), 'ветришча со снег, суви со прав, сув ветер коа дует' (Рожден–Кавадаречко), 'ва ноќ ногу луна имаше, ногу дош, ногу снек' (Г. Пожарско–Мегленско), 'големо невреме' (Паралово–Битолско), 'лошо време, но краткотрајно' (Фурка–Гевгелиско).

Иако во помал обем во однос на семемата 'големо невреме, силен студен ветар со дожд или снег; бура', лексемата *луња* со нејзината фонетска варијанта *луна* на македонската јазична територија се среќава и со семемата 'силен поток, надојдена вода што тече по пороен дожд' со низа семантички нијанси, каде што субјектот што предизвикува 'силен поток, односно надојдена вода' е *дождот*, сп. *луња* 'силен пороен дожд кога протечуваат суводолиците' (Попоец–Кичевско), 'ветар, дожд и вода' (Букојчани–Кичевско), 'од силен дожд' (Светорача–Кичевско), 'краток, но силен дожд со

порој‘ (Г. Белица–Бродско), – *луна* ‘надојдена вода после силен дожд со грмење, сè носи пред себе‘ (Горенци–Дебарско),

Во дел од пунктовите на македонската дијалектна територија се јавуваат семантички нијанси на лексемата *луња* и на нејзините фонетски варијанти *лујна* и *луна*, поврзани со субјектот *вода*, сп. *луња* ‘вода ко ќе дотечет за полојна час све ќе однесет‘ (Здуње–Бродско), ‘долој ќе потечат‘ (Туин–Кичевско), ‘дотечена вода‘ (Тумчевиште–Гостиварско), ‘дотечена вода, нечиста‘ (Градобор–Солунско), – *лујна* ‘материјалот што го носи истечената вода‘ (Тресино–Воденско), – *луна* ‘дојде луна во нивана‘ (Цепиште–Дебарско), ‘силна вода, носи дрво и камен‘ (Модрич–Струшко), ‘силна и матна вода‘ (Езерец–Костурско), ‘дотечена матна вода‘ (Попадија–Леринско) и ‘дотечена вода‘ (Емборе–Кајларско).

Само во два пункта на македонскиот јазичен ареал, паралелно со семемата ‘големо невреме, силен студен ветар со дожд или снег; бура‘, фонетската варијанта *луна* на лексемата *луња* се употребува со семемата ‘силен поток, надојдена вода што тече по пороен дожд‘, сп. *луна* 1. ‘ветар и дожд‘, 2. ‘дотечена вода‘ (Вевчани–Струшко), 1 ‘пороен дожд со ветар‘, 2. ‘дотечена вода‘ (Нивици–Малопреспанско).

Загрижува фактот што во четириесетина пунктови од македонскиот лингвистички ареал отсуствува лексема за нарушувањето во атмосферата, коешто предизвикува значајни промени на ветрот, на притисокот и на температурата, именувано во македонските говори со доминантната лексема *луња*, сп. во дебарскиот говор (Клење, Стеблево), охридскиот (Ботун), долнопреспанскиот (Леска, Пустец), корчанскиот (Бобошчица), костурскиот (Слимница), долновардарските говори (Луковец, Чеган–Воденско, Тушин–Мегленско, Сухо, Висока–Солунско, Мутулово, Крецово, Амбар Ќој–Кукушко, Конско, Стојаково, Дојран–Гевгелиско, Пирава–Валандовско), штипско-струмичките говори (Костурино, Габрово, Смоларе, Стинец, Робово–Струмичко, Подареш–Радовишко, Костин Дол–Кочанско, Винаца, Лаки–Виничко), пробиштипскиот (Древено), малешевскиот (Калиманци, Тработевиште, Стар Истевник–Делчевско, Берово, Мачево, Пехчево, Двориште–Беровско, Белица–Санданско), серскиот (Савек), кумановскиот (Думановце) и во кривопаланечкиот говор (Жидилово, Ранковци).

За жал, уште поголем е бројот на населбите на македонскиот дијалектен простор, каде што само е евидентирано присуството на лексемата *луња* или на нејзините фонетски разновидносни (*љуња*, *лун’а*, *лујна*, *луна*), без соодветно толкување, сп. *луња* во прилепскиот говор (Стровија, Никодин), кичевскиот (Лешница), скопскиот (Зелениково, Бујковци, Црешево, Бардовци), велешкиот (Лугунци, Извор, Градско), гостиварскиот (Волковија, Пожаране, Печково, Куново), охридскиот (Којнско), кавадаречкиот (Барово), пробиштипскиот (Лесново), кратовскиот градски говор, кривопаланечкиот (Луке), кумановскиот (Младо Нагоричане), тетовскиот (Лешок, Ракотинце), –

љуња во тетовскиот (Милетино, Челопек), – лун'а во тетовскиот (Брезно), – лујна во охридскиот (Речица), мегленскиот (С'ботско), воденскиот (Струпино) и луна во прилепскиот (Тополчани), битолскиот (Буково, Живојно), демирхисарскиот (Слепче), скопскиот (Драчево, Држилово), дебарскиот (Жерноница, Ростуше, Г. Косоврасти, Баниште, Гари, Голем Папрадник), струшкиот (Ржаново, Боровец, Глобочица), охридскиот (Волино, Оровник, Рамне), долнопреспанскиот (Л'к, Шулин), костурско-леринските говори (Тиолишта, Хрупишта, Добролишта, Крчишта, В'мбел, Ошчима–Костурско, Зеленич, Поп'лжани–Леринско) и во кавадаречкиот говор (Конопиште).

Како соодветници на лексемата *љуња* или на нејзините фонетски варијанти (*љуња*, *лун'а*, *лујна*, *лујнѝ*, *луна*), на македонската јазична територија, главно на дијалектната периферија во островски ареали се јавуваат десетина лексеми со нивните разновидности: *ала* (*аџа*, *алеѝина*), *алам'уња* (*а-ла-м'уња*), *алуја* (*олуја*), *бура*, *веѝр'ушка* (*виѝр'ишиѝе*), *врѝушка*, *дѝрча*, *лаѝавица* (*лаѝѝав'иѝѝа*, *лаѝав'еѝ*), *наѝрасница*, *невреме*, *ѝорој* (*ѝур'ој*, *ѝојур*), *сел'* и *фуриѝ'уна*.

Лексемата *ала* 'голема ала' е нотирана во Габер–Кривопаланечко. Нејзината фонетска варијанта *аџа* 'луња, силен ветар со дожд што траа кусо време' е забележана во Саса–Делчевско, а паралелно со лексемата *љуња* во Немањинци–Светиниколско е регистрирана аугментативната форма *алеѝина*, односно во Киселица–Делчевско е забележана акцентската разновидност *алеѝ'ина*. Разгледуваната лексема е „јужнословенски, можда прасловенски дијалектизам **xala*, уп. мак. *ала* 'ала, аждаја', *алеѝина*, буг. (*x*)*àla*, (*x*)*алѝина* у значењима 'неман, непогода; снажан, прождрљив човек', даље каш. *xala* 'биће или ствар великих размера'. Псл. **xala* 'стихија' → 'чудовиште, демон' вероватно поствербалног порекла, уп. у кашупском поред *xala* синонимно *oxala*, према с.-х. дијал. *oala* 'маскирани члан коледарске групе' поред *xala* 'обредна маска јелена' Српска Црња (М. Ивић, РВМ 12–13/1964: 47)...“, сп. „*àla* f. 'митолошка неман, слична аждаји или змају': За алу се мисли да има од аждахе особиту духовну силу те лети и води облаке и град наводи на летину (Вук 1818; РСА),... 'олуја с градом, непогода': Алу народ замишља као црни ветар који иде земљом. Где год прође, мора да духне вијор, који врти као Хомоље (РСА), Ускоци (Станић), 'јак, хладан, штетан ветар' Косова (Елезовић I), Васојевићи (СТИЈОВИЋ),... *алина* f. аугм. 'јак ветар, непогода' (Врање) (Златановић); и са х-: *xala* 'неман, аждаја' Ниш, БиХ,... *халѝина* аугм. пеј. (грађа РСА)“ (ЕРСЈ 1: 96–97).

Називот *аламуња* се среќава во две населби, сп. *алам'уња* 'фан'а една алам'уња, издиг'а сн'опјето' (Гратче–Делчевско), односно *а-ла-м'уња* 'ветер, дожд и снег и дотечена вода' (Псача–Кривопаланечко). Називот *аламуња* можеби е „сложеница са експресивним префиксот (*x*)*ала-*, уп. *алавајда*, *алавужда*, за други део *муња* 'неозбиљан човек, ветропир, будала' М.

Пожаревац, Алексинац (РСА)... од псл. **muniti*, рус. дијал. *му́нийиѣ* 'обмањивати, вртети се око прста' (Бјелетић 2000: 253); ...уп. буг. дијал. (зап.) *оломунѣ* 'лоше време (киша, ветар)' Трн, које се тешко да одвојити од с.-х. речи (друкчије БЕР 4: 863: **олом* као поствербал од **oblomiti* + дијал. *мунѣ* 'зимска непогода; јако невреме с градом' *ibid*, уп. *id.* 328–329, или варијанта од глаголске именице **олѡмване*)“, сп. *аламуња* m „брзоплет, несмотрен, неозбиљан, непромишљен, лакоуман човек, ветропир“ (РСА)..., 'олуја са градом' Пчиња (РСА)... *аламуња* 'id.; невреме, лом после олује и града' Загариц (Ћупићи), ... 'олуја, невреме' Врање (Златановић), Власотинце (грађа ЕРСЈ), Лесковац (Митровић)“ (ЕРСЈ 1: 110–111).

Лексемата *алуја* со значење 'лошо време со снег' е регистрана во пунктот Кркља–Кривоаланечко, а нејзината фонетска варијанта *олуја* со значење 'ветар и снег' е забележана во Огут–Кривоаланечко. Оваа лексема „vjerojatno је eufemizam од hebrejskog (biblijskog) *hallelūjah* >>slavite boga<< као lat. *fortuna*, *fortunale* u rom. jezicima“, сп. *олуја*... hrv.-srp. štokavski, без паралела u drugim slavinama, >>vihor, vihar, nevrijeme, bura, vrtuna, nevera<< (Skok 1972: 554).

Лексемата *бура* со значење 'ветар и дожд' е нотирана во Негован–Солунско, а со значење 'дотечена вода' споменатата лексема е забележана во Марковени–Костурско. На македонскиот јазичен ареал разгледуваната лексема е евидентирана уште во населбите Муртино–Струмичко и Патарос–Кукушко, меѓутоа без толкување.

Оваа лексема е општослов. назив од праслов. период за »vihor, zao vjetar« (БЕР I: 92; Skok 1971: 238).

Лексемата *вејр'ушка* се употребува паралелно со фонетската варијанта *луна* во населбата Конче–Радовишко, а во населбата Миравци–Гевгелиско, паралелно со *луна*, се користи лексемата *вијр'ишиѣ*.

Лексемите *вејр'ушка* и *вијр'ишиѣ* по потекло се од праслов. *větrъ* (БЕР I: 218–219), односно од ие., балтослов., општослов. и праслов. со помош на суфиксот *-tro vjětar*, gen. *vjětra* m (Vuk) = *větar* (ekavski, Kosmet, čak., ŽK) = (ikavski *vītar* »ventus« (Skok 1973: 588–589).

Паралелно со лексемата *луња*, во пунктот Башино Село–Велешко, се употребува лексемата *вриушка*. Оваа лексема произлегува од балтослов., општслов. и праслов. **vrtēti*, *vrtijq* (Skok 1973: 631–633).

Во изолирана населба од гостиварскиот говор (Маврово), паралелно со лексемата *луња*, е нотирана лексемата *дѣрча*. Оваа лексема произлегува од ие. **dhrk-jā* (БЕР I: 466).

Лексемата *лајавица* е нотирана во пунктовите Николич–Гевгелиско и Ново Село–Струмичко, без толкување, а со значење 'дожд и снег' во Гуменце–Енићевардарско е забележана нејзината фонетска варијанта *лајѣв'ица*. Паралелно со фонетската варијанта *лујна*, во населбата Црнешево–Воденско, се употребува зборообразувачката разновидност *лајав'ец*.

Лексемата *лаїавица* со фонетската варијанта *лаїаѿ'иѿа* и со зборообразувачката разновидност *лаїав'еѿ*, се смета дека е општослов. и праслов. ономатопеја. „Nije izvjesno da li je odatle i *hlapavica* = *klapavica* (Vuk, Crna Gora) = *lapavica* f »sinonim: *susnježica*, *Regen und Schnee durcheinander*“ (Skok 1971: 672).

Лексемата *наїрасница* како соодветна на лексемата *луња* е забележана единствено во населбата Блатец–Виничко. Веројатно произлегува од „праслов. **nāprāsъnъ* сродно с рус. *праск* 'трясък', с првоначално значење 'внезапно, изведнџ'“, сп. во буг. „*напрасница* 'внезапен силен, но краткотраен дъжд със силен носещ вятър' (Кюстендилско), ... *напрасница* 'силен, проливен дъжд; порой' (Славейно, Буково, Смолянско)“ (БЕР IV: 500–501). Придавката се среќава во стцслов., срп., хрв., укр. и во рус. јазик (Skok 1972: 502).

Називот *невреме* е забележан во Струга без толкување. „Složenica s negativnim prefiksot *něvreme*, gen. *-ena* = *něbrijeme*, gen. *něbremena* (Vuk, Boka, Crna Gora) »1° *nehora*, 2° *rđavo vrijeme*“, којашто произлегува од праслов. **verme*, се среќава во јужнослов. и во источнослов. јазици и во старопол. јазик (БЕР I: 185; Skok 1973: 626).

Лексемата *їорој* со значење 'кога ќе надојдат реките' е забележана во населбата Горенци–Костурско, а нејзината фонетска варијанта *їур'ој* со значење 'дотечена вода' е регистрирана во пунктот Негован–Солунско. Како соодветна на лексемата *луња* во населбата Ранци–Кајларско е забележана фонетска варијанта *їојур*. За оваа лексема Skok (1973: 141) го дава следното толкување: „За prefiks *po-* u *Poreč* i bug. *porój* »1° *Gebirgsbach*, *Giessbach*, 2° *Platzregen*, 3° *toponim*« *nalazi se paralela u arb. përua*, *određeno përoni* »*Flausbett*, *Bach*« < ie. **per-* ili **pa-rēn*. Upor. i arb. *ritë* »*vlažan*«. Drugi dio prve, *iliro-tračke riječi* bio je latiniziran na Balkanu u **parīvu* > rum. *părău*. Tako je mogao nastati i *paroj* (Crna Gora, u toponimu *Parojske njive*) = *porój* (Makedonija) kao slavizacija *iliro-tračke riječi* **-rēnu* > **-ronu* > arb. *-ua*“ (Skok 1973: 141). Сп. уште селектирани примери од печатен извор: „*порой* 'силен дъжд', 'свлачиште след дъжд' (Гоцеделчевско, ...Драмско), *їорой* (Велешко), ... *їоройка* 'порой' (Тетово, Скопие)“ (БЕР V: 531).

Само во пунктот Претор–Ресенско со значење 'голема вода што носи сè: дрвја, големи камења' се употребува лексемата *сел*'. Селективно ќе приведеме илустрирани примери на оваа лексема од печатен извор, сп. *сел* ...'силен, проливен дъжд', ...'довлечени од водата пръст, тиня, пясък' (Теплен, Гоцеделчевско),... *сель* 'силен, проливен дъжд, порой' (Осеново, Кремен, Филипово, Разложко; Баничан, Господинци, Гърмен, Ореше, Гоцеделчевско), ... 'порой' (Баничан, Огняново, Гоцеделчевско), ... 'довлечени од водата пръст, тиня, пясък' (Бабјак, Осеново, Разложко; Илинден, Осина, Горноселци, Долен, Плетена, Гоцеделчевско), ... *сѣль* 'силен, проливен дъжд' (Горно Дряново, Гоцеделчевско),... *сѣлкь* 'силен,

проливен дъжд, порой‘ (Буково, Гоцеделчевско), ... *сѐля* ‘място, където се свлича земята след дъжд‘ (Ляски, Гоцеделчевско).

Лексемата *сел*‘ со разновидностите произлегува „от тур. *sel* ‘бурно, стремително течение; наводнение; поток““ (БЕР VI: 599–600).

Лексемата *фурѝ’уна* со значење ‘силен ветер и дожд‘ е нотирана единствено во пунктот Марковени–Костурско, сп. „*förtūna* f (15. v.) = *fortūna* (Mljet, Šolta, Cres, Rab, slov.) = *frtuna* (Mikalja) = *vrtūna* (Vuk, slov.) »vihor, vihar, oluja na moru«. U tom značenju riječ je balkanska, proširena i na Srednjem istoku kao mletačka ili genoveška posuđenica: rum. *furtună*, bug. *färtuna* = *fratuna*, *vártuna*, alb. *fortunë*, ngr. , tur. *firtına*“. Произлегува „od lat. > tal. *fortuna* »среќа« (u značenju »vjetar« je eufemizam), od *fors*, gen. -tis »sudbina““ (Skok 1971: 526).

Проверувајќи ги дијалектните лексеми од тематското подрачје метеорологија во лексикографскиот труд *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*, покрај лексемата *луња*, сп. **луња** *f* в. луна¹ (PMJ I: 391), односно *луна*, сп. **луна**¹ *f* oluja (PMJ I: 391), со соодветното метеоролошко значење се нотирани и лексемите: **бура** *f* bura, oluja (PMJ I: 50) и **фортуна** *f* (силна снежна бура, силен дожд и ветер) *vejavica*; oluja (PMJ III: 478).

Со оглед на фактот што лепезата значења на лексемата *луња* е многу широка, со некои од нејзините значења, нотирани на македонската јазична територија, во PMJ се забележани лексемите: **ветар** -трот, -трови *m* ... (PMJ I: 61), односно множинската форма **ветришта** *pl* jaki vetrovi ... (PMJ I: 61) и лексемата од истиот корен **ветрушка** *f* 1. jak vetar, vihor... (PMJ I: 62), **вртушка** *f* kovitlac (PMJ I: 86), **дрча** *f* nevreme, lapavica (PMJ I: 158), **лапавица** *f* 1. lapavica... (PMJ I: 379), **невреме** *n* nevreme, nezgodno vreme; дојдовте во невреме *došli ste u nevreme (nezgodno vreme)* (PMJ I: 479) и **порој** -ои *m* I bujica. 1. (од дожд и нагло истопен снег надојдена вода)... II (пороен дожд) *pljusak* (PMJ II: 358–359).

Со несоодветно значење во PMJ единствено е регистрирана лексемата *ала*, сп. **ала** *f* ala, aždaja (PMJ I: 9) со нејзината аугментативна форма *алетина*, сп. **алетина** *f* *augm.* од ала (PMJ I: 9)

Во PMJ воопшто не се забележани називите *аламуња*, *алуја*, *лапавец* и *напрасница* ниту се нотирани нивните разновидности.

При проверката, пак, на дијалектните лексеми во лексикографскиот труд *Толковен речник на македонскиот јазик*, обработен заклучно со материјалот под буквата **С**, освен лексемата *луња*, сп. **луња**, *мн.* луњи *ж.* 1. Големо невреме, силен студен ветар со дожд или снег; бура. *Беснееше луња со веѝар и дожд. Снежна бура...* (ТРМЈ III: 67–68), односно *луна*, сп. **луна**¹, *мн.* луни *ж.* в. луња (ТРМЈ III: 67), со соодветното метеоролошко значење е нотирана и лексемата **бура**, *мн.* бури *ж.* 1. Силен студен ветер со невреме, обично со дожд или снег (ТРМЈ I: 197).

Од прегледот и од анализата на лексемата *луња* и на нејзините фонетски варијанти, коишто широко го покриваат македонскиот дијалектен ареал, се гледа дека разгледуваната лексема, генерално, развила две семеми: 1) семемата 'големо невреме, силен студен ветар со дожд или снег; бура' и 2) семемата 'силен поток, надојдена вода што тече по пороен дожд'. Треба да се истакне и тоа што значењата на лексемата *луња* и на другите дијалектни

лексеми со метеоролошко значење (*ала, аламуња, алуја, бура, вејрушка, врџушка, дрча, лапавица, најрасница, невреме, њорој, сел и форџуна*) го потврдуваат фактот дека во рамките на македонскиот дијалектен систем границите на значењата не се остри. Напротив. Дијалектните лексеми, особено, лексемата *луња*, којашто е стандардизирана во ТРМЈ (III: 67–68), се јавуваат со исклучително широк спектар семантички нијанси, почнувајќи од отсенката 'силен ветар', завршувајќи до отсенката 'дотечена вода'. Значењата на лексемата *луња* се разлеани на македонската јазична територија. Нивното проучување овозможува да се добие јасна претстава за разгледуваната метеоролошка појава како таа различно се одразила во свеста кај претставниците на одделни македонски говори. Проучувањето на дијалектниот материјал го открива скриеното семантичко богатство на македонските наследени лексеми и инфилтрацијата на лексеми од туѓо потекло на македонската јазична територија во текот на историскиот развој на македонскиот јазик.

Литература

- Български етимологичен речник* I, 1971, Издателство на Българската академия на науките, София.
- Български етимологичен речник* IV–VI, 1995–2002, Издателство на Българската академия на науките. Институт за български език. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, София.
- Видоески Божидар 2000: *Прашалник за собирање материјал за Македонскиот дијалектен атлас*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Этимологический словарь славянских языков* 16, 1990, „Наука“, Москва.
- Етимолошки речник српског језика* 1, 2003, Институт за српски јазик САНУ, Београд.
- Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* I–III, 1961–1966, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Толковен речник на македонскиот јазик* I–V, 2003–2011, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Skok Petar 1971–1974: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–IV, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

Summary

The author of the reviewed article analyzes the semantics of the lexeme *storm* within the Macedonian dialect system. From the analysis of the lexeme *storm* and its phonetic variants, the author ascertains that generally two sememes have developed from the investigated lexeme: 1) 'rough weather, a strong cold wind with rain or snow; blizzard' and 2) 'strong stream of water, flood streaming after pouring rain'. Additionally, the author emphasizes that there are no sharp boundaries of the meanings of the lexeme *storm* as well as the other dialect lexemes with meteorological meaning within the Macedonian dialect system. On the contrary, the dialect lexemes, especially the lexeme *storm*, appear in extremely wide range of semantic nuances.

Finally, the author concludes that the study of the dialect material allows to get a clear picture of the investigated weather phenomenon i.e. how different it is reflected in the awareness of representatives of the separate Macedonian dialects, revealing the hidden semantic wealth of the Macedonian inherited lexemes and the infiltration of the lexemes of foreign origin on the Macedonian linguistic territory.

811.163.3'282'367.633

Изворен научен труд

Марјан Марковиќ¹

КОНКУРЕНЦИЈА НА ПРЕДЛОЗИТЕ *НА* И *ВРЗ* КАКО ПОКАЗАТЕЛИ НА ПРОСТОРНИТЕ ОДНОСИ

Апстракт: Во овој текст ќе се обидам да ја покажам конкуренцијата во семантичките домени кои ги опфаќаат предлозите *на* и *врз* во македонските дијалекти. Покрај тоа, ја прикажувам и географската дистрибуција на овие предлози со цел да се види нивното распространување на македонската дијалектна територија. Анализата на нивната функционална оптовареност во рамките на статичко/динамичните просторни односи ќе покаже дали постојат формални и/или функционално-семантички разграничувања меѓу овие два предлога.

Клучни зборови: ареална лингвистика, македонски јазик, дијалектологија, просторни односи, предлози

Во однос на функционалната оптовареност, освен во доменот на просторните односи, предлогот *на* се јавува како показател и на временските, каузалните и граматичките релации. Во последниве, тој веќе функционира како препозитивен падежен показател за генитив/датив (Topolińska 2011). Како и кај другите предлози, основната релација што ја покажува предлогот *на* е просторната. Под влијание на латино-романскиот елемент (Weinsberg 1971), во македонскиот се развива синкретизам локатив - адлатив, при што македонскиот јазик влегува во групата јазици кои на една страна ги имаат показателите за локатив/адлатив, додека на другата се показателите за аблативни релации (Creissels 2006). Така, во македонскиот јазик, предлогот *на* се јавува како показател и на статичните (локативни) и на динамичните (адлативни) релации.

Во рамките на статичната релација, најшироко би можеле да кажеме дека предлогот *на* се употребува како показател на местоположбата на локализираниот предмет во однос на локализаторот, односно укажува на релации кога локализираниот предмет има контакт со (горната) површина на локализаторот. Според семантичките толкувања, прототипната релација е кога имаме целосен контакт на локализираниот предмет со горната површина

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, markovic@ukim.edu.mk

на локализаторот, на пр. *Чашајџа е на масајџа*. Горната површина на локализаторот не мораме да ја толкуваме само во однос на хоризонталната оска, пр. *Сликајџа виса на сидојџ*. Човековата концепција на дводимензионалниот и тридимензионалниот свет придонела семантичката нишка 'контакт со горната површина' да се помести кон поопшта семантичка компонента '**контакт**' (на локализираниот предмет со локализаторот).

Покрај другите предлози со функција на показатели на просторните односи, предлогот *на* беше истражуван и во рамките на темата "Spatial relations" обработена во 50 различни јазици во рамките на меѓународниот проект EOSS - Evolution of the Semantic Systems, раководен од Макс Планк Институтот за психолингвистика во Најмеген, Холандија². Следниве примери се извлечени од резултатите на погорното истражување. Прототипната семантичка компонента – 'локализираниот предмет има контакт со горната површина ограничена од локализаторот' може да се огледа во следниве примери: *Шайкајџа е на главајџа*. *Дрвојџо е на ридојџ*. *Маркајџа е на џликојџ*. *Најџисојџ е на маицајџа*. *Шолјајџа е на масајџа*. *Книгајџа е на џолицајџа*. *Пенкалојџо е на биројџо*. *Човекојџ е на кровојџ*. *Фласџеројџ е на ногајџа*. *Пуџеројџ е на ножојџ*. *Сликајџа е на маркајџа*. *Мачкајџа е на килимојџ*.

Семантичката компонента 'локализираниот предмет има контакт со дел од површината ограничена од локализаторот' каде концептуализацијата на тридимензионалниот свет не ни овозможува да ги одредиме просторните концепти 'горе', 'долу' и сл., се огледа низ примерите:

Закачалкајџа е на сидојџ. *Јаболкојџо е на гранајџа*. *Знамејџо е на јарболојџ*. *Рачкајџа е на шкафојџ*. *Сликајџа е на сидојџ*. *Приврзокојџ е на ланчејџо*. *Палџојџо е на закачалка*. *Алиџајџа се на жицајџа*. *Балонојџ е на сџајџејџо*.

Чевелојџ е на ногајџа. *Прсџенојџ е на џрсџојџ*. *Кајџиџе се на џрозорецџојџ*. *Ламџајџа е на џаванојџ*. *Јаболкојџо е на сџајџе*. *Марамџа е на главајџа*. *Ланецџојџ е на врајџојџ*. *Чевелојџ е на ногајџа*.

Потребата за појасно остварување на врската меѓу 'реалниот свет' и концептуализацијата на тој свет влијаела за поместување кон поопшта семантичка компонента '**контакт**' (на локализираниот предмет со локализаторот). Така, во македонскиот јазик, и во рамките на статичните и на динамичните (адлативни) релации, предлогот *на* се јавува како најопшт показател на релацијата во која е вградена семантичката компонента 'контакт'. Доколку ги погледнеме прототипните 'делови на светот' (Wierzbicka 1972), кодирани во географските имиња, нивната концептуализација овозможува да се појават повеќе показатели за одредување на просторните релации во однос на одредени параметри на 'деловите на светот'. Но, исто

² EOSS - <http://www.mpi.nl/departments/other-research/research-consortia/eoss>

така, нивното рано определување и izdelување во однос на 'човековиот простор' овозможило да се јават и без предлошки показатели (посебно во дијалектите): *Одам Скопје. Живеам Крушево. Седам чаршија. Пијам кафе Рамситор.*

Статично-динамичната релација за местоположба/управеност кон **внатрешноста** на изделениот дел на светот најчесто се остварува со помош на предлошкиот показател **во**: *Живеам во Скопје. Одам во Куманово. Скокнав во Вардар.* Предлошкиот показател **до** укажува на статично-динамична релација во која информацијата за одредени просторни параметри на изделениот дел од светот (како локализатор) се однесува на неговите граници: *Живеам до Скопје. Одам до Охрид.* Предлошкиот показател за укажува на динамичната (адлативна) релација при која изделениот дел од светот како локализатор е **цел** во просторот со лимитирана информација за неговите просторни параметри (внатрешност, близина, и сл.). Но, во македонските дијалекти, особено оние кои биле во поинтензивен контакт со грчкиот, може да се јави и предлошкиот показател **на**: *Ки одам на Кајл'ари. На Трмен'о одам.* (Трменно, Егејска Македонија).

Предлошкиот показател **на** со општа семантичка компонента 'контакт' се проширил и како показател на статично-динамични релации каде како локализатори се јавуваат вторичните изделени делови на светот. Тие може да се однесуваат на реалниот свет/простор и на поапстрактно концептуализираниот простор, на пр.: *Одам на суд. Одам на пазар. Работам на факултет. Се пресели на север. Бев на бербер/доктор/кројач. Се фати на оро. Одам на гости. Дојде на ручек/свадба. Излези на воздух.*

Во рамките на југозападните периферни говори, под влијание на ароманскиот (в. Марковиќ 2011) овие доизделени делови на светот можат да се восприемаат како просторни одломки и како такви да влегуваат како локализатори на динамичните (адлативни и аблативни) просторни релации кои пак се управувани од надреден показател (*до, за, од*): *Ќе одам до на-пазар. Ми пребеј пари за на-работа. Се враќам од на-лекар.*

Во однос на функционирањето на предлогот **на** во македонскиот дијалектен систем, неговата улога како показател на горенаведените статично-динамични релации не се издвојува од општата слика. Една од малкуте разлики е тоа што во македонските дијалекти, особено во југоисточните, се јавува уште еден предлошки показател (*врз*) чија доминантна семантичка компонента е токму 'локализираниот предмет има контакт со **горната површина** ограничена од локализаторот'. Подолу ќе биде разгледана конкуренцијата на предлозите **на** и **врз** во релации каде доминира семантичката компонента 'контакт со горната површина на локализаторот', при што како маркиран локализатор се јавува 'човек'.

За преглед на географската дистрибуција на предлошките показатели **на** и **врз** беа користени материјалите од индексот број XXXIII/5 според

Прашалникот за собирање материјал за Македонскиот дијалектен атлас на Б. Видоески (Видоески 2000) при Институтот за македонски јазик.

Според Прашалникот (стр. 51), прашањето е поставено на следниов начин: *врз/на: Врз неѓо/на неѓо ѝадна каменойѝ. Падна врз каменойѝ/ на каменойѝ*. Обработуваните предлози на македонската дијалектна територија се сретнуваат во следниве форми: *на, нѝ; врз, врс, вѝрс, врес, врус; на врз (на вѝрх, навѝрс, наврѝс); свѝр (сур)*.

Картата³ ја прикажува географската дистрибуција на формите на предлозите *на* и *врз* на целата македонска дијалектна територија. Дел од пунктовите кои не се означени на картата најчесто се без пополнето место во индексот или (поретко) кај нив не е запишана никаква форма на овие предлози. За да ја зачувам оригиналноста на индексот на формите, во изработката на картата не внесував свои интервенции во однос на пополнување на одредени пунктови за кои имам податоци преку други дијалектни извори.

Од картата јасно може да се види дека ареалите на различните форми на предлозите *на* и *врз* се доста компактни и се движат во рамките на генералната поделба на македонските наречја. Имено, скоро на целата западна територија се јавува формата *на: П'адна д'еѝеѝѝо на к'аменойѝ. П'аднаа 'обајца ама Сѝѝ'ојан ѝ'адна н'а-неѓо*. (Н. Брезница); *Падна н'а-камењ//на камењойѝ. Се скуѝѝура н'а-неѓо (на неа, на овеѓа)* (Букојчани); *Падна н'а-камен. Падна н'а-неѓо*. (Кукуречани).

Оваа форма се јавува во централните говори: прилепско-битолските, поречко-кичевските и делумно во скопскиот. Од општата слика отстапуваат делови од скопскиот говор, како и целосно велешкиот говор. Во рамките на западните периферни говори како единствена се јавува формата *на* и тоа во: горнополошкиот (гостиварскиот) говор, дебарските, охридско-струшките и преспанските говори.

Во рамките на северните говори, се јавуваат двојни резултати. Во неколку пунктови во северните говори (Страцин, Матејче, Романовце, Бродец, Злетово, Лесново) се јавува само формата *врз: Падн'а врз^с њ'еѓа. Падн'а врс к'амен. Д'еѝеѝеѝо ѝ'адна врс к'амено*. Во сите останати пунктови на северните говори се јавуваат паралелно и формата *на* и формата *врз: Падна врз//на каменойѝ. Падна врз//на неѓо*. (Габер); *Падна врз//на к'аменѝѝѝ. Падна врз//на њеѓа*. (Луке); *Падн'а врз//на к'амен. Падн'а врз//на њ'еѓа*. (Младо Нагоричане); *Падна на (врз) камењайѝ. На њеѓа (врз њеѓа) падна. На дрвоѝѝо (врз дрвоѝѝо) љу ѝѝури врекуѝѝу со сламу*. (Кучково).

Во рамките на источните говори доминира паралелизмот и на двата предлога (*на* и *врз*). Тие се јавуваат на целата територија на штипско-струмичките говори, малешевско-пиринските и тиквешко-мариовските

³ В. Карта 1 – *на/врз*

говори. Овде би ги вброиле и велешките говори кои според ова се издвојуваат од ситуацијата во западното наречје. Самостојно, формите од предлогот **врз** се јавуваат само во неколку пунктови: *Падна врс камењойѝ. Падна в'рз-него.* (Барово); *Падн'а врес к'амено. Врес него ѝадна ѝов'аре.* (Мачево); *Падна врз к'амино. Фърли се врз н'еѓо.* (Муртино).

Во јужните говори, географската дистрибуција е поделена на неколку групи. Во гевгелискиот говор, во северните воденски села, спорадично во Солунско и во Костурско се јавуваат паралелно формите и на двата предлога: *Падн'а вр'с камјано/ на камјано. Падн'а вр'с мене, на мене.* (Пирава); *Падн'а врс к'амјано/ Падн'а нѝ к'амјано.* (Николич) *Падна врс к'амин«ѝ»/на к'амин«ѝ». Падна врс него//на н'еѓо.* (Горно Пожарско); *Паднѝ вѝрс к'аминуѝ/нѝ-к'аминуѝ. Паднѝ вѝрс// нѝ-н'еѓу* (Тресино). Во Лагадинско, поточно во Сухо, Висока и Негован, како и во југозападните говори (Костурско, Леринско, Долна Преспа, Корчанско) доминираат формите од предлогот **на**: *Падн'а нѝ к'амину. Падн'а нѝ н'еѓо.* (Негован); *П'адна на к'амено Т'ул'а ѝ'адна на н'еѓо.* (Долно Котари); *Подна на камено. Подна на нео.* (Ошчима); *П'ана на к'амено. П'ана на него.* (Слимница). Најинтересна е онаа група говори во кои се јавува сложен предлог (**на-врз**) кој на најексплицитен начин ја покажува конкуренцијата на овие два предлога со иста семантичка компонента. Покрај тоа, на формален план, се забележуваат етапите на формирање на предлогот **врз** од именката **врв** < *vъгъхъ (Skok, 1971:624)

Примери:

1.	Падн'а нѝ врѝс камјано.	
	Падна нѝ врѝс него.	Дојран
2.	Падн'а нѝврѝс к'амјано.	Патарос
3.	Гу устѝв'их нѝврѝз м'асѝта.	
	Падн'а врѝз него.	Крецово
4.	Падн'а нѝврѝс н'его.	
	Падн'а нѝврѝс к'амино.	Мутулово
5.	Нѝврѝз него падн'а.	
	Нѝврѝс к'аминут падн'а.	Амбар Ќој
6.	Нѝврѝ ^х к'амино падн'а.	Калапот
7.	Падна нѝ врѝс к'аминут.	Гуменце
8.	Тој уд д'рф'то п'а ^д на н'аврс к'ам'но.	Пѝтеле

9. Падна нă-вр к'амину.
Падна нă-вр н'его. Емборе
10. П'адна нă-врă к'амину.
П'адна нă врă н'его. Липинци
11. Падна нă вăр кам'н'ут.
Падна кам'н'ут нă вăр дет'ту. Тремно
12. П'адна навр-к'амено.
К'амено падна навр-н'его. Попăлжани

Во два јужно-костурски пункта се среќава уште еден сложен предлог (с(о)-врз): Хрупишта: *Пана свѣр к'амено. К'амено ѡана сур ѡѣѡ.*
Добролишта: *П'ана свѣр //сур мене//узѣ'ора мене. К'амено ѡ'ана сур ѡѣѡ.*

Од прегледот на географската дистрибуција на формите на предлозите **врз** и **на** можат да се извлечат неколку заклучоци. Имено, се потврдува констатацијата на Б. Видоески (Видоески 1999) дека една од дијалектните диференцијални карактеристики во рамките на предлошкиот систем е географската дистрибуција на предлогот **врз**. Како што може да се види од картата, овој предлог не се јавува во говорите од западното наречје, како централните (освен велешкиот), така и западните периферни говори. Кон нив се надоврзуваат и крајните југозападни говори: долнопреспанските, корчанскиот и леринско-костурските говори. Од друга страна пак, предлогот **врз** е распространет во северните говори, а во рамките на југоисточното наречје, во сите источни говори, како и во крајните југоисточни говори (Воденско-Солунско-Кукушко). Сложениот предлог **на-врз** го познаваат дел од говорите во Егејска Македонија и тој се јавува во повеќе фонетски варијанти. Другиот заклучок е дека само во мал број на пунктови предлогот **врз** може да се јави самостојно, т.е. без конкуренција со предлогот **на**.

Тоа нè упатува на две нишки на развојот на предлогот **на** - едната е во правец на ширењето на функционалната зона на предлогот **на** и неговата застапеност како показател не само на просторни, временски и каузални туку и на граматички релации. Другата нишка се однесува на генералната тенденција на упростување на инвентарот на показателите на просторните релации во македонскиот јазик, која најмалку ги засегнала северните и југоисточните говори (в. *из, уз, о, у, ѡри, ѡрез, ѡроз, кроз,...*), а подоследно се

спровела во контактните ареали со несловенските балкански јазици (западни и југозападни говори).

Исто така, анализата на семантичките компоненти на предлогот *на* укажува на тоа дека 'контакт со горната површина' е само една од неколкуте, а не доминантна семантичка компонента, додека кај предлогот *врз* 'контактот со горната површина на локализаторот' е единствена семантичка компонента и се однесува единствено на оние локализатори кај кои можеме да концептуализираме 'горна страна'. Тука се огледа и таа тенденција за ширење на функционалната зона на оние предлози (како *на*) со поопшти семантички компоненти кои, посебно во мултијазична средина како Балканската јазична заедница, со што на сметка на намалениот инвентар се зголемува опсегот на релациите кои се управувани од соодветниот предлошки показател. Може и да се повлече паралела и со тенденцијата за генерализирање на единствен показател за динамични аблативни релации во македонскиот јазик, а тоа е предлогот *од*. Имено, од наследениот словенски инвентар, во македонските дијалекти (пред сè во западните), отпаднале предлошките показатели кои доуточнувале од кој дел од површината на локализаторот се оддалечува локализираниот предмет (релација - *извор*). На пример: предлогот *с(са)* бил специјализиран за покажување релација при која локализираниот објект се оддалечува од горната страна на локализаторот (срп. *Силазим са ѓланине*), но тој (како и *на*) се генерализирал (срп. *Враћам се с ѓосла*). Предлогот *из* се специјализирал за аблативни релации при кои локализираниот објект се оддалечува од внатрешноста на локализаторот (срп. *Долазим из Београда. Изашао сам из куће*), при што додатна информација е дека локализаторот е примарно и/или вторично изделен дел од светот. Предлогот *од* се специјализирал за релации при кои локализаторот е 'човек', (срп. *Узео сам кључ од Марјана, Долазим од маме*). За разлика од другите словенски јазици, во македонскиот се генерализирал предлогот *од* кој ги покрива сите аблативни релации. Во случаи кога локализаторот е 'човек', овој предлог може да се појави и како надграден показател на аблативната релација: *Се враќам од кај Пејтар. Кујив леб од кај Ситојан*.

Од ова би можеле да извлечеме паралела дека нешто слично се случило и со конкуренцијата на предлозите *врз* и *на* и дека процесот е на етапа кога двата предлога (во северните и во југоисточните говори) се јавуваат паралелно и можеби одат во правец кон целосна доминација на предлогот *на*. Но, во овој случај се јавува и нешто друго, што би можеле и да го оцениме како поопшта тенденција доколку оваа конкуренција ја погледнеме од семантички аспект. Често се случува, кога има повеќе показатели на иста граматикализирана семантичка содржина, одредени показатели да не исчезнат туку да се специјализираат во однос на одредени семантички полиња. На таков начин би можеле да гледаме на конкуренцијата на *сум* +*л* и *имам* +*н/и* перфектот. Во случајот со предлозите *врз* и *на*, во

голем број на пунктови во северните и во југоисточните говори се среќава одвојување на функционалните зони во однос на типот на локализаторот. Имено доколку локализаторот е 'предмет', почесто се јавува предлогот **на**, а доколку локализаторот е 'човек', почесто се јавува предлогот **врз**. Тоа ни укажува дека паралелно со потребата за кодирање на 'деловите на светот' (посебно во просторните релации), се јавува и потребата за кодирање на 'човекот' во просторот. Така на пр. како што предлогот *кај* покрај тоа што се јавува како показател на локативно-адлативните просторни релации со семантичка компонента 'непосредна близина', тој се јавува и како маркер кој го кодира човекот во просторот. Сп.: *Зедов книџи од Пеџар.* / *Зедов книџи од кај Пеџар.* *Куџив книџа за Пеџар.* / *Куџив книџа за кај Пеџар.* Поради истата причина, во дел од пунктовете (посебно во северните и во оние говори кои се граничат со западните) каде што се јавуваат паралелно предлозите **врз** и **на**, првиот сè почесто укажува на 'човек' како локализатор.

Примери:

1.	Падн'а на к'аменот.
Падн'а врз м'ене.	Кркља
2.	Падн'а на к'аменат, удр'и.
Падн'ало врз њега и удр'ило га.	Ранковци
3.	На к'амено падн'а.
Врс н'его падн'а.	Долни Стубол
4.	Падн'а д'ете на к'амен.
Врс ње'га падн'а.	Четирце
5.	П'адна на каменот.
Е'дното д'ете п'адна врс-него.	Нерези
6.	Падна на д'рвото.
Падна врз н'его.	Никодин
7.	Падна н'а-к'аменот.
Падна врз-н'его.	Рожден
8.	Падна на-к'аменот.
Падна врз-м'ене.	Ваташа
9.	Падн'а нај(а) к'аманут.
Падн'а врс него. (на него ø)	Стојаково
10.	Аб'акуто падн'а нај каминут.
Падн'ак врз н'его.	Саракиново

Заклучок: Од сето погоре кажано, можеме да заклучиме дека предлогот **на** ја проширил основната семантичка компонента 'локализираниот предмет има контакт со **горната површина** ограничена од

локализаторот' во една поопшта која би можеле да ја сведеме само на 'контакт'. Како што напоставме погоре, делумно е ограничен бројот на локализатори кај кои секогаш можеме да концептуализираме 'горна површина'. Токму тоа обопштување, односно „десемантизацијата“ на предлогот *на* му овозможила полесно да продре и како препозитивен показател на падежни релации. Контактите со другите несловенски балкански јазици придонеле за генерализирање на *на* и доминантна употреба на овој предлог во западните говори, како и за целосно исчезнување на наследениот словенски предлог *врз* (*vъгъхъ). Во југоисточните говори веќе се јавува конкуренција меѓу овие два предлога, со извесна специјализација на *врз* да го кодира 'човекот' како локализатор. Јужните говори пак, ни ги покажуваат правците на еволуција на предлогот *врз* < *vъгъхъ, како и едно специфично решение со образување сложен предлог (*на-врз*).

Сето тоа ни покажува колку силно иновационо било 'жариштето' на Балканската јазична заедница во рамките на југозападните периферни говори, а исто така и како локалните карактеристики стануваат регионални и полека се шират на целата јазична територија. Со тоа на некој начин се покажува и дека стремежот кон посеопфатни, потранспарентни показатели, особено во сферата на просторните релации, е еден од универзалните мотиви за постојаната јазична еволуција.

Литература

- Асенова П. 1989: *Балканско Езикознание*, Издателство наука и изкуство, Софија.
- Бужаровска Е., Митковска Л. 2010: „Анализа на предлогот *врз* од когнитивен аспект“, *Прилози. Одделение за лингвистика и лингвистичка наука*, XXXV 2, МАНУ, Скопје, 151–166.
- Видоески Б. 1998: *Дијалектните на македонскиот јазик, Том 1*, МАНУ, Скопје.
- Видоески Б. 1999: *Дијалектните на македонскиот јазик, Том 2*, МАНУ, Скопје.
- Видоески Б. 1999: *Дијалектните на македонскиот јазик, Том 3*, МАНУ, Скопје.
- Видоески Б. 2000: *Прашалник за собирање материјал за Македонскиот дијалектен атлас*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

- Димитровски Т. 1956: *Значења и употреба на предлозите во македонскиот литературен јазик*, Скопје.
- Картотека од индексот бр. XXXIII/5 според Прашалникот за собирање материјал за Македонскиот дијалектен атлас, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Конески Б. 1981: *Грамаѓа и ка на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.
- Конески Б. 1982: *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.
- Марковиќ М. 2010: „За удвојувањето на предлозите во охридскиот говор (во балкански контекст)“, *XXXVII Научна конференција при Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 195–203.
- Марковиќ М. 2012: „Предлошки секвенци за просторно доопределување во македонскиот јазик“, *Зборник во чест на 80-годишнината на акад. Зузана Тополињска, Прилози. Одделение за лингвистика и литературна наука*, XXXVI 1-2, МАНУ, Скопје, 189–200.
- Пипер П. 1988: *Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику (семантичка студија)*, Институт за српскохрватски језик, Београд.
- Солецка К. М. 1979: „Удвојување на предлозите во македонскиот јазик од гледна точка на нормата на литературниот јазик (во споредба со другите балкански јазици)“, *Зборник на трудовите на V научна дискусија*, Скопје, 53–58.
- Тополињска З. 1997: „Семантичка категорија (не)фактивност во словенските јазици“, *Прилози. Одделение за лингвистика и литературна наука*, XXII 1-2, МАНУ, Скопје, 93–103.
- Фридман В. 2011: *Македонистички студии*, МАНУ, Скопје.
- Case, Animacy and Semantic Roles, 2011, ed. Seppo Kittila, Katja Vasti and Jussi Ylikoski, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Caragiu-Marioteanu M., Saramandu N. 2005: *Manual de aromână*, București.
- Cienki A. 1989: *Spatial cognition and the semantics of prepositions in English, Polish, and Russian*, München.
- Creissels D. 2006: *Encoding the distinction between location, source and direction: a typological study*, published in Hickmann, M. & S. Robert (eds.), *Space in languages*, 19-28, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.

- Creissels D. 2008: *Spatial Cases*, pre-final version of a paper published in Malchukov, A. & A. Spencer (eds.), *The Oxford Handbook of Case*, 609-625, Oxford University Press.
- Lachur Cz. 1999: *Semantyka przestrzenna polskich przyimków prefigowanych na tle royjskim*, Uniwersytet Opolski, Opole.
- Markovikj M. 2012: „Macedonian language from the perspective of its Balkan Environment (Language Tendencies)“, *Colloquia Humanistica 1*, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of science, Warszawa, 81–96.
- Przysłówki i przyimki, 2005: *Studia ze składni i semantyki języka polskiego*, pod redakcją Macieja Grochowskiego, Toruń.
- Skok P. 1971: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.
- Solecka K. M. 1983: *Semantyka czasowników ruchu w języku macedońskim*, Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Topolińska Z. 2012: „The Balkan Sprachbund from a Slavic perspective“, *Зборник (Материје српске) за филологију и лингвистику* LIII/1, Нови Сад, 33-60.
- Topolińska Z. 2011: „Dlaczego na?“, *Јужнословенски филолог* LXVII, Београд, 101–108.
- Weinsberg A. 1971: *Przyimki przestrzenne w języku polskim, niemieckim i rumuńskim*, PAN, Warszawa.
- Wierzbicka A. 1972: *Semantic Primitives*, Athenäum Verlag, Frankfurt/M., Germany.

Summary

In this text I will try to present formal and functional picture of the prepositions 'na' and 'vrz' in the Macedonian dialects. Also, I am showing the geographic distribution of both prepositions in the same context. This will help to see how the prepositions 'na' and 'vrz' are spread over the Macedonian dialectal territory, and also to see their formal and functional distribution.

The distribution of the prepositions 'na' and 'vrz' are among the differential features that divide the western dialectal complex from southeastern dialectal complex. The map show that borders of their territories mainly correspond with the dialectal borders of two dialectal complexes.

Regarding their functional fields - in the frames of the spatial relations (static vs. dynamic) both forms cover same fields. Thus, regarding spatial relations, both 'na' (western complex) and 'vrz' (southeastern and northern complex) are used as markers of static/dynamic relations where localized object has contact with upper surface of the space determined by the localizer.

811.163.41'282.2'37'.421

Изворен научен труд

Радмила Жугић¹

ЈЕДНОКОРЕНСКИ СИНОНИМИ У ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКОЈ ГРУПИ ПЕЈОРАТИВА ЗА МУШКА ЛИЦА У ЈАБЛАНИЧКОМ ГОВОРУ*

Апстракт: Во овој труд, на корпус од сто триесет и една (131) пејоративна единица за машки лица², ќе настојуваме да ја согледаме појавата на синонимија во рамките на оваа лексичко-семантичка група. Предмет на нашето истражување ќе биде, со зборообразувачко-семантичка анализа, да се установат зборообразувачките модели и семантичките типови на еднокоренските синонимиски пејоративи.

Клучни зборови: еднокоренски синонимиски пејоративи, зборообразувачко-семантичка анализа, зборообразувачки модел, семантички тип.

1. Увод

У досадашњим истражувањима личних пејоратива, наша пажња је била усмерена на значај семантичког односа творбених основа и творбених форманата у нивовом настајању (Жугић 2010а: 97–112; Жугић 2010б: 219–237).

На основу сагледавања разлика у творбеној и семантичкој структури пејоратива из два различита семантичка поља 'човек (биће)' и 'неживо', покушајемо да дефинишемо појам личног пејоратива.

У раду ќе бити начињена систематизација једнокоренских синонимских пејоратива за мушка лица, на основу творбеног и семантичког критеријума.

2. Однос пејоратива из семантичког поља 'човек, особа, лице' и пејоратива из семантичког поља 'неживо'

Пејоративи се заједно са хипокористцима, у нашим граматикама, по традиционалној класификацији, разматрају заједно са деминутивима и

¹ Институт за српски јазик САНУ – Београд.

*Рад је настао у оквиру пројекта бр. 178009, *Лингвистичка истражувања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* који у потпуности финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Рад се темели на грађи из *Речника говора јабланичког краја* (Жугић 2005).

аугментативима у оквиру именица субјективне оцене (Барић и др. 1997: 326–329; Станојчић – Поповић 1997: 138–139).

Према класификацији творбених значења, пејоративне изведенице попут хипокористичких, а у оквиру деминутивних и аугментативних твореница као ширих појмова, припадају модификационој појмовној категорији, будући да се семантички садржај мотивне речи делимично модификује (Докулил 1962: 263).

Лични пејоративи се на творбено-семантичком плану разликују од пејоративних именичких изведеница из семантичког поља 'неживо'. Тако се творбена структура пејоратива из сфере 'неживо' може представити утврђеним редоследом граматичких творбених средстава, нпр. именичке творбене основе и аугментативног творбеног суфикса, који семантичком спојивошћу дају именички пејоративни дериват са модификованим значењем мотивне именице: *аљина* + *-етина* → *аљинетина*. Семантичка структура се може представити као линеарни редослед придевског значења и мотивне именице: (*ружна*, *изношена*, *подерана* и сл.) + *аљина* → *аљинетина*. Модификација семантике мотивне именице коју уноси аугментативни суфикс, резултат је оцене субјекта, односно говорника. Међутим, лични пејоративи из семантичке сфере лице, настају најчешће суфиксацијом творбених основа различитих граматичких категорија, при чему долази до промене лексичког значења мотивних речи и њиховог преласка у именичку граматичку категорију: *По* + суфикс → ЛПЕЈ. као именицу са другачијим лексичким значењем: *патр-* (< *патрав*) + *-оња* → *патроња*. Семантичка структура ЛПЕЈ. представља се по обрнутом редоследу творбених елемената у односу на пејоративе из сфере неживо: *патроња* = семантика суфикса *-оња* + зн. творбене основе. Разлика се првенствено уочава на плану семантичке функције суфикса. Суфикс код личних пејоратива нема функцију модификације значења, већ је његова функција управна. Због тога се при лексикографској интерпретацији личних пејоратива најпре дефинише део значења који је садржан у суфиксу *онај који је* (= *особа која је*) а потом део значења који је садржан у основи.

Лични пејоративи припадају истом семантичком пољу 'особа мушког пола'. За њих су битни параметри вредновања, тј. субјективна оцена, док су за свет природних реалија битни параметри размере (Ристић и др. 2005: 604). Будући да се сви релевантни параметри по којима се, на основу језичке слике света, оцењује мушка особа, налазе у пољу скале са негативним, непожељним особинама, њихов се семантичко-прагматички садржај, у најопштијем смислу, може представити семантичким моделом: ПЕЈ. (X) = безвредан, никакав X, тј. 'X који је лош, груб и сл.', односно X = *онај (особа) која је* + (зн. тв. о.).

На основу претходно изнетих ставова, лични пејоратив се може дефинисати као именички дериват којим се изражава негативан, непожељан

емотивно-експресивни став субјекта о лицу, на основу негативних, неприхватљивих физичких, карактерних и социјално-статусних параметара.

3. Синонимија у оквиру лексичко-семантичке групе пејоратива за мушке особе

У лексикологији постоје различита схватања синонимије: од становишта Л. Блумфилда да синонимија не постоји, преко становишта Б. Тафре да постоје само истозначнице, од гледишта А. Круза о увођењу скале синонимности до мишљења Д. Шипке који синонимима сматра оне лексичке јединице које имају различит корен, а идентичан или приближно једнак садржај. Он сматра да се различитим кореном може разграничити синонимија од међулексичких дублета (Драгићевић 2007: 245, 246).

Рајна Драгићевић прихвата поделу на једнокоренске и разнокоренске синониме, а разлику између једнокоренских синонима и међулексемских дублета тумачи тиме што се до једнокоренских синонима долази творбеним средствима, а до дублетних форми фонетским или морфолошким формама једне речи (2007: 246).

Иста ауторка дефинише синонимију, тј. лексичке синониме као лексичке јединице које реферирају на исти референт (Драгићевић 2007: 248).

На основу изнетих гледишта о синонимији, нама је близак и прихватљив став о једнокоренским синонимима, те ћемо у овом раду, сходно теми, користити термин једнокоренски синонимски пејоративи.

4. Организација једнокоренских синонимских пејоратива

Једнокоренски синонимски пејоративи, на основу творбено-семантичке анализе, биће организовани у оквиру одговарајућих творбених модела и семантичких типова. Истраживање следи пут од анализе начина творбе, у оквиру њих од творбених модела, тј. од граматичке анализе језичких средстава, ка семантичкој анализи, тј. ка значењу синонимских пејоратива. Семантичка типологија биће заснована на мотивисаности физичким параметрима с једне стране, и психичким или карактерним параметрима с друге стране. Занемарљив број пејоратива мотивисан је социјално-економским статусом мушке особе. Сваки семантички тип представљаће један синонимски ред³.

5. Творбена систематизација и анализа једнокоренских синонимских пејоратива

³ Термин синонимски ред (група речи сличног значења) преузимамо од Гортан-Премк 1997: 140.

Синонимски једнокоренски пејоративи заснивају се на истој или сличној творбеној основи, различитом суфиксу и сличном или истом значењу. Имајући у виду да су настали од истокоренских речи које могу дати различите творбене основе, систематизоваћемо их према граматичкој категорији творбене основе (придевска, глаголска, именичка), водећи рачуна и о томе да ли је конкретна творбена основа пуна или скраћена. Успостављене су и скраћенице творбених основа: ППо (пуна придевска основа); СПо (скраћена придевска основа); Ио (именичка основа); Го (глаголска основа) и И (пуни облик именице). Творбени суфикс који се везује за творбену основу, технички ће бити истакнут италиком. Тако ће бити представљена творбена структура пејоратива и њихов творбени модел, условљен граматичким средствима (врстом творбене основе и одговарајућим суфиксом). У наставку ће бити наведена значења пејоратива.

6. Редослед творбених модела је установљен по критеријуму њихове продуктивности.

Једнокоренски синонимски пејоративи по творбеном моделу ППо + суфикси *-ко*, *-ча*, *-еџар*, *-ја*, *-јак*, *-ља*, *-ан*: *аљавко* < *аљав* + *-ко* 'онај који је неуредан, нечист, прљав, аљкавац'; *брнсавко* < *брнсав* + *-ко* 'онај који је слинав, слинавко'; *брнсољивко* < *брнсољив* + *-ко* = *брнсавко*; *глетавко* < *глетав* + *ко* 'онај који је спор, пипав'; *голча* / *голейџар* / *гоља* / *џољак* < *гол* + *-ча* / *-еџар* / *-ја* / *-јак* 'онај који је врло сиромашан, пуки сиромаш, гоља' (опозитни суфикси *-ча* / *-еџар* / *-ја* / *-јак*); *глувља* / *глувча* / *глуван* < *глув* + *-ча* / *-ља* / *-ан* 'онај који слабо чује, који је наглув, глувак' (опозитни суфикси *-ља* / *-ча* / *-ан*); *грбавко* < *грбав* + *-ко* 'онај који је грбав погурен, грбавац'; *грчавко* < *грчав* + *-ко* 'онај који је недовољно ухрањен, мршав, слаб'; *дремљивко* < *дремљив* + *-ко* 'онај који је дремљив, поспан, поспанко'; *дрљавко* < *дрљав* + *-ко* 'онај који је прљав, нечист, неуредан'; *ждрољавко* < *ждрољав* + *-ко* 'онај који је прљав, нечист, неуредан, аљав'; *ждроцавко* < *ждроцав* + *-ко* 'онај који је прљав, нечист, неуредан, аљав'; *жутко* / *жутља* < *жут* + *-ко* / *-ља* 'онај који је жутог, испијеног лица (обично услед болести)'; *замајанко* < *замајан* + *-ко* 'онај који се замајава, задржава, дангуби'; *замлатенко* < *замлатен* + *-ко* 'онај који се замлаћује, који расипа време и енергију на безначајне, бескорисне ствари'; *иљавко* < *иљав* + *-ко* 'онај који је разрок, врлоок, зрикав'; *килавко* < *килав* + *-ко* 'онај који је оболео од киле, који је килав, килавац'; *котравко* < *котрав* + *-ко* 'онај који је котрав, који је запуштене, непотшишане, дугачке, неуредне косе'; *липцанко* < *липцан* + *-ко* 'онај који је слабог, нежног здравља, који често побољева, болешљив човек'; *липцосанко* < *липцосан* + *-ко* 'в. липцанко'; *љигавко* < *љигав* + *-ко* 'онај који је љигав, балав'; *мрсољивко* < *мрсољив* + *-ко* 'в. сивавко'; *немијенко* < *немијен* + *-ко* 'онај који је неумивен, неокупан, уопште прљав, нечист човек'; *неперенко* < *неперен* + *-ко* 'онај који је аљав, прљав, нечист, са

прљавом одећом на себи'; патравко < патрав + -ко 'онај који је хром, шепав'; скапанко < скапан + -ко 'онај који је болешљив'; скапосанко < скапосан + -ко 'в. скапанко'; скржавко < скржав + -ко 'онај који је шкрт, тврдица, шкртица, циција'; скржљивко < скржљив + -ко) 'онај који је шкрт, тврдица, шкртица, циција'; смлатенко < смлатен + -ко 'онај који није при чистој свести, који је неурачунљив'; смољавко < смољав + -ко 'онај који има недовољно чисто, опрано, запуштено лице'; смрдљивко < смрдљив + -ко 'онај који смрди, заудара'; тулавко < тулав + -ко 'онај који из навике држи главу сагнуто, погнуто (обично при ходу)'; тутавко < тутав + -ко 'онај који је веома спор, невешт, неумешан у послу'; ћелавко < ћелав + -ко 'онај који је ћелав'; ћопавко < ћопав + -ко 'онај који је хром, који храмље'; улавко < улав + -ко 'онај који је будаласт, брљив, шашав'; чкембавко < чкембав < чкембе + -ко 'онај који је с упадљиво великим трбухом, који је трбушаст'; чкобавко < чкобав + -ко 'онај који је телесно неразвијен, који је мршав, жгољав'; штрбља / штрбан < штрб + -ља / -ан 'онај ко је безуб, крезуб' (опозитни суфикси -ља / -ан); штрокавко < штрокав + -ко 'онај који је веома прљав, који од прљавштине заудара'; шугавко < шугав (< шуга) + -ко 'онај који је прљав, шугавац'; шунтавко < шунтав + -ко 'онај који се не понаша нормално, који је ћакнут, луд'; сивавко < сивав + -ко 'онај који је слинав, слинавко'; сиљавко < сиљав + -ко 'онај који има слаб, ослабљени вид, који је слабовид'; спсавко < спсав + -ко 'онај који је ниског раста, а притом и ситан'.

Творбени модел СПо + суфикси -ча, -оња, -ан, -ко, -ља, -љивко, -ник, -ољак, -ојина: аљча < аљ- (< аљав) + -ча⁴ 'в. аљавко' (опозитни суфикси -ко / -ча); бандоглавко / бандоглавоња < бандоглав- (< бандоглавес) + -ко / -оња 'онај који је тврдоглав, својеглав, својевољан' (опозитни суфикси -ко / -оња); глетоња глет- (< глетав) + -оња 'в. глетавко' (опозитни суфикси -ко / -оња); гологузан / гологузоња < гологуз- (< гологузес) + -ан / -оња 'онај који је врло сиромашан, пуки сиромаш, гоља' (опозитни суфикси -ан / -оња; грбља < грб- (< грбав) + -ља 'в. грбавко' (опозитни суфикси -ко / -ља); грчља < грч- + -ља 'в. грчавко' (опозитни суфикси -ко / -ља); дрљча / дрљан* < дрљ- (< дрљав) + -ча / -ан 'в. дрљавко' (опозитни суфикси -ко / -ча / -ан); дрчља / дрчљивко / дрчник < дрч- (< дрчан) + -ља / -љивко / -ник 'онај који је похлепан на јело, који је халапљив, прождрљив' (опозитни суфикси -ља / -љивко / -ник); ждроцља < ждроц- (< ждроцав) + -ља 'в. ждроцавко' (опозитни суфикси -ко / -ља); ждрољан* < ждрољ- (< ждрољав) + -ан 'в. ждрољавко' (опозитни суфикси -ко / -ан); замајојина < замај- (< замајан) + -ојина 'у појачаном значењу замајанко' (опозиција суфикса -ко / -ојина); замлатојина < замлат- (замлатен) + -ојина 'у појачаном значењу замлатенко' (опозиција суфикса -

* Звездицом су обележени пејоративи којих нема у Жугић 2005, а које смо додатно забележили.

⁴ Из техничких разлога, експираторни акценат бележимо дугоузлазним акцентом српског стандардног језика.

ко / -оїїина); иљча < иљ- (иљав) + -ча 'в. иљавко' (опозитни суфикси -ко / -ча); липцоїїина < липц- (< липцан) + -оїїина 'у појачаном значењу липцанко' (опозитни суфикси -ко / -оїїина); липцосоїїина < липцос- (< липцосан) + -оїїина 'у појачаном значењу липцосанко' (опозиција суфикса -ко / -оїїина); мутља / мутоња < мут- (< мутав) + -ља / -оња 'онај који је приглуп, глупав, тупав' (опозиција суфикса -ља / -оња); немијоїїина < немиј- (< немијен) + -оїїина 'у појачаном значењу немијенко' (опозитни суфикси -ко / -оїїина); непероња < непер- (< неперен) + -оња 'в. неперенко' (опозитни суфикси -ко / -оња); патроња < патр- (< патрав) + -оња 'в. патравко' (опозитни суфикси -ко / -оња); скапља < скап- (< скапан) + -ља 'в. скапанко' (опозитни суфикси -ко / -ља); скапоїїина < скап- (< скапан) + -оїїина 'у појачаном значењу скапанко, скапља' (опозитни суфикси -ко / -ља / -оїїина); скапосоїїина < скапос- (< скапосан) + -оїїина 'у појачаном значењу скапосанко' (опозитни суфикси -ко / -оїїина); смлатоїїина < смлат- (< смлатен) + -оїїина 'у појачаном значењу смлатенко' (опозитни суфикси -ко / -оїїина); скржља < скрж- (< скржав) + -ља 'в. скржавко' (опозитни суфикси -ко / -ља) = скржља < скрж- (< скржлив) + -ља 'в. скржливко' (опозитни суфикси -ко / -ља); смољча < смољ- (< смољав) + -ча 'в. смољавко' (опозитни суфикси -ко / -ча); смрдља < смрд- (< смрдљив) + -ља 'в. смрдљивко' (опозитни суфикси -ко / -ља); тулча / тулоња* < тул- (тулав) + -ча / -оња 'в. тулавко' (опозицитни суфикси -ко / -ча / -оња); тутља / тутоња < тут- (тутав) + -ља / -оња 'в. тутавко' (опозитни суфикси -ко / -ља / -оња); улча < ул- (< улав) + -ча 'в. улавко' (опозитни суфикси -ко / -ча); чкембља / чкембоња < чкемб- (< чкембав) + -ља / -оња 'в. чкембавко' (опозитни суфикси -ко / -ља / -оња); чкобља < чкоб- (< чкобав) + -ља 'в. чкобавко' (опозитни суфикси -ко / -ља); шунтоња < шунт- (< шунтав) + -оња 'в. шунтавко' (опозитни суфикси -ко / -оња); сиљча < сиљ- (сиљав) + -ча 'в. сиљавко' (опозитни суфикси -ко / -ча); spsољак < sps- (< spsав) + -ољак 'в. spsавко' (опозитни суфикси -ко / -ољак).

Творбени модел Ио + суфикси -ан, -оња, -ча, -ар, -ља: брнсан < брнс- (< брнса) + -ан 'онај који има брнсу, слину' исп. брнсавко (опозитни суфикси -ко / -ан); килоња / килча < кил- (< кила) + -оња / -ча 'онај који има килу' исп. килавко (опозитни суфикси -ко / -оња / -ча); љикча / љиган < љиг- (< љига) + -ча / -ан 'онај који има на устима љиге, бале' исп. љигавко (опозиција суфикса -ко / -ча / -ан); скитњар < скитњ- (< скитња) + -ар 'онај који скита, луња, скиталица, луталица'; тртља / тртоња < трт- (< тртка 'онај који има велику задњицу' (опозиција суфикса -ља / -оња); ћелоња / ћелча < ћел- (< ћела) 'онај који има ћелу' исп. ћелавко (опозиција суфикса -ко / -оња / -ча); чкембоња / чкембар < чкембак + -оња / -ар 'онај који има чкембак, упадљиво велики стомак' исп. чкембавко (опозиција суфикса -ко / -оња / -ар); штрокља / штрокан < штрока + -ља / -ан 'онај који има штроку, наталожену прљавштину на телу' исп. штрокавко (опозиција суфикса -ко / -ља / -ан); шугља / шугоња* < шуга + -ља / -оња 'онај који има шугу' исп. шугавко

(опозиција суфикса *-ко* / *-ља* / *-оња*); *сивља* / *сивоња* / *сиван* < *сива* + *-ља* / *-оња* / *-ан* 'онај који има сиву, слину, слинавко' исп. *сивавко* (опозиција суфикса *-ко* / *-ља* / *-оња* / *-ан*).

Творбени модел Го + суфикси *-еж*, *-оїїина*, *-аиш*, *-ијија*, *-ља*, *-ча*, *-ко*, *-ан*, *-авко*, *-оња*, *-ар*, *-арош*: *бъздеж* / *бъздоїїина* < *бъзд-* (< *бъздим*) + *-еж* / *-отина* 'онај који базди, смрди, заудара од прљавштине, нечистоће' (опозиција суфикса *-еж* / *-оїїина*); *големаиш* / *големјија* < *голем-* (< *големим се*) + *-аиш* / *-ијија* 'онај који неосновано велича себе, који се охоли, горди, кочопери'; *дремља* / *дремча* + *дрем-* (< *дремем*) + *-ља* / *-ча* 'онај који често дрема, кога често обузима дремеж, поспаност' исп. *дремљивко* (опозиција суфикса *-ко* / *-ља* / *-ча*); *жмурко* / *жмурча* / *жмуран* < *жмур-* (< *жмурим*) фиг. 'онај који обавља посао као да жмури, невешто, несналажљиво, несмотрено' (опозиција суфикса *-ко* / *-ча* / *-ан*); *јецкавко* / *јецкоња* < *јецк-* (< *јецкам*) + *-авко* / *-оња* 'онај који запиње у говору, који муца, замуцкује, муцавац' (опозиција суфикса *-авко* / *-оња*); *курвар* < *курв-* (< *курвам се*) + *-ар* 'онај који јури курве, који иде за курвама, који се курва'; *скитарош* < *скит-* (< *скитам*) + *-арош* 'в. скитњар' (опозитни суфикси *-ар* / *-арош*); *ћопча* < *ћоп-* (< *ћопавим*) + *-ча* 'онај који ћопави, ћопа, храмље' исп. *ћопавко* (опозитни суфикси *-ко* / *-ча*).

Творбени модел И + суфикси *-ан*, *-ина*: *брнсољан* < *брнсољ* + *-ан* 'в. брнсољивко' (опозиција суфикса *-ко* / *-ан*); *котруљан* *котруљ* + *-ан* 'онај који котруљ, запуштену, непотпишану, неуредну косу' исп. *котравко* (опозиција суфикса *-ко* / *-ан*); *мрсољан* < *мрсољ* + *-ан* 'онај који има мрсољ, густу, жућкастозелену слину' исп. *мрсољивко* (опозиција сугласника *-ко* / *-ан*); *курварина* < *курвар* + *-ина* 'у појачаном значењу *курвар*' (опозиција суфикса *-ар* / *-ина*).

6.1. Творбеном анализом једнокоренских синонимских пејоратива, установљено је пет творбених модела који су настали суфиксалном деривацијом (ИПо + суфикс; СПо + суфикс; Ио + суфикс; Го + суфикс и И + суфикс). Они показују да се творбене основе у оквиру сваког појединачног творбеног модела везују за исту коренску реч, а из тога произилази њихово исто или слично значење, што у процесу деривације оваквих творбених основа различитим суфиксима, новонасталим дериватима обезбеђује статус синонимских твореница.

6.2. Као што је анализа показала, најпродуктивнији је творбени модел од пуних придевских основа (ППо) на које се додају различити суфикси. Следе га творбени модели од скраћених придевских основа (СПо), од именичких (Ио) и глаголских основа (Го). Последњи творбени модел је од именица (И) и суфикса.

6.3. Број једнокоренских синонимских пејоратива непосредан је резултат продуктивности једног творбеног модела који подразумева творбену структуру од утврђеног редоследа творбених граматичких морфема, тј.

творбене основе и суфикса. Уколико истокоренска реч има могућност развијања различитих творбених основа са сличним или истим значењима, унутар различитих творбених модела, као и могућност семантичке спојивости једне творбене основе са различитим суфиксима, већи број синонима са истокоренским творбеним основама је изгледнији. Тако на пример, трочлани синонимски ред *ћелавко* / *ћелча* / *ћелоња* развио се захваљујући коренској речи *ћел-* која је у просесу придевске деривације дала придев *ћелав*, а именичком деривацијом именицу *ћела*. Од ових деривата, тачније, од њихових творбених основа, у даљем деривационом поступку суфиксације суфиксима *-ко* / *-ча* / *-оња* развили су се чланови претходно наведеног синонимског реда.

6.4. Из напред наведеног прегледа једнокоренских синонима можемо извући следеће закључке:

6.4.1. Једнокоренски синоними се најчешће јављају у виду синонимских парова (39), а то значи да се највећи број једнокоренских творбених основа као пар истих или сличних значења везује за два различита суфикса, на пример: *аљавко* / *аљча*, *глетавко* / *глетоња*, *јецкавко* / *јецкоња*, *котравко* / *котруљан*, *мрсољивко* / *мрсољан* и сл.

6.4.2. Најпродуктивнији суфикс *-ко*, углавном сам, са изузетком два примера са проширеним варијантама (*-авко*, *-љивко*), најчешће се јавља у корелацији са високопродуктивним суфиксима и то: са суфиксом *-ча* у пет (5) синонимских парова, са суфиксом *-ља* у девет (9) синонимских парова, са суфиксом *-оња* у шест (6) синонимских парова, са суфиксом *-ојина* у седам (7) синонимских парова, док се у четири (4) пара јавља у корелацији са нископродуктивним суфиксом *-ан* и у једном пару са нископродуктивним суфиксом *-ољак*. Од осталих високопродуктивних суфикса, суфикс *-ља* у једном пару корелира са нископродуктивним суфиксом *-ан*.

Као што се из наведених података види, у однос синонимије најчешће ступају пејоративи творени најпродуктивнијим суфиксом *-ко* и пејоративи деривирани високопродуктивним суфиксима *-ча*, *-ља*, *-оња*. Од наведених високопродуктивних суфикса, изузев суфикса *-оња*, сви остали имају синонимске парове са нископродуктивним суфиксом *-ан*.

6.5. Творбена анализа потврђује петнаест (15) трочланих једнокоренских синонимских редова, на пример: *гљувља* / *гљувча* / *гљуван*; *дрчља* / *дрчљивко* / *дрчник*; *килавко* / *килоња* / *килча*; *ћелавко* / *ћелоња* / *ћелча*.

6.5.1. У свим трочланим синонимским редовима, изузев једног (*гљувља* / *гљувча* / *гљуван*), заступљен је суфикс *-ко*, сам или са својом проширеном варијантом (*-љивко*).

Пет (5) трочланих синонимских редова чине синоними са опозитним високопродуктивним суфиксима: *-ко* (*-љивко*), *-ља*, *-ча*, *-оња*.

У шест (6) трочланих синонимских редова, по два члана од високопродуктивних суфикса ступају у однос синонимије са трећим чланом

од нископродуктивног суфикса *-ан*, а у по једном (1) реду са нископродуктивним суфиксима *-ник*, *-ар*, *-оштина*. Само у једном примеру високопродуктиван суфикс *-ко* ступа у однос синонимије са два нископродуктивна суфикса: *брнсавко* / *брнсан* / *брнсољан*.

6.5.2. Од ове законитости не одступа ни један (1) забележени четворочлани ред: *сивавко* / *сивља* / *сивоња* / *сиван* који је формиран од три пејоратива образована високопродуктивним суфиксима *-ко*, *-ља* и *-оња* и једног члана са нископродуктивним суфиксом *-ан*. Изузетак је четворочлани синонимски низ *голча* / *голейпар* / *гоља* / *гољак* који показује већу заступљеност нископродуктивних творбених суфикса *-еипар*, *-(j)a*, *-(j)ак*, док је од високопродуктивних суфикса присутан само суфикс *-ча*.

Резултати истраживања показују да у настајању једнокоренских синонима, међусобно корелирају суфикси приближно једнаке продуктивности.

6.6. Творбена анализа једнокоренских синонимских пејоратива за мушка лица је показала, да је у њиховом формирању учествовало сто (100) пејоративних творбених основа које су суфиксалном деривацијом са четири (4) високопродуктивна суфикса *-ко* (*-авко*, *-љивко*), *-ча*, *-ља*, *-оња* и тринаест (13) нископродуктивна суфикса (*-оштина*, *-ан*, *-ољан*, *-(j)a*, *-(j)ак*, *-ољак*, *-ник*, *-ош*, *-ина*, *-еж*, *-аш*, *-ија* и *-арош*) дале тридесет девет (39) једнокоренских синонимских парова, петнаест (15) трочланих синонимских редова и два (2) реда од по четири (4) синонима, што у збиру чини сто тридесет један (131) једнокоренски синонимски пејоратив.

7. Семантичка анализа и типологија једнокоренских синонимских пејоратива

На основу наведених дефиниција личних пејоратива, може се закључити да су релевантни параметри, по којима се, на основу језичке слике света оцењује мушкарац / човек 'особа мушког пола' тројаки: физички параметри (физичке особине мушкарца), психички параметри (карактерне особине мушкарца) и социјални параметри (социјални, друштвени, економски статус мушкарца). По наведеним параметрима биће начињена семантичка типологија једнокоренских синонимских пејоратива. Редослед семантичких типова биће дат на основу њихове продуктивности.

7.1. У свим семантичким типовима, код једнокоренских синонима преовлађују синонимски парови што је непосредно условљено способношћу једнокоренске морфеме да развије нову реч чија ће творбена основа остварити семантичку спојивост са два различита суфикса. Ређе се јављају истокоренски синонимски пејоративи од три и четири такве изведенице, чије је формирање условљено могућношћу истокоренске морфеме да развије више

од једне речи са творбеним основама истог или сличног значења које ће реализовати семантичку спојивост са одређеним суфиксом или суфиксима.

7.2. Семантичка типологија по нејожељним физичким својствима мушке особе

Пејоративи по овом критеријуму обухваћени су мањим бројем семантичких типова, али је сваки семантички тип богатији у односу на семантичке типове по параметру карактерних својстава.

А.1. Најпродуктивнији је семантички тип синонимских пејоратива са општим значењем 'мушке особе која је неуредна, нечиста, прљави': *аљавко* (*аљча*); *бљдеж* (*бљдойина*); *дрљавко* (*дрљча*, *дрљан*); *ждроцавко* (*ждроца*); *ждрољавко* (*ждрољан*); *немијенко* (*немијојина*); *смрдљавко* (*смрдља*); *широкавко* (*широкља*, *широкан*); *шуљавко* (*шуља*, *шуља*).

У оквиру овог семантичког типа издиференцирани су пејоративи који означавају а) 'мушку особу прљавог, нечистог, неопраног лица' или неуредне, запуштене косе': *брњавко* (*брњан*) / *брњољавко* (*брњољан*) / *љижавко* (*љикча*, *љижан*) / *мрсољавко* (*мрсољан*) / *смољавко* (*смољча*) / *сивавко* (*сивља*, *сивоња*, *сиван*) / *којравко* (*којруљан*) и б) 'мушку особу која носи прљаву, неуредну, дроњаву одећу': *дријавко** (*дриља*) / *нејеренко* (*нејероња*).

А.2. Други семантички тип обухвата синонимске пејоративе са значењем 'мушке особе која има неку телесну (или говорну) особину која се са становишта субјективне оцене, по функционалном или естетском критеријуму, вреднује као негативна и непожељна'.

У оквиру њега издиференцирани су следећи подтипови: а) 'онај који је хром, шепав': *јајравко* (*јајроња*); *хојавко* (*хојча*); б) 'онај који је грбав, погурен, који има грбу': *џрбавко* (*џрбља*); в) 'онај који слабо чује, који је глув, наглув': *џлувља* (*џлувча*, *џлуван*); г) 'онај који је разрок, врлоок; онај који је слабовид': *ћоравко* (*ћорча*); *сиљавко* (*сиљча*) и д) 'онај који запиње у говору, који замуцкује': *јецкавко* (*јецкоња*).

А.3. У трећи семантички тип уврштени су синонимски пејоративи у значењу 'мушке особе са неким стеченим телесним особинама, које су по естетском критеријуму, непожељне, неприхватљиве'. У оквиру њега уврштено је пет семантичких подтипова: а) 'онај који је ћелав, који има ћелу': *ћелавко* (*ћелоња*, *ћелча*); б) 'онај који је безуб, крезуб': *ширбља* (*ширбан*); в) 'онај који је килав, који има килу': *килавко* (*килоња*, *килча*); г) 'онај који има несразмерно велики стомак': *чкембавко* (*чкембоња*, *чкембља*, *чкембар*) и д) 'онај који има велику задњицу': *џриља* (*џриоња*).

А.4. Овај семантички тип означава 'мушку особу која је болешљива, слабуњава': *жујко* (*жујља*); *лијцанко* (*лијцојина*); *лијцосанко* (*лијцосојина*); *скајанко* (*скајља*); *скајојина* (*скајосанко*, *скајосојина*).

А.5. Синонимски пејоративи овог типа означавају 'мушку особу која је слабе телесне конституције, која је слабашна, ситна, мршава': *џрчавко* (*џрчља*); *чкобавко* (*чкобља*); *справко* (*спрољак*).

7.3. Семантичка типологија по нејожељним карактерним својствима мушке особе

Семантичка типологија синонимских пејоратива по наведеном критеријуму је нешто разуђенија у односу на типологију по физичким својствима, али је истовремено и знатно сиромашнија по продуктивности семантичких типова.

Б.1. Најпродуктивнији је семантички тип пејоратива којим се означава 'мушка особа која је у послу спора, неумешна, невешта, пипава': *глејавко* (*глејоња*); *жмурко* (*жмурча*, *жмуран*) ; *замајанко* (*замајојина*); *килавко* (*килча*, *килоња*); *шуйавко* (*шуйља*, *шуйоња*).

Б.2. Семантички тип који означава 'мушку особу која је неурачунљива, брљива, шашава' обухвата следеће синонимске пејоративе: *смлајенко* (*смлајојина*); *улавко* (*улча*); *шунјавко* (*шунјоња*).

Б.3. Семантички тип који означава 'мушку особу која је глупа, примитивна, ограничена, затуцана, будаласта' чине пејоративи: *замлајенко* (*замлајојина*); *мујља* (*мујавко*, *мујоња*).

Б.4. Семантичком типу за означавање 'мушке особе која је тврдоглава, својеглава, својевољна' припадају пејоративи: *бандољавко* (*бандољавоња*); *самољавник* (*самољавоња*).

Б.5. Семантички тип за означавање 'мушке особе лаког морала, прељубника, женскароша' има исти број пејоратива као претходни и потоњи: *женскар* (*женскарош*); *курвар* (*курварина*).

Б.6. Семантички тип за означавање 'мушке особе која прекомерно пије, која се често опија, напија' чине пејоративи: *шљокач* (*шљокација*); *шјандура* (*шјанцула*).

Б.7. Семантички тип са значењем 'мушке особе која је себична, саможива, шкрта' има три (3) пејоратива: *скржавко* (*скржља*, *скржљивко*).

Б.8. Исти број пејоратива има и семантички тип са значењем 'мушке особе која је похлепна на јело, која је халапљива, прождрљива': *дрчља* (*дрчљивко*, *дрчник*).

Б.9. Семантички тип синонимских пејоратива за 'мушку особу која изврдава посао, која дангуби, скита луња, тумара' чине: *скијњар* (*скијарош*).

Б.10. Попут претходног, и семантички тип за означавање 'мушке особе која се неосновано горди, уздиже, охоли, кочопери' чине две пејоративне јединице: *џолемаш* (*џолемција*).

7.4. Семантички тип по критеријуму социјалних параметара

У грађи су посведочени само синонимски пејоративи којима се мушка особа негативно оцењује само по параметру лошег, ниског имовног, економског стања: *џолеџар* (*џоља*, *џолча*, *џољак*); *џолоџузан* (*џолоџузоња*)..

8. Закључак

8.1. На основу спроведене творбено-семантичке анализе једнокоренских синонимских пејоратива за мушке особе, на корпусу од сто тридесет једне (131) јединице на подручју јабланичког говора, могуће је извести следеће закључке:

8.2. На основу успостављених паралела по творбено-семантичком критеријуму између пејоратива из семантичког поља 'човек, особа, лице' и пејоратива из семантичког поља 'неживо', узимајући у обзир и различитост релевантних параметара за одређење једних и других пејоратива као и механизам њиховог настанка, дефинисан је појам личног пејоратива.

8.3. Творбеном анализом је установљено да је највећи број једнокоренских синонимских пејоратива настао творбеним начином суфиксалне деривације.

8.4. Најпродуктивнији творбени модел у процесу суфиксалне деривације једнокоренских синонима јесте: ППо + суфикс -ко (-авко, -љивко).

8.5. Семантичка анализа једнокоренских синонимских пејоратива показује много већу издиференцираност семантичких типова за означавање негативних карактерних својстава (десет (10)), у односу на семантичке типове којима се означавају негативне физичке особине (пет (5) семантичких типова).

Литература

- Вељковић-Станковић Драгана. 2005: *Речи субјективне оцено у насипави српског језика и књижевности* (необјављена докторска дисертација, одбрањена на Филолошком факултету у Београду).
- Гортан-Премк Даринка. 1997: *Полисемија и организација лексичког система у српском језику, друго издање*. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Драгићевић Рајна. 2001: *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику, творбена и семантичка анализа*. Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 18, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Драгићевић Рајна. 2007: *Лексиколозија српског језика*. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Жугић Радмила. 2005: Речник говора јабланичког краја. *Српски дијалектолошки зборник* LII: 1–470.

- Жугић Радмила. 2010а: Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору образовани суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча. *Зборник радова Филозофског факултета (Посебно издање поводом 50-годишњице оснивања Филозофског факултета посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу)*. Косовска Митровица, 97–112.
- Жугић Радмила. 2010б: Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору од нископродуктивних суфикса и њихов семантичко-творбени однос према пејоративима са продуктивним суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча. *Зборник Матице српске за славистику* 78, 219–237.
- Жугић Радмила. 2011: Лексикографски поступци тумачења семантике изведеница на основу односа творбене основе и творбеног форманта. Предраг Пипер (ур.). *Граматика и лексика у словенским језицима (зборник радова с међународног симпозијума)*, Матица српска – Институт за српски језик САНУ, Нови Сад – Београд, 403–413.
- Клајн Иван. 1994: *Писци и писмењаци*, Матица српска, Нови Сад.
- Ристић и др. Ристић, Стана и др. 2005: Једно од могућих решења обраде деминутива са суфиксима -че и -(ч)ић (лексикографско-лексиколошки приступ. *Српски језик* X/1–2, 597–616.
- Станојичић Живојин, Љубомир Поповић. 1997: *Граматика српског језика (уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе)*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Baric Eugenija i dr. 1997²: *Hrvatska gramatika*, drugo promijenjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb.
- Dokulil M. 1962: *Tvořeni slov v češtině*. Praha.

Summary

This paper examines and defines the term of personal pejorative. The point of the paper is word formation and semantic analysis of single-stem synonymic pejoratives. Word formation and semantic analysis confirms the fact that all single-stem synonymic pejoratives are created by suffixal derivation method. The most productive derivation model is: PPO + suffix -ко (-авко, -љивко). Number of semantic types for naming male persons with negative features of character – ten (10) – is twice higher than the number of semantic types for naming negative physical features – five (5) semantic types.

811.163.3'367.623

811.163.41'367.623

Изворен научен труд

Бранимир Станковиќ¹

УНИФОРМЕН DP-МОДЕЛ ЗА МАКЕДОНСКИОТ И ЗА СРПСКИОТ ЈАЗИК И ЗА ЈУГОИСТОЧНИТЕ СРПСКИ ГОВОРИ

Апстракт: Во оваа статија се предлага униформен изделен DP-модел за анализа на синтаксата на придавките во македонскиот и во српскиот јазик, како и во призенско-јужноморавскиот и во тимочко-лужничкиот говор на српскиот јазик. Предложената наносинтаксичка структура ги поврзува во кохерентна целина поединечните феномени на синтаксата на придавските модификатори на именската синтагма во сите четири различни вариетети на двата јазика. Се заклучува дека единствен, универзален DP-модел може да ги формализира успешно варијациите со помош на поединечни спецификации за присутните синтаксички механизми и движења, за разлика од DP/NP-параметарот на Н. Корвер (1992) и од типолошките генерализации за разликите меѓу јазиците со и без категоријата член на Ж. Бошковиќ (2005, 2008, 2009, 2010). Понуденото решение е поприфатливо од гледна точка на Окамовиот брич и на онтолошкиот редукционизам.

Клучни зборови: македонски јазик, српски јазик, југоисточни српски говори, придавки, изделен DP-модел.

1. Претходните истражувања и предлогот

Во лингвистичката литература не постои консензус во врска со прашањето дали јазиците без категориите определен и неопределен член проектираат детерминаторска функционална проекција (DP). Златиќ (1998), Тренкиќ (2004), Бошковиќ (2005, 2008, 2009, 2010), Деспиќ (2011) и Руниќ (2013), врз основа на морфолошки, синтаксички и семантички аргументи, заклучуваат дека за номиналните фрази (NP) во литературниот српски јазик (CJ) е адекватна само „голата“ NP-анализа:

(1) [_{NP} [_{AP} *џај* [_{AP} *добри*]] [_N *професор*]] (CJ)

Но, Проговац (1998), Леко (1999), Аљовиќ (2004), Рутковски и Проговац (2005), Карусо (2011, 2012), Арсенијевиќ и Станковиќ 2009, и Станковиќ (2013, 2014, 2014 во печат) нудат посредни докази за активност на функционална проекција одговорна за референцијалност и за специфичност и

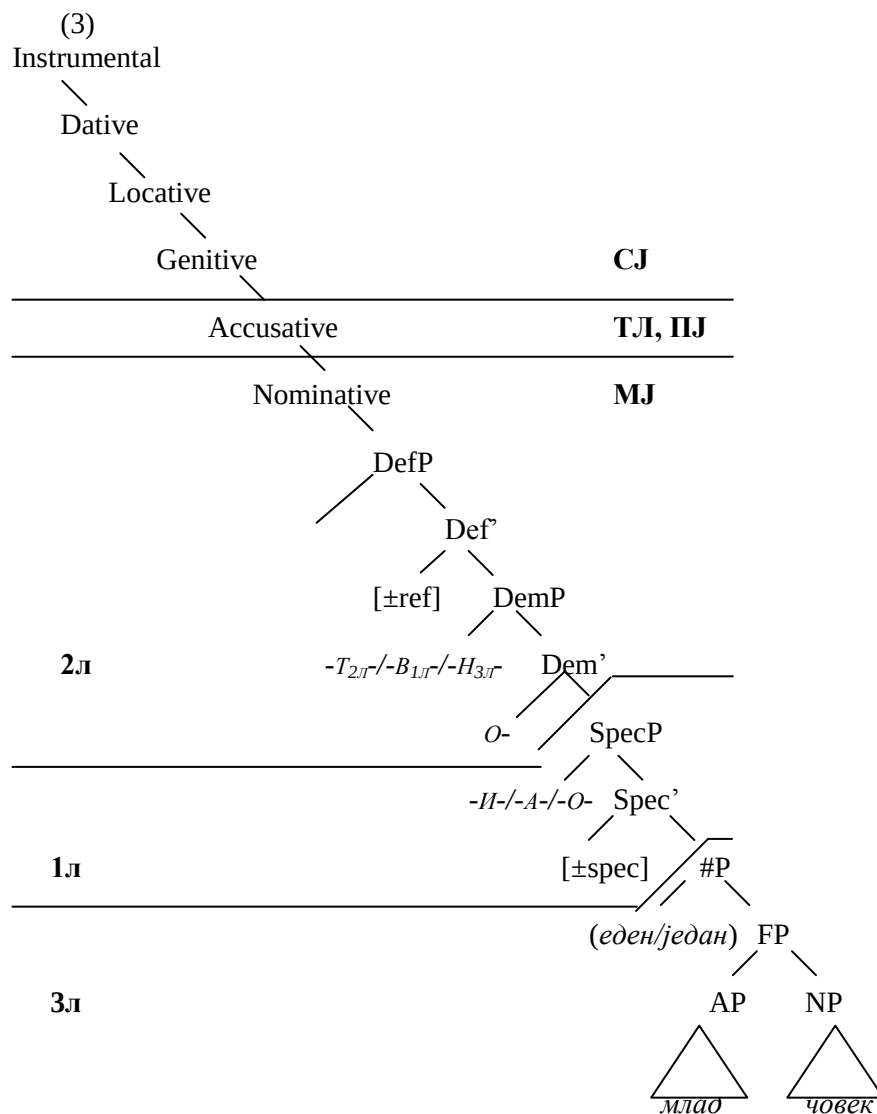
¹ Филозофски факултет – Ниш, Департман за српски јазик, branimir.stankovic@filfak.ni.ac.rs

над српските NP, анализирајќи ги со помош на некоа верзија на DP-модел (една можна конфигурација е дадена во (2)).

(2) [_{DP} [_{Spec-DP} *īīaj*] [_{FP} [_{AP} *добри*] [_{NP} *īпрофесор*]]] (CJ)

Станковиќ (2013а, 2013б) ги ревидира типолошките генерализации за разликите меѓу јазиците со и без категоријата член на Бошковиќ (2005, 2008, 2009, 2010) и DP/NP-параметарот на Н. Корвер (1992) врз материјал од литературниот македонски јазик (МЈ) и од српскиот тимочко-лужнички дијалект (ТЈ), системи со категоријата постпозитивен определен член, и од CJ и од српскиот призренско-јужноморавски дијалект (ПЈ), системи без определен член. Во тие истражувања се покажува дека, спротивно на предвидувањата на Бошковиќ (2005, 2008, 2009, 2010), МЈ и ТЈ не ја блокираат екстракцијата на левата гранка и адјунктите од номиналниот израз (за подетален опис на овој феномен погледни го третиот дел од статијата), имаат фонолошки ненагласени предикативни посесиви и не покажуваат ригиден ефект на супериорност на интерогативните елементи на почетокот на прашањето, додека ПЈ има мајоритетно читање на суперлативот. Овие емпириски факти водат кон констатација дека DP/NP-параметарот, **сепак, не успева** да ја објасни големата јазична дивергенција на мал јазичен простор.

Во оваа статија ќе понудиме униформна анализа на синтаксата на придавките во МЈ, CJ, ПЈ и ТЈ со помош на изделен DP-модел. Предложената наносинтаксична (Старке 2005, Цаха 2009) структура ги поврзува во кохерентна целина поединечните феномени на придавските модификатори во различни вариетети на двата јазика и го поддржува универзалниот DP пристап. Во вториот дел од трудот ќе бидат воведени поимите определителност, единственост и епистемичка специфичност на номиналниот израз, за да покажеме дека определениот член во МЈ и во ТЈ ги маркира определителноста и единственоста, додека аспектот на придавките во CJ и во ПЈ е сензитивен и на специфичноста на референтот на севкупниот номинален израз. Третиот дел се занимава со особеностите на синтаксата, семантиката и морфолошките афикси на придавките во МЈ, CJ, ТЈ и ПЈ. Во четвртиот дел ќе се запознаеме со карактеристиките на наносинтаксата, а потоа ќе понудиме униформен наносинтаксичен DP-модел, претставен во (3), со кој е возможна деривација на номинални изрази модификувани со придавка во сите четири јазични системи. Петтиот дел од статијата го донесува заклучокот.

2. Определителноста и епистемичката специфичност

Ползувањето на определениот член во јазиците со оваа категорија најчесто се анализира со оглед на поимите **единственост** (Расел 1905) и **споменатост/старост во дискурсот** (Кристоферсен 1939, Хајм 1983). Додека единственоста подразбира дека во релевантниот дискурсен домен постои само еден референт на именската фраза (Расел 1905, Донелан 1966), (4),

споменатоста/староста во дискурсот го упатува колокуторот референтот на номиналниот израз да го побара во претходните дискурс-модели или во споделените знаења за светот и стварноста (Кристоферсен 1939, Хајм 1983, Станковиќ 2010, 2012), (5):

- (4) а. Те молам да ми донесеш **наострен молив** од масата!
(неединствено) (МЈ)
»² „На масата има повеќе од еден наострен молив“
б. Те молам да ми **го** донесеш **наострениот молив** од масата!
(единствено)
» „На масата има само еден наострен молив“
(5) а. **Испотено дете** влезе во лифтот. (ново во дискурсот)
б. **Испотеното дете** влезе во лифтот. (старо во дискурсот)

Во МЈ (а тоа важи и за ТЈ) постпозитивниот определен член ги маркира единствениот референт, (4.б) и/или референтот што е споменат, стар во дискурсот, (5.б). Така, (4.б) пресупонира дека во релевантниот физички контекст на масата се наоѓа точно еден наострен молив, додека отсуството на определениот член во (4.а) пресупонира поголем број вакви референти. Слично, определениот член во (5.б) сигнализира дека слушателот веќе е запознат со референтот на номиналниот израз *испотено дете*. Од друга страна, реченицата (5.а), без определениот член, имплицира дека референтот не е дел од дискурс-моделот на соговорниците.

Во СЈ (и ПЈ) двете семантички интерпретации можат да бидат маркирани со помош на придавскиот аспект. Определениот аспект на придавките е морфолошки маркиран, но двосмислен, со оглед на набљудуваните интерпретации, (6.б) и (7.б), а немаркираната форма на неопределениот аспект, пак, придонесува за неединствено и неспоменато читање на модификуваната именска синтагма, (6.а) и (7.а) (Станковиќ 2013):

- (6) а. Уна, донеси ми из прве фиоке **празан папир!** (неединствено)
(СЈ)
б. Уна, донеси ми из прве фиоке **празни папир!** (двосмислено)
(7) а. **Знојав дечко** ушао је у лифт. (ново во дискурсот)
б. **Знојави дечко** ушао је у лифт. (двосмислено)

² Симболот „»“ ќе го ползуваме за да ја означиме пресупозицијата на претходно дадената реченица. Под пресупозиција на еден исказ ги подразбираме условите под кои употребата на реченицата е прагматички прифатлива, за разлика од семантичката интерпретација, која ги опфаќа т.н. „силни“ импликации, во статијата презентирани само со наводници веднаш под набљудуваната реченица. Понатаму, „*“ ја маркира неграматичноста на реченицата или непостоењето на формата на определен конституент во набљудуваниот јазик. „?“ се употребува за да означи реченица што е на границата на прифатливоста во интуицијата на повеќето изворни говорници. Конечно, симболот „#“ се ползува за да обележи интерпретација чија употреба е прагматички неприфатлива во одредени физички/јазични контексти.

Семантичката двосмисленост/немаркираност на определениот аспект на придавките е последица од фактот дека во СЈ и во ПЈ оваа форма може да биде интерпретирана и како маркер на *ад хок* лексичка класа/тип (*црни хлеб, лажљиви ѝодлац, слободан ударац, здрав разум*) (Станковиќ 2011), за разлика од македонскиот јазик, во кој природните класи не се маркираат со определен член доколку не се референцијално употребени (*црн леб, лажлив ѝодлец, слободен удар, здрав разум*). Во секој случај, можеме да забележиме дека определениот член и придавскиот аспект во четирите вариетети ги маркираат единственоста и староста во дискурсот, додека неопределениот член и аспект ги сигнализираат неединственоста и/или неспоменатоста на референтот на номиналната фраза во релевантниот дискурсен домен.

Во неопределените контексти се можни две сценарија: локуторот (а не колокуторот, како во случајот на определителноста) знае за постоење на извесен референт на номиналната фраза (**епистемичка специфичност**) (8.б) или, пак, нема предвид ниту еден конкретен референт, туку упатува кон кој било екстралингвистички референт што може да ја задоволи позитивната семантичка дескрипција на именската синтагма во дискурсниот домен (**неспецифичност**), (8.в).

- (8) а. Невена сака да набере **еден домат** во бавчата. (двосмислено)
(МЈ)

б. „Постои определен домат што Невена сака да го набере“
(специфично)

в. „Невена сака да набере кој било домат“ (неспецифично)

За разлика од (не)определителноста, која подразбира блискост, проксималност или одалеченост, дисталност на денотатот во однос на соговорникот, **второто лице**, специфичноста натаму разликува проксималност или дисталност на денотатот во однос на локуторот, **првото лице**. Во јазиците со граматикализиран определен член специфичноста речиси никогаш не е маркирана со исти граматички сретства, како и староста во дискурсот, т.е. членот, како што видовме во интерпретацијата (8.а). Во сите четири вариетети од наш интерес специфичноста се маркира со заменката *некој/неки* или некардинално употребениот број *еден/један*. Неопределената замена *некој* ја обележува дисталноста на говорникот во однос на денотатот, (9.а) и (10.а), додека некардинално ползуваниот број *еден* придонесува за локутор-проксималното читање на денотатот на именската синтагма, (9.б) и (10.б):

- (9) а. Те барааше **некоја** жена. (специфично, дистално) (МЈ)

б. Те барааше **една** жена. (специфично, проксимално)

- (10) а. Тражила те **нека** жена. (специфично, дистално) (СЈ)

б. Тражила те **једна** жена. (специфично, проксимално)

Покрај ова, во (колоквијалниот) МЈ специфичниот референт на неопределена номинална фраза може да биде сигнализирани и со (топикализирано) удвојување на објектот (Фридман 1993, Станковиќ 2012):

- (11) а. **Ја_i** барам **една марка_i**, ама не **ја_i** најдов. (Фридман 1993: 291)
(специфично) (МЈ)

б. Барам **една марка**, ама не најдов ниту една. (неспецифично)

Слична е и состојбата во ТЈ. Од друга страна, во ПЈ удвоената клитика во позиција на директен или на индиректен објект се појавува само во случај на личните заменки и на личните имиња:

- (12) а. Ѓоле кум **гу њума/Анну/?књигу** видео јучераске у дневну собу.
(ПЈ)

Како личните заменки, и имињата упатуваат исклучиво кон проксимални специфични референти, јасно е дека и ограничувањата во врска со дистрибуцијата на удвоената клитика во ПЈ е во директна корелација со проксималната епистемичка специфичност на денотатот.

За разлика од членот во МЈ и во ТЈ, во СЈ и во ПЈ аспектот на придавките може да ја маркира и специфичноста на денотатот. Попрецизно, неопределениот аспект најчесто се интерпретира како неспецифичен (13.а), додека определениот аспект на придавките е двосмислен меѓу двете интерпретации, (13.б):

- (13) а. Неа хоће да купи **укусан** сладолед. (неспецифично)
(СЈ)

#„Постои определен вкусен сладолед што Неа сака да го купи“

„Неа сака да купи кој било вкусен сладолед“

б. Неа хоће да купи **укусни** сладолед. (двосмислено)

„Постои определен вкусен сладолед што Неа сака да го купи“

„Неа сака да купи кој било вкусен сладолед“

Од логички аспект, определителноста ја вклучува епистемичката специфичност на денотатот во својот опис, (14). Ситуацијата во врска со анализираните категории во четирите вариетети дејствува конзистентно. Додека придавскиот аспект во СЈ и во ПЈ ги обележува и специфичноста и определителноста, членот во МЈ и во ТЈ е сензитивен само на определителноста.

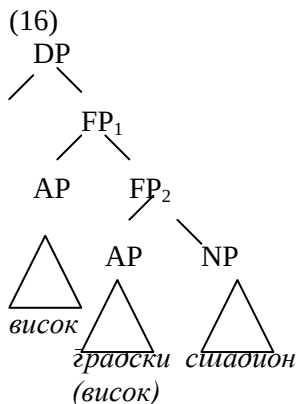
Сепак, морфолошката анализа на членуваните придавки во МЈ и во ТЈ јасно ни покажува дека морфемата *-И(-)*, маркерот на специфичност во СЈ и во ПЈ, претставува интегрален дел од членуваната форма, (15). Овој факт, дијахрониски потврден (Конески 1986, Белић 1904), ќе претставува еден од клучните елементи на наносинтаксичката конфигурација што ќе ја предложиме во четвртиот дел од статијата.

- (15) а. убав – и – ОТ (студент) (МЈ)
 б. леп – и – ТИ (студент) (ТЈ)
 в. Прид. – Спец. – Член

Пред тоа, во третиот дел од трудот, ќе обрнеме внимание на некои особености на придавската класа зборови во МЈ, СЈ, ТЈ и ПЈ, релевантни за креирање униформен модел на номиналните фрази во сите четири вариетети.

3. Придавките во четирите јазични вариетети

Чинкве (2010) пишува дека адноминалните придавки се генерираат на (најмалку) две различни синтаксички позиции. Директните придавски модификатори (ДПМ) се спојуваат (анг. *merge*) како комплетна синтагма (АР) во функционална проекција веднаш над NP, додека индиректните модификатори (ИПМ) се спојуваат како синтагма над ДПМ, во проекција што го „угостува“ (анг. *host*) предикативот од редуцирана релативна клауза, (16). Принципиелно согледано, сите придавки во МЈ, СЈ, ТЈ и ПЈ можат да се генерираат како ДПМ, но само оние што ги наоѓаме во предикативот имаат можност да се спојат и како ИДМ.

Во примерот (16) придавката *висок* е ИДМ, додека како илустрација за ДПМ е употребена релациската придавка *градски*, која ретко може да се најде во прирокот.

Како посреден доказ за активност на детерминаторска проекција над FP_1 во СЈ и во ПЈ, системи без категоријата член, ќе ни послужат придавките *поменути* '*споменати*' и *одређени* '*одреден*'. Имено, овие придавки го информираат соговорникот за референцијалните (*поменути*) или епистемичките карактеристики (*извесни*) на модификуваниот номинален израз (Станковиќ 2014 (во печат)), токму како и определениот член во МЈ и во ТЈ, односно заменките *некој/еден*. Придавката *одређени* '*споменати*' е колокутор-проксимална – како и определениот член, таа му маркира на соговорникот дека референтот на номиналниот израз веќе му е достапен во претходните дискурси или во заедничките знаења за светот и стварноста, [ПРОКС: +_{2.л} (→_{1.л})]. Од друга страна, придавката *одређени* '*одреден*' е локутор-ориентирана и ја маркира епистемичката дисталност на денотатот, со негативно специфицирање на проксималноста во доменот на првото лице [ПРОКС: -_{1.л}]. Од тие причини, придавката *одређени* во СЈ и во ПЈ стриктно мора да ја има подолгата, определена форма, *одређен*(и)*, додека во МЈ и во ТЈ придавката *одреден* (сосема очекувано) не е членувана.

Анализираните постдетерминатори првин се генерираат како ИПМ, а потоа го прават т.н. „А-движење“ (анг. *A-movement*) до повисока функционална проекција, каде што нивната лексичка содржина се интерпретира поапстрактно и на нивото на дискурсот, давајќи им позитивна/негативна вредност на d-белезите (анг. *d-features*). Интерпретацијата на различно синтаксичко ниво е причина зошто се возможни следниве комбинации на антонимски придавки:

- (17) а. поменути (на часу) непоменут(и) ученик (СЈ)
 б. споменатиот (на часот) неспомнат ученик (МЈ)
 в. извесни неизвесан пројекат (СЈ)
 г. извесен неизвесен проект (МЈ)

Структурно согледано, придавките во *поменути* 'сйоменаиџиоџи' и *одређени* 'одреден' во CJ и во ПЈ секогаш се наоѓаат пред другите придавки во јазичниот израз, дури и пред посесивите:

- (18) а. поменути/одређени нивов сјајан одбрамбени фудбалер (CJ)
 б. *нивов поменути/одређени сјајан одбрамбени фудбалер
 в. *сјајан нивов поменути/одређени одбрамбени фудбалер
 г. *сјајан нивов одбрамбени поменути/одређени фудбалер

Дека се работи за мошне висока структурна позиција, ни сугерира и фактот дека набљудуваните придавки се позиционирани пред компаративите и суперлативите, (19)-(20), а Чинкве (2010) пишува дека компаративната/суперлативната морфема се генерира високо на левата периферија на изразот, од каде што ја привлекува соодветната придавка да се движи кон неа до спојување.

- (19) а. *највећи поменути/одређени обим надлактице
 б. поменути/одређени највећи обим надлактице
 (20) а. *најголем споменат(иот)/одреден обем на надлактицата
 б. споменатиот/одреден најголем обем на надлактицата

Индикативно е дека придавките со референцијална/епистемичка интерпретација во CJ и во ПЈ мораат да ја носат подолгата, определена форма, т.е. маркерот на специфичност, која логички ги содржи и референцијалноста и специфичноста.

- (21) *поменут/*одређен/поменути/одређени бизаран/бизарни догађај (CJ)

Како што веќе стана збор, Бошковиќ (2005, 2008, 2009, 2010) постулира редица фундаментални структурни и семантички разлики меѓу јазиците со и без категоријата член, кои овие две групи ги класифицира како типолошки издвоени. Според него, само јазиците без член ја дозволуваат екстракцијата на левата гранка од номиналната фраза:

- (22) **Колико велики** t_i си видео [t_i ауто]? (CJ)

Од друга страна, во англискиот јазик истата реченица со екстракција не е граматички прифатлива:

- (23) ***How big** t_i did you see [$a t_i$ car]? (AJ)

Хегеман (1994) смета дека во јазиците со категоријата член NP и DP служат како бариери за екстракција на левата гранка на номиналниот израз (*how big*) и консекутивно движење кон фокусот на левата периферија на DP:

- (24) [_{VP} [_V see] [**DP** [_{SpecDP}] [_{D'} [_D a] [**NP** [_{AdjP} how big] _N car]]]] (AJ)

Истото движење е блокирано и за адјунктот на номиналниот израз:

- (25) **t_i From which city** did you see [girls t_i]? (AJ)

Меѓутоа, во CJ (и во ПЈ), јазик без категоријата член, екстракцијата на адјунктот е сосема прифатлива:

- (26) **t_i Из ког града** је упознао [девојке t_i]? (CJ)

Овој факт ни дава основа за анализа дека DP-то во CJ и во PJ е специфицирано да биде активирано како бариера за екстракции само кога е „заситено“ со дискурс-поврзан елемент како придавките *йоменуџи/одређени*:

- (27) [DP [Spec_DP *йоменуџи/извесна*] [D' [FP1 [AP *йоменуџи/извесна*] [F1' [FP2 [AP *йлава*] [NP *књиџа*]]]]]]]

Од сите овие причини, во статијата ќе предложиме изделен наносинтаксичен DP-модел, кој би требало да има дескриптивна и експланаторна сила за синтаксата на адноминалните придавки во сите четири јазични вариетети. Ова е предмет на следниот дел од трудот.

4. Наносинтакса и предлогот

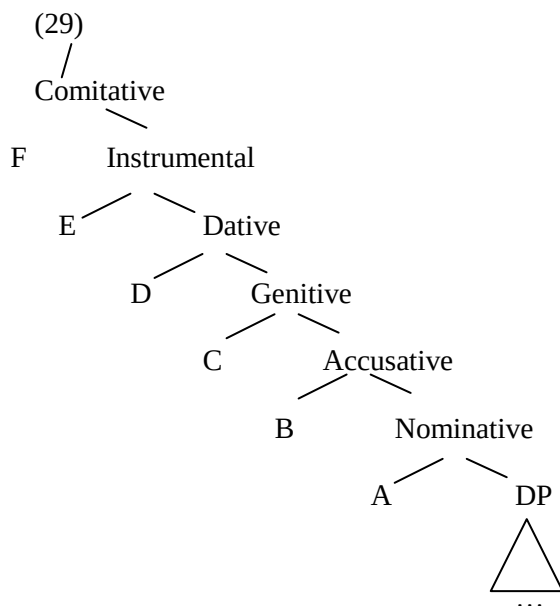
Идејата дека синтаксичките дрва се градат со спојување поединечни атомски граматички белези (анг. *features*) е еден од базичните принципи на картографскиот пристап кон синтаксата на Старке (2005), наречен **наносинтакса**. Наносинтаксата не започнува од зборови, морфеми или купови белези – наносинтаксата ги изградува. Изградбата започнува од подморфемското ниво, со комбинирање поединечни белези, на ист начин како и синтагмите и клаузите, за да се добијат поединечни граматички форми. Цаха (2009) својата дисертација за падежниот синкретитам ја поставува врз основа на следниве теоретски компоненти:

- (28) а. Поединечните падежи се градат од атомски белези со помош на спојување (Merge).

б. Белезите се наредени во универзална функционална секвенција.

- в. Изговорот (Spell out) го вклучува т.н. услов на друго место (Elsewhere Condition) (Цаха 2009: 25).

Условот на друго место го ограничува следново – во случај две правила, P_1 и P_2 , да можат да бидат применети во контекст K, P_1 зема предност над P_2 доколку е поприменливо во соодветно подмножество контексти во однос на P_2 (Кипарски 1973). Конечно, Цаха (2009) ја постулира следнава универзална функционална секвенција на падежите:

(Цаха 2009: 24)

Прикажаниот распоред во (29) предвидува дека падежната форма што се наоѓа на хиерархиски повисока позиција ги содржи во себе и експонентите на хиерархиски пониските падежи. Предметот на оваа статија не навлегува многу во подробностите на падежниот систем, но очекуваме дека намалениот број падежи (искажани со постноминален граматички суфикс) во MJ, TJ и PJ мора да се совпадне со предложената структура, што е случај. Ќе забележиме дека овие три вариетети ги чуваат старите падежни форми на личните заменки во дативот и во акузативот. TJ и PJ, како балканска карактеристика, имаат радикално намален број падежи во еднинската парадигма (само номинатив и акузатив³), додека во множина постои само една форма. Како своевиден куриозитет, акузативните форми во TJ го носат граматичкиот експонент на падежот експлицитно и на членската морфема:

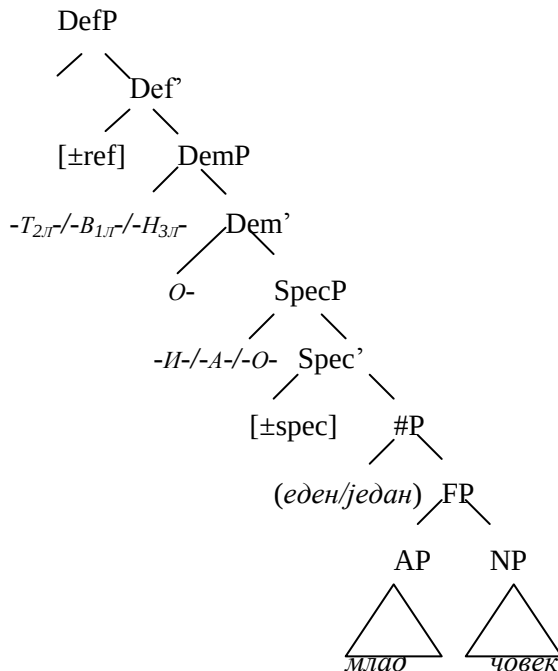
(30) жена-та, жену-ту, висока-та, високу-ту (TJ)

Според тоа, распоредот во (29), сосема очекувано, го предвидува падежниот синкретизам присутен во аналитичката деklinација на MJ, TJ и PJ.

Сепак, за нас е многу поинтересна наносинтаксата на елементите со локус под проекцијата DP. Следејќи ги Џусти (1993, 1994, 1996, 1997, 2005) и Карусо (2012), а врз основа на сознанијата претставени во третиот дел од трудот, го постулираме следниов изделен DP-модел со поединечни проекции за определителност (DefP), демонстративни (DemP), епистемичка специфичност (SpecP) и основните, кардинални броеви (CardP):

³ Вокативот го исклучуваме од анализа како падеж што е синтаксички и интонациски издвоен од другите конституенти, и притоа не е ниту структурен ниту инхерентен падеж.

(31)

За разлика од Чинкве (2010), во нашиот предлог ДПМ (пред сè, релациските и класификаторските придавки) во СЈ и во ПЈ се анализираат директно во спецификаторот на NP (како што предлагаат и опонентите на DP-анализата). Природните класи/типови како *бели лук*, *ишрајни одговор*, *слободан ударац* и *здрав разум* ги интерпретираме како колокации, чија придавска форма не зависи од епистемичката специфичност и/или од статусот во дискурсот (спореди со Рутковски и Проговац (2005)):

(32) а. Пикси је извео слободан ударац_i са ивице шеснаестерца. Његов слободан ударац_i/*слободни ударац_i завршио је тик уз леву стативу.
(СЈ)

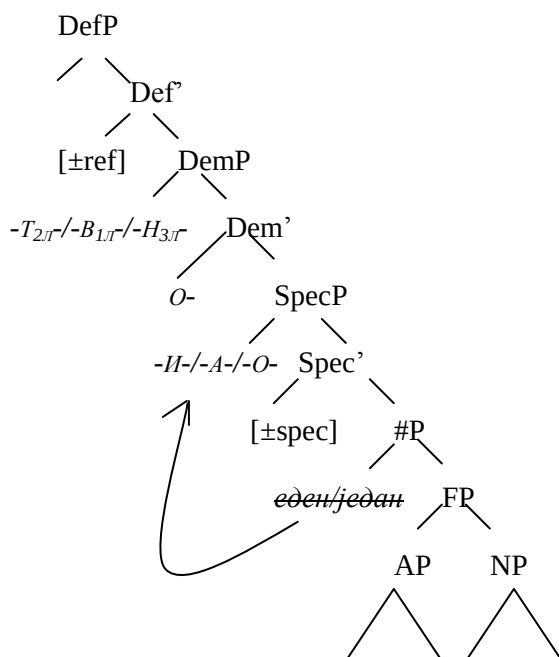
б. Бата Влада има пуно воље за животом и здрав разум_i, а његов здрав разум_i/*здрави разум_i му говори да не треба да прихвата ову понуду.

Примерите во (32) ја поддржуваат идејата дека придавската форма на ДПМ не е релевантна за интерпретацијата на специфичноста и на статусот во дискурсот, со констатацијата дека овие комбинации се зачувани во менталниот лексикон како колокација. Што се однесува на ДПМ во МЈ и во ТЈ, овие придавки можат да се движат по дрвото и да деривираат членувана форма. Од друга страна, ИПМ-ите се генерираат во засебна функционална проекција над NP, како предикатив на редуцирана релативна клауза. Овие придавки се сензитивни на специфичноста/статусот во дискурсот во сите четири вариетети (подетален опис на нивните движења е даден подолу).

Над ИПМ се наоѓа проекцијата CardP, место на генерирањето на основните броеви. Бројот *еден/један* за некардиналната, локутор-проксимална специфична интерпретација се качува до соседната проекција SpecP, (34). Како доказ за ова ни служи граматичноста на изразите дадени во (33) во сите четири вариетети, која покажува дека кардиналните броеви навистина можат да се најдат на одделна, повисока позиција, каде што се деривира нивното специфичното читање:

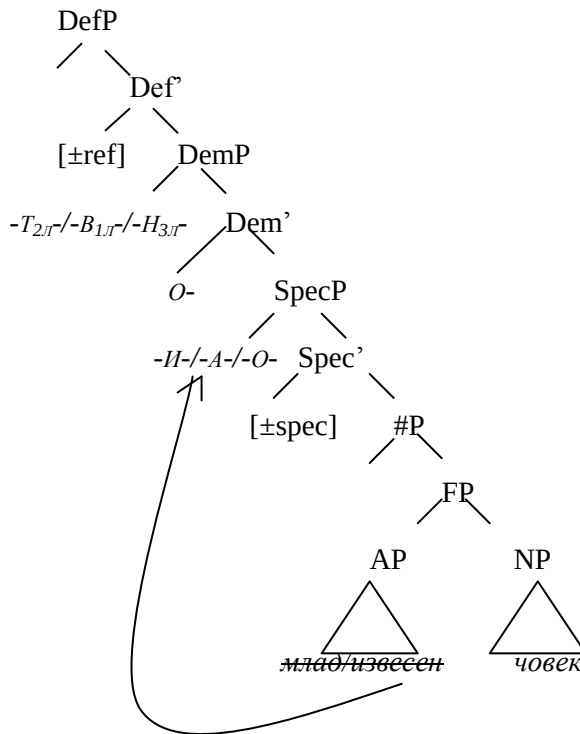
- (33) а. едни две жени (MJ)
 б. једне две жене (CJ), (ПЈ), (ТЈ)

(34)

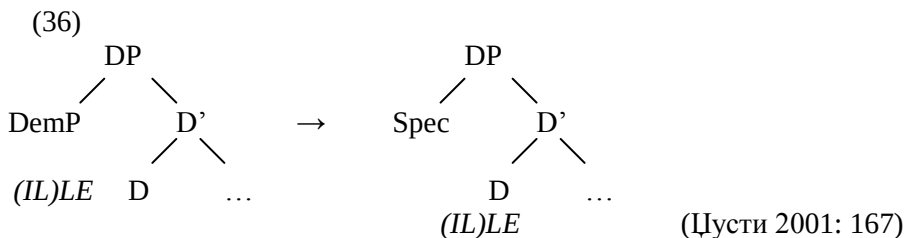

На нивото на SpecP се интерпретираат и неопределената замена *некој/неки* и придавките *одређени/одреден* и *извесни/извесен*, маркери на епистемичката дисталност од локуторот на референтот на номиналниот израз. Значи, придавките како *млад* се спојуваат во функционална проекција што „угостува“ редуцирани релативни клузи, и во CJ и во ПЈ во специфични и во определени контексти се качуваат до опишаната проекција за да го преземат белегот *-II-*, резултирајќи со подолгата форма, (35). Ист е случајот и со придавките *одређени* и *извесни*. По генерирањето како редуцирана релативна реченица, овие елементи задолжителната подолга форма и локутор-дисталната епистемички специфична семантика ја добиваат по движењето до Spec_SpecP.

(35)

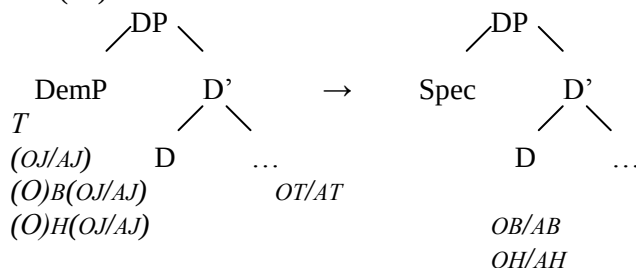
Во МЈ и ТЈ морфемата *-И-* се презема само во случај на генерирање определен член. Тогаш движењето на придавката се продолжува до DemP и понатаму до Def. Ова е во согласност со претпоставката на Џусти (2001) дека граматикализацијата на членот од демонстративот се случува како што е претставено во (36):

Приказот во (36) ја илустрира промената од двосложниот акцентоген демонстратив (IL)LE, кој се интерпретира како спецификатор на DP, до едносложниот член LE во управниот член на DP. Во еден број германски јазици, пак, се редуцира финалниот фрикативен елемент *-s/-t* на демонстративот. Нешто посложена е ситуацијата во МЈ и во ТЈ.

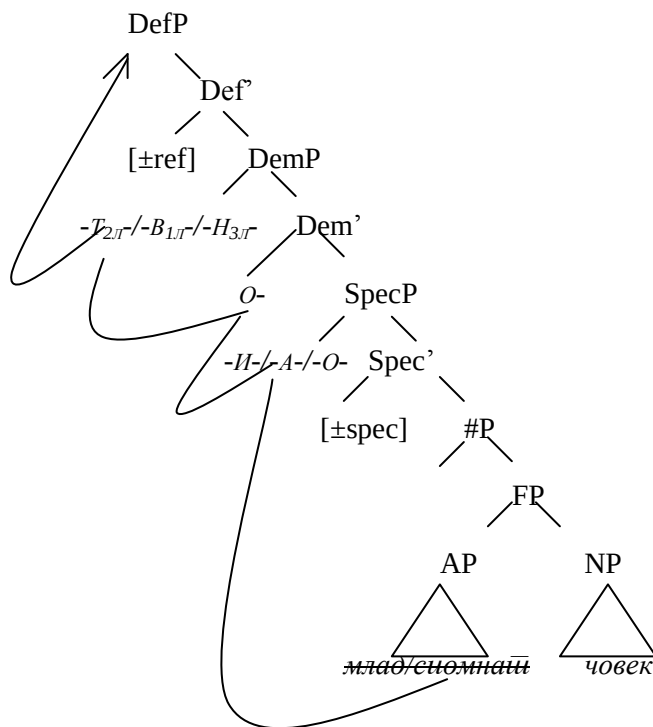
Демонстративите *T-/B-/H-* со акцентогениот елемент (*O*)-*OJ* имаат лексикална реализација во сите вариетети, *īoj/īaj/ovoј/ovaj/onoј/onaj*, но се граматикализираат во постпозитивен член во MJ и во TJL (in status nascendi!).

(37)

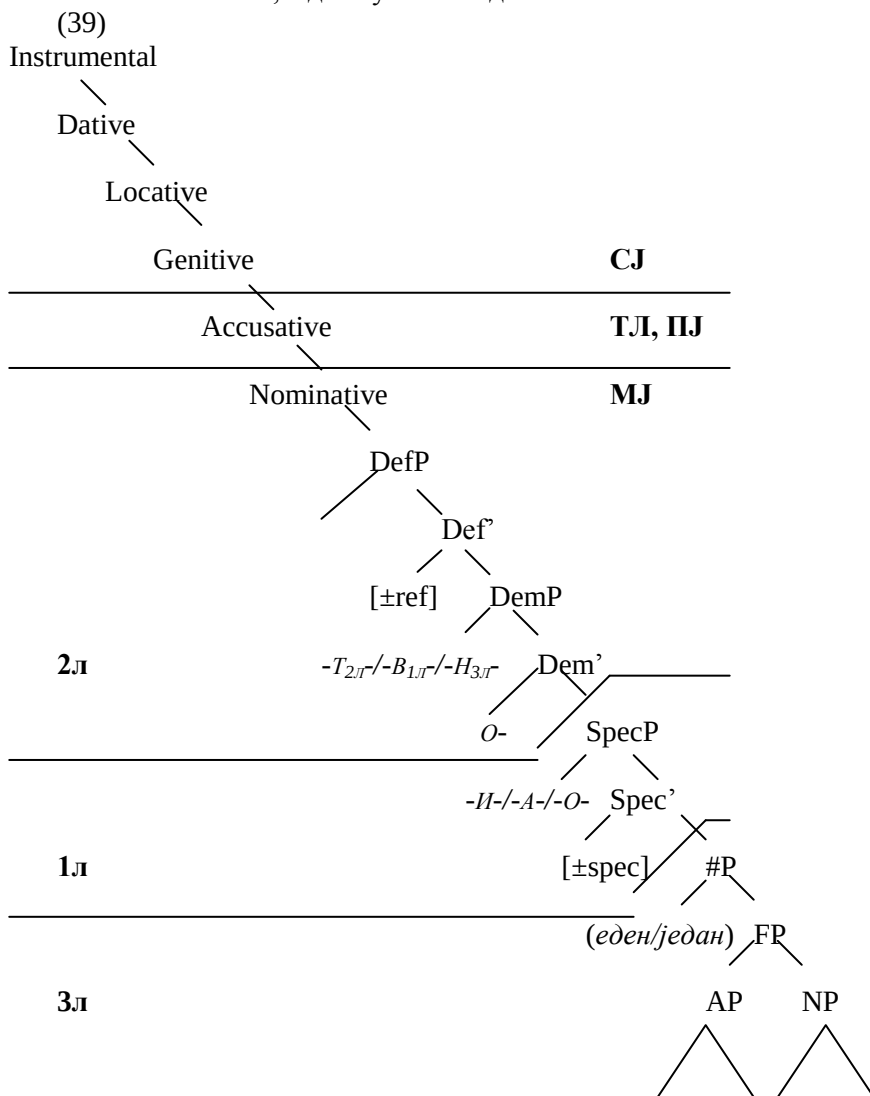

Есенција на морфолошки енкодираниот постпозитивен член во MJ и во TJL претставува способноста врзаната морфема да се закачи за „чекираниот“ белег на специфичност *-H-*, придружено со адекватна фонолошка редукција на акцентогениот материјал, слично како и во германските и романските јазици. По ова, целата акумулирана форма се движи до проекцијата за определителност, со задача да го „чекира“ белегот за референцијалност (старост во дискурсот), [$\pm$ ref]:

(38)

Од друга страна, во СЈ и во ПЈ експонентите $-T_{2л}/-B_{1л}/-H_{3л}$ не се врзуваат за сите класи морфеми како и во МЈ и во ТЈ, туку само за демонстративниот елемент (O)-AJ. Што се однесува на придавката *сѝоменуи*, споена како ИПМ, таа се качува до SpecP, го презема белегот на подолгата форма $-H/-A/-O-$ и понатаму се движи до DefP, без други акумулации, сè до падежниот сегмент на функционалната проекција. Во случајот на ПЈ и на ТЈ, движењето е возможно само до акузативот (дативот за личните заменки), додека во МЈ деривативното движење се реализира само до номинативот за неличните номинални елементи, а до акузативот/дативот за личните заменки.

Со ова се исцрпени сите можни придавски движења во MJ, CJ, TJ и PJ

5. **Заклучок:** Во оваа статија се обидовме да понудиме анализа и одговор на прашањата поставени во Станковиќ (2013), бидејќи емпириските факти сугерираат дека границата меѓу јазиците со и без категоријата член воопшто не е толку ригидна колку што хипотезира Корвер (1992) и Бошковиќ (2005, 2008, 2009, 2010) – набројаните разлики на централнобалканскиот јазичен терен не прават единствен сноп на изоглоси, а DP/NP-параметарот не успева да ја објасни големата јазична дивергенција на мал јазичен простор. Доколку DP-параметарот навистина постои, како е возможна структурната сличност меѓу CJ и TJ? Сите четири јазични вариетети имаат исто, словенско потекло и постојат на гранична територија со интензивни јазични контакти во текот на долги историски епохи (Отоманското Царство, Студената војна), па како е возможно тие системи да се разликуваат во погледот на постулираниот параметар? Која е причината за тоа само два од четирите системи (MJ и TJ) да имаат член?

Овие прашања добиваат логичен одговор со предложениот изделен DP-модел. Со негова помош е возможно деривирање номинални фрази модификувани со придавка во сите четири вариетети, вклучително и мал број стриктни правила за дистрибуција на (придавските) морфеми за специфичност $-И$ и определителност $-T_{2,r}/-B_{1,r}/-H_{3,r}$. Констатиравме дека CJ и PJ, вариететите со граматикализиран придавски аспект, со оваа категорија, всушност, ја маркираат епистемичката специфичност на референтот на номиналниот израз во однос на локуторот, првото лице, додека вариететите со граматикализиран определен и неопределен член, MJ и TJ, ја маркираат староста во дискурсот на денотатот од гледна точка на соговорникот, второто лице. Понудивме анализа на деривацијата на членуваните придавски форми што хекеловски⁴ ги илустрира и дијахрониските процеси на настанувањето на постпозитивниот член во MJ и во TJ. Покажавме дека природата на номиналните изрази во јазиците со и без категоријата член не е толку различна што да се неопходни посебни модели за нивна анализа. Во крајна линија, предноста на употребата на единствена униформна структура е задоволување на принципите на Окамовиот брич и онтолошкиот редукционизам, кои инсистираат на отфрлување на сите посложени модели со повеќе елементи и афирмација на што поедноставни модели што можат да анализираат поголемо количество емпириски факти.

⁴ Хекел ја заговарал биолошката теза дека онтогенезата е рекапитулација на филогенезата. Слично, Јакобсон забележува дека процесот на дезинтеграција на звучниот образец на заболениите од афазија е спротивен на процесот на усвојување на звучниот образец кај децата, кој се совпаѓа со историскиот развој на фонолошкиот систем на соодветниот јазик.

Литература

- Арсенијевић Бобан и Станковић Бранимир 2009: „Неодређени придевски вид у одређеним окружењима“, *Зборник радова са конгреса Српски језик, књижевност, уметност*, Књига 1, Српски језик у употреби, Крагујевац, 241–252.
- Белић Александар 1904: *Дијалекти источне и јужне Србије*, „Српски дијалектолошки зборник“, СКА, Београд, 1–715.
- Конески Блаже 1986: *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Скопје, 239.
- Станковић Бранимир 2010: „Члан у македонском језику и категорија придевог вида у српском језику“, *Годишњак за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу*, година XXIII, бр. 10, Филозофски факултет, Ниш, 487–496.
- Станковић Бранимир 2011: „Одређеност, партитивна специфичност, ад хок класе и придевски вид у српском језику“, *Годишњак за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу*, год. XXIV, бр. 11, Филозофски факултет, Ниш, 185–202.
- Станковић Бранимир 2012: „Топикот/фокусот, определителноста, специфичноста и членот во македонскиот јазик“, *Зборник од XXXVIII Научна конференција на XLIV Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 77–89.
- Станковић Бранимир 2013а: „Македонски јазик, југоисточните српски говори и DP/NP параметарот“, *Македонски јазик LXIV*, Институт за македонски јазик, Скопје, 137–147.
- Станковић Бранимир 2013б: „Прекардинални и посткардинални временски и просторни придеви у српском и бугарском језику“, *Зборник на трудови од конференцијата „Време и пространство в културата на българи и сърби“*, Издателство „Славена“, Варна, 185–205.
- Станковић Бранимир 2013в: „Придевски вид у српском језику – наука, норма и језичка реалност“, *Зборник радова са конференције „Наука и савремени универзитет 2“ – Наука и свет 3*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 207–218.
- Aljović Nadira 2002: „Long Adjectival Inflection in Serbo-Croatian“, *Recherches Linguistiques de Vincennes* 31, Saint Denis, 27–42.
- Bošković Željko 2005: „On the locality of left branch extractions and the structure of NP“, *Studia Linguistica* 59, Wiley-Blackwell, Oxford, 1–45.
- Bošković Željko 2008: „What will you have, DP or NP?“, *Proceedings of NELS* 37, University of Massachusetts, 101–114.
- Bošković Željko 2009: „More on the No-DP Analyses of article-less languages“, *Studia Linguistica* 63, Wiley-Blackwell, Oxford, 187–203.
- Bošković Željko 2010: „Phases beyond clauses“,

<http://web2.uconn.edu/boskovic/papers/FinalPotsdam.pdf>

- Caha Pavel 2009: *The nanosyntax of case*, PhD thesis, Faculty of Humanities, University of Tromsø.
- Caruso Đurđica Željka 2011: „In Support of DP-Analyses of Nominal Phrases in Croatian“, 9th European Conference on Formal Description of Slavic Languages, University of Göttingen, December 7–9.
- Caruso Đurđica Željka 2012: *The Syntax of Nominal Expressions in Articleless Languages: A Split-DP Analysis of Croatian Nouns*, PhD thesis, Universität Stuttgart.
- Christophersen Peter 1939: *The articles: A study of their theory and use in English*. Copenhagen: Munksgaard.
- Cinque Guglielmo 2010: *The Syntax of Adjectives: A Comparative Study*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Corver Norbert 1992: „Left branch extraction“, Proceedings of NELS 22, University of Massachusetts, 67–84.
- Despić Miloje 2011: *Syntax in the Absence of Determiner Phrase*, PhD thesis, University of Connecticut.
- Donnellan, Keith 1966: „Reference and definite descriptions“. *Philosophical Review* 77, 281–304.
- Friedman Victor 1993: „Macedonian“, во: Bernard Comrie & Greville Corbett (eds.), *The Slavonic Languages*, London, 249–305.
- Giusti Giuliana 1993. *La Sintassi dei Determinanti*. Unipress: Padova.
- Giusti, Giuliana 1994. „Enclitic articles and Double Definiteness: A Comparative Analyses of Nominal Structure in Romance and Germanic“. *The Linguistic Review* 11: 231–255.
- Giusti Giuliana 1996. „Is there a FocusP and TopicP in the Noun Phrase Structure?“. *University of Venice Working Papers in Linguistics* 6–2: 105–128.
- Giusti Giuliana 1997. „The Categorical Status of Determiners“. In *The New Comparative Syntax*, edited by L. Haegeman. Harlow: Addison Wesley Longman: 95–123.
- Giusti Giuliana 2005. „At the Left Periphery of the Romanian Noun Phrase“. In *On Space and Time in Language*, edited by M. Coene and L. Tasmowski. Cluj: Clusium.
- Haegeman Lilliane 1994: „DP-Periphery and Clausal Periphery: Possessor Doubling in West Flemish“, во: Adger, D., Cat, C., de Tsoulas, G. (eds.) *Peripheries*. Kluwer, Dordrecht, 211–240.
- Heim Irene 1983: „File Change Semantics and the Familiarity Theory of Definiteness“, печатено во: Portner, P. & Partee, B. (eds.) *Formal Semantics: The Essential Readings*, Blackwell Publishing, 2002. 223–248.
- Leko Nedžad 1999: „Functional categories and the structure of the DP in Bosnian“, во: Dimitrova-Vulchanova, M., Hellan, L. (Eds.) „Topics in South Slavic Syntax and Semantics“. Amsterdam: John Benjamins, 229–252.

- Progovac Ljiljana 1998: „Determiner phrase in a language without determiners“, *Journal of Linguistics* 34, Cambridge University Press, 165–179.
- Russell Bertrand 1905: „On denoting“. *Mind* 14: 479–493.
- Runić Jelena 2013: „Cliticization Phenomena in languages ‘on the border’“, *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics*, Volume 19, Issue 1, *Proceedings of the 36th Annual Penn Linguistics Colloquium*.
- Rutkowski Pavel, Progovac Ljiljana 2005: „Classification projection in Polish and Serbian: The position and shape of classifying adjectives“. Steven Franks, Frank Y. Gladney, and Mila Tasseva-Kurktchieva, eds. *Formal approaches to Slavic linguistics 13: The South Carolina meeting*. Ann Arbor, MI: Michigan Slavic Publications, 289–299.
- Stanković Branimir 2014: „Arguments for DP-analyses of Serbo-Croatian nominal expressions“, in: (eds.) Veselovská Ludmila and Markéta Janebová, „Nominal Structures: All in Complex DPs“, *Olomouc Modern Language Monographs* Vol. 2, Palacký University, Olomouc, Czech Republic, 29–48. <http://olinco.upol.cz/assets/olinco-2013-monograph.pdf>
- Stanković Branimir 2014 (во печат): „A third type of adjective modification? An evidence for DP in Serbo-Croatian?“. Paper presented at OLINCO (Olomouc Linguistics Colloquium), Olomouc, Czech Republic.
- Starke Michal. 2005. *Nanosyntax class lectures*. Spring 2005, University of Tromsø.
- Trenkić Danijela 2004: „Definiteness in Serbian/Croatian/Bosnian and some implications for the general structure of the nominal phrase“, *Lingua* 114, Elsevier, 1401–1427.
- Zlatić Larisa 1998: „Slavic Noun Phrases are NPs not DPs“, *Workshop on Comparative Slavic Morphosyntax*, Bloomington, Indiana.

Summary

The paper offers a uniform split-DP model for analyzing nominal phrases modified by adjectives in Macedonian (ML), Serbian language (SL), as well as the prizrensko-južnomoravski (PJ) and timočko-lužnički dialect (TL), both located in the south-east of Serbia. While ML and TL have a grammaticalized definite article, but make no distinction between the definite and indefinite adjective aspect, the situation in SL and PJ is reverse. This makes the four varieties ideal for contrasting languages with and without articles. Following Stanković (2013) and *contra* Bošković (2005, 2008, 2009, 2010), we show that the proposed nanosyntax model can account for all the differences in morphosyntax, syntax and semantics of adjectives in the four varieties, in line with the principle of Occam’s razor and the demanding for ontological reductionism.

811.163.3'373.23

Изворен научен труд

Љубица Станковска¹

ПРИКАЗ НА НЕПОЗНАТИ ЛИЧНИ ИМИЊА

Апстракт: Во статијата се изложуваат дванаесет непознати сложени лични имиња што се содржат во основата на различни топоними распространети на македонскиот јазичен ареал. Повеќето од нив немаат свој пандан во антропонимијата на словенските јазици. Нивната структура и семантика се објаснува врз основа на споредбено проучување на сродноста на базичните составни делови на досега потврдени словенски сложени антропоними. Со обзир на староста на топонимите, нема да претераме ако тврдиме дека разгледуваните лични имиња се приопштуваат кон најстарите антропоними во целокупниот словенски антропомастикон.

Клучни зборови: лично име, антропоним, антропонимија, топоним, топонимија, ојконим, македонски јазик.

БЕЛМУЖ. Во атарот на селото Сетоле (Тетовско) една месност со ливади и пасиште, што се наоѓа на Шар Планина, се вика *Белмуш*. Во монографијата за Полог Ј. Трифуноски оваа месност ја забележал во обликот *Белмуш* (Трифуноски 1976: 339), а од И. Петрушевски топонимот погрешно се предава како *Бел Муш* (Петрушевски 1999: 15). Дијалектната форма *Белмуш* настанала од постарото име *Белмуж* со обезвучување на крајниот консонант *ж* во *ш*. Локалитетот *Белмуш* < *Белмуж* првпат се споменува во грамотата на царот Душан од 1347–1348 година со која се подаруваат имоти на манастирот Св. Архангели Михаил и Гаврил кај Призрен каде што е запишано: *оуџ рѣкоу на срѣдню планиноу, н оуџ брьдо планине по дѣлоу на бѣльмоуџьџь, н планина ранестъџь* (Мошин 1980: 393).

Топонимот *Белмуш* < *Белмуж* е елиптично име со посесивно значење кое е добиено со супстантивизација на придавката од некогашната бинарна синтагма **Белмуж* < **Бѣлмѣжъ* (*Дол, Рид*), чијашто придавска компонента е образувана од личното име *Белмуж* со придавскиот суфикс -ѣ, палаталната варијанта на исчезнатиот придавски суфикс -ѣ кој се карактеризира со посевното значење (Станковска 2002: 31). Замената на вокалот *ѣ* > *е* и на

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје.

носовката од заден ред **Ж** со *y* се регуларни појави во тетовскиот говор. Второто име за истиот локалитет, како што се дознава од наведениот запис од XIV век, било *Белмужец*. Топонимот *Белмужец* < **Бѣльмоужьць** претставува топонимско-структурно образување кое е произведено, исто така, од придавската синтагма **Белмуж* < **Бѣлмѣжъ* (*Дол, Рид*), но при неговата деривација придавскиот член **Белмуж* < **Бѣлмѣжъ*, по отпаѓањето на именскиот дел од составот, прикажан со термините *дол* или *рид*, се супстантивизирал со суфиксот *-ец* < *-ьць* (Станковска 1983: 20). Семантиката на топонимите *Белмуж* и *Белмужец*, може да се изрази со дефиницијата ‘дол или рид кој му припаѓа на Белмуж или каде што живее Белмуж’. Во средниот век двете имиња на истоимениот локалитет *Белмуж* и *Белмужец* се употребувале едновременно, но од структурна гледна точка постаро име од нив е името *Белмуж*, иако тоа не е потврдено во историските пишани извори. Идентично име е оронимот *Балмаш* – рид или врв и село во околината на градот Калоња во Албанија (Цвијић 1911: 979). Дијалектната форма *Балмаш* настанала со замена на вокалот **ѣ** > *a* и на носовката **ж** > *a* во говорот на тогашното македонско население, како и со обезвучувањето на крајниот консонант *ж* во *ш*.

Личното име *Белмуж* < **Bělmъžь* е двочлено име кое е составено од морфемите *Бел-* и *-муж*. Морфемата *бел-* е еднаква на придавката *бел* од стсл. **бѣлъ** < прасл. **bělъ*, а морфемата *-муж* потекнува од стсл. именка **мѣжъ** ‘маж, сопруг, човек’ < прасл. **mъžь*. Во старословенско-македонскиот речник лексемата **мѣжъ** е наведена со значењата ‘маж, сопруг, човек’ (Десподова 1999: 241). Личното име *Белмуж* е посведочено во антропонимијата на српскиот јазик, а се содржи во основата на презимето или патронимот *Белмужевић* (Јовановић 1987: 664–667). Во македонскиот антропонимиски фонд со морфемата *бел-*, која, обично, се употребува како прв член во составот на сложените антропоними, се среќаваат личните имиња *Белдед*, *Белимер*, *Белобрад*, *Белоглав*, *Беломир*, *Белослав* (Станковска 1992: 36–37). Морфемата *маж-/маж*, којашто претставува фонетска варијанта на морфемата *-муж* (со замена на носовката **ж** > *a*) се содржи во составот на двочлените имиња *Мажовић*, *Будимаж* и *Бучимаж* кои се наоѓаат во основата на топонимите: *Мажучишћ* – село во Прилепско (Станковска 1985: 63), *Будимаж* – пасиште во атарот на селото Слп (Велешко), кое се вика и *Будимош* (Филиповић 1935: 544), *Будимаш* – врв на планината Дрен, висок 1918 м (Прилепско), чиешто име со формата *Бадимаш* е внесено на

географската карта од 1955 година (Петрушевски 2001: 21) и *Бучимаи* – село во Охридско (Албанија) (Станковска 2002: 63, 69).

Сложени лични имиња во чијшто состав влегува морфемата *бел-* се присутни во антропонимијата на јужнословенските јазици, сп. срп. *Белибор*, *Белослав*, *Белочај* (Грковић 1977: 34–35), хрв. *Bjelislav*, *Bjelomir* (Šimundić 1988: 35), буг. *Беловид*, *Беломир*, *Белослав* (Заимов 1988: 17–18). Лични имиња образувани со антропонимиската база *муж-/муж* поретко се среќаваат во антропонимијата на словенските јазици, сп. срп. *Мужбраји*; *Црномуж* (Грковић 1977), *Драгмуж* (Грковић 1983: 61), *Радмуж* (Пешикан 1986: 96), хрв. *Mižan*, *Miško* (Šimundić 1982: 278), словен. *Radomož*, заложено во основата на топонимот *Radomožci* (Košmrlj 1970: 102).

БУДОХОР. Личното име *Будохор* се чува во основата на ојконимот *Будохор* – село во Правишко (Грција), регистрирано од В. К'нчов со формите *Подохоръ* и *Будохоръ* (К'нчовъ 1900: 201). Ојконимот *Будохор* е метонимиско име и е пренесено од некој постар ороним или хидроним **Будохор*. Топонимот **Будохор* претставува елиптично име со посесивно значење кое е произведено со поименчување на адјективот од некогашната синтагматска формација **Будохоръ < *Будохоръјъ* (*Рид*, *Поџок*), чијшто адјективен член е образуван од личното име *Будохор* со стариот веќе непродуктивен придавски суфикс *-јъ* кој се одликува со посесивното значење (Станковска 2002: 63). Гласот *j* од придавскиот суфикс *-јъ* извршил смекнување на претходниот консонант *p'*, а подоцна оваа мекост на *p* била отклонета (Конески 1965: 54). Значењето на топонимот **Будохор* може да се дефинира како 'рид или поток кој му припаѓа на Будохор или каде што живее Будохор'.

Личното име *Будохор < *Budohorъ* е двочлено име кое е образувано од составните делови: *Будо-* и *-хор*. Морфемата *Будо-* потекнува од коренот *буд-* од стсл. глагол *боудѣти* 'буди', кој по потекло е стар каузативен облик од стсл. глагол *бѣдѣти*, *бѣждѣ* 'бдее, не спие' (Bezlaј 1976: 52), а морфемата *-хор* е од корен *хор-* кој води потекло од прасл. глагол **horѣти* 'боледува'. Во македонската антропонимија со морфемата *буд-/буд* се образувани, на пример, личните имиња *Будимир*, *Будислав*, *Будмир*, посведочени непосредно во нашиот именски репертоар (Станковска 1992: 52–53) и личните имиња *Варбуд*, *Желобуд*, засведочени во основата на ојконимите: *Варбужда* – исчезнато село во Хрупишко (Грција), регистрирано во турскиот пописен дефтер за нахијата Хрупишта од 1568/69 година (Стојановски 1997: 549) и *Желобуд* – исчезнато село во Дебарско. Хипокористичното име *Хоро*, кое е изведено од некое сложено име од типот на *Будохор*, *Хоробор*, се наоѓа во основата на ојконимот *Орово* – село во Леринско (Грција), чијашто постара форма е *Хорово* (Станковска 1997: 202).

Во антропонимијата на другите словенски јазици, исто така, се среќаваат сложени антропоними во чијшто состав се содржи морфемата *буд-/буд*, сп. срп. *Будивој*, *Будимир*, *Будислав* (Грковић 1977: 47), буг. *Будимир*, *Будислав* (Заимов 1988: 39), чеш. *Budihost*, *Budimír*; *Dobrobud*, *Milobud* (Svoboda 1964: 72), пол. *Nasiebud*, *Nieprzebud* (Malec 1971: 65), струс. *Дороџобуд*, посведочено во ојконимот *Дороџобуж* (Роспонд 1972: 34). Морфемата *хор-/хор* поретко е одразена во антропонимијата на словенските јазици, сп. чеш. **Chořěl'ut* (Svoboda 1964: 95), пол. *Gostochor*, *Latochor*, посведочено во топонимите *Gostochorza*, *Latochorzewo* (Bańkowski 1984: 135), струс. *Хоробор*, заложено во основата на топонимот *Хоробор* (Роспонд 1972: 65).

ВРГОСТ. Личното име *Vr̥goscī* е засведочено во основата на ојконимот **Vr̥goш* – село во околијата на градот Аргирокастро (Албанија). Во турскиот дефтер за вилаетот Аргирокастро од 1431 година името на селото е напишано во обликот *Vergos* (Inalcik 1954: 9). Ние предлагаме името на селото да се реконструира со формата **Vr̥goш*, иако, како што покажува самиот запис, во периодот на спроведувањето на пописот тоа гласело *Верџош* затоа што во говорот на тогашното македонско население вокалното *р* се заменило со *ѣр*. Името на селото **Vr̥goш* е метонимиско образување кое е преземено од име на некој друг објект што се именувал како **Vr̥goш*, дијал. **Верџош*. Првобитната форма на топонимот била **Vr̥goшii*, дијал. **Верџошii*, а подоцнежниот лик настанал со отпаѓање на консонантот *ii* од крајната консонантска група *-шii*. Топонимот **Vr̥goшii* претставува елиптично име со посесивно значење, а потекнува од првобитната бинарна синтагма **Vr̥goшii < *Vr̥goшiiъ* (*Извор*, *Врв*), чијшто придавски член е образуван од личното име *Vr̥goscī* со посесивниот придавски суфикс *-jъ* (Станковска 2002: 101). При извршувањето на оваа деривациска постапка суфиксот *-jъ* извршил јотување на претходната консонантска група *cīi* во *шii*. Семантиката на топонимот **Vr̥goш* може да се дефинира како ‘извор или врв што му припаѓа на Вргост или каде што живее Вргост’.

Личното име *Vr̥goscī < *Vr̥gostъ* е скратено име од засега непотврденото име **Vr̥gožoscī < *Vr̥gogostъ*. Овој антропоним претставува двочлено име кое е обликувано од морфемите *Vr̥go-* и *-žoscī*. Морфемата *Vr̥go-* потекнува од коренот *вр̥g-* од стел. глагол *вр̥гшти* (сљ), *вр̥гж* (сљ) со значење ‘фрли, метне, стави, постави’ кој води потекло од прасл. **verg-ti*, **v̥rgo*, сп. словен. *vreči* ‘фрли, метне’, срп. *вр̥ћи* ‘фрли, стави, постави’, хрв. *vr̥ći* ‘фрли, стави, постави’, буг. *въргам* ‘фрли’, рус. *от-вергнуть* ‘отфрли, оттурне’ (Skok 1973: 621; Bezlaј 2005: 355; БЕР 1971: 210). Во старословенско-македонскиот речник е наведен глаголот *вр̥гшти* (сљ), *вр̥гж* (сљ) со значењето ‘фрли’, како и глаголската именка *вр̥жѣнне* ‘фрлање’

(Десподова 1999: 57–58). Морфемата *-ḡosīī* потекнува од стсл. именка *гостѣ* ‘гост(ин)’, со постаро значење ‘туѓинец, дојденец во одредена заедница’ (Skok 1971: 595).

Во атарот на селото Нивичани (Кочанско) една месност со пасиште и суводолица се вика *Врѣ̀̀̀дол*. Неговото име заправо иде од дводелното име *Врѣ̀̀̀ов Дол*. Основата на придавскиот член *Врѣ̀̀̀ов* од синтагмата *Врѣ̀̀̀ов Дол* е изведена од личното име *Врѣ̀̀̀о* со посесивниот суфикс *-ов*, а именскиот член *Дол* е еднаков на географскиот термин *дол*. Личното име *Врѣ̀̀̀о* е скратено име од антропонимот *Врѣ̀̀̀осīī* < **Врѣ̀̀̀оḡosīī*, или е образувано со суфиксот *-о* од коренот *Врѣ̀̀̀-*. Хипокористикот *Врѣ̀̀̀о* се содржи и во основата на презимињата *Врѣ̀̀̀ов*, *Врѣ̀̀̀овска*, *Врѣ̀̀̀оски*, а презимињата *Врѣ̀̀̀левски* и *Врѣ̀̀̀лески* се изведени од личното име *Врѣ̀̀̀ле*, образувано од името *Врѣ̀̀̀о* со суфиксот *-ле*. Во ономастичките речници личните имиња *Врѣ̀̀̀о* и *Врѣ̀̀̀ле* се третираат како прекари настанати од именката *врѣ̀̀̀а* ‘цумка, јазол’ (Иванова 1996: 105; Стаматоски 1994: 222). Женското лично име *Врѣ̀̀̀ина* е забележено во турските пишани извори од XVI век. Имено, со спроведениот попис од 1570 година во селото Леуново, што припаѓало на нахијата Мелник е попишана „*вдовица Врѣ̀̀̀ина*“ (Стојановски 1985: 52).

Во именикот на бугарскиот јазик се посведочени личните имиња *Вѣ̀̀̀рга*, *Вѣ̀̀̀рган*, *Вѣ̀̀̀гин*, *Вѣ̀̀̀го*, *Вѣ̀̀̀гул* (Заимов 1988: 58). Ј. Заимов при објаснувањето на значењето на името *Вѣ̀̀̀рга*, кое го зема како примарно име, вели дека името *Вѣ̀̀̀рга* може да е добиено од апелативот *вѣ̀̀̀рга* ‘тврд израсток на стеблото на дрво, врга’, а неговото значење би било ‘да биде јак, здрав како врга’ или од глаголот *(х)вѣ̀̀̀ргам* ‘префрлува, префрли; поставува, постави, напушта, остава (дете)’. Во антропонијата на српскиот јазик е посведочено личното име *Поврѣ̀̀̀жен* кое авторот го изведува од *Поврѣ̀̀̀-* (Гошић 1987: 307). Наведениот пример недвосмислено укажува дека постоело сложено име **Поврѣ̀̀̀* < **Povrgъ*, обликувано со префиксот *йо-* и коренот *-врѣ̀̀̀* во улога на втора компонента во составот на името.

Во антропонијата на македонскиот јазик морфемата *ḡosīī/-ḡosīī*, која се јавува како прва и како втора компонента, се манифестира со поголема продуктивност во образувањето на сложените антропоними. Морфемата *ḡosīī/-ḡosīī* се јавува во составот на личните имиња: *Госīīмир*, *Госīīомир*, регистрирано во XII век (Станковска 1992: 80), *Госīīивар*, *Госīīивий*, *Делḡosīī*, *Желеḡosīī*, *Милоḡosīī*, *Хоīīоḡosīī*, зачувани во основата на ојконимите: *Госīīивар* – град во Република Македонија (Заимов 1975: 204; Станковска 1995: 71), *Госīīивийиѝе* – село во околијата на градот Премети (Албанија) (Станковска 2002: 114), *Делḡошїѝе* – село во Леринско (Грција), *Желеḡошїѝ* – село во областа Арта (Грција), *Милоḡошїѝа* – град во областа Тесалија (Грција) (Vasmer 1941: 58, 101), *Хоīīоḡошїѝа* – исчезнато село во Валовишко (Грција) (Станковска 1992а: 77–78) и други.

Во антропонимијата на словенските јазици морфемата *žosī-/žosī* се одликува со голема фреквенција, сп. срп. *Госићидраг*; *Миложосић*, *Радожосић* (Грковић 1977), хрв. *Dobrogost*, *Rudigost*, *Slavogost* (Šimundić 1983: 195), словен. *Ča(je)gostь*, зачувано во топонимот *Čagošče*, **Dražigostь*, посведочено во топонимот *Dražgoše* (Snoj 2009: 126), буг. *Гостиљуб*, *Гостовой*; *Белогост* (Заимов 1988), чеш. *Hostírad*, *Hostivít*; *Belehost* (Svoboda 1964: 76, 267), пол. *Goś(ci)lub*, *Gościrad*; *Lubogost*, *Milogost* (Malec 1971: 87).

ДОМОВИТ. Личното име *Домовиѿ* се наоѓа во основата на ојконимот *Домовишта* – село во Населичко (Грција). Селото *Домовишѿ*а првпат е регистрирано во турскиот пописен дефтер за Леринската нахија од 1481 година каде што се предава со формата *Домовишѿе* (Соколоски 1973: 440), а во истиот облик е предадено и во пописните дефтери за Леринската нахија од 1545 и 1568 година (Соколоски 1978: 235). Од В. К’нчов името на селото е запишано со формата *Домовища* (К’нчов 1900: 272), а Т. Х. Симовски го забележал со формите *Домовишѿа* и *Домавишѿа* (Симовски 1998: 337). При нашата анализа ние се определивме за формата *Домовишѿа*, бидејќи така е запишано името на селото во XV век, но не ја исклучуваме можноста постара форма на името да е *Домавишѿа* која истовремено била во употреба кај месното население. Името на селото *Домовишѿа* е посесивно име во елиптична форма кое е создадено со поименчување на адјективот од првобитната бинарна синтагма **Димовишѿа (Вѿсь)*, чијшто адјективен член е образуван од личното име *Домовиѿ* со формата за ж.р. *-ја* од придавскиот суфикс со посесивно значење *-јѿ* (Станковска 2002: 137–138). Притоа, гласот *ј* од суфиксот *-јѿ* извршил смекнување на крајниот консонант *ѿ* во *шѿ*. Семантиката на ојконимот *Домовишѿа* може да се дефинира како ‘вѿсь, т.е. село, што му припаѓа на Домовит, односно каде што живее Домовит’.

Двочленото име *Домовиѿ* < **Domovítь* е составено од морфемата *домо-* која потекнува од стсл. именка *домѿ* < прасл. **domъ* со значење ‘куќа, дом’ и од морфемата *-виѿ* која води потекло од прасл. именка **vítь* ‘господар, моќник’. Во Речникот на личните имиња кај Македонците се нотирали личните имиња *Дом*, *Доман*, *Доме*, *Домо*, *Доман*, *Домил*, *Домле*, *Домне*, *Домол* (Станковска 1992: 101). Со морфемата *виѿ-/виѿ* кај нас се засведочени двочлените имиња *Виѿомир*, *Виѿослав*; *Добровиѿ*, регистрирано во XI век, *Драг’овиѿ*, документирано во VII век, *Љубовиѿ*, *Радовиѿ*, *Самовиѿ* (Станковска 1992).

Во антропонимијата на словенските јазици морфемата *домо-*, која се јавува и во варијантата *дома-*, обично се употребува како прва компонента во составот на композитните имиња, сп. срп. *Домаслав*, *Домољуб* (Грковић 1977: 80), *Доманеѿ*, се чува во основата топонимот *Доманеѿ*, денес *Даманек/Доманек* (Призренско) (Пешикан 1986: 62), буг. *Домарад*, *Домослав* (Заимов 1988: 92), хрв. *Domagoj*, *Domamir*, *Domoljub* (Šimundić 1988: 80–81),

словен. **Domožalъ*, засведочено во основата на топонимот *Domžale* (Snoj 2009: 118), чеш. *Domabor, Domamil, *Domažil, Nedoma* (Svoboda 1964: 74–75), струс. *Домагосѣ*, што е вградено во топонимот *Домагош* (Роспонд 1972: 64), *Domater, Domoslav* (Skulina 1974: 13), *Доможур* (Веселовский 1974: 99), пол. *Domabor, Domarad, Domasław* (Malec 1971: 82). Морфемата *виѣ/-виѣ*, исто така, се употребува во образувањето на двочлените имиња во словенските јазици, сп. срп. *Виѣодраџ, Виѣомир; Драџовиѣ* (Грковић 1977), буг. *Витомер, Витослав; Драговит*, (Заимов 1988), хрв. *Vitomil, Vitoslav* (Šimundić 1988: 365–366), чеш. *Vitmír, *Vitorad; Hostivít, Sěmovít* (Svoboda 1964: 91), пол. *Witomysł, Witorad; Miłowit, Trzebowit* (Malec 1971: 124).

ЈАДОМИР. Во Кончанскиот практик од 1366 година, со кој се подаруваат имоти, заедно со манастирската црква Свети Стефан во Конча, на манастирот Хиландар, е забележен топонимот *Јадомирова Нива* (Радовишко), чиешто име е запишано во инверзија: *нива Јадомирова* (Соловјев 1955: 91). Топонимот *Јадомирова Нива* претставува дводелно име во кое првиот член е претставен со придавката *Јадомирова*, образувана со формата за ж.р. *-ова* од посесивниот придавски суфикс *-ов*, а вториот член *Нива* е еднаков на именката *нива*. Во основата на придавката *Јадомирова* од синтагмата *Јадомирова Нива* лежи личното име *Јадомир*. Значењето на топонимот *Јадомирова Нива* е ‘нива која му припаѓа на Јадомир’.

Личното име *Јадомир* < **Ēdomirъ* претставува двоосновно име составено од составните делови *Јадо-* и *-мир*. Морфемата *јадо-* води потекло од стсл. именка *ѣдъ* ‘храна’ или од именката *јад* со значење ‘гнев, бес, лутина’ кое потекнува од прасл. *ědъ*, чиешто потекло некои етимолози го доведуваат во врска со ие. *ēd-* ‘јаде’ со преносно значење ‘јаде (се), јадосува (се), измачува (се)’ (Skok 1971: 743; Bezlaј 1976: 216). Морфемата *-мир* потекнува од стал. *миръ* ‘мир, спокојство’ < прасл. **mirъ* (Bezlaј 1982: 185). Во нашата антропонимија се познати личните имиња *Јадомир* и *Јадовар*, посведочено во основата на ојконимот *Јадоарце* – село во Тетовско (Станковска 1992: 133). Во антропонимијата на бугарскиот јазик е забележено името *Јадомир* (Заимов 1988: 250).

Антропонимиската база *мир/-мир* се одликува со голема продуктивност во образувањето на сложените лични имиња како во македонската антропонимија, сп. *Мирбил, Миротлав, Миротљуб, Мирослав; Беломир, Боримир, Видимир, Десимир, Миомир* и други (Станковска 1992), така и во антропонимијата на другите словенски јазици, сп. срп. *Миродар, Миродраџ; Боџомир, Врѣѣимир, Првѣимир* (Грковић 1977), хрв. *Mirislav, Miroljub; Miomir, Stadoimir* (Šimundić 1988), буг. *Миродан, Мирослов; Божимир, Канимир, Селимир* (Заимов 1988), чеш. *Bohumír, Dluhomír, L'udomír* (Svoboda 1964: 81), пол. *Mirogniew, Mironieg; Bedomir, Dalemir, Prosimir* (Malec 1971: 97).

ЉУТОВЕС. Старото заборавено име *Љуѿовес* се содржи во основата на ојконимот *Љуѿовес* – исчезнато село во Струмичко. Името на селото *Љуѿовес* е забележено во Душановата грамота од 1346 година со која се подаруваат имоти на манастирот Хиландар, а таму стои: **Н СЕЛНШТЕ КОКАЛНО ЛЮТОВЕСЬ...** (Новаковић 1912: 433). Ојконимот *Љуѿовес* претставува метонимиско образување, а е преземено од некој постар хидроним или ороним **Љуѿовес*. Топонимот **Љуѿовес* е елиптично име кое настанало со супстантивизација на придавката од првобитната бинарна конструкција **Љуѿовес < *Љуѿовесь (Поѿок, Рид)*, чијашто придавска компонента е образувана од личното име *Љуѿовес* со посесивниот придавски суфикс -ѿ (Станковска 1983: 224). Значењето на топонимот **Љуѿовес* може да се дефинира како 'поток или рид кој му припаѓа на Љутовес или каде што живее Љутовес'.

Личното име *Љуѿовес < *L'utověsъ* претставува двочлено име составено од морфемата *љуѿо-* која потекнува од стсл. придавка *лютъ* 'строг, остар, лут' < прасл. **l'utъ* и од морфемата *-вес* од коренот *вес-* кој потекнува од стсл. глагол *вѣстити* 'навестува, покажува'. Во старословенско-македонскиот речник се нотирали зборовите: глаголот *вѣстити*, *вѣщж* 'навестува, покажува', придавката *вѣстъ* 'познат' (*вѣсто естъ* 'е познато') и именката *вѣстъ* 'вест' (Десподова 1999: 79–80).

Сложени имиња во чијшто состав се содржи морфемата *љуѿи/-љуѿи* се потврдени во антропонимијата на другите словенски јазици, сп. срп. *Љуѿимир*, *Љуѿомир* (Грковић 1977: 123–124), словен. **Ljutomysl* (Košmrlj 1970: 109), буг. *Лютовой*, *Лютогняв* (Займов 1988: 144), чеш. *L'utobor*, *L'utomil*; *Bolel'ut*, *Sel'ut*, луж. *L'tobor* (Svoboda 1964: 78), пол. *Lutognew*, *Lutomir*; *Bolelut*, *Dobielut* (Malec 1971: 93–94). Во антропонимискиот фонд на македонскиот јазик се познати личните имиња *Љуѿовој*, регистрирано во XI век, *Љуѿоѓнев*, *Љуѿомир* (Станковска 1992: 169–170). Морфемата *-вес* е слабо застапена во составот на сложените лични имиња. Во антропонимискиот фонд на чешкиот јазик е потврдено личното име **Radověs* (Svoboda 1964: 90).

НЕДОМИСЛ. Антропонимот *Недомисл* се крие во основата на микропонимот *Недомисла*, дијал. *Нидѿмисл'а* – нива во атарот на селото Куманичево (Кавадаречко). Микропонимот *Нидѿмисл'а* потекнува од постарата форма **Недомишља* која претставува посесивно име во елиптична форма, добиено со супстантивизација на придавката од првобитната синтагматска формација **Недомишља < *Недомишлја (Нива)*, чијшто придавски член е образуван од личното име *Недомисл* со формата за ж.р. -ја од посесивниот придавски суфикс -ѿ (Станковска 2002: 267). Притоа, гласот *j* од

суфикост *-јѣ* извршил јотување на консонантската група *сл* од личното име *Недомисл* во *шѣ*. Дијалектната форма на микротопонимот *Нидѡмисл'а* е резултат на извршената редукција на неакцентираниот вокал *е* во *и*, што е регуларна појава во кавадаречкиот говор, а под дејство на аналогијата се извршила замената на гласот *ш* од првобитната форма со *с*. Семантиката на микротопонимот *Нидјамисл'а* може да се дефинира како 'нива која му припаѓа на Недомисл'.

Личното име *Недомисл* претставува антропонимиска варијанта од постарото име *Недамисл* < **Nedamyslъ* и претставува сложено име составено од три дела, и тоа од морфемата *не-*, рамна на честицата *не* < стсл. *нѣ*, од морфемата *-да-*, која потекнува од коренот *да-* од стсл. глагол *дати* 'дава' и од морфемата *-мисл* од стсл. глагол *мѣслѣти* 'мисли' или од именката *мѣслъ* 'мисол'. Во хравтската антропонимија е потврдено личното име *Nedamisl* (Šimundić 1982a: 231). Во чешката антропонимија е засведочено личното име *Nedachleb*, кое се наоѓа во основата на топонимот *Nedachlebice* (Hosák 1980: 125), а во полската топонимија е посведочено сложеното име *Niedamir*, заложено во основата на топонимот *Niedamirz* (Nieckula 1965: 107). Во антропонимискиот фонд на бугарскиот јазик се наведени личните имиња *Недомер*, *Недомир* од старото *Недамир* (Заимов 1988: 166).

ПОНЕГ. Личното име *Понеѡ* се крие во основата на топонимот *Понеш* – месност под нивје во атарот на селото Черешница, Костурско (Грција). Сегашната форма на топонимот *Понеш* е создадена од постарото име **Понеж* како резултат на обезвучувањето на крајниот консонант *ж* во *ш* во говорот на месното население. Топонимот **Понеж* е елиптично име со посесивно значење кое настанало со супстантивизација на придавката од првобитната атрибуциска синтагма **Понеж* < **Понежъ* (*Дол*, *Рид*), чијшто придавски член е образуван од личното име *Понеѡ* со придавски суфикс *-јѣ* (Станковска 2002: 308). Консонантот *ж* во топонимот **Понеж* е добиен со јотување на крајната согласка *ѡ* во името *Понеѡ* која се нашла во непосреден допир со гласот *ј* од суфиксот *-јѣ*. Значењето на топонимот *Понеш* < **Понеж* може да се дефинира како 'дол, односно рид кој му припаѓа на Понег, односно каде што живее Понег'.

Личното име *Понеѡ* < **Ропѣѡ* е двоосновно име во чијшто состав како прв дел се јавува морфемата *ѡо-* која е еднаква на предлогот *ѡо* < стсл. *по*, а вториот дел од името е изразен со морфемата *-неѡ* која потекнува од коренот *неѡ-* од стсл. именка *нѣга* со значење 'наслада, радост, пријателство'. Личното име *Понеѡ* е потврдено во антропонимискиот фонд на српскиот јазик (Грковић 1977: 159).

Антропонимискиот модел за образување на лични имиња со предлогот *ѡо-*, односно со префиксот *ѡо-* функционирал во антропо-

нимиските системи на словенските јазици, сп. чеш. **Pobor*, **Pobrat*, *Pochval*, *Postoj* (Svoboda 1964: 102), пол. *Podar*, *Pomysł*, *Powid* (Malec 1971: 103), срп. *Побраїи*, *Појезда* (Грковић 1977: 158), *Позлаїи* (Грковић 1983: 56), рус. *Poljud*, *Pozvzd* (Skulina 1974: 17), *Повод*, *Поздеї* (Веселовский 1974). Во македонската антропонимија, исто така, се среќаваат лични имиња образувани со морфемата *по-*, сп. *Побор*, *Побраїи*, *Покрајче*, *Поїолин*, нотирали во нашиот антропонимски инвентар (Станковска 1992: 222–224), *Побуд* < стсл. *ПРОБЪДЪ*, што се наоѓа во основата на ојконимот *Побужје* – село во Скопско (Конески 1951: 217–221), *Подад*, заложено во основата на ојконимот *Подадииїи* – исчезнато село во Скопско, *Помисл*, што се крие во основата на микротопонимот *Помишле* – нивје (Лактиње, Охридско) (Станковска 2002: 306, 308).

Сложени имиња во чијшто состав се содржи морфемата *нег-/нег* се одразени во антропонимијата на словенските јазици, сп. срп. *Негџомир*, *Негџослав*; *Првоњег* (Грковић 1977), хрв. *Negomir*, *Negoslav* (Šimundić 1988: 250), буг. *Негомир*, *Негослав*; *Добронег* (Заимов 1988), чеш. *Mironěha*, *Uvyněha* (Svoboda 1964: 82), пол. *Nyegowiad*, *Niegowoj*; *Ciecienieg* (Malec 1971: 100–101), струс. *Domaneğ*, *Miloneğ*, *Mironeğ* (Skulina 1974: 20). Во онимијата на македонскиот јазик, освен името *Понег*, се потврдени антропонимите *Негџомир*, *Негџослав*; *Браїионег*, *Војнег*, *Пресїанег*, маркирани непосредно во нашиот речник на личните имиња (Станковска 1992), *Губинег*, што се наоѓа во основата оронимот *Губинег* (Беровско) и *Љуїионег*, зачувано во основата на ојконимот *Љуїионежишиїи* – село во околијата на Коница (Грција) (Станковска 2002: 123, 235).

ПРЕТУХ. Антропонимот *Преїух* се крие во основата на ојконимот *Преїуши* – село во областа Гора (Албанија). Селото *Преїуши* е регистрирано во турските пописни дефтер од 1519 и 1583 година за Охридскиот санџак кога било вклучено во нахијата Гора во која биле опфатени, главно, пределите и населените места што се простирале јужно и југозападно од Охридското Езеро (Соколоски 1976: 246). Селото *Преїуши* се наоѓа на југ од Охридското Езеро. Постарата форма на името на селото била **Преїуша*, а сегашната форма на *-и* е обликувана под влијание на албанскиот јазик. Името на селото **Преїуша* претставува посесивно име во елиптична форма, а е произведено со поименчување на адјективот од првобитната бинарна синтагма **Преїуша (Вьсь)*, чијашто адјективна компонента е образувана од личното име *Преїух* со формата за ж.р. *-ја* од посесивниот придавски суфикс *-јь* (Станковска 2002: 317–318). Притоа, гласот *ј* од суфиксот *-јь* извршил јотување на консонантот *х* во *ш*. Значењето на ојконимот **Преїуша* може да се искаже со дефиницијата ‘всь, т.е. село, кое му припаѓа на Претух или каде што живее Претух’.

Личното име *Преѡух* < **Prětuhъ* е двочлено име во кое првиот дел е претставен со морфемата *ѡре-* која е рамна на префиксот *ѡре-* од стсл. *прѣ-* < прасл. **per-* (Skok 1973: 30), а вториот дел е изразен со морфемата *-ѡух* од коренот *ѡух-* кој потекнува од прасл. **tuh-* 'утешен, спокоен', односно од прасл. именка **tuha* 'утеха, спокојство', а ова води потекло од ие. корен **teŭs-*, **toŭs-* 'мирен' (Skok 1973: 528), сп. чеш. *tucha* 'храброст, решителност', стчеш. *odtucha* 'утеха, спокојство', буг. *разтуха* 'утеха', стпрус. *tusan* 'мирен'. Во антропонимијата на македонскиот јазик морфемата *ѡре-* се содржи во составот на личните имиња *Пребонд* < стсл. *прѣбѣдъ*, документирано во писмените споменици од VII век, *Премейко*, *Преслав*, *Прехода* (Станковска 1992: 225–226). Во нашата топонимија со морфемата *ѡух-/ѡух* се засведочени сложените имиња *Туховиѡ*; *Љубоѡух*, што се чуваат во основата на ојконимите *Туховиѡѡ* – село во Неврокопско (Бугарија) (Станковска 1995: 302), *Љубоѡуше* – село во Серско (Грција), а се засведочени и изведените имиња *Тухај*, *Тухал*, *Тухин*, *Тухол*, *Тухул*, зачувани во основите на ојконимите *Тухај* – село во околијата на Трикала (Грција), регистрирано од М. Фасмер во обликот *Tuxái* (Vasmer 1941: 98), *Тухал* – село во Драмско (Грција), *Туин* – село во Кичевско, *Тухол* – село во Костурско (Грција), *Тухул* – село во Костурско (Грција), регистрирано во Слепенскиот поменик од XVI век со формата *Тѡхуѡл* (Селицев 1933: 68).

Лични имиња образувани со морфемата *ѡре-* се познати во другите словенски јазици, сп. чеш. *Přebud*, *Přěmysl*, *Přěvoj*, полап. *Przebor* (Svoboda 1964: 102), пол. *Przebor*, *Przemir*, *Przemysł* (Malec 1971: 103–104), буг. *Преслав* (Заимов 1988: 183), струс. *Перемил*, што лежи во основата на ојконимот *Перемил*, струс. *Переяслав*, зачувано во основата на ојконимот *Переяславъ* (Роспонд 1972: 35–36). Композитни антропоними образувани со морфемата *ѡух-/ѡух*, како и изведени имиња од нив, се засведочени во антропонимскиот фонд на словенските јазици, сп. чеш. **Tuchomír*, **Tuchomysl*; **Drahotúch*, **Sobětúch* (Svoboda 1964: 89), *Dobrotúch*, заложено во основата на ојконимот *Dobrotuš* (Hosák 1970: 184), пол. *Tuchowit*, што се наоѓа во основата на топонимот *Tuchowic*, денес *Tuchowicz* (Bańkowski 1984: 156), хипокористите *Tuch*, **Tuchel*, *Tuchoł*, **Tuchom* (Malec 1982: 76), словен. *Dragotuh*, заложено во основата на топонимот *Dragotuš* (Košmrlj 1970: 111), хипокористите **Tuhunъ*, *Tuš*, што се наоѓаат во основата на топонимите *Tuhinj*, *Tušev Dol* (Snoj 2009: 441, 443).

САМОХРАН. Антропонимот *Самохран* се наоѓа во основата на топонимот *Самораница* – месност во атарот на градот Струмица. Дијалектната форма на топонимот *Самораница* е добиена од постарата форма **Самохраница* со губењето на гласот *х* во консонантската група *хр*. При објаснувањето на потеклото на топонимот *Самораница* Д. Митева поаѓа од

лично име **Саморан* што сметаме дека не е доволно убедливо (Митева 1989: 124). Топонимот *Самораница* < **Самохраница* е топонимиско-структурна формација која потекнува од некогашната бинарна конструкција **Самохрана (Нива)*, чијшто придавски член е образуван од личното име *Самохран* со формата за ж.р. -а од исчезнатиот придавски суфикс со посесивно значење -ѝ. По отпаѓањето на именскиот член од составот **Самохрана (Нива)*, изразен со именката *нива*, придавката **Самохрана* се супстантивизирала со суфиксот -ица (Станковска 2001: 359). Значењето на топонимот *Самораница* < **Самохраница* може да се искаже со дефиницијата 'нива која му припаѓа на Самохран'.

Личното име *Самохран* < **Samohornъ* е двотематско име кое е составено од морфемите *Само-* и *-хран*. Морфемата *само-* потекнува од заменката *сам* од стсл. *самъ* < прасл. **sâmъ* (Bezljaj 1995: 215), а морфемата *-хран* води потекло од коренот *хран-* од стсл. глагол *хранити* со старото значење 'чува, брани' < прасл. **horniti* (Bezljaj 1976: 201). Личното име *Самохран* е документирано во турските пишани извори од XV век. Во нашиот антропонимиски репертоар со морфемата *само-* се потврдени антропонимите *Самир*, *Самовиѝ*, *Самомир*, а со морфемата *хран-/хран* се среќаваат имињата *Хранивој*, *Хранислав*, *Храномир*; *Нехран* (Станковска 1992).

Во антропонимијата на другите словенски јазици, исто така, се познати двочлените лични имиња што ја содржат морфемата *сам(о)-*, сп. срп. *Самовар*, *Самоѝлав* (Грковић 1977: 176), буг. *Самодар* (Заимов 1988: 195), словен. *Samidrag* од **Samodrag*, што се крие во основата на ојконимот *Samidraže* (Atlas 2005: 2/B1), пол. *Sambor*, *Samogost*, што се наоѓа во топонимот *Samogoszcz*, *Samosqd* (Malec 1971: 108), чеш. **Samosul*, *Samoděl* (Svoboda 1964: 97), рус. *Самород*, *Самосват*, *Самохвал* (Веселовский 1974: 278). Морфемата *хран-/хран* поретко се користи во образувањето на сложените антропоними во словенските јазици, сп. срп. *Хранивој*, *Хранимир*, *Хранислав*; **Блаѝохран* од кое е изведено деминутивното име *Блаѝохраѝаѝ* (Грковић 1977: 204; 37), хрв. *Hranimir*, *Hranislav*, *Hranivoj* (Šimundić 1988: 142), буг. *Хранимир*, *Хранислав*, *Хранослав* (Заимов 1988: 234).

СЕМЕР. Старото лично име *Семер* е зачувано во основата на ојконимот *Семер* – исчезнато село во Солунско (Грција). Селото *Семер* е регистрирано како дервен во турскиот пописен дефтер за Солунскиот санџак од 1568/69 година и било вклучено во хасовите на султанот (Стојановски 2002: 205). Со извршениот попис во селото биле попишани 49 домаќинства, 14 неженети лица и 7 вдовици. Како дервенциско село за првпат селото *Семер* се појавува во пописот од 1530/31 година кога во него имало 29 христијански домаќинства и 4 неженети лица (Стојановски 1974: 269). Во XVI век селото *Семер* влегувало во казата Сидерокапса и имало дервенциски

статус, но само триесет лица, главаџини на домаќинствата, биле дервенџии со задача да го чуваат дервенот и биле ослободени од вонредни дивански даноци и од обичајните обврски. Преостанатите жители биле раја и, според законот, биле должни во целост да го даваат ушурот и испенџето. А. Стојановски е во право кога раселеното село *Семер* го доведува во врска со врвот *Семер Теје*, што се наоѓа јужно од Бешичко Езеро, а неговите жители, најверојатно, го чувале преминот на патот Солун – Сидерокапса (Стојановски 1974: 270). Името на селото *Семер* е метонимиско образување, а е преземено од името на врвот *Семер*, кое Турците го преименувале во *Семер Теје*. Од структурен аспект, оронимот *Семер* претставува елиптично име со посесивно значење кое настанало со супстантивизација на придавката од постариот синтагматски состав **Семер (Врв)*, а при извршувањето на оваа деривациска постапка отпаднал географскиот термин *врв*. Придавската компонента од оронимот **Семер < *Семерјџ (Врв)* е образувана од личното име *Семер* со посесивниот придавски суфикс *-јџ*. Притоа, гласот *ј* извршил смекнување на претходниот консонант *р*, а подоцна таа мекост се загубила. Семантиката на врвот *Семер* може да се дефинира како ‘врв што му припаѓа на Семер, односно каде што живее Семер’. Турското име на врвот *Семер Теје* наведува на помислата дека порано за врвот *Семер* се употребувало и името **Семер Врв*, а при преименувањето се извршил превод само на географскиот термин *врв* со турскиот збор *тере* ‘врв, теме’. Личното име *Семер* се наоѓа и во основата на оронимот *Семер* – рид во атарот на селото Свидовица (Струмичко) (Станковска 2002: 356).

Личното име *Семер* произлегува од првобитниот облик **Всемер < *Vьseměрь* и претставува двочлено име кое е составено од морфемата *се-* < *все-* од заменката *сѣ* < стсл. *вьсь*, ср.р. *вьсе* ‘сиот, сѣ’ и од морфемата *-мер* од прасл. придавка **měрь* ‘голем, велик, славен, знаменит’, сп. ствгерм. *māri* ‘славен’, гот. *mērs* ‘голем, велик, значаен’ (Роспонд 1972: 33). Во нашата антропонимија со морфемата *се-* се потврдени личните имиња *Севлад*, регистрирано во писмени документи од XIV век (Мошин 1980: 292), *Семир*, *Сеслов*, кои се наоѓаат во основата на ојконимите *Семир* – исчезнато село во околицата на Валона (Албанија) и *Сеслово* – село во Кукушко (Грција) (Станковска 2002: 355–356). Морфемата *-мер*, која се употребува како втора компонента во образувањето на сложените антропониими, е вградена во личните имиња: *Владимир*, *Јаромер*, *Калимер*, *Немер*, *Радомер*, регистрирано во XI век, *Славомер*, *Станимер* и други (Станковска 1992).

Присуството на морфемата *се-* во обликувањето на сложените имиња е потврдено во словенските јазици, сп. буг. *Всевад*, *Всемир*, *Всеслав* (Заимов 1988: 56), срп. *Свемил*, *Свемир*, *Сверад* (Грковић 1977: 176–177), хрв. *Svebor*, *Svedar* (Šimundić 1988: 328), струс. *Всеволод*, посведочено во основата на ојконимот *Всеволож* (Роспонд 1972: 33), *Vseslav* (Skulina 1974: 14), чеш. *Všebor*, **Všel'ub*, *Všeslav* (Svoboda 1964: 92–93). Споредбени антропониими со

морфемата *-мер* се потврдени во антропонимијата на словенските јазици, сп. буг. *Будимер, Добромер, Маломер, Славомер* (Заимов 1988), хрв. *Dražimer, Grdimer, Mutimer* (Šimundić 1985: 65–95), словен. *Radomer*, потврдено во топонмот *Novo Radomerje* (Atlas 2005: 41/B3), струс. *Володимер*, зачувано во ојконимот *Володимер* (Роспонд 1972: 33), *Domater* (Skulina 1974: 13).

ТВРДОМЕС. Личното име *Тврдомес* се крие во основата на ојконимот **Тврдомеш* – исчезнато село во Албанија. Во турскиот дефтер за нахијата Луз во вилаетот Балша од 1431 година е регистрирано селото *Terdomes* (Inalcik 1954: 88), чиешто првобитно име, најверојатно, било **Тврдомеш*. Ојконимот **Тврдомеш* е метонимиско име, а е преземено од постаро име на некој друг географски објект. Топонимот **Тврдомеш* претставува елиптично име со посесивно значење кое е создадено со поименчување на придавката од некогашната бинарна синтагма **Тврдомеш < *Тврдомешъ (Поток, Рид)*, чијшто придавски член е образуван од личното име *Тврдомес* со посесивниот придавски суфикс *-јъ* (Станковска 2002: 385). Притоа, гласот *j* од суфиксот *-јъ* извршил јотување на крајниот консонант *s* во името *Тврдомес* во *ш*. Значењето на ојконимот **Тврдомеш* може да се дефинира како ‘село кое му припаѓа на Тврдомес, односно каде што живее Тврдомес’.

Личното име *Тврдомес < *Tvъrdomesъ* претставува двоосновно име во чијшто состав влегуваат морфемите *Тврдо-* и *-мес*. Морфемата *тврдо-* потекнува од придавката *тврд* од стсл. *тврѣдъ* ‘тврд, цврст’ < прасл. **tvъrdъ*, а морфемата *-мес* води потекло од коренот *мес-* од стсл. глагол *мѣстн, мѣтж* ‘фрла, чисти’ < прасл. **mesti, metq*. Во старословенско-македонскиот речник е нотирана придавката *тврѣдъ* со значењата ‘тврд, цврст, доследен, постојан, сигурен’ (Десподова 1999: 468). Во нашата антропонимија со морфемата *тврд-* е образувано композитното име *Тврдислав*, што се наоѓа во основата на топонимот *Тврдислаова Нива*, регистриран во Пописот на имотот на тетовскиот манастир Света Богородица од 1343 година (Мошин 1980: 294), а се посведочени и хипокористичните имиња *Тврѣко*, регистрирано во турските пишани извори од XV век (Соколоски 1971: 513) и *Тврдуш*, зачувано во основата на ојконимот *Тврдуша* – село во областа Гора (Албанија), чиешто име е забележено во турските пописни дефтер од 1519 и 1583 година за Охридскиот санџак каде што е запишано како *Тердуша* (Соколоски 1976: 246). Составната морфема *-мес* од антропонимот *Тврдомес* е вградена како прв дел во личното име *Месимер*, што се чува во основата на ојконимот *Месимер* – села во Солунско и во Воденско (Грција) (Станковска 2002: 248), како и во името *Месмер* кое е потврдено во турските пишани извори од XVI век (Станковска 1992: 181).

Антропонимиската база *тврд-* поретко е застапени во антропонимијата на словенските јазици, сп: срп. *Тврдисав, Тврдислав*,

женските лични имиња *Тврдисава*, *Тврдислава* (Грковић 1977: 192, 313) и хипокористиците *Тврдоко/Тврѣко*, *Тврдош* (Гошић 1987: 308), хрв. *Tvrđigoj* (Šimundić 1979: 111), *Tvrđislav* и женското личното име *Tvrđislava* (Šimundić 1988: 347), чеш. *Tvrdomest*, што лежи во основата на ојконимот *Tvrdomestice* (Lutterer 1982: 314), *Tvrdomír*, **Tvrđoslav*, словин. **Tvrđoboj*, *Tvrđodrag*, (Svoboda 1964: 90), пол. *Twardomir*, *Twardosław*, *Twardostoj* (Malec 1971: 120), рус. *Твердислав*, заложено во основата на патронимот *Твердиславич* (Веселовский 1974: 314). Сложено лично име при чиешто обликување се користи морфемата *мес-* е полското лично име *Miecislav* (Malec 1971: 96).

Литература

- БЕР 1971: *Български етимологичен речник*, том I, София.
- Веселовский С. Б. 1974: *Ономастикон, древнерусские имена, прозвища и фамилии*, Москва.
- Гошић Н. 1987: *Боџумилска лична имена у зајнисима босанских средњовјековних рукописних књиџа и у другим историјским изворима*, Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције, Београд, 305–312.
- Грковић М. 1977: *Речник личних имена код Срба*, Београд.
- Грковић М. 1983: *Имена у Дечанским хрисовулама*, Нови Сад.
- Десподова В. 1999: В. Десподова, С. Новотни, Е. Јачева-Улчар, М. Чичева-Алексик, *Сѣарословенско-македонски речник (со ѓрчки паралели)*, Прилеп – Скопје.
- Заимов Ђ. 1975: *Двуцлени лични имена в българската топонимия*, *Onomastica*, г. XX, 1-2, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 169–230.
- Заимов Ђ. 1988: *Български именник*, София.
- Иванова О. 1996: *Речник на топонимиие во областта по сливот на Брегалница*, Скопје.
- Јовановић Г. 1987: *Сѣаросрѣска анѣројонимија у „Јаничаровим усѣоменама“ или „Турској хроници“ Консѣанѣина Михајловића из Осѣровице*, Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције, Београд, 597–606.
- Конески Б. 1951: *Побѣжда – Побоужда*, Македонски јазик, год. II, бр. 9–10, Скопје.
- Конески Б. 1965: *Истѣорија на македонскиот јазик*, Скопје.
- Кънчовъ В. 1900: *Македония. Етнография и статистика*, София.
- Митева Д. 1989: *Тојонимијата на Сѣрумичко*, Скопје.
- Мошин В. 1980: *Сѣоменици за средновековната и поновата истѣорија на Македонија*, том III, Скопје.
- Новаковић С. 1912: *Законски сѣоменици срѣских држава средњег века*, Београд.

- Петрушевски И., Петрушевска П. 1999: *Зборовник на топоними на североисточниот дел од Долни Полоз*, Скопје.
- Петрушевски И., Петрушевска Н. 2001: *Географски топонимски речник на Република Македонија*, Скопје.
- Пешикан М. 1986: *Сѝара имена из Доњѝ Подримља*, Ономатолошки прилози, VII, Београд, 1–119.
- Роспонд С. 1972: *Структура и стратиграфия древнерусских топонимов*, Восточнославянская ономастика, Москва.
- Селищев А. М. 1933: *Македонские кодики XVI-XVIII веков*, София.
- Симовски Т. Х. 1998: *Население места во Егејска Македонија*, кн. 1, Скопје.
- Соколки М., Стојановски А. 1971: *Турски документи за историјата на македонскиот народ, опширен описен дефтер № 4 (1467–1468 година)*, Скопје.
- Соколки М. 1973: *Турски документи за историјата на македонскиот народ, опширни описни дефтери од XV век*, том II, Скопје.
- Соколки М. 1976: *Нахијата Гора во XVI век*, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, кн. 2 (28), Скопје, 225–248.
- Соколки М. 1978: *Лерин и леринско во XV и XVI век*, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, кн. 4, Скопје, 205–241.
- Соловјев А. 1955: *Кончански Праќишк*, Зборник радова САН, књ. XLIV, Византолошки институт, књ. III. Београд, 83–108.
- Стаматоски Т. 1994: *Речник на презимињата кај Македонците*, том I, Скопје.
- Станковска Љ. 1983: *Македонскиот топонимски систем до XVI век*, Скопје, докторска дисертација (ракопис), Филолошки факултет, Скопје.
- Станковска Љ. 1985: Етимологијата на ојконимите Дуње, Небрегово, Чепигово и Мажучишта, *Литературен збор*, год. XXXII, кн. 3, Скопје 1985, 57–65.
- Станковска Љ. 1992: *Речник на личните имиња кај Македонците*, Скопје.
- Станковска Љ. 1992а: *Антропонимската база хоп-/хѝ засѝаѝена во македонската топонимија*, Folia onomastica Croatica, knj. I, Zagreb, 55–81.
- Станковска Љ. 1995: *Македонска ојконимија*, книга прва, Скопје.
- Станковска Љ. 1997: *Македонска ојконимија*, книга втора, Скопје.
- Станковска Љ. 2001: *Топонимите со суфиксот -ица во Македонија*, Скопје – Прилеп.
- Станковска Љ. 2002: *Суфиксите -ѝ, -ѝѝ, -ѝ во македонската топонимија*, Прилеп.
- Стојановски А. 1974: *Дервенциството во Македонија*, Скопје.

Стојановски А. 1985: *Турски документи за историјата на македонскиот народ, оштриен пописен дефтер за Кусиндилскиот санџак од 1570 година*, том V, кн. IV, Скопје.

Стојановски А. 1997: *Турски документи за историјата на македонскиот народ, оштриен пописен дефтер за казитите Горица, Биглишта и Хруштишта*, том VII, кн. I, Скопје.

Стојановски А. 2002: *Турски документи за историјата на македонскиот народ, оштриен пописен дефтер за Солунскиот санџак од 1568/69 година*, том IX, кн. I, Скопје.

Трифунски Ј. 1976: *Полоз*, Београд.

Филиповић М. С. 1935: *Северна велешка села*, Насела и порекло становништва, кн. 28, Београд, 485–573.

Цвијић Ј. 1911: *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, II, Београд.

Atlas 2005: *Atlas Slovenije*, 1: 50 000, Ljubljana.

Bańkowski A. 1984: *Staropolskie imiona dwuczłonowe z osobliwymi składnikami*, Onomastica, r. XXIX, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.

Bezljaj F. 1976: *Etimološki slovar slovenskega jezika*, prva knjiga, Ljubljana.

Bezljaj F. 1982: *Etimološki slovar slovenskega jezika*, druga knjiga, Ljubljana.

Bezljaj F. 1995: *Etimološki slovar slovenskega jezika*, tretja knjiga, dopolnila in uredila M. Snoj in M. Furlan, Ljubljana.

Bezljaj F. 2005: *Etimološki slovar slovenskega jezika*, četrta knjiga, avtorji gesel F. Bezljaj, M. Snoj in M. Furlan, uredila M. Snoj in M. Furlan, Ljubljana.

Hosák L., Šrámek R. 1970: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, I, Praha.

Hosák L., Šrámek R. 1980: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, II, Praha.

Inalcik H. 1954: *Higri 835 tarihli Sûret-i defter-i sancak-i Arvanid*, Ankara.

Košmrlj M. 1970: *Dvočlenska antroponima v slovenskih krajevnih imenih*, Onomastica jugoslavica, II, Ljubljana, 102–117.

Lutterer I., Majtán M., Šrámek R. 1982: *Zeměpisná jména Československa, slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje*, Praha.

Malec M. 1971: *Budowa morfologiczna staropolskich złożonych imion osobowych*, Wrocław- Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.

Malec M. 1982: *Staropolskich skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*, Wrocław- Warszawa-Kraków-Gdańsk.

Nieckula F. 1965: *Polskie nazwy miejscowe z sufiksem -jъ*, Rozprawy Komisji Językowej, V, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Wrocław.

Skok P. 1971: *Etimologijski rječnik hrvatskoga i srpskoga jezika*, knjiga prva, Zagreb.

Skok P. 1973: *Etimologijski rječnik hrvatskoga i srpskoga jezika*, knjiga treća, Zagreb.

- Skulina T. 1974: *Staroruskie imiennictwo osobowe*, Część II, Wrocław-Warszawa-Kraków- Gdańsk.
- Snoj M. 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*, Ljubljana.
- Svoboda J. 1964: *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, Praha.
- Šimundić M. 1979: *Nepoznata osobna imena u „Spisima šibenskog notara Slavogosta“*, Onomastica jugoslavica, vol. 8, Zagreb, 101–113.
- Šimundić M. 1982: *Nepoznata hrvatska osobna imena s kraja XI. stoljeća*, Onomastica jugoslavica, vol. 9, Zagreb, 275–282.
- Šimundić M. 1982a: *Nepoznata hrvatska osobna imena do polovice II. stoljeća*, Onomastica jugoslavica, knj. X, Zagreb, 229–237.
- Šimundić M. 1983: *Nepoznata osobna imena i prezimena Šibenskog kraja od XII stoljeća do novijega vremena*, Оноματοлошки прилози, IV, Београд, 179–197.
- Šimundić M. 1985: *Nepoznata hrvatska osobna imena s početka XIII stoljeća*, Оноματοлошки прилози, VI, Београд, 59–100.
- Šimundić M. 1988: *Rječnik osobnih imena*, Zagreb.
- Vasmer M. 1941: *Die Slaven in Griechenland*, Berlin.

Summary

In the article the author illustrates the ancient personal names: *Belmuž*, *Budihor*, *Vrgost*, *Domovit*, *Jadomir*, *Ljutoves*, *Nedomisl*, *Poneg*, *Pretuh*, *Samohran*, *Semer* and *Tvrdomes*, which are witnessed in the Macedonian language areal toponymy. The analyzed personal names belong to the most ancient anthroponomical fund of the Slavic languages and their presentation has significant contribution for the enrichment of the vocabulary structure of the proto-Slavic anthroponomical lexis.

81'373.2/.21(497.777)

Изворен научен труд

Мери Момировска¹

ЛЕКСИКАТА ВГРАДЕНА ВО ТОПОНИМИТЕ ОД КРУШЕВСКИОТ РЕГИОН

Апстракт: Оваа статија е посветена на лексиката содржана во топонимијата на Крушевско. Во неа се претставени лексемите што учествуваат во зборообразувањето на топонимите од Крушевскиот регион. Се изделуваат два основни лексички слоја: словенска и несловенска лексика. Словенската лексика се дели на прасловенска, старословенска и дијалектна лексика. Се разбира, посебен акцент е ставен на дијалектизмите како иновативен модул на изведување нови зборови со посредство на актуелните зборообразувачки наставки. Несловенската лексика е претставена преку турцизмите, грцизмите, романизмите и албанизмите коишто се потврдени во крушевската топонимија. Основна карактеристика на крушевската топонимија е тоа што таа во најголем дел е словенска.

Клучни зборови: ономастика, топономастика, лексика, говор.

Географската местоположба на Македонија била причина за вкрстување на разни цивилизации, култури и јазици во подолг историски пресек. Ова мешање на народите создавало повеќејазични средини со изразена интерференција на македонскиот јазик со други туѓи јазици како: грчкиот, турскиот, албанскиот, ароманскиот и др. Се разбира, македонскиот како централен балкански јазик, покажува најголема јазична интерференција со балканските јазици.

Основна карактеристика на крушевската топонимија е тоа што таа во најголем дел е словенска. Но, ако го земеме предвид фактот дека Крушевскиот регион е еден од посложените етнички и јазични региони во Македонија, тогаш навлегувањето на туѓа лексика не само во говорот, туку и во топонимијата е очекувано. Во неа се забележува паралелна употреба на еквивалентни лексеми од македонскиот и од некој друг несловенски јазик, како на пр.: *биџла* – *сѝража*, *џумба* – *чука*, *кодра* – *рид*, *кафа* – *џреслај*, *џрој* – *дол*, *музџа* – *блајџо* итн. Се изделуваат неколку лексички слоја:

¹ Универзитет „Св.Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, merijosifovska@yahoo.com

граничен синор меѓу селата Кочишта и Растојца), *ли(з)џа* 'блато, лизгаво место' (топоним *Лизџаец*, име на мочурлива месност во атарот на селото Свето Митрани), *лисарчица* 'каменлива и неродна почва' (топоним *Лис'арчица*, месност со неплодни ниви во атарот на селото Селце), *лучка* 'дупка со вода' (топоним *Л'учки*, име на ритче со дупки во атарот на селото Горно Дивјаци), *мр'џица* 'мочуриште' (топоним *М'р'џица*, име на мочурлива месност во атарот на селото Свето Митрани), *џадија* 'падина' (топоним *Пад'џо*, месност во граничен синор меѓу селата Острилци и Растојца), *џлускало* 'мал водопад' (топоним *Плускало*, месност со мали водопади во атарот на селото Растојца), *џрека(ч)* 'нива наспроти друга нива' (топоним *Пр'екач*, име на месност во атарот на селото Борино), *свињур* 'извор' (топоним *Свињурки*, место со извори во атарот на селото Врбоец), *седелица* 'гнездо' (топоним *Сед'елица*, име на месност во атарот на селото Житоше), *со'џка* 'водопад' (топоним *С'о'џка Изворче*, име на извор во атарот на селото Пуста Река), *џребејнца* 'истребено место од камења и од шума' (топоним *Треб'ејнца*, име на гол рид во атарот на селото Бучин), *шара* 'жила во камен' (топоним *Мечк'о'Шари*, месност во атарот на селото Норово), *шобур/ шо'џур* 'извор со или без чешма; водопад' (топоним *Ш'обурки*, ливади со извори во атарот на селото Пуста Река), *ши'џубел* 'извор заграден со дрва како корита' (топоним *Ш'и'џубел*, полска месност и чешма со три корита во атарот на селото Пресил) итн.

Се разбира, ова се само дел од дијалектните зборови застапени во топонимијата на Крушевскиот регион. Тие се интересни не само по својата структура, туку и по значењето. Топонимите *Г'орник* 'горно место', *Д'олник* 'долно место' и *С'џр'едник* 'средно рамно место коешто се наоѓа помеѓу Г'орник и Д'олник' заслужуваат коментар од аспект на тоа што со нив се именувани географски објекти коишто се наоѓаат во локативна корелација. Овие дијалектни зборови ја покажуваат креативноста на луѓето во давањето имиња и ги истакнуваат јазичните можности што ги нуди народниот говор.

2. НЕСЛОВЕНСКА ЛЕКСИКА

Од несловенската лексика во крушевската топонимија најзастапени се *џурцизмийе* како дел од балканската лексика. Нивното појавување во топонимијата е во сооднос со влијанието што го има турскиот јазик и во современиот македонски јазик. Овие зборови се интегрирале во сите области од нашата материјална и духовна култура, така што тие денес воопшто не се чувствуваат како туѓи. Се употребуваат напоредно со нивните словенски еквиваленти и разбирливо ги примаат деривациските морфеми од нашиот јазик. Во топонимијата на Крушевскиот регион, како и во крушевскиот говор,

такви се лексемите: *арабак/арабација* (топоним *Араб'ачица*, име на чешма во атарот на селото Свето Митрани), *Арнауџи(ин)* (топоним *Арнауџи М'ало*, име на маало во селото Бучин), *аџија* (топоним *Аџиоск'и-Нивје*, месност со ниви во атарот на селото Милошево), *бавча* (топоним *Ѓор'е-Бафча*, месност со бавчи во градскиот атар), *беџ* (топоним *Б'еџоа Корија*, име на месност со букова шума во градскиот атар), *бунар* (топоним *Бунаро*, месност во атарот на селото Јакреново), *вакаф* (топоним *В'акофски Гр'обишџи*, селските гробишта во Саждево), *ѓоз* (топоним *Ала Ѓузоџи*, обработливи ниви во шумска месност во атарот на селото Острилци), *јар* 'вир' (топоним *Јаре-Ливада*, месност на тромеѓето на крушевското село Бирино со демирхисарските села Света и Журче), *кадија* (топоним *Кад'иов-Дол*, име на дол во атарот на селото Житоше), *калдрма* (топоним *К'алдрмче*, каменлива месност во атарот на селото Врбоец), *кале* (топоним *К'але Белушко*, месност со остатоци од тврдина во атарот на селото Белушино), *караџа* (топоним *Караџ'и-Нивје*, месност со ниви во атарот на селото Острилци), *Каур(ин)* (топоним *Каурск'а-Чешма*, име на чешма во атарот на селото Белушино), *корија* (топоним *Кориск'и-Присој*, месност со пасишта и дабова шума во атарот на селото Саждево), *коч* 'нескопен овен' (топоним *К'очишџи*, име на село западно од Крушево), *коџа* (топоним *Коџ'а-Чешма*, име на чешма во селото Норово), *маало* (топоним *Кол'енадче М'ало*, име на маало во западниот дел на градот Крушево), *мајден* 'рудник' (топоним *М'ајден*, напуштен рудник во близина на селото Милошево), *меџдан* (топоним *Меџдан*, виделина со чешма во атарот на селото Саждево), *нишан* (топоним *Нишанск'и-Камен*, име на рид во атарот на селото Пресил), *ол* 'блато, мочуриште' (топоним *Ол'џа*, мочурлива месност во атарот на селото Свето Митрани), *орман* (топоним *Ормано*, име на шумска месност во градскиот атар), *оџа* (топоним *Оџоско М'ало*, име на маало во селото Житоше), *џазар* (топоним *Паз'аришџи*, викано место во селото Белушино), *сејмен* 'стражар, жандарм; војник во јаничарски полк' (топоним *С'ејменски Гр'обишџи*, име на ридна месност во атарот на селото Врбоец), *симиџи* 'мал тркалезен леб' (топоним *С'имиџица*, име на нива во граничен синор меѓу селата Милошево и Пресил), *џафшан* 'зајак' (топоним *Таушана*, име на дол со населба во градот Крушево), *џеке* 'муслимански дервишки манастир; капела, мавзолеј, гробница на светец' (топоним *Тек'ински-Паџи*, мешана месност со пат што води кон текето во селото Саждево), *кор* (топоним *К'ор-Паџи*, име на месност со ниви и пат што води преку нив во атарот на селото Саждево), *кош* (топоним *К'ошк*, аромански топоним со значење 'место коешто се наоѓа на аголот од патот', викано место на влезот пред Крушево од прилепската страна), *кумур* (топоним *Кумурџиско К'лаџче*, име на чешма во месноста

Груј'о-Нива, пусторечки атар), *курк* 'кожув, крзно' (топоним *К'урков-Дол*, име на дол во атарот на селото Пуста Река), *куркчија* 'кожувар, крзнар' (топоним *Куркојик'и-Камен*, име на рид во атарот на селото Пуста Река), *чаир* 'ливада, пасиште' (топоним *Сипреден-Чаир*, полска месност во атарот на селото Локвени), *чардак* (топоним *Чардаци*, месност со ниви над селото Острилци), *чешма* (топоним *Чешма Браќа*, име на чешма во атарот на селото Борино), *чифлик* 'турски феудален и земјоделски имот' (топоним *Присојо кај Чифлиго Тасески*, викано место во атарот на селото Растојца), *џамбаз* 'итар човек, никаквец, подлец, измамник' (топоним *Џамб'азица*, име на нива во атарот на селото Острилци), *џамија* (топоним *Џамиск'о-Месџо*, вакуvsка месност во селото Саждево), *шамак* 'мочуриште' (топоним *Шамако на Мучо*, како македонски еквивалент на албанскиот топоним *Шамак* и *Мучиш*, мочурлива месност во атарот на селото Норово) и многу други.

Муслиманите се значаен сегмент од етничката, од верската и од општествената структура на Крушевскиот регион. Тие се една третина од вкупното население на овој географски простор. Нивниот систем на именување на луѓе и на географски објекти е поразличен од македонскиот. Оттаму, во крушевската топонимија се јавуваат и редица муслимански лични имиња од арапско и од персиско потекло. Поточно, тие се присутни во топонимијата на оној дел од Крушевскиот регион што е населен со муслиманско население, неговиот северен и северо-источен дел. Овие лични имиња најчесто се употребуваат кај двокомпонентните топоними образувани од присвојни придавки + именки (на пример: *Абдиоско М'ало*, *Ведр'ио: Нифче*, *Зејнелоск'а-Чешма*, *Мураи'ио'а-Чешма*), а поретко и како еднокомпонентни топоними (на пример: *Да'уишица*, *Дес'и'ајнца*, *Исе'јнца*, *Осм'аница*). Заедничко за сите е тоа што тие во најголем број случаи се понови албански топоними со македонски еквиваленти (примери: *'Ара е Исе'јниш* // *Исејно'а-Нива*), како и хибридни топоними (пр.: *Клајн'ејци* и *Арифши* // *Клајнецо на Ариф*).

Балканските *џрцизми* се лексички слој, кој во македонскиот јазик навлегол главно во средногрчкиот и во новогрчкиот период. Како и балканските турцизми, така и балканските џрцизми навлегле не само во македонскиот, туку и во другите балкански јазици. Во топонимијата на Крушевскиот регион, тие се јавуваат како лексеми коишто се директно преземени од лексичкиот фонд на македонскиот современ јазик. Такви се зборовите: *друм* (топоним *Друмо*, полска месност со пат којшто води од селото Пресил кон Прилеп), *бигла* 'стражарница' (топоним *Бигла*, име на месност со поранешна стражарница во атарот на селото Бучин), *калуѓер* (топоним *Калуѓерици*, ниви во граничен синор меѓу селата Селце и Белишино), *колиба* (топоним *К'олиба*, име на ридна месност во граничен

синор меѓу селата Јакреново и Житоше), *ливада* (топоним *Лив'адишиѿа*, месност со ливади во атарот на селото Горно Дивјаци), *манасѿиѿир* (топоним *Манасѿиѿришиѿиѿе*, манастирско место во атарот на селото Бучин), *ѿаѿаз* 'поп' (топоним *Паѿаз'ѿ-Трла*, име на месност со пасишта во атарот на селото Бучин), *ѿорѿа* (топоним *Н'а-Порѿа// Порѿа*, планински превој пред влезот во Крушево од страната на Демир Хисар; поточно месноста којашто се протега непосредно по легендарниот *Мечкѿин-Камен*), *сѿила* 'стена, карпа' (топоним *Сѿѿили*, име на карпеста и стрмна месност во градскиот атар), *ѿрѿеза* (топоним *Трѿеза*, планинска месност на патот од селото Острилци до Крушево)², *ѿѿумба* (топоним *Тѿумбиѿиѿе Цѿумкоски*, име на месност со мали ритчиња во атарот на селото Подвис), *кѿрамида* (топоним *Герамѿидница*, месност во селото Кочишта)³ и други.

Од другите балканизми се среќава и мал број **романизми**. Тоа се зборови со романско, латинско и ароманско потекло. Поради тоа што градот Крушево е населен со значителен број Власи и со Македонци, во топонимијата се појавуваат и мал број аромански топоними со македонски еквиваленти, како на пример: *Арн'аѿѿ М'али* // *Арн'аѿѿско М'ало* (маало во јужниот дел од градот Крушево), *О'ѿѿул Д'арбинеш* // *Арна'ѿѿски-Риѿѿ* (име на рид во градскиот атар), *Шоѿ'аѿѿлу а Домнѿулѿ* // *Госѿодиѿо'а-Чѿѿѿма* (име на чѿѿма во градскиот атар). Покрај овие паралелни топоними, има и единечни аромански топоними, како што се: *Гр'ѿѿа ал Паѿа Парѿс* 'гробот на попот Парис', *Ј'ани Кѿѿѿе М'али* 'маалото на клисарот Јани', *Писѿѿи О'ѿѿу* 'преку рид', *Сѿѿан Ничу* 'солиштето на Ничу' и други.

Ароманските топоними имаат ограничена употреба. Тие се користат од страна на Власите во нивната меѓусебната комуникација. Затоа, лексиката што учествува во создавањето на ароманските топоними, не треба да биде сфатена како лексика што влијае врз македонскиот лексички систем. Таа е спорадична појава, којашто е условена од надворешнојазични фактори и има екстралингвистички третман.

Во топонимијата на Крушевско се среќаваат следниве **балкански романизми**: *ѿроѿа* 'гроб' (топоним *Гр'ѿѿа ал Паѿа Парѿс* 'гробот на попот Парис', викано место во градскиот атар), *клисар* (топоним *Ј'ани Кѿѿѿе М'али* 'маалото на клисарот Јани', име на маало во градот Крушево), *ѿѿѿѿе* 'стомаче, мешѿе' (топоним *Пуѿа*, име на чѿѿма во градскиот атар), *скала* (топоним

² Овој микротопоним има една народна етимологија, којашто заслужува особено внимание. Имено, во времето кога луѓето оделе пеш од селското живеалиште до најблискиот град, секако имале потреба од починок. Ова нивно почивало било пресудно за патот што ги чека. Затоа, си нашле еден голем камен, на којшто, така изморени од патот, едноставно се хранеле и продолжувале понатаму.

³ Преминот на почетното *Ķ*- во *Ĵ*- е одлика на народниот говор. Притоа, решавачка улога има звучноста на фонемата /t/ поставена во позиција пред вокал од преден ред.

Ск'алине, име на стрмна месност во атарот на селото Пуста Река), *сѿан* 'солиште' (топоним *Сѿан'ич*, месност со скијачки терени над градот Крушево, некогаш месност со пасишта и мандри), *сѿур* 'столб, дирек' (топоним *Сѿ'урвишиѿе*, име на месност со дабова шума во атарот на селото Растојца), *сурин* 'припек' (топоним *Сурн'и-Камен*, име на голем камен со пештера во атарот на селото Острилци), *ѿалар* 'бочва, каца' (топоним *Т'аишк* *Т'але*, име на чешма во градскиот атар), *ѿуриѿе* 'вид трева' (топоним *Т'уриѿи*, месност со полјани во атарот на селото Бирино), *ума* 'вид глинеста почва' (топоним *Ум'алишиѿе*, неплодна месност во атарот на селото Острилци), *ѿуѿул* 'врв' (топоним *ѿуѿуле*, име на врв на тромеѓето помеѓу селата Бирино, Свето Митрани и Милошево).

Влијанието на албанскиот врз македонскиот јазик е незначително. **Балканскиѿе албанизми** се малку на број и нивната употреба е ограничена главно на западномакедонското наречје. Во крушевскиот говор, како и во топонимијата на Крушевскиот регион се јавуваат следните заемки од албанскиот јазик: *корда* < *кодра* 'брег, брдо, рид' (топоним *Саздан'о-Корда*, месност со каменеста почва во атарот на селото Кочишта), *ѿрој* 'дол' (топоним *Прој Леска*, име на дол во атарот на селото Пресил), *кафа* 'превој, премин' (топоним *К'афе*, врв на Гола Планина, западно од градот Крушево), *чуѿа* 'мома' (топоним *Шулани* и *Чуѿеве* 'момино место', викано место во атарот на селото Јакреново), *ѿилеже* 'јагне, сугаре' (топоним *Шилеѿарник*, име на месност во атарот на селото Горно Дивјаци), *ѿѿела* 'карпа, пештера' (топоним *Шѿ'ела е Кр'алиѿ* 'пештерата на Крали Марко', име на рид во атарот на селото Алданци). Словенското влијание врз албанскиот јазик е многу поизразено. Тоа се гледа и од многуте примери во топонимијата, каде што се употребуваат словенски зборови наместо соодветните албански. На тој начин се создадени низа хибридни топоними (на пример: *Гур* и *Кр'алиѿ* // *Камено на Крал'и-Марко*, *Прој* и *Лѿѿес* // *Лѿѿов-Дол*, *Лед'ина е Маде* // *Г'олема Ледина*, *Клајн'еѿѿи* и *Ар'ѿифѿи* // *Клајнецо на 'Ариф*), како и топоними коишто се само фонетски и морфолошки адаптирани на албанскиот јазик (на пр.: *Лед'инен* // *Ледин'е*, *Изв'ори* и *Л'аѿѿес* // *Л'аѿѿоски-Извор*, *Лив'ади* и *Б'алес* // *Б'але: Ливада*).

Треба да се истакне дека во топонимијата на северниот и на североисточниот дел на Крушевскиот регион, каде што е концентрирано албанското население, најчести се примерите кога словенските топоними по пат на преведување добиле свои албански ликови. Сп.: *Гур* и *Дуд'уфѿиѿ* за топ. *Дуд'оф-Камен*, *Гур* и *ѿи* за топ. *ѿрн-Камен*, *М'абас* *К'одре* за топ. *З'ад-Рѿѿи*, *Тре Ф'акеѿи* за топ. *Тр'и-Сѿирани*, *Вр'име е Ујкуѿи* за топ. *Волѿѿја-Дуѿка*, *Ује* и *Т'арѿѿе* за топ. *Кисел'а-Вода* и многу други. Ова преведување на старите и автохтони топоними е присутно во топонимијата на сите региони во

Македонија каде што живее албанско население. Во ономастиката оваа појава безрезервно се отфрла како погрешна. Научниот став е категоричен и дециден по ова прашање и тој гласи: не постои превод во ономастиката.

* * *

Голем број балканизми се присутни во лексиката на повеќе балкански јазици. Затоа, понекогаш е тешко да се открие нивната генеза и патиштата по кои тие се вкрстувале и навлегувале од еден во друг јазик. Докази за овој феномен има и во лексиката на крушевската топонимија: мак. *џроб* - алб. *gropë* - аром. *groapă*, мак. *корија* - алб. *kojrië* - аром. *curii* - тур. *kori* итн.

Литература

- Аргировски Мито 1998: *Грцизмиите во македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Видоески Божидар 1999: *Географската терминологија во дијалектите на македонскиот јазик*, МАНУ, Скопје.
- Димчев Н. Димо 2006: *Влашко-македонски речник*, Унија на Власите во Македонија, Скопје.
- Јашар-Настева Оливера 2001: *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*, Посебни изданија, книга 31, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Петрушевски Илија, Петрушевска Николина 2001: *Географски топонимски речник на Република Македонија*, НУБ „Св. Климент Охридски“, Скопје.
- Попникола Нико 1996: *Македонско-влашки речник*, Заедница на Власите „Браќа Манаќа“, Битола.
- Речник џрчко-македонски и македонско-џрчки*, 2001: СИЛСОНС, Скопје.
- Речник македонско-албански и албанско-македонски*, 1996: ИТП „Дав-Мари“, Куманово.
- Старословенско-македонски речник (со џрчки паралели)* 1999: Институт за старословенска култура, Прилеп, „Матица македонска“, Скопје.

Summary

Subject of this article is to present vocabulary contained in toponymy of Krushevo Region from the genetic point of view. In this context are distinguished two lexical layers: Slavic and non-Slavic. The Slavic lexicon is shared on: Proto-Slavic, Old Slavic and dialectal stratum. It is expected that the dialectisms of Krushevo speech are reflected into the toponyms of this region. Non-Slavic lexicon is presented by the balcanisms which are penetrated from Turkish, Albanian, Greek and Aromanian language. The conclusion of analysis is that 90 % of the vocabulary contained in toponymy of Krushevo Region is Slavic.

811.163.3'26

Изворен научен труд

Александра Ѓуркова, Симона Груевска-Маџоска¹

АКТУЕЛНИ ПРОБЛЕМИ НА ЈАЗИЧНОТО ПЛАНИРАЊЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Апстракт: Во статијата се прави преглед на истражувањата во рамките на проектот „Јазичното планирање и јазичните политики во РМ“. Претставени се резултатите од спроведеното анкетање во кое беа опфатени прашања од областа на јазичните ставови, прашања за македонскиот јазик и другите јазици што се зборуваат во РМ и прашања за јазиците во јавната, формалната и во неформалната комуникација. Покрај ова, направена е анализа на законската регулатива во која е опфатена проблематиката на статусот на македонскиот јазик во РМ и статусот на другите јазици што се зборуваат во РМ. Како заклучоци се даваат насоки за натамошно дејствување во областа на јазичното планирање во РМ.

Клучни зборови: јазично планирање, планирање на статусот на македонскиот јазик, јазична политика во Република Македонија

Во текот на академската 2012/2013 година во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје се одвиваше работата на проектот „Јазичното планирање и јазичните политики во Република Македонија“ со поддршка од Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.

Во рамките на проектот беа поставени следниве цели: 1. Анализа на актуелните состојби сврзани со статусот на македонскиот јазик и другите јазици што се зборуваат и што се изучуваат во РМ; 2. Истражување на законските регулативи сврзани со македонскиот јазик и јазиците што се зборуваат во РМ и нивното спроведување и 3. Во рамките на планирањето на корпусот на македонскиот јазик и правописот на македонскиот јазик – анализа на методологијата за адаптација на англицизмите и на заемките од другите јазици во македонскиот јазик и оформување на практични решенија за адаптација на заемките во македонскиот јазик. Во склоп на проектот се организира јазична трибина на тема „Јазичното планирање во РМ: состојби и перспективи“ на која се презентираа резултатите од спроведените анкети и на која се анализираа актуелните состојби во врска со Законот за употреба на

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, aleksandra.gjurkova@imj.ukim.edu.mk; simonagrumb@yahoo.com.

македонскиот јазик, како и современите тенденции во јазичната употреба наспрема јазичната норма.

Општата рамка во која е поставено истражувањето го претставува проучувањето на општествената заедница од лингвистички аспект, како што потенцира Калве (Calvet 2002), што е основа во сфаќањето на јазикот како општествен факт и потребата за референција кон општествениот аспект во проучувањето на јазикот и јазичните промени.

Кога станува збор за статусот на македонскиот јазик и неговата улога како кохезивно средство во општеството, се зема предвид официјалниот статус на македонскиот јазик во РМ и во која мера е тој остварен преку образованието (основно и средно) и во јавните институции. Истовремено, важен сегмент претставува анкетаирањето во врска со ставовите кон македонскиот јазик во РМ и кон другите јазици што се зборуваат во државата, како и на припадниците на заедниците во РМ што го зборуваат македонскиот како втор јазик. Важен елемент во овие рамки претставува и прашањето за изучувањето на странските јазици во РМ.

Прашањата се групирани во три анкети:

1. Анкета за македонскиот јазик и јазиците што се зборуваат во РМ;
2. Анкета за македонскиот јазик и јазиците што се зборуваат во РМ: Јазиците во јавната комуникација; и
3. Јазикот во формалната и неформалната комуникација

Целта на овие анкети е да се добијат податоци за ставовите на говорителите кон јазиците што се зборуваат во РМ, како и за познавањето на странските јазици и потребата од нив во образованието. Важно место во анкетите зазема и прашањето за перцепцијата на јазикот/ говорот во формалната и неформалната комуникација во РМ и прашањето за престижит на јазиците. Анкетаирањето беше анонимно и опфати припадници на сите етнички заедници што живеат во Република Македонија. Анкетите беа спроведени на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при УКИМ во Скопје, на Факултетот за странски јазици на Универзитетот ФОН во Скопје, во Струга и во Струмица, на Универзитетот Американ колеџ и на Балканскиот универзитет во Скопје.²

1. Анкети: опсервации и резултати

Со првата анкета се опфатени 181 испитаник, со втората анкета 170 испитаници и со третата – 153.³ При проучувањето на јазичните ставови

² Им се заблагодаруваме на колегите и студентите од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при УКИМ, и на колегите и на студентите од Факултетот за странски јазици на Универзитетот ФОН за соработката и поддршката при анкетаирањето. Исто така, изразуваме благодарност до Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ за финансиската поддршка на проектот.

³ Врз обработка на податоците од анкетите работеа соработниците Бобан Карапејовски и Бојан Петревски.

треба да се има предвид релевантноста на истражувањата во однос на јазичната политика во образованието. Особено се важни ставовите на говорителите во однос на естетските и религиозните вредности на јазикот и соодветноста на неговата употреба на национално ниво, во образованието и во уметноста (Ferguson 1966). Според тоа, може да се види дека истражувањата на јазичните ставови може да се применат во рамките на оформувањето на јазичната политика и јазичното планирање во една држава, потоа во оформувањето и развитокот на стратегија за изучување на странски јазици, во културната политика и сл.

Во рамките на спроведеното анкетирање може да се констатира дека за најизучуван јазик се смета англискиот. Имено, на прашањето број 3 од првата анкета: **Кој јазик е најизучуван?**: 149 односно 82,3% од испитаниците го навеле англискиот. Фактот дека како најбогат јазик е наведен англискиот, секако, упатува и на тоа дека англискиот е најшироко распространет како прв странски јазик, што се потврдува и со одговорите на прашањето број 10. од првата анкета: **Дали и кој странски јазик сте го изучувале во образовниот процес и надвор од него?**: англиски 154 (33,7%), германски 68 (14,9%); француски 86 (18,8%) итн. Ова покажува дека англискиот највисоко котира во смисла на прагматичкиот аспект, односно на неговата употребна вредност – колку и во какви рамки е потребен англискиот јазик.

Кон ова се надоврзуваат и одговорите на прашањето 11. **Дали сметате дека е потребно во процесот на високото образование во РМ да се следи настава на некој странски/ светски јазик и кој?**, при што како прв се издвојува англискиот: англиски 107 (59,12%), германски 19 (10,50%), француски 15 (8,29%), италијански 6 (3,31%), шпански 9 (4,97%), итн. Оваа слика што ја добиваме во секој случај ја одразува актуелната тенденција на распространетост на англискиот во сите сфери на живеењето. Оваа констатација се вклопува во рамките на ефектите од глобализацијата, која е секако присутна и во образованието и во академската средина.

Во врска со односот на испитаниците кон албанскиот, бугарскиот, српскиот, влашкиот, грчкиот и турскиот, треба да се осврнеме кон резултатите од прашањето бр. 5: **Кој од овие јазици Ви е најблизок, најразбирлив, најпривлечен?**, анкетираниите како најблизок и најразбирлив го издвојуваат српскиот – 136 (78,1%), потоа следува бугарскиот – 24 (13,7%) како најблизок и најразбирлив, албански 9 (5,15), турски 3 (1,7%), влашки и грчки по 1 (0,5%).

Кон ова се надоврзуваат податоците од шестото прашање: **Дали сте учеле и дали би учеле некој од овие јазици?**, при што се издвојува турскиот како јазик кој е најпопуларен за изучување: турски 77 (42,5%), албански 28 (15,4%), грчки 26 (14,3%); српски 12 (6,6%), бугарски 2 (1,1%) и влашки 4 (2,2%). Општо земено со – да, би учел некој од овие јазици, одговориле 16

анкетирани односно 8,84%; а со – не би учел исто толку испитаници односно 8,84%.

Со оглед на тоа дека во врска со овие податоци како најјакое се идентификува влијанието на медиумите и на Интернетот, јасно е дека е потребно поактивно дејствување во оваа сфера. Сврзано со ова е и прашањето за синхронизацијата што е опфатено со втората анкета, при што од 170 анкетирани, 113 (66,4%) се изразиле негативно, 25 (14,7%) позитивно, а 32 (18,8%) ги изнесуваат недостатоците и предностите на синхронизацијата, што ја потврдува и традицијата во македонската средина да се воспримаат филмовите и ТВ-сериите во оригинал, така како што се снимени. Во овој контекст, можеме да направиме споредба со анкетата спроведена во текот на учебните 1993/1994 и 1994/1995 год., во рамките на меѓународниот проект „Современите промени во словенските јазици (1945–1995)“: резултатите покажуваат дека од 661 анкетирани, 483 испитаници се изјасниле против (73%), додека 178 – за синхронизацијата (26,9%). Значи, може да се констатира дека општата перцепција кон ова прашање не се променила во текот на 19 години. Што се однесува до истражувањата во Европа и во Европската Унија на оваа тема, според резултатите од истражувањето на Евробарометар од 2012 (изв. бр. 386) *Europeans and their languages*, спроведено во сите 27 членки на ЕУ (26 751 анкетирани): 52% не преферираат титлувани програми (странски филмови и ТВ програма) наспрема синхронизација, а 44% преферираат титл наспрема синхронизација.

Во рамките на третата анкета се вклучени неколку прашања што се однесуваат на изборот на јазикот во формална и неформална комуникација. Исто така, предвид се зема престижот на македонскиот стандарден јазик и односот на говорителите кон скопскиот говор наспрема другите говори и дијалекти. Целта на овие прашања што се сврзани со јазичните ставови претставува утврдувањето на односот на говорителите кон стандардот наспрема дијалектите, според видот на комуникацијата. Од друга страна, направено е издвојување на скопскиот говор, со оглед на околностите – Скопје како главен град и културен и административен центар на државата и град во кој се доселуваат и живеат граѓани од цела Македонија. Во тој контекст, во периодот по осамостојувањето на РМ, скопскиот говор станува еден вид *коине*, како што нагласува Рина Усикова (1997), која го определува како можна основа за оформување на македонски супстандард.

Од резултатите што можеме да ги видиме, од прашањето **10: Во која мера е неопходно познавањето и користењето на македонскиот стандарден јазик во формалната комуникација** произлегува дека користењето на македонскиот стандарден јазик во формалната комуникација е означено како исклучително неопходно:

- исклучително неопходно 167– 86,08% – делумно неопходно 5–,58%
- прилично неопходно 21 – 10,82% – непотребно 1– 0,52%

Од резултатите што можеме да ги видиме, од прашањето **10.** произлегува дека користењето на македонскиот стандарден јазик во формалната комуникација е означено како исклучително неопходно. Ова го покажува вреднувањето на стандардот од страна на анкетираниите, што упатува и на постоењето на свест за потребата од доброто познавање на стандардот заради вклученост во општествениот живот, можностите за работа и сл. Ова се потврдува и со резултатите од **9-то** прашање: **Во која мера е престижен македонскиот стандарден јазик**, при што од страна на 51% од анкетираниите, македонскиот стандарден јазик се смета за престижен и 33,8% за прилично престижен.

Што се однесува до прашањата сврзани со перцепцијата на дијалектите и нивната употреба. Според резултатите произлегува дека сферата на употреба на дијалектите е помалку или повеќе сврзана со неформалната комуникација, додека нивната употреба во формалната комуникација се смета за неприфатлива од страна на анкетираниите. Овие податоци, кореспондираат со резултатите од 10-то прашање за тоа дека употребата на стандардот во формалната комуникација се смета за неопходно.

Сето ова упатува на заклучокот дека дистинкцијата ‘дијалект’ наспрема ‘стандард’ се сврзува со доменот на нивната употреба: дијалектот е поприсутен во неформалната сфера, а стандардот – со формалната комуникација.

Во врска со прашањето **8: Според Вас говорот што се користи во Скопје во однос на другите македонски говори и дијалекти е:**

престижен – 9,84% – делумно престижен – 32,12% прилично/ во голема мера престижен – 13,99% – не е престижен – 44,04%

Можеме да видиме дека анкетираниите главно не го перцепираат скопскиот говор како престижен во однос на другите дијалекти и говори. Најблаго речено, може да се види дека скопскиот говор се перцепира како уште еден од говорите. Сепак, гледаме дека за делумно престижен скопскиот говор го сметаат 32,12% од анкетираниите. Со оглед на состојбата во последната деценија, да се случува концентрација на говорители од сите делови на Македонија во Скопје, најчесто од образовни и од економски причини, можеме да видиме дека говорителите кои (природно) со себе го носат и својот говор/ дијалект, во поголема мера веројатно не се адаптираат кон скопското *коине*, туку тие во сферата на својата приватна/ неформална комуникација едноставно го задржуваат својот комуникациски код. Тука повторно важна улога имаат психо-социолошките и општествените фактори. Можеби се работи за потреба од дистинкција во однос на другите, односно во однос на новата средина, за идентификација преку сопствениот дијалект и сл.

Да се вратиме кон состојбите со јазичното планирање. Имајќи го предвид периодот по осамостојувањето на РМ, несомнено донесувањето на Законот за употреба на македонскиот јазик во 1998 година претставува еден од основните акти на јазичното планирање или менаџмент – термин кој наоѓа свое место во новата стручна литература кај авторите Б. Сполски (Spolsky 2004), Ј. Неквапил (Nekvapil 2006) и др. Статусот на македонскиот јазик и на јазиците што се зборуваат во РМ е регулиран со Уставот на РМ и со неколку други закони базирани на Рамковниот договор од 2001. год. со што се промовира поинаков јазичен амбиент во Македонија. Сврзани со оваа тема се резултатите од две прашања од првата анкета: од прашањето **12.: Дали имате познавања за статусот на македонскиот јазик и на другите јазици и нивните писма што се зборуваат во РМ според Уставот и законите?**, – не знам 109 (78,4%), – официјален јазик е македонскиот 18 (12,9%), двојазичност: македонски и албански 12 (8,6%).

Резултатите од прашањето **13.: Дали знаете со кои закони е опфатена материјата на употребата на јазиците во РМ?** го покажуваат следново: не знам 156 (95,7%), со Законот за употреба на јазиците 2 (1,2%), со Закон за употреба на македонскиот јазик 2 (1,2%), во Рамковниот договор 1(0,6%), законот за јазици или законот за образование 1(0,6%).

Овие резултати даваат податоци за степенот на информираност и упатеност на испитаниците во статусот на јазиците што се зборуваат во РМ и во механизмите за нивната заштита.

2. Македонскиот јазик и другите јазици во Уставот и во законите на РМ

Во анализата на законските регулативи што го опфаќаат статусот и употребата на јазиците во РМ се констатирани како најголеми промени, амандманите на Уставот на РМ од 2001 год. и донесувањето на неколку закони што ја регулираат оваа сфера. Најголеми промени се констатираат во употребата на јазиците и писмата во јавната сфера, на сообраќајните знаци, на јавни натписи, билборди и сл., особено кога станува збор за употребата на топонимите низ Македонија. Се наметнува потребата од сеопфатно согледување на оваа состојба и дејствување во соработка со општините.

Според Уставот на Република Македонија од 1991 година, употребата на малцинските јазици како официјални на локално ниво беше дозволена, но по потпишувањето на Охридскиот рамковен договор дојде до промена на два члена од Уставот – тоа е членот 7 кој претрпе поголеми промени (се однесува на употребата на даден јазик во официјалната комуникација), а промените во членот 48, кој се однесува на употребата на даден јазик во образовниот систем, беа минимални.

Според податоците од пописите, на пописот од 1953 година на мајчин македонски јазик зборувале 66,0 % од граѓаните, а на мајчин албански 12,5 %.

На пописот од 1994 година, на мајчин македонски јазик зборувале 66,6 %, а на мајчин албански 22,8 %. Како што се гледа од овие проценти, бројот на македонските говорители е речиси ист, додека бројот на албанските говорители се зголемил речиси двојно.

Главниот извор на промените во статусот на јазиците во РМ е повеќе пати спомнуваниот Охридски рамковен договор, според кој:

„6.4. Низ цела Република Македонија и во нејзините меѓународни односи службен јазик е македонскиот јазик.

6.5. Кој било друг јазик што го зборуваат најмалку 20 % од населението, исто така, е службен јазик, како што е овде образложено..... Кое било лице што живее во единица на локална самоуправа во која најмалку 20 % од населението зборуваат службен јазик различен од македонскиот, може да употребува кој било службен јазик за да комуницира со регионалната канцеларија на централната влада, надлежна за таа општина; таквата канцеларија ќе одговори на тој јазик, дополнително на македонскиот. Кое било лице може да употребува кој било службен јазик за да комуницира со главна канцеларија на централната влада, која ќе му одговори на тој јазик, дополнително на македонскиот.“

Во членовите на Договорот е подвлечено дека јазикот што го зборуваат најмалку 20% од населението на РМ може да се употребува „дополнително на македонскиот“, што значи дека не го исклучува македонскиот јазик.

Во 2008 година е донесен Законот за употреба на јазик што го зборуваат најмалку 20 % од граѓаните во Република Македонија и во единиците на локалната самоуправа⁴, според кој:

Член 2

Во органите на државната власт во Република Македонија може да се користи и службениот јазик различен од македонскиот во согласност со овој закон.

Како што беше споменато погоре, целата законска регулатива е донесена врз база на процентот над 20 на албанското малцинство и се однесува исклучиво за албанскиот јазик, а не и за останатите малцински јазици во РМ (турскиот, ромскиот, српскиот), иако во законската регулатива е предвидено и тие под одредени услови да можат да се употребуваат како службени (во единиците на локалната самоуправа).

Но, она што е интересно е дека според Законот за употреба на јазик што го зборуваат најмалку 20 % од граѓаните во Република Македонија:

Член 40

⁴ Службен весник на РМ, бр.101 од 13.8.2008 година

Име на улица, плоштад, мост и на друг инфраструктурен објект се пишува на македонски јазик и неговото кирилско писмо.

Во општината во која најмалку 20 % од граѓаните користат друг службен јазик различен од македонскиот јазик, името на улицата, плоштадот, мостот и на друг инфраструктурен објект, покрај на македонски јазик и неговото кирилско писмо, се пишува и на јазикот и писмото што го користат најмалку 20 % од граѓаните на таа општина.

Член 42

Во градот Скопје службен јазик е македонскиот јазик и неговото кирилско писмо...

Член 46

Фирмата на трговското друштво гласи на македонски јазик, со кирилско писмо.

Фирмата на трговското друштво со седиште во единица на локална самоуправа во која најмалку 20 % од граѓаните зборуваат службен јазик различен од македонскиот, може да гласи и на тој јазик и се употребува само заедно со натписот во фирмата на македонски јазик, со кирилско писмо.

Но, фактичката состојба е сосема поинаква: во единиците на локалната самоуправа каде што живеат мнозинство Албанци натписите, фирмите, различни соопштенија, билборди итн. се напишани на албански јазик и албанско писмо без превод на македонски јазик. Истото се случува и во текот на изборните процеси – плакатите на билбордите се напишани исклучиво на албански јазик, без превод. Ова се коси и со Законот за употребата на македонскиот јазик⁵, според кој:

Член 4

Македонскиот јазик, покрај употребата во органите на државната власт, во органите на единиците на локалната самоуправа и градот Скопје, се употребува и во:

трговските друштва, претпријатијата, установите и другите правни лица регистрирани во Републиката;

називите, рекламите и плакатите на правните лица; ...

... обележувањето на јавните места; ...

Од ова произлегува дека и покрај тоа што законската регулатива во врска со употребата на јазиците во РМ е широка и обезбедува големи права за малцинските јазици⁶, таа, сепак, не се почитува. Тоа значи дека не треба да се обвинува толку Охридскиот рамковен договор и законите што произлегоа од него, туку нивната практична примена. Тука треба да се спомене и Законот за

⁵ Службен весник на РМ, бр. 5/98 од 30.1.1998 год.

⁶ Во 2008 година е донесен и Закон за заштита на правата на припадниците на заедниците кои се помалку од 20% од населението на Република Македонија, Службен весник бр. 92/2008.

територијална организација на локалната самоуправа во РМ⁷, кој беше објавен и на албански јазик. Во преводот, еден дел од имињата на населените места беше преведен на албански јазик. Македонските лингвисти експресно реагираа и одржаа трибина во организација на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ и Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ од Скопје на тема *Стандардизацијата на географските имиња во Република Македонија*⁸. Топонимите како јазични и културни споменици и сведоштва за историјата се заштитени со закон и, како и личните имиња, не се преведуваат. Тоа се прави само кога се сака да се затскрие минатото (како што е промената на имињата на топонимите во егејскиот дел на Македонија што е во состав на Република Грција) и тоа не треба да се дозволи. Индикативно е и поставувањето на табли со натписи и имиња на улици на кои називот прво е напишан на албански јазик, па на македонски, или на кои стои македонски натпис, па албанскиот, а не е наведен македонскиот назив на латиница, па тие што не ја знаат кирилицата ќе го прочитаат само албанскиот назив.

Како што можеше да се види од досега изложеното, Република Македонија ги почитува сите меѓународни закони и конвенции во поглед на заштитата на малцинските јазици (Европската повелба за регионални и малцински јазици и Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства). Исто така, има донесено и посебни закони и за малцинствата што претставуваат повеќе од 20% и помалку од 20% од населението на Република Македонија. Европската повелба за регионални и малцински јазици не е сè уште ратификувана, но, како што можеше да се види, Република Македонија овозможила многу поголеми јазични права од тие што се наведуваат во неа. Исто така, треба да се каже дека албанскиот јазик е официјален во две соседни држави – Република Албанија и Република Косово, така што не се работи за малцински јазик на кој му се заканува некаква опасност, односно му треба заштита, што е една од главните цели на Повелбата (заштита на загрозени малцински и регионални јазици).

Во врска со третиот сегмент – анализа на англицизмите и на заемките од другите јазици во македонскиот јазик и оформување на практични решенија за адаптација на заемките во македонскиот јазик, може да се заклучи дека е константен процесот на позајмување од англискиот, и тоа директно заемање (најчесто на ниво на лексиката) и калкирање (при оформување на именски групи и предложни синтагми). Преку оформување на сеопфатна стручна анализа на англицизмите се доаѓа до заклучокот дека е потребна посебна лексиколошка обработка на оваа група заемки и дека е тоа прашање поврзано и со транслитерацијата на македонскиот со латиница. Ова

⁷ Службен весник на РМ, бр. 55/2004.

⁸ Расправите од оваа трибина беа објавени во 2004 година во едицијата *Јазикот наш денешен*, кн. 11, на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

е еден од проблемите што ќе треба да се разреши во новото и дополнето издание на Правописот на македонскиот јазик, коешто започна да се работи во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, заедно со колегите од Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, Скопје, а под покровителство на Министерството за култура на РМ и на Советот за македонски јазик.

3. Заклучоци

Како резултат на наведеното истражување, имаме предвид неколку задачи на кои треба да се фокусираат актерите на јазичното планирање во РМ.

Прво, во врска со статусот на јазиците во РМ, очигледна е потребата за евалуација односно анализа на ефектите на јазичните политики пред сè во образованието, во јавните институции како на пример во судовите, во општините и во Советите на општините, и тоа од економски и од социолошки аспект.

Второ, сврзано со законската регулатива: анализа на спроведувањето на законите што ја опфаќаат сферата на јазиците, и тоа во образованието, во државните институции и во јавниот простор (медиуми, Интернет, реклами, знаци итн.). На тој начин ќе може да се видат ефектите од досегашната јазична политика и ќе може да се констатираат елементите кои треба да се коригираат.

Трето, во доменот на планирање на корпусот, потребно е подобрување на мултифункционалноста на јазичната норма преку анализа на степенот на заемање од други јазици.

Литература

Усикова Рина 1997: „Кон развојот на македонскиот јазик со оглед на јазичната ситуација во Македонија“, *Педесет години на македонската наука за јазикот*, МАНУ, Скопје, 153–164.

Bugarski, Ranko 1986: *Jezik u društvu*, XX vek, Beograd.

Calvet, Louis-Jean 2002: *Le marché aux langues. Les effets linguistiques de la mondialisation*. Plon, Paris.

Europeans and their languages, Special Eurobarometer 386, European Commission, 2012.

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_386_en.pdf

Ferguson, C. A. 1966: "On Sociolinguistically Oriented Language Surveys", *The Linguistic Reporter* 8 (4).

Gjurkova, Aleksandra 2013: "Sociolingvistička situacija u Makedoniji od 1991 do danas", *Jezik između lingvistike i politike*, Vesna Požgaj Hadži (ur.), Biblioteka XX vek, Beograd.

Nekvapil, Jiří. 2006: "From Language Planning to Language Management", *Sociolinguistica* 20, 2006, Niemeyer, Tübingen, 92–104.

Spolsky, Bernard 2004: *Language Policy*, Cambridge University Press, Cambridge

Spolsky, Bernard 2009: *Language Management*, Cambridge University Press, Cambridge.

Summary

The article consists of a review of the research conducted in the project Language planning and language policies in the Republic of Macedonia. Results from the several surveys are presented which included questions about language attitudes and questions dealing with the languages in formal and informal communication. An analysis of the legislative referring to the language(s) status in the Republic of Macedonia is also presented. In conclusion, several recommendations are pointed out regarding the regulation of language policies, as well as the analysis of law implementation and evaluation of the effects of language policies in the last 23 years in the Republic of Macedonia. As for the corpus planning, a need for improvement of multifunctioning of the language norm is evident in all the domains of language use.

811.163.3'367.625'37
Изворен научен труд

Елени Бужаровска¹
Лилјана Митковска²

СЕМАНТИКАТА НА ГЛАГОЛОТ *СЕ НАДЕВА*: ИЗРАЗУВАЊЕ ЕМОЦИЈА ИЛИ СТАВ?

Апстракт: Во оваа статија се анализира семантиката на глаголот *се надева* со кој се изразува позитивна психичка состојба од очекување на посакуваниот настан. Емоцијата на надежта покрај волитивниот елемент содржи и модален епистемички став кон посакуваното. Таквата двокомпонентна семантичка структура на овој глагол ги условува неговите синтаксички и прагматички својства. Во различни контексти доаѓа до преовладување на едната од двете компоненти што повлекува глаголот синтаксички да се однесува или како емоционален или како ментален. Авторите сметаат дека овој глагол зазема посебно место во категоризација на глаголските предикати бидејќи ја поврзува класата на предикатите на емоција со нефактивните ментални предикати.

Клучни зборови: семантика, ментални предикати, предикатите на емоција, нефактивност, прагматички маркер.

1. Вовед

Потребата на човекот за категоризација на знаењето за светот и за себе влијае врз класификацијата на глаголите според семантички полиња. Тука izdelуваме само неколку класи глаголи што кодираат различни процеси и појави карактеристични за внатрешниот свет на човекот: глаголи на зборување (*verba dicendi*), глаголи на емоција (*verba affectum*), глаголи на когниција (*verba cogitandi*), глаголи на перцепција (*verba sentiendi*), глаголи на волиција (*verba volendi*), и сл. Таквата класификација овозможува да се опише значењето на секој глагол преку споредбата на заедничките и различните својства на лексичките членови од истото поле. Во предметната литература постојат различни класификации на глаголските предикати зависно од тоа дали критериумите за категоризацијата се базираат на лексичко-семантички, морфо-синтаксички или синтаксички својства (De Clerck, Coleman, Willems 2013). Во областа на англиската глаголска лексика

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, elenibuzarovska@mt.net.mk

² Универзитет ФОН – Скопје, liljana.mitkovska@fon.edu.mk.

помеѓу првите значајни типологии се семантичката класификација на Филмор (Charles Fillmore 1970) и лексичко-граматичката на Левин (Beth Levin 1993).³

Но постојат и такви глаголи што потешко се подведуваат под строга таксономија заради тоа што не претставуваат типични претставници на својата класа и припаѓаат на две класи истовремено. Таков е глаголот *се надева*. Овој глагол се одликува со сложена семантичка структура што го условува неговото синтаксичко и прагматичко однесување. *Се надева* е двовалентен глаголки предикат кој импликува два аргумента: човек и пропозиција, предмет на надежта. Пропозиционалниот аргумент може да се реализира во форма на реченично (1) и (2) или именско дополнение (3). Во македонскиот јазик постои варијантност во реализацијата на реченичното дополнение: тоа може да биде декларативна *дека*-реченица или субјунктивна *да*-реченица.

(1) Со тоа ја потврдив титулата и се надевам дека ќе стигнам во третата титула, рече Костов. www.bitolanews.com/.../928-motokros-orman-2013

(2) Тричковски: Преку Бриж, се надевам да стигнам до Премиер лигата. www.time.mk/.../trickovski-ne-e-vazno-na-koja-pozici

(3) Се надевам дека Мурињо ќе направи предобар тим... најмногу се надевам на Премиер Лига. forum.kajgana.com ›

Во горните примери стигнувањето до титула или Премиер лигата не е факт, туку можност за која субјектот мисли дека е пожелна. *Се надева* не ја имплицира вистинитоста на пропозицијата (односно зависната предикација) и затоа спаѓа во нефактивни предикати.

Синтаксата на овој глагол детално ја опишавме во трудот⁴ посветен на варијантноста во комплементација преку споредба со бугарското *се надява* со цел да докажеме дека таа варијантност е семантички обусловена во двата јазика. Таму покажавме дека разликата во начинот/формата во зависната реченица потекнува од степенот на нефактивноста на пропозицијата која го

³ De Clerck, Coleman, Willems (2013: 665–670) истакнуваат дека Филмор ги анализира глаголите на кршење и удирање, а Левин класифицира 3024 глаголи со 4186 значења во 49 пошироки класи (земајќи ја предвид реализацијата на аргументите). Постојат класификации според разни други критериуми: комплементација, семантички улоги, валентност, како на пр. CCDV: *Конџрасџивен речник на глаголка валентност* – англиски, француски и холандски јазик при Универзитетот во Гент (<http://www.constructgram.ugend.be/cvvd/cvvd.htm>). Треба да се укаже на постоењето на електронски лексикон на англиски глаголи WordNet при Универзитетот во Принстон (<http://wordnetweb.princeton.edu>).

⁴ Статијата под наслов „*Се надевам да* или *се надевам дека*? Македонско-бугарски конфронтации“ ќе биде објавена во Зборникот на трудови од XVI научна конференција (Охрид, 14–15 јуни 2014).

„содржи“ предметот на надежта. Но потребна е подлабока анализа на овој глагол за да се открие кои елементи во неговата семантичка структура влијаат на неговото синтаксичко и прагматичко однесување.

Овој труд го посветуваме на семантиката на *се надева* за да покажеме дека:

- овој глагол зазема специјално место во системот на глаголската лексика бидејќи поврзува две семантички класи: глаголи на емоција и глаголи на когниција;
- *се надева* поседува сложена семантичка структура со две значенски компоненти. Во различни контексти доаѓа до преовладувањето на едната компонента врз другата со што се определуваат синтаксичките и прагматичките својства на глаголот.

Целта на овој труд е разоткривањето на значењето на *се надева* преку семантичка анализа на автентични примери што се собрани преку интернет пребарување.

Ако ги споредиме долните примери ќе видиме дека во (4) говорителот, кој е истовремено субјектот што чувствува надеж, посакува нешто да се случи, додека во (5) субјектот мисли дека очекуваниот настан сигурно ќе се оствари. Таквото контекстуално значење на (4) експлицитно се сигнализира со присуството на глаголот *посакува*, а во (5) – со предикатот *сигурен сум*.

(4) Наместо тоа, посакувам и се надевам дека ќе почнат да отвораат теми за македонската економија, за здравство, образование, култура.
<https://www.macedonians.tv/archive/index.../t-4542.ht...>

(5) Се надевам, да не речам, сум сигурен, дека кон средината на јуни прилепчани ќе присуствуваат на фестивалот Интер-тото купот.
igordenica.tripod.com/Denica065/65-Drugo.htm

Од примерите се гледа дека *се надева* изразува емоционална состојба предизвикана од пријатна желба и истовремено мислење или став на говорителот за она што го соопштува. Глаголите на емоција како *ѝаѓува*, *се радува*, *се чуди*, *се луѓи*, *се ѓордее*, *сака*, *мрази*, *се срами* и сл. изразуваат одредена психичка состојба на субјектот, но *се надева* дополнително носи значење на очекување или верување на субјектот во некој, пријатен за него, настан. Со тој аспект на своето значење глаголот се приближува до ментални предикати како што се: *мисли* и *сметта* со кои се искажува став за одредена појава или настан.⁵ Субјектот посакува нешто да се случи во иднина но со сигурност не знае дали тоа ќе се случи, само верува дека така ќе биде. Тоа

⁵ Во руската лингвистика (Апресјан 1995) овие глаголи се познати как *ѝуѝаѝѝивни*, а во англојазичната литература тие спаѓаат (заедно и со други глаголи кои не се путативни) во *Verbs of propositional attitude* (Noonan 1985/2007).

значи дека *се надева* не имплицира знаење на субјектот за одредена ситуација во реалноста туку верба на субјектот дека реалната ситуација може да се промени во склад со неговата желба. Од логички аспект, глаголот *се надева* е некомпатибилен со нашето знаење за настанот кодиран во зависната пропозиција (Scheffler 2013: 155). Следниот пример покажува дека има разлика меѓу надеж и знаење.

(6) Затоа, драги пријатели, јас не се надевам, јас знам што ќе се случи на 15-ти септември. www.iborn.net/igor/2007/09

Оттука претпоставуваме дека емоцијата на надежта содржи модален волитивен елемент: посакувањето на нешто, и истовремено модален епистемички став кон тој настан. Тоа го отежнува определувањето на *се надева* во една од споменатите глаголски класи. Затоа Зализњак (кај Јорданскаја, Mel'cuk 1990) го класифицира *се надева* во „слабо емоционални“ глаголи, додека други семантичари како Апресјан (1995/2: 356), Јорданскаја, Мељчук (1990) и Вјежбицка (1999) го вбројуваат овој глагол во емоционални предикати. Од друга страна, логичарите и синтаксичарите (Karttunen 1974, Noonan 1985/2007, Givón 2001, Boye, Harder 2007) го групираат *се надева* заедно со *знае*, *верува*, *мисли* и *смејта* во предикати за изразување пропозициски став кон одреден настан. Под ‘пропозициски став’ семантичарите подразбираат ментални состојби преку кои човекот го претставува светот, како на пр. вера.⁶ Глаголите што кодираат такви ментални состојби, како што кажавме погоре, се нефактивни за разлика од глаголот *знае* (Puglielli, Frascarelli 2011).⁷

Друга особина што ги разликува „вистинските“ емоционални глаголи од *се надева* е неговата неспособност да воведува директен говор. Јорданскаја и Мељчук (1990) го даваат следниот пример во кој употребата на *се надева* е исклучена.

(7) Značit, Maša uže v gorode! – radovalsja/serdilsja/udivljajsja/ogorčajsja Petja. (*nadeelsja)

‘Значи, Маша е веќе во град! – се радуваше/се лутеше/ се чудеше/се натажи Петја.’ (*се надеваше Петја)

⁶ Според објаснувањето на Роберт Сталнакер во *Електронската енциклопедија на МИТ*: Propositional attitudes are mental states with representational content. Belief is the most prominent example of a propositional attitude. Others include intention, wishing and wanting, hope and fear, seeming and appearing, and tacit presupposition. (<http://ai.ato.ms/MITECS/Entry/stalnaker1.html>)

⁷ Тие велат: “the notion of factuality is applicable to attitude verbs (say, know) while *think* and *believe* are non-factual. The verb *hope* may be followed by a non-factual subordinate clause.” (Puglielli, Frascarelli 2011: 355)

Постои и семантичко-синтаксичка основа за групирање на *се надева* заедно со менталните предикати, бидејќи и тој претставува двовалентен предикат со втор пропозиционален аргумент. Од друга страна, емоционалните предикати не мора да бидат двовалентни, како на пр. едновалентното *се ѝлашам*, додека двовалентните глаголи за емоција може да посочуваат и на предмет и на настан (*Сакам чоколадо наспроти Сакам да ѝ се видам*).

2. Семантичка двокомпонентност на *се надева*

Од претходната дискусија може да се заклучи дека *се надева* се наоѓа на периферијата на семантичкото поле на емоционални предикати и навлегува во полето на нефактивни ментални предикати. Причината лежи во семантичката структура на овој глагол: емоцијата на надежта содржи две значенски компоненти: желба за некој настан и позитивен епистемички став за истиот. Таквата семантичка двокомпонентност се рефлектира на тој начин што *се надева* изразува помала или поголема сигурност дека посакуваниот настан е вистинит или ќе биде вистинит. Тоа може да се покаже со тест за колокација каде се пројавува или епистемичката или волитивната импликација на *се надева* зависно од глаголот со кој тој се комбинира, односно од контекстот. Така во (8) посилно е изразено епистемичкото значење што се докажува со имплицатурата ‘ама не сум сигурен’, додека во (8a) желбеното значење доминира, па појавата на истата имплицатура е блокирана.

- (8) Се надевам и мислам дека Соња ќе дојде (ама не сум сигурен).
(8a) Се надевам и сакам Соња да дојде (*ама не сум сигурен).

Да ги разгледаме контекстите во која се пројавува секоја од двете семантички компоненти.

2.1. Емоционална компонента: посакување на пријатен настан

Субјектот чувствува позитивна емоција⁸ која произлегува од исчекување на иден настан поволен за него. Самото исчекување е пријатно и придонесува за оптимизам и волја за живот. Интересен е описот на Спиноза за надеж: „Ако знаеме за иднината на некоја работа, дека е добра и дека таа може да се случи тогаш, како последица на тоа душата зема форма што ја нарекуваме надеж“

⁸ Тука не ги разгледуваме емоциите од гледна точка на психологијата. Само ги наведуваме општо прифатените ставови како на пр. дека емоциите се делат на првични, кои се заеднички со животни (страв, лутина, бес...) и окултурени, карактеристични само за човекот (надеж, очај, чудење, восхит...). Семантичкиот примитив за сите е *чувсјување*. (Апресјан 1995/2: 362)

(од Апресјан 1995/2: 362). Во примерите подолу се чувствува дека очекувањето е поврзано со желба за пријатен иден настан.⁹

(9) Се надевам дека сите ќе останеме здрави, бидејќи немаме толку голем фонд на фудбалери. www.webohrid.com/.../gurovski-pocetokot-e-pozitive...

Исчекувањето се толкува како посакување на субјектот нешто да се случи и како внатрешна готовност на субјектот кон определена ситуација (сп. Апресјан 2009: 127).

(10) Посакувам и се надевам дека и денешниот ден ќе помине во мирна и демократска атмосфера како што помина првиот изборен круг. grid.mk/.../veljanoski-im-posakuvam-uspeh

Во поретки случаи посакувањето може да се однесува на сегашноста (11) и на минатото (12).

(11) Одамна не сме се слушнале. Се надевам дека си добро. Се надевам дека си среќен и дека не престануваш да се смееш. vostip.mk/.../ме-боли-џоа-шџо-усџеав-да-џоверувам.

(12) Се надевам дека сум бил во право. Парите не беа на прво место, имав и подобри понуди. daily.mk/MTV/aleksej-shved-potpisha.../1424429

Емоционалната компонента се пројавува појасно кога субјектот е свесен дека надежта се базира на желба, често ирационална. Ирационалноста на посакувањето на идниот настан се одразува во употребата на прилозите *залудно, џоџусџо, џабе, џоџајно, до џоследно, само, сѐ уџиџе*.

(13) Залудно, залудно се надевам да те вратам, стихови, строфи, песни, животот – сѐ посветив на тебе... strumicaonline.net/?p=5365

(14) Цели 11 години, во овој ист период, попусто се надевам дека ќе се најде „маж“ кој ќе се зафати со соочувањето со минатото. www.novamakedonija.com.mk/

(15) Секој ден напразно се надевам дека нешто ќе ми се случи, но изгледа попусто се надевам. forum.femina.mk ›

(16) А џабе се надевам дека ќе ви дојде памет еден ден. <https://twitter.com/Shushmula/status/463446930102956032>

(17) Потајно се надевам да дојдам до 250 место на АТП листата. Тоа би можело да се случи евентуално до крајот на годинава. grid.mk/.../grabul-za-dnevnik-potajno-se-nadevam-da..

⁹ Вјежбицка (1999: 59) смета дека *се надева* посочува на посакувани идни настани кои се оценуваат како добри и како можни да се случат.

(18) До последно се надеваше дека ќе ја преброди болеста. utrinski.mk/?ItemID.

(19) Само се надеваш дека нешто ќе се смени. Дека животот ќе ти ја врати таа што ти значела. Но и самиот си свесен дека нема назад. brkajrabota.mk/.../21588-koga-zivotot-ja-gubi-svojata...

(20) Но јас сè уште се надевам дека ќе го остварам сонот и дека ќе играм на Светското првенство. kajgana.com/falkao-srceto-mi-e-skrsheno...

Доказ дека *се надева* спаѓа во емоционалните предикати е неговата способност да се модификува со прилози што изразуваат интензитет. За тоа сведочат прилозите и прилошки изрази: *навистина, искрено, срдечно, од сè срце* кои се употребуваат со *се надева*. Тие прилози не можат да модификуваат ментални предикати што изразуваат став (**Силно многу/искрено смејам дека...*). Интензитетот на очекувањето варира од неутрален до висок степен, не постои мал степен на надежта, па не може да се каже ?*Малку се надевам да ѝ те видам*.¹⁰

(21) Навистина, навистина се надевам дека ќе направиме неколку чекори назад, да се вратиме на првиот чекор. novatv.mk/index.php?navig=8&cat=7&vest...

(22) Тоа не е нормално и силно *се надевам* дека грабежот не е поврзан со претстојниот референдум. think.mk/.../po-ukradenite-moshtite-na-sveti-nikola-ar...

(23) Искрено се надевам дека ја зачувавме вашата доверба, а релевантноста на нашата работа и искрените намери ќе ги потврдиме веќе во следната година. fokus.mk/rejting-se-pokazha-deka-treba-da-ja-koregir...

(24) Од сè срце *се надевам* дека Мацари и Кавани ќе останат во Наполи. <https://www.facebook.com/permalink.php?story>

(25) Поздрав до Арсене само во него веруваме нели, и срдечно *се надевам* дека и понатаму ќе им забранува на играчите да шутираат... forum.kajgana.com › *Сџорџ и рекреација*

(26) Јас веќе пишувам една нова книга за мојата опсесија... и топло *се надевам* дека до крајот на годината ќе ја завршам, рече Златко. www.veles.gov.mk/index.php?

2.2. Епистемичката компонента – проценка на реалноста на настанот.

¹⁰ Освен во изразот: *Кога најмалку се надеваш*, како во примерот: Најдобрите работи се случуваат тогаш кога најмалку се надеваш! (profileengine.com/people/297336646/marija.kostova)

Со епистемичката компонента се истакнува мислењето/ставот на субјектот дека некој настан евозможен. Таа е помалку изразена кај идни настани, а излегува на преден план кај сегашни и минати настани.

(27) Чешкиот претседател се надева дека Украина ќе го потпише Договорот за асоцијација со Европската унија. 24vesti.mk/zeman-se-nadeva-deka-ukraina-kje-potpis.

(28) Москва се надева дека европските партнери гледаат објективно на ситуацијата во Украина. tacka.com.mk/.../moskva-se-nadeva-deka-evropa-gleda

(29) Се надевам дека моето отсуство не го закочи нормалното функционирање на администрацијата. www.kozanostra.net/vo-ohrid-pronajden-administrativ

Во ова значење *се надева* се приближува до предикатите *сметам*, *мислам* (дека нешто е возможно). Овие путативни предикати изразуваат епистемички став изграден врз когнитивна основа на: (а) вера, која е во суштина ирационална или (б) мислење, кое може да се поткрепи со аргументи.

За илустрација наведуваме два примера со *се надева* со иста пропозиционална содржина, но различна форма на дополнение. Во (30) епистемичката проценка на субјектот за можноста на реализација на идниот настан е поткрепена со објективни аргументи дадени во причинската реченица, додека во (31) епистемичкиот став се заснова на субјективното чувство на вера, која не подлежи на рационализација.

(30) Се надевам дека ќе го избереме Иво бидејќи сите го поддржуваат.

(31) Се надевам да го избереме Иво? бидејќи сите го поддржуваат.

2.2.1. Верба во вистинитоста на нешто

Таквото значење на *се надева* се гледа од неговите комбинаторни можности со глаголот *се моли* и прилошките изрази за неодредено идно време (*наскоро*, *еден ден*) кои ја засилуваат нијансата на вера. Во ретки случаи таа нијанса доаѓа до израз со употребата на прилогот *цврсто* кој обично се среќава во комбинација со *верува*.

(32) Ние среќниците, може единствено да се молиме и да се надеваме да не ни се случи ваква трагедија. gjakushkabashi.wordpress.com/.../za-xumanizmoi-od

(33) Жителите се надеваат дека наскоро ќе се вратат дома. www.telegraf.mk/.../149659-teneke-maalo-zitelite-se-...

(34) Досега никогаш нема одбиено благо, а се надева дека некој ден покрај новинарството ќе стане и познат слаткар. www.homeradio.mk/gjorgekatov

(35) Цврсто *се надевам* дека ова недоразбирање ќе биде решено во текот на неделава. est.mk/home.asp?ItemID

(36) *Се надевам* дека под ваше раководство ќе биде даден нов импулс... Цврсто верувам дека и понатаму ќе успеваме да продолжиме со нашето... www.telma.com.mk/.../ivanov-dobi-chestitki-od-pove.

2.2.2. Рационална основа на верувањето

Под рационализија на надежта подразбираме образложение на ставот зошто посакуваниот настан евозможен. Тој став се движи од несигурност до сигурност, но секогаш може да се аргументира со објективни фактори или со претходно искуство. Затоа може да се каже *има основа да се надеваме дека...* (37) или преку причинска реченица да се даде доказ дека настанот евозможен (38).

(37) Од гостувањата кај Дрита, Шкендија и Тетекс, многу работи ќе бидат појасни дали Пелистер има основа да се надева на пласман под деветтото место. <http://forum.kajgana.com/threads>

(38) Се надеваме дека нема да се случи истото сценарио од претходната година, бидејќи верувам дека поуките се извлечени. grid.mk/.../vmro-dpmne-se-nadeva-deka-nema-da-se-

2.3. Толкувањето на *се надева* во речниците

Во *Толковниот речник на македонскиот јазик* (2006: 223) се даваат три значења на глаголот: Има надеж дека нешто ќе се случи, ќе биде како што посакува (*Се надева дека брзо ќе победи*); Смета на некого, очекува од некого (*Многу се надевав на нејо*); Со кратка заменска форма за индиректен предмет (*Им се надевав на роденденот*).

Во Речникот на Мургоски (2005) наведени се пет значења на *се надева*: Чувствува надеж за нешто; Поседува извесна доза на самодоверба (*се надева на усџех*); Смета на (*се надева на нечија поддршка*); Очекува или посакува да (на)прави нешто; Мисли или верува (*се надевам немајте нишџо пројџив*).

Споредбата на значењата во двата речника покажува дека некои значења се даваат како посебни, тргнувајќи од синтаксичката форма на дополнението (на пр. второто и третото значење во двата речника) а тие се всушност исти. И во двата речника присутно е значењето што се заснова на желбената компонента (посакува), а путативното значење е дадено во вториот речник. Сметаме дека овој глагол, со оглед на сложената семантичка структура, заслужува поадекватно објаснување во речниците.

3. Ефектите на семантичката двокомпонентност на *се надева*

Во претходната дискусија покажавме дека семантичката структура на *се надева* е составена од емоционална и епистемичка компонента која се пројавува посилно или послабо зависно од намерата на говорителот. Со такво објаснување станува јасна дефиницијата на Јорданскаја и Мељчук за овој глагол (Jordanskaja, Mel'cuk 1999): X е во пријатна емоционална состојба која е предизвикана од очекувањето или верувањето на X.¹¹

Оваа семантичка дихотомија е поврзана со пресупонираното и асертивното (она што се тврди) значење на речениците со *се надева*. Ако ја примениме анализата на Зализњак (кај Jordanskaja, Mel'cuk 1990: 20)¹² за глаголот *се йлаши* за да го објасниме значењето на негираното *се надева*, излегува дека настанот што субјектот го посакува претставува асерција додека пресупозиција е посакувањето на настанот. Всушност, желбената компонента е дел од пресупозицијата. Имајќи предвид дека со негација се негира само асерцијата, додека пресупозицијата останува иста и кога е негирана, има разлика во значењето меѓу реченицата со негирана зависна предикација (39) и реченицата со негирано *се надева* (40).

(39) Се надевам дека Иво нема да дојде. (јас сакам тој да не дојде) – желба

(40) Не се надевам дека Иво ќе дојде. (јас мислам дека Иво нема да дојде со оглед на околностите, иако можеби сакам) – став

Излегува дека кај негираното *се надева* преовладува епистемичкото значење, а кога е негирана подредената предикација – желбеното. Примерите од интернет го потврдуваат ова: во (41) тренерот посакува нешто да не се случи, а во (42) субјектот смета дека посакуваниот настан нема да се реализира.

(41) Се надевам дека нема да летне во облаци и дека ќе продолжи да напредува – вели неговиот тренер во Металург јуниор. publika.mk/?p=236950

(42) Скоро воопшто не се надевам дека државата ќе ја покрие операцијата на татко ми (иако 40 години има плаќано придонеси). forum.kajgana.com › Живот › Здравје

Постоењето на волитивна и на епистемичка компонента во семантичката структура на *се надева* се рефлектира и во синтаксата на овој глагол. Во статијата посветена на комплементацијата на овој глагол покажавме дека варијантноста во формата на реченичното дополненије на *се надева* покажува извесна корелација меѓу значењето и формата. Така волитивното *се надева* тежнее да се врзува со *да*-реченица додека епистемичкото – со *дека*-реченица. Во (43) се имплицира дека доаѓањето на посакуваното време е

¹¹ X is in a pleasant emotional state which is caused by this expectation or belief of X.

¹² *Се йлаши* се смета за семантички конверсив на *се надева*, но со посложена структура.

веројатно (според мислењето на субјектот), а во (44) се истакнува желбата на субјектот за ново време.

(43) Се надевам дека ќе дојде времето на избор на квалитетни, компетентни личности на вистинските места. www.zplrm.mk/?p=1060

(44) Се надевам да дојде оној убав светол македонски ден кога на сајтов сите коментари и постови ќе бидат напишани на нашата кирилица. www.top.mk/blog/3265

4. Прагматизација на *се надевам*

Во претходното споредбено истражување на комплементацијата на *се надева* во македонскиот и во бугарскиот јазик забележавме дека овој глагол најчесто се среќава во прво лице, и тоа повеќе со *дека*-, односно *че*-реченица. Доказ за тоа се податоците од бугарскиот корпус¹³: со *че*-дополнение има 11000:1860 (6:1) примери наспроти 4000:1790 (2,2:1) со *да*-реченица. Големата застапеност на прво лице со *че*-реченици сигнализира дека кај *се надевам* во овие реченици преовладува епистемичката компонента. Токму тоа преовладување е причина за семантичката деривација на *се надевам* во дискурсен маркер за изразување позитивен личен став кон кажаното. Во таква функција *се надевам* не е поврзано со зависната предикација со сврзникот *дека*,¹⁴ ја губи својата фиксна синтагматска позиција во реченицата и затоа може да се појави во различни реченични позиции (примери 45 и 46). Независниот синтаксички статус на глаголот се гледа и од тоа што е интонациски одделен од другиот дел на реченицата. Од прагматичка гледна точка со употребата на *се надевам* говорителот му сигнализира на слушателот дека има оптимистичен однос кон тоа што го кажува. Всушност, по значење *се надевам* се приближува до епистемичкиот прилог *веројатно*.

(45) Покрај средствата од Министерството, се надевам ќе успееме да обезбедиме дополнителни средства од други извори.

www.maticanaiselenici.com/?p=3947

(46) Во изминатиот период имавме одлична соработка со „Жито Лукс“ која, се надевам, ќе ја интензивираме. www.mzsv.gov.mk/?q=node/1410

¹³ Македонскиот корпус на Митревски е доста мал за да даде релевантни нумерички податоци, а податоците од Интернет не можат прецизно да се квантифицираат.

¹⁴ Сврзникот се испушта и во други јазици, како на пр. во бугарскиот:

а. Сега вредителите ќе си покажат муцуните и, надам се, ќе си тргнат завинаги от новия ЦСКА! (www.temasport.com/...e.../interviews:2187u)

б. Старозагорското учество надам се ќе е добро. (www.radio-sz.net/.../3040-boyen-stankov-nadyavam-)

Епистемичкото и дезидеративното значење *се надевам* придонесуваат за неговата употреба во перформативна функција под која подразбираме способност да внесува некој став или емоција на говорителот за соопштуваното. Имено, во експресивни и директивни говорни чинови¹⁵ *се надевам* (најчесто без сврзникот *дека*) го маркира субјективниот став на говорителот. Во експресивни говорителот изразува некакво чувство со самиот израз што го кажува: радост, восхит, жал, каење и сл. Во експресивна функција *се надевам* се употребува за пожелување (47) и извинување (48 и 49). Кога говорителот ја наметнува својата волја врз слушателот се работи за директивни говорни чинови (наредба, молба, барање) како во (50).¹⁶ Всушност, функцијата на *се надевам* во директивите е ублажувачка бидејќи глаголот, изразувајќи учтивост, ја смекнува силата на наметнувањето.

(47) Се надевам многу скоро и вашето знаме ќе биде поставено пред институциите на Европската Унија, порача евроамбасадорот Аиво.
www.time.mk/.../orav-anketnata-komisija-mora-da-pr...

(48) Се надевам не ве навредив со моето учество со неколку постинзи последните 2 дена. clubs.dir.bg › *Наука* › *Хуманитарни науки* ›

(49) Се надевам *ќе ми* извините на катастрофалната пауза, последните месеци беше скоро невозможно да се активирам.

makedonskimodenblog.com/.../comment-page-1/

(50) Се надевам ќе ми дозволите да напишам неколку збора на таа наша кирилица којашто ви е толку тешко да ја наречете македонски јазик.
patepis.com/?p=1896&mobile_switch=mobile

Покрај овие перформативни функции, *се надевам* врши друга комуникативна функција: служи за воспоставување контакт во писма и пораки. Тоа е вообичаен почеток на текстот каде авторот изразува интерес кон адресатот (51), но може да се појави и на крај како поздрав (52).

(51) Добро утро фанс... Се надевам дека сте добро и се припремате за прочка.
<https://mk-mk.facebook.com/.../486063951460254>

(52) Не стасав сите да ве прочитам, се надевам дека сте добри, ама еве сите ве поздравувам и прегрнувам. tvoebebe.com/forum/topic1874-660.html

¹⁵ Според прифатената класификација на Серл (Searle 1975), говорните чинови се делат на пет вида: асертивни директиви, комисиви, експресиви и декларативи.

¹⁶ Функцијата на *се надевам* во *Се надевам ќе стџасам на време* може да се толкува двојно: и како епистемички маркер близок на *веројатно* и како маркер во комисивен говорен чин: кога говорителот налага обврска врз себе си.

Изразот *да се надеваме* исто поседува оптативна семантика, но за разлика од пожелување носи извесна нијанса на резевираност за реализацијата на настанот.

(53) Да се надеваме дека во блиска иднина ќе се врати сјајот на нашата планинска убавица Голак, со нов асфалтен пат и со многу многу туристи.
<https://www.facebook.com/.../10201508981667258?>

5. Заклучок

Глаголот *се надева* не може да се смета како типичен глагол за емоција, туку претставува преоден глагол меѓу емоционалните и менталните глаголски предикати со оглед на тоа што изразува позитивна психичка состојба очекување на посакуваниот настан. Емоцијата на надежта содржи истовремено модален волитивен елемент (посакувањето на нешто) и модален епистемички став кон истото. Таквото значење на глаголот *се надева* се должи на неговата сложена семантичка структура составена од волитивна и од епистемичка компонента. Тоа може да се покаже со тест за колокација каде се пројавува едното од значењата *се надева* зависно од контекстот, односно од глаголот во зависната предикација.

Се надева се разликува од типичните претставници на емоционалните глаголи пред сè заради нефактивноста и перформативноста. Слично на когнитивните глаголи *мислам* и *сметам* во прво лице *се надевам* се употребува како епистемички или експресивен прагматички маркер. Но од друга страна, *се надева* е емоционален предикат бидејќи се модификува со прилози што изразуваат интензитет. Извршената семантичка анализа со употреба на автентични примери покажа дека *се надева* зазема специјално место во системот на глаголската лексика бидејќи ги поврзува предикатите на емоција со нефактивните ментални предикати.

Литература

- Апресјан Юрий Д 1995: *Избранные труды. Лексическая семантика*. Том I. Школа „Языки русской культуры“, Москва.
- Апресјан Юрий Д 1995: *Избранные труды. Интегральное описание языка и системная лексикография*. Том II. Школа „Языки русской культуры“, Москва.
- Апресјан Юрий Д 2009: „Системообразующие смыслы *знать* и *считать* в русском языке.“ *Исследования по семантике и лексикографии*, т. 1, Школа „Языки русской культуры“, Москва, 63–80.

Митковска Лилјана, Бужаровска Елени (во печат). *Се надевам да или се надевам дека?* македонско-бугарски конфронтации. XVI научна конференција (Охрид, 14-15 јуни 2014)

Речник на македонскиот јазик (Мургоски Зозе) 2005: 3. Мургоски, Скопје.

Толковен речник на македонскиот јазик (Конески Кирил и др.) 2006: том III. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Boye Kasper, Harder Peter 2007: “Complement-taking predicates: Usage and linguistic structure.” *Studies in Language* 31/3, 569–606.

De Clerck Bernard, Colleman Timothy, Willems Dominique 2013: “A multifaceted approach to verb classes.” *Linguistics* 51/4, 663–680.

Givon Talmi 2001: *Syntax: An Introduction*. Vol 2. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.

Iordanskaja Lidija, Mel’cuk Igor’ 1990: “Semantics of two emotion verbs in Russian: bojatsja (to be afraid) and nadeetsja (to hope).” *Australian Journal of Linguistics*, 10: 2, 307–357.

Karttunen Lauri 1974: “Presupposition and linguistic context.” *Theoretical linguistics* 1, 181–194.

Noonan Michael. 2007: “Complementation.” Shopen, T. (ed.), *Language Typology and Syntactic Description*, Second edition, Vol. 2: Complex Constructions. Cambridge University Press, Cambridge, 52–150.

Puglielli Annarita, Frascarelli Mara 2011: *Linguistic Analysis: From Data to Theory*. Walter de Gruyter, Berlin/ Boston.

Scheffler Tatjana 2013: *Two-dimensional Semantics: Clausal adjuncts and complements*. Walter de Gruyter, Berlin/Boston.

Searle John R 1975: “A Taxonomy of Illocutionary Acts.” Günderson, K. (ed.), *Language, Mind, and Knowledge (Minneapolis Studies in the Philosophy of Science, vol. 7)*. University of Minneapolis Press, Minneapolis, 344–369.

Wierzbicka Anna 1999: *Emotions across Languages and Cultures*. Cambridge University Press, Cambridge.

Summary

The paper deals with the semantics of the verb *se nadeva* ‘hope’ in the Macedonian language. This verb occupies a special position within verbs of emotions as its semantics overlaps with the meaning of non-factual verbs of propositional attitude such as *think*. Such indeterminate position of *se nadeva* is related to the properties of the emotion of hope: it is a pleasant psychological state resulting from the expectation of a desired event.

The main goal of the paper is to show that the dual behavior of *se nadeva* is a reflex of its semantic structure consisting of two components: desiderative (wanting something) and an epistemic – attitude to the desired event. The authors conduct a semantic

analysis using examples collected from the internet to show that the context-dependent salience of one of the components determines the verb's syntactic and semantic properties. This thesis is supported by different collocational abilities of *se nadeva* depending on the context and the ability to alternate between two types of clausal complements. In contexts with a domineering emotional component the verb exhibits scalar properties when modified by intensifiers, whereas in contexts with a pronounced epistemic component the verb is modified by adverbials characteristic of epistemic verbs. In this latter meaning the form *se nadevam* (1 person, sing, present) may undergo pragmaticization when used performatively in directive and expressive speech acts. In such cases it functions as a pragmatic marker expressing speaker's positive attitude towards the factual status of the proposition.

811.163.3'373.611

Изворен научен труд

Симон Саздов¹

ЗА ГОВОРТЕЛОТ И ЗБОРУВАЧОТ ИЛИ ЗА СУФИКСИТЕ -ТЕЛ И -АЧ ВО СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Во овој труд се разгледува значенскиот однос на суфиксите -тел и -ач во современиот македонски јазик. Суфиксот -тел е стар суфикс со ограничена продуктивност на современ план. Негов најголем конкурент за означување вршители на дејство е суфиксот -ач, кој пројавува неограничена продуктивност од глаголи од несвршен вид. Се прави обид да се утврдат современи значенски разлики кај именките изведени со овие суфикси, а како материјал за експерпција е земен последниот роман на македонскиот писател, преведувач и препејувач Драги Михајловски.

Клучни зборови: зборообразување, суфикс -тел, суфикс -ач, деривација, номина агентис, изведенки

За суфиксите -тел и -ач во македонскиот јазик и во словенските јазици е напишано многу, но и покрај тоа, се добива впечаток, не е лесно да се утврди нивниот меѓусебен однос, да се нијансира разликата што ја внесуваат во значенскиот континуум на означување лице во македонскиот јазик.

За именките со суфиксот -тель во македонската варијанта на црковнословенскиот јазик пишува Емилија Црвенковска (1993), која меѓу другото укажува на тоа дека овие именки спаѓаат во групата *nomina personalia* и дека може да означуваат вршител на дејство според својата професија или носител на дејство, т.е. лице што дејствува според своите карактерни постапки секогаш кога има можност. Таа вели дека именките со овој суфикс во сите словенски јазици се одликуваат со изразит книжен карактер. Црвенковска (1993: 194) заклучува дека „...суфиксот -тель имал значително поголема продуктивност во македонската варијанта на црковнословенскиот јазик во однос на канонскиот, старословенскиот период, што е секако одраз на климентовската традиција на овој простор.“

На јазикот на Климент Охридски се осврнува и Блаже Конески (1996: 210-211), кој вели дека „се забележува продуктивност на наставката -тель...“.

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, s.sazdov@yahoo.com.

Наспроти тоа „при создавањето на современиот македонски литературен јазик, од друга страна, надвладае streмежот за образување на именки што значат професија со живи наставки во народниот јазик, каква што е -ач (сп. слушач – слушател)...“

На современиот статус на суфиксот -тел му е посветен магистерскиот труд на Лидија Аризанковска (2001). За жал, трудот не одговара на прашањето каква е значенската разлика меѓу конкурентните суфикси за означување вршители на дејства. На крајот на заклучокот стои (2001: 104): „А дали ќе се употребат дериватите на *-тел’ или нивните изофункционални деривати во многу случаи зависи од контекстот и конкретната ситуација, како и од субјективниот избор на самиот автор, односно зборувач.“ Ако се земе предвид дека трудот содржи посебни глави со семантичка и прагматичка анализа на дериватите со суфиксот -тел, дека (2001: 69) „под поимот прагматика разбираме контекстуална употреба на јазичниот дискурс предизвикана од определена практична ситуација“, нејасно е зошто не се дошло до сознанија за причините за различната употреба на суфиксот -тел и на неговиот главен конкурент на современ план, суфиксот -ач.

На овие два суфикса се осврнува Кирил Конески (2003: 48-49), кој, зборувајќи за називите на вршители на дејства (*nomina agentis*), за овие суфикси вели: „Со суфиксот -ач се изведуваат називи на вршители на дејства од несвршени глаголи... *берач, возач, ѓоџџавач, ковач, косач, меџавач, орач, ѓродавач, ѓреведувач, свирач, џкајач*. Примерите покажуваат дека дериватот, како назив на лице, го карактеризира лицето со неговиот активен однос кон дејството од основата, како негова повремена или трајна дејност, негово занимање. Но, со дериватите од овој тип лицето може да биде карактеризирано и како актуелен вршител на дејството, во дадена ситуација: *вежбач, ѓласач, ѓледач, зборувач, избирач, куџувач, минувач, слушач*, при што некои деривати се двозначни, на пример: *џејач* ‚тој што пее по професија’ и ‚тој што пее во дадена ситуација’. За -тел Конески (2003: 50) вели: „Со суфиксот -тел се образуваат агентивни именки мотивирани од глаголи; суфиксот се додава кон старата инфинитивна основа. Во народниот јазик обични се: *родџџел, учџџел*; во современиот македонски литературен јазик дериватите од овој тип идат по литературен пат или се понови образувања: *браниџџел, владеџџел, водиџџел, вршиџџел, ѓовориџџел, ѓрадиџџел, мириџџел, мислиџџел*... Овој тип е, сепак, слабо продуктивен во современиот јазик и често се ограничува од образувањата на -ач...“

Благоја Корубин се осврнува на значенската разлика меѓу дериватите на -тел и на -ач и во втората (1976) и во третата (1980) и во четвртата (1986) книга на „Јазикот наш денешен“. На едно место вели (1986: 217): „*џпроизводиџџел* е со поопшто и поапстрактно значење – вршењето на дејството го означува како постојано својство на вршителот, додека *џпроизведувач* би било лице актуелно сврзано со вршењето на дејството во

определен момент. Всушност, последново и е најкарактеристичното значење (или служба) на наставката -ач во македонскиот јазик, т.е. таа служба е најсоодветна за случаи кога треба да се означат лица што вршат извесно дејство во конкретна смисла и (или) додека го вршат тоа дејство.“ На други места истата значенска разлика ја прави меѓу *прејиседаиџел* и *прејиседавач*, *слушаиџел* и *слушач*, *чиџаиџел* и *чиџач*. Понатаму Корубин вели (1986: 217-218): „Инаку, наставката -ач го има проширено и понатаму своето значење, па во одделни случаи завлекува и во значенската сфера на наставката -тел (на пример, имаме само *гледач*, а немаме *гледаиџел* – и во поконкретната и во поапстрактната смисла), но ние овде го истакнавме нејзиното основно значење.“ За -тел Корубин (1980: 263) вели: „Наставката -тел дава пак такви именки, но кои дејството го означуваат како постојано својство (во вид на професија, некоја трајна состојба и сл.). *Слушаиџели* или *чиџаиџели* не се всушност луѓето само во моментот додека слушаат или читаат, ами тука слушањето и читањето се зема како нивно постојано својство, како еден нивни постојан однос, нивна постојана, трајна состојба, позиција во однос на нешто.“

Со оглед на тоа дека субјективниот избор на авторот се споменува како фактор во употребата на овие именки, во продолжение ќе ја разгледаме нивната употреба од страна на наши истакнати литературни творци. Еден од нив е, секако, Блаже Конески, а за нашава цел ќе се задржиме, намерно, на неговиот прозен, а не поетски, израз, од последниот период на неговото творештво. Станува збор за ономастичката книга „Македонски места и имиња“, во која првиот прилог има наслов „Читач на имиња“. Сепак, пред да ја почне книгата со именката *чиџач*, Конески (1991: 5) ја употребува и именката *чиџаиџел*, во предговорот на книгата: „Во вториот дел се користи чисто научниот пристап и исказ, но сепак така што не само специјалистите, ами и секој внимателен читател да може да го следи без поголеми тешкотии текстот.“ Преку една страница, почнува прекрасниот ономастички текст насловен „Читач на имиња“. Само по себе се наметнува прашањето „Зошто читач?“ Одговорот, сметам, е содржан во воведниот пасус, кој го наведувам во целост (1991: 7):

Во последно време не можам да чиџам подолг континуиран иџекси. Заџоа, за да оџкинам макар малку од досадаиџа, минаиџаиџа пролеџи се реџив да се зафаџам со чиџање на сџисоџиџе на имиња во џурскиџе џоџисни деџиџери на нашиџе области во XV и XVI век. Таа рабоџа не е мала. Во девеџиџе дебелџи книџи издадени од Архивоџи на Македониџа, може да се насобераџи само со имиња џриблиџно џолку сџраниџи колку џиџо има во „Војна и мир“ од Лав Толсџоџ. Но заџоа џаа лекџира не му џрчинува наџор на видоџи: чиџаџи едноџодруџо само имиња, нови и џиџо се џовџорувааџи, џо којзнае кој џаџи џи мемоџиџи безџласно во себе, гледаџи и недоџледуваџи, џрескокаџи и заџираџи да се одмориџи каџ било, без сџрав дека

измолил од Господа *ѿоа шѿо го барале селаниѿе, се ѿјавиле и нараснале разни шѿеѿници и ги загрозиле не само нивиѿе ѿуку и куќиѿе на барѿелиѿе...*

Бев ѿмошник возач на камионче и наша задача беше да однесеме од игла до локомоѿива на *ѿорачѿелой* каде шѿо ќе рече и каде шѿо ќе му се ѿрисака.

Значи, имаш некаде до чеѿириесет години и иако малку ѿосѿар кажуваи, *ѿроцениѿелой*, веќе ѿе нарекол дечко, ѿи ѿоѿушѿил, ѿи ѿрогледал низ ѿрсѿи, шѿо се вели, и како ѿаков, не ѿе есаи за многу сериозен мушѿерија!

Исак, и без ѿоа, немал многу време да се занимава со сѿѿници неважни за него и без многу мислење (ѿој и онака не бил мислечки ѿиѿ, ѿуку *уживѿел* во својѿа жена и многубројниѿе конкубини)...

Горните примери ни го покажуваат капацитетот на именките на -тел за иронија, која, несомнено, се должи на изворната сериозност на овие именки. Најевидентна е ироничноста на *ѿроцениѿел*, кој по правило е (2008: 657): „лице што врши процена“, при што под процена се разбира (2008: 657): „1. Оценување на вредноста на нешто. 2. Мислење или суд за нешто што треба да се направи или што е веќе направено“. Во македонскиот јазик како синоним на *ѿроцениѿел* се среќава и *ѿроценувач*, но практиката покажува дека тој има пошироко значење од *ѿроцениѿел*, односно ги опфаќа случаите на проценување воопшто, а не само на правење процена. Тоа може да се проследи и преку изведенките од овие именки. На пример, се среќаваат употреби од типот: *Многумина од нив ѿо сѿ изгледа немаѿи добри ѿроценувачки сѿособносѿи, одбивѿки улоги кои можеле да им донесаѿ милиони и оѓромна слава. Наспроти ова, Процениѿелскаѿа куќа Шуманиѿеви е ѿрва ѿроцениѿелска куќа за вршење на ѿроценки, реѿисѿирана во Република Македонија ѿо донесување на „Законоѿ за ѿроцена“. Зошто тогаш пазарцијата не е именуван како *ѿроценувач*, ами е наречен *ѿроцениѿел*? Потребата за иронија го наметнала тоа, а ефектот не изостанал. И кај другите именки на -тел може да се констатира истата стилска карактеристика. Овде би сакале да го истакнеме мислењето дека именките на -тел не треба секогаш да се претставуваат со општа парафраза „тој што Verb (+object)“, како што сугерира Аризанковска (2001: 36). Имено, сметаме дека *барѿел* не е „тој што бара (нешто)“, туку „лице кое преку писмено обраќање бара нешто (најчесто остварување некакви права)“. За жал, во ТРМЈ *барѿел* е изоставен, и покрај тоа што кај *барач* се упатува на *барѿел*. И *барач* би требало да има пошироко значење од барател, барем според примерот поместен во ТРМЈ: *Нашол еден барач на засолнишѿе*. Од примерот може да се заклучи, а нема дилема дека е така, дека *барач* е „тој што бара (нешто)“. *Уживѿелой*, дури, е толку иронично употребен што може да се заклучи*

дека се потпира на двете значења на именката: 1. лице што ужива, т.е. чувствува радост и задоволство. 2. лице што има и остварува некое право. *Порачаѝелойѝ* исто така може да се сфати иронично. Таквата употреба се препознава од поширокиот контекст во кој е употребена именката. Но дури и да не е иронично употребена, таа не е случајно употребена. Имено, *ѝорачаѝел* е оној што порачал нешто, за разлика од *ѝорачувач*, кој е оној што порачува нешто. Многу често видската разлика меѓу два глагола се занемарува, а тоа е резултат на тоа што свршениот глагол не го ограничува значењето на изведенката само на еднакратно извршување на дејството бидејќи го содржи и значењето (1986: 277) „секој пат кога ќе се има можност, потреба“. Би сакале да истакнеме дека забележаниот капацитет на именките изведени од глаголи од свршен вид да подразбираат и повторливи дејства никако не значи дека треба да се откажеме од предноста што ни ја овозможува категоријата вид кај македонскиот глагол – да укажува на заокруженоста на дејството кај глаголите од свршен вид и, посредно, кај изведените именки од нив. Неутрализирањето на видот кај глаголот, како и неутрализирањето на изведенките со -тел и со -ач не придонесува за јазично богатство на еден јазик. Напротив – го осиромашува тој јазик. Ова, пак, им оди во прилог само на непознавачите на јазикот, кои, на тој начин, имаат алиби за своето незнаење.

Преминуваме на именките со суфиксот -ач. Кај нив може да се забележи дека самата употреба на тие именки многу често изразува потценување на лицата именувани со тие именки, т.е. нивно претставување во лошо светло. Иако најодговорен во тој поглед е глаголот во основата на тие именки, односно неговото лексичко значење, има тука уште нешто: потценувачкиот однос што може да се забележи кај овие именки многу често се должи на неограничената можност на изведување именки со суфиксот -ач од несвршени глаголи. Тоа многу често значи да се изведе именка за еднакратно употреба, именка за која секојдневното не налага потреба, па затоа овие именки многу често не можат да се најдат во речник. Дobar дел од нив и ако се сретнат во речник, се регистрирани само еднаш или двапати во ексцерпираниот материјал. Еве неколку такви примери од „Должници“:

*А се седнеше да се руча, јас само во браѝ ми ѓледав и ѓо завикав **ѝлаѝкач** или ѝака неѝѝо, и ѓо намразив бескрајно, ѝѝоа неѓово ѓласно јадење...*

Овој пример веројатно е најилустративен во поглед на незатврденоста на овие именки во македонскиот јазик. Имено, не само што го нема во речниците туку и самиот автор не е најсигурен за точната форма на именката. Патем, незатврденоста не треба да се меша со продуктивноста.

*ѝѝѝо му ѝѝреба на човека ѝѝовеќе од слобода, далеку од оние ѓнасни дуќанѝѝи, Т-Мобиле, ВИП, Уан, Близу, ЕВН, Водовод и канализација, Нискоѓрабда, далеку од дофаѝѝоѝ од овие бедни **дрѝачи**, **ѝрѝачи**, арамиѝ...*

Ушїѣ веднаш да кажеме дека Аврам не се викал Авраам коѣа го наїушїїл Ур Халдејски (од кои прїчини не знаеме, но знаеме дека секое наїушїїање на родниот, мїїски просїїор, е каїасїїрофално за **наїушїїувачот!**), їуку Аврам, со едно а, како шїїо вели Библијайа.

...џи исїрайїл на исїлок, далеку од синої неџов Исак, единсївениої неџов наследник и **оїїлакач** на долџої.

Ако Сїариої завей е книџа на свирейосїа во која важи їравилоїо око за око, заб за заб (а кое буквално џо їрезеле засїаїницийе и **їрименувачийе** на денеска уийїе, за жал, їосїїоїнаїа вендеїа или одмазда или кренина!)

Поарно, велаи, да не им забранел, можеби не ќе насїанеле їрвиої долџник, Адам, и їрваїа долџница, Ева, и їїие їака ќе си їродолџеле да живеаїи како їолубоџови во блажени незнаење и блаџососїїоїба, иако без нас, нивнийе долџници и **раздолџувачи**?

Последнава група именки се izdelуваат според тоа што според своето лексичко значење не можат да се оценат негативно, според видот се од несвршен, главно повторливи, но се многу ретки и необични – доказ за тоа е што сѐ уште не се регистрирани во речниците. И кај сите нив се наметнува впечатокот дека не се тоа именки со богато лексичко значење – просто именување на вршителот на дејството врз лексичката основа на глаголот што го означува дејството.

Дури и кога ги има во речник, на овие именки се упатува како на разговорни:

Најчесїо не їуїїїаа и бевме їресреќни коџа ќе влезевме и не бевме їеаїтарска їублика, како шїїо, обично, ја нарекуваа оние, заїалениїе, од север, „нашаїа“ їокриена їрибина, їуку висїїински **викачи** и навивачи за домашниої їїим...

...а во себе веќе решил, а решеноїо еднаш за неџо било закон, немало їука їрїїе-мрїїе, да џи униїїїи сїїе овие **леџачи**, лембеїїи и шлајачи, освен Ноја, се разбира, шїїо їака безобсирно и бесїризорно му ја їоџанеле Земјаїа!

Насїїрана денешниве їлаїїени **лајачи** шїїо од безбедно џи їїерааї Албанцийе да им бидаї неїријаїїели на оние со кои оїїсекоџаш заедно живееле!

Некогаш ни разговорната лексика не е доволно изразна, доволно силна, па авторот прибегнува кон нестандартни зборови. При тоа, за да укаже дека е свесен за нивната нестандартност, користи една мошне оригинална постапка – го наведува стандардниот збор, па како негов синоним го употребува нестандартниот, којшто, очигледно, му е потребен за поголема изразност:

И еден ден, како сїуденї разбрав, џо нашла бараниої во ликої на мојої бийолски друџар Алфаїа шїїо беше їосїар од мене и имаше, едно дваїаїїи, їовїїорувано или їонављано како шїїо велевме їоџаш. Најубаваїа со **їонављач**!

Дури и кога се употребуваат ослободени од некаква разговорност, пејоративност, тие се употребуваат оригинално, нетипично, повторно со цел да бидат многу впечатливи:

Милион, во својот реформаторски занес, слично на нашиот богами кои не го признавале крстоот и го сметале за обично дрво или свештениците и црквата како неопходни пренесувачи на својото учење, а нивните икони и фрески за чистото богохулење, не признавал никакви посредници во пренесувањето на зборот божји...

...дошле да му донесат дарови, и тоа проја на број, како на нов јудејски цар и продолжувач на нивната долга традиција на свештеници од племенот Маѓи...

...а тоа ќе продолжиме уште малку за Јаков и син му Јосиф, големиот сонувач и храниел на несреќните номади (меѓу кои и мајка му Рахил, татко му Јаков и браќата во време на гладните седум години!).

...еден ден ќе го намразат Јосиф само затоа што бил син на Рахил, омилената жена на Јаков која умрела при раѓањето на вториот син Венјамин, а ја закопале крај нивното место водел кон реката Ефрат, и што бил голем сонувач и толкувач на разни човечки сонови.

Ним им останале должници сите оние ствари сејачи на сев...

Ако во последниот пример *сејач* е употребен метафорично, па со самото тоа постигнува одредена експресивност, *сонувач*, во примерите над *сејач* е употребен буквално и тоа му дава една посебна изразност на употребениот збор. Имено, *сонувач* многу почесто се употребува метафорично, со значење 'мечтател, фантазер', значење кое ТРМЈ дури, покрај пренесено, го означува и како книжно. Логично, би се очекувало во едно белетристичко дело да биде така употребен. Но авторот имал друга намера. И онаму каде именката на -ач го нема вообичаениот стилски потенцијал, тој стилски ефект може да се постигне со употреба на именката со неочекуваното значење, а тоа е буквалното. *Пренесувач*, пак, се чини сосема неизразен надвор од контекст, но таквиот полнеж го стекнува во контекст на реченицата во која се наоѓа покрај далеку понеутралната именка *посредник*. Покрај *посредник*, *пренесувач* е многу жив збор, се доживува како вистинско лексичко освежување.

Веројатно интересно за нашите потреби е да провериме зошто во некои случаи од истата основа се употребуваат именки со -тел, а во други со -ач. За жал, такви двојки има вкупно две – едната е веќе споменатата *чијател* : *чијач*, а другата е *исаиел* : *ишувач*. Најевидентната разлика е преодната употреба на именките на -ач, односно нивно врзување со предмет на дејство, и непреодната употреба на именките на -тел:

Не, не, тој, воопшто не е добар исаиел!; И заминал, полн немир и несигурност дали навистина е најголемиот исаиел на својот...;

*Пишував и пишано го имав на ум кажано во принаесетта глава од Биографија на Колриџ, дека најважно е ти, **чииаџелу**, да веруваш, барем привремено, дури има неусушено масило на свилоков...; Ние едноставно сме осудени да брзаме и веднаш да станеме интересни за **чииаџелот**, инаку тој, онака нервозно скроен и со полна глава филмови и видеа, уште по првите две три страници ќе не фрли и заборава!*

*Не знам како се викаше, ова не е романсична лага измислена од некој неталентиран **пишувач** на текстови за забавни мелодии...; Многу, многу поубаво е да си **чииаџ** на Хомер, а не **пишувач** како Хомер...*

Дури, се чини дека единствената причина за употребата на **пишувач** во врска со Хомер е формалната врска со **чииаџ**, нешто што, пак, е, веројатно, условено од врската со предметот. Секако, Хомер не се сместува во множеството **пишувачи** каде се наоѓаат неталентираните автори на текстови за забавни мелодии.

Веројатно најилустративна во поглед на врската на овие именки со предмет е именката **библиопишувач**, која како сложена именка го содржи предметот на дејството како прва компонента. Констатираната врска на именките на -ач со предмет во реченицата може да доведе до засилување на моделот на сложени именки со структура: именка како прва компонента со значење директен предмет на дејството претставено со глагол како втора компонента на сложенката. Да се потсетиме, овие сложенки досега, главно, беа присутни со суфиксот -ец. Во „Зборообразувањето во современиот македонски јазик“ единствената наведена ваква именка е **пишаноуберач**. Од друга страна, таму се присутни: **војсководец**, **дрводелец**, **коњокрадец**, **наредбодавец**, **женомрзец**, **чудотворец**, **книгоиздаџел**, **правобраниџел**... Ако побараме потврди за истиве овие именки, можеме да пронајдеме **војсководач**, **дрвопреработувач**, **наредбодавач**, дури и **женомрзач**.

Именката **говорџел** во македонскиот јазик има долга традиција на означување лице кое зборува во конкретна ситуација, кое зборува воопшто, но и како лице кое зборува еден јазик. Именката **зборувач** е од многу понов датум, но нејзиното навлегување во македонскиот јазик беше проследено со истиснување на именката **говорџел** без да се води сметка за различните значења. Имено, нејзината најчеста употреба е во синтагмата **роден зборувач**, што не е во согласност со констатираното типично значење на именките на -ач. Ако се употребува, треба да го означува лицето кое зборува во конкретна ситуација, а не лице кое означува говорител на еден јазик. Впрочем, него така и го претставува Кирил Конески, како што можевме да видиме погоре. Дополнително, во македонската лингвистика по традиција тој што зборува е **говорџел**, а тој кому му зборува е **соговорник**. Различниот суфикс не е хендикеп, напротив, обезбедува јасност и во случаи кога има пречки во говорниот канал при комуникацијата. Кога го заменуваме **говорџел** со

зборуваач, треба да водиме сметка и за соговорникот. Можеби тој ќе стане *созборуваач*, што е формално многу блиску до постојното *озборуваач*, па не само што нема да обезбеди дополнителна јасност при комуникацијата туку се создаваат околности за комичност при комуникацијата. Дополнителна причина зошто *зборуваач* не функционира многу успешно во лингвистиката, иако значенски е компатибилен за именување актуелен вршител на дејството *зборување* е нетерминолошкиот карактер на именките на -ач. Имено, и кога се јавуваат во лингвистиката, тие означуваат нелица, како на пример *означуваач*.

Како заклучок, може да се направат неколку изводи:

1. Именките на -ач се многу попродуктивни во современиот македонски јазик од оние на -тел. Нивната неограничена продуктивност од глаголи од несвршен вид многу често ги сведува на именувачи на вршителот на глаголското дејство. Како последица на тоа тие најчесто не се лексички многу богати, односно не се најсоодветни за изразување специјализирано значење. Затоа тие по правило не спаѓаат во терминолошката лексика, т.е. во таа сфера ретко означуваат лица. Во исклучителни случаи нивното значење се преосмислува, па навлегуваат во сферата што ја покриваат другите суфикси. Фактот што се најпродуктивни именки за означување вршител на дејство во некои случаи придонел да ги истиснат конкурентните именки со друг суфикс. Тоа, меѓутоа, по правило се случува на штета на лексичкото богатство на македонскиот јазик, па затоа треба да се води сметка за нивната употреба.
2. Именките на -тел се многу стари именки, меѓу другото, карактеристични за Охридската книжевна школа. Нивното ограничено присуство во современиот македонски јазик треба да им обезбеди статус на заштитен лексички вид и кон нив треба да се однесуваме со должна почит, односно да ги употребуваме онака како што тоа го прават нашите творци со најистенчена смисла за значенска разлика.
3. Именките на -ач, како именувачи на актуелниот вршител на дејството, многу често се среќаваат покрај предметот на тоа дејство. Оттаму, нема смисла да се ограничуваат новообразувањата кај сложените именки кај кои како композициски суфикс или, ако се чисти сложени, како деривациски суфикс на втората компонента, се јавува суфиксот -ач.

Литература

Аризанковска Лидија 2001: *Функционално оџџоварување на наследениџе словенски суфикси за nomina agentis во македонскиот и во словенечкиот јазик (со џосебен осврџ на суфиксот *-telъ врз фоноџ на изофункционалниџе суфикси)*, УКИМ, Филолошки факултет „Блаже Конески“ Скопје.

Конески Кирил 2003: *Зборообразувањеџо во современиот македонски јазик*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Корубин Благоја 1976: *Јазикот наш денешен*, Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература на СРМ, Скопје.

Корубин Благоја 1980: *Јазикот наш денешен*, НИО Студентски збор, Скопје.

Корубин Благоја 1986: *Јазикот наш денешен*, Огледало, Скопје.

Конески Блаже 1991: *Македонски месџа и имиња*, НИО Студентски збор, Скопје.

Конески Блаже 1996: *Истџорија на македонскиот јазик*, Детска радост, Скопје.

Михајловски Драги 2014: *Должници*, Каприкорнус, Скопје.

Толковен речник на македонскиот јазик, IV, 2008, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Црвенковска Емилија 1993: „Именките со суфикс -тель во македонската варијанта на црковнословенскиот јазик“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултетџ*, Скопје.

Babić Stjepan 1986: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku: Nacrt za gramatiku*, JAZU, Globus, Zagreb.

Summary

This paper investigates the contemporary meaning differences between the suffixes -tel and -ač in Modern Macedonian. It has been observed that the suffix -ač, which is the most productive suffix for denoting nomina agentis in Modern Macedonian, spreads its use on account of other suffixes, including the suffix -tel. This practice, considering their meaning differences, should be avoid, at least on a large scale and without any regard to their different semantic capacity.

811.163.3'367:821.163.3-3

Изворен научен труд

Александра Ѓуркова¹

РЕЧЕНИЦАТА НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ ОД ЛИНГВОСТИЛИСТИЧКИ АСПЕКТ

Апстракт: Тема на оваа статија претставува јазичниот израз на Блаже Конески и поспецифично – некои особености на реченицата. Предмет на научниот интерес се специфичностите на реченицата кај Блаже Конески, а предвид се земаат научните текстови и уметничколитературната проза. При анализата ќе бидат земени предвид реченичните особености, како што се: збороредот, удвојувањето на објектот, изборот на сврзувачките средства, редот на дел-речениците и сл. Исто така, соодветно внимание е посветено и на кохезивните елементи и спецификите на текстот односно функционирањето на реченицата во рамките на текстот кај Конески. Цел на анализата претставува испритување на основните и препознатливите карактеристики на јазикот на Блаже Конески во неговата реченица од стилистички аспект.

Клучни зборови: кохезија на текстот, синтаксички особености, синтаксостилистика, научен функционален стил

1. Вовед

Реченицата како синтаксичка единица што претставува една релативно самостојна информација функционира соодветно во определен текст и контекст. Во таа смисла е разликувањето на системски и текстовни реченици (текст-реченица, извлечена од конкретен, природно настанат текст/дискурс) кај Џон Лајонс (1979: 623-625), при што првите му припаѓаат на јазикот како апстрактен систем, а текстовните се земаат предвид во рамките и според карактеристиката на текстовите во кои функционираат. Кога зборуваме за текстот пак, предвид го имаме неговото дефинирање кај К. Велс (1990) во *Речничкиот на стилистиката* како низа од реченици или искази што образуваат целина врз основа на јазичната кохезија и семантичката кохеренција. Се разбира, покрај овие два критериуми, како важни ги сметаме и критериумите на текстовноста според Богранд и Дреслер (1981), а тоа се: интенцијалност, прифатливост, ситуативност, информативност и интертекстуалност. Овие двајца автори ја потенцираат

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, aleksandra.gjurkova@imj.ukim.edu.mk

важноста на ставот на учесниците во комуникацискиот акт, односно дека е битно една „јазична конфигурација“ да е наменета да биде текст и да биде прифатена како текст, за да може да биде употребена во интеракцијата.

Во рамките на овие критериуми се земаат предвид особеностите на реченицата и на текстот кај Блаже Конески. Во анализата ќе бидат вклучени неколку јазични елементи од синтаксостилистички аспект, како што се: збороредот, удвојувањето на објектот, изборот на сврзувачките средства, редот на дел-речениците, додека на ниво на текстот ќе биде земена предвид конјункцијата со цел да се опфати текстовната организација на текстовите, преку примери од опусот на Блаже Конески.

Важен аспект во анализата претставува стилската маркираност на некои од синтаксичките изразни средства, што е сврзано со обидот да се дефинираат препознатливите изразни средства во јазикот на Блаже Конески.

Значи, анализата ги зема предвид текстовите од функционално-стилски аспект. Материјалот за анализа е ексцерпиран во поголем дел од делата што припаѓаат на научниот функционален стил („Грамматика на македонскиот литературен јазик“, „Историја на македонскиот јазик“, „Јазични теми“, „Македонскиот XIX век“) и делумно од уметничколитературната проза на Бл. Конески, поточно расказите од збирките „Лозје“ и „Дневник по многу години“.

2. Анализа

2.1. Прво се задржуваме на некои карактеристики во рамките на реченицата, поточно на удвојувањето на објектот, на збороредот во рамките на именската група и на негацијата.

А. Примери за удвојувањето на директниот објект во случаи кога е неопределен:

(1) ...македонскиот литературен јазик **ги** има отклонето **некои црти** што повеќе би го издвоиле од соседните словенски јазици. (Грамматика на МЛЈ 1976: 45)

(2) ...овде имаме работа... со еден начин зачуван во народната песна, а кој ние го чувствуваме како нешто природно, сè дури не **ги** помине **некои фини граници** зад кои веќе ни се јавува како нагрубување на јазикот (Грамматика на МЛЈ 1976: 150).

(3) ...пишуваното од неколку луѓе кои совршено **го** владеат **еден исти правопис** се разликува... само по нивниот индивидуален ракопис (Грамматика на МЛЈ 1976: 56).

(4) ...само по формалните признаци на множината ние би сме можеле да **ја** определиме **една именка** во машкиот и женскиот род (Грамматика на МЛЈ 1976: 140).

(5) Во неколку случаи Македонски **ги** објаснува **некои зборови** со синоними употребувани во различни дијалекти (Мак. XIX век 1986: 208).

(6) Преводачот **ги** оставил **некои грчки имиња** неизменети и тогаш кога тие идат во коса падежна форма (Мак. XIX век 1986: 99).

Б. Збороред во рамките на именската група: во *Грамајџикајџа* среќаваме приличен број примери на именски групи со обратен односно со обележен збороред, на пример:

(7) Што се однесува до **јазикот нејзин**, тој сега уште повеќе се оддалечува од својата старословенска основа (Граматика на МЛЈ 1976: 13).

(8) ...овие поместувања одат и дотаму што се развиваат предметни врски и кај глаголи **првобитно непреодни** (Граматика на МЛЈ 1976: 227).

(9) ...ваквите глаголи предаваат **дејство мигновено** (Граматика на МЛЈ 1976: 247).

(10) Во **некои говори западномакедонски** е образувана дури и глаголска именка од тој состав *сјодвење* (од си-одвење) (Граматика на МЛЈ 1976: 336).

(11) Ако не се среќава во реченицата предмет, тогаш **дејството нивно** се одвива по еднаков начин како и дејството на т.н. непреодни глаголи, за значењето на кои е карактеристично што тие не управуваат предмет (Граматика на МЛЈ 1976: 354).

(12) Една од **глаголските особености нејзини** е таа што кон неа може да се придава направо предмет (Граматика на МЛЈ 1976: 451).

(13) Во **говорите костурски, лерински, воденски, битолски**, делум и во прилепскиот, се извршило совпаѓање на сите три рода во кратката заменска форма за индиректен објект за 3 л. во еднината: *му реков на човекојџа (женајџа, дејшејџа)* (Историја на МЈ 1967: 132).

2. 2. Примери за негацијата:

(14) Кон обраќањето може да се пристапи со спој од синонимни глаголи, а тоа непосредно да почнува со извик обичен **не за говорниот јазик, ами** за јазикот на народната поезија (Мак. XIX век 1986: 196).

(15) Освен тоа особеностите што ги посочивме многу јасно сведочат во полза на тоа дека енице-вардарските приказни треба да му се припишат **не на некој друг, ами** на Мачуковски (Мак. XIX век 1986: 188).

(16) Особеностите на нејзиниот јазик се вклучуваат сега во новите текстови **не** по силата на некаков дејствен модел, **ами** само како одделни елементи на традиционалниот поетски јазик (Јаз. контакт меѓу мак. народна и уметничка поезија, 1981: 244).

(17) Самиот Константин, уште пред издавањето на Зборникот, вршел за себе извесен подбор на црти во тој писмен јазик, иако **не секогаш** строго спроведен (Мак. XIX век, 1986: 130).

(18) Меѓутоа, **не сите особености** на поетскиот јазик можеме да ги подведеме просто под поимот на архаичните форми и конструкции, кои некогаш биле обични и во разговорниот јазик (Јаз. на мак. народна поезија, 1981: 171).

2.3. Употребата на сврзувачките средства во определени сложени реченици претставува втората тема на која се фокусираме.

А. На прво место ги земаме предвид адверсативните сврзници. Покрај редовната употреба на сврзниците **но**, **а** и **меѓутоа**, можеме да ја констатираме доследната употреба на сврзникот **ами**, и отсуство на сврзникот **туку** (освен кога зборува за неговото оформување од прилогот *иолку* со значење 'само' во Историјата на МЈ, 1967: 120). Да ги разгледаме примерите:

(19) Тој не е ништо друго **ами** калка на грчкиот сврзник (Историја на МЈ 1967: 121).

(20) Меѓутоа, таа и во нив не се јавува како единствена, **ами** ја имаме покрај неа во аористот и наставката **-ва**, континуант на имперфектната наставка **-хж** (Историја на МЈ 1967: 199).

(21) Преведувачот тогаш не е предавник, **ами** човек полн со симпатија спрема туѓото литературно дело(...) (За поетскиот превод 1981: 236).

(22) Може да се мисли дека форсирањето на наставката **-(а)ет** во записите на песните во зборникот и тогаш кога тие потекнуваат не од Струшко, **ами** од други области, се должи делум на првобитно направениот избор за тој писмен јазик (Јазични белешки за Зборникот на Миладиновци, 1986: 131).

Б. Треба да се одбележи и градацискиот состав **не само – ами и**:

(23) **Не само** оваа основна дистинкција што се пренесла од тие јазици во нашиот (како и во бугарскиот, сп. *да – че*), **ами и** составот на некои сврзници или нивниот избор укажува јасно на една таква зависност (Историја на МЈ 1967: 121).

(24) **Не само** народната, **ами и** современата наша литература дава ред примери за развивањето на преодност кај непреодните глаголи (Грамматика на МЛЈ 1976: 358).

(25) Сврзникот *оџи* се употребува во повеќе наши говори **не само** во исказни реченици, **ами и** во причински... (Историја на МЈ 1967: 121).

Карактеристична за обележување е изолираната употреба на сврзникот **а** со значење на **туку** (односно **ами**), како во примериве:

(26) Се разбира дека во таков случај не станува никаква промена во видот, **а** само нијансирање на основното глаголско значење во врска со значењето на претставката: види – извиди (Грамматика на МЛЈ 1976: 392).

(27) **Но** усвојувајќи го овој назив не треба да забораваме дека под него се опфаќаат форми не сосем еднородни – **а** такви што се сврзуваат потесно (...) (Грамматика на МЛЈ 1976: 433).

2.4. Во рамките на делот за сврзувачките средства, предвид ги земаме последичните реченици и сврзувачките средства што се среќаваат во нив. Прво се осврнуваме на последичните реченици со сврзникот **та**:

(28) Има такви врски што се **толку** чести во употребата, **та** претставуваат веќе некое единство во кое прилогот го потсилува значењето на дадениот предлог (Грамматика на МЛЈ 1976: 534).

(29) Развојот, се разбира, тргнал од извесни акузативни конструкции во кои локалното значење на предлогот *на* било избледнато, **та** можело постепено тој да се транспонира во нови контексти како чисто граматички знак (Историја на МЈ 1967: 166).

(30) Тој продор на акузативот нашол сопротива на граматичкиот систем, **та** во современиот јазик само одделни траги се останати од него и тоа преосмислени како именки од ж. род. (Јаз. на мк народна поезија 1981: 184).

(31) Се прават прво закачки и потфрлања, некои дури и за сметка на самиот водник, некои доста успеа, **така што** и Грнецот се потсмева; после се преминува кон дела, кон клавање сопка или слично, **та** водникот, што инаку великодушно мине преку шегите на своја сметка, мора да се сврти и да се кара: „Ајде доста ! Ние скаути ли сме или што, мајку му!“ (Чевли, Лозје).

(32) Иако за глава покус од Миќо, јас бев спечен и жилав и знаев многу вешто да се служам со борењето со сопки, **та** Миќо за час се најде испружен на земја (**Чевли**, Лозје).

(33) Многу векови треба да минале дури да се изгради тој начин на прикажување во нашата архаична средина, - **та** да се чувствува во срцата присно созвучје со него, нешто како тих шум на вретена што предат една мека кадела од колено на колено (Марко К. Цепенков).

Речениците со составниот сврзник **та** ги сместуваме меѓу независносложените реченици. Во примерот (28) во првата реченица имаме т-корелат односно интензификатор – прилогот **толку** (толку чести), а во примерот (33) како интензификатор е употребен прилогот **многу**; во овој пример е карактеристично и тоа што е употребена *да*-конструкција.

Понатаму, се осврнуваме на последичните зависносложени реченици со сврзникот **што** каде што во главната дел-реченица се употребени различни интензификатори; примери:

(34) Грчкото влијание сè докај половината на 19 век беше **толку** силно, **што** во некои наши места по јужните краишта (на пр. во Охрид) речиси сосема беше заборавена словенската азбука (Грамматика на МЛЈ 1976: 26).

(35) Таму каде што постоеле различни форми за тие падежи, можеме да посматраме дека акузативот се налагал **така** широко, **што** дури навлегувал и во употребата на номинативот (Историја на МЈ 1967: 161).

(36) Меѓутоа, трансформацијата на граматичкиот систем на нашиот јазик била **така** коренита, **што** поетскиот јазик не можел во полн обем да ги усвојува нејзините резултати без опасност да се разруѓат устоите на врзаниот збор (Јаз. на мак. народна поезија 1981: 191).

(37) **Толку** повеќе не се нужни ваквите интервенции во однос на местото на акцентот, **што** ритамот ни најмалку не страда од тоа што се редуваат на

крајот од стиховите двосложни и тросложни стапки, бидејќи се работи **не за тонски ами** за силабичен ритам (Забелешки во врска со песните на К. Миладинов, 1986: 120).

(38) Целостите како татко ми, мајка ми, **до толку** се слеани, **што** често пати во народниот јазик имаме при нив додавање на заменска придавка... (ГраMATика на МЛЈ 1976: 337).

(39) Се разбира, секој е свесен за посебностите на тој јазик, но секој е **до толкав степен** свикнат со нив, **што** како да му се чини дека е тоа една мала подробност на фонот на општонародниот јазик (Јазикот на мак. народна поезија, 1981: 149).

(40) Но сега, во врнежливите дни, тие линии на тротоарот се полнеа со вода, а баш мојата десна нога беше обосена **толку, што** скоро целиот преден дел од ѓонот отпадна (**Чевли**, Лозје).

(41) Младата наставничка понекогаш ќе се загледаше преку прозорецот, од каде што назираа гранки и низ нив сино небо, и како да се загубуваше сета отсутна за миг, – на усните ќе ѝ се јави една толку лека и **толку** занесена усмевка, **што** мене просто ме принудува да ја следам и внатрешно да учествувам во неа (**Чевли**, Лозје).

Одделно ги разгледуваме примерите во кои покрај сврзникот **што** се употребува *да*-конструкција. Карактеристично за нив е тоа што, покрај примерите со модален глагол во главната дел-реченица, *да*-конструкцијата покрај **што** се јавува и со глагол во индикатив во главната дел-реченица.

Примери со модален глагол во главната реченица:

(42) Тоа преместување на акцентот може, како што се гледа да оди **дотаму што** прилогот **да остане** неакцентиран, а акцентот да падне на заменката (ГраMATика на МЛЈ 1976: 163).

(43) Кога се работи воопшто за јазикот на еден поетски текст, ние можеме да замислиме **таква** ситуација, **што** тој **да се разликува** од јазикот на комуникацијата само по специјалното подредување на елементите, а не и по наборот на некои други посебни јазични својства (Јазикот на мак. народна поезија 1981: 146).

(44) Ова може да стигнува **дотаму што** разликата меѓу двете времиња **да се јавува** во конкретен случај повеќе како стилска разлика, додека инаку смисловно можат едните форми да ги заменуваат другите (ГраMATика на МЛЈ 1976: 462).

(45) Целоста не може во ваквите случаи да нарасне **до толку што** акцентот **да ја напушти** глаголската форма... (ГраMATика на МЛЈ 1976: 164).

(46) Но и после можеле да се сложат околностите **така што да не се дојде** до ваков крај (**Изложба**, Лозје).

Со глагол во индикатив во главната реченица:

(46) Во словенските говори во југоисточниот дел на Балканот се случил во овој поглед **таков** прелом, **што да не се чувствува** потребата да се обнови изразноста на старите падежни форми... (Историја на МЈ, 1967: 157).

(47) Впрочем, се случувало Шапкарев **толку** да се внесе во пишувањето, а **толку** да го изуми кажувањето, **што да употреби** и чисто технички начини, карактеристични за оформувањето на пишуван текст (За јазикот и стилот на приказните на Шапкарев, 1986: 242).

(48) Тешко да имало во тогашната бугарска држава луѓе со **такво** умеење и со **таков** авторитет **што да можат** да ја установат конечно првата словенска азбука (Охридската книжовна школа, 1981: 242).

Можеме да кажеме дека оваа реченица семантички се доближува до последичноста, пред сè поради употребата на **што+да**-конструкција во зависната дел-реченица.

Се разбира, кај Бл. Конески треба да се одбележат и последичните реченици со сврзникот **така што**, примери:

(49) Примерите се, рековме, бројни, но нив, со ретки исклучоци, ги интегрира во себе македонскиот поетски исказ, **така што** не се доаѓа до онаква „нелепост“ што, според зборовите на самиот К. Миладинов, настанува кога текстот не е слеан со „народниот дух“ (Забелешки во врска со песните на К. Миладинов, 1986: 140).

(50) Меѓутоа, денеска овие глаголи навлегуваат и во сферата на употребата од *кажува*, **така што** ја прошируваат својата преодност (Грамматика на МЛЈ 1976: 357).

(51) Меѓутоа, во македонскиот и бугарскиот јазик се отишло понатаму од таа состојба, **така што** место една контекстуално определена употреба се развила како посебно модално значење категоријата на прекажаноста (Историја на МЈ 1967: 176).

(52) Тоа има свој непосреден одраз во менувањето на позицијата на инетрпретаторот спрема дејството што го излага, **така што** без некоја посебна мотивација тој може да преминува од директно соопштување кон прекажување.. (Јаз. на мак. народна поезија 1981: 173).

(53) Гледаме овде како се сменуваат формите на аористот и перфектот, **така што** се губи границата меѓу директното соопштување и прекажувањето (Јаз. на мак. народна поезија 1981: 173).

И пример каде што сврзникот **така што** има улога на конектор употребен на почетокот на реченицата:

(54) Оние прилози што означуваат качество и количество имаат поредбени степени: поубаво, најубаво(...). А пак прилозите што идат при именки ја имаат од нив членската форма: При многуте играчки...се играт и оваа (Цепенков). **Така што** и во однос на неменливоста на формата забележуваме преодност кај прилогот – меѓу полнозначните и службените зборови (Грамматика на МЛЈ 1976: 344).

Одбележуваме еден пример во кој сврзникот **за да** е употребен во реченица со последична семантика, со прилогот **толку** како интензификатор: (55) Тоа нè тера да се прашаме, дали е временското растојание меѓу нас и Цепенков **толку** големо, **за да** допуштиме дека има таква разлика меѓу прилепскиот говор од пред стотина години и меѓу денешниот прилепски говор... (Јазична споредба меѓу записите на Марко Цепенков и некои други македонски текстови од 19 век, 1986: 247).

Од овој кус преглед на последичните реченици кај Бл. Конески може да се одбележи разновидноста во изразувањето на последичноста, а посебно треба да се одбележат примерите во кои се употребува **што+да**-конструкција со индикативни глаголски форми. Имено, употребата на сврзникот **што** упатува на претставување на дејството како факт, а **да**-конструкцијата се сврзува со модалност (неизвршено дејство, или именување на дејството), па имаме еден вид вкрстување. Тоа е проширување на ваквата конструкција, којашто е инаку кај Минова-Ѓуркова (1997) одбележана како почеста во последични реченици со модални глаголи и со негација во главната дел-реченица. Во тие случаи всушност, **да**-конструкцијата е најчесто употребена со генеричко значење. Се разбира, издвоивме и такви примери во ексцерпираниот материјал.

3. Во врска со проучувањата на текстовите од синтаксостилистички аспект, како особено интересна карактеристика го издвојуваме редот на дел-речениците. Разгледуваме овде неколку специфичности кај Бл. Конески. Анализата опфаќа неколку видови реченици со употреба на зависната дел-реченица пред главната.

3.1. Примери на декларативни (комплетивни) реченици:

(56) **Дека** имаше тогаш наши луѓе што ја разбираа добро таа потреба и неминовност, покажува со најголема јасност појавата на книгата од Крсте П. Мисирков „За македонските работи“, излезена по Илинденското востание во 1903 год. (Граматика на МЛЈ 1976: 41).

(57) **Дека** Константин бил поет по вокација, роден поет, тоа го чувствуваме веднаш од звукот на неговите стихови (За песните на К. Миладинов, 1986, 112).

(58) **Дека** тоа може понекогаш да се врши на „раздалечина“, кога имаме вметнати зборови меѓу глаголската именка и предметот, покажува овој пример: *со едно врлање в река мрежаџиџа, ќе се ваџиџи риба* (Цепенков) (Граматика на МЛЈ 1976: 451).

(59) **Дека** во македонската средина формата *ѣросѣѣу* (да ти е простено) и не се разбирала добро, покажува тоа што во 101 таа е заменета со *ѣросѣѣум* (Простум тебе мојте црни крвје), кое има сосем подруго значење (Забелешки во врска со песните на К. Миладинов, 1986: 133).

(60) **Дека** не се работи за обична грешка, нè уверува тоа што ја среќаваме не само на ова место (Забелешки во врска со песните на К. Миладинов, 1986: 134).

(61) **Дека** се работи за дејство на еден ритмички принцип, којшто не допушта по акцентот повеќе од два слога, од сево ова убаво се гледа (Историја на МЈ, 1967: 112).

(62) **Дека** тој (членот, м.зб.) се развил дури уште не била изместена синтетичката деклинација, ни сведочат членувани форми во косите падежи, какви што дури и денеска се среќаваат во некои наши говори (Историја на МЈ 1967: 153).

(63) **Дека** таа беше постигната, се виде кога господин Бутчик сам ми понуди да ја прочитам неговата библиографија на француски преводи од руската белетристика (Средба во рајот, Дневник по многу години).

(64) **Дека** јас и суровиот господин Бутчик многу сме се зближиле, почувствував кога требаше да си заминам од Париз (Средба во рајот, Дневник по многу години).

Во врска со редот на дел-речениците може да се види дека се чести примерите со зависната дел-реченица во препозиција кај декларативните и кај причинските реченици. Како општа забелешка би можело да се каже дека со позиционирањето на зависната дел-реченица во препозиција се има намера да се потенцира информацијата што таа ја носи односно нејзината содржина. Во врска со декларативните реченици треба да се одбележи дека поради нивниот номинален карактер, во главната реченица често се употреба показната замена **тоа** анафорички. Ако ги разгледаме овие примери на декларативни реченици од аспект на комуникативниот динамизам, може да се одбележи дека новата информација т.е. ремата се содржи во зависната дел-реченица, а тоа што е таа во препозиција ја покажува намерата да се потенцира токму ремата. Во литературата (Халидеј и Хасан 1976, Минова-Ѓуркова 2011) е обележено дека информациската структура на реченицата се обележува со интерпункцијата (во пишуван текст) и со интонацијата односно со реченичниот акцент. Во наведените примери за декларативни реченици, зависната дел-реченица е редовно издвоена со пауза од главната реченица.

3.2. За примерите со целна дел-реченица во препозиција може да се одбележи дека ваквиот ред на дел-речениците се смета за обележен, со оглед на тоа дека вообичаено целната дел-реченица стои по главната. И овде се работи за потребата да се потенцира содржината што ја носи зависната дел-реченица. Примери:

(65) **За да** се почувствува симетрија уште повеќе, обата тие дела почнуваат со мотивот за орелските крилја и летнувањето (За песните на К. Миладинов, 1986: 114).

(66) **За да** ја поткрепам уште еднаш својата замисла, ќе речам дека оваа песна ја создал мајстор, а не просто еден медиум за спонтано кажување на поетски содржини (За песните на К. Миладинов, 1986: 114).

(67) **За да** го зачуваат својот звук и, повеќе од тоа, своето живо дејство, тие требало да се спасат во македонската културна традиција (За песните на К. Миладинов, 1986: 115).

(68) **За да** се добие песна, треба да се отклонат сите елементи што ја сочинуваат раскажувачката основа на анегдотата, и да остане чисто тоа доживување на допир или, подобро да кажеме, на милување меѓу два пламена (**Оган**).

3.3. Причински зависносложени реченици со зависната дел-реченица во препозиција:

(69) **Бидејќи** се песните пишувани на струшки говор, природно што и нивното акцентирање е можно само излегувајќи од акцентот на тој говор (Забелешки во врска со песните на К. Миладинов, 1986: 118).

(70) **Бидејќи** во ваквите случаи се работи за вклучување во функцијата на стихот на особености од еден говорен стил, ние не знаеме колку ги форсирал тие особености самиот Константин, ако во некој ваков случај среќавал во првобитниот запис форми без елизија (Мак. XIX век 1986: 142).

(71) **Бидејќи** покрај нив се чува и старата конструкција *сум дошол* јасно е какви сложени односи се создаваат во сопоставувањето на сите тие конструкции за изразување на минатост (Историја на МЈ 1967: 169).

(72) **Бидејќи** традиционалниот орален поетски јазик се разликува по ред особености од современиот македонски јазик, во споменатата фаза многу од тие особености, иако не сите, се репродуцирани и во македонската уметничка поезија (Еден опит, 1981: 211).

(73) **Бидејќи** именките во нашиот современ јазик имаат изменување со помошта на наставки сведено до најмал степен, до толку поголема служба им се паѓа на составите од предлог и именка со кои се изразуваат најразлични врски на именката во реченицата (ГраMATика на МЛЈ 1976: 507).

(74) **Бидејќи** т.н. централни говори се влеваат неразделно во ова наречје, од тоа произлегува дека всушност и народната основа на нашиот литературен јазик е поширока, и дека таа се поклопува со западномакедонското наречје (ГраMATика на МЛЈ 1976: 61).

(75) **Бидејќи** во нашиот литературен јазик е застапен изговорот *рака, мака, иаиш* итн., тогаш меѓу западномакедонските говори му се поблиску оние што го знаат тој изговор (ГраMATика на МЛЈ 1976: 62).

(76) **Бидејќи** тие творби се создавале за музичка интерпретација, та песните во народот обично се пеат, самото тоа доволно ја покажува посебната ситуација во која се реализира традиционалниот поетски јазик наспрема секидневниот говор (Јазикот на мак. народна поезија, 1981: 145).

Во научната проза кај Бл. Конески се среќава особен број примери со причинската дел-реченица со сврзникот **бидејќи** во препозиција. Во главната дел-реченица се содржи последицата, а забележливи се случаите во кои употребата на анафорските заменки ја одбележува потребата за упатување кон причината. Може да се каже дека во овие случаи авторот има намера да го потенцира искажаното во зависната дел-реченица, па затоа овој ред на дел-речениците го сметаме за обележен (наспрема неутралниот). Во овие случаи редовно зависната дел-реченица се одделува со запирка од главната.

* * *

Во текстовите може да се најдат и примери на невестински условни и целни реченици. Примери:

(77) **Ако** општественикот Прличев клонеше кон своето зајдисонце, зборовите што ги кажа во неа зазвучаа како победа на поетот Прличев кој успеа да ни остави неколку незаборавни страници за својот живот, за своите блиски и за своето време (Григор Прличев).

(78) По ручекот за час ќе се изделеа две противнички страни и играта почнуваше, **за да** заврши често дури предвечер (**Чевли**, Лозје).

Може да се каже дека овие случаи на синтаксичка паронимија се карактеристични повеќе за научниот, административниот, публицистичкиот и за уметничколитературниот стил.

4. Заклучни белешки

Според материјалот кој беше опфатен во овој осврт кон реченицата на Бл. Конески, главно од научните текстови и тоа од „Граматиката на македонскиот литературен јазик“, „Македонскиот 19 век“, „Историја на македонскиот јазик“ и од „Јазични теми“, може да се види дека синтаксичките средства на кои се осврнавме го имаат белегот на строгонаучниот (академскиот) потстил. Во поглед на изборот на сврзниците во адверсативните реченици, изборот на сврзникот **а**ми (наспрема *и*иуку) се смета како еден индивидуализам кај Бл. Конески. Во врска со последичните реченици и употребата на сврзувачките средства, може да се одбележи големиот број различни интензификатори што се користат во главната реченица. Покрај тоа, карактеристична е употребата на *да*-конструкцијата со сврзникот **што** (кој се сврзува со претставување на дејството како факт), а тоа се покажува како еден вид контаминација. Присуството на именски групи со обележен збороред во научните текстови упатува на авторовиот индивидуален израз во уметничколитературните текстови. Во врска со негацијата, Бл. Конески исклучително често се служи со членската негација што може да се смета за обележен збороред. Може да се каже дека ваквата позиција на негацијата придонесува за експресивност на јазичниот израз.

Забележлива е употребата на сложени реченици што се надоврзуваат една на друга со развивање на темата и аргументацијата, а за кохезија на текстот генерално се употребуваат изрази за надоврзување, за адверсативност, за сопоставување итн. Во врска со декларативните, целните и причинските зависносложени реченици во кои зависната дел-реченица е во препозиција, треба да се одбележи дека во рамките на синтаксата на текстот тие треба да се разгледуваат од аспект на актуализацијата (вклученоста во контекстот). Тоа значи дека онаму каде што на прво место се наоѓа компонентата што ја носи новата информација, како што одбележува Силиќ (1984а) може да се зборува за *стилстичка инверзија*.

Во врска со општите карактеристики на научниот функционален стил односно на академскиот потстил, коишто се обележени во стручната литература: логичност, прецизност, објективност, апстрактност и информативност во изложувањето на обработените теми и на аргументите, може да се каже дека преку примерите од научните текстови на Бл. Конески може да се идентификуваат споменатите обележја. Во врска со изборот на лексиката, пак, којашто за академскиот потстил се карактеризира како неутрална, општонаучна и интернационална, може да се одбележи дека во овој сегмент предвид треба да го имаме периодот во којшто се пишуваат делата, особено текстот на *Грамајтикајѝа* (1952 и 1953). Во научните текстови на Бл. Конески се среќава еден слој лексика којшто е карактеристичен за 50-те години на XX-от век, како што се примерите:

– именки, придавки, прилози: ареа, воздејство, указание, жизненост, размав, подбуда, одземка, наспоредица, пожелба, благопожелување, соживување, жизнен, повлијан, частично; –глаголи: потстакне, спомогне, се вживува, привнесе, призира, соживи, управи, устојува и др. Се среќава и лексика која има термилошка вредност, како на пример: поименчување, поглаголување и др.

Овие примери јасно посочуваат на тенденцијата кај Бл. Конески за почитување на традицијата во јазикот и истовремено, посегнување по јазичната иновација за оформување на нови збороформи и термини. Со оглед на важноста што ја има *Грамајтикајѝа* како едно од првите научни дела за македонскиот јазик, Бл. Конески, покрај својата компетентност во јазичниот опис и нормирањето, секако го изразува и својот истенчен јазичен осет за оформување на македонската лингвистичка терминологија.

Литература

Минова-Ѓуркова, Лилјана 1997: *Сврзувачкиѝе средсѝива во македонскиоѝ јазик*, Детска радост, Скопје.

- Минова-Ѓуркова, Лилјана 1999: „Кон јазикот на Бл. Конески во неговата 'Граматака'“ *Придонесот на Блаже Конески за македонскиот култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет, Скопје, 201-205.
- Минова-Ѓуркова, Лилјана 2003: *Стилистика на современиот македонски јазик*, Магор, Скопје.
- Минова-Ѓуркова, Лилјана 2011: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик* (трето дополнето издание), 2 Август С, Скопје.
- Петревски Бојан 2013: „Како негира Конески?“, *Поетиката, стилистиката и лингвистиката на текстовите од Блаже Конески во Којрусовиот Гралис*, Тошовиќ Бр. (ур.), Институт за славистика на Универзитетот Карл Франц – Грац, Филолошки факултет „Блаже Конески“–Скопје, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“–Скопје, 141-147.
- Beaugrande, R. & Dressler, W. 1981: *Introduction to Text Linguistics*, Longman, London and New York.
- Halliday M. A. K. & Hasan, R. 1976: *Cohesion in English*, Longman, London.
- Herschberg Pierrot, A. 2003: *Stylistique de la prose*, Belin SUP, Paris.
- Jakobson, R. 1966: *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd.
- Lyons, J. 1979: *Introduction to Linguistics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Pranjković, I. 1993: *Hrvatska skladnja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Silić, J. 1984: *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Silić, J. 1984a: *Od rečenice do teksta – teoretsko-metodološke pretpostavke nadrečeničnog jedinstva*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Wales, K. 1990: *Dictionary of Stylistics*, Longman, London and New York.

Извори

- Бл. Конески, 1967: *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.
- Бл. Конески, 1976: *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје.
- Бл. Конески, 1981: *Лозје*, Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, Скопје.
- Бл. Конески, 1981: *Јазични теми*, Мисла, Скопје.
- Бл. Конески, 1986: *Македонскиот XIX век. Јазични и книжевно-историски прилози*, Култура, Скопје
- Бл. Конески, 1988: *Дневник по многу години*, Македонска книга, Скопје.

Summary

The article deals with several syntactic features of the language of Blaže Koneski, based on the material excerpted from several academic books dedicated to the study of

Macedonian language, literature and culture. In the analysis we take in regard the following syntactic features: word order, the redoubling of the object, the use of conjunctions and the order of clauses in compound sentences, as well as usage of conjunction as cohesive elements in the excerpted texts.

The aim of the analysis is to identify the specifics of the language used by Blaže Koneski in his opus, specifically the characteristics of the sentence from a stylistics aspect.

811.163.3'367.623.3'37

Изворен научен труд

Елизабета Бандиловска-Ралповска¹

ЗА СЕМАНТИЧКАТА СТРУКТУРА НА ОПИСНИТЕ ПРИДАВКИ СО ЗНАЧЕЊЕ БОЈА

Апстракт: Описните придавки со значење *боја* поседуваат еднозначни и повеќезначни значенски системи. Преовладуваат придавките со еднозначна семантичка структура која особено е карактеристична за придавките од туѓо потекло. Нашата анализа покажува дека и придавките и именките со значење *боја* многу често можат да се јават како дел од повеќезначни системи во кои значењето *боја* е остварено како секундарна семантичка реализација и како резултат на некаква полисемантичка промена.

Клучни зборови: придавки, локална боја, прототип, семантичка содржина.

Исто како и другите описни придавки, така и придавките со значење *боја* располагаат со повеќе или помалку развиени значенски системи, односно со мрежа од семантички реализации која претставува еден вид шифра за декодирање на нивната квалификативна лексичка вредност. Но за разлика од останатите придавки кои во покривањето на одделна значенска димензија се одликуваат со повеќе или помалку изразен степен на апстрактност и неможност за конкретизација што ја отежнува декодирачката постапка на нивните значенски системи, придавките со значење *боја* ги доживуваме како реални, конкретни делови од нејазичната стварност кои многу лесно можат да се структурираат во јасни јазични фрагменти со оглед на фактот што боите претставуваат впечатливи и визуелно приемливи поими. За да ја разбереме информацијата со хроматска вредност присутна во семантичката содржина на овие придавки, не се наметнува како задолжително нивното врзување во именска синтагма, односно семантичката информација е целосна и јасна и без да ја извршат основната придавска функција како *декодирачи на именскојто значење*. Потврда на ваквото мислење наоѓаме во секојдневната јазична комуникација и во примерите од типот: *Беше облечена во бело/црно/црвено; Убаво ми сјоо сино/зелено/лилаво*. Вака употребените придавки имаат статус на самостојни зборови со кои се означуваат точно дефинирани поими, ги доживуваме не

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Педагошки факултет – Скопје, betiralpovska@yahoo.fr.

како апстрактни туку како конкретни поими за кои можеме да оформиме комплетна визуелна претстава. Но без оглед дали имаат самостојна или несамостојна употреба, придавките со значење *боја* поседуваат висок степен на конкретизација што се должи на нивното врзување за боите како лексички фрагменти што релативно лесно ја опишуваат значенската димензија на која ѝ припаѓаат.

Како и сите други лексеми во јазикот, и описните придавки со значење *боја* поседуваат значенски системи кои од семантички аспект се разликуваат меѓу себе во однос на способноста на носителот на значенскиот систем да остварува една или повеќе семантички реализации. Способноста за именување на само еден или на повеќе поими од реалноста значи дека придавките со значење *боја* поседуваат еднозначни и повеќезначни значенски системи. Преовладуваат придавките со еднозначна семантичка структура, а еднозначноста особено е карактеристична за туѓите придавки. Ако ја погледнеме нивната речничка интерпретација, ќе видиме дека еднозначната семантичка содржина е претставена со многу едноставна лексичка дефиниција која претставува превод на туѓата со домашна ознака за боја или нијанса на боја што претставува еден од начините за синонимиско збогатување на оваа лексичко-семантичка група со истозначни лексички форми од други јазици. Поголемиот дел од придавките со значење боја (истото се однесува и на именките со такво значење) претставуваат дел од повеќезначни системи во кои значењето *боја* е остварено како секундарна семантичка реализација која е резултат на некаква полисемантичка промена.

Во продолжение ќе се обидеме да ги декодираме значенските системи на придавките со значење *боја* преку откривање на компонентите што ја сочинуваат семантичката структура и на еднозначните и на повеќезначните придавки. Да видиме како и според која теорија можеме да го објасниме настанувањето и на основните и на секундарните семантички содржини.

Најнапред да ги погледнеме основните семантички содржини на придавките што ги означуваат основните бои и се јавуваат како носители на семантичките полиња: *бел* = *шiiо има боја на снеџ, на млеко*; *виолетiiов* = *шiiо има боја на iiемјанушка*; *зелен* = *шiiо има боја на iiрева, на свежи лисја*; *кафеав* = *шiiо има боја на кафе*; *розов* = *шiiо има боја на роза*; *сив* = *шiiо има боја на iiейел*; *син* = *шiiо има боја на безоблачно небо*; *црвен* = *шiiо има боја на крв*; *црн* = *шiiо има боја на jaглен*. Наведените објаснувања имаат статус на обележани речнички дефиниции и претставуваат споредба според сличноста по боја со јасно издвоен конкретен поим од реалноста, односно со точно определен прототип кој поседува т.н. локална боја дефинирана како општа обоеност на поимот во природата, за кого бојата е доминантно и препознатливо обележје. Значи, локалната боја на снегот/млекото е прототип според кој се дефинира белата боја во јазикот; локалната боја на тревата е прототип според кој се дефинира зелената боја во

јазикот; локалната боја на кафето е прототип според кој се дефинира кафеавата боја во јазикот; локалната боја на крвта е прототип според кој се дефинира црвената боја во јазикот итн. Но локалната боја не значи дека тревата секогаш има иста зелена боја или дека небото има секогаш иста сина боја, туку внатре во рамките на локалната боја има богатство од најразлични нијанси на локалната боја кои исто така се наметнуваат како јасно изделени конкретни прототипови кои бараат соодветно јазично именување. Тоа го објаснува присуството на сè поголемиот број нијанси на една основна или локална боја како општа обоеност во природата и човечката потреба за јасно и прецизно јазично именување на сите нијанси што ги среќава или самиот ги создава. Понекогаш присуството на нијансите е неопходно и во општото дефинирање на една боја, на пример, семантичката дефиниција на жолтата боја се врзува со три прототипови кои, всушност, претставуваат три различни нијанси: *жолт* = *ш*т_о има боја на лимон, на жолчка, на злато.

Дефинирањето на сличноста зависи од тоа како ја разбираме сличноста и дали таа претставува поим кој е подложен на градација. Веќе видовме дека сличноста според бојата подразбира постоење на прототип со локална боја, а постоењето на нијансите во локалната боја дава одговор на прашањето дека сличноста е поим кој подлежи на градација. Да го земеме како пример семантичкото поле на зелената боја. Прототип е локалната боја на тревата, а внатре во локалната боја ги издвојуваме нијансите: *зеј*т_инлија со прототип *маслинов зеј*т_иин, *маслинен/маслинес*т_и со прототип *маслина, резеда* со прототип *цвет*овиџе на *рас*т_ениет_ио *резеда*, додека формите *зеленикав/зеленичок, свей*т_илозелен/*о*т_иворенозелен, *темнозелен/за*т_иворенозелен се однесуваат на истиот прототип како и основната лексема зелен, но тоа се лексеми кои истовремено се јавуваат како нијанси на истиот прототип и кои ја потврдуваат градацијата на сличноста во две насоки: помало и поголемо присуство на локалната боја од прототипот трева. Издвојувањето на локалната боја и нејзиниот прототип, како и нијансите на локалната боја и нивните прототипови го направивме според теоријата на прототипот (Драгићевић 2007: 78).

Да видиме дали разбирањето и декодирањето на значенските системи во рамките на лексичко-семантичката група со значење *боја* може да се направи и со помош на компоненцијално-семантичката анализа (Гортан-Премк 1997: 43-44), односно дали основните семантички реализации на придавките со значење *боја* располагаат со разградлива семантичка структура. Повторно како примери ќе ги земеме основните семантички содржини на придавките што ги означуваат основните бои и се јавуваат како носители на семантичките полиња и ќе се обидеме да ги анализираме според нивните составни компоненти. Кај сите нив, и воопшто кај сите лексеми што ја сочинуваат лексичко-семантичката група со значење *боја*, мошне лесно се издвојува архисемата која ја определува нивната припадност кон групата.

Освен архисемата, во нивната основна семантичка структура бележиме присуство само на една сема, но не која било сема туку доминантната сема што ја опишува и ја претставува структурата на придавката. Всушност, и кај еднозначните и кај повеќебезначните придавски лексеми кои со своите основни семантички содржини номинативно ги именуваат боите како поими од реалноста, елементот *боја* е присутен и во архисемата и во единствената доминантна сема на придавката и токму тој елемент ја декодира нивната значенска реализација и ја определува нивната квалификативна лексичка вредност. Разградени на семантички компоненти, основните семантички содржини на придавките-носители на семантичките полиња презентираат ваква слика: *бел* = *вид боја* (архисема) + *ишѿо има боја на снеџ, на млеко* (доминантна сема); *виолейѿов* = *вид боја* (архисема) + *ишѿо има боја на ѿемјанушка* (доминантна сема); *зелен* = *вид боја* (архисема) + *ишѿо има боја на ѿрева, на свежи лисја* (доминантна сема); *кафеав* = *вид боја* (архисема) + *ишѿо има боја на кафе* (доминантна сема); *розов* = *вид боја* (архисема) + *ишѿо има боја на роза* (доминантна сема); *сив* = *вид боја* (архисема) + *ишѿо има боја на ѿејел* (доминантна сема); *син* = *вид боја* (архисема) + *ишѿо има боја на безоблачно небо* (доминантна сема); *црвен* = *вид боја* (архисема) + *ишѿо има боја на крв* (доминантна сема); *црн* = *вид боја* (архисема) + *ишѿо има боја на јаџлен* (доминантна сема).

Разградувањето на семантичките компоненти кај нијансите на една основна боја се врши на ист начин како и кај бојата-носител на семантичкото поле, но се разликува начинот на кој се врши дефинирањето на доминантната сема. Бидејќи нијансите на една боја го откриваат степенот на застапеност на бојата или нејзината хроматска недефинираност со потенциран премин кон основната боја во помал или во поголем степен, дефинирањето на основната семантичка содржина на лексемата-носител на таквата боја има различна семантичка интерпретација во која се бележи задолжителното присуство на еден од елементите *оѿворен/зѿворен/свеѿол/ѿемен/блед* и на основната боја на која ѿ припаѓа изделената нијанса, на пример: *ал(ов)* = *вид боја* (архисема) + *ишѿо е оѿвореноцрвен*; *бежов* = *вид боја* (архисема) + *ишѿо е бледокафеав*; *вран(есѿ)* = *вид боја* (архисема) + *ишѿо има сјајна црна боја*; *лис(есѿ)* = *вид боја* (архисема) + *ишѿо има боја на лисица* + *ишѿо има црвеникава боја*; *ѿембе(н)* = *вид боја* (архисема) + *ишѿо има дречливорозова боја*; *ѿеџеѿ* = *вид боја* (архисема) + *ишѿо има ѿемносина боја*. Во неколку примери (*вран/вранесѿ*, *ѿембе/ѿембен*) забележуваме дека нијансираноста во однос на основната боја од семантичкото поле се постигнува со употреба на семантички детерминатори (*сјајна*, *дречливо*), додека кај лексемата *лис/лисесѿ* нијансата е претставена преку семата на сличност со локалната боја на определен прототип (*лисица*).

Секундарните семантички реализации на придавките со значење *боја*, како и на другите описни придавки, претставуваат нови значења кои

настануваат како резултат на полисемија и се развиваат според семантичките модели: метонимија, синегдоха и метафора. Анализата на лексичко-семантичката група со значење *боја* покажува дека во развојот на семантичкото значење *боја* како основен модел се јавува метафората. Но да видиме каква е и колкава е застапеноста на семантичките реализации и според другите полисемантички модели, метонимијата и синегдохата.

Метонимијата како универзален начин за искористување на дадениот назив во вторична номинативна функција и сфатена како пренос на номинација од еден поим на друг заснован на соседство т.е. блискост ја среќаваме во три семантички реализации на три придавки од лексичко-семантичката група со значење *боја*: кај придавката *бел* која го развива значењето *шiiо е со свеiiла боја насiiроiiи iiоа шiiо е iiемно*: *бел леб, бело жрозје, бело вино, бело лице*; кај придавката *црн* која го развива значењето *шiiо има боја блиска до црнайiiа, шiiо е со iiемна боја насiiроiiи iiоа шiiо е свеiiло*: *црн леб, црно брашно, црно вино, црно лице* и кај придавката *црвен* која го развива значењето *шiiо има боја блиска до бојайiiа на крвiiа, румен*: *девојкайiiа е бела и црвена, имаше црвени очи од iiлачење, црвени образи*. Обележаните метонимиски реализации се јавуваат како резултат на мутација т.е. трансформација на архисемата од основната семантичка содржина предизвикана од мала промена на доминантната сема која се состои во намалување на степенот на пројавување на поседуваното својство, односно помала застапеност на елементот боја (бела, црна и црвена) во значенските димензии што ги претставуваат и семантички ги опишуваат. Непосреден показател за намалувањето на елементот боја претставува присуството на определбата *боја блиска до* која се јавува во својство на семантички детерминатор и укажува на постоењето не сосема иста сличност во споредбата со локалната боја на прототипот, односно постоење на блиска или слична боја со бојата што ја претставува доминантната сема. Метонимиските реализации на придавките *бел* и *црн* можеме да ги протолкуваме и како еден вид асоцијативно поврзување кое произлегува од колективната експресија и сфаќањето дека сето она што во природата или во својот надворешен изглед ја поседува светлата нијанса се идентификува со белата боја наспроти постоењето на исти такви или други различни објекти кои ја поседуваат темната нијанса како сосема природна боја што ја овозможува нивната идентификација со црната боја. Примерите од типот: *бел леб – црн леб; бело вино – црно вино; бело жрозје – црно жрозје; бело брашно – црно брашно; бело лице – црно лице* доволно впечатливо ја маркираат семантичката слика на сопоставување на два реални поими кои се среќаваат во природата и се засновани на исконската опозиција на двете ахроматски бои – белата и црната.

Синегдохата како семантичка промена индуцирана од архисемата кај која се јавува мутација и промена на архисемата и развој на нови

диференцијални семи со идентификациска вредност ретко се среќава како семантички модел според кој се добиваат нови значења во рамките на лексичко-семантичката група со значење *боја*. Нејзиното присуство, што е одлика и на значенските системи на другите описни придавки, го одбележува само првиот, основен тип на синегдоха која се нарекува основна или вистинска синегдоха и се дефинира како пренос на номинација од еден поим на друг заснован на логичките врски од типот дел – целина. Тоа значи дека со лексемата која означува дел од нешто се именува и самата целина. Ваквото именување се должи на забележувањето на она што е издвоено во однос на другите, изразено во помал или поголем степен, што привлекува внимание со својата чудност или необичност во позитивна или во негативна смисла. Обележаноста на делот овозможува пренос на номинација од делот на целината и употреба на лексемата со секундарно значење добиено по пат на синегдоха. Обележаноста според бојата како причина за ново секундарно значење ја среќаваме само во значенскиот систем на придавката *рус* каде што основната семантичка содржина *шѝѝо има бледожолѝѝа боја – за коса, брада, мусѝѝаќи, односно за ѓлава или лице шѝѝо е со ѝѝаќви влакна* го продуцира новото секундарно именување на *човек шѝѝо има свейѝѝла коса и свейѝѝли очи*. Обележаноста на човекот според бледожолтата боја на косата, брадата или мустаците го претставува издвоениот дел што го предизвикал преносот на номинација од делот на човекот во целина и го создал по пат на секундарна номинација именувањето *рус човек*.

За лексичко-семантичката група со значење *боја* метафората претставува главно и основно лексичко средство преку кое се развива и се збогатува со нови лексички единици. Во пројавувањето на метафоричните асоцијации според бојата најчест е случајот кога елементот боја од основната семантичка содржина, присутен или отсутен како сема од понизок ранг, продуцира ново секундарно значење со хроматска вредност кај лексеми кои според основната семантичка содржина не покажуваат никаква поврзаност со системот на боите. На ваков начин се добиваат и именки и придавки за именување и означување бои и нијанси на бои. Именките претставуваат примери за типична адјективизација на едно од значењата во процесот на секундарна номинација, мотивиран од метафоричниот развој на семата што ја означува бојата од основната семантичка содржина. На пример: **аквамарин** (според името на проѕирниот полускапоцен камен со боја како морската вода); **бордо** (според името на истоимениот град во Франција каде што се произведува вино со темноцрвена боја); **индиго** (според името на тропското растение *Indigofera tinctoria* од чии лисја, потопени во вода и оставени да ферментираат со содиум хидроксид, се добива син пигмент кој со сушење се стврднува во прав со темносина боја); **кармин** (според името на инсектот, паразит, по потекло од Азија – *Dactylopius coccus*, од чии јајца, исушени и обработени со киселина, се добива интензивна црвена боја); **лазур** (според

името на скапоцениот камен со темносина боја што се добива од минералот лазурит, порано познат и под името лапис лазули); **махагони** (според името на дрвото од фамилијата Meliaceae со црвеникавокафеава боја од кое се изработува мебел); **оранж** (според името на суптропското зимзелено овошно дрво *Citrus aurantium* со трнливи гранки, кожести листови и големи тркалезни портокалови плодови); **резеда** (според името на украсното мирисливо растение *Reseda odorata* со исправено стебло, спирално распоредени листови и цветови со сивкавозелена боја собрани во гроздови); **сепија** (според името на морското животно од редот на мекотелите *Sepia officinalis* со осум кратки и два долги краци со кои го лови пленот, во внатрешноста на телото има кесе со темнокафеава течност која ја испушта за да се сокрие од непријателот); **тиркиз** (според името на полускапоцениот камен со специфична сјајна зелено-сина боја); **циклама** (според името на украсното растение од фамилијата јаслики *Cyclamen* со пријатен мирис и со цветови во интензивни бои).

Придавките како називи за боја или нијанса на боја претставуваат описни придавки или описни варијанти на материјални и односни придавки кои секундарното метафорично значење го развиваат како резултат на вторична семантичка мотивација и вторична секундарна номинација. На пример: **азурен** – што има светлосина боја, боја на азур или на небесна синевина; **виолетен/виолетов** – што е со боја на *violette* (според името на полското цвеќе *Viola odorata* со виолетови цветови); **лила/лилав** – што е со светловиолетова боја, боја на *lilas* (според името на украсното растение *Syringa vulgaris*); **маслине** – што има боја на маслина (според името на дрвото *Olea europaea*); **бронзен** – што е како бронза (според името на легурата од бакар со црвеникавокафеава боја и блесок); **смарагден** – што има боја на смарагд (според името на скапоцениот камен со зелена боја); **лазурен** – што има темносина боја, боја на лазур (според името на скапоцениот камен со темносина боја); **рубинен/рубинов** – што има боја на рубин (според името на скапоцениот камен со црвена боја); **тиркизен** – што има боја на тиркиз (според името на полускапоцениот камен со специфична сјајна зелено-сина боја).

На крајот, ни останува да ги изнесеме следниве констатации во врска со семантичката структура на описните придавки со значење *боја*:

1. Описните придавки како носители на спектарот на боите се одликуваат со совршена прецизност во именувањата на поимите според локалната боја на конкретно изделен прототип од реалноста и препознатлива доминантна сема во улога на јазичен идентификатор на именуваната боја или нијанса на боја.
2. Лексичко-семантичката група со значење *боја* е речиси совршен пример за компатибилноста на двете семантички теории (теоријата на прототипот и компонентно-семантичката анализа) во објаснувањето и во

дефинирањето на значенските системи на лексемите на ниво на основната семантичка реализација.

3. Бојата како доминантна сема од основната семантичка содржина на лексемите што именуваат и означуваат бои може да послужи како основа за продуцирање нови секундарни семантички реализации најчесто и вообичаено по пат на метафорични асоцијации.

Литература

Бандиловска-Ралповска Елизабета 2011: *Парадиџмајскиите односи кај ојисниите придавки во македонскиот јазик*, докторска дисертација, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.

Гортан-Премк Даринка 1997: *Полисемија и организација лексичког сисџема у српском језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Драгићевић Рајна 2007: *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд.

Јашар-Настева Оливера 1984: Лексичко-семантичкиот потсистем на бои во современиот македонски јазик, *Прилози*, VI/2, 59-75, МАНУ, Скопје.

Толковен речник на македонскиот јазик I–V, 2003=2011, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Skok Petar 1971–1974: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.

Summary

Qualitative adjectives as carriers of the colour spectrum are characterized by a perfect accuracy in nominating concepts by the local colour of a specifically distinguished prototype of reality and a recognizable dominant seme in the role of a linguistic identifier of the nominated colour or nuance of colour. The lexical-semantic group denoting *colour* is almost a perfect example of the compatibility of both semantic theories (the theory of the prototype and the componential-semantic analysis) in explaining and defining the semantic systems of the lexemes based on the underlying semantic realization. Colour as a dominant seme of the underlying semantic content of the lexemes denoting and nominating colours may serve as a basis for producing new secondary semantic realizations most frequently and usually by metaphorical associations.

81'42

Изворен научен труд

Марија Кусевска¹

УЛОГАТА НА *ѝа* КАКО АДВЕРСАТИВЕН ДИСКУРСЕН МАРКЕР

Апстракт: Оваа статија претставува анализа на употребата на *ѝа* како адверсативен дискурсен маркер. Анализата е направена врз корпус на говорни чинови на несогласување собрани за време на состаноци, помалку или повеќе неформални, при што растојанието помеѓу учесниците е мало. Дополнително беше спроведен прашалник меѓу 30 испитаници со цел да се испита нивната интуиција во врска со употребата на *ѝа*. Анализата на *ѝа* е направена според теоријата на релевантност (Sperber & Wilson, 1986) и концептите за контекстуално и процедурално значење. Дискурсните маркери се разгледуваат како концепти кои имаат процедурално значење, т.е. содржат информации за толкување на пораката.

Клучни зборови: дискурсни маркери, говорни чинови, теорија на релевантност, контекстуално значење, процедурално значење.

1. Вовед

Терминот 'дискурсни маркери' се однесува на јазичните средства како *ама*, *ѝа*, *добро*, *значи*, и сл. кои наводно немаат семантичко значење, но имаат други функции во рамките на дискурсот. Според своето место, тие се наоѓаат на почетокот на реченицата, но не се задолжителни и не влегуваат во синтаксичката структура. Претежно се користат во усната комуникација и често говорителите имаат проблем да ги протолкуваат. Многу од дискурсните маркери имаат основно значење коешто може лесно да се препознае. Такви се *ама*, *добро*, *значи*, и сл. Меѓутоа има и такви чиешто основно значење не е очигледно. Таков е дискурсниот маркер *ѝа*. Во неговата улога на дискурсен маркер тешко може да се препознае неговото основно значење. Изгледа дека *ама* (Fielder 2008a, b, c, d) го зачувало своето основно значење, па македонските говорители лесно го идентификуваат како некаква спротивност. Но, до значењето на *ѝа* е потешко да се допре. Во ова излагање ќе се осврнеме токму на овој дискурсен маркер.

Дискурсните маркери имаат значајна улога во комуникацијата. Со нив се занимаваат Фрејзер (Fraser 1999), Шифрин (Schiffrin 1987), Блејкмор (Blakemore 2002) и др. Прв значаен обид за поблиско дефинирање на оваа

¹ Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Филолошки факултет, kusevska2003@yahoo.com.

група јазични изрази претставува делото „Дискурсни маркери“ на Дебора Шифрин (Schiffrin 1987) во кое авторот детално ги разгледува англиските дискурсни маркери *and, because, but, I mean, now, oh, or, so, then, well, y'know* (и, бидејќи, ама, мислам, сега, Оо, или, така, шогаиш, па, знаеш), но подоцна наведува дека оваа група веројатно вклучува и многу други, како на пример *see, look, listen, here, there, gosh, boy, this is the point, what I mean is, anyway, anyhow, whatever* (гледаш, види, слушај, тука, таму, Боже, човече, ова е идејата, Она што сакам да кажам, како и да е). Како еден од проблемите во врска со дефинирањето на дискурсните маркери, Шифрин ја наведува нивната припадност кон различни групи зборови: некои се сврзници, некои се прилози, некои извици, некои се непотполни реченици, „накусо, не постои согласност за тоа кон која група зборови овие маркери припаѓаат“ (Schiffrin 1987: 40).

Според Коен (Cohen 2007) дискурсните маркери управуваат со разговорот и упатуваат на одредени делови во него пред или по исказот во кој се употребени. Ова може да се однесува на односите меѓу учесниците во комуникацијата, како и на односот на учесниците кон контекстот изразувајќи согласување или несогласување, личен став, емоции, нагласување и сл. Дискурсните маркери може да имаат референтна улога, која се изразува во вид на коментар во врска со некоја информација (припишување некоја карактеристика, проширување на информацијата или воведување нешто ново), и структурна улога, која се однесува на определување на границите на исказот (почеток, крај, средина), поврзување со други искази, преземање збор во конверзацијата, водење на темата и сл.

Блејкмор (Blakemore 2002) ги разгледува дискурсните маркери од гледна точка на теоријата на релевантност. Во поглед на значењето, Теоријата на релевантност разликува концептуално и процедурално значење. Оттука, може да се очекува дека јазичните средства содржат два основни типа информации: информации за концептите и информации за инференциите, т.е. контекстуалните импликатури. Поголемиот број зборови во себе содржат кодови на концепти, но некои зборови даваат инструкции како да се разберат концептуалните репрезентации, т.е. содржат кодови за процедуралното значење. Блејкмор и нејзините следбеници процедуралното значење им го припишуваат на сврзниците и на дискурсните маркери (Blakemore 2002).

Монографијата „Дискурсните честички во јужнословенските јазици“ на Мирјана Н. Дедаиќ и Мирјана Мишковиќ-Луковиќ (Dedaic & Micković-Luković 2010) претставува раскинување со традиционалните истражувања коишто „со децении преовладуваат во словенските јазични истражувања“ кога се работи за овие јазични средства.

Очигледно е дека дискурсните маркери имаат значајна улога во комуникацијата и пренесувањето на пораката на говорителот според

општоприфатени норми во соодветното општество. Од нив во голема мерка зависи начинот на кој соговорникот ќе го декодира значењето на исказот што го слушнал. Изборот на дискурсните маркери што го прави говорителот зависи од многу фактори: односот меѓу говорителот и неговиот соговорник, формалноста на ситуацијата, итноста на пораката, и сл. Со својата прагматичка функција, дискурсните маркери му овозможуваат на говорителот да го изрази својот став кон лицето² на соговорникот.

Според Теоријата на релевантност дискурсните маркери можат да ги произведуваат следните когнитивни ефекти:

1. формулирање на инференцијата, т.е. контекстуалната импликатура
2. засилување на инференција, т.е. контекстуалната импликатура
3. противречност (контрадикција) или елиминација на инференцијата

Во една друга прилика (Кусевска 2013) веќе ги разгледавме дискурсните маркери *значи* (формулирање на инференцијата), *сејак* (засилување на инференцијата) и *ама* (противречност или елиминација на инференцијата). Сега ќе се обидеме да дадеме преглед на дискурсниот маркер *ѝа*, до чие значење е потешко да се допре. Во овој труд, *ѝа* го разгледуваме како адверсативен дискурсен маркер, па примерите кои ги наведуваме претставуваат говорни чинови на несогласување.

2. За дискурсниот маркер *ѝа*

Во Толковниот речник на македонскиот јазик (2008:7), *ѝа* како дискурсен маркер е опишано на следниот начин: *чесѝ*. 1. за засилување на исказот. *Е, ѝа, не може ѝѝоа ѝѝака. Па и ѝѝи најде да зборуваѝ. Па да ѝукне човек од мака.* 2. самостојно како израз на неопределена состојба во вид на одговор. *Како оди на рабоѝѝа? – Па ...* 3. во состав на прашање на почетокот или како самостојно прашање. *Па до каде сѝе? Па ... Па, како си, добра ли си?*

Конески (2004: 536) го спомнува *ѝа* како составен, копулативен сврзник, во група заедно со сврзникот *и* и наведува дека „Околу неговото значење (се однесува на сврзникот *и*), со различни девијации, се групираат и другите споменати составни сврзници. Тие врзуваат составни приредени реченици, т.е. такви што со самостојна смисла го развиваат исказот во исти правец“. Во групата адверсативни сврзници се споменуваат *а*, *ама*, *ами*, *ѝуку*, *ѝак*, *а ѝак*, *но*, *меѓуѝѝоа*, *само ѝѝѝо*, *камо ли*, но не и *ѝа*. Сепак во неа има место и за *ѝа*. На пример: *Рече дека ќе дојде, ѝа не дојде. Сакав да се ѝријавам на конкурсоѝ, ѝа сејак не се ѝријавив. Ги ѝоканивме, ѝа не дојдоа*

² Гофман (Goffman 1967) го дефинира поимот лице како позитивна општествена вредност којашто индивидуата ја стекнала за време на определен контакт. Лицето е слика создадена за себе според прифатени општествени норми. И Браун и Левинсон (Brown & Levinson 1987) ја формулираат својата теорија за учтивост токму врз концептот за лицето (face). В. Кусевска (2013).

³ Ова мислење е издвоено од триесетте прашалници во врска со употребата на *па* дистрибуирани меѓу говорителите на македонски јазик. Испитаниците беа од различна возраст и пол.

Б: *Па* лани имаше.

А: *Па* не знам лани дали имаше. Тие беа ...

В: *Не*. Имаше *да*.

Во обраќањето на Б, *ѝа* воведува факт кој е во спротивност со инференцијата на претходното обраќање. Имено, претходното обраќање на А не е обично прашање со кое се бара информација туку изразување сомнеж дека постојат тестови. Со употребата на *ѝа*, Б воведува факт кој е спротивен на конверзациската имплицатурата на А, со што покажува дека го разбрал инферентното значење на соговорникот и го разоткрива неговото прикриено значење, т.е. инферентното значење го претвора во експлицитно.

Употребата на *ѝа* во вториот исказ на А не е еднаква со неговата претходна употреба, т.е. не воведува факт со кој се обелоденува импликацијата на претходниот говорител. Во ова обраќање, *ѝа* го потврдува и го засилува претходниот став на говорителот А, т.е. дека нема тестови, а кој е во спротивност со ставот на Б.

Ако се обидеме во следниот исказ да го испуштиме *ѝа*, значењето пренесено во овој разговор ќе се промени.

(2) А: коишто треба да се префрлат ... нели требаше да се префрлат, да се дигитализира сè.

Б: *Па* напраено е.

Со испуштањето на *ѝа*, оваа конверзациска секвенца би претставувала поставување прашање и давање одговор, т.е. соопштување информација. Со внесувањето на *ѝа*, се менува илокуциската сила на претходниот исказ. Тој веќе не се сфаќа како прашање на кое се очекува одговор, туку како индиректен говорен чин со кој имплицитно се врши прекорување за нешто што не е направено. Употребата на *ѝа* во вториот исказ укажува дека и двајцата говорители биле запознаени со ситуацијата, го обелоденува имплицитното значење на А дека тоа не е направено, му се спротиставува и ја елиминира неговата претпоставка. Дополнително, *ѝа* врши засилување и потенцирање на исказот.

Како што беше покажано погоре, дискурсните маркери секако дека влијаат врз креирањето на значењето и иако кога ќе се избришат содржинското значење не се губи, илокуциската сила на исказот се менува. Сепак, дефинициите за основното значење на дискурсните маркери се многу општи и не ги опфаќаат сите нивни појавувања.

3. *Па* како адверсативен дискурсен маркер

Како што покажуваат одговорите на нашите испитаници наведени погоре, *ѝа* изгледа дека извршува повеќе функции во градењето на дискурсот. Неговата полисемичност ги отежнува обидите за негово прецизно дефинирање. И покрај неговото нејасно значење, *ѝа* има голема фреквенција на употреба во македонскиот јазик. Во овој труд, ги разгледуваме само

неговите функции како адверсативен дискурсен маркер. Во нашиот корпус на говорни чинови на несогласување (вкупно 500), најфреквентен е *ама* со 174 појавувања, а по него е *ѝа* со 106 појавувања. Од овие 106 појавувања, во 51 случај *ѝа* се појавува само, а во 55 случаи се појавува во низи со други дискурсни маркери. Еве неколку претпоставки за употребата на *ѝа* како адверсативен дискурсен маркер.

3.1 *ѝа* внесува знаење

Знаењето што се внесува со *ѝа* во примерите (3) и (4) е заедничко знаење на говорителот и неговиот соговорник за ситуацијата, за некое заедничко искуство. И во двата примери има дополнителни елементи кои укажуваат на заедничкото знаење. И двајцата говорители користат прво лице множина како знак на заедничка инволвираност и и двата примера укажуваат на искуство низ кое соговорници заеднички поминале.

(3) А: Марија, останува ти да го спроведеш и да видиш.

Б: *Па*, еве, видовме. Ви кажувам.

(4) А: *Па* добро сега. Сто пати ќе го збориме додека нешто конкретно да ни текне. Не може одма конкретно.

Б: *Па* нема да ни текне. Јас не верувам во тоа.

А и Б заедно учествувале во проблемот кој го дискутираат, но можеби нивната перцепција на ситуацијата е различна. Своео несогласување и дополнително го потврдуваат: првиот со *Јас не верувам во ѝѝа*, а вториот со *Ви кажувам*. Во (3) говорителот го засилува својот исказ и со *еве*, со што се повикува на некои претходно изнесени факти или искуства за коишто верува дека му се познати и на неговиот соговорник. Значи, *ѝа* укажува дека говорителот има извесно знаење за дадената ситуација и дека тоа знаење е заедничко знаење на говорителот и соговорникот.

При изнесување на индивидуалниот став кон заедничкото искуство, говорителот може да сака прилично да ја потенцира својата перцепција за ситуацијата, како во примерите погоре. Во тие случаи *ѝа* е многу блиску до *ама*. Сепак говорителот го избрал *ѝа*, а не *ама*. Ваквиот избор би можел да сугерира дека целта на говорителот не е само да го истакне своето несогласување туку и да го нагласи својот став за кој смета дека е релевантен во таа ситуација и дека соговорникот треба тоа да го земе предвид.

3.2 *ѝа* го прави ставот на говорителот експлицитен

(5) А: Значи петнаесет по сто, значи илјада денари.

Б: илјада и седумсто денари ... отприлика.

В: *Па* не е малце.

Говорителот можел да каже и: *Не е малце* – како фактички заклучок на претходно кажаното. Но со додавањето на *ѝа* се додава дополнителен контекст на исказот: исказот се формулира како говорен чин на несогласување, се обелоденува интенцијата на А на имплицитен начин да нè

убеди дека *ишјада денари* не е многу и се потенцира ставот на говорителот, формулиран во вид на заклучок. Покрај несогласувањето и нагласувањето на индивидуалниот став, *ѝа* врши и обелоденување на имплицитното значење кое го креира соговорникот.

3.3 *ѝа* внесува личен став на неексплицитен начин

Малку поинаква е функцијата на *ѝа* во следните искази во кои *ѝа* го воведува мислењето, т.е. несогласувањето на говорителот, на еден поиндиректен начин:

а. со поставување на прашање

- (6) Б: коишто треба да се префрлат ... нели требаше да се префрлат, да се дигитализира сè.

А: *Па* напрасно е.

Б: *Па* зашто ни требаат тогаш касетофони?

б. со правење алузија

- (7) А: Што е тотално непопуларно и сме го разговарале тоа.

Б: *Па* не е популарно да продолжам да работам во јули. Вистина, не е популарно, ама ако мора, мора. И за тие групи.

в. со укажување дека соговорникот треба да си го промени ставот

- (8) А: Ама што сакаш Марија да кажеш да си купуваме сами завеси?

Б: *Па* не се скапи.

- (9) А: Јас не сум видела ни една реклама во АБВ.

Б: *Па* не си купила именик.

г. со неексплицитно несогласување

- (10) А: Во моментот кога ... бидејќи отворил за мебел за да ги опреми факултетите ... ќе рече, па чекај овие ми сметаат. Зошто јас да немам.

Б: *Па* додека да направат ...

д. со давање сугестија

- (11) А: Не, јас се плашам дека нема да ни дозволат.

Б: *Па* ќе прашаме, де.

3.4 *ѝа* изразуваа емоции

При пополнување на прашалникот за *ѝа*, еден од нашите испитаници вели: „Мислам дека употребата на *ѝа* е широко распространета во нашиот јазик и дека ни овозможува на разни начини да ги изразиме нашите чувства“. Чувставата кои најчесто се изразуваат со *ѝа* како адверсативен дискурсен маркер се изненаденост и зачуденост (*Па ѝи дојде!*), нервоза и лутина (*Па нема да дојде!* – извика таа со блага нервоза). Често обраќањата со *ѝа* звучат како препирање и непопуштање (А: *Па ќе одам*. Б: *Па нема да одиш*.).

3.5 *ѝа* го засилува несогласувањето

Сите погоре наведени примери покажуваат дека со *ѝа* се засилува или се потенцира исказот на говорителот. На тоа наведуваат и исказите на нашите испитаници. Исказите со *ѝа* се често дополнително засилени со други

средства за засилување. Така во (12) засилувањето е дополнето со негативното *немојте*, во (13) тоа се постигнува со лексеми за засилување (*инокму, сѝоѝаѝи*), а во (14) со модален глагол (*мора*) и со лексема за засилување (*сѝоѝаѝи*).

(12) Б: *Па* немојте од овде не избркавте, надвор не ставивте, ...

(13) Б: *Па* токму тоа вела. Не може тие две работи исто да бидат.

(14) А: Сега пак ќе го менуваме тоа?

Б: *Па* мораме да го формулираме точно.

А: *Па* стопати веќе го сменивме.

3.6 *ѝа* го ублажува несогласувањето

Дискурсните маркери често се ставаат во врска со принципот на учтивост и со заштитата на лицето на говорителот или на соговорникот (Brown & Levinson 1987), па и *ѝа* можеме да го сретнеме во такви искази. Во исказите во кои постои можност да се загрози лицето на соговорниците, се укажува на некој проблем на интерперсонално ниво – постои сигнализирање дека постои некакво несогласување и обид исказот да се ублажи. Во тие искази *ѝа* се среќава во комбинација со други дискурсни маркери. Најчесто тоа е *ѝа не*, како во примерите (15) и (16), додека во (17) говорителот дал поголем напор да го подготви соговорникот дека не се согласува со него.

(15) А: *Па* не сме ние за ова луѓе.

Б: Иии, и да не се обидуваме?

А: *Па* не, можеби треба да побараме помош.

(16) А: Доста е. Тие се три-четири ...

Б: Добро, ако се сетам уште ...

А: Секогаш треба да има ...

Б: *Па* не. Обично бараат по десетина.

(17) А: А бе чекај малце. Друго сакав да ти кажам. *Па* ќе си земе друга група.

Во горните конверзациски секвенци *ѝа не*, пропратено со мала пауза, сигнализира дека постои несогласување, но илокуциската сила на говорниот чин е многу намалена. Постои навестување дека она што ќе следи нема да биде задоволително за соговорникот, но исказот е многу поблаг и понеагресивен; општиот впечаток е дека постои колебање и несигурност и дека постои можност за преговарање.

Може да се забележи дека во овие говорни чинови се употребени и други средства за ублажување. Така во примерот (15) ублажувањето дополнително се постигнува со *можеби*, во (16) со непрецизното определување со *десетина*, а во (17) со предлог кој би требало да биде прифатлив.

Едно мало истражување на низа дискурсни маркери (Кусевска 2012) и ефектот што тие го произведуваат врз говорителот покажа дека од дадените

секвенци македонските говорители интуитивно го издвојуваат *ѝа не* како маркер со најголемо ублажување. Истражувањето беше спроведено врз дискурсните маркери во речениците дадени подолу, а од испитаниците беше побарано да ги рангираат исказите по нивната јачина, со 1 најсилниот. Индексот во заграда го покажува индексот на јачина, добиен од збирот на сите рангирања, поделен со бројот на испитаници.

(18) А: Ке ни треба компјутер. Барем еден голем компјутер каде што ќе ја ставаме базата.

- Б: 1. Ама, не, каков компјутер. Лаптоп ни треба. (2,68)
- 2. Ама, не, компјутер не ни треба. Лаптоп ни треба. (4,7)
- 3. А, не. Компјутер не ни треба. Лаптоп ни треба. (4,9)
- 4. Не, не. Компјутер не ни треба. Лаптоп ни треба. (5,1)
- 5. Не, компјутер не ни треба. Лаптоп ни треба. (5,5)
- 6. Не, не, Маре. Компјутер не ни треба. Лаптоп ни треба. (5,6)
- 7. Не, бе, Маре. Компјутер не ни треба. Лаптоп ни треба. (5,9)
- 8. Не, извини, компјутер не ни треба. Лаптоп ни треба. (6,8)
- 9. Не, Маре. Компјутер не ни треба. Лаптоп ни треба. (7,0)
- 10. Не, види, компјутер не ни треба. Лаптоп ни треба. (7,3)
- 11. *Па не*. Не ни треба компјутер. Лаптоп ни треба. (8,0)

Како најсилен недвосмислено се издвојува изразот бр.1. За ваквата негова позиција веројатно најмногу придонесува негативниот коментар *каков компјутер*. Општо земено, негативните коментари најмногу ги засилуваат говорните чинови. Каква било употреба на средства за смекнување не придонесува за нивна значителна промена. Негативниот коментар е многу веројатно да се најде во многу од другите опкружувања наведени во другите примери, но како се оди подолу на листата, неговата употреба станува сè помалку веројатна, а во последните две, во комбинација со *Па, не* (*каков компјутер*), или *Не, види*, (*каков компјутер*), звучи неприфатливо. Според резултатите од прашалникот, овие изрази се наоѓаат на дното на табелата, како изрази кои најмногу го ублажуваат несогласувањето. Како изрази кои се стремат да постигнат поголема релаксираност во поглед на несогласувањето, помалку е веројатно да бидат придружени со негативен коментар.

3.7 Опкружувања на *ѝа* со други дискурсни маркери

Па учествува во градењето на рамката на говорните чинови на несогласување, како составен дела на карактеристични сложени конвенционализирани дискурсни маркери. Најчесто се среќава во комбинација со *е ѝа* и *добро*:

Е ѝа ...

Е ѝа види.

Е ѝа сега.

*Е ѿа добро сеџа.
 Е ѿа извини де.
 Е ѿа извини бе Марија.
 Па добро.
 Па добро де/бе.
 Па добро сеџа.*

Во основата на изразите од првата група е *ѿа*, а другите додадени маркери го надополнуваат неговото значење: *е ѿа види* навестува дека следи објаснување. И порај тоа што со употребата на *добро* и *извини* се алудира на наводно прифаќање, тие не ја намалуваат илокуциската сила на говорниот чин. Напротив, илокуциската сила во овие говорни чинови е најсилна.

Во втората група изрази *ѿа* се јавува во придружба на *добро*. Според основното значење на *добро*, и за нив би се очекувало да го ублажуваат несогласувањето. Но и тие го засилуваат. Како најсилен дополнителен засилувач и во двете групи се истакнува *сеџа*.

4. Заклучок

Во овој труд дадовме преглед на употребата на *ѿа* како адверсативен дискурсен маркер. Ја истакнавме неговата улога во говорниот дискурс и укажавме на комплексноста на неговиот значење до кое не е едноставно да се допре. Нашите согледувања наведуваат дека *ѿа* нема едно основно значење со кое говорителите интуитивно би го поврзувале. Неговата функција е пред сè во поглед на градење на рамката на конверзацијата: учествува во обликувањето на говорните чинови и им овозможува на говорителите да се поврзуваат со одредени аспекти на контекстот врз кој се темели дискурсот.

Според примерите наведени погоре се истакнуваат следните функции на *ѿа*:

- укажува на заедничкото искуство на говорителот и на соговорникот;
- ја обелоденува намерата на соговорникот, т.е. имплицитното значење го прави експлицитно;
- изразува спротивно мислење, несогласување;
- го нагласува мислењето, ставот и сл. на говорителот;
- внесува емоции и сл.

Анализата на *ѿа* во други видови дискурс сигурно ќе покаже постоење и на други функции. Тоа ја потврдува позицијата за полисемичноста на дискурсните маркери. Во различни контексти тие може да пренесуваат дури и сосема спротивни значења. Така, во некои искази *ѿа* изразува помирување со ситуацијата, а во некои инсистирање и неоткажување; понекогаш пренесува емоции на иритираност, а понекогаш на смирување; понекогаш изразува увереност, а понекогаш двоумење; понекогаш го засилува, а понекогаш го ублажува исказот.

Ова излагање за *па* ќе го завршиме со мислењето на еден од нашите испитаници кој вели дека „*па* се користи во различни ситуации за искажување на зачуденост, револтираност, двоумење и во ситуации каде нешто се подразбира“. Изјавата на овој говорител покажува дека *па* е извонреден пример дека јазичните средства имаат потенцијал да пренесуваат значења, но дека говорителите ги модифицираат и ги пренесуваат овие значења во зависност од нивните претходни искуства, контекстот во кој ги употребуваат и соговорниците со кои комуницираат.

Литература

- Конески Блаже 1967: *Грамајика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје.
- Кусевска Марија 2012: *Меѓукултурна праџмајика. Несојласување во усната комуникација: англиски и македонски*, Академски печат, Скопје.
- Кусевска Марија 2013а: „Принципи на усната комуникација“, *Зборник на трудови од научниот собир Македонскиот јазик како средство на комуникација и како израз на културата*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Кусевска Марија 2013б: „Патот до значењето: улогата на дискурсните маркери при декодирање на пораката“, *Научен собир Значењето низ времето и просторот*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Минова-Гуркова Лилјана 1994: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Радинг, Скопје.
- Толковен речник на македонскиот јазик IV, 2003: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Тополињска Зузана 1997: *Синтакса на македонските дијалекти* II. МАНУ, Скопје.
- Brown Penelope and Levinson Steven 1987: *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Cohen Ester 2007: „Discourse markers: Context and context sensitivity“, *Proceedings of the Israeli Linguistic Society* 16, V-XXIII.
- Blakemore Diane 2002: *Relevance and linguistic meaning: The semantics and pragmatics of discourse markers*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Dedaić Mirjana and Micković-Luković Mirjana 2010: *South Slavic Discourse Particles*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.

- Fielder Grace 2008a: „The Status of Discourse Markers as Balkanisms in South Slavic“, C. Y. Bethin (Ed.), *American contributions to the 14th International Congress of Slavists, Ohrid, Vol 1: Linguistics*, Slavica, Bloomington, IN, 1–19.
- Fielder Grace 2008b: „The Status of Discourse Markers as Balkanisms in South Slavic“, *Proceedings of the Sixth North American – Macedonian Conference*. University of Ss Cyril and Methodius, Skopje, 27–36.
- Fielder Grace 2008c: „Adversative connectives in Bulgarian: Conjunctions or discourse“. R. Laury (Ed.), *Crosslinguistic Studies of Clause Combining: The multifunctionality of conjunctions*, John Benjamins Publishing Company Amsterdam, 79–97.
- Fielder Grace 2008d: „Macedonian Discourse Markers in the Balkan Sprachbund“, Topolinjska Zuzana and Buzarovska Eleni, *Sprachtypologie und Universalienforschung, STUF* 61 (2), 120–127.
- Fraser Bruce 1991: „What are discourse markers?“, *Journal of Pragmatics* 31, 931–952.
- Goffman Erving 1967: „On face-work: an analysis of ritual elements in social interaction“, *Interactional ritual: Essays on face-to-face behaviour*. Penguin Books Ltd, New York.
- Schiffrin Deborah 1987: *Discourse markers*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Sperber D. and Wilson D. 1986: *Relevance: Communication and cognition*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Summary

This paper looks at *ūa* as an adversative discourse marker. The analysis was conducted on a corpus of 500 speech acts of disagreement collected during more or less informal meetings among colleagues. Therefore, the social distance among participants was irrelevant. Our analysis was based on the Theory of relevance (Sperber & Wilson, 1986) according to which linguistic means convey either conceptual or procedural meaning. The theory classifies discourse markers as linguistic means conveying procedural meaning, which means that they contain information relevant for decoding the message.

Our analysis showed that *ūa* does not have one core meaning. Its functions are mainly related to building up conversation frames by participating in framing speech acts and providing an input to pragmatic inference. One of the problems in defining its meaning is its polysemy. *Ūa* has multiple functions such as expressing different kinds of disagreement, changing the illocutionary force of the speech act, intensifying the illocutionary force, making inferences, expressing emotions, etc. It also participates in sequences of discourse markers such as *E ūa vuđu*, *E ūa ceža*, *Ūa doβο* etc.

811.163.3'367.332.2
Изворен научен труд

Бојан Петревски¹

РЕДУНДАНЦИЈАТА ВО ИМЕНСКАТА СИНТАГМА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во статијата се разгледуваат семантичките, структурните и прагматичките специфичности на редунданцијата во именската синтагма во македонскиот јазик. Во таа смисла, се посочуваат примери за нејзините формални и содржински пројави и се укажува под кои услови се неутрализира. Најпосле, суштинското прашање се однесува на мотивацијата на проблемот: дали може да прибегне авторот кон елемент што го оценува како редундантен?

Клучни зборови: редунданција, именска синтагма, центар, модификатор, сема, семема, неутрализација

Воведни белешки

Општо место е дека во јазикот дејствуваат две спротивни тенденции – економичноста и еднозначноста. За разлика од првата, која налага изоставање на подразбирливото, втората упатува кон уточнување. Во широка смисла, најексплицитна последица од економичноста е елипсата, а од уточнувањето – редунданцијата. Во случаите каде што се очекува, а изостанува елипса, настанува редунданција, и обратно, според што, ако се дефинираат една преку друга, највоопштено, елипсата ќе ја добие определбата *нереализирана редунданција*, а редунданцијата – *нереализирана елипса*.

Пред да му се пристапи на проблемот како на лингвистички феномен, неодминливи се размислите за тавтологијата на Витгенштајн (2002: 62): „Меѓу можните групи на вистинитосни услови има два екстремни случаи. Во едниот случај исказот е вистинит за сите вистинитосни можности на елементарните искази. Велиме, вистинитосните можности се тавтолошки. Во другиот случај исказот е лажен за сите вистинитосни можности: вистинитосните услови се противречни. Во првиот случај исказот го нарекуваме тавтологија, во другиот случај го нарекуваме контрадикција“. Витгенштајн укажува и на неинформативноста на тавтологијата: „не знам ништо за времето ако знам дека врне или не врне“. За контрадикцијата согледува дека не е вистинита под никакви услови, а за тавтологијата – дека нема вистинитосни услови, односно дека е безусловно вистинита. Во врска со

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, ptrsboban@yahoo.com.

двете забележува дека не се слики на стварноста. Ни тавтологијата ни контрадикцијата не прикажуваат никаква можна ситуација, зашто првата ги допушта сите, а втората – ниедна. Тавтологијата не е во претставувачки однос со стварноста зашто во неа условите на согласност со светот заемно се укинуваат. За разлика од контрадикцијата, која го исполнува целиот логички простор, не оставајќи ѝ ниедна точка на стварноста, тавтологијата ѝ го остава сиот, така што ни едната ни другата не ја определуваат.

Дека елаборациите на Витгенштајн² ни лингвистички не се нерелевантни, потврдуваат формулациите на тој проблем во семантичко-прагматичкиот речник на Крус (Cruse 2006: 10), кој посочува дека пропозициите што се нужно вистинити (во логичка смисла) по сила на своето значење, независно од односните факти за светот, се аналитички. Со други зборови, тие се вистинити во сите можни светови: *Ситије разведени биле во брак барем еднаш*; *Слейојто лице има нарушен вид*. Аналитичките пропозиции што се вистинити по сила на својата логичка форма се нарекуваат *тавтологији*: *Или му е денес роденден на Пий или не му е*³, а пропозициите чија вистинитосна вредност не е условена само од нивното значење туку и од нивната релација со светот се синтетички, посочува Крус (Cruse 2006: 177) и ги илустрира со примерот *Тони Блер сака ѓуава-желе за ѓојадок*⁴. Плеоназмот, пак, (Cruse 2006: 128) го дефинира како „семантичка аномалија каде што некој аспект на значењето се чувствува како непотребно удвоен“, а како пример ја посочува конструкцијата *Го клоцнав со ногајта*, во која именската синтагма *со ногајта* е редундантна, зашто не придонесува за значењето: *со ногајта* е есенцијален дел од значењето *клоцне*. За разлика од наведената, конструкцијата *Го клоцнав со левајта нога* не е плеонастична, зашто, иако *клоцне* го инкорпорира поимот *со ногајта*, именката *нога* е неопходна за специфицирањето *со левајта*. Од друга страна, укажува дека повторувањето не доведува нужно до плеоназам, при што забележува дека конструкцијата *Тоа беше многу, многу добро* не е плеонастична, зашто второто *многу* засилува, т.е. придонесува за значењето⁵. Притоа, наведува пример и во именската синтагма: *женска актиерка*, каде што редундантноста на *женска* се должи на тоа што тоа значење е сигнализирани од суфиксот на

² Во филозофски контекст, дефинициите на тавтологијата на Витгенштајн ги разгледуваат Росе (Rosset 1997, 11) и Маркони (Marconi 1997: 42).

³ За „автоимпликативните атрибуции“ во реченицата Рикер (Ricoeur 1975: 122) го употребува терминот *тавтологија*, а во пократките изрази (*двоножец со две нозе*) – *редунданција*.

⁴ Чапман (Chapman 2003: 72) потсетува дека разграничувањето меѓу аналитичките и синтетичките пропозиции му се должи на Кант (кој го воведува во *Критијка на чистото ум*) и го објаснува терминот *аналитичка пропозиција* – таква чија вистинитост произлегува од анализа на која е подложена само таа, а не и нејзината релација со стварноста.

⁵ Кажано со централниот термин на функционалната перспектива (Firbas 1992), според Крус, редундантните елементи не донесуваат комуникациски динамизам.

именката (-ка), а низата ја дополнува со синтагмите *нова иновација* и *нелегално убистиво*.

Разграничување меѓу термините *плеоназам* и *редунданција* се среќава кај Гревис и Гос (Grevisse, Goosse 2007: 26; 224), кои го дефинираат плеоназмот како намерно или ненамерно повеќекратно изразување иста информација во реченицата, при што назначуваат дека и терминот *тавтологија* се ползува блискозначно. Од друга страна, диференцираат лексички плеоназам, каде што иста идеја е изразена од елементи чија граматичка функција е различна, и граматички, каде што елементите имаат иста граматичка функција. Вториот го разгледуваат под терминот *редунданција*, со кој, попрецизно, ги опфаќаат случаите во кои два некоординирани елемента вршат иста функција во една реченица⁶, а како пример за вообичаена редунданција (на субјектот) ја посочуваат конструкцијата *Вашиот татко, ќе се врати ли тој во неделник?*. Пристапот на Гревис и Гос е и прескриптивен. Во таа смисла, зборуваат за прифатлив плеоназам, кој го засилува изразот, при што ги посочуваат примерите *Го видов со своите сопствени очи* и *Ја повторува истата работа десет пати*, од една страна, и за неприфатлив, кој не го засилува изразот, при што, помеѓу другите, ги посочуваат примерите *мало муче* и *Излегува надвор*⁷, од друга.

Врз примери од македонскиот јазик, на прашањето најопфатно се осврнува Минова-Ѓуркова (1982), која посочува повеќе чести случаи на редунданција: удвојувањето на директниот и на индиректниот објект, на присвојното значење, на определеноста во именската синтагма, на приближната бројност, како и во релативните, допусните, временските и декларативните реченици, по што се задржува на редунданцијата со предлогот *поиш* и со глаголите со вградена негација.

Присвојно кон редунданцијата во именската синтагма

Од лингвистичка перспектива е релевантно дека редунданцијата се јавува во сите синтаксички структури – именската синтагма, простата и сложената реченица, како и во текстот: 1. *Конструирани лаѓи*. 2. *Лаѓите се конструирани*. 3. *Кога е нешто лаѓа, конструирано е*. 4. *Тоа се лаѓи*. *Конструирани се*.

⁶ На значењето на терминот *редунданција* во теоријата на информацијата (неискористениот информациски капацитет на кодот) подробно се задржуваат Дубоа и Џакомо (Dubois, Giacomo 2012: 400).

⁷ Покрај термините *редунданција*, *плеоназам* и *тавтологија*, Скилин и Геј (Skillin, Gay, 1974: 409) го употребуваат терминот *заобиколување*, кој се однесува на перифрастичните изрази, како *претизвика поведи*, на денешен ден итн.

Редунданцијата во именската синтагма, како и воопшто, пројавува семантички, структурни и прагматички специфичности.

Семантички, може да биде делумна или целосна. Првата се среќава во случаите каде што модификаторот е од хипонимиски ред во однос на центарот, а втората – во случаите каде што се семантички исторедни. На пример, делумно редундантна е именската синтагма *дрско исмејување*, каде што е во прашање импликација во една насока: секое исмејување е дрско, но не е сè што е дрско исмејување. Од друга страна, целосно редундантна е именската синтагма *задолжителна обврска*, каде што модификаторот и центарот се имплицираат еден со друг: секоја обврска е задолжителна, а сè што е задолжително е обврска (за релативизацијата на значењето в. натаму).

Структурно, редундантни можат да бидат придавските, именските и прилошките модификатори, а ако се разгледуваат како дел од именската синтагма – и релативните дел-реченици. Претходните случаи се примери за редундантни именски синтагми со придавски модификатор. Со нужни измени, може да се варираат како *исмејување со дрскост* / *обврска од задолжителна природа*, од една страна, *дрско исмеана постојайка* / *обврзно задолжителна задача*, од друга, и *исмејување што е дрско* / *обврска што е задолжителна*, од трета. Структурна пројава на редунданцијата се и случаите во кои се координираат синонимни модификатори⁸, од една страна, и хипонимиски и хиперонимиски, од друга: 1. *издржана и аргументирана расправа* / *аргументирана и издржана расправа*; *корисно и полезно дејство* / *полезно и корисно дејство*. 2. *несоодветни и навредувачки постојайки* / *навредувачки и несоодветни постојайки*; *неочекувано и шокантно откритие* / *шокантно и неочекувано откритие*.

На прагматички план, се изделува проблемот на неутрализацијата на редунданцијата, т.е. случаите во кои една формално редундантна именска синтагма е семантички нередундантна. Како пример може да послужи именската синтагма *задолжителна обврска*, во која, како што беше посочено, семемата *обврска* подразбира задолжителност, а семемата *задолжителност* – обврска. Редунданцијата се неутрализира во контрастивни контексти, каде што на односната обврска, експлицитно или имплицитно, ѝ е сопоставена таква што не е задолжителна: *За утре имам и задолжителни обврски, но некои можам и да ги одложам*. Станува збор за преосмислување, релативизација на значењето на именката *обврска*, која во посочениот контекст се сведува, се доближува до *именката задача*.

Најпосле, барем имплицитно, авторот секогаш ја неутрализира редунданцијата: основата, мотивацијата на таа појава е токму семантичката релативизација, преосмислувањето на елементот на кој му се припишува карактеристиката, која е редундантна само од аспект на конвенционалното

⁸ Координацијата на синоними ја изделуваат Гревис и Гос (Grevisse, Goosse 2007: 28).

значење. Според тоа, редунданцијата само условно ја оправдува својата дефиниција; за неа може да стане збор од перспектива на конвенционалните значења, но не и на зборуваачот (авторот на текстот), кој секогаш ја конципира именската синтагма (или реченицата) нередундантно. Елементот што, конвенционално, се оценува како редундантен има значење што зборуваачот го осмислува како уточнувачко, засилувачко во однос на елементот на кој му ја припишува карактеристиката. Во крајна сметка, апсурдно е зборуваачот да употреби елемент што го оценува како редундантен (кога би го оценил како таков, не би го употребил). На пример, кога ја модификува лагата како неискрена, на пример, под влијание на емоционални фактори, оценува дека таа именска синтагма не е редундантна, т.е. дека именката *лага* не е доволно изразна во поглед на семата *неискрена*⁹, па ја засилува со модификаторот; објаснувањето на мотивацијата на „редунданцијата“ во тој случај (како и воопшто) можеби е парадоксално, но авторот ја засилува (со тоа што ѝ го додава модификаторот *неискрена*) именката *лага* затоа што ја ослабува (со тоа што ја оценува како недоволно изразна).

Блиско до прашањето за редунданцијата, за која една од дефинициите може да биде и колокација меѓу два елемента што ги споделуваат сите семи што може да им бидат заеднички во односниот синтаксички контекст (на пример, како центар и модификатор), е прашањето за колокацијата меѓу елементи што имаат многу заеднички семи. Што се однесува на тоа, секоја лексема се карактеризира со потенцијални колокати, од кои едни се веројатни од други или, инаку кажано, меѓу две лексеми има повисок или понизок степен на афинитетност, што ја условува фреквенцијата на нивната меѓусебна комбинација. Коен (Cohen 1966: 102) зборува за пертинентни предикати, својствени за семантички коректните пропозиции, и за импертинентни, карактеристични за семантички некоректните, апсурдни пропозиции, при што вторите ги илустрира, помеѓу другото, со познатиот пример на Чомски: *Безбојниите зелени идеи сѝијајат бесно*. Во натамошните коментари образложува што поима под „разбирање на значењето на еден збор“: да се разбере зборот *мачка* значи да се знае, на пример, дека мачката мјаука или спие и дека не лае и не лета или дека е можна именската синтагма *црна мачка*, но не и именската синтагма *рамнокрака мачка*, според што заклучува дека може да се претпостави репертоар на можни комбинации важечки за една култура. Ако е разбирањето на јазикот познавање на целината на комбинациите, треба да се претпостави дека тој код е врежан во меморијата на секој корисник, посочува Коен, по што додава дека да се

⁹ Терминот *сема* е уотребен во смисла на структуралната семантика, т.е. во значењето што се среќава, на пример, кај Гремас (Greimas 1966), според кого во секој збор се изделуваат семи – минимални елементи на значењето, а од нивната комбинација произлегуваат комплексните значења – семемите.

зборува не значи да се конструира реченица, туку да се избере, помеѓу моделите што ги нуди меморијата, таа што се оценува како соодветна во ситуацијата.

Согледувањата на Коен се упатни во смисла на тоа дека некои колокации се толку чести што го наметнуваат прашањето во врска со причината за својата фреквенција. Станува збор за именските синтагми од типот на: *цврст сѐлав*, *искрена желба*, *жестокоста дебатира*, *жолчна полемика*, *рационално објаснување*, *силен коџнеж*, *осџра криџика*, *замрсена џроџивречносџ*, *убедлив аргументџ*, *џреџознаџлив сџџил*, *горлив џроблем*, *безмилосна одмазда* итн., кои не се редундантни, но речиси се воспримаат како такви. Јасно е, на пример, дека не е секоја дебата жестока, т.е. дека има и такви што се умерени, па дури и благи, но неоспорно е дека колокацијата *жестокоста дебатира* е многу почеста и, надвор од контекст, поприемлива од колокациите *умерена дебата* и *блага дебата*. Тоа е разбирливо, ако се има предвид дека семемите *жестокосџ* и *дебатира* имаат повеќе заеднички семи одошто семемите *умереносџ* и *благосџ*, од една страна, и *дебатира*, од друга; најподложни на зачестување и, со тоа, на автоматизација се колокациите меѓу чии елементи има минимален квантитет дистинктивни семи. Тие се погодни затоа што, со тоа што се состојат од елементи со висок степен на компатибилност, овозможуваат голема веројатност за непогрешност.

Заклучни белешки

Редунданцијата во именската синтагма има повеќе семантички пројави: во случаите каде што модификаторот е во *pars pro toto*-релација со центарот е делумна, а таму каде што се имплицираат еден со друг – целосна. Структурно, редундантни може да бидат придавските, именските и прилошките модификатори, а и тие што имаат форма на релативна дел-реченица. Во тој поглед, се izdelуваат и случаите во кои се координираат синонимни модификатори, од една страна, и хипонимски и хиперонимски, од друга. Прагматички, се издвојуваат случаите во кои редунданцијата се неутрализира експлицитно, во контрастивни контексти, а барем имплицитно, авторот секогаш ја неутрализира, што е и основата за тоа што само условно, т.е. од перспектива на конвенционалните значења, може да се нарече *редунданција*. Од друга страна, како мошне фреквентни се izdelуваат именските синтагми чии елементи не функционираат редундантно еден во однос на друг, но бидејќи споделуваат голем број семи, речиси се воспримаат како такви.

Литература

Витгенштајн, Лудвиг. 2002: *Лоџичко-филозофски џпрактџаџџ*. Скопје: Магор.

Минова-Ѓуркова, Лилјана 1982: „За некои случаи на редунданција во македонскиот јазик“, Предавања на XV семинар за македонски јазик, литература и култура (73-83). Скопје.

Chapman, Siobhan. 2003: *Philosophy for Linguists: An introduction*. London / New York: Routledge Taylor & Francis e-Library.

Cohen, Jean. 1966: *Structure du langage poetique*. Paris: Flammarion.

Cruse, Alan. 2006: *A Glossary of Semantics and Pragmatics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Dubois, Jean; Giacomo, Mathée; Guespin, Louis; Marcellesi, Christiane; Marcellesi, Jean-Baptiste; Mevel, Jean-Pierre. 2012: *Le dictionnaire de linguistique et des sciences du langage*. Paris: Larousse.

Firbas, Jan. 1992: *Functional Sentence Perspective in Written and Spoken communication*. Cambridge: Cambridge University Press.

Grevisse, Maurice; Goosse, André. 2007: *Le bon usage*. Bruxelles: De Boeck & Larcier.

Greimas, Algirdas Julien. 1966: *Sémantique structurale*. Recherche de méthode. Paris: Larousse.

Marconi, Diego. 1997: *La philosophie du langage au vingtième siècle*. Paris: Éditions de l'éclat.

Ricoeur, Paul. 1975: *La Métaphore vive*. Paris: Éditions du Seuil.

Skillin, Marjorie E.; Gay, Robert M. 1974: *Words into Type*. New Jersey: Prentice-Hall.

Rosset, Clément. 1997: *Le démon de la tautologie*. Paris: Éditions de Minuit.

Summary

The paper deals with the semantic, the structural and the pragmatic specificities of redundancy in the noun phrase in Macedonian language. In this regard, it illustrates its characteristics by examples and points out the conditions under which it is neutralized. The fundamental question concerns the motivation of the problem: does the author use an element that he considers as redundant?

81'27

Изворен научен труд

Бобан Карапејовски¹

РЕГИОНАЛНИ И СОЦИЈАЛНИ ВАРИЈАЦИИ² ВО ДИСТРИБУЦИЈАТА НА ЕКСПОНЕНТИТЕ НА КАТЕГОРИЈАТА ОПРЕДЕЛЕНОСТ

Апстракт: Овој труд – и преглед, но и истражување – има цел да ги смести во македонски јазичен контекст универзалните варијации на јазикот по факторот простор (ареал) и припадноста на говорителот на одредена социјална група. Апликацијата на варијантноста ја направивме врз избрани примери од дистрибуцијата на експонентите на категоријата определеност.

Клучни зборови: регионални варијации, социјални варијации, вокали, изговор, категорија определеност, експоненти на определеноста, дистрибуција

0. Воведни забелешки

- 0.1. Јазикот е одраз на реалноста. Всушност, јазикот ја отсликува стварноста преку желбата да зборуваме за неа и да пренесеме информација од адресантот до адресатот. Иако „дејствителноста“ (ако го земеме овој русизам во значењето на Падучева и го специјализираме во лингвистички контекст) треба да биде единствена, сепак таа подлежи на варијации. Варијантноста е последица на низа географски, културолошки, социолошки, социјални, образовни... стратуми, кои својот израз го наоѓаат (и) во јазикот. Пишувајќи за англискиот, Рикфорд (Rickford 1998:151) ќе забележи дека тој „не е единствен ентитет, туку, како и секој друг жив јазик, нешто што варира соодветно зависно од регионалната заднина, социјалната класа или поврзаност, етничката припадност, полот, возраста и стилот на човекот за да ги именува најистакнатите димензии“.
- 0.2. Оваа диференцијација е важна не само за она што Рикфорд го нагласува од аспект на усвојувањето на јазиците туку и за да се препознаат низа општествени и јазични процеси, кои својот зародиш го имаат токму во изделена ареална или социјална група. Изучувањето и класифицирањето на овие пројави е двојно важно: и за учениците и

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, karapeyovski@gmail.com.

² Насловот е според Rickford John R. 1998: „Regional and social variations“, *Sociolinguistics and Language Teaching*, Cambridge University Press, Cambridge, 151–194.

наставниците во рамките на мајчиниот јазик (ако тие доаѓаат од различни ареални или социјални предлошки, в. *ibid*), но и за целосен опис, подетално и поточно јазично планирање, посеопфатна јазична политика и, конечно, контакт со јазичната реалност и со промената (и лингвистичка, но и фактичка) на реалноста.

0.3. Нашиот труд се реши да проследи една појава што е одлика на македонскиот во однос на другите словенски јазици, воопшто, и другите словенски и несловенски јазици со кои се допира, се граничи или е/бил во секојдневна интерференција. Членот, како специфика на македонскиот јазик во словенскиот и во балканскиот јазичен свет, има поинакви, пред сè, дистрибутивни (поретко, речиси маргинално, и семантички) особености во однос на возраста, дијалектната припадност и, конечно, степенот на образованието на говорителите.

1. *Важноста на изучувањето на овие варијетети од аспект на социолингвистиката и на наставата*

1.1. Докажувањето на единството на јазичната територија подразбира извесни изоглоси распространети на целиот ареал, но и извесни варијации, кои се дел од јазичниот и од дијалектниот континуум, кој не може секогаш да се изедначи со границите на кохерентниот јазичен модел (на стандардниот јазик или на некое наречје). Всушност, токму разновидноста потврдува дека јазичниот развој не е само инхерентна одлика на системот (ако тргнеме од тоа дека јазикот е *систем од знаци*), туку дека сериозно влијание врз јазичните одлики и пројави има (и) човекот како фактор. *In ultima linea*, јазичната природа е антропоцентрична, зашто без човекот постоењето на овој систем самиот по себе е бесмислен, а наспрема тоа, и ненасоченоста кон човекот или неговото наставање во фокусот ќе подразбере шематизација и формулаичност на јазичната струкура, која нема да ја одразува објективната стварност, зашто таа е директно условена од употребата на системот и измените што тој ги трпи во тој процес.

1.2. Во таа смисла, јазикот не претставува хомогена структура и се раслојува по низа пунктови:

- а) функционално раслојување, односно функционални стилови;
- б) социјално раслојување – социолекти;
- в) индивидуално раслојување – идиолекти;
- г) територијално раслојување – дијалекти и варијанти (Radovanović 2003:166).

1.3. Важноста на овие појави може да се види уште при самите фактори на групирање. Имено, јазикот паралелно живее, во своите варијанти, и во разговорниот стил, но и во научниот. Напрема стегнатоста на административниот, се пројавуваат нови тенденции, креативни новини во

уметничколитературниот стил. Се појавуваат системски отстапувања во некои јазици – во говорот на Афроамериканците (на пример, двојната негација, несвојствена за англискиот) – во однос на говорот на другите социјални стратуми. Дијалектите се богатството на јазикот и внесувањето системски, а особено лексички елементи од говорите во стандардот е и заложба на Мисирков, но и логичка постапка во желбата да се направи цврста стандардна база, прифатлива за сите.

Ако стандардот претендира во својата крутост, односно строго се држи до конзервативниот правопис и пропишаната граматика, вариететите при раслојувањето на јазикот му го даваат нужниот стимул на јазичниот развој. Се разбира, не може секоја тенденција на ограничен ареал или во извесен слој да стане и фактор на јазичен развој и да стане составен дел на стандардот.

- 1.4. Експонентите на категоријата определеност, особено нејзиниот формален морфолошки израз – *членои* – се карактеризираат со различен степен на фреквенција. Прво, во рамките на дијалектите: сосема мала фреквенција во северните говори, граматикализација во западните и особено зголемена честота на македонскиот исток. Потоа, како последица на другите јазици, нарушување на системот кај интелигенцијата и, конечно, возраста како фактор – поголема употреба на морфемскиот израз на определеноста кај постарите наспрема помладите генерации³.
- 1.5. Според Рикфорд (Rickford 1998:151-152), важноста од изучувањето на дијалектите во наставата (во случајов земени како парадигма за секое раслојување што е предмет на нашиот интерес, но и што е предмет на интерес на социолингвистиката воопшто) е за да се подготват учениците и за усвојувањето на другите јазици. Имено, ако патуваат во странство, колку и да го познаваат, односно колку и да го усвоиле стандардот, ќе се соочат со низа колоквијалности на самото место.

Потоа, важноста од познавањето на вариететите, според Рикфорд (ibid.), се огледува и во успехот на учениците, ако наставникот и ученикот, на пример, потекнуваат од различни дијалектни подрачја, без да ги имаат притоа предвид (заправо, наставникот да ги има предвид) особеностите на јазикот на ученикот. Ако тие не бидат земени предвид, тогаш нема да се апелира на вистинските грешки, односно може да дојде до недоразбирање или до несоодветно усвојување на материјата од страна на ученикот. Затоа е важно да се имаат предвид потесните специфики на стратумот на ученикот, или на вариететот – ареален, социјален... – за да се отстранат

³ За овие фактори, односно за употребата на показателите на категоријата определеност, како и на неопределеноста, во македонскиот јазик планираме, надвор од овој преглед, и одделна анкета со која би се потврдиле или би се негирале нашите претпоставки засновани на теоретски поставки и на ограничен корпус.

можностите за вакви недоследности, односно да се обрне внимание на она што ќе придонесе за подобро усвојување и учење на зададената материја/подрачје.

2. *Ареална варијантност: македонска состојба*

2.1. Во својата основа, македонската состојба со дијалектното раслојување на јазикот може да се подведе во три поголеми ентитети:

- а) западно македонско наречје;
- б) источно македонско наречје;
- в) северни говори.

Оваа голема поделба, која, по својата основа, е школска и рамковна, е мошне податлива за темата на нашиот потесен интерес.

2.2. Овие диференцијални црти (кои кратко ги претставивме) подразбираат извесни проблеми, односно специфики при наставата. Имено, во рамките на наставните единици по македонски јазик, зависно од дијалектното подрачје, фокусот на наставникот треба да биде на различни приоритети во однос на добивање на стандардниот изговор. Од друга страна, за да се исполни целта на другите методски единици, треба да се имаат предвид овие фактори и да не се допушти поинаквата артикулација да доведе до двосмисленост или до неразбирливост. Таков пример од морфологијата се случува на испит во разговор меѓу наставникот и студентка од Кичево, каде како како *differentia specifica* на морфологијата на глаголот се јавува отсуство на наставка во прво лице еднина презент, а третото лице ја има наставката –т, па така не доаѓа до двосмисленост. Сепак, отсуството на личната замена и употребата само на формата доведува до хомофонија со третото лице еднина на презентот, па „(јас) пишува“, во определен контекст, од соговорникот може да се протолкува како „(тој) пишува“.

(Засведочениот дијалог гласи:

С: „Професоре, нема напишано!“

Н: „Кој нема напишано?“.)

2.3. Постоењето на сленгот во големите градови и неговата органиченост во извесен функционален стил е, несомнено, јазично богатство. Иновациите најчесто се појавуваат токму во овие гранични јазични сфери. Но, како што констатира Пановска-Димкова (2008), кај нас се појавуваат и случаи кога ова излегува од тие рамки и почнува да навлегува во јазичните рамниште каде што не му е местото, на пример, како што наведува таа, „во ударните вести“. Всушност, покрај лексиката, ние во скопскиот говор („кај генерациите родени по 1970 година“) забележуваме и промена на, *ex definitione*, неменливи или тешко менливи категории, во која спаѓа изговорот (Пановска-Димкова 1998).

- 2.4. Кај Петроска (Petroska 1998) забележуваме попис на поместувањата, кои може да се посматраат од аспект на социјалните варијации, а се поврзани и со поместувања во рамките на родот и бројот на именките (односно извесни отстапувања од нормата), потоа отсуството на падежните остатоци, дури и на вокативот, кој е особено жилав и се чува во стандардот, како и во системите на придавките (именки што се однесуваат како придавки, синтаксички, но ја немаат морфологијата на придавките: *лудница-забава*), конечно – некои отстапувања во системот на заменките (употребата на он-парадигмата како лични, но тој – како показни, на пр.: *Она дојде*, но: *Таа книга*; губењето на дативот, односно заземањето на акузативот на местото на *casus generalis*, но и преклопувањата на дативните и акузативните форми за женски род: нејзе ја видов – неа ја видов, сп. Petroska 1998:67).
3. *Категоријата определеност како граничник и стандартификациски*
- 3.1. Категоријата определеност, всушност, е морфолошки израз на граматичката категорија *посоченост*. Посоченоста, пак, „граматикализира информација за тоа кои елементи од посоченото и/или именуваното множество (кои денотати на посочениот и/или именуваниот поим) се посочуваат во фразата“ (Тополињска 1974:62), односно, пошироко „односот на јазичните изрази со стварноста – механизми што дозволуваат да се поврзуваат зборовните искази и нивните компоненти со нејазични објекти, ситуации, настани, факти, положби на нештата во реалниот свет“ (Падучева 2010:7). Всушност, за определеноста велиме дека „морфолошкото јадро на категоријата посоченост претставува таканаречената категорија определеност со морфематски површински експоненти во облик на членските морфеми“ (Тополињска 1974:62).
- 3.2. Определеноста, *ex definitione*, наоѓа свој израз во членот, кој во македонскиот стандард се појавува во разновидноста -т, -в и -н, односно, според деиктички, упатува во просторот блиску (со в-коренот) подалеку (со н-коренот) од првото лице, односно од адресантот.
- 3.3. Сепак, јазичната територија и возрастните и социјалните фактори влијаат во дистрибуциските разновидности во кои се пројавуваат членските морфеми, односно во отсуството на некои елементи на ова множество или, пак, замена со други средства на формалните експоненти на односната категорија.
- 3.4. На македонскиот исток, според Видоески (1998:21), загубени се членските морфеми на -в и -н. Тоа значи дека членската морфема се појавува со сите разновидности на т-коренот, а просторната определеност не се искажува морфемски, ами со други средства. Тука, пред сè, предвид ги имаме показните заменки, кои се предокот на членот. Имено, во една

- постара состојба, низ дијахрониски пресек, доаѓаме до заклучок дека показните заменки ситуирани во постпозиција во натамошниот развој се слеваат со името и се добива синхронискиот член денеска. Па, така, наместо „Дај ми ја книгана“, на македонскиот исток претполагаме ситуација „Дај ми ја (о)наа книга“; „Јас не се слагам со (о)ваа теза“.
- 3.5. Спротивно на ова, н-коренот во охридско развива и друга, нова, модална димензија. Имено, употребата на н-коренот со зголемена фреквенција и во ситуации кога се зборува за предмети/лица/појави што не се подалеку, но во рамките на нашето видно (или апстрактно блиско поле), укажува на развојот на модалната компонента на оваа членска морфема. Па, така: „Убав компирон што го купив вчера“ не означува дека тој е подалеку, но во видното поле на зборуваачот, туку дека дозата на одушевување за постапката е голема и интимно силна. Во секоја конситуација и контекст, Охридското Езеро ќе биде во формата – „езероно“: „Езероно беше многу ладно вчера“; „Го виде езероно?“; „Ш’о далги имаше на езероно сношти“; итн. Тоа е начинот на кој ќе се искаже блискоста, личниот однос, модалноста (која нужно ја носи првото лице), а притоа пропозициската содржина може да биде идентична со употребата на некој друг корен на членската морфема, односно н-коренот употребен вака ќе биде идентичен со употребата на т-коренот или в-коренот дополнет со модална димензија, а за тоа ќе одлучат конситуациските и контекстуалните фактори, односно текстуалните и деиктичките карактеристики во кои е сместена говорната ситуација.
- 3.6. Дистрибуција на членската морфема со т-корен се јавува во разновидностите „-џт, -ат, -ут, -ет, одн. -о, -џ, -а, -у, -е...“ (Видоески 1999, 189). Тричлениот систем, независно од фонетските разновидности, се ползува во западните македонски говори. Надвор од овој ареал, сличен систем, кој разликува и акузативна форма како *casus generalis*, имаме во североисточна Македонија, во еден појас ограничен со областа Славиште, сливот на Крива Река и правецот Шопско Рудари – Ранковце – Метежево (сп. Видоески 1999:191).
- 3.7. Формата –о доминира во источните македонски говори (од Крива Паланка, преку Штип и Дојран, до Висока, Лагадинско), како и во југозападна Македонија (Прилеп, Битола...).
- 3.8. Извесно отстапување се забележува во однос на раслојувањето по возраст. Имено, кај помладите генерации честота во употребата на членот се намалува, особено во конструкциите каде што членот е во посесивна функција поврзано со делови од телото, на пр.: ме боли глава вс. ме боли главаТА, скрши рака вс. ја скрши ракаТА – со значење својата глава, својата рака, итн. Оваа тенденција може да се сведе на говорот на Скопје и на македонскиот запад што е во директна спрега со административниот центар, зашто, *vis-à-vis* овој ареал го имаме источното наречје, каде што

конструкциите со членската морфема се обични („У фирмата сум“; „У салата сум“, Штип), наспрема тенденцијата кај оваа возрасна група на останатиот ареал, каде што ќе отсуствува формалната маркираност по определеност („У сала сум, ќе ти се јавам“, Скопје; „У фирма сум, ќе те тражим после“, Тетово).

- 3.9. Во рамките на категоријата *определеност*, се појавува нужна потреба од разграничување на категоријалноста и по негативна маркираност, односно нешто што стои на исто растојание од нултата точка на оската, ама во спротивниот правец⁴.
- 3.10. Јазичната норма се колеба во однос на удвојувањето на објектот во ситуациите со неопределен член. Сепак, во случаите со индиректен објект јазичната практика и тенденцијата, особено кај помладите генерации, е удвојување („И реков на една жена“; „Му реков на некој човек“). И, ако ова донекаде е и дозволено од страна на стандардот, во разговорниот стратум на македонскиот јазик се интензивира и употребата на удвоен објект со неопределен член *еден* и кај акузативот („Ја видов една жена како доаѓа“; „Го видов еден човек...“; „Го пијам едно кафе десет минути“).
- 3.11. Во врска со претходната ситуација мошне важни за одбележување се две работи:
 - а) наспрема негацијата, каде што имаме отстапување на неопределниот член, што е индикатор за помал степен на граматикализација, кај удвојувањето имаме спротивен пример, кој укажува на повисока граматикализираност;
 - б) кај директниот објект, но и воопшто кај удвојувањето, важен фактор игра стратумот „разговорен стил“, зашто тој почесто оперира со *пауза* како фактор. Имено, адресантот го почнува исказот со извесна сигурност за содржината: „Вчера го видов...“, по што прави пауза и на средината на исказот, ценејќи ја конситуацијата, се решава да го прикаже „видениот вчера“ како неопределен, како непознат: „...еден човек“. Ваквите разговорни девијации се насока, но не можат да бидат врвен фактор по кој ќе се определат тенденциите.

⁴ Во овој случај се отвора дополнително прашање, кое е предмет на нашиот интерес надвор од оваа тема, односно допира чисто теоретски семантички (и синтаксички, веројатно) прашања, но не е од областа на социјалингвистиката, а тоа е дали неопределеноста е негативна маркираност по определност, условно речено, односно е дел од категоријата определност или претставува посебна категорија. Ако се апстрахираме од овој проблем, во рамките на вариететите и раслојувањето, ќе заклучиме дека неопределеноста во стандардниот јазик се изразува со помош на отсуство на морфема (или каков било друг показател) или со еден и некој како неопределени заменки. Во натамошниот развој, може да се претпостави и извесен развој на еден како неопределен член, иако доказ дека тој процес на граматикализација е на ниско ниво се случаите со негација, кога доаѓа до нефункционалност, имено: „Во училищата не влезе еден човек“ (еден без сопствен акцент, односно не употребен како број).

- 3.12. За две разговорни одлики врзани со членот пишува и Р. Угринова-Скаловска (1961:105-111). Едната ситуација е мошне интересна и преставува т.н. двојноопределена именска група, која, пак, по својата суштина, значење и пропозиција воопшто не е двојноопределена, ами се работи само за внесување модална нишка. Се работи за „состав од членувана именка пред која стои соодветна или несоодветна на членот показна замена“, која се среќава „доста често во говорниот јазик во одредени ситуации кога субјектот внесува лична нота во изказот“ (Угринова-Скаловска 1961: 106): „Дојде тој човекот...“; „Ова времево...“; овој мојов, оној мојон...; итн.
- 3.13. Втората ситуација се врзува со „состави во кои влегува членуваната именка (директен или индиректен објект) во реченицата во која отсуствува кратка форма од личната замена“ (Угринова-Скаловска 1961: 108). Се работи за конструкции што, повторно, својата фреквенција од поголем вид ја имаат во разговорниот јазик, појавувајќи се во императивни конструкции: „Крши главата!“, „Земај парталите и да те нема!“, како и во прераскажувања, народни приказни, онаму каде што се сака да се искаже „извесна доза на историска оддалеченост“: „Јавнало момчето коњот и фатило да бега“ (ibid.).

4. *Завршни согледби*

- 4.1. Регионалните варијации, по својата природа, се покомпактни – индивидуата, најчесто, живее на едно подрачје и е дел од еден дијалектен систем (ретки се исклучоците на перманентни преселби). Од друга страна, како што истакнува Рикфорд (Rickford 1998: 164–165) работата е далеку покомпликувана, но и поинтересна кај социјалните варијации, бидејќи во тој сегмент вие може да припаѓате на повеќе стратуми едновременно. Тој ја истакнува и насоченоста на регионалните варијации кон квалитативниот начин на издвојување и разликување, наспроти квантитативниот кај социјалната варијантност. Имено, кај ареалниот принцип имаме дека во некое место се користи еден, наместо друг збор (квалитативен признак), додека кај социјалниот вариетет имаме ситуација во која кај извесна етничка група, на пример, нешто се користи почесто отколку нешто друго. Се разбира, особено е значајна спонтаноста на/во говорот во истражувањата во социолингвистиката, зашто социјалните фактори можат да бидат и предмет на стигматизација.
- 4.2. Во македонски контекст, досегашните истражувања недоволно го опфаќаат аспектот на социјалната варијација во јазичниот израз. Во извесен степен, такви пројави има при истражувањето на жаргонизмите (кај средношколската младина во Скопје, на пример, од Т. Треневски). Таков изделен пример е и прегледот на Видоески (1998: 123), каде што тој

се насочува на две потесни групирања во рамките на социјалната диференцијација:

а) говорот на градот во однос на говорот на селото;

б) говорот на македонското христијанско-православно население во однос на говорот на исламизираното население, т.н. Торбеши.

- 4.3. По описот и наведувањето на низа специфики во дистрибуцијата на членските морфеми, како и случаи надвор од оваа зададена варијабла, се наметнуваат неколку заклучоци.
- 4.4. Прво, подрачјето што ни беше предмет на интерес е недоволно разработено и истражено во македонската наука за јазикот. Кај нас постојат низа социолингвистички и дијалектолошки проучувања, но јазикот на различни стратуми (социјално варијанти) не бил предмет на продлабочен научен интерес. Со оглед на тенденциите на современата лингвистика, а имајќи ги предвид потребите на македонистиката, нужно се наметнува решението за поисцрпни (или, за почеток, побројни) истражувања и пишувања во оваа област.
- 4.5. Понатаму, македонскиот исток и запад, *ex definitione*, градот поинакви парадигми, системи и очекувања во однос на зададените теми. Балканскиот карактер на македонскиот запад *vis-à-vis* словенскиот на македонскиот исток даваат поинакви репрезентации и на системот на вокалите, и на консонантскиот карактер на говорите, но и на дистрибутивните карактеристики на позитивната маркираност по определеност, која се пројавува и во поинакви фонетски варијанти, но и семантички ограничена само на т-коренот во (југо)источните говори.
- 4.6. Диференцијата село *vs.* град е еден од главните социјални фактори во лингвистичката анализа кај Видоески, на пример. Од современ аспект, впечатокот е дека тие разлика полека се бришат. Дополнително, треба да се има предвид жаргонот, како и говорот во административниот центар, кој секогаш пројавува дополнителни белези од супстандарден тип, неврзано за ареалот, односно дијалектот што го имаат како своја основа.
- 4.7. Говорот на исламизираното македонско население, споредено со оној на истата територија на православно, покажува дека религиската одредница во голема мера придонесува за развивање на посебен тип јазични уникуми, врзани, повторно, со социјалниот, односно социолошкиот фактор, а ослободени од (чисто) територијалната нишка. Во таа смисла, македонската дијалектологија, но и социолингвистиката, се интересирале, а и натаму го насочуваат своето поле на истражување кон говорот на исламизираното македонско население, за кое може да се заклучи дека често функционира во затворен круг и така запазува поголем број инхерентно примарни белези.

4.8. Наставата по мајчин јазик, но и по македонски како втор, а и во спрега со усвојувањето на странските јазици, треба да ги има предвид и универзалиите, но и спецификите на ареалните уникуми на подрачјата од кои потекнуваат учениците. Од друга страна, мора да се има предвид и јазикот на наставникот, па да се доведе до баланс или да се обрне внимание на проблемите во изучувањето или усвојувањето на јазикот што произлегуваат од дијалектното подрачје или од социјалниот стратум на учениците во процесот (учениците или наставникот, сеедно). Всушност, и при усвојувањето на втор/странски јазик во последно време, како што наведува Црвенковска (2012: 282), се обрнува внимание на поширокиот контекст: наспрема акцентот врз усвојувањето на стандарднојазичната компетенција во класичните учебници, современите тенденции се базираат на усвојување и на секојдневниот јазик, речник, структури... односно, пониските варијанти на јазикот⁵.

4.9. Ова истражување ние го конципиравме како сублимат на повеќе фактори и

пишувања на дадената тема. Обединувачкиот карактер на оваа статија треба да има двојно значење: и да биде прегледен труд, но и да ги постави почетните позиции за натамошното еволуирање на лингвистичките дисциплини поврзани со истражувањата на говорите и по факторот „простор“, но и по факторот „припадност кон определена социјална група“.

⁵ Во последно време при изработката на стратегии за усвојување на втор/ странски јазик се води сметка за поширокиот контекст на усвојување на јазикот. Додека во класичните учебници главно внимание се посветува на усвојување на јазичната компетенција, односно на совладување на јазичните структури и тоа само од стандардниот јазик, современите пристапи укажуваат на тоа дека за да се стекне способност за служење со јазикот потребно е да се усвои речникот и јазичните структури што се употребуваат во секојдневното комуницирање, односно и некоја пониска варијанта од стандардот. Ова произлегува и од фактот дека лингвистиката не се занимава само со пропишување, туку и со опишување на јазикот во сите негови манифестации бидејќи сите јазични варијанти се еднакво вредни, а стандардниот јазик е само една од тие јазични варијанти. Во таа смисла оваа книга дава и одговор на прашањето што во последно време често го поставува јазичната глотодидактиката во подрачјето за наставата по јазик за другојазични говорители – дали другојазичните говорители треба да го усвојуваат само стандардниот јазик или треба да им се приближи и разговорната варијанта на јазикот што го учат? Во оваа книга се води сметка за тоа дека комуникациската компетенција се состои од јазична, социолингвистичка и прагматичка компетенција. Токму во ваквиот пристап ова издание се разликува од претходните изданија на овој учебник. Новините се внесени главно преку две рубрики и тоа: белешки кон речникот и културолошки белешки (Црвенковска 2012: 282).

Литература

Видоески Божидар 1998: *Дијалектните на македонскиот јазик*, том 1, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје.

Видоески Божидар 1999: *Дијалектните на македонскиот јазик*, том 3, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје.

Дуриданов Иван (гл. ред.) 1993: *Грамматика на старобългарския език*, Издателство на Българската академия на науките, София.

Ѓуркова Александра 2008: „Социолингвистички аспекти на македонскиот јазик: од стандардизацијата до актуелните тенденции“, *Philological Studies* (<http://philologicalstudies.org/dokumenti/2008/vol2/2/4.pdf>).

Ѓуркова Александра 2012: „Современи промени во македонскиот стандарден јазик“, *Philological Studies*. (<http://philologicalstudies.org/dokumenti/2012/knizevnosta%20vo%20interkulturen/21-5%20K%20Aleksandra%20Gjurkova.doc.pdf>).

Минова-Ѓуркова Лилјана 1988: „Јазичниот израз на младите во Скопје“, *Предавања на XX Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Свети Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје.

Минова-Ѓуркова Лилјана 1991: „За разговорниот јазик на македонските родени говорители“, *Литературен збор*, 1–2, Скопје.

Минова-Ѓуркова Лилјана 1995: „Промени во морфологијата на македонскиот стандарден јазик“ (1945–1995), Ополе.

Минова-Ѓуркова Лилјана 2000: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Магор, Скопје.

Падучева Елена Викторовна 2010: (шесто поправено издание): *Высказывание и его соотносительность с действительностью (Референциальные аспекты семантики местоимений)*, URSS, Москва.

Пановска-Димкова Искра 2008: „За еден тип на изговор кај генерациите родени во Скопје по 1970 г. (или Кога Елена стана Илина)“. Меѓународен македонистички собир организиран по повод Годишната на македонскиот јазик, Охрид (29 август–1 септември 2008).

Стаматовски Трајко 1982 [1956/1957]: „Градскиот тетовски говор“, *Тетово и Тетовско низ историјата* (првично во сп. Македонски јазик). Собрание на општина Тетово, Тетово, 401–423.

Тополинска Зузана 1974: *Грамматика на именската фраза во македонскиот литературен јазик*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје.

Угринова-Скаловска Рада 1961: „Две стилски особености во нашиот говорен јазик“, *Македонски јазик*, год. XI–XII, кн. 1–2, 1960/1961, Скопје, 105–111.

Црвенковска Емилија 2012: „Учебник за македонскиот јазик и за Македонија (Christina E. Kramer / Liljana Mitkovska, Macedonian, Makedonski јазик, A Course for Beginning and Intermediate Students, 3rd Edition, The University of Wisconsin Press), *Македонски јазик*, LXIII, 280–284.

Petroska Elena 1998: „The cultural dialect of the younger generation in Skopje“, *The International Journal of the Sociology of Language*, Mouton de Gruyter, Berlin – New York, 59-72.

Radovanović Milorad 2003: *Sociolingvistika*, Izdavačka knjizarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.

Rickford John R. 1998: „Regional and social variations“, *Sociolinguistics and Language Teaching*, Cambridge University Press, Cambridge, 151–194.

Summary

This paper, at the same time review and research, aims to put universal language variations into the Macedonian context according to the space (area) factor, as well as affiliation of the speaker of the particular social group. These variations have been applied on selected examples of distribution of exponents of the category of definiteness in Macedonian.

811(497)'367.625

Изворен научен труд

Анастасия. Л. Макарова¹

АНКЕТА ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ МОДАЛЬНЫХ И ТЕМПОРАЛЬНЫХ КАТЕГОРИЙ ГЛАГОЛА В ЯЗЫКАХ БЯС

Апстракт: Во овој труд е претставен анкетен прашалник, наменет за проучување на функционалните и морфосинтаксичките карактеристики на глаголските форми кои ја покриваат граматичко-семантичката област на минатото време во балканските јазици во регионот на Преспа. Основната цел на истражувањето, при кое се користи оваа анкета, е да се провери хипотезата за постоење на изоморфен и изофункционален глаголски систем во преспанските дијалекти на македонскиот, албанскиот и ароманскиот јазик. Во основа на овој анкетен прашалник е земена фундаменталната класификација на предикати од Апрешијан, како и идејата за споредба на лексичките и граматичките јазични значења.

Клучни зборови: анкета за граматичко истражување, лексички значења, граматички значења, минати времиња, балкански јазичен сојуз.

Представляемый в данной статье вопросник-анкета предназначен для изучения функциональных и морфосинтаксических характеристик глагольных форм, обслуживающих грамматико-семантическую зону *прошедшего времени* в балканских языках преспанского региона. Основная цель исследования, в рамках которого используется данная анкета, — проверить гипотезу о наличии изоморфной и изофункциональной глагольной системы в преспанских диалектах македонского, албанского и арумунского языков.²

¹ ИЛИ РАН, abeatina@rambler.ru.

² Регион Преспа представляет собой одну из типичных историко-географических и лингвистических макрзон Балканского полуострова, не совпадающих с политико-административным членением его территории (подробнее см. [Соболев 2013: 60]). Современные политические границы, проходящие большей частью по водам Большого Преспанского озера, разделяют территорию макрзоны Преспа между тремя государствами: Республика Македония, Греческая Республика и Республика Албания. Эта область всегда была зоной наиболее интенсивных языковых контактов [Јовановски 2005: 12—14]. Сегодня на территории всей макрзоны можно выделить пять относительно крупных лингво-этнических групп: македонцы, албанцы, влахи (арумыны), греки, турки.

Противопоставление лексических и грамматических языковых значений является общепризнанным и центральным в современной науке о языке. Лексические значения носят универсальный характер, напрямую связаны с внеязыковой действительностью, представляют собой открытое и, в целом, не очень хорошо структурированное множество. Грамматические значения, напротив, представляют собой ограниченный, неуниверсальный (в том смысле, что язык вполне может обходиться без грамматических значений; ср. вьетнамский), но строго систематизированный набор смыслов, лишь опосредованно связанный с внеязыковой действительностью [Мельчук 1998:141—146].

Лексические значения

В основу составленной нами анкеты положена одна из новейших глагольных классификаций — фундаментальная классификация предикатов Ю. Д. Апресяна [Апресян 2003, 2009, 2010]. Универсальность данной классификационной системы, то есть возможность ее применения к различным по структуре языкам мира, а также для решения многих частных грамматических задач демонстрировалась неоднократно; см., например, [Храковский и др. 2008].

Созданная для решения задач практической лексикографии, фундаментальная классификация предикатов позволяет рассматривать морфологические, синтаксические и сочетаемостные свойства глагольного предиката, исходя из его принадлежности к тому или иному лексическому классу. В этом состоит ее принципиальное отличие от большинства предшествующих классификаций, ориентирующихся, главным образом, на аспектуальные противопоставления глагольных лексем (аспектуальность, между тем, является одной из наиболее чувствительных к семантическим различиям между классами предикатов грамматических категорий, наряду с залогом и наклоном).³ Иными словами, данная классификация позволяет выявить закономерную связь между двумя типами языковых значений: лексическими и грамматическими.

Классы предикатов, максимально чувствительные к общему контексту высказывания, выделяются в соответствии с «системообразующими смыслами» и образуют сложную многоуровневую

³ **Действия** обладают обеими формами вида и относительно полным набором видовых значений для каждой формы. У предикатов-**деяте́льностей** несовершенного вида нет актуально-длительного, профетического, общефактического и потенциального значений граммем НЕСОВ. Наиболее характерным значением является дуративное. Для **воздействий** невозможно актуально-длительное значение: **Посмотри, шорох в кустах заставляет его остановиться*, а также потенциальное и профетическое: **Завтра солнце прогревает воздух до 20 градусов*. **Состояния** не имеют канонических форм СОВ, для НЕСОВ практически невозможны актуально-длительное, профетическое и потенциальное значения [Апресян 2003].

иерархию с многочисленными пересечениями и размытыми границами: «особенно хрупки границы между действиями, деятельностью, занятиями, воздействиями и процессами».⁴

Ниже перечислены основные глагольные классы (классы верхнего уровня) рассматриваемой классификации, с определениями, сформулированными в [Горбова, Малов 2008] и примерами на русском языке, которые вошли в представляемую нами анкету и составили основной ее корпус. Основными элементами понятийного аппарата в рамках данной классификации являются понятия *семантического примитива* — первичного, элементарного и базового смысла высказывания, к которому (на последней ступени семантической редукции) сводится семантика глаголов каждого класса, и *семантического кварка* — «смыслы, более простые, чем семантические примитивы, и потому не вербализуемые лексемами данного языка, но реально в нем существующие; ср. кварк стативности» [Апресян 2003].

1. **Прототипическое действие** — это глагол, в вершине ассерции которого обнаруживается семантический примитив «делать», а время существования ситуации, описываемой данным глаголом, укладывается в один раунд наблюдения. Первый актант действия — агенс, целенаправленно изменяющий мир.
Примеры: *читать, писать, прочитать, написать, основать (город)*.
2. **Деятельность** — это глагол, называющий совокупность разнородных и разновременных действий, имеющих одну конечную цель, и время существования данной ситуации растягивается на несколько раундов наблюдения. Естественно, что один и тот же глагол в разных ситуациях может обозначать деятельность: *Геологи ищут алмазы*, или действие: *Он ищет свой кошелек*.
Примеры: *воевать, торговать, бороться*.
3. **Занятие** — глагол, обозначающий действие, непосредственной целью которого является выполнение самого этого действия. В основе отделения занятий от действий — то, как мы интерпретируем действие с точки зрения цели. Ср. *Он читает материалы совещания* (действие) и *Дайте мне спокойно почитать* (занятие).
Примеры: *играть, отдыхать, гулять*.

⁴ Классы дробятся на многочисленные семантические подклассы (моментальные глаголы, перемещения, действия с элементами интерпретационного значения: ср. *баловаться, гримасничать, дурачиться*; действия делятся на физические, ментальные, речевые; внутри событий выделяются происшествия (случаться, происходить). Классы пересекаются друг с другом по горизонтали и вертикали [Апресян 2003].

4. **Воздействие** — глагол, первым актантом которого является не агентс, наделенный суверенной волей, а какая-то неодушевленная сила, изменяющая мир. Эта сила является непосредственной причиной какого-то действия, процесса, положения вещей или состояния. От действий воздействия отличаются прежде всего наличием значения причины и отсутствием цели.
Примеры: *разбивать, царапать, рвать*.
5. **Процесс** — глагол, первым актантом которого является любой объект или явление, способное изменяться само по себе, а не в результате действия чьей-либо воли. В вершине ассертивной части этого глагола обнаруживаются компоненты «перемещаться», «становиться», «перестает». В контекстах, содержащих идею намеренности, будут являться действиями.
Примеры: *выздоровливать, кипеть, расти*.
6. **Положения (в пространстве)** — глагол, у которого на определенном шаге семантической редукции в вершине ассерции обнаруживается идея контакта между частью Z объекта X и местом Y.
Примеры: *висеть, лежать, сидеть, стоять*.
7. **Состояние** — глагол, в значении которого обнаруживается семантический кварк стативности. Состояния гомогенны на протяжении всего времени их существования (при том, что это время ограничено).
Примеры: *знать, считать, хотеть, видеть, слышать, бояться, радоваться, сердиться*.
8. **Проявление** — это свойство, состояние или процесс, актуально воспринимаемое наблюдателем.
Примеры: *блестеть, гореть, звенеть*.
9. **Способность** — глагол, в ассертивной части которого обнаруживается семантический примитив «может».
Примеры: *говорить по-русски, играть (на гитаре)*.⁵

В ряде случаев выделяются такие дополнительные семантические признаки, как инцептивность, финитность, каузативность и ликвидативность [Апресян 2009]. Глаголы с соответствующими значениями (приобретаемыми, например, за счет присоединения аффиксов в славянских языках) образуют многочисленные подклассы к основным семантическим группам.

⁵ В рамках ФКП выделяются также классы (не вошедшие, за единичными исключениями, в корпус анкеты): **события** (*встретить, найти, происходить, случаться*), **свойства** (*заикаться, виться*), **существования** (*бывать, водиться*), **отношения** (*равняться, соответствовать*), **оценки** (*превосходить, уступать*), **интерпретации** (*ошибаться, грешить*).

Грамматические значения

Рассмотрев лексические значения изучаемых в рамках данного исследования языковых единиц (семантические классы предикатов), переходим к инвентарю грамматических значений грамматико-семантической зоны прошедшего времени (таблица 1), предварив его некоторыми общими теоретическими представлениями, на основе которых он составлялся. Говоря об абсолютном (глагольном) времени, мы подразумеваем, в соответствии с [Мельчук 1998: 61], категорию, граммы которой характеризуют временную локализацию данного факта по отношению к речевому акту [‘сейчас’] — в терминах расположения на временной оси. *Абсолютная время* — шифтерная категория. Строго говоря, оно тоже относительно, но только по отношению к основному ориентиру — моменту, когда говорящий делает высказывание. *Относительное время*, таксисная категория, относительно по отношению к некоторому иному моменту. В рамках нашего исследования будут рассмотрены только категории абсолютного времени. Категория времени, в идеальном случае,⁶ что также имеет место и в нашей балканской (преспанской) ситуации, включает в себя три элемента:

‘настоящее’ ‘Fⁿ совпадает по времени с F¹, вернее время факта Fⁿ включает момент факта F¹’
 ‘прошедшее’ ‘Fⁿ предшествует F¹’
 ‘будущее’ ‘Fⁿ следует за F¹’

Время тесным образом связано с другими глагольными категориями, в первую очередь аспектом и наклонением. Связь между временем и аспектом осуществляется при помощи понятия «завершенности», подразумевающего идею прошедшего. Если категория времени соотносит момент, когда происходила описываемая предикатом ситуация, с моментом речи, то о характере протекания ситуации, о ее так называемом «внутреннем времени» сообщает категория аспектуальности [Плунгян 2011b: 281]. Термин аспектуальность употребляется здесь, в соответствии с наиболее устоявшимся пониманием (см., например в [Comrie 1976]), как системообразующая глагольная категория, которая представляет ситуацию «с точки зрения ее протекания во времени». В соответствии с уже устоявшейся в аспектологии терминологической традицией мы будем различать славянский вид (оппозиция совершенный/несовершенный вид в славянских языках) и собственно аспект (любой из типов грамматических противопоставлен, принадлежащий данной семантической зоне). Славянский вид, таким

⁶ О системах с иным устройством категории времени (языки с неопределенным временем, субстантивным временем и другими модификациями простой идеальной схемы) см. [Мельчук 63 -67].

образом, оказывается частным случаем аспекта вообще [Плунгян 2011b: 82—283].

Связь темпоральных грамматических значений с модальными приобретается за счет непрезентных темпоральных форм: имперфекта, плюсквамперфекта и футура, которые легко приобретают значения косвенных наклонений (условное, сослагательное) [Мельчук 61]. В индоевропейских языках широко распространены глагольные формы, сочетающая в себе темпоральные, модальные и аспектальные значения (в учебных грамматиках их принято именовать *глагольными временами* или *временами глагола*).

Гипотеза

Исходя из положения о том, что на Балканском полуострове представлена общность языков с чрезвычайно схожей грамматической структурой и генетически различным лексическим содержанием, мы ожидаем, что в претеритальной системе глагола каждого из находящихся в ситуации контакта преспанских диалектных идиомов встретится одинаковый набор грамматических (темпоральных и модальных) значений. Эти значения реализуются за счет одинакового набора глагольных форм (грамматикализованные или морфологизованные синтаксически свободные единицы, «которые могут быть общими для всех балканских диалектов, а могут и представлять межбалканские диалектные различия» [МДАБЯ 1997]). Конечной целью исследования становится попытка ответить на следующие вопросы:

(1) окажутся ли формальные способы реализации (средства выражения) определенных грамматических значений в преспанских диалектах, находящихся в ситуации тесного контакта, сходными (изоморфными) и в какой степени?

(2) окажутся ли грамматические формы преспанских диалектов разных языков изофункциональными и в какой степени?

Попутно предполагается решить ряд смежных задач по описанию диалектного синтаксиса (в соответствии с синтаксической программой МДАБЯ).

Инвентари значений

Ниже приводится инвентарь общих и частных грамматических значений, которые может принимать балканский глагол в прошедшем времени, а также список глагольных форм (с основной информацией касательно их морфологии), способных маркировать эти значения. Под «грамматическими значениями» здесь имеются в виду такие значения, которые могут считаться частью «универсального грамматического набора», т. е. «такого множества значений, которые используются в языках мира для

формирования грамматических категорий», основанном на идее о том, что грамматические системы всех языков мира, черпают из общего смыслового источника, специфически отбирая и организуя свой языковой материал [Плунгян 2011a]. Если значения являются бесспорно грамматическими хотя бы в некоторых языках (то есть если они формально выражаются в них при помощи морфологических средств), то они «признаются значимыми для любого языка, даже если в нем нет отдельного средства для кодирования данного значения» [Майсак 2000]. «Общими грамматическими значениями» («грамматическое ядро», в терминологии [Плунгян 2003]) здесь названы бесспорные морфологически маркированные базовые значения универсального грамматического набора (простой претерит, перфект, эвиденциал [WALS]), «частными» (грамматическая периферия [Плунгян 2003]) — те значения, которые в рассматриваемых нами балканских языках не имеют «собственного» формального показателя, но выражаются при помощи различных лексико-семантических (общекотекстуальных) средств (например, различные аспектуально-темпоральные значения: результатив, итератив, экспериенциал и т. д.). Значения из первой таблицы легко совместимы со значениями из второй: так, любая из темпоральных форм может выражать эвиденциальное или адмиративное значение.

Таблица 1.

Темпоральные аспектуально- темпоральные (перфектные) значения претерита:⁷	и Значение 1.1 Простой претерит.
	Значение 1.2 Итератив.⁸

Ситуация, осуществлявшаяся (или осуществившаяся) в конкретный период (или момент) в прошлом и прекращенная до момента речи.

⁷ Любая претеритальная форма глагола в балканских языках будет сочетать в себе как темпоральное, так и аспектуальное значение. В македонском языке то или иное значение вида, как системообразующей и лексико-семантической категории, присуще каждой глагольной лексеме в любой из ее возможных форм. В албанском и арумынском языках аспектуальное противопоставления завершенности/незавершенности ситуации прослеживается в прошедшем времени и формально реализуется путем выбора глагольной формы (аориста или имперфекта).

⁸ Итеративное значение в прошедшем — полноценное грамматическое значение македонского глагола, имеющее формальное выражение в виде грамматикализованных конструкций типа: частица *ке* + импект (использующихся также в контекстах ирреальной модальности).

Ситуация повторялась в прошлом (характер повторения может быть различным: каждый день, периодически, время от времени, иногда).

Значение 1.3 Недавнее прошедшее.

Ситуация имела место непосредственно перед моментом речи.

Значение 1.4 Результативный перфект.

Ситуация имела место в прошлом, но ее результат релевантен для настоящего момента.

Значение 1.6 Экспериенциальный перфект.

Значение отсылает к жизненному опыту субъекта: ситуация уже имела место по крайней мере один раз.

Значение 1.7 Общефактический перфект.

Ситуация имела место в прошлом, но для настоящего момента релевантен не только ее результат, сколько сам факт совершения действия.

Модальные значения претерита:⁹

значения Значение 2.1 Эвиденциальность¹⁰

Говорящему известно о ситуации из косвенного источника.

Значение 2.2 Адмиратив¹¹

Говорящий выражает удивление по поводу того, что ситуация произошла.

Значение 2.3 Ренарратив

Последовательный рассказ о событиях в прошлом. Говорящий почерпнул информацию из косвенного источника.

⁹ Термины модальность и наклонение семантически не противопоставляются в том понимании, которого мы придерживаемся. В соответствии с [Плунгян 2011: 318]: «наклонением считается любая грамматическая категория, граммема которой выражают модальные значения». Для настоящего исследования релевантны только те модальные значения, которые сочетаются с темпоральным значением претерита в абсолютно-временных контекстах, т. е. значения эвиденциальности и эпистемической модальности (дубитатив, пробабилитив).

¹⁰ Подробный обзор маркеров эвиденциальности в балканских языках см. [Макаревич 2014].

¹¹ Большинство исследователей рассматривают балканский адмиратив как частный случай эвиденциальности и одно из ее «косвенных» значений, поскольку он формально маркируется таким же образом, что и незасвидетельствованные значения категории эвиденциальности [Плунгян 2011b: 327]. Любопытно при этом то, что фактически во многих случаях, когда мы наблюдаем адмиративное значение высказывания, речь идет о засвидетельствованном контексте: *Замисли, сум го заборавила кључој!* [Friedman 1981].

Значение 2.4 Дубитатив

Говорящий сомневается в истинности сообщаемых сведений.

Значение 2.5. Пробабилитив

Говорящий допускает вероятность истинности сообщаемых сведений.

Устройство анкеты

Диагностические контексты (предложения-стимулы), представленные в данной анкете, распределены по семантическим классам, выделяемым в соответствии с фундаментальной классификацией предикатов (девять классов верхнего уровня). После каждого стимула в скобках указано грамматическое значение (под номером из таблицы 1), которое реализует форма в каждом конкретном предложении. В некоторых случаях уточняется тип текста – диалогический или нарративный режим. Поскольку границы между семантическими классами не строги и довольно размыты, предикаты свободно могут и будут переходить из одного класса в другой даже при незначительной смене контекста (ср. *Еден човек од ѝука најиша книга за нашеѝо село* (действие, **общефактический перфект**) и *Тој беше ѝисаѝел и ѝишуваше книги* (занятие, **общефактический перфект**). Равным образом одна и та же глагольная лексема, принимая различные грамматические значения (например, часто, при смене вида глагола в македонском языке), может относиться к разным классам. Также, естественно, что не каждый класс способен принимать все грамматические значения: так, например, у **деятельностей и занятий** невозможно значение недавнего прошедшего. В отдельных случаях указываются рекомендуемые темы для беседы и список предикатов, которые необходимо употребить в течение разговора.

прототипическое действие	Сакам да и дадам на твојата сестра книга да чита, ама не знам која. Дали некоја од овие книги веќе ја... (ЧИТА)¹²? Да, ја... (ЧИТА) (результативный перфект) Оваа книга почна да ја чита ама не... (ПРОЧИТА) (результативный перфект) Сите овие книги ги (ПРОЧИТА) (результативный перфект) Еден човек од тука (НАПИШЕ) книга за нашето село (общефактический перфект). Еднаш го (ПРЕПЛИВА) езерото (экспериенциальный
---------------------------------	--

¹² Часть стимулов, иллюстрирующих перфектное грамматическое значение взяты из вопросника в [Dahl 1985].

	перфект). Вчера јас (ЧИТА) една книга (простой претерит). Детето праша: Може ли сега да одам? Мајката: Домашната ти је готова? Дали ја (НАПИШЕ)? (результативный перфект) Пред малку ја (ЗАВРШИ) (недавнее прошедшее) Во два... (простой претерит) Уште вчера... (простой претерит) Порано ни (ДАВА) плата редовно. (ИМА) повеќе пари. Почесто (КУПУВА) разни работи (простой претерит, нарративный режим). Вчера цел ден (КУПУВА) подароци за Нова Година (общефактический перфект). Гледај, само што го (КУПИ) ова (недавнее прошедшее). Цел живот (РАБОТИ) во дуќан, (ПРОДАВА) разни работи (общефактический перфект). На сабајле (ПРОДАДЕ) на еден човек 3 кило (общефактический перфект). Само што (ПРОДАДЕ) пола кило (недавнее прошедшее). Толку многу никогаш не (ПРОДАДЕ)! (адмиратив). Нашиот град (ОСНОВА) во 1950. Нашиот град е многу стар. Во римското време (ОСНОВА) (результативный перфект). Никој не знае кој и кога кога го (ОСНОВА) (общефактический перфект). Што знаеш за оваа книга? Ја (НАПИШЕ) човек од нашето село (общефактический перфект). Само што му (НАПИШЕ) писмо на брат ми (недавнее прошедшее). Дали е дома твојата сестра? Не е дома сега, (ИЗЛЕЗЕ) (результативный перфект). Твојата сестра (СЕ ВРАТИ)? (общефактический перфект). Не, таа се уште не (СЕ ВРАТИ) (общефактический перфект). Пред малку (СЕ ВРАТИ) (недавнее прошедшее). Вчера мојата сестра (СЕ ВРАТИ) дома (простой претерит). Минатата година јас секој месец (ОДИ) во Стамбол
--	---

	(итератив). Само еднаш во животот (ОТИДЕ) во Стамбол (экспериенциальный перфект). (СИ)¹³ во Австралија некогаш во твојот живот? Не, никогаш не (СУМ) таму (экспериенциальный перфект). Да, јас (СУМ) таму неколку пати (экспериенциальный перфект). (Некој многу знае за начинот на живеење во Австралија). (СИ) во Австралија штом толку многу знаеш? Да, (СУМ) таму, затоа знам (результативный перфект). Ладно е во собава. Прозорецот е затворен. Ти го (ОТВОРИ/ОТВОРА) прозорецот (и го затвори повторно)? Да, јас го (ОТВОРИ) (результативный перфект). Дали е сестра ти се уште во странство? Не, таа (СЕ ВРАТИ) и сега седи со нас (результативный перфект). Ми рекоа дека пишуваш книга. Колку страници (НАПИШЕ) до сега? (НАПИШЕ) педесет страници (результативный перфект). Ми рекоа дека собираш марки. Дали (СОБРА) многу до сега? (СОБРА) двестотини марки до сега (результативный перфект). Вчера (ИЗГУБИ) клуч. Го (БАРА) скоро еден час и на крај го (НАЈДЕ) (простой претерит). Замисли, целото време (Е) во мојата ташна! (адмиратив). Марија дојде од кујната многу вознемирена и и кажа на Ирена што го видела. Кучето ја ИЗЕДЕ нашата торта! (результативный перфект).
--	---

¹³ Глагол *быть* («настоящий вызов лексикографу») находится на стыке лексики и грамматики и может реализовывать огромный диапазон значений от собственно лексических, через модальные и полувспомогательные до абсолютно грамматических [Апресян 2009]. В данном стимуле глагол «быть» употреблен в значении 2.2 по классификации Ю. Д. Апресяна [Апресян 2009: 447] и может трактоваться как прототипическое действие: «А1 был в А2. Человек А1 переместился в место А2 во время А3 и находился там для каких-то занятий или выполнения каких-то действий».

	Сите овие филмови ги (ГЛЕДА) по телевизија (результативный перфект) .
деятельность	Тој човек беше писател и (ПИШУВА) книги (общефактический перфект). Нашата фамилија 50 години (ПРАВИ) и (ПРОДАВА) сирење (простой претерит). Деда ми рече дека... (эвиденциал). • Попросить рассказать о профессии и сфере деятельности родных и друзей информанта, в прошедшем времени. • Использовать опросы из этнолингвистического вопросника (темы: семейная обрядность, народный календарь). Попросить рассказать о порядке протекания праздника, торжества или иного значимого для жизни семьи события, о функциях и действиях каждого из участников обряда.
занятие	Тој ден сестра ми (ЧИТА) една книга (простой претерит). Синот ми вчера цел ден (ПИШУВА) домашна работа (простой претерит). Вчера јас (ОДЕ) на пазар, (ПРОДАВА) сирење (простой претерит). Таа се уште гледа телевизија! Колку долго тоа го прави? Таа (ГЛЕДА) телевизија кога заминувал (простой претерит). (ПОГЛЕДА) еден интересен програм на телевизија (общефактический перфект). Уморни сме (СЕ ШЕТА) многу денес (результативный перфект). • Вопрос о распорядке дня и основных занятиях взрослых/ребенка/пожилых членов семьи. Задействовать предикаты (в прошедшем: вчерашний день, обычный день из жизни представителей предыдущих поколений, один день из детства, юности, десятилетней давности): РАБОТИ ШЕТА СЕ ОДМОРА ХРАНИ ГЛЕДА

	ЧИТА УЧИ ПАСЕ СЕЧЕ ГОТВИ СПРЕМА ЧИСТИ и др.
воздействие	Разговор о силах природы: солнце, ветре, воде, снеге, погоде, дожде (с информантами, занимавшимися рыболовством), о воздействии погодных условий на людей и предметы. Перевести в план прошедшего: о наводнениях, засухах, неурожаях и иных катаклизмах недавнего и давнего прошлого. Предикаты: ВРНЕ ДУВА СУШИ ГРЕЕ ПЕЧЕ УНИШТУВА ПРАВИ ТОПИ (СЕ) ПОТОПЛИ ЗАЛАДУВА и др.
процесс	Утро е. Разбудувајќи се и погледнувајќи надвор од прозорецот гледа дека дворот (или улицата) е водна. (ВРНЕ) преку ноќта (результативный перфект) . Дождот само што (ЗАВРШИ) (недавнее прошедшее) . Минатата недела (ВРНЕ) секој ден (итератив) . Дедо ми тешко (БОЛЕДУВА) и дуго (ОЗДРАВУВА) (общефактический перфект) .
положение	Разговор о положении вещей в пространстве. СЕДИ ЛЕЖИ ВИСИ
состояние	Многу сум уморен. Деновиве многу малку (СПИЕ) (результативный перфект) . Прашањето е поставено во 9 часот наутро: Зошто изгледаш толку уморно? Не (СПИЕ) добро преку ноќта (результативный

	перфект). Минатата недела секој ден (СЕ БУДИ) во 4 часот (итератив). Дедо ти дали е здрав? Здрав е сега, ама минатата недела (Е БОЛЕН) (общефактички перфект). Тој е многу здрав човек, само еднаш во животот (Е) болен (експериенцијален перфект). Некој живее во овој град и вели: Ти (ЖИВЕЕ) овде седум години (простой претерит). Ние (ЖИВЕЕ) овде цел живот (общефактички перфект). Јас (ЖИВЕЕ) овде, и ја знам секоја улица (резултативен перфект). Другар ми вели дела (ЖИВЕЕ) овде седум години, и затоа ја знае секоја улица (евиденцијал). Нашите дедови (ЖИВЕЕ) потежок живот. Порано (ЖИВЕЕ) поинаку (евиденцијал). Еден човек од селово се пресели во град и од тогаш (ЗАЖИВЕЕ) нов, поубав живот. Јас (СЕ РАДУВА) кога се врати сестра ми од Австралија (простой претерит). Никогаш не (СЕ ПЛАШИ) од змии (експериенцијален перфект). Син ми кога беше мал (СЕ ПЛАШИ) да остане сам дома (простой претерит). Што е тоа? (СЛУШНЕ) (недавнее прошедшее)? Никогаш не (СЛУША) ништо слично (експериенцијален перфект). Тој, од секогаш (САКА) (общефактички перфект) да се пресели во Скопје. Човеков дозна нешто, што порано не го знаеше: Навистина? Не го (ЗНАЕ) тоа (общефактички перфект). Од секогаш (ЗНАЕ), што тој уште ќе не изненадува (общефактички перфект).
проявление	Мојот другар (СЕ ВИКА) Стефан (простой претерит).
способность	Можеш ли да пливаш во ова езеро? (Дали е возможно за било кој да плива во ова езеро)? Да, може, јас (ПЛИВА) во него. (експериенцијален перфект)

	Како дете често, секој ден ... (ПЛИВА) во езерото (итератив). Пред некој ден (ПЛИВА) во езерото (простой претерит). Брат ми порано често (СВИРИ) на гитара (просто претерит). Јас не (ЗБОРУВА) (простой претерит) на турски се додека не се преселив во Истанбул.
События: ¹⁴	Ти ја знаеш ли мојата сестра? Ја (СРЕТНЕ) ли (во некое време од твојот живот па до сега)? Да, ја... (СРЕТНЕ) еднаш. (экспериенциальный перфект) Често пати ја (СРЕТНУВА) (итератив) Во 1995 година...(СРЕТНЕ) (простой претерит) Живеевме на иста улица и секој ден ја ... (СРЕТНУВА) (итератив). Многу сакав да ја запознам, ама никогаш не ја (СРЕТНЕ) (экспериенциальный перфект). Дали кралот е се уште жив? Не, тој не е жив. Тој... (УМРЕ) (общефактический перфект). Само што... (недавнее прошедшее) Многу давно... (простой претерит, “давнепрошедшее”) Во 1850 година... (простой претерит) Кралот имаше тешка болест и долго, мачно... (УМИРА) (простой претерит). Во 4 часот утрово (СЕ РАЗБУДИ) (простой претерит). Последното време секој ден ме (БУДИ) во 4 часот (итератив). Бебето неочекувано се зазбуди пред еден час и почна да вриска. Мајката (од другата соба): Веќе (СЕ РАЗБУДИ) (адмиратив).

Предположительный порядок работы в поле

Анкета предназначена для работы с двуязычными (и многоязычными) жителями региона Преспа (македонцы, албанцы, арумыны). Метаязык – македонский. При беседе на македонском языке с носителем диалектной речи

¹⁴ Событие отличается от прототипического действия тем, что ситуация происходит независимо от воли субъекта.

следует использовать данные стимулы, стараясь сделать беседу максимально естественной. Желательно не произносить саму глагольную лексему и стараться добиться того, чтобы информант употребил интересующие нас глаголы в одной из темпоральных форм зоны прошедшего времени. Если добиться этого не получается, глагольную лексему нужно назвать в нейтральной форме (например, в да-конструкции). При беседе с двуязычными информантами следует приводить стимул на македонском языке (так же без четкого произнесения глагольной словоформы в той или иной ожидаемой форме прошедшего времени) и просить их перевести этот текст на албанский/арумынский.

Литература

Апресян 2003 — Апресян Ю.Д. Фундаментальная классификация предикатов и системная лексикография // Грамматические: категории: иерархии, связи, взаимодействие. СПб., 2003. С. 7-21.

Апресян 2009 — Апресян Ю.Д. Исследования по семантике и лексикографии. Парадигматика. Т. I. М., 2009.

Апресян 2010 — Апресян Ю.Д. Семантические: основы глагольного управления; лексикографический аспект // Проблемы грамматики и типологии: Сборник статей памяти В.П. Недялкова. М., 2010. С. 27–36.

Јовановски В. Населбите во Преспа (местоположба, историјски развој и минато). Скопје, 2005.

Горбова, Малов 2008 — Горбова Е. В., Малов Е. М. Делимитативная и пердуративная деривация как показатель акциональной характеристики русских непроизводных глаголов // Фрагмент отчета по гранту НТП Развитие научного потенциала высшей школы "Исследование языковой компетенции и "языкового самоощущения" различных слоев российского общества № 2.13.5037 за 1-ую половину 2008 г.

Майсак Т.А. . Грамматикализация глаголов движения: опыт типологии // Вопросы языкознания. 2000. №1. С. 10—32.

МДАБЯ 1997 — Малый диалектологический атлас балканских языков. Синтаксическая программа / Авторский коллектив: Соболев А. Н., Воронина И. И., Лопашов Ю. А., Русаков А. Ю. Санкт-Петербург, 1997.

Мельчук 1997 — Мельчук И. А. Курс общей морфологии. Т. I. Введение. Часть 1: Слово. М, Вена, 1997.

Мельчук. 1998 — Мельчук И. А. Курс общей морфологии. Т. II .Часть 2: Морфологические значения. М., Вена, 1998.

Плунгян 2003 — Плунгян В. А. Глагольная система как объект грамматической типологии: к постановке проблемы // В. А. Грамматические

категории: иерархии, связи, взаимодействие. Материалы международной научной конференции (Санкт-Петербург, 22-24 сентября 2003 г.). СПб, 2003. Плунгян 2011a — Плунгян В. А. Универсальный грамматический набор как инструмент грамматической типологии // Международная конференция, посвященная 50-летию Петербургской типологической школы: Материалы и тезисы докладов. СПб., 2011. С. 142—145.

Плунгян 2011b — Плунгян В. А. Введение в грамматическую семантику. М., 2011.

Соболев 2013 — Соболев А. Н. Основы лингвокультурной антропогеографии Балканского полуострова. Том I. Homo balkanicus и его пространство. СПб, München, 2013.

Храковский 2008 — Храковский В.С., Мальчуков А.Л., Дмитренко С.Ю. Грамматика акциональных классов // Проблемы функциональной грамматики: Категоризация семантики. Санкт-Петербург, 2008. С. 49—114.

Цветановски Г. 2010: Говорот на Македонците во Мала Преспа (западнопреспански говор). Скопје.

Шклифов Б. Долнопреспанският говор. София, 1979.

Comrie 1976 — Comrie, B. Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems. Cambridge, 1976.

Dahl O. Tense and Aspect Systems. Oxford, 1985.

Friedman 1981 — Admirativity and Confirmativity // *Zeitschrift für Balkanologie*. Vol. 17, No. 1, 1981. 12–28.

WALS 2005 — The World Atlas of Language Structures. Oxford / New York, 2003.

Summary

In this paper I present a questionnaire created for the study of functional and morphosyntactic characteristics of verbal forms covering the past tense grammatico-semantic zone in the languages of the Prespa region, Macedonia. The main purpose of this questionnaire and my research as a whole is to verify a hypothesis concerning the existence of an isomorphic and isofunctional verb system in the Prespa dialects of the Macedonian, Albanian, and Aromanian languages.

As the basis of my questionnaire, I employ the fundamental predicate classification of Yu. D. Апресян and the notion of the existence of opposition between lexical and grammatical meanings in language.

The ultimate goal of this research is an attempt to answer the following questions:

- (1) Is the formal realization of certain grammatical meanings in Prespa region dialects (which exist in close contact with one another) similar (isomorphic), and if so, to what extent?
- (2) Are the grammatical forms of Prespa region dialects of different languages isofunctional, and if so, to what extent?

81'276.6:81'255

Изворен научен труд

Николче Мицкоски¹

ПОЗНАВАЊЕТО НА ТЕРМИНОЛОГИЈАТА ОД ОБЛАСТА НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА КАЈ ИДНИТЕ СТРУЧНИ ПРЕВЕДУВАЧИ И ЛЕКТОРИ

Апстракт: Во оваа статија е направена анализа на податоците од истражувањето за познавање на терминологијата од областа на Европската Унија. Истражувањето е спроведено меѓу идните преведувачи и лектори што студираат на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје. Даден е табеларен приказ на дадените одговори од идните преведувачи, како и табеларен приказ со поените што ги доделиле идните лектори.

Клучни зборови: терминологија, преведување, јазична редакција, Европска Унија, истражување.

Република Македонија долго време стои пред вратите на Европската Унија (натаму ЕУ) и на НАТО. Веќе неколку години нашата држава се подготвува да ги започне преговорите со ЕУ и затоа е почнат процесот на усогласување на домашното законодавство со законодавството на ЕУ, а започнат е и преводот на правото на ЕУ. Во процесот на преведување се вклучени преведувачи кои го положиле испитот за акредитација, како и лектори со положен лекторски испит. Преведувачите се задолжени за преведувањето на документите од еден од работните јазици на Унијата, англиски, германски или француски (најчесто англиски), на македонски јазик, а лекторите се задолжени за јазичната редакција на преведениот текст и проверуваат дали македонската верзија е соодветна со нормата на македонскиот јазик.

За да се олесни работата на преведувачите коишто се соочуваат со нова терминологија, во рамките на Секретаријатот за европски прашања при Владата на Република Македонија беа формирани неколку работни групи коишто беа задолжени за дефинирање на основната терминологија од нивната работна област. Во работните групи членуваа претставници од државните и академските институции коишто усогласуваат преводни

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, nmickoski@gmail.com.

еквиваленти за определени зборови и фрази. Како резултат на нивната работа, во 2005 година, беа изработени поимници од неколку релевантни термилошки области во коишто беа обработени зборови и фрази што се среќаваат во законодавството на ЕУ и тоа: за генералните директорати и служби на Европската комисија, за агенциите на ЕУ, за институциите на ЕУ, за внатрешен пазар, за финансии, за моторни возила, за хемија и за Спогодбата за стабилизација и асоцијација. Дополнително на овие поимници, во 2009 година, проф. д-р Татјана Каракамишева и м-р Вероника Ефремова го објавија *Поимниците на терминологијата на Европската Унија*. Покрај овие поимници, на располагање на преведувачите им стои и базата на термини на секторот за подготовка на националната верзија на законодавството на ЕУ. За да се обезбеди доследноста при преведувањето на правните акти на ЕУ, Секретаријатот за европски прашања објави *Прирачник за преведување на правните акти на Европската Унија*.

На Катедрата за преведување и толкување при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје се подготвуваат идните преведувачи и толкувачи коишто треба да одговорат на предизвикот што го носи преведувањето на законодавството на ЕУ, како и толкувањето при посетата на функционери што ги претставуваат институциите на ЕУ. Како подготовка за тоа, студентите посетуваат настава по предметот Меѓународни институции и здруженија во чиишто рамки се запознаваат со поважните меѓународни институции и здруженија, меѓу нив и институциите на ЕУ. И покрај тоа што е предвидено да слушаат неколку предмети што обработуваат стручни терминологији (политички науки, право, економија, медицина, природни науки, информатички и комуникациски технологии), терминологијата од областа на ЕУ не е меѓу нив. Со оглед на тоа што се подготвуваат за преведување стручни текстови од определени тематски области, а не книжевност, од нив се очекува по дипломирањето одлично да ја владеат терминологијата од областа на ЕУ. Тргувајќи од таа претпоставка, за потребите на овој труд беше спроведено истражување меѓу студентите во завршната година од студиите на насоката за преведување. Исто така, бидејќи по завршувањето на процесот на преведување на текстот добиениот превод мора да биде јазично редактиран, во истражувањето беа вклучени и студентите во завршна година на студиите на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици.

На студентите по преведување им беше поделен прашалник со 54 зборови и фрази на англиски јазик за коишто требаше да дадат предлози за преводни еквиваленти, а се водеше сметка да бидат избрани оние зборови и фрази што почесто се користат. Испитаниците имаа можност и да не дадат предлог. Потоа, двата најчести предлози за преводни еквиваленти заедно со веќе утврдениот и прифатен преводен еквивалент според горенаведениот *Поимник* (Каракамишева, Ефремова 2009) им беа дадени на студентите во

завршна година на студиите на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици, коишто требаше да им доделат поени во зависност од соодветноста како преводен еквивалент на дадениот термин или фраза. Кај идните лектори беа направени измени со тоа што беа исфрлени некои термини коишто се покажаа како многу голем или многу мал предизвик за идните преведувачи, па прашалникот за нив имаше 42 прашања. Со истражувањето беа опфатени 45 идни преведувачи и 15 идни лектори.

Резултатите од истражувањето покажаа дека идните преведувачи (Прилог 1), како и нивните колеги коишто треба да го редактираат преводот на македонски јазик (Прилог 2) имаат мало познавање од терминологијата поврзана со ЕУ. Од вкупно 54 термини и фрази, идните преведувачи ги знаеле точните преводни еквиваленти на 29 од нив, за 23 термини и фрази точниот преводен еквивалент го знаеле помалку од пет испитаници, а за два термина (opting out – исклучок и flexicurity – флексибилна сигурност) воопшто не ги знаеле преводните еквиваленти, ниту пак концептите што тие ги означуваат, иако релативно често се среќаваат во текстовите со терминологија од областа на ЕУ. Идните преведувачи покажуваат непознавање на нормата при формирање сложенки, па така се среќаваат „земја апликант“ и „земја кандидат“ без цртичка помеѓу елементите на сложенката наместо „земја-апликант“ и „земја-кандидат“.

Тоа што дополнително загрижува е неможноста испитаниците да ги препознаат центрите на именските групи и да дадат соодветни предлози за преведување на фразите. Таков е примерот со „градежна институција“ како преводен еквивалент за „institution building“ што значи „градење институции“. Кај самостојните термини, погрешен превод беше даден за четири термини и тоа: „условување“ и „бенцмаркирање“ за „benchmarking“ што значи „означување репери“, „еурократ“ наместо „еврократ“ за „eurocrat“, „хармонизација“ наместо „усогласување“ за „harmonization“, „супранационален/супранационалност“ наместо „наднационален“ за „supranational“. Најфрапантни примери за непознавањето на концептите што ги означуваат термините и фразите имаме кај „white paper“ со предлозите „празен документ“, „бел лист“ наместо „бела книга“ и „јавно помилување“ наместо „јавна набавка“ за „public procurement“.

Идните преведувачи го знаат значењето на некои термини и фрази што почесто се споменуваат во медиумите. Така, сите испитаници го знаеле точниот преводен еквивалент на „decentralization“ односно „децентрализација“, а поголемиот дел од нив ги знаеле точните преводни еквиваленти на „Framework Agreement“ односно „рамковен договор“, „Democratic deficit“ односно „демократски дефицит“, „Intergovernmental conference“ односно меѓувладина конференција, „Resolution“ односно „резолуција“ и др. Исто така, го знаеле преводниот еквивалент на институциите што почесто се споменуваат во медиумите како што се

„Council of the European Union“ односно „Совет на Европската Унија“ и „European Central Bank“ односно „Европска централна банка“. Но, проблем им претставувале институциите што поретко се споменуваат, па така имаме неколку предлози, сите погрешни за „Европскиот суд на ревизори“ односно „European Court of Auditors“, а исто така и за „Committee of the Regions“ односно „Комитетот на Регионите“.

На испитаниците од Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици им беше даден прашалник со 42 термини и фрази со три предлози за преводни еквиваленти на македонски јазик. Студентите доделиле најмногу бодови на точното решение за 16 предлози, односно за помалку од половина термини и фрази. Сепак, за останатите термини и фрази, испитаниците биле многу блиску до точното решение. За некои од термините и фразите испитаниците го избрале решението што е подобро од она што е веќе утврдено. Таков случај имаме кај „Болоњски процес“ како подобро решение од „Болоња процесот“ за „Bologna process“, „земја-кандидат“ како подобро решение од „држава-кандидатка“ за „candidate country“ и „демократски недостаток“ како подобро решение од „демократски дефицит“ за „democratic deficit“. Потенцијален предизвик може да биде фактот што најмногу бодови од испитаниците добиле и релативно проблематични решенија за некои термини и фрази. Такви примери имаме со предлозите „супранационално“ за „supranational“, „градежна институција“ за „institution building“, „Регионален комитет“ за „Committee of the Regions“, „пристапност до закони“ за „Approximation of laws“ и „партнерство за приклучување“ за „Accession partnership“. Со оглед на тоа што испитаниците ја имаа и оригиналната верзија на англиски јазик, погрешниот избор може да претставува потенцијален проблем.

Изборот на двете групи испитаници за спроведувањето на ова истражување беше направен за да се провери владеењето на терминологијата од областа на ЕУ од идните преведувачи, како и за да се провери како идните лектори ќе можат да се снајдат при јазичната редакција на текст од оваа термиолошка област. Резултатите од истражувањето покажаа дека преведувачите имаат голем проблем во наоѓањето соодветни решенија за релативно едноставни и честокористени термини и фрази од областа на ЕУ, а постои и голема веројатност од користење преводни еквиваленти коишто би можеле целосно да ги променат смислата, односно значењето на текстот што се преведува. Слично на нивните колеги, идните лектори имаат проблем при препознавањето дали некои решенија се добри или не и дали веќе постојат, односно се прифатени од нормата на македонскиот јазик или не. Дополнително, од добиените резултати може да се забележи дека и едните и другите имаат проблем со препознавањето на дел од институциите на ЕУ и нивните соодветни прифатени називи на македонски јазик. Со оглед на тоа што процесот на преведување на некој текст од оваа термиолошка област го

започнуваат преведувачите, а го завршуваат лекторите, овие резултати предизвикуваат загриженост и треба сериозно да се размисли за идејата за воведување настава за терминологија од областа на ЕУ на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, барем како избран предмет.

Прилог 1

Резултати од спроведеното истражување меѓу студентите во завршна година на студиите на насоката за преведување при Катедрата за преведување и толкување.

бр.	Поим на англиски	Превод на македонски	Број на одговори
1	Absorption (absorptive) capacity:	капацитет за примање	1
	прифатен преводен еквивалент: апсорпциски капацитет	капацитет на восприемање	1
		капацитет на апсорбирање	1
		апсорпција (апсорпциски) капацитет	1
2	Accession agreement	договор за пристап	7
	прифатен преводен еквивалент: договор за пристапување	договор за влез	6
		договор за пристапување	2
		пристапнички договор	1
		договор за прием	1
		договор за проширување	1
		спогодба за проширување	1
		договор за присоединување	1
		договор за приклучување	1
		пристапен договор	1
3	Accession criteria (Copenhagen criteria)	критериум за влез	6
	прифатен преводен еквивалент: критериуми за пристапување	критериум за пристапување	4
		критериуми за пристап	3
		Копенхаген критериум	1
		критериум во Копенхаген	1
		критериуми за влез	1
		критериуми за прием	1
		критериум за приклучување	1
		критериумите од Копенхаген	1
		Копенхагенски критериуми	1
		пристапни критериуми	1

4	Accession negotiations	преговори за пристап	8
прифатен преводен еквивалент: преговори за пристапување		преговори за влез	4
		преговори за пристапување	3
		преговори за проширување	2
		преговор за влез	2
		преговори за приклучување	1
		преговарање за прием	1
		пристапни преговори	1
		преговарање за влез	1
		пристапнички преговори	1
5	Accession partnership	пристапно партнерство	1
прифатен преводен еквивалент: партнерство за пристапување		партнерство за проширување	1
		партнерство за приклучување	1
		партнерство за пристап	1
		партнерство за влез	1
6	Acquis communautaire	Acquis communautaire	1
прифатен преводен еквивалент: право на Заедницата (Acquis communautaire)		акис-комунитор	1
7	Agenda	агенда	26
прифатен преводен еквивалент: агенда		план	4
		работен план	1
		дневен ред	1
		работен распоред	1
		листа	1
		програма	1
8	Applicant country	земја апликант	11
прифатен преводен еквивалент: земја-апликантка		земја-кандидат	7
		земја пристапничка	3
		земја кандидат	2
		земја подносител на барање за членство	1
		земја што аплицира за членство	1
		земја која поднесува документи	1
		држава која се пријавува	1
		земја-апликант	1
		пријавена земја	1
		земја што аплицира	1
		земја-принесувач	1
		земја која бара влез	1

9	Approximation of laws	усогласување закони	2
прифатен преводен еквивалент: приближување на законите		просечност на закони	1
		точност на закони	1
		пристапност до закони	1
10	Benchmarking	условување	1
прифатен преводен еквивалент: означување репери		бенџмаркирање	1
11	Best practice	најдобра пракса	1
прифатен преводен еквивалент: најдобра практика		најдобра вежба	1
12	Bologna process	Болоњски процес	12
прифатен преводен еквивалент: Болоња процесот		процесот Болоња	6
		процес Болоња	1
		процес на Болоња	1
		Болоња-процес	1
		Болоња процес	1
13	Candidate country	земја кандидат	18
прифатен преводен еквивалент: земја-кандидатка		земја-кандидат	14
		земја на кандидирање	1
		држава кандидат	1
14	Charter of Fundamental Rights	Повелба за основните права	2
прифатен преводен еквивалент: Повелба за основните права		Декларација за основните човекови права	1
		Повелба за фундаментални права	1
		Закон за основни права	1
		Оддел за основни права	1
		Поглавје за основни права	1
		Поглавие за основни права	1
		Табела за основни права	1
15	Civil society	граѓанско општество	27
прифатен преводен еквивалент: граѓанско општество		цивилно општество	5
		човечко општество	1
		цивилно население	1
16	Co-habitation	соживот	7
прифатен преводен еквивалент: кохабитација		кохабитација	2
		заедничко живеење	1
		соживеење	1
		соживеалиште	1
		ко-егсистирање	1

17	Cohesion	кохесија	7
прифатен преводен еквивалент: кохезија		кохезија	6
		приклучување	1
		соработка	1
		поврзување	1
		врска	1
18	Committee of the Regions	Комитет на региони	17
прифатен преводен еквивалент: Комитет на регионите		Регионален комитет	4
		Комитет на регионите	2
		Регион на комитети	1
		Регионски комитет	1
		Комитет на областите	1
		Региони на комитети	1
19	Competent authority	компетентен авторитет	2
прифатен преводен еквивалент: надлежен орган/тело		компетентна власт	1
		компетентна надлежност	1
		компетентна ауторизација	1
		натпреварувачки авторитет	1
		компетентни власти	1
		одговорна власт	1
		стручна власт	1
20	Competitiveness	конкурентност	5
прифатен преводен еквивалент: конкурентност		натпреварување	5
		конкурентија	4
		компетитивност	1
		компетентност	1
21	Council of the European Union	Совет на Европска Унија	35
прифатен преводен еквивалент: Совет на Европската Унија		Совет на ЕУ	8
22	Cross-border co-operation	прекугранична соработка	7
прифатен преводен еквивалент: прекугранична соработка		меѓугранична соработка	4
		гранична соработка	1
		гранична кооперација	1
		надворешна соработка	1
		вонгранична соработка	1
		соработка со земји кои не се членки на ЕУ	1

23	Customs union	царинска унија	3
прифатен преводен еквивалент: царинска унија		сојуз на царини	1
		царински сојуз	1
		унија на царините	1
		синдикат за царина	1
		сојуз на царини	1
24	Decentralization	децентрализација	43
25	Democratic deficit	демократски дефицит	28
прифатен преводен еквивалент: демократски дефицит		демократски недостаток	2
		недостаток на демократија	1
		дефицит на демократија	1
26	Directorate General	Генерален Директорат	24
прифатен преводен еквивалент: генерален директорат		генерален директор	3
		генерално управување	1
		генерален директоријат	1
		главен директорат	1
27	eEurope	е-Европа	5
прифатен преводен еквивалент: е-Европа		еЕвропа	4
		електронска Европа	3
28	Enlargement	проширување	34
прифатен преводен еквивалент: проширување		зголемување	7
29	Eurocrat	еурократ	13
прифатен преводен еквивалент: еврократ		еврократ	1
30	European Central Bank	Европска централна банка	37
прифатен преводен еквивалент: Европска централна банка		Централна банка на Европа	4
		Централна Европска Банка	2
31	European Council	Европски совет	43
прифатен преводен еквивалент: Европски совет		Совет на Европа	1
32	European Court of Auditors	Европски совет на ревизори	2
прифатен преводен еквивалент: Европски суд на ревизори		Европски суд на аудитори	1
		Европски суд на аудитори	1
		Европски суд на слушатели	1
33	Flexicurity	/	/
прифатен преводен еквивалент: флексибилна сигурност			

34	Framework Agreement	рамковен договор	13
прифатен преводен еквивалент: рамковен договор		рамка на договор	1
		договор за ограничен период	1
		договор со соодветни рамки	1
35	Harmonization	хармонизација	18
прифатен преводен еквивалент: усогласување		воспоставување хармонија	1
		балансирање	
36	Institution building	градење институции	2
прифатен преводен еквивалент: градење институции		градежна институција	1
		воспоставување институции	1
		зграда на институција	1
		институциски објект	1
		институциска зграда	1
		седиште на институцијата	1
37	Intergovernmental conference	меѓувладина конференција	22
прифатен преводен еквивалент: меѓувладина конференција		меѓународна конференција	2
		конференција меѓу владите	2
		водржавна конференција	1
		владина конференција	1
38	Member state	земја членка	23
прифатен преводен еквивалент: земја-членка		земја-членка	16
		држава членка	2
39	Neighbourhood policy	меѓусоседска политика	1
прифатен преводен еквивалент: политика на добрососедство		добрососедска политика	1
		политика на соседните држави	1
		политика меѓу земји соседи	1
		сосетска политика	1
		политика на соседните земји	1
40	Ombudsman	омбудсман	13
прифатен преводен еквивалент: омбудсман		јавен правобранител	1
		обмуцман	1
		правобранител	1
		народен правобранител	1
		јавен правобранител	1
41	Opting out	/	/
прифатен преводен еквивалент: исклучок			

42	Pre-accession assistance	помош пред пристапување	1
прифатен преводен еквивалент: претпристапна помош		предпристапна помош	1
		помош пред влез	1
		учество пред влез	1
		пред приемска помош	1
		помош пред пристап	1
43	Public procurement	јавно помилување	1
прифатен преводен еквивалент: јавна набавка		јавно мислење	1
44	Resolution	резолуција	19
прифатен преводен еквивалент: резолуција		решение	5
		разрешување	1
45	Stabilization and Association Agreement	Договор за стабилизација и асоцијација	6
прифатен преводен еквивалент: Спогодба за стабилизација и асоцијација		Договор за стабилизација	2
		Договор за стабилизација и соработка	1
		Договор за стабилизација и прием	1
		Договор за стабилизација и здружение	1
		Договор за стабилизирање и здружување	1
		Согласност за стабилизација и асоцијација	1
		Договор за стабилност и соработка	1
		Договор за стабилизација и пристап	1
46	Structural Funds and Cohesion Fund	Структурни фондови и фонд за кохезија	2
прифатен преводен еквивалент: Структурни фондови и кохезиски фонд		Фонд за структура и соработка	1
		Структурни фондови и кохезиски фонд	1
47	Subsidiarity	супсидијарност	5
прифатен преводен еквивалент: супсидијарност		субсидијарност	1
		супранационален	1
		заменување	1
48	Supranational	наднационално	4
прифатен преводен еквивалент: наднационалност		супранационално	1
		супранационалност	1

49	The Council of Europe	Совет на Европа	36
прифатен преводен еквивалент:		Европски совет	5
Совет на Европа		Совет на Европската Унија	1
50	Transitional period	период на транзиција	21
прифатен преводен еквивалент:		транзиционен период	3
преоден период		преоден период	1
51	Transposition	транспозиција	9
прифатен преводен еквивалент:		преместување	1
транспонирање		прераспределба	1
		пренесување	1
52	Unanimity	едногласност	10
прифатен преводен еквивалент:		едногласно	2
едногласност		едногласно донесување одлуки	1
		согласност	1
53	Vocational training	професионална обука	2
прифатен преводен еквивалент:		обука според структурата	1
стручна обука		тренинг за работа	1
54	White paper	празен документ	1
прифатен преводен еквивалент:		бел лист	1
бела книга			

Прилог 2

Резултати од спроведеното истражување меѓу студентите во завршна година на студиите на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици.

Поим на англиски	Предлози за превод на македонски	бодови
Absorption (absorptive) capacity:	капацитет на примање	34
	капацитет на апсорбирање	52
	апсорпциски капацитет	40
Accession agreement	договор за влез	48
	договор за пристап	46
	договор за пристапување	32
Accession criteria (Copenhagen criteria)	критериум за влез	52
	критериуми за пристап	46
	критериуми за пристапување	28
Accession negotiations	преговори за влез	56
	преговори за пристап	34
	преговори за пристапување	36

Accession partnership	партнерство за пристапување	44
	пристапно партнерство	32
	партнерство за приклучување	50
Agenda	агенда	38
	план	41
	работен план	56
Applicant country	земја апликант	43
	земја-кандидат	67
	држава-апликантка	25
Approximation of laws	усогласување закони	34
	приближување на законите	44
	пристапност до закони	48
Benchmarking	условување	53
	бенчмаркирање	32
	означување репери	33
Best practice	најдобра пракса	51
	најдобра вежба	33
	најдобра практика	51
Bologna process	Болоњски процес	71
	процесот Болоња	26
	Болоња процесот	34
Candidate country	земја кандидат	46
	земја-кандидат	56
	држава-кандидатка	24
Charter of Fundamental Rights	Декларација за основните човекови права	57
	Повелба за основните права	50
	Повелба за фундаментални права	24
Civil society	цивилно општество	29
	граѓанско општество	69
	човечко општество	37
Co-habitation	кохабитација	31
	соживот	67
	ко-егзистирање	35
Cohesion	кохесија	23
	приклучување	65
	кохезија	47

Committee of the Regions	Комитет на региони	38
	Регионален комитет	56
	Комитет на регионите	37
Competent authority	Компетентна власт	40
	Компетентен авторитет	36
	надлежен орган/тело	55
Competitiveness	конкуренија	51
	конкурентност	41
	натпреварување	43
Council of the European Union	Совет на Европска Унија	52
	Совет на Европската Унија	45
	Совет на Европската унија	18
Cross-border co-operation	прекугранична соработка	51
	меѓугранична соработка	38
	гранична соработка	42
Customs union	Царинска унија	43
	Сојуз на царини	60
	Унија на царините	28
Democratic deficit	демократски дефицит	45
	демократски недостаток	55
	недостаток на демократија	39
eEurope	е-Европа	61
	еЕвропа	25
	електронска Европа	49
Enlargement	проширување	52
	зголемување	61
Eurocrat	еурократ	33
	еврократ	71
European Central Bank	Централна банка на Европа	40
	Европска централна банка	46
	Централна Европска Банка	45
European Court of Auditors	Европски суд на аудитори	25
	Европски совет на ревизори	59
	Европски суд на ревизори	51
Framework Agreement	Рамка на договор	34
	Рамковен договор	63
	Договор за ограничен период	32

Harmonization	хармонизација	27
	усогласување	61
	балансирање	47
Institution building	градежна институција	57
	воспоставување институции	30
	градење институции	44
Intergovernmental conference	меѓувладина конференција	59
	меѓународна конференција	43
	конференција меѓу владите	33
Member state	земја-членка	65
	држава-членка	30
	земја членка	36
Neighbourhood policy	меѓусоседска политика	49
	добрососедска политика	53
	политика на добрососедство	33
Ombudsman	омбудсман	18
	јавен правобранител	54
	народен правобранител	56
Pre-accession assistance	претпристапна помош	55
	помош пред пристапување	32
	предпристапна помош	42
Resolution	резолуција	45
	решение	63
	разрешување	27
Stabilization and Association Agreement	Договор за стабилизација и асоцијација	54
	Спогодба за стабилизација и асоцијација	34
	Договор за соработка и стабилизација	43
Subsidiarity	супсидијарност	52
	супранационален	54
	субсидијарност	20
Supranational	супранационално	55
	наднационално	55
Transitional period	преоден период	55
	транзиционен период	35
	транзициски период	45

Vocational training	професионална обука	47
	обука според струката	33
	стручна обука	55

Литература

База на термини на секторот за подготовка на националната верзија на законодавството на ЕУ, Секретаријат за европски прашања <<http://tcu.sep.gov.mk/eutc/faces/eutc/search/termSimple.jsp>> 7.7.2014 г.

Каракамишева, Татјана, Ефремова, Вероника. 2009: Поимник на терминологијата на Европската Унија, GTZ, Скопје.

<http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/Poimnik%20na%20terminologijata%20na%20Evropskata%20unija.pdf>

Поимник – внајрешен пазар, Секретаријат за европски прашања, 2005 <http://www.sea.gov.mk/content/Dokumenti/MK/Poimnik_-_Vnatresen_pazar%281%29.pdf> 7.7.2014 г.

Поимник на агенциите на Европската Унија, Секретаријат за европски прашања, 2005

<http://www.sea.gov.mk/content/Dokumenti/MK/Poimnik_-_III_Agencii_na_Evropskata_unija%281%29.pdf> 7.7.2014 г.

Поимник на генералните директориати и служби на Европската комисија, Секретаријат за европски прашања, 2005

<http://www.sea.gov.mk/content/Dokumenti/MK/Poimnik_-_Generalni_direktorati_i_sluzbi_na_Evropskata_komisija%281%29.pdf> 7.7.2014 г.

Поимник на институциите на Европската Унија, Секретаријат за европски прашања, 2005

<http://www.sea.gov.mk/content/Dokumenti/MK/Poimnik_na_instituciite_na_Evropskata_unija%281%29.pdf> 7.7.2014 г.

Поимник – моторни возила, Секретаријат за европски прашања, 2005 <http://www.sea.gov.mk/content/Dokumenti/MK/Poimnik_-_Motorni_vozila%281%29.pdf> 7.7.2014 г.

Поимник – финансии, Секретаријат за европски прашања, 2005 <http://www.sea.gov.mk/content/Dokumenti/MK/Poimnik_-_Finansii%281%29.pdf> 7.2.2014 г.

Поимник – хемија, Секретаријат за европски прашања, 2005 <http://www.sea.gov.mk/content/Dokumenti/MK/Poimnik_-_Hemija%281%29.pdf> 7.7.2014 г.

Прирачник за преведување на правните акти на Европската Унија, Сектор за подготовка на националната верзија на *acquis communautaire*, Секретаријат за европски прашања

[http://www.sep.gov.mk/data/file/Preveduvanje/prirachnik%20za%20preveduvanje%20na%20pravnite%20akti%20na%20EU\(1\).pdf](http://www.sep.gov.mk/data/file/Preveduvanje/prirachnik%20za%20preveduvanje%20na%20pravnite%20akti%20na%20EU(1).pdf)

Summary

This paper elaborates on the results obtained by the research which explores the level of knowledge of terminology related to the European Union among future translators and proofreaders. The research was conducted among students in their final year of translation studies and Macedonian language studies at the Faculty of Philology “Blazhe Koneski” in Skopje. The presented results indicate that future translators and proofreaders have problems identifying the correct translation equivalents terms or phrases that are commonly accepted in Macedonian language. Moreover, the respondents cannot recognize official names in Macedonian language of some of the EU institutions. Considering the fact that the translation process starts with the translators and ends with the proofreaders, these results should be a cause of concern and may present a good starting point for considering the introduction of EU terminology course at the Faculty of Philology “Blazhe Koneski” in Skopje.

811.163.3'26

811.163.6'26

Изворен научен труд

Намита Субиото, Хотимир Тивадар¹

ПРОБЛЕМИ НА СТАНДАРДИЗАЦИЈАТА НА ГОВОРНИОТ МАКЕДОНСКИ И НА СЛОВЕНЕЧКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК

Апстракт: Во оваа статија е направена споредба на описот на говорниот македонски литературен јазик со описот на говорниот словенечки литературен јазик во соодветни кодификациски прирачници, пред сè, во најновите правописи на двата јазика. Се посочуваат некои почести отстапувања од правилата во јавното општење, со што се поставува прашање за актуелноста и за реалноста на литературната норма, а се истакнува и потреба за правоговорни прирачници за двата јазика. Во двата јазика (како и во многу други светски јазици) правоговорот зависи и од записот, затоа е битно на правоговорот да му се посвети повеќе внимание: во вид на посебно поглавје во правописите или во вид на самостојни правоговорни прирачници.

Клучни зборови: македонски јазик, словенечки јазик, фонетско-фонолошки особености, правоговор, правопис.

1 За нормата и кодификацијата на литературниот јазик

Кодификацијата ја рефлектира нормата со задоцнување, смета Топоришич (Toporišič 1978: 330), истакнатиот словенечки лингвист и нормативист на XX век, размислувајќи за односот меѓу нормата и кодификацијата. Во истата статија (која за прв пат ја изнесува на конгресот во Будишин во 1977 година) утврдува кои се нормативни елементи на словенечкиот јазик. Според него, нормативниот динамичен акцент е онаков каков што може да се забележи во Љубљана, а за нормативен го смета и љубљанскиот музикален акцент (според неговото правило за нормативноста на центарот). Топоришич се залага за *уважување на јазичен развој* и ги критикува авторите на *Slovenski pravopis 1962 (Правопис на словенечкиот јазик)*, нарекувајќи ги „конзервативни јазични кодификатори“, виновни за зголемување на разликите меѓу нормата и кодификацијата (Toporišič 1978: 330). Топоришич, значи, прави разлика меѓу нормата и кодификацијата: нормата е дел од живиот и говорен, значи природен јазик (според Тезите на прашкиот лингвистички кружок, нормата е инхерентна, таа е во јазикот,

¹ Филозофски факултет – Љубљана, namita.subiotto@gmail.com; Hotimir.Tivadar@ff.uni-lj.si

односно произлегува од јазикот), а кодификацијата е само попис на таа норма, затоа треба што повеќе да ~ се приближи и да биде што посовремена.

Овде се поставува прашање за живоста и природноста на литературниот јазик: ако јазикот е жив организам, каков е тогаш литературниот јазик, кој, освен во јавното општење, речиси никој не го користи? На ова прашање можеме да дадеме само еден одговор: литературниот јазик е жив и природен, но, се разбира, во неговите говорни позиции.

2 За нормирање на говорниот јазик

За основата на македонскиот литературен јазик се земени *централниите говори*, но „оние говори што Мисирков ги споменува како централни влегуваат во составот на една поголема говорна целост, во составот на западномакедонското наречје, кое се простира во овие граници: на север до линијата Скопје – Тетово, на југ до линијата Битола – Охрид, на запад до албанската граница, а на исток до Вардар меѓу Скопје и Велес, опфаќајќи го надолу Прилепското и Битолското“ (Конески 2004: 61–62). Како заеднички црти на овие говори, Конески во својата *Грамаѓика на македонскиот јазик* ги наведува и следниве, поврзани со правојазикот: третосложниот акцентен систем, јасниот изговор на неакцентираниите вокали, преодот на *х* во *в*, *ф*. Бидејќи централните говори се влеваат неразделно во западномакедонското наречје, народната основа на македонскиот литературен јазик е поширока (Конески 2004: 62).

Централните говори послужиле како основа за современиот македонски јазик, а во прескриптивната норма влегоа и низа особености од источните говори, потсетува Гоце Цветановски во својата статија „Влијанието на урбаната средина врз јазичниот израз на поединецот и на колективот“ и констатира дека вака поставената дијалектна основа и умешната синтеза од одделни карактеристики на македонските дијалекти ~ овозможи долговечност на кодификацијата на македонскиот стандарднојазичен израз. Во првите години по кодификацијата се забележува влијанието на македонските дијалекти врз стандардниот јазик во фонетиката (како и во морфологијата и во лексиката), но постепено доаѓа до оддалечување на стандардниот јазик од дијалектната основа и негово посилно влијание во јазичниот израз на припадниците на различни македонски дијалекти (Цветановски 2012: 229). А во последниве две децении, од страна на повеќе лингвисти се забележува и сè посилно влијание на денешниот скопски градски говор² како говор со престиж врз

² Мислиме на некои современи промени во скопскиот говор (што всушност припаѓаат во сферата на сленгот), сп. Пановска-Димкова 2010, Цветановски 2012 и др.

стандарднојазичната норма, а со тоа и извесни отстапувања од правоговорната норма.

Пишувајќи за нормирањето на говорниот словенечки јазик, Божо Водушек во статијата „Pripombe k slovenskemu pravopisu“ (Vodušek 1950: 1149–1152) впрочем никаде не го споменува литературниот говор, туку само протестира против неправилното третирање на разговорниот (книжевен) јазик во *Slovenski pravopis 1950* како „лоша снимка на литературниот јазик“. Нарекувајќи го говорниот јазик „јазик за општење“ („občevalni jezik“), тој смета дека тој јазик е самостоен и жив организам што не настанува преку пишаниот збор, туку во голема мерка директно од општење на луѓето кои зборуваат на различни дијалекти. *Slovenski pravopis 1950* заповедува строг литературен изговор во театарот, додека дијалектите и разговорниот јазик (јазик за општење) се дозволени само во исклучителни ситуации (Vodušek 1950: 1149). Подоцна, пишувајќи за историскиот изговор Водушек карикира дека разговорниот јазик, според некои, бил ограничен само на комедии. Тој смета дека дијалектите некогаш ќе исчезнат и дека ќе доминира еден општ говорен јазик - „јазикот за општење“ (Vodušek 1958/59). Со него се согласува и Топоришич, пред сè во неговиот став за доминација на говорот на центарот, односно на Љубљана. Но, мериторноста на говорот на центарот, т.е. на Љубљана, и потребата за оживување на литературниот јазик, често е сфаќана буквално и лично (според сопствениот говор или според говорот на луѓето кои ни се блиски, што е секако субјективно), без да се земат во обзир историските околности и функционалната раслоеност на словенечкиот јазик што го поставија централниот систем за основен литературен систем. Овој систем бил дополнуван од јужната и од северната страна на Љубљана, а и со прифаќање на нови форми од (од Љубљана) пооддалечени делови на словенечката национална територија (пред сè Корошка и Штаерска; Breznik 1982: 87). Радио Словенија денес секако застапува една традиционална насока, додека на локалните радиостаници не е застапен само централниот, па дури и не само „литературниот“ јазик, а, бидејќи и меѓу дијалектите сè уште постојат големи разлики, литературниот јазик треба да ја реализира својата обединувачка функција.

Затоа не може да се прифати аргументот на Топоришич дека основата на литературниот говорен јазик може да биде само центарот. Тоа може да се види и кај некои наши сродни и историско-културно блиски народи: Германија, одн. Австрија со својата неберлинска и невиенска основа, Хрватска со штокавска (незагрепска) основа, Италија со тосканска (неримска) основа, или, Македонија со прилепска (одн. линијата Велес – Прилеп – Битола), нескопска основа. Можеби Топоришич овде мислел на основата на рускиот јазик – московскиот говор. Но Москва за време на основањето на Универзитетот во Москва (1755) не била престолнина. И Љубљана станала универзитетски центар дури во 1919 година. Сепак, Љубљана и Скопје веќе

добри две децении се престолнини и градови со најголем број на население, така што е логично по природен пат да имаат и најсилно јазично влијание. Но, не смееме да заборавиме дека во овие градови живеат и доселеници од други делови од овие земји, па и од светот. Во Љубљана, на пример, во последно време се забележува и извесно влијание на говорот на доселениците од поранешните југословенски републики (пред сè од БИХ и Србија) врз говорот на помладите говорители (на пример, употреба на тврдо *л*, наместо стандардното средноевропско), што има карактеристики на сленг (јазичен супстандард) поддржуван и од популарната култура, но за сега оваа појава не се забележува во јавното општење.

Поради голема дијалектна раздробеност пропишувањето на правоговорна норма во македонскиот и во словенечкиот јазик не е едноставно, забележува Лаброска во статијата „Од фонетско-фонолошките особености во македонскиот и во словенечкиот јазик“³: „Расчекор меѓу говорната и пишаната норма на словенечкиот јазик е уште покомпликуван поради историско-етимолошкиот правопис. Во македонскиот јазик, пак, релативно доцната стандардизација придонесла правописот да биде главно базиран на фонолошки принцип, со сосем мали отстапки во корист на морфологијата. Оттука влијанието на правописот врз говорот во македонскиот јазик е мало, но затоа пак изговорните правила во поглед на акцентските целисти, како и на начинот на изговор на одделни гласови со оглед на непостоењето на правоговорен прирачник, денес се голем проблем“ (Лаброска 2012: 82).

Во продолжение ќе истакнеме неколку проблеми, поврзани со отстапување од правоговорната норма во македонскиот и во словенечкиот јазик. Ќе се потпираме на правописите (пред сè, на последните изданија) и граматиките на двата јазика, како и на некои публикувани резултати од истражувањата на оваа проблематика.

3 Опис на особености на македонскиот говорен јазик со оглед на реалниот говор и кодификацијата

Во изданието на *Правопис на македонскиот литературен јазик* (ПМЈ) од 1998⁴ година се направени некои дополненија (во споредба со

³ Во оваа статија на Лаброска се дава преглед на главните фонетско-фонолошки особености на македонскиот и на словенечкиот јазик, на составот и особеностите на вокалните, сонантските и опструенските системи на двата јазика, а направена е и споредба на типот на акцентот. Посебно вниманието се посветува на проблемите со изговорот на фонемата /v/ во двата јазика и на санди.

⁴ Пред тоа се објавени 3 изданија: *Македонски правопис* во 1945 и 1950 и *Правопис на македонскиот литературен јазик со правописен речник* во 1996 година. Општиот дел од последното дело, правописните правила, до 1998 е објавен 12 пати, понекогаш со минимални измени и дополненија. (сп. *Општиа граматика на македонскиот јазик* 2008: 123–124; *Правопис на македонскиот литературен јазик* 1998: 3).

претходните правописи на МЈ) поврзани и со правилниот изговор на некои гласови. Во нив се укажува пред сè на погрешната форма на изговарање на одделни гласови (поради влијание на различни дијалекти) и се потенцира правилниот (стандарден) изговор (на самогласките /a/, /y/, самогласките во непосреден допир, согласките /љ/, /л/, /њ/, /ј/, /в/, /ф/, /с/, /ќ/, /ѓ/ и /х/). Во ова издание за прв пат е вклучен и акцентот – како упатство за правилниот изговор (Пановска-Димкова 2010: 108). Во *Општита граматика на македонскиот јазик* од 2008 год. (Бојковска и др.) правилата за правилниот изговор се преземени од *Правописот* и поместени во глава „За правоговорот и за правописот на одделни гласови“ (стр. 124–133), додека правилата за акцентот (исто така преземени од ПМЈ) се наоѓаат во посебна глава „Акцентот во македонскиот стандарден јазик“ (стр. 109–118).

Правилата за правилен изговор на одделните македонски гласови се прегледно наведени и во *Практикум по правопис со правоговор на македонскиот литературен јазик* на Пановска-Димкова⁵, каде што во главата „Правопис со правоговор на одделните гласови и на гласовите во зборот“ подетално се посочени и можни грешки при изговор на одделни гласови. Овде ќе илустрираме само некои, поврзани со современи промени во скопскиот говор (што всушност припаѓаат во сферата на сленгот), значи говор на градска средина кој се смета за престижен и претставува можност за влијание врз стандардниот јазик (и затоа што неретко се појавуваат во електронските медиуми): изговор на вокалите, на сонантот /љ/ и на консонантите /ќ/ и /ф/, и неправилности при акцентирање.

3.1 Самогласки

Покрај основното правило за изговор на самогласките: „Вокалите во литературниот македонски јазик се изговараат јасно и со минимални промени во однос на влијанието на соседните гласови“, Пановска-Димкова ги додава и следниве совети:

„...зборуваачите од југоисточните говори ќе треба да внимаваат да не ги испуштаат и да не ги редуцираат неакцентираните вокали при изговорот (...), зборуваачите од западните говори, пак, треба да внимаваат да не ги изговараат прешироко вокалите, особено е.“ (...)

„Особено внимание треба да обрнат скопјани (и тоа помладите), кај кои се јавуваат неколку неправилности во однос на изговорот на вокалите и тоа такви кои не се должат на скопскиот говор, туку се релативно нова појава од последните 20-ина години и припаѓаат во сферата на сленгот. Тоа се:

⁵ Прво издание во 2007 година и второ, дополнето издание во 2010 година. Овој практикум, наменет за студенти по македонски јазик, би можел да послужи како добра основа за самостоен правоговорен прирачник на македонскиот стандарден/литературен јазик.

1. да не се повишува артикулацијата на средно-високите вокали **е** и **о**, па тие во изговорот речиси да се изедначат со нивните високи парници **и** и **у** (на *ѵр. се убиде да ја убие за се обиде да ја обие*);
2. да се внимава **е** да не преминува во затворено **а** на крајот од зборот и особено на крајот на фразата;
3. акцентираниот вокал да не се изговара предолго и преотворено, особено **а** (на *ѵр.: дв'а:есеѵ*);
4. вокалите да не се изговараат назално“ (Пановска-Димкова 2010: 45–46)

Овој проблем (погрешниот изговор на некои вокали во престолнината) го забележува и Цветановски: „Во однос на вокалите, се забележува еден процес што води кон потесен и пократок изговор (ваквата тенденција е особено нагласена во скопската јазична средина и посебно кај младата популација), наспроти нешто поширокиот и подолг изговор на вокалите во општоприфатениот правоговорен узус, кој се смета за правилен“ (Цветановски 2012: 230). Цветановски предупредува дека говорителите кои престојуваат подолго време во главниот град на Република Македонија, го прифаќаат ваквиот изговор, бидејќи го сметаат за *ѵресѵиѵжен*, а со тоа и правилен. Интересно е и дека помладите генерации, родени во Скопје не го прифаќаат поширокиот и подолг (значи стандарден, правилен) изговор на вокалите, и дека ваквиот изговор кај некое лице автоматски го идентификува како говорител на некој западен (поточно централен) дијалект, констатира Цветановски, споменувајќи ги и медиумите, пред сè новинарите и водителите на радио и телевизиски емисии кои придонесуваат за ваквата тенденција.

3.2 Согласки

Иако во ПМЈ се советува дека „Треба да се прави разлика во изговорот меѓу српскиот и/или хрватскиот глас што се бележи со **љ** (lj) и македонското **љ**. Македонското **љ** е полумеко (средно), а српското и/или хрватското **љ** (lj) е меко“ (ПМЈ 1998: 9), повеќе лингвисти забележуваат отстапувања. Цветановски за изговор на полумекото /л/ како /љ/ во скопскиот говор пишува: „Ова е процес спротивен на општата тенденција во македонскиот гласовен систем во кој се губи опозицијата меки : тврди консонанти. Во овој случај наместо од мека до полумека, па и кон тврда фонема, таа од полумека станува тврда како што е во северните македонски говори. Причините за ваквата тенденција се многубројни, меѓу другото, тука ги вбројувам следниве: различното потекло, разновидната дијалектна ситуација, нееднаквиот развоен процес на целата територија, туѓото влијание, како и не многу адекватната граfiја и ортографија за овој глас“⁶

⁶ Сп. и Велко Силјановски (2002: 16): „Речиси две децении со големо внимание ги набљудувам однесувањето на нашите интелектуалци кон латералните консонанти. И слободно може да се каже дека согласката што ја бележиме со буквата **љ** го изгубила литературниот изговор. Во

(Цветановски 2012: 231). Цветановски споменува и дијалектни разлики во изговорот на овој глас во скопскоблатскиот говор (каде што постои шаренило во изговорот, од полумеко /л`/ до меко /љ/; и скопскоцрногорскиот говор (каде што изговорот е близок до изговорот на српското меко /љ/, и забележува дека колку што сме поблиску до градот Скопје, толку повеќе доаѓа до израз мекото /љ/.

Изговорот на консонантите /ќ/ и /ѓ/ многу варира од говор до говор, вели Пановска-Димкова и вака ги опишува можните варијанти: „може да се слушне нивни изговор од најтврдата варијанта – изговор како смекнати к и г (к' и г'), на пример, во говорот на скопската младина, до најмеката варијанта – изговор како ч (јч) и џ (јџ) во прилепскиот говор“ (Пановска-Димкова 2010: 58). И Минова-Ѓуркова споменува слични грешки поврзани со погрешниот изговор на вокалите во скопскиот говор и за неуедначен изговор на консонантите /ѓ/ и /ќ/: „Во поглед на правојазичието, во изговорот на вокалите се наметна скопскиот говор, а сè уште сме сведоци на големите разлики во изговорот на к' и г'“ (Минова-Ѓуркова 2002: 163).⁷

3.3 Акцент

„...голем број родени зборуваачи, од различни причини, ги напуштаат акцентските целисти, макар што се тие една важна карактеристика на македонскиот стандарден јазик“ констатираат Минова-Ѓуркова (Минова-Ѓуркова 2002: 163) и многу други македонски лингвисти, кои оваа појава ја забележуваат пред сè во говорот на Скопје.

Пановска-Димкова во статијата „За еден тип неправилно акцентирање во македонскиот јазик“ осветлува уште една интересна појава - акцентирање на четвртиот слог од крајот на зборот: „Овој тип неправилно акцентирање се издвојува од другите како најопасен за акцентскиот систем на македонскиот стандарден јазик, затоа што во него воопшто не постојат зборови со акцент на четвртиот слог, па така ваквиот акцент директно го нарушува системот. Тој е опасен и поради својата продуктивност зашто произведува други поттипови акцент на четвртиот, а во некои случаи дури и петтиот слог. (...) Разговорно овој тип акцент се нарекува ‘политички акцент’ или ‘функционерски акцент’,

говорот на нашите учени таа напoлно е изедначена со гласежот на српскохрватскиот палатален консонант.“

Силјановски за оваа појава наоѓа причина во „несоодветното бележење на фонемата „љ“ во сите позиции од зборот, односно во изборот на буквите љ и л+ј.

⁷ Во македонско-словенечкиот речник на Франце Новшак се дава погрешно објаснување за изговор на овие два консонанта (*Makedonsko-slovenski slovar*, 1982, DZS, Ljubljana, стр. 7): „Glede izgovorjave **ќ** in **ѓ** velja, da ustrezata srbskohrvatskima **ć** in **đ** ...“, додека во учебникот *Makedonščina* на Петар Кепески и Јоже Погачник (*Makedonščina*, 1968, DZS, Ljubljana, стр. 35) изговор на овие консонанти се објаснува вака: „V knjižnem jeziku ju je izgovarjati kot **г** и **к**“.

затоа што е убедливо најчесто применуван од политичарите“ (Пановска-Димкова 2002: 185)⁸.

Интересно е што „политичкиот акцент“ не е присутен во лексиката на секојдневниот говор, што го забележал веќе Конески (сп. Минова-Ѓуркова 2002: 163), а го докажа и Пановска-Димкова со анкетата, што ја направила со правници и службеници на министерства, кои впрочем правилно ги акцентирале четири или повеќесложните зборови од секојдневната лексика, а погрешно лексиката од правна или друга административна терминологија, на пример *граѓанскио право* (Пановска-Димкова 2002: 186), бидејќи на тој начин на тие зборови им придавале посебна важност. Но, проблем е во тоа што оваа грешка, која веројатно се појавила поради додавање на постпозитивен член и непочитување на правилото за преместување на акцент во вакви примери, влијае и на зборови без член и со тоа сериозно го крши основното правило за акцентирање на македонските зборови на третиот слог од крајот на зборот.

4 Опис на особености на словенечкиот говорен јазик со оглед на реалниот говор и кодификацијата

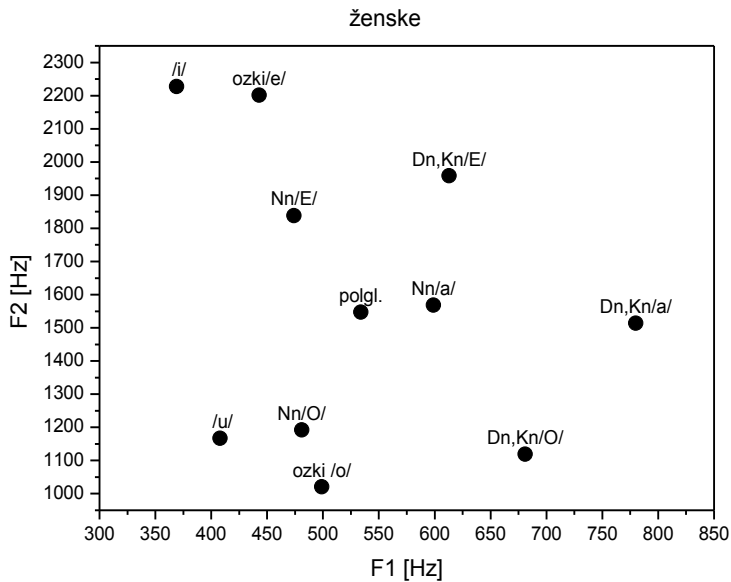
Словенечкиот јазик има веќе формиран стандард и за својата говорена форма. Тој стандард е доста уедначен, барем на националното радио, кое има и своја говорна школа со најдолгата традиција во Словенија (повеќе во: Tivadar 1999), на националната телевизија во т.н. информативни емисии, како и во сите други, пред сè писмено подготвени јавни настапи (Tivadar 2011a).

4.1 Самогласки

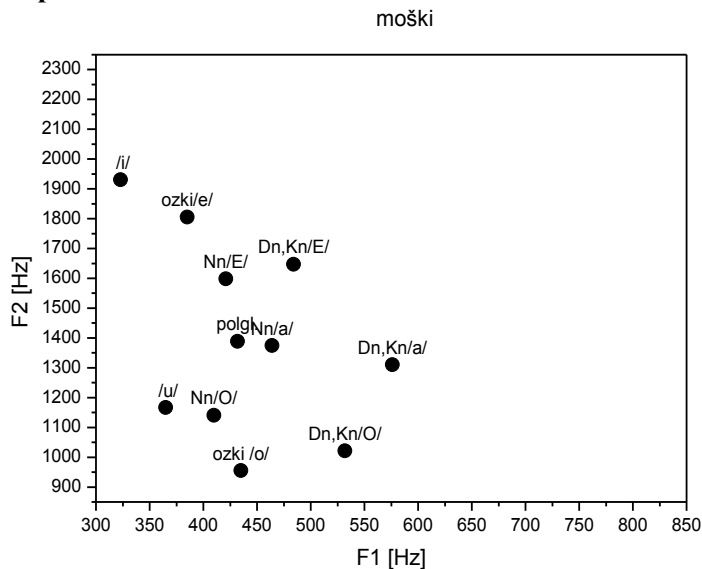
Консонантските фонеме во словенечкиот литературен јазик се изговараат јасно, што е докажано со бројни анализи (Tivadar 2004a, b; 2010a). Ваков изговор е сосема различен од редуцираниот и помалку јасно артикулиран говор на Љубљана кој би требало да биде основа за словенечкиот литературен јазик, што е условено со развојот на словенечкиот јазик низ векови и на обединувањето на различни покраински говори во заеднички јазичен стандард, меѓу друго и врз основа на писмениот јазик (Jesenšek 2010, Tivadar 2011b).

Словенечките самогласки се, значи, јасно артикулирани и имаат јасна формантна структура, што може убаво да се види и на графиконот кој ги прикажува вредностите на првиот и на вториот формант (Tivadar 2008a: 205; сп. и: Tivadar 2008b):

⁸ Сп. и Лаброска 2009 и Цветановски 2012.

Графикон 1: Просечни вредности на формантите F₂ прикажани во зависност од просечните вредности на формантите F₁, измерени кај женски говорителки

Графикон 2: Просечни вредности на формантите F₂, прикажани во зависност од просечните вредности на формантите F₁, измерени кај машки говорители

Битно е дека ваков говор се реализира и на радиото и телевизијата, и тоа од страна на најпрепознатливите спикери. Притоа треба да истакнеме дека должината во современиот словенечки литературен јазик не е фонолошка, значи нема семантички разликувачка функција меѓу поединечни фонеме, на пример *brāt* (moj brat/брат ми) – *brāt* (grem brat knjigo/одам да читам книга) (Tivadar 2004b, 2010a; сп. Jurgec 2011).

4.2 Согласки

Словенечките согласки се во принцип јасно артикулирани (првиот опис на словенечките согласки можеме да го најдеме кај Безлај: Bezljaj 1939). Словенечките говорители обично немаат проблеми со изговорот на согласките, освен ако станува збор за говорни грешки кои кај младите говорители не се поправени на време (на пример сигматизам, неправилен изговор на /r/ ...). Впрочем, постојат извесни особености, на пример необезвучување на согласките на крајот од зборот (tip [*janez janša*]), но вакви примери често се критикувани, бидејќи се сметаат за „несловенечки“. Ние сметаме дека и вакви појави треба да се забележат и анализираат, бидејќи ја покажуваат живоста и разновидноста на јазикот.

Сепак, и кај словенечките говорители понекогаш се забележуваат правоговорни проблеми, пред сè во изговорот на фонемата /v/, сонант, кој според Топоришич има 4 варијанти, а во реалниот говор само 3.⁹ Топоришич во граматиката, а подоцна и во правописот, промовира билабијален изговор на фонемата /v/. И заради разликување од јужнословенските јазици, Топоришич промовира 4-варијантност на фонемата /v/ ([wzeti; msak; vɔda; siu□ka]), а тоа го аргументира со студии на Шкрабец и Рамовш како и со сопствените анализи (Топоришич 2000, Топоришич 2003b). Иако Топоришич детално го истражувал Шкрабец и го објавил неговото лингвистичко дело во 4 самостојни монографии, сепак не сака да ја прифати склоноста на Шкрабец и кон забноусниот изговор на фонемата /v/ во коренските морфеме [vl]ada, [vr]eme (сп. и Tivadar 1999), кој е потврден и со поновото радиско истражување (Gošte 2012). Несфатлива е и забраната (одн. недозволување) на вакви дублети во актуелниот правоговорен прирачник¹⁰, пред сè ако се

⁹ Овој проблем го објаснува и Лаброска (2012: 87–88).

¹⁰ Во статијата „Podoba govornenega slovenskega knjižnega jezika v Slovenskem pravopisu 2001“ на Тивадар и Јургец (2003) ги набљудуваат правоговорните правила во (нај)новиот правопис *Slovenski pravopis 2001* (SP 2001) во споредба со претходните изданија (SP 1950, SP 1962) и забележуваат дека говорениот јазик во него не е опфатен целосно, дека материјалот, врз кој се базира SP 2001, е застарен (се базира на постојниот толковен речник SSKJ од 1991 год.) и не е релевантен (премал број на информанти), затоа е неопходно да се надгради (емпириски и теоретски) со самостојна правоговорна студија и да се подготви за кодификација во самостоен правописен прирачник, бидејќи последниот и единствен таков бил објавен во далечната 1946 година (Tivadar, Jurgec 2003: 217).

дозволен у-дублети при варијантите [w] и [М] (usak, uzeti), што, впрочем, би требало да важи за бавниот говор (Sazu 2001, Pravila: 73). Границата на дозволување на вакви дублети би требало да биде значењето, т.е. (не)фонолошката на извесната варијанта, што го аргументиравме со примерот [vran] – [uran].

4.3 Акцент

Акцентот е во лингвистиката определен како изразност (засилување, т.е. изговор со поголемо количество на издишната струја) на определениот слог, пред сè врз основа на динамична изразност одн. засилување (Palková 1997: 156), но инструменталните анализи покажале дека таа изразност зависи од „целиот комплекс на звучните карактеристики (висина, сила, траење, понекогаш и квалитет на самогласките), при што е побитен контрастот меѓу поединечните слогови отколку некоја апсолутна вредност“ (Palková 1997: 156–157). Особеноста на словенечкиот (литературен) јазик е спојувањето на акцентот со определени фонем (сегментно) и траењето, што може да се види и од посебни словенечки акцентски знаци (é, ó) – според сегашниот фонолошки систем, акцентот е услов за реализирање на овие две фонем.

Словенечкиот литературен јазик спаѓа меѓу јазици со нестално акцентско место во зборот, што значи дека во различни зборови акцентот стои на различен слог. Словенечкиот акцент не е „слободен“, туку врзан на определен слог во зборот.¹¹ Акцентското место и квалитетот на самогласката во словенечкиот јазик најчесто се усвојуваат заедно со секој поединечен збор (акцентот треба да се усвои заедно со писмената форма и со други карактеристики на зборот, со неговото значење).

За словенечкиот јазик можеме да кажеме дека нема предвидливо акцентско место (сп. Toporišič 1978: 206) – извесна предвидливост постои, но тоа не се едноставни правила, бидејќи најчесто произлегуваат од „меморирање“ на зборовите, што може да се види и од правилата за тесните и широки е и о (Toporišič 2000: 53–56) и др.

Словенечкиот јазик впрочем познава два начина на акцентирање: *музикален* (или *џонски, мелодичен*) и *динамичен* (или *издишен, експирационен*). Музикалното акцентирање во словенечкиот јазик е определено како разлика во висината на акцентираната самогласка која во истото гласовно опкружување понекогаш се изговара повисоко, а понекогаш пониско (Toporišič 2000: 63). Основниот проблем, поврзан со улогата на музикалното акцентирање во современата кодификација на литературниот јазик е спроведување на ваква норма кај говорителите кои потекнуваат од

¹¹ Топоришич (Toporišič 1978: 206) ја критикува термиолошката несоодветност во правописот SP 1962; ваква несоодветност пред тоа ја посочува и Брезник во статијата „Naglas v šoli“ (Breznik 1982: 343).

области каде што музикалното акцентирање воопшто не постои. За правилноста на двата начина на акцентирањето Топоришич во *Slovenska slovnica* вели дека и двата се литературни, но предност има музикалниот (Топоришич 2000: 63), додека во *Slovenski pravopis 2001* (§ 622) и во *Enciklopedija slovenskega jezika* (Топоришич 1992: 116) двата начина се сметаат за рамноправни.

Словенечкиот јазик во голема мера зависи од записот, а со тоа и од правописот (Тивадар 2012a, 2012b), но потребно е да се нагласи и самостојноста на словенечкиот правоговор како и потреба за самостоен правоговорен прирачник, за што се залагавме веќе пред неколку години (Тивадар 2007). Многу е битно да се направи соодветна кодификација на словенечкиот (како и македонскиот) говорен литературен јазик врз актуелни примери и да се поедностават правилата. А останува и проблемот на односот кон нелитературниот говорен јазик кој во последно време сè повеќе е присутен и во јавните национални медиуми (радио и телевизија), не само на локалните радиски станици.

5 Заклучок

Дали споменатите отстапувања од литературниот говор во македонскиот и во словенечкиот јазик, пред сè, влијанијата од говорот на главните градови, некогаш ќе влијаат да се променат и правилата во правописите? Тоа може да се случи, бидејќи не е добро ако постои преголем расчекор меѓу кодифицираните правила и фактичката слика на говорниот литературен јазик. Јасните правоговорни правила, кои произлегуваат од живата норма (а најголемата улога во обликувањето на говорниот литературен јазик поради својата културно-политичко-економска сила ја имаат главните градови) се неопходен и соодветен инструмент за овозможување на уедначен литературен говор (Тивадар, Јурџес 2003: 206). Сметаме дека е потребно правилата за правилен изговор повеќе да се промовираат и да се внесат и во самостојни правоговорни прирачници за двата јазици, што би можело да придонесе кон афирмација на литературен (из)говор (и кон правоворот како дисциплина) и кон поквалитетна настава на (право)говорот во училиштата и другите образовни институции итн.

Литература

- Бојковска Стојка и др. 2008: *Општинска граматика на македонскиот јазик*, Просветно дело, Скопје.
 Видоески Божидар и др. 1998: *Правопис на македонскиот литературен јазик*, Просветно дело, Скопје.
 Конески Блаже 1996: *Историја на македонскиот јазик*, Детска радост, Скопје.

Конески, Блаже 2004: *Грамаџика на македонскиот јазик*, Просветно дело, Детска радост, Скопје.

Лаброска Веселинка 2009: „Отстапки од третосложното акцентирање во македонскиот јазик (нови тендации во говорната практика на македонските медиуми), *Зборник во чест на осумдесетгодишнината на проф. Кирил Конески*, Филолошки факултет Блаже Конески, Скопје, 97–102.

Лаброска Веселинка 2012: „Од фонетско-фонолошките особености во македонскиот и во словенечкиот јазик, *Контекст* 10, Институт за македонска литература, Скопје, 81–93.

Мареш, Франтишек Вацлав 2008: *Компаративна фонологија и морфологија на македонскиот јазик*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје.

Минова-Ѓуркова Лилјана 2002: „Македонскиот стандарден говор“, *Македонски социолингвистички и филолошки теми*, Совет за македонски јазик на Република Македонија, Скопје, 159–167.

Пановска-Димкова Искра 2002: „За еден тип неправилно акцентирање во македонскиот јазик“, *Македонски социолингвистички и филолошки теми*. Совет за македонски јазик на Република Македонија, Скопје, 183–190.

Пановска-Димкова Искра 2010: *Практикум по правопис со правоговор на македонскиот литературен јазик*. II дополнето издание. Скопје.

Силјаноски Велко 2002: *Проблеми на фонологијата*. Macedonia Prima, Охрид.

Спасов Људмил, Савицка Ирена 1997: *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик*, Детска радост, Скопје.

Цветановски Гоце 2012: „Влијанието на урбаната средина врз јазичниот израз на поединецот и на колективот“, *Македонски јазик LXIII*, Скопје, 225–233.

Breznik Anton 1982: *Jezikoslovne razprave (ur. J. Toporišič)*. Slovenska matica, Ljubljana.

Bezljaj France 1939: *Oris slovenskega knjižnega izgovora*. Znanstveno društvo, Ljubljana.

Gošte Anita 2012: *Izgovor fonema /v/ v sodobnem medijskem govoru: diplomsko delo*. Oddelek za slovenistiko, Ljubljana.

Jesenšek Marko 2010: „Slovenski knjižni jezik med središčem in obrobjem - normativnost in/ali partikularizem“, *Vloge središča: konvergenca regij in kultur / [Slovenski slavistični kongres, Ljubljana, 30. september - 2. oktober 2010] (uredila Irena Novak Popov)*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 21. Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana, 13–22.

Jurģec Peter 2011: „Slovenščina ima 9 samoglasnikov“, *Slavistična revija* 59/3, Ljubljana, 243–268.

Slovenski pravopis 1950, DZS, Ljubljana.

Slovenski pravopis 1962, DZS, Ljubljana.

Slovenski pravopis 2001, ZRC SAZU, Ljubljana.

Palková Zdena 1997: *Fonetika a fonologie češtiny: s obecným úvodem do problematiky oboru*. Univerzita Karlova, Praha.

Tivadar Hotimir, Jurgec Peter 2003: „Podoba govorjenega slovenskega knjižnega jezika v Slovenskem pravopisu 2001“, *Slavistična revija* 51/2, Ljubljana, 203–220.

Tivadar Hotimir 2004a: „Fonetično-fonološke lastnosti samoglasnikov v sodobnem knjižnem jeziku“, *Slavistična revija* 52/1, 31–48.

Tivadar Hotimir 2004b: „Priprava, izvedba in pomen perceptivnih testov za fonetično-fonološke raziskave (na primeru analize fonoloških parov)“, *Jezik in slovnstvo* 49/2, 17–36.

Tivadar Hotimir 2007: „Język słoweński : osnovne fonetične in fonološke značilnosti slovenskega jezika v 21. stoletju“, *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. 2, Fonetyka, fonologia*. (ur. Sawicka Irena). Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Instytut filologii Polskiej, Opole. 505–530.

Tivadar Hotimir 2008a: *Kakovost in trajanje samoglasnikov v govorjenem knjižnem jeziku*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Tivadar Hotimir 2008b: „Pravorečje, knjižni jezik in mediji“, *Slovenski jezik, literatura, kultura in mediji*/ 44. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, Ljubljana. 24–35.

Tivadar Hotimir 2010a: „Normativni vidik slovenščine v 3. tisočletju – knjižna slovenščina med realnostjo in idealnostjo“, *Slavistična revija* 58/1. 105–116.

Tivadar Hotimir 2010b: „Slovenski jezik med knjigo in Ljubljano“, *Vloge središča: konvergenca regij in kultur*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 21 (ur. Novak Popov Irena). Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana. 25–35.

Tivadar Hotimir 2011a: Vzpostavitev razmerij med govorom in branjem, recitacijo in igranjem. *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. Mednarodni znanstveni simpozij Obdobja. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 15–22.

Tivadar Hotimir 2011b: Regionalna (in socialna) različnost slovenskega (knjižnega) jezika v zgodovini in sedanjosti. *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici* (ur. Jesenšek Marko). 80–91.

Toporišič Jože, 1978: Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika. Obzorja, Maribor.

Toporišič Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

Toporišič Jože. (2003a): „Slovenska slovnica malo drugače?“ *Obdobja* 20, Ljubljana. 397–420. Достапно и на:

<http://www.centerslo.net/files/File/simpozij/sim20/toporisic.pdf> [2. 9. 2011] .

Vodušek Božo 1950: „Pripombe k Slovenskem pravopisu“, *Novi svet* V. 947–53, 1045–52, 1147–52.

Vodušek Božo 1958/59: „Historična pisava in historična izreka“, *Jezik in slovstvo* IV/7, 193–200.

Summary

The article discusses phonological issues as covered in *Pravopis na makedonskiot literaturen jazik* 1998 (PMJ 1998) and in *Slovenski pravopis* 2001 (SP 2001), and some other manuals of codification, in relation to the current phenomena in the Macedonian and Slovenian modern spoken literary languages.

The authors point out the material from which PMJ 1998 and SP 2001 has drawn in shaping the norm of the spoken languages. Yet, in the usage of the standard speech forms, deviations from the normative forms are attested in both languages. In Macedonian, the deviations from regular pronunciation of the vocals and consonants /љ/, /ќ/, /ѝ/, and of the right prosody, noticed especially in the speech of the young people from the capitol Skopje in the last two decades, are emphasized. The main deviations from the normative forms in Slovene, stated in SP 2001, as analysed by Tivadar and Jurgec (2003) are: tonemicity, place of stress (in numerals of the type *dvanájst*), pronunciation the phoneme /v/ and the letter <l> (in some positions), pronunciation of abbreviations, status of the voiced affricate (/dz/), (/dZ/).

In addition, it is necessary to analyse these phenomena accurately, as well as to promote the norm of the spoken languages in an autonomous manual of orthoepy.

811.163.3'366.58

Изворен научен труд

Искра Пановска-Димкова¹

МАКЕДОНСКИТЕ ЕКВИВАЛЕНТИ НА СРПСКИОТ ПРЕЗЕНТ ОД ПЕРФЕКТИВНИ ГЛАГОЛИ

Апстракт: Во трудот се разгледуваат македонските преводни еквиваленти на едно од изразните средства на хабитуалноста во српскиот јазик, а тоа е презентот од перфективни глаголи. Македонскиот јазик е единствен словенски јазик во кој перфективните глаголи во презент се блокирани. Како преводни еквиваленти на српскиот перфективен презент, во македонскиот се јавуваат идното време и сегашното време од имперфективни глаголи. Особено карактеристична е употребата на хабитуалните секундарни имперфективи во македонскиот јазик од типот *нацрпјува, изградува* – изразно средство што го нема во српскиот јазик, а со кое најсоодветно се пренесува хабитуалното значење на перфективниот презент.

Клучни зборови: хабитуалност, перфективен презент, глаголски вид, семантика.

0. Во рамките на семантичката теорија за глаголскиот вид², која разликува два прости видови: моментен (свршен) и континуативен (несвршен) и нивни комбинации (сложени видови), наречени видски конфигурации, спаѓа и видската категорија хабитуалност (Каролак 2005). Хабитуалноста е сложен глаголски вид, т.е. видска конфигурација, и претставува комбинација на две автономни видски вредности: континуум и момент, при што континуумот е доминантната видска вредност (Спасов 1997). Нејзината семантика е: *X е такаков штио (кога/ако S) (му) се случува P*. Доминантниот континуативен вид всушност ја претставува потенцијалноста за случување на моментот/настанот P. Значи, потенцијалноста е отворена можност (континуитет), при исполнување на определен услов S, да се случи настанот P (момент). Така, примерот *Во неделите се качуваме на Водно*, се интерпретира како: ‘ние сме такви што кога/ако е недела (условот S), се

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, ipdimkova@gmail.com.

² Основите на теоријата за глаголскиот вид како семантичка категорија ги постави и на научната јавност ѝ ги презентира проф. д-р Станислав Каролак од Педагошкиот универзитет во Краков, Полска.

случува да се качиме на Водно (подредениот момент Р) (Пановска-Димкова 2011).

Според тоа, хабитуалноста, како видска категорија, покажува можност за повторување на дејството означено со глаголската форма. Основен услов за наложување на хабитуалноста е неактуелниот контекст. Во споменатиот пример *Во неделниџе се качуваме на Водно*, глаголската форма *се качуваме* не може да означува дејство во актуелен момент од времето (*вчера, денес, утре*), туку дејство кое, под определен услов, вообичаено се врши, се повторува.

1. За изразување на семантиката на хабитуалноста, во различни јазици постојат различни формални/структурни средства (словенски и несловенски). Македонскиот јазик е извонредно богат со специјализирани средства за изразување на хабитуалноста и тоа на различни јазични нивоа, кои накусо ќе ги претставам³:

а) И покрај сложената семантика на хабитуалната видска конфигурација, којашто се состои од *услов, неактуелен континуум и моменти*, и според која не би се очекувале специјализирани морфолошки показатели, во македонскиот јазик сепак постои изразно средство на морфолошко ниво, а тоа се **хабитуалните секундарни имперфективи со суфиксот -ува**: *пирочијува, изедува, нацрчува* итн.⁴ Ваквите секундарни имперфективи никако не можат да се употребат актуелно, значи неактуелниот контекст е вграден во нив и тие се само хабитуални: *На јадење цел леб изедува*.

б) Комбинацијата на морфолошко изразно средство и специјален синтаксички контекст ги дава изразните средства на морфосинтаксичко ниво, а тоа се: (1) **минато-идно време**: *Ќе влезеше, ќе седнеш и ќе почнеш да прикажува*, (2) т.н. „**расказен**” **императив**: *Тој чинеш седни, најади се и лежни си*, и (3) **множина** на директниот и предлошкиот предмет и на прилошката определба: *Тој гради мостови., Во саботниџе не работиме*.

в) На синтаксичко ниво најспецифични формални средства се: (1) **да-конструкциите** со хабитуалните предикати: *знае да, има навика/обичај да, се случува да, практикува да*: *Знае да дојде во ниедно време. Се случува да се развика без никаква причина*, и (2) **временската зависно-сложена реченица**: *Тој шеташе, сè додека сосема не се стемнеше.; А мијам кола, врне.; Кога излегувам набрзина, редовно заборавам нешто.* и др.

г) Хабитуалност може да се изрази и преку врзување на одредена временска форма со неактуелен контекст. Во македонскиот јазик, глаголски

³ Во овој преглед ги претставувам само главните, најпродуктивни изразни средства на хабитуалната видска конфигурација.

⁴ Суфиксот -ува е еден од најпродуктивните суфикси за изведување на имперфективни глаголи во македонскиот јазик, па во разговорниот јазик се слушаат и новообразувани форми од типот *зајдува, поможнува, место заоѓа, помага* итн.

времиња што имаат склоност да се врзуваат со неактуелниот контекст се: сегашното време, идното време, минатото определено несвршено и минатото неопределено време од несвршени глаголи. Во овие случаи, хабитуалноста се гледа од контекстот. Контекстот може да се види и во самата реченица, на пр., *Зиме ѝше вино, а лејше ѝше ѝиво*, но може да е изразен пошироко во текстот, на пр., реченицата: *Ќе дојде и ќе лежне да одмори* може да се сфати и како актуелна (*денес ѝој ќе дојде...*) и, ако се врзе со неактуелен контекст, како хабитуална (*секое ѝојладне ѝој ќе дојде...*).

2. Прегледот на изразните средства покажува дека во македонскиот јазик хабитуалноста се изразува на сите јазични нивоа со различни структурни показатели. Интересна би била споредбата на изразните средства во македонскиот јазик кој, како што е познато, има изразито романизирана граматичка структура, и изразните средства во другите словенски јазици. Ваквата анализа би ги покажала типовите изразни средства на хабитуалноста и нивното совпаѓање, односно отсуство во определен јазик. Но, она што паѓа в очи е отсуството на едно изразно средство во македонскиот јазик, коешто, пак, го има во сите други словенски јазици (Ivić 1983: 48), а тоа е сегашното време од свршени глаголи. Во рамките на семантичката анализа на видската категорија хабитуалност, сегашното време од свршени глаголи со функција за означување вообичаени, повторливи дејства го нарекувам **хабитуален презент од перфективни глаголи**.

Во македонскиот јазик перфективна глаголска форма воопшто не може самостојно да се употреби во сегашно време (па така ниту за изразување хабитуалност). Перфективните глаголи може да се менуваат во сегашно време, но секогаш придружени со определени сврзници во рамките на зависната реченица (*да дојдам, ако усїеам, шїѝом сїїанам, дури не се сїїемни, додека не излезе* и др.) или во составот на идното време придружени од честицата *ќе* (*ќе ѝрошеїїам*), па поради нивната несамостојност овие форми се нарекуваат уште и „блокирани форми”.⁵

3. Со оглед на тоа што хабитуален презент од перфективни глаголи не постои во македонскиот литературен јазик, како интересно се наметна прашањето на изнаоѓање на еквивалентите во македонскиот јазик на хабитуалниот перфективен презент од српскиот јазик. Споредбата меѓу македонскиот и српскиот јазик во овој поглед се покажува како многу важна и поради фактот што, за разлика од македонскиот (јазик со романизирана граматика), српскиот јазик има многу помалку романизирана граматика. Оваа

⁵ Некои говори од источното македонско наречје во однос на хабитуалниот презент од перфективни глаголи се доближуваат до словенските јазици, па можни се примери од типот: *Он секојї'аїѝ д'ојде, нај'ие се н'ешїїо и си 'оде.*; *Некојї'аїѝ ѝ'очне да ѝл'аче без ѝр'чина.*; *Секојї'аїѝ коѝа ме в'иде, насм'ее ми се* (кочански говор). Ваквите примери во кочанскиот говор се сепак поретки од пообичното идно време во овој контекст: *Он секојї'аїѝ ќе д'ојде, ќе се нај'ие н'ешїїо* итн.

констатација важи особено за српскиот литературен јазик во екавската варијанта. Во однос на хабитуалната употреба на сегашното време од перфективни глаголи, српскиот јазик се приклучува кон другите словенски јазици.

Хабитуалниот презент од перфективни глаголи во српскиот јазик, Стевановиќ (1969: 572–573) го вбројува во релативната употреба на квалификативниот презент⁶. Во ваквата употреба доаѓаат и имперфективни и перфективни глаголи кои меѓусебно можат да се заменуваат. При таа замена, не се менува смислата на реченицата, а особено квалификацијата останува сосема иста. Па, така, истозначни се примерите: *U tom malom svetu od šezdeset duša dešava se sve ono što se dešava u velikim zajednicama* со: *U tome se malom svetu od šezdeset duša desi sve ono što se desi u velikim zajednicama*.

Со него не се согласува Милка Ивиќ (Ivić 1983: 42), според која хабитуалниот презент од перфективни глаголи во српскиот јазик служи за искажување на *еџизодичносѝ*, нерегуларност на повторувањето (*on nas ponekad obiđe*), а презентот од имперфективни глаголи служи за означување на регуларноста на повторувањето (*on nas redovno obilazi*). Па дури и кога нема прилошка определба, видот на употребениот глагол во презент укажува на регуларноста на повторувањето. Па, така, ако на прашањето: *Dolazi li taj još uvek sredom kod nje?*, следува одговорот: *Pa... dođe, namesto dolazi*, значењето е: 'доаѓа, ама не баш редовно'.

4. Со цел да се испитаат еквивалентите во македонскиот јазик на српскиот хабитуален презент од перфективни глаголи, ексцерпирани материјал од три дела од српски автори и нивните преводни еквиваленти на македонски јазик: *Травничка хроника* од Иво Андриќ, *Нечисѝа крв* од Борисав Станковиќ и *Оѝис на смрѝѝа* од Давид Албахари.

Појдовен јазик во анализата ми беше српскиот јазик, а во класификацијата на ексцерпираниот материјал тргнувам од македонскиот јазик со цел да ги претставам типски различните начини на изразување на семантиката на хабитуалниот презент од перфективни глаголи од српскиот јазик. Од ексцерпираниите примери тука ги наведувам најпоказателните.

4.1. Идно време од перфективни глаголи (+ неактуелен контекст)

Анализата покажа дека српскиот хабитуален презент од перфективни глаголи во македонскиот јазик најчесто се предава со идно време од перфективни глаголи. За хабитуалната/итеративната употреба на идното време, особено од свршени глаголи, во македонскиот јазик е доста пишувано во рамките на посебните употреби на идното време (Бл. Конески 1987: 489-

⁶ Под терминот *квалификаѝивен ѝрезентѝ*, Стевановиќ подразбира презент со кој на нешто или некому му се припишува некоја особина, а со овој презент се искажуваат постојани дејства или познати научни, уметнички и животни вистини (Стевановиќ 1969: 570). Под терминот *релатѝивен ѝрезентѝ* подразбира презент што не се однесува на моментот на зборувањето, туку со него дејствата се одредуваат според некое друго време (Стевановиќ 1969: 562).

50, К. Конески 1990: 106), но оваа форма не е разгледувана како изразно средство во рамките на глаголскиот вид. Според семантичката теорија за глаголскиот вид, идното време во македонскиот јазик е една од глаголските форми што имаат склоност да се врзуваат со неактуелен контекст и на тој начин претставуваат едно од изразните средства на видската категорија хабитуалност.

- (1) *Takvog čoveka Turci... već na prvom koraku ozlovolje, zamore i unize...* (IA, 94)
На такаквиот човек Турциите... уште на првиот чекор ќе му го расипаат расположението, ќе го замораат и унижаат... (ИА, 100)
- (2) *Pazarnim danom iskupi se pred Mordinim dućanom gomila seljaka i seljanki.* (IA, 224)
Во пазарен ден ќе се насобераат пред дуќанот на Морда едночудо селани и селанки. (ИА, 245)
- (3) *Dok jedne popisuju, drugi već beže. Ili prosto izazovu neku tuču i uzbunu i iskoriste ih da se izgube i vrte kućama...* (IA, 282)
Додека едниите пописуваат, другите веќе бегаат. Или просто изазоваат некаква туча и вбунуваат и ќе ги искористат да се изгубат и се враќаат дома... (ИА, 308)

Од анализата произлегува дека идното време од перфективни глаголи во македонскиот јазик како еквивалент на српскиот хабитуален презент од перфективни глаголи, главно се користи кога во текстот се претставуваат одделни карактеристики на ликовите или специфични ситуации врзани со нив:

- (4) *Kad Marko dođe negde, on ne ide u bogate kuće, nego zasedne u nekoj kačari ili seoskoj kući, pored vatre. Razgovara sa ljudima i ženama koji se tu skupe. Onda, u neko doba, izide u noć i ostane po sat, nekad i po dva. A kad se vrati, rosan ili pokisao, on sedne pored vatre, gde ga slušaoci još čekaju i... počne da govori. Ali često još pre toga on se obrati nekome od prisutnih, ukori ga oštro zbog greha i pozove da napusti društvo.* (IA, 424)
Кога ќе дојде Марко некаде, тој не оди во богатски куќи, туку ќе заседне во некоја качарница или селска куќа, покрај огноот. Разговара со луѓето и жениите што ќе се зберат тука. Тогаш, во некое време, ќе излезе во ноќта и ќе остане по саат, некојпат и по два. А кога ќе се врати, наросен или наврнат, тој ќе седне крај огноот, каде што го чекаат слушателите и... ќе почне да зборува. Но често уште пред тоа тој ќе се обрати кон некој од присутните, ќе го укори остро поради гревот и ќе повика да го напушти друштвото. (ИА, 463)

хабитуалноста. Тие се хабитуални без разлика во која временска форма се наоѓаат (К. Конески 1999: 268), што автоматски значи дека неактуелноста е вградена во нив, па ваквите глаголи не можат да се употребат во актуелно време⁷.

- (10) *On je znao da varoš i okolina... ubace svakog dana u Konak oko 750 oka raznih namirnica, i da se sve to **podeli, pokrade i pojede**.* (IA, 30)
*Тој знаеше дека ѓрадои и околинаи... носаи секој ден во Конакои околу 750 оки разни ѓродукии, и дека сеио иоа се **разделува, се искрадува и се изјадува**.* (ИА, 29)
- (11) *Šta **pomisliš** kada majka **upali** sveće u petak?* (DA, 12)
*Што **ѓомислуваи** коѓа мајка ѓи **заѓалува** свекии во ѓеиок?* (ДА, 10)
- (12) *Ali burna vremena... **iskopaju** i **prodube** nepremostiv jaz između dva paraštaja ...* (IA, 60)
*Но бурнии времиња... **искоѓувааи** и **ѓродлабочувааи** неѓремостлив ѓаз ѓомеѓу две ѓоколенија ...* (ИА, 62)
- (13) *Nekoliko minuta posle osam sati gospođa Davil **zevne** kratko i prigušeno. To je znak da se trpeza diže i ubrzo zatim gospođa se povlači...* (IA, 129)
*Неколку минуи ѓо осум часои ѓосѓоѓа Давил **се ѓросевнува** крајко и ѓридушено. Тоа е знак дека ѓрѓезаи се крева и наскоро ѓоѓоа ѓосѓоѓаи се ѓовлекува...* (ИА, 140)
- (14) *Po nekoliko puta u danu Davil **pobegne** u svoju “stvarnost na hartiji”...* (IA, 129)
*По неколку ѓаи во денои Давил **ѓобеѓнува** во својаи „стиварносѓ на харѓија“...* (ИА, 141)
- (15) *A iz kafanica i udaljenih mahala povrvi sitan turski svet... Pred tu masu **iskoče** odnekud jedan ili dvojica predvodnika.* (IA, 153)
*А од кафиѓаи и оддалечении маала ќе наизлеѓува сиѓен ѓурски свеи... Пред ѓаа маса **искокнувааи** од некаде еден или дваѓа ѓредводници.* (ИА, 167)

4.2.2. Сегашно време од примарни имперфективни глаголи

Во оваа група, перфективите од српскиот текст се предаваат во македонскиот текст со нивните „видски парници” – примарните

⁷ На пример, не се можни примерите: *Го ѓрочиѓувам весникои, *Ја изѓрадуваме кукаи во Црнице. Хабитуалните секундарни имперфективи треба да се разликуваат од другите секундарни имперфективи кои можат и актуелно да бидат употребени, од типот: Го ѓреѓрочиѓувам весникои, Ја доѓрадуваме кукаи во Црнице.

имперфективи⁸. Од анализата произлегува дека сегашно време од примарни имперфективни глаголи во македонскиот јазик, како еквивалент на српскиот хабитуален презент од перфективни глаголи, се користи кога станува збор за ситуации кои секогаш се повторуваат.

- (16) *Dečaci uvek iznova sve **ugaze**, **počiraju** sadnice, **izlome** grane mladica, igraju fudbal, trče. A vrapci, valjda vrapci **pokljucaju** semenje, šta će dečacima semenje?* (DA, 17)
Децаџа секоџаи њовџорно џи џазаџи, џи кинаџи саднициџе, џи кршиџи џранчиџаџи, иџрааџи фудбал, иџрчааџи. А враџчиџаџи, вероџаџно враџчиџаџи џо колвааџи семеџио зоџџио им е џџоа на деџаџиа? (ДА, 15)
- (17) *Uvijek se gospoda prvo **iskvare**, a raja samo **prihvati**.* (IA, 296)
Секоџаџи џосџодаџиа џрво се расиџувааџи, а раџаџиа само џо џрифаџа џџоа. (ИА, 324)
- (18) *... ali na kraju **proturi** uvek svoju volju i **postigne** manje-više ono što je htela.* (IA, 122)
... но на краџџи секоџаџи ја налаџа своџаџи волџа и џо џосџиџа џовеџе или џомалку она џџио сакала. (ИА, 132)
- (19) *Vidiš me, 55 mi je godina punih, pa ja i danas do ručka **obigram** sve čitluka oko Bugojna.* (IA, 297)
Ме џледаџи, 55 имам џолни, џа јас и денеска до ручек џи обиколувам сиџие чифлиџи околу Буџџџно. (ИА, 324)

4.3. Редослед на временските форми во неактуелен контекст

Како што се покажа, во македонскиот јазик еквиваленти на српскиот хабитуален презент од перфективни глаголи се: идното време од перфективни глаголи и сегашното време од хабитуални секундарни имперфективи со суфиксот -ува или сегашно време од примарни имперфективни глаголи. Но, најчесто, во македонскиот текст во еден исказ се среќава употреба и на двете временски форми. Во најголемиот број случаи, прво се употребува идно време, па потоа сегашно. Ваквиот распоред на временските форми во македонскиот текст покажува дека:

1. главниот експонент на семантиката на српскиот хабитуален презент од перфективни глаголи е македонското идно време од перфективни глаголи, кое, употребено на почетокот на исказот, дозволува по него да дојдат форми на сегашното време;

⁸ Под терминот *џримарни имџерфекџиви* ги подразбирам и имперфективите изведени со суфскот -ува од перфективни глаголи кои не се претходно мотивирани од друг имџерфективен глагол: *куџува < куџи, сиџанува < сиџане* итн.

(20) *I kad mu **zatraže** prepis nekog dokumenta ili neko staro pismo, on **se** svaki put **uzruja...**, **skoči**, **stane** nasred sobe, **uhvati se** rukama za obe slepoočnice i **počne** da se priseća. Pogled njegovih crnih očiju **postane** tada odjednom razrok... U jednom trenutku nerazumljivo gundanje **se** naglo **prekine**, tefter-čehaja **skoči** kao da hvata pticu i sa obe ruke **posegne** u neki raf. (IA, 177)*

*И кога ќе му ѓобарааџи прейис од некој докуменџи или некое сџаро
џисмо, џој секојџаџи ќе се возбуди..., ќе скокне, ќе засџане среде
соба, ќе се фажџи со раце за слеџиџе очи и ќе џочне да си
џриџомнува. Пољледоџи на неѓовиџе црни очи сџанува џоѓаџи
одеднаџи шашлив... Во еден миѓ неразбирливоџо мрmoreње наѓло се
џрекинува, џефџер-кеајаџа скокнува како да фаќа џиџици и со
обеџе раце џосеѓа во некој рафџи. (ИА, 193–194)*

- (21) *Ali čim ga slučaj ili posao ili bolest **izdvoje** i **usame**, ti podaci počinju odjednom da blede i gasnu... A ispod njih **počne** da se pomalja naš drugi, samo nama znani život... (IA, 25)*

Но шїюм случаюї или рабїиїаи или болесїа **ке** зї **изделаї** и **осамїаїаї**, їїе їодаїюци їочнуваїї одеднаї да бледнеаї и да заснаї... А їод нїв **їочнува** да се їодава наїїої друз, само нам знаен живої... (ИА, 24)

- (22) ... “mladi konzul” s vremena na vreme **kupi** poneki nakit ili ćilim koji Hamza telali i na kom dobro **zaradi**. (IA, 72)

... „младиот конзул“ одвреме-навреме **ќе** **куйи** по некој накийи или килим **Хамза** шийо до „рекламира“ и на кој **зема** убава **џара**. (ИА, 76)

- (23) *Po nekoliko puta u danu **dode** u onaj prizemni sumračni Divan... Tu **pozove** starije i bliže činovnike da sa njima prekrati vreme i časka.* (IA, 120)

По неколку пати во деној ќе дојде во оној приземен, сумрачен Диван... Тука ги повикува постариите и поблиски чиновници да го преkraјат со нив времето и да си поприкаже. (ИА, 130–131)

- (24) *A kad se čehaja **digne** da... odjaše po ledenoj kiši... oni **se** **zgledaju** naježeni i očajni, i čim **se** za njim **zatvore** vrata, nastavljaju da se podsmevaju...* (IA, 121–122)

А кога **ке сѣјане** крвјата за... да си оѣиде на коњ по ледениоѣ дожд... **ише се поѣледнувааѣ** еден со друѣ наежавени и очајни, и **иѣом по неѣо ке се заѣвори** поѣѣата, поѣоджувааѣ да се поѣѣмевааѣ... (ИА, 132)

- (25) *Kad završi jedan tabak on **ogreje** utrnuu i ozeblu desnu ruku na plamenu razgorelih sveća ...* (IA, 137)
Кога ќе заврши еден табак, тој ја зацпоцпува исцпрнацпаа рака на пламеноц од разгорениц свец... (ИА, 151)
- (26) *Kad i u najdubljim rupama **okopni** снег, kad **prestanu** prolećne kiše i vejavice, kad **se izbesne** vetrovi..., kad **se** oblaci trajno **povuku** na visoke ivice strmog amfiteatra od planina koje okružuju varoš, kad dan **potisne** noć dužinom i sjajem i toplinom, kad na strminama iznad varoši **užite** njive i pognute kruške **počnu** da rasipaju po strništima obilan plod koji opada od zrelosti, - tada **nastupi** ovo kratko i lepo travničko leto.* (IA, 189)
Кога и во најдлабочниц дуцки ќе се исцпоцп снегоц, кога ќе цпресцпанац цролејниц дождови и виулици, кога ќе се избеснац вецпршниц..., кога облацниц цтрајно ќе се цовлечац на високниц рабови на сцпрмноц амфитеацар од цланини шцо цо оцкружуваац црадоц, кога на сцпрмноцниц над црадоц ќе фацпац да жолцпеац нивејцо и веднацниц круши ќе цочнац да цо расцпураац цо сцпршницпаа изобилноц цлод шцо цага од зрелосц, – ццогаш насцпанува ова крацко и убаво цправничко лецо. (ИА, 207–208)

5. Од анализата на материјалот можеме да го заклучиме следново:

- Досега во српската литература посветена на односнава проблематика, на презентот од перфективни глаголи не се гледало како на форма која ја изразува видската категорија хабитуалност. Оваа анализа потврди дека ваквиот тип на презент е видска категорија во српскиот јазик, па затоа го нарекувам хабитуален презент од перфективни глаголи.
- Во поглед на хабитуалниот презент од перфективни глаголи, македонскиот јазик отстапува од сите други словенски јазичи – во него нема хабитуален презент од перфективни глаголи.
- Еквиваленти на српскиот хабитуален презент од перфективни глаголи во македонскиот јазик се: идното време од перфективни глаголи, сегашното време од хабитуални секундарни имперфективни глаголи и сегашното време од примарни имперфективни глаголи.
- Хабитуалните секундарни имперфективни глаголи во македонскиот јазик претставуваат специјално средство за изразување на хабитуалноста и не можат актуелно да се употребат во ниту едно глаголско време: *изедува, нацрцпува, цпрочшцува*. Во српскиот јазик ваквите примери ќе се предадат токму со хабитуален презент од перфективен глагол: *На јадење цел леб изедува vs. При јелу цео хлеб цојече*.

- Во македонскиот текст временските форми се сложуваат по редоследот (1) идно време, па (2) сегашно време, што докажува дека хабитуалниот презент од перфективни глаголи во српскиот јазик претставува неактуелна видска категорија – хабитуалност.

Литература

- Каролак Станислав 2005: *Семантика и синтаксика на глаголскиот вид во македонскиот јазик*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Конески Блаже 1987: *Грамафика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје.
- Конески Кирил 1990: *Глаголските конструкции со ќе во македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик “Крсте Мисирков”, Скопје.
- Конески Кирил 1999: *За македонскиот глагол*, Детска радост, Скопје.
- Пановска-Димкова Искра 2011: *Видската категорија хабитуалности во македонскиот јазик*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Спасов, Људмил 1997. „Дефиниции на видските (аспектните) конфигурации во македонскиот јазик“, *Предавања на XXIX меѓународен СМЈЛК*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 31–36.
- Стевановић Михаило 1969: *Савремени српскохрватски језик II*, Научна књига, Београд.
- Ivić Milka 1983: “Načini na koje slovenski glagol ovremenjuje ponavljanu radnju”, *Lingvistički ogledi*, Prosveta, Beograd, 37–56.

Ексерпирани текстови

- BS – Borisav Stanković 1980: *Nečista krv*, Prosveta, Beograd.
- БС – Борисав Станковиќ 1988: *Нечиста крв* (прев. Цветко Мартиновски), Мисла, Култура, Македонска книга, Битола.
- DA – David Albahari 1982: *Opis smrti*, Rad, Beograd.
- ДА – Давид Албахари 1990: *Опис на смртта* (прев. Глигор Стојковски), Наша книга, Скопје.
- IA – Ivo Andrić 1963: *Travnička hronika*, Prosveta, Beograd.
- ИА – Иво Андрић 1984: *Травничка хроника* (прев. Тодор Димитровски), Мисла, Култура, Македонска книга, Битола.

Summary

The paper discusses Macedonian translational equivalents for one of the expressive means of habitualness in Serbian, namely, the present tense of perfective verbs. Macedonian is the only Slavic language wherein the present tense of perfective verbs is blocked. In Macedonian, the role of translational equivalents for the Serbian perfective present is assumed by the future tense and the present of imperfective verbs. The use of habitual secondary imperfectives of the type *нацрћува*, *изјрадува* is quite characteristic in Macedonian – an nonexistent expressive means in Serbian, but a means that conveys most suitably in Macedonian the habitual meaning of the Serbian perfective present.

811.163.3'373.7

811.162.3'373.7

Изворен научен труд

Јасминка Делова-Силјанова¹

ФРАЗЕМИ СО КОМПОНЕНТА ВРАТ / KRK ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ЧЕШКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во оваа статија се разгледуваат фраземите со соматска компонента врат/krk во македонскиот и во чешкиот јазик од аспект на конгнитивистичката теорија. Посебен акцент е ставен на можноста да се изнајдат фраземи што би биле целосен преводен еквивалент од едниот во другиот јазик како и начините и средствата за изразување на едно исто значење и во двата јазика.

Клучни зборови: македонски соматски фраземи, чешки соматски фраземи, конгнитивистика

Фраземите во чешкиот јазик и во македонскиот јазик заземаат мошне важен дел од лексичкиот фонд на јазикот. Тие се сведоштво за креативноста и снаодливоста на говорителите на дадениот јазик и кажуваат многу за духовниот живот на одреден народ, за типологијата на неговите емоции и морални принципи, за неговиот севкупен начин на живот и поглед на свет, за неговата животна филозофија. Фраземите не само што ги отсликуваат животната мудрост и искуство, но укажуваат на човечката способност за создавање на слики и игри со зборови, од коишто може да се согледа не само развојот на јазикот, но и развојот на менталитетот на народот. Значително го збогатуваат јазикот и меѓучовечката комуникација, врз чија основа лежи заедното запознавање на луѓето од целиот свет.

Како најчеста и мошне изразена мотивациска област во фразеологијата се јавуваат две тематски целини: називите на деловите на телото и називите на животните (зооапелативи).

Конгнитивистичката лингвистика како одлучувачки фактор за концептуализација на нашето искуство во светот го акцентира токму нашето сопствено тело, а доколку сакаме да дознаеме нешто повеќе за јазичната слика на светот, значи и за нас самите, треба да се погледне соматската фразеологија.

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, jasmin.del@gmail.com

Како што велат Лејкоф и Џонсон:

... *Pojmy nám strukturují všechno, co vnímáme, jak se pohybujeme ve světě a jaké vztahy si vytváříme k ostatním lidem. ... Svůj pojmový systém si však sami normálně neuvědomujeme. Ve většině drobných každodenních věcí prostě myslíme a jednáme do značné míry automaticky podle jistých postupů. To, jaké tyto postupy jsou, není však v žádném případě nic zřejmého ani jednoduchého. Jedním ze způsobů, jak to zjistit, je pozorovat jazyk. Jelikož komunikace je založena na stejném pojmovém systému, jakého používáme při myšlení a činnostech, stává se jazyk důležitým zdrojem poznatků o tom, jak takový systém vypadá.* (Lakoff, Johnson, 2002: 15–16).²

Поимите за кои зборуваат авторите може да се бараат на полето на фразеологијата. Фразеолошките единици во многу случаи се средство за разбирање, интерпретација и толкување информација на тој другиот (*mám to plné zuby, za to bych ruku do ohně nedal, spočítal bych je na prstech jedné ruky...*). Тие ни помагаат да го преработиме секојдневното животно искуство (*nemá to hlavu ani patu, spadla mu čelist, ...*), тие се средство на нашиот личен стил на изразување (*mít na hlavě tři chlupy dvěma řadama* наспрема *mít málo vlasů/řídke vlasy*) (Čermák 2007: 482).

Мошне често фраземите ги употребуваме несвесно, автоматски без да се замислиме дали даденото значење би можеле да го изразиме нефразеолошки. Често ги употребуваме фраземите врз база на човечкото тело без да сме свесни дека го рефлектираат нашето најприродно сензомоторно искуство.

Да се рефлектираат фраземите од семантички аспект значи да се работи со јазичен материјал кој не подлежи на кодификација, кој сведочи за јазикот и за искуството на генерациите пред нас и кој што е специфичен за секој јазик, односно народ.

Да се рефлектира соматската фразеологија значи дека треба да си поставиме прашања што се во врска со телесното искуство на човекот; значи да се бара чистото, природно искуство на нашето тело навлезено во јазикот; значи да се открива интерпретацијата на перцепираниот/восприеманиот и проживаениот свет преку нашето сопствено тело; значи да се бара врска меѓу

² Поимите ни го структурираат сето она што го восприемаме, како се движиме во светот и какви односи остваруваме кон другите луѓе... Сепак, самите не сме свесни за својот систем за поимање. Едноставно, во нашите секојдневни активности до одредена мера мислиме и се однесуваме автоматски според одредени постапки. А, какви се тие постапки, не е јасно ниту едноставно. Еден од начините како да се утврди тоа е да се набљудува јазикот. Комуникацијата како основа има ист поимен систем што го употребуваме во мислењето и делувањето, така јазикот станува важен инструмент за спознавање на тоа како изгледа системот.

тоа како околниот свет допира до нас и како тој свет следствено на тоа го рефлектираме во јазичниот израз.

Овде ќе ги разгледаме фраземите со компонента 'KRK-ВРАТ' во чешкиот и во македонскиот јазик, а примерите се извлечени од дела на чешки јазик преведени на македонски јазик.

1. Вратот е дел од човековото тело кој ја поврзува главата со трупот од телото (Велјановска 1998: 102).

Вратот е првиот зглоб кај новороденчето што покажува живот; и обратно, во него се одигрува последното животно претставување на оној што умира (тогаш генеративната енергија се качува по синцирот на зглобови). Вратот ја симболизира врската на душата со телото. Вратот во човечкото тело има мошне важно место, без разлика дали е седиште на животот, душата или убавината. (Миловановиќ 1994).

Вратот е дел од телото што ја поврзува главата со трупот и како таков зазема исклучително место на човековото тело. Во различни култури поседува различна симболика. Така на пр. вратот може да го симболизира средиштето на душата како кај бразилските Индијанци, од што произлегува табиетот на човекот, или да го претставува средиштето на животот, како кај некои племиња во Африка; со него започнува и завршува животот.

Вратот ја симболизира комуникацијата меѓу душата и телото, а во поезијата, особено во арапско – персиската, претставува симбол на убавината (Шевалие, Гербран 2005).

2. Телото како средство за броење – Телото како мерка

Телото служи и како средство за броење и за одредување на некоја мерка. Можеме да мериме со прстите, лактите и педите. Телото како средство за броење и мерка може да изброи и конкретни нешта како висина или должина, но и апстрактни нешта како степен или успех. Од тоа може да се види дека и апстрактните значења имаме потреба да ги пренесуваме во конкретна област, а тоа е нашето човечко тело.

Чешката фразема *být v něčem (nemočený) / být zadlužený // vězet v něčem / v dluzích // spadnout do něčeho až po krk* има значење 'да се биде во мошне непријатна ситуација (задолженост, вpletканост во нешто)'. Ваква фразема има и во македонскиот јазик *до ѓуша* со значење 'презадолжен; до крајната граница; во најголема мера'.

2.2. Чешката фразема *leze mu to krkem / z krku* има значење 'од нешто е крајно заситен, изнервиран; доста му е'. Во овој дел припаѓа и варијантата на истата фразема *má něčeho/toho/všeho (až) po krk* има значење 'доста му е од нешто/ некого; презаситен, изнервиран'. На македонски соодветен еквивалент е *До ѓуша му е дојдено* со значење 'веќе не може да поднесува' односно *дојде до ѓуша/ дојдено е до ѓуша* 'дојде до најлошото, до крајните граници на подносливоста' (ФРМЈ). На оваа чешка фразема ѝ одговара и

4.3. Кај чешката фразема *dát / nedat na něco / někoho (svůj) krk* значењето исто така се совпаѓа со она на претходната фразема што ја

разгледувавме. На македонски истото значење можеме да го изразиме со аналогна фразема, односно како гаранција ја даваме раката: *Десна рака в оѓан би сѝавил за некоџо* со значење 'неизмерно верува некому или гарантира за некого' (З.М.) или друга варијанта: *даде глава (рака, животи, збор) за нешто* односно 'цврсто гарантира' (Сн.В.).

5. Човечко тело = човек / Човечко тело = живот

Оваа концептуализација укажува на деловите на човечкото тело што се јавуваат како претставник што го симболизира или целото тело или човекот како личност.

Кога се плашиме за својот живот велíme дека *se bojíme o (svij) krk* или пак ако за животот се работи или сме во опасност, тогаш *nám jde o krk*.

5.1. Чешката фразема *jde (mu) o krk* има значење 'нечиј живот е во опасност'. На македонски со ова значење го изразуваме со аналогна фразема со друга соматска клучна компонента **глава**, а тоа е македонската фразема *главата е во прашање* со значење 'се работи за живот или смрт' (З.М.). Можеме и да заклучиме дека кога се работи за оваа концептуализација, на македонски повеќе се употребува компонентата **глава** отколку компонентата **врат**.

6. Човечкото тело и изразувањето емоции и човечки односи и врски

Нашата емоционална состојба се одразува на нашето тело. Негативната енергија ја праќаме со очите, со погледот. Човечкото тело ни помага во изразувањето на заемните блиски човечки односи. Силно вкоренети во фраземите се и стравот, љубовта, спокојството, смеата, изненадувањето и чудењето.

6.1. Казна / напад (Trest / útok).

Мошне силно со телото е поврзано и изразувањето на казна, напад, борба меѓу две страни и затоа се врзува на претставата за реална физичка борба.

Заемното ривалство се пројавува како потреба *jít si po krku*. За време на расправија можеме противникот да го *chytnout po krkem*.

6.1.1. Чешката фразема *zakroutit někomu krkem* има значење 'закана за уништување или убиство'. Овој израз, пред сè, се употребува во пренесена смисла на зборот, а мотивацијата е на усмртување на домашната живина која така се усмртувала за да се подготви за јадење; не е можно да се свитка човечкиот врат. Еквивалент на оваа чешка фразема: *Свијќа враи* со значење 'се покори, се помири со судбината (Сн.В.) односно *Ќе ти лејне главата* со значење 'ќе настрадаш' (Сн.В.).

6.1.2. Во ова значење на казна или напад се јавува чешката фразема *chytit někoho pod krk* со значење 'во караница да се фати некого за врат; да се заканува некому'. Како целосен еквивалент се јавува и македонската фразема

Литература

- Делова-Силјанова Ј. 2012: *Соматскиите фраземи во преводиите од чешки на македонски јазик и обратно* (докторска дисертација, необјавена), Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Велјановска К. 1998: *Фразеолошкиите изрази во македонскиот јазик (со посебен осврт на соматската фразеологија)* (докторска дисертација). Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Миловановић. К. 1994: *Речник симбола*, Народно дело, Крагујевац.
- Ристески Љ. С. 2003: Културна топографија на човечкото тело, „ЕтноАнтропозум“, ПМФ, Институт за географија, Завод за Етнологија, Скопје.
- Ристески Љ. С. 2005: *Категориите простор и време во народната култура на Македонците*, Матица македонска, Скопје.
- Čermák F. 1997: *Jazyk a jazykověda, Přehled a slovníky*. Pražská imaginace Praha.
- Čermák F. 2007: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
- Lakoff G., Johnson M. 2002: *Metafory, kterými žijeme*. 1.vyd. Brno: Host.
- Levý J. 1998: *Umění překlady*, Ivo Železný Praha.

Речници и кратенки

- Čermák František, Hronek Jiří et al. 1983. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání*. Academia: Praha. (SČFI) přir.
- Čermák František, Hronek Jiří et al. 1988. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*. Academia: Praha. (SČFI) v.nesl.
- Čermák František, Hronek Jiří et al. 1994a. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné A-P*. Academia: Praha. (SČFI)
- Čermák František, Hronek Jiří et al. 1994b. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné R-Ž*. Academia: Praha. (SČFI)
- Велковска Снежана. 2008. *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*. Скопје. (Сн.В.)
- Димитровски Тодор, Ширилов Ташко. 2003. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Том Први А-Ј. Огледало: Скопје (ФРМЈ)
- Ширилов Ташко. 2008. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Том Втори К-П. Огледало: Скопје (ФРМЈ)
- Ширилов Ташко. 2009. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Том Трети Р-Ш. Огледало: Скопје (ФРМЈ)
- J. Zaorálek 2000 „Lidová rčení“ 4. vydání Academia Praha (LR)
- З. Мургоски Македонско-англиски речник на идиоми <http://www.scribd.com/doc/38948517/Македонско-Англиски-речник-на-идиоми> /ид/(З.М.)

Извори и кратенки

- Čapek K. 1989. *Krakatit*. Československý spisovatel: Praha. (KČ1CZ)
 Чапек К. 1990. *Кракайитиит*. Детска радост: Скопје. (KČ1MK)
 Hašek J. 1984. *Osudy dobrého vojáka Švejka*. Československý spisovatel: Praha. (JH1CZ)
 Хашек Ј. 1988. *Дојживувањата на добриот војник Швејк*. т. 1 и 2. Наша книга: Скопје. (JH1MK)
 Němcová B. *Babička*. Academia: Praha. (BN1CZ)
 Њемцова Б. 2010. Бабишка. Македонска реч: Скопје. (BN1MK)
 Kundera M. 2007. *Žert*. Atlantis: Brno. (MK4CZ)
 Кундера М. 1969. Шега. Нова Македонија: Скопје. (MK4MK)
 Кундера М. 2007. Шега. Табернакул: Скопје. (MK5MK)
 Kundera M. 2006. *Nesmrtelnost*. Atlantis Brno. (MK3CZ)
 Кундера М. 2009. Бесмртност. Табернакул: Скопје. (MK3MK)
 Kundera M. 2006. *Nesnesitelná lehkost bytí*. Atlantis: Brno. (MK2CZ)
 Кундера М. 2009. Неподносливата леснотија на живеењето. Табернакул: Скопје. (MK2MK)
 Viewegh M. *Povídky o manželství a o sexu*. Petrov: Brno. (MV1CZ)
 Вивег М. 2000. Раскази за бракот и сексот. Табернакул: Скопје. (MV1MK)

Summary

In the Czech and Macedonian phraseology there is a range of interlingual parallels, common features in the content and form, which are explained both on genetic and typological basis. The phrases which are going to be presented in this paper are the somatic phrases which consist the word 'neck' as a component. The analysis shows the closeness in the associative- pictorial thought of the speakers of both languages – Macedonia and Czech. Therefore, the study of this layer of phraseology, especially in regard to the juxtaposition of Slavic languages is of exceptional interest.

811.163.3'373.7:811.161.1'255

811.161.1'373.7:811.163.3'255

Изворен научен труд

Биљана Мирчевска-Бошева¹

ЗА ПРЕВОДОТ НА ФРАЗЕМИТЕ

Апстракт: Во оваа статија се разгледуваат фраземи кои означуваат емоции во рускиот и во македонскиот јазик од аспект на нивниот превод. На почетокот акцентот е ставен на тешкотиите кои произлегуваат при самиот процес на преведување на фраземи кои се поврзуваат со синонимијата, хомонимијата, полисемијата. Во овој дел се дава и краток осврт за можните начини за превод на овие единици. Како посебно интересен дел од овој процес се издвојува феноменот на „лажни пријатели на преведувачот“ кој во рамки на фразеологијата не е подетално истражуван. Оваа појава се разгледува преку примери на фраземи кои означуваат гнев, срам и радост во рускиот и македонскиот јазик со обрнување внимание на можните погрешни интерпретации при процесот на преведување на овие изрази.

Клучни зборови: фраземи, превод, македонски јазик, руски јазик.

Преводот на фраземи бил и останува една од најсложените задачи во преведувачката дејност. Фраземи благодарение на својата специфична синтакса, архаичните зборови, оригиналните и необични форми во својот состав, експресивно-емоционалната обоеност и низа други карактеристики претставуваат вистински предизвик во процесот на преведување. Имено, пред преведувачот се појавува цела низа тешкотии кои започнуваат уште при првиот чекор, а тоа е препознавањето дека станува збор за фразема во оригиналниот текст. Опасноста од правење грешки на оваа фаза се должи на тоа што фраземата од јазикот-извор често може да е хомонимна со слободна синтагма во јазикот-цел. Ова води кон правење на груби грешки и комплетно менување на смислата на оригиналниот текст. Дополнително се усложнува преведувањето и со синонимијата, полисемијата и хомонимијата на фраземи, како и со фактот дека при нивниот превод не треба да се пренесе само смислата, туку и експресивно-емоционалната обоеност, стилистичката карактеристика која често не е дадена во речниците.

Оптималното решение за превод на овие единици е изнаоѓањето идентична фразема. Ваквата постапка е најчеста кај интернационалните

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, biljana.mircevska@gmail.com.

изрази и во тој случај лесно се доаѓа до соодветниот превод. Во случај кога не може да се најде соодветна фразема, преводот може да се направи преку аналогна единица која има различен компонентски состав и различна сликовита основа но, има исто значење. Ваквата ситуација бара одлично владеење со сите сегменти од јазикот-извор и јазикот-цел, притоа обрнувајќи посебно внимание на стилистичките карактеристики за промената на експресивно-емоционалната обоеност на фраземата да биде што е можно понезначителна. Изборот на соодветната единица се прави врз основа на контекстот, но огромна улога има и креативноста на преведувачот. Во одредени случаи прифатливо е и преведување со калкирање при што новиот израз треба да биде разбирлив за читателите и да биде во согласност со нормите на јазикот-цел. Понекогаш ваквите изрази добиваат широка употреба и постепено влегуваат во составот на јазикот-цел. Помалку ефективно, но применливо е описното преведување кое може да вклучува и дополнителен коментар од страна на преведувачот.

Особено интересен сегмент во преводот на фраземите претставуваат т.н. „лажни пријатели на преведувачот“ кои се одликуваат со иста лексичка и синтаксичка организација, а притоа имаат очигледна разлика на семантички план. Како појава тие се често разгледувани во рамки на лексиката, но за жал многу малку трудови се посветени на разгледување на оваа проблематика во областа на фразеологијата. Бројот на грешки од овој тип е голем и го прави ова прашање поактуелно.

Во рамките на статијава проблемот за „лажните пријатели на преведувачот“ ќе биде разгледуван врз македонски и руски фраземи кои означуваат емоции. Зошто токму на материјал од емотивната фразеологија²?

Сите емоции и нивните манифестации содржат социокултурни параметри и затоа покрај универзалноста се забележуваат и елементи специфични за одредена култура. Културата има свој одраз во јазикот, а бидејќи емоциите се составен дел на културата на секој народ тогаш и тие задолжително се концептуализираат и вербализираат во неговиот јазик. Нормите за изразување на емоциите се нестабилни и се менуваат од епоха во епоха и се разликуваат од култура до култура или од една социјална класа до друга. Со тек на време се менуваат средствата и начините за изразување на емоциите. Ова се поткрепува и со ставот на Шаховски: „...различным поколениям людей свойственны более или менее различные доминантные эмоции. Нормы выражения эмоций нестабильны от культуры к культуре, от

² Терминот емотивна фразеологија го користиме најмногу поради лапидарноста и истиот се однесува на група фраземи коишто изразуваат емоции и чувства. Соодветно, единиците кои ќе ги разгледуваме ќе ги именуваме како емотивни фраземи.

эпохи к эпохе внутри одной культуры, от одного социального класса к другому” (Шаховский 2008: 5).

Истражувањата покажале дека различни култури можат да реализираат различни елементи содржани во емоционалните концепти, а истовремено може да немаат посебен термин за именување на одредени емоционални состојби и покрај тоа што носителите на таа култура во реалноста ги доживуваат тие внатрешни процеси. Со други зборови, начините за категоризација на светот и тоа кои елементи од реалноста служат како семантички клучеви во конкретните лексички или граматички форми се обусловени од културната ориентација на социумот.

Поаѓајќи од фактот дека изразувањето емоционални состојби игра важна улога во човечкото општење и дека нашата контрола над емоциите е ограничена доаѓаме до заклучок дека лингвистичкиот материјал дава неповторлива можност за проникнување во моралните и во културните вредносни системи на еден народ, во доловување на културните варијации и разлики при изразувањето на одредени чувства и емоции кај припадниците од различни народи кои се несомнено условени од културните и социјалните норми.

Бидејќи сферата на емоциите е недостапна за непосредно набљудување, јазичната фиксација на симптоматските реакции и физичките состојби асоцирани со одредена емоција станува основа врз која се формира претстава за суштинските карактеристики на таа емоција. Оттука доаѓа и важноста на лингвистичкиот приод кон емоциите и кон нивно категоризирање односно улогата на јазикот и лингвистиката како наука за вербализирање, акумулирање, структурирање и пренесување на знаења од генерација на генерација во процесот на пренесување знаења и за емоциите.

Средствата за вербална концептуализација на емоциите можат да се сретнат на различни нивоа. Сепак, лексиката и фразеологијата на јазикот располагаат со најголеми можности за предавање информации за емоциите и тоа во најситни детали и нијанси. Со оглед на фактот дека најголемиот број фраземи не го изразуваат своето значење во неутрално-логична, туку во емотивно-експресивна форма може да се каже дека фраземите се основните единици кои го сочинуваат јадрото на емотивната лингвистика во целост.

Споредбата на лексичките и фразеолошките слики, пак, покажува доминација на фразеолошката сликовитост наспроти сликовитоста на зборовите односно фразеолошката сликовитост како резултат на својата материјална основа (станува збор за повеќе зборови, а не за еден) се карактеризира со поголем степен на конкретизација, детализација, експресивна експликација на сликата. Според тоа, фраземите посилно и посликовито, во однос на лексичките единици, ја карактеризираат личноста. Во основата на овој став стои фактот дека огромен број фраземи означуваат поими кои може да бидат предадени со зборови или описни конструкции но,

сепак, фраземите се разликуваат од синонимните зборови и описни конструкции со нијансите во значењето и најмногу со својата експресија. Замената на фразема со збор или синтагма не може да биде рамнозначна бидејќи при таквата замена исчезнуваат нијанси во значењето, слики, емоции односно сè она што ја составува семантичко-стилистичката карактеристика на фраземите. Затоа се смета дека фраземите ги карактеризираат емоционалните состојби длабоко, оригинално и силно.

За целите на оваа статија ќе се послужиме со фраземи кои означуваат срам, гнев и радост или поконкретно со „лажните другари на преведувачот“ во рамки на наведените значења кои се издвојуваат како посебно сложени од практична гледна точка.

Ќе започнеме со анализа на фраземите со значење *срам*. Во моментот кога субјектот осознава дека направил некоја срамна постапка целото негово битие е сконцентрирано на ситуацијата во која се нашол. Нему му се чини дека она што го криел од другите луѓе неочекувано се нашло изложено на сеопшта критика и дека сега тој е незаштитен и беспомошен, му се чини дека станал објект на презир и потсмев. Во врска со ова треба да се каже дека една од типичните реакции при доживувањето срам е и поцрвенувањето на лицето иако и тоа не е задолжително и зависи од индивидуалните карактеристики на субјектот или е резултат на можноста на човекот да ја контролира експресијата на емоциите која се стекнува со возраста. Сепак, овој момент од манифестирањето срам е присутен кај дел од единиците кои припаѓаат на фразеосемантичкото поле *срам*. Овде спаѓаат следниве единици:

мак. *поцрвене од срам, крвта му удри во главата, поцрвене како домаќин/патлициан/калинка, се црвени како пиперка* и др.

рус. *покраснеть од стыда, побазроветь от стыда; кровь бросилась в лицо, кровь кинулась в лицо, кровь ударила в лицо; краска бросилась в лицо, краска залила лицо, залиться краской, заливаться румянцем стыда; покраснеть как помидор, покраснеть как мак/маков цвет, покраснеть как <варенный> рак* и др.

И покрај бројните совпаѓања, во оваа група изрази се забележуваат разлики меѓу рускиот и македонскиот јазик кои можат и да доведат до погрешно толкување особено доколку се преведуваат надвор од контекст. Така, во рускиот јазик од срам се црвенеа како рак (*покраснеть как <варенный> рак*), додека во македонскиот јазикот *црвен како рак* најчесто се поврзува и со човек поцрвенет како резултат на прекумерна изложеност на сонце. За разлика од тоа во македонскиот јазик се поактивни асоцијациите со растенијата карактеристични за ова поднебје кои истовремено се и црвени: пиперка, домат/патлициан и сл. Сепак, овде постојат и некои индивидуални варијанти во употребата на споредбите така што сепак одговорот за најсоодветниот превод, како и обично, лежи во согледувањето на поширокиот контекст во кој е употребена конкретната фразама.

Исто така, можни се погрешни преводи и на фраземата *кровь ударила в лицо* со значење се усрами преку замена на компонентата *лице* со друга лексема од истата тематска група, може да биде доведена во врска со македонската фразема *крвѝа му удри во главиѝа* која има значење: пламна, силно се вознемири која припаѓа на фразеосемантичкото поле гнев. Оваа македонска фразема има апсолутен еквивалент во рускиот јазик: *кровь ударила в голову* каде имаме потполно совпаѓање како на формален, така и на сменатички план.

Срамот се доловува и преку фраземи кои го одразуваат однесувањето на засрамениот човек. Така, врз основа на кинетичките реакции односно со опишување на движечките реакции на човекот кој чувствува срам, неговите гестови, пози и сл. во обид да се сокрие, да го покрие лицето со рацете, наведнување на главата, наведнување на очите, немотивирани движења и др. Тука спаѓа и фраземата со *обесен нос* која има свој пандан во рускиот јазик. Станува збор за фраземата *повесить нос* но, таа има значење на откажување, предавање и тагување, а можноста да се употреби со значење срам не е регистрирана во ниту еден речник. Слична е состојбата и со фраземата *осиѝана како наврнайѝ*; *си осѝана како наврнайѝ* која надворешно соодветствува на руската фразема *как будто уштом холодной воды окатили* која се употребува во ситуација кога некој дознава лоша информација која не ја очекувал.

Гневот е силна и комплексна емоционална реакција која е предизвикана најчесто од фрустрацијата и неможноста да се надминат пречките при постигнувањето на целта. Кај оваа емоција разликуваме 5 етапи: навредлив настан, гнев, обид да се контролира гневот, губење на контролата и акт на одмазда (Kovescses 1986).

Овде ќе се осврнеме на актот на одмазда директно насочен кон навредувачот. Дека целта е однапред точно одредена сведочат изразите од типот: *љо има на заб (земено), љо зеде на заб, му има/фрла кимка* и сл во македонскиот јазик и *иметь зуб, держать/ носит камень за пазухой, держать/иметь сердце* во рускиот јазик и др.

Овие фраземи бараат посебно внимание при преводот од македонски на руски јазик бидејќи фраземите *љо има на заб (земено), љо зеде на заб* во рускиот јазик треба да се преведат исклучиво преку *иметь на зуб* која е со исто значење како и двете македонски фраземи. Тешкотиите настануваат поради постоењето на руската фразема *братъ на зуб* (која е буквален превод на македонската *зеде на заб*) и има значење сам да испроба нешто, не им верува на другите и не припаѓа во фразеосемантичкото поле гнев.

Наредна емоција која ја разгледуваме е радоста. Станува збор за активна позитивна емоција која се манифестира со добро расположение, чувствување задоволство од самите себе и од средината. Можностите за манифестација на радоста како емоција се поразнообразни во однос на

другите емоции. Таа може да се изрази и преку активност на телото, енергична гестикација, повишен тон, лесно руменило на лицето и блесок во очите. (Апресјан 2004: 912). И рускиот психолог Е. П. Иљин повикувајќи се на Ланге ги издвојува следниве карактеристики на радоста кои се изразуваат во однесувањето и физиологијата: радоста е проследена со возбуда на движечките центри што доведува до низа моторни возбуди (гестикација, потскокнување, плескање со рацете), зголемен крвоток во малите крвни садови како последица на што кожата поцрвенува и станува топла, внатрешните органи и клетките почнуваат подобро да се снабдуваат со кислород, а размената на материите се интензивира (Иљин 2001: 162).

Според ова, освен срцето како орган засегнат при доживувањето радост, може да бидат опфатени и промени во другите делови од телото или тешкотии во функционирањето на други органи. Така, емоцијата радост во рускиот јазик може да се опишува и како појава на тешкотии со дишењето иако често се работи за авторски употреби: *От радости в зобу дыхание сперло* (Крылов, Ворона и Лисица); *Радость захватывает у него дыхание, бегают мурашками по телу* (Чехов, БАС). Стандардниот руски израз *дух захватило* се применува кога се чувствува не само радост, туку и восхит, додека фраземата *дыхание перехватило* означува негативна емоција како гнев или страв (Рудерман 2001). Ваквата ситуација може да предизвика проблеми и грешки при преводот на руската фразама *дух захватило* со изразот *здивоѝ ми се зеде, дуоѝ ми го зеде* но, ваквиот превод колку и да е точен според компонентскиот состав, распоредот на компонентите и сл. би бил погрешен по семантика имајќи предвид дека во македонскиот јазик овој израз се користи, пред сè, за означување на емоцијата страв.

Како заклучок би можеле да кажеме дека фраземите се уникатен лингвистички феномен кој се одликува со особена изразност, сликовитост и емоционалност. Тие претставуваат единици чие разбирање бара длабоки познавања на културата, менталитетот, традицијата на земјата и народот имајќи предвид дека тие покрај универзалноста ја истакнуваат и културно-националната специфика на конкретниот јазик. Можностите да се направи грешка и да се даде погрешна интерпретација на овие изрази е голема, а ситуацијата дополнително е усложнета со постоењето на еквивалентни изрази во јазикот-цел кои носат сосема различна семантичка содржина. Сево ова значително ја усложнува работата на преведувачот и бара да се посвети посебно внимание на семантичкиот, стилистичкиот и прагматичниот фактор. Значителна помош и информација може да добие од самиот контекст, од речниците, но пред сè и од своето искуство, логика и креативност.

Литература

- Апресян Ю. Д. 2004: *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Языки славянской культуры: Венский славистический альманах, Москва, Вена.
- Влахов С., Флорин С. 1980 : *Непереводимое в переводе*, Москва.
- Ильин Е. П. 2001: *Эмоции и чувства*. Питер, СПб.
- Kovecses Z. 1986: *Metaphors of Anger, Pride & Love. A lexical approach to the structure of concepts*. Amsterdam/Philadelphia.
- Рудерман М. В. 2001: „Обозначение симптомов страха в русском и арабском языках“ *Труды международного семинара по компьютерной лингвистике и ее приложениям* Диалог 2001, Аксаково.
- Шаховский В. И. 2008: *Лингвистическая теория эмоций*. Гнозис, Москва.

Summary

This paper is an attempt to illustrate some of the difficulties and problems that translator meets when translating idioms. As material for inquire we are using idioms denoting joy, anger and shame in Macedonian and Russian language. The reason why the research has been based upon examples from emotional phraseology is the fact that phraseological material provides unique possibility for insight into the national systems of moral and cultural value, insight into the cultural variations and differences while expressing certain emotions among the members of various nations conditioned by cultural and social norms. In this paper we give a basic overview of the problems that the translator faces and possible translation strategies and ways of solving this issues. The “false friends of the translator” that are very widely investigated in the lexicology, are present in the phraseology as well. This can lead to misinterpretation of idioms and requires excellent knowledge of the languages, cultures, translator’s creativity and experience in order to overcome various difficulties.

811.163.3:811.112.2:]316.77

811.112.2:811.163.3:]316.77

Изворен научен труд

Даринка Маролова¹

СПОРЕДБЕН ПРЕГЛЕД НА СПЕЦИФИЧНИТЕ КУЛТУРНИ ФЕНОМЕНИ ВО ГЕРМАНСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Предмет на истражување на овој научен труд се специфичните културни феномени во јазикот, како културни особености кои стануваат препознатливи само во споредба со некоја друга култура. Тие можат да предизвикаат попречувања во нормалниот тек на комуникација. Овде се разгледуваат контрастивно и од лингвистички аспект се анализираат специфичните културни феномени присутни во граматиката, лексиката и графемиката. Анализата се врши врз примери од германскиот и од македонскиот јазик.

Клучни зборови: специфични културни феномени, комуникација, граматички феномени, лексички феномени, графемски феномени.

0. Вовед

Покрај многубројните сличности меѓу германската и македонската култура, поради гео-културната, историската и социјалната близина, постојат и полиња на кои овие две култури манифестираат разлики кои можат да доведат до недоразбирање меѓу соговорниците. Еден таков случај на комуникациско недоразбирање би се јавил кога еден Македонец во Германија би рекол за некоја жена: *Таа е риба*. Овој израз во македонската култура асоцира на тоа дека жената е шармантна, грациозна, убава, додека пак во Германија самиот збор *риба* (гер. *Fisch*) има повеќе негативна конотација, имено дека жената е студена и без емоции. Или пак, кога на гостинот му се нуди нешто за јадење, или пиење, па дури и помош, обичај е во Македонија прво учтиво да се одбие понудата; и да се прифати дури по неколкукратно понудување. Додека пак припадниците на германската култура веднаш го соопштуваат својот став во однос на прифаќањето или одбивањето на понудата. Освен тоа тие веднаш почнуваат да јадат без да го почитуваат времето за учтивост (кога се на гости или во ресторан), кога Македонците не почнуваат веднаш да јадат туку прво си муабетат со салата и ракија, за да не покажат лакомост и глад.

¹ Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Филолошки факултет, darinka.marolova@ugd.edu.mk.

1. Специфични културни феномени на граматичко ниво

Разликите во граматичките системи на јазиците, како лингвистички ентитети, се разгледуваат во контрастивната лингвистика. Етимолошки гледано, сепак може да се каже дека тие влечат културни корени од минатото, што од синхрониска гледна точка повеќе не е видливо. На пример, во македонскиот јазик граматичката категорија лице се образува со додавање на наставки на глаголот и субјектот не мора да се именува дополнително во реченицата, освен тоа строго се препорачува одбегнување на повторувањето на субјектот, што не е случај со германскиот јазик. На пример, реченицата *Доаѓам со задоцнување, бидејќи сум се усїал* на германски јазик гласи: *Ich komme mit Verspätung, weil ich mich verschlafen habe.*² И другите реченични членови, пред сè, присвојните придавки по правило се повторуваат во германскиот јазик. Но, таквото повторување во македонскиот би довело до поголемо дистанцирање меѓу учесниците во разговорот, затоа се одбегнува повторувањето на заменката и наместо тоа се употребува кратката заменска форма или определениот член во финална позиција, на пример: *Ich verbringe meine Freizeit mit meiner Frau und meinem Sohn in der Ferienwilla meines Freundes*³ (*Јас го поминувам слободното време со жена ми и син ми во вилаиџа на друѓар ми*).

Вообичаена е употребата на проширениот атрибут во германскиот јазик. Под изразот *проширен атрибут* мислиме на прилично долг атрибут кој е проширен со глагол во партицип 1 или партицип 2, употребен како глаголка придавка. Тој некогаш може да биде толку проширен, што тешко може да се препознае на што се однесува. И овој феномен има културна заднина и се должи на тоа што Германците во суштина се сметаат за трпеливи и истрајни луѓе. Оваа особина со текот на времето навлегла во нивниот јазик, така што му дозволува на говорителот да користи многу долги реченици, кои ако се слушаат во делови нема да бидат разбрани. Граматички гледано, проширениот атрибут може да се употребува и во македонскиот јазик, но звучи невообичаено и најчесто се среќава во уметнички текстови, а многу ретко во секојдневни дискурси. И ова е поврзано со особените на Македонците, кои стереотипно важат за доста нетрпеливи луѓе. Во комуникацијата тие дури и ги прекинуваат речениците веднаш штом ги добиле потребните информации или позитивниот фидбек од слушателот. Па, аналогно на тоа и македонскиот јазик веројатно се развивал на тој начин, што најважните носители на значење стојат сосема напред во реченицата, т.е. пред помалку значајните (како што е проширениот атрибут кој има

²Евидентно е повторувањето на субјектот *ich* (мак. *јас*).

³Евидентно е повторувањето на присвојната придавка *mein* (мак. *мој*).

детерминирачка, т.е. подредена функција). На пример, *die sich allmählich verbessernden Bedingungen*⁴ (условиите кои се подобруваат постепено).

Глаголската категорија вид е една од деривациските можности кај глаголите, која во јазиците се остварува со помош на афикси и полуафикси. Со оваа категорија се означуваат текот и степенот на дејството што го изразува глаголот. Морфолошкото означување на оваа појава е интензивно присутно во македонскиот јазик и претставува жив процес, т.е. сè уште се образуваат нови глаголи според готови модели. Така на пример, со префиксот *йод-* се градат глаголи од деминутивен вид: *йодйоскокнува*, *йодйивевнува*, *йодйикашлува*. Овој процес на деривација е можен и во германскиот јазик, но се јавува во многу поограничени случаи отколку во македонскиот јазик, на пр. *tänzen*, *hüsten*, како деминутивни форми на глаголите *tanzen* (мак. *танцува*), *husten* (мак. *кашла*). Најмногу од глаголските видови се искристализирале со развојот на јазикот и денес функционираат како готови елементи на речничкиот фонд, на пр. *kuscheln* (мак. *џушка*), *streicheln* (мак. *џали*) итн.

И образувањето на сложени по пат на спојување на барем два збор од речничкиот фонд во еден единствен збор (составување, композиција) е процес со културна заднина. Зборови во германскиот јазик кои настанале на тој начин се: *Gastfreund*, *Brieftasche*, *Reitpferd*, *Wohnzimmer* etc. Тие се сметаат за културно-специфични, бидејќи нивните составни делови никогаш не се преведуваат на друг јазик еден спрема еден, повторно како компоненти на сложеница. Па, затоа сложенките најчесто се преведуваат описно или приближно или, пак, се применува транспозиција: *Gastfreund* – *џосџољубив човек*, *Brieftasche* – *йаричник*, *Reitpferd* – *коњ за јавање*, *Wohnzimmer* – *дневна соба*. Бројот на вака образуваните именки во германскиот јазик е доста голем и ова се смета за една од највпечатливите особености на овој јазик. Композицијата како форма на зборообразување е присутна и во македонскиот јазик: *оревокршачка*, *облакодер*, *зајдисонце*, *џуџуноберачи* итн. На германски јазик овие сложеники би гласеле: *Nussknacker*, *Wolkenkratzer*, *Sonnenuntergang*, *Tabakpflanzer*.⁵

Културната заднина на заедничкото настапување на зборовите (т.н. колокации) се должи на тоа што зборовите во еден јазик можат да се поврзуваат меѓу себе на различни начини. На пример, со именката *човек* оди придавката *висок* како детерминанта за оваа физичка особина (*висок човек*) во македонскиот јазик. Додека, пак, со истата именка во колокација стои придавката *groß* (мак. *голем*) во германскиот јазик како детерминанта за

⁴*Verbessernden* е деклинирана форма на глаголската придавка изведена со партицип 1 од глаголот *verbessern*.

⁵ Евидентна е употребата на сложеники како преводни еквиваленти на германски јазик, чии составни делови или релации меѓу составните делови се различни отколку во македонските примери.

истата физичка особина: *ein großer Mann* (мак. голем човек). Изразот *голем човек* во македонскиот јазик упатува повеќе на една карактерна особина, имено дека човекот е со големо срце, со голема душа, срдечен, милосрден, искрен.

2. Специфични културни феномени на лексичко ниво

Јазичните специфични културни феномени се забележуваат во лексиката и се јавуваат во форма на реалии и различни когнитивни слики за зборовите. Овде спаѓаат називите на предмети и појави од природата, на материјални и на духовни феномени.

Природата дејствува врз човекот и го одредува начинот на живеење, што пак од своја страна се одразува врз креирањето на јазикот. Врз основа на разликите во развојните текови на јазиците во минатото, денес среќаваме називи на предмети и појави од природата кои се специфични за еден географски простор, а како такви не постојат во други предели или, пак, не предизвикуваат создавање на истите претстави. Овде спаѓаат некои посебни видови на животни и растенија, форми на релјеф, климатски појави итн. На пример, со терминот *Sommerkoog* во германскиот јазик се означува земјиште покрај море, кое со насип е ограничено од морето и на тој начин е заштитено од поплави во лето и се користи како пасиште за овци и говеда. Овој предмет од природата е непознат за припадниците на македонската култура, па во македонскиот јазик за него може да се најде само приближен преводен еквивалент, нешто како *јриморска низина*. Додека, пак, на територијата на Р.Македонија е добро познат ендемскиот вид на *охридска јасирмка* (lat. *Juniperus ekcelsa*). Во германскиот јазик како преводен еквивалент на овој израз се користи лексемата *Forelle* или, пак, *Ohrider Forelle*, но ниту еден од нив не ги покрива сите семантички полиња на изразот *охридска јасирмка*, затоа што видот риба именуван со овој назив е непознат во германските културни простори.

Под поимот *материјална култура* се подразбираат артефакти создадени од човекот кои се типични за едно културно опкружување. Овде спаѓаат реалитите од секојдневието, како што се храна и пијалаци, облека и накит, разни предмети и апарати во домаќинството, земјоделски алатки, играчки, транспортни средства, уметнички дела, архитектонски дела итн.

Таков пример на лексема што означува културно-специфичен материјален предмет е *Brezel*. Ова печиво е распространето, пред сè, во Јужна Германија и во Австрија и претставува еден вид симетрично извиткана прачка од тесто. Од почетокот на XIV век ова печиво се користи како симбол на пекарите. За него се врзани многу преданија и митови. На македонски јазик најчесто се преведува со приближниот преводен еквивалент *ћерек*. Додека, македонскиот збор *налани* се однесува на рачно изработени дрвени обувки со кожен ремен, кои девојките ги носеле во минатото. И во народното

творештво често се среќава како мотив девојчето со наланите кое оди по калдрмата за да донесе вода од чешмата. Денес изразот *налани* се употребува како назив за женски сандали со дрвена подлога и се смета за специфичен културен феномен кој или не постои во другите култури, вклучувајќи ја и германската како релевантна за ова истражување или, пак, поседува поинакви конотативни значења. Како приближен еквивалент во германскиот јазик се смета лексемата *Holzschuhe*.

Феномените на духовната култура претставуваат традиционално-колективни претстави за предмети и дејства, кои ги карактеризираат припадниците на соодветната култура. Тие се однесуваат на традицијата, суеверијата, религиите, историјата, начинот на живеење, идеологијата, фолклорот итн. На пример, под германскиот збор *Meinheit* се подразбира посебна заедница на граѓани кои живееле во средниот век и во раниот нов век во германските градови, кои поседувале граѓански права и со тоа биле сметани за членови на заедницата, иако не биле организирани во занаетчиски здруженија или еснафства. Во македонскиот јазик не постои соодветен еквивалент, па така овој назив би се превел описно, со објаснување на најважните карактеристики, нешто како *заедница на граѓани со сопствени права*. И македонската лексема *тешкојто* нема соодветен преводен еквивалент во германскиот јазик, па затоа се посегнува по приближен или описен превод, како: *der schwere Reigentanz*. Со тој назив се означува едно од најубавите и најтешките македонски ора што го играат само мажи. Тоа потекнува од околината на Галичник, северозападна Македонија, некаде на планината Бистра и неговото потекло се поврзува со времето кога мажите се збогувале од своите најблиски, поради заминување на печалба во туѓина. Музиката и движењата на телото се бавни и тажни, се чини како танчарите да имаат души полни со горчина, поради политичко-економски тешките временски услови под вековно ропство. За ова оро многу е кажувано и пишувано.

3. Специфични културни феномени на графемско ниво

И во областа на графемиката се регистрираат разлики, кои имаат културни корени.

Сите именки (конкретни и апстрактни), како и изведени именки во германскиот јазик, се пишуваат со голема буква. Ова се смета за специфика на овој јазик, бидејќи во ниту еден друг јазик општите именки не се пишуваат со голема буква. Сепак, овој феномен се должи на културата, колку и да изгледа неверојатно од синхрониски аспект. Пишувањето на именките со голема буква поминало низ долг процес и било условувано од многу културни фактори. Првобитно, големата буква служела за да го краси писмото и како средство за потенцирање на некои зборови во текстот. На почетокот со голема буква се пишувале имињата на светите предмети и

⁷ Начело на Правописот на македонскиот јазик е за секој глас постои една буква.

што тензијата во говорот се сфаќа со лексички средства, може да се замени со извичник во германскиот текст, како средство за заострување на исказот. На пр. *Toj iŋaka ke zboruvал со мене, iпросiŋак еден неiпрокойсан.* (гер. *Er wagte mit mir so zu sprechen, der Dummkopf!*)

4. Заклучок

За крај може да заклучиме дека културата е често присутна во комуникацијата и од неа зависи како ќе се формулира некоја мисла или ќе се сфати некој исказ. Германскиот и македонскиот јазик, како јазици за анализа во овој труд, дозволуваат вербализација на голем број специфични културни феномени. Специфичните културни феномени се дел од секоја култура, ги има во сите полиња на животот и сведочат за разликите меѓу етничките групи на општествен, политички и социјален план, може да се рече дека се дел од нивниот идентитет. Тие стануваат воочливи само во споредба со некоја друга култура.

Оваа статија ја посветивме на феномените во јазикот со културна заднина, и тоа на граматичко, лексичко и графемско поле.

На граматичко поле ги разгледавме: употребата на субјектот во реченицата, глаголскиот вид, сложенките, проширениот атрибут и колокациите. Со наведување на примери од двата јазика ги анализиравме овие ентитети компаративно и укажавме на разликите во овие два јазика, кои се темелат на специфичните културни особености. На полето на лексиката компаративно во германскиот и во македонскиот јазик ги разгледувавме лексиката на специфичните предмети и појави од природата, лексиката на феномени од материјалната и од духовната култура. На крај, укажавме на некои графемски специфики, како што се: употребата на голема буква, фонетското пишување и интерпункцијата.

Заклучивме дека на сите полиња постојат разлики меѓу овие две култури, затоа што станува збор за специфики во јазикот, кои или се непознати за говорителите на другиот споредуван јазик или, пак, звучат неприродно. За нив не постојат соодветни еквивалентни изрази во другиот јазик, кои би го имале истото значење и истата функција, па трансферот на ваквите феномени од еден на друг јазик се одвива најчесто описно, приближно, со адаптација, модулација, транспозиција, транскрипција, буквален превод итн.

Литература

Маролова Даринка 2013: „Затворање на лексичките празнини во македонскиот јазик преку преводот“, *Огледало – Месечник на книжевниџе iпреведувачи на Македонија*, Волумен XXIV, 111/112, Скопје, ноември-декември, 3–8.

Маролова Даринка 2013: „Културни специфики во комуникацијата“, *Зборник на трудови од научнои собир „Македонскиот јазик како средство за комуникација и како израз на културата“*, кн. 23, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 221–226.

Albrecht Jörn 1998: *Literarische Übersetzung: Geschichte-Theorie-Kulturelle Wirkung*, Wiss. Buchgesellschaft, Darmstadt.

Assmann Aleida 2006: *Einführung in die Kulturwissenschaft. Grundbegriffe, Themen, Fragestellungen*, Erich Schmidt, Berlin.

Göbel Walter 2005: „Kulturwissenschaft und Literaturwissenschaft“, Steirstorfer, K. & Volkmann, L. (Hrsg.): *Kulturwissenschaft Interdisziplinär*, Narr, Tübingen, 110–119.

Hansen Doris 1996: „Zum Übersetzen von Kulturspezifika in Fachtexten“, Kelletat, Andreas F. (Hrsg.): *Übersetzerische Kompetenz. Beiträge zur universitären Übersetzer Ausbildung in Deutschland und Skandinavien*, Peter Lang, Frankfurt am Main etc. 63–78.

Nord Christiane 1993: *Einführung in das funktionale Übersetzen. Am Beispiel von Titeln und Überschriften*, Franke, Tübingen & Basel.

Wotjak Gerd 2008: *Kognitive und kulturelle Aspekte des Übersetzens*, 149 *Pandaemonium germanicum* 12, 149–190.

Abstrakt

Forschungsgegenstand dieser wissenschaftlichen Arbeit sind die kulturspezifischen Phänomene, als kulturelle Besonderheiten, die nur im Vergleich zu einer anderen Kultur ersichtlich werden. Sie können zu Hindernissen in der Kommunikation führen. In der vorliegenden Studie werden die kulturspezifischen Phänomene der Grammatik, der Lexik und der Graphemik vergleichend betrachtet und sprachwissenschaftlich analysiert. Die Analyse vollzieht sich auf Beispielen aus dem Deutschen und dem Makedonischen.

811.133.1'276.6:34]:811.163.3'255.2

Изворен научен труд

Светлана Јакимовска¹

МОРФОСИНТАКСИЧКИ ОСОБЕНОСТИ НА ФРАНЦУСКИТЕ ПРАВНИ ТЕКСТОВИ И НИВНО ПРЕВЕДУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Овој труд има за цел да ги анализира морфосинтаксичките особености на правните текстови напишани на француски јазик. Анализата започнува со преглед на општите синтаксички особености на речениците во правните текстови, за потоа, подетално да се осврне на глаголските времиња и на употребата на безличните глаголски конструкции, како и на архаичните форми карактеристични за францускиот јазик. Трудот ја анализира и појавата на синтаксичка повеќеозначност и видовите реченици во овој вид текстови. Ваквата анализа има за цел да му помогне на преведувачот на правни текстови соодветно да одговори на предизвиците кои се исправаат пред него на морфосинтаксичко рамниште.

Клучни зборови: морфосинтакса, правни текстови, преведување, француски јазик, македонски јазик

Вовед

Францускиот јазик на правото подлежи на истите синтаксички правила како и општиот јазик. Тој нема посебна синтакса или посебна граматика. Сепак, во правните текстови се користат специфични синтаксички структури поради кои правниот јазик се разликува и од општиот јазик и од другите стручни јазици. Со специфична синтакса особено се одликуваат нормативните текстови, законските акти и останатите прописи, но и други видови текстови, како пресудите, на пример.

Општи синтаксички особености на француските правни текстови

Во француските правни текстови, како и во правните текстови напишани на други јазици, речениците од законските текстови и договорите се многу долги. Причината за должината на речениците треба да се бара во потребата од набројување или, пак, во постојаното повторување чија цел е исцрпност на текстот и отсуство на правни празнини.

¹Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Филолошки факултет, svetlana_jakimovska@yahoo.com.

Анализата на синтаксата на правните текстови покажува извесни карактеристики во однос на местото на глаголот. Имено, во бројни правни текстови забележлива е антепозицијата на глаголот: *est décrété bien public* (ошшшшшше добра се ошределени со декреши) особено во случаите кога не се инсистира на вршителот на дејството, со што се добива и нијанса на воопштеност. Во правните текстови исто така се сретнува и постпозиција на глаголот, кој може да уследи и по подолга апозиција или повеќе зависни реченици како што е случај со следната пресуда:

Le tribunal, après en avoir délibéré conformément à la loi, statuant publiquement, contradictoirement en premier ressort, **déclare**... (Penfornis : 1998, 28)

(„Судош, ошкако заседаваше сошласно со закономш, и ошкако одлучуваше јавно и шо шредшрес на сшранишше, изјавува ...“)

Кај судските пресуди, пак, неретко се сретнуваат реченици што започнуваат со изрази од типот *vu que*, *entendu que*, проследени со зависна реченица која претходи на главната реченица. Ваквите изрази на македонски јазик можат различно да се преведат согласно со општиот контекст како *земајќи шредвид дека*, *со ошлед на шшоа дека* или едноставно со сврзник кој изразува последица *бидејќи*.

“*Vu que l'Union n'a pas répondu à la lettre du 22 septembre 1992....*”

(„Бидејќи Унијаша не одшвори на шисмошшо од 22 сешштември 1992...“)

„Земајќи шо шредвид факшшошш дека Унијаша не одшвори на шисмошшо од 22 сешштември 1992...“)

Во овој случај го претпочитаме првото преводно решение бидејќи е покусо, односно овозможува стегнат израз, а и јасно изразува последична релација.

Глаголските времиња во француските правни текстови

Кога станува збор за глаголските времиња карактеристични за нормативните текстови, во нив се користи сегашното време најчесто за да се искаже обврска (Penfornis : 1998). Така, на пример, во членот 21 од францускиот Устав од 4 октомври 1958 година се вели:

Le gouvernement détermine et conduit la politique de la nation.

(Владашја ја ошределува и води националнашша шполишшика.)

Со употребата на сегашното време се кажува дека владата е должна, односно владата треба да ја води националната политика.

Исто така и глаголите кои ја изразуваат одлуката на судиите се користат во трето лице еднина во сегашно време. Така, во пресудите најчесто се сретнуваат изрази од типот:

Le tribunal [...] le déclare coupable...

Le tribunal [...] condamne à une amende

Le tribunal [...] ordonne l'expertise médicale...

Судоӣ [...] го̄ ѓро̄гласува за виновен...

Судоӣ [...] го̄ осудува на казна...

Судоӣ [...] наредува медицинска експертиза...

Во законските акти може да се сретне употреба на глаголот *devoir* проследен со инфинитивната форма на глаголот, па дури и форми на идното време, наместо употреба на соодветниот глагол во сегашно време:

Le mineur âgé de moins de seize ans doit être représenté par celui ou ceux qui exercent à son égard l'autorité parentale. (Code civil, titre I, art.17-3)

Малолетник на возраст̄ӣ ѓод 16 годинӣ ѓреба да биде засӣаӣуван од лице/а ѓод чија родителска грижа се наоѓа.

Tout Français jouira des droits civils. (Code civil, titre I, art.8)

Секој Французин ужива граѓански права.

Употребата на формите на идното време во овој случај упатува на фактот дека законот нема да престане да се спроведува, односно дека е во сила и дека така ќе остане и во иднина. Во македонскиот јазик, иако во законските текстови се сретнува и идното време, сепак го претпочитаеме преводот со форми на сегашното време кое е пошироко застапено кај овој тип текстови.

Безличните конструкции во француските правни текстови

Правните текстови, а особено нормативните, мора да бидат неутрални, објективни и формални, па дури и свечени. За да се постигне неутралноста и објективноста, односно за да се покаже дека нормите се

однесуваат еднакво на сите, а притоа и да се постигне повисок стил, во францускиот правен јазик се користат или безлични изрази воведени со заменката *il* или, пак, пасивни конструкции. Употребата на заменката *il* се претпочита во однос на заменката *on* која е одлика на секојдневниот говор. Така, се вели: *il est décidé*, а не *on a décidé*. Во правото најчесто се сретнуваат изрази како: *il appartient à, il incombe à, il résulte de...*

Il appartient à l'expert comptable désigné par la CE de déterminer les documents utiles à l'exercice de sa mission.

На македонски, оваа конструкција може да се преведе различно. Со неа се укажува дека во нечија надлежност е да се направи нешто, односно дека нечија должност е да реализира определена активност. Затоа на македонски може да се пренесе со глаголот *треб*а:

Експертот ил со сметководство назначен од страна на Европската комисија треба да ги определи документите потребни за реализација на неговата задача.

Бидејќи со конструкцијата *il appartient à* се нагласува вршителот на дејството, таквата нијанса може да се пренесе и во македонскиот превод:

Експертот ил со сметководство назначен од страна на Европската комисија е тој којшто треба да ги определи документите потребни за реализација на неговата задача.

Изразот *il résulte de* воведува последична реченица односно ја изразува последицата од некое дејство:

*En l'occurrence, il résulte des précédents jugements concernant le requérant que la décision....*²

Во овој случај, од претходните пресуди кои се однесуваат на иужинелот, произлегува дека одлуката ...

Во францускиот јазик на правото често се користи и пасивната форма бидејќи таа овозможува од една страна изразување на општост,

² Пресуда број 2065 објавена на страницата

http://www.ilo.org/dyn/triblex/triblexmain.fullText?p_lang=fr&p_judgment_no=2065&p_language_code=FR

непристрасност, а од друга, го нагласува објектот, во случаи кога тој е поважен во однос на вршителот на дејството.

Le nombre des membres de la Commission peut être modifié par le Conseil statuant à l'unanimité.

(Бројот на членовите на Комисијата може да биде променет од сѐрана на Советот кој одлучува едногласно.

Советот може со едногласна одлука, да го промени бројот на членовите на Комисијата.)

Француските пасивни конструкции од правниот јазик можат да се преведат со соодветни македонски пасивни конструкции, па дури и со активни кои почесто се сретнуваат во македонскиот јазик. Изборот на која било од овие две македонски конструкции нема да воведо промени во однос на содржината на пораката, но сепак со пасивната конструкција, како и во францускиот јазик, се нагласува објектот бидејќи со него започнува реченицата, што пак, не е случај со активната конструкција.

И покрај претходните примери во кои безличната замена *il* беше проследена со глагол во сегашно време, сепак, најчесто во овие конструкции глаголот е употребен во пасивна форма:

Il est institué un Comité économique et social, à caractère consultatif. (traité CE, art.193)

Преводот на македонски јазик исто така треба да биде синтаксичка конструкција која како и француските ќе се однесува на сите, односно ќе има општ карактер. Затоа на македонски јазик преводот или би бил со пасивни конструкции со глаголки придавки, или пак со употреба на повратни глаголи. На пример:

Восстановен е Економски и социјален комитет со консултативен карактер.

Се воспоставува Економски и социјален комитет со консултативен карактер.

Можните преводни решенија на ваквите конструкции можат да се илустрираат и со следниов пример:

A cette audience, il a été rendu le jugement suivant :

Преводот на македонски јазик на ваквите пасивни француски конструкции може да се реализира на неколку начини. Изборот на преводното решение зависи од севкупниот контекст, односно текстот. Безличноста на македонски јазик може да се постигне со пасивна конструкција со глаголка придавка и глаголот *сум*: *На ова сослушување*

донесена е следнава пресуда. Безлична конструкција на македонски јазик може да се оствари и со употреба на глаголот со лично-повратната замена *се*: *На ова сослушување се донесе следнава пресуда*. Во македонскиот јазик пасивните конструкции можат да се преведат и со активни во случаи кога во пасивната конструкција е наведен вршителот на дејството или кога тој е познат од претходниот контекст. Преводот со активна конструкција е дозволен само тогаш кога не е задолжително вниманието да се насочи кон трпитељот на дејството. Бидејќи во овој случај конструкцијата е воведена од заменката *il* јасно е дека не се инсистира на вршителот на дејството, па ако во претходниот пример со сигурност знаеме дека судот го врши дејството постои можност конструкцијата да ја преведеме на следниот начин: *На ова сослушување судот ја донесе следнава пресуда*.

Архаичните конструкции во француските правни текстови

Синтаксата на правните текстови на француски јазик понекогаш исто така може да го носи белегот на минатото преку употреба на архаични синтаксички структури. За разлика од архаичните термини, кои почесто и се сретнуваат во правните текстови, и од кои дел се неопходни во правната терминологија (како што се на пример термините *usufruit* (уживање, користиџење), *emphytéose* (долготраен наем), архаичните синтаксички структури се исклучително ретки и најчесто сосема непотребни. Така, на пример, сосема непотребни се структурите како: *s'il y échet* (ако е иаков случајот) и *il appert* (како што е наведено во). Иако многу ретко, архаичните синтаксички структури се сретнуваат во процедурални документи. Така на пример во пресудите на првостепените француски судови сè уште се сретнува старата фраза со која се наредува извршување на пресудата:

En conséquence, la République française mande et ordonne: à tous huissiers de justice sur ce requis de mettre la présente décision à l'exécution; aux procureurs généraux et aux procureurs de la République près les tribunaux de grande instance d'y tenir la main; à tous les commandants et officiers de la force publique de prêter main forte lorsqu'ils en seront légalement requis.

Според штоа, Република Франција ги повикува и им наредува на сите судски извршители согласно со ова барање да ја спроведат оваа одлука; на сите јавни обвинители и виши јавни обвинители при високиите основни судови да се заземаат за нејзино спроведување и на сите командири и службеници на силите на јавниот ред да го помогнат нејзино извршување ако штоа биде по законски пат побарано од нив.

Се разбира дека на македонски ваквите синтаксички структури нема да се преведуваат со македонски архаични структури, туку со современи структури и со употреба на термини од македонскиот современ јазик. Сепак, начинот на формулирање, па и содржината на реченицата јасно укажува дури и при преводот, дека станува збор за формула која е архаична односно наследена од минатото.

За архаичниот призвук на правните текстови придонесува и употребата на формите за аорист *passé simple* кое не се користи во секојдневниот говор и кое во употребата е заменето со формите на перфектот *passé composé*. Така, на пример, во следниов документ, во делот од пресудата во кој се наведуваат фактите глаголите се употребени во *passé simple*:

Le 24 août 1996, Nicolas Lebrun, alors âgé de 10 ans, se rendit à la fête de Montluçon. Il acheta trois jetons au manège forain d'auto-tamponneuses et monta seul, dans une voiturette.

На 24 август 1996 година, Никола Лебрен, тогаш на 10 годишна возраст, ојиде на панаѓурој во Монилисон. Тој купи три жетони на дејскиот авиодром и сам се качи во едно автомобилче.

Како што може да се забележи од горниот пример станува збор за време кое сè уште е дел од правниот јазик во Франција, но специфичната нијанса што употребата на ова време му ја дава на појдовниот текст не може да се пренесе во македонскиот јазик, каде ваквите форми најчесто се преведуваат со форми на минатото определено или неопределено свршено време.

Синтаксичката повеќезначност во француските правни текстови

Во претходното поглавје видовме дека повеќезначноста се сретнува на ниво на термин и во тој случај станува збор за семантичка, лексичка односно термилошка повеќезначност. Но повеќезначноста може да се манифестира и на ниво на структурирање на речениците. Познат е примерот со реченицата *Le poulet est prêt à manger* (пилето е готово за јадење), која може да се протолкува на три начини: 1. Пилето е зготвено и ќе биде изедено; 2. Пилето ќе почне да јаде и 3. Цајканот е спремен да јаде.

Појавата на синтаксичка повеќезначност е особено значајна за правните текстови. За разлика од другите стручни домени каде што најчесто синтаксичките повеќезначности се случајни, при составувањето правни

текстови одбегнувањето на синтаксичката е една од основните задачи. Треба да се нагласи дека некои правни изрази се по својата природа повеќеозначни. Таков е на пример изразот *A et/ou B*. Користењето на ваквата конструкција овозможува економичност, но читателот не знае дали треба да се земе предвид првиот или вториот елемент или пак задолжително е двата одеднаш. Проблемот се усложнува ако конструкцијата има повеќе елементи од типот *A, B et/ou C*. Во овој случај треба ли да се сфати изразот како *A, B и C*, како *A и B или C*, или пак како *A и B или евентуално C*? (Houbert: 2005: 67).

Синтаксичката повеќеозначност може да се појави во текстот од повеќе причини. Во следниов пример, кој е извадок од договор, може да се увиди дека недоволно прецизната употреба на замена може да доведе до синтаксичка повеќеозначност:

Dans le cadre de la garantie de 10 ans, le concédant s'engage à fournir un produit équivalent au concessionnaire en cas de désordres constatés sur un produit commercialisé par ce dernier, celui –ci devant alors le délivrer au plus tard dans un délai d'un mois.

При првото читање на реченицата не е сосема јасно на кого точно се однесува заменката *celui –ci* и потребно е внимателно да се прочита за да стане јасно дека заменката се однесува на концедентот. Станува збор за повеќеозначност која се должи на погрешно синтаксичко структурирање, кое преведувачот не смее да го пренесе во целиот текст:

Во рамките на 10 годишната гаранција, концедентот се обврзува да му испорача на концесионерот идентичен производ во случај на констатиран несоодветност на производ изнесен на пазарот од страна на концесионерот. Во тој случај набавувачот е должен да го испорача најдоцна во рок од еден месец.

Синтаксичка повеќеозначност поради употреба на посвојна замена се сретнува во веќецитираниот пример: *Il appartient à l'expert comptable désigné par la CE de déterminer les documents utiles à l'exercice de sa mission*. Станува збор за наслов на текст, но ако не се прочита текстот во целина не е сосема јасно дали терминот *mission* се однесува на Комисијата или на експертот.

Синтаксичка повеќеозначност се сретнува и во реченицата: *Chaque expédition donnera lieu à une facturation du concédant* која подразбира на француски дека *chaque expédition devra donner lieu à la délivrance d'une*

facture par le concédant. Преводот мора да ја избегнува ваквата ненамерна повеќезначност на појдовниот текст и сосема да ја отстрани во целниот: *При секоја исцорака концеденџиот ќе досџавува факџура.*

При преведувањето правни текстови преведувачот мора да биде претпазлив за правилно да ја разбере синтаксичката повеќезначност и да ја пренесе со јасни и недвосмислени конструкции. Тој исто така мора да внимава да не ги пренесе еднозначните француски конструкции со повеќезначни македонски конструкции. Иако поретко, може да се случи синтаксичката повеќезначност намерно да е дел од појдовниот текст и задача на преведувачот е во рамките на неговите можности да ја пренесе во целниот текст.

За да се одбегне повеќезначноста препорачливо е наместо имињата да не се користат заменките, па иако повторувањата можат во извесна мера да го обременат текстот, сепак тие ќе ја гарантираат неговата еднозначност. Така, на пример, реченицата: *Le vendeur ne sera en aucun cas responsable des défauts dus à la négligence du fabricant. Le vendeur enverra la facture...*

Во овој случај, иако терминот *vendeur* се повторува во двете последователни реченици, тој задолжително треба да се повторува и при преводот бидејќи употребата на личната замена *џиот* во целниот текст би довела до повеќезначност, односно не би било јасно дали заменката се однесува на продавачот или на производителот:

Продавачот нема да биде во ниџу еден случај одџворен за недосџаџиотџије кои се долџаџи на неџриџаџи на џроизводиџелотџи. ***Продавачот*** ќе исџраџи факџура...

Видови реченици во правните текстови на француски јазик

Типовите реченици кои се сретнуваат во правните текстови зависат од карактерот на правниот текст. Ако ги оставиме настрана текстовите кои се дел од правната доктрина, можеме да констатираме особености на синтаксичките структури на законските текстови од една и на судската практика од друга страна. Во законските одредби најчесто се сретнуваат декларативни реченици, со кои како што веќе видовме се изразува наредба, забрана, обврска, право итн.

Поинтересни за проучување од овој аспект се текстовите на судската практика. Имено, правниците често мораат да изнесуваат аргументи спротивни на оние изнесени од другата страна. Тие мораат да даваат

приговори, при што најчесто во првиот дел на реченицата потврдуваат дел од искажаното, за во вториот дел да го изнесат својот противаргумент. Поради тоа во текстовите од овој карактер, како што се записниците од судењата, противтужбите и слично, неретко се сретнуваат конструкции кои изразуваат синтаксички односи на спротиставеност односно опозиција, или пак во првиот дел искажуваат допуштање, кое е проследено со спротиставен аргумент:

Il est vrai que.....mais....

(Вистина е дека но,...)

Il est possiblemais pourtant...

(Можно е, но сепак,...)

Il faut tout de même dire que....

(Сепак треба да се каже дека...)

C'est incontestable que.... mais....

(Тоа е неоспорноно...)

Bien que..... pourtant...

(Иако... сепак....)

Правникот исто така користи последични реченици за да ги искаже последиците од некоја правна одредба или од одредена фактичка состојба. Во тој случај тој ги користи следниве изрази: *à tel point que* (толку многу што), *voilà* (мера што), *j'en déduis donc* (ојска заклучувам дека), *c'est pourquoi* (за што), *ce qui explique* (што го објаснува), *tellement que* (толку што).

C'est une loi injuste, c'est pourquoi il y a des protestations.

(Тоа е несправедлив закон, за што има протести.)

Il n'a pas fait attention à la signalisation. J'en déduis qu'il n'est pas un chauffeur prudent.

(Не внимавал на сигнализација. Ојска заклучувам дека не е предпазлив возач.)

Лицата кои се занимаваат со право неретко мораат да го образложат изнесеното или пак одлуката, пресудата. За да го сторат тоа користат синтаксички конструкции кои изразуваат причина како: *en raison de* (поради што), *parce que* (за што што), *en effet* (всушност), *étant donné* (земајќи предвид), *faute de* (поради недоси на)...

L'audience a été suspendue en raison d'un malaise du témoin.

(Сослушувањето се одложи поради болест на сведокот.)

Etant donné les circonstances, le tribunal s'est montré indulgent.

(Ако се земаат предвид околностите, судот се покажа милослив.)

Il a été acquitté, faute de preuves.

(Тој беше ослободен поради недостиг на докази.)

Заклучок

Од извршената анализа можеме да дојдеме до неколку заклучоци.

Прво, синтаксичките правила кои се применуваат во општиот јазик се идентични со правилата во употреба во францускиот стручен јазик на правото. Сепак, станува збор за стручен јазик кој е препознатлив по специфични реченични конструкции. Во таа смисла, треба да се споменат долгите реченици кои изобилуваат со набројувања и апозиции, а кои се во тесна врска со функцијата на правните текстови, особено на нормативните, кои треба во детали да ги опишат и предвидат сите можни ситуации. Во спротивно, празнините и недореченостите ќе отворат пат за сериозни злоупотреби во практиката.

Во однос на употребата на глаголските времиња, забележителна е доминантната употреба на сегашното време, кое соодветствува на фактот што со овој тип текстови најчесто се искажува обврска. Поретко, се сретнуваат и форми на идното време, особено во законските текстови, кои ја опфаќаат и сегашноста и иднината – одредбата важи и ќе важи. Ваквите конструкции, во зависност од контекстот, препорачливо е на македонски јазик да се преведуваат со форми на сегашното време.

Поради потребата од неутралност на правните текстови во нив доминира употреба на безлични или, пак, на пасивни конструкции. Безличните конструкции со подмет *il* не постојат во македонскиот јазик, па за нив преведувачот треба да пронаоѓа различни преводни решенија како пасивни конструкции, конструкции со личноповратна замена, па дури, во одредени случаи и со активни конструкции. Во францускиот јазик на правото се сретнуваат и архаични структури, но архаичноста не е карактеристична и за македонските правни текстови така што, ваквата архаична нота нема да биде пренесена при преводот на македонски јазик.

Повеќезначност се смета за негативна појава во ваквите текстови (повторно поради можноста за злоупотреби) така што дури и да постои

синтаксичка повеќезначност во појдовниот текст таа треба да биде отстранета во текстот-цел.

Во однос на видовите реченици во овие текстови најчесто се сретнуваат декларативни, причински последични, допусни и спротивни реченици кои треба да бидат преведени со соодветните еквивалентни конструкции на македонски јазик.

Всушност, синтаксичките особености на француските правни текстови соодветствуваат на нивната функција, тие пропишуваат, опишуваат, дозволуваат, забрануваат итн., а притоа треба да бидат непристрасни, па синтаксата е постојано во функција на ваквите цели. Тоа пак, ја обременува работата на преведувачот, пред кој се востановува цела низа предизвици.

Литература

- Арсова-Николиќ Лидија 1999: *Преведување: теорија и практика*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.
- Атанасов Петар & Попоски Алекса 1992: *Француско-Македонски речник*, Македонска книга, Скопје.
- Berrendoner A 1983: *Connecteurs pragmatiques et anaphores*, Cahiers de linguistique française, Genève.
- Бојковска Стојка, Минова-Ѓуркова Лилјана, Пандев Димитар, Цветковски Живко 2008: *Општа граматика на македонскиот јазик*, Просветно дело, Скопје.
- Cornu Gérard 1987: *Vocabulaire juridique*, PUF, Paris.
- Cornu Gérard 1990: *Linguistique juridique*, Éd. Montchrestien, Paris.
- Didier Emmanuel 1990: *Langues et langages du droit*, Wilson Lafleur, Montréal.
- Donžon Nada 1997: *Francuski jezik za pravnike*, Nomos, Beograd.
- Gémar Jean-Claude 1981: *Réflexions sur le langage du droit: problèmes de langue et de style*, Meta: journal des traducteurs, vol. 26, n. 4.
- Gémar Jean-Claude 1998: *La traduction juridique: art ou technique d'interprétation*, Meta vol. 33, no 2.
- Groffier Ethel 1990: *La langue du droit* Meta, vol. 35, n. 2.
- Hlebec Boris 1989: *Opšta načela prevodenja*, Naučna knjiga, Beograd.
- Houbert Frédéric: *Guide pratique de la traduction juridique: anglais – français*, La maison du dictionnaire, Paris, 2005.
- Конески Блаже 1981: *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, Скопје.
- Lerat Pierre 2002: *Vocabulaire juridique et schémas d'arguments juridiques* Meta, vol. 47, n° 2, pp. 155–162.

Минова-Ѓуркова Лилјана 2003: *Стилистика на современиот македонски јазик*, Магор, Скопје.

Минова-Ѓуркова Лилјана 2011: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, 2-ри Август, Штип.

Penfornis J.-L. 1998 : *Le français du droit*, Clé International, Paris.

Résumé

L'objectif de cet article est d'analyser les caractéristiques morphosyntaxiques des textes juridiques français. D'abord, on analyse les caractéristiques générales des phrases faisant partie de ce type des textes pour continuer avec l'analyse des temps verbaux. Les constructions impersonnelles, de même que les constructions archaïques caractéristiques pour la langue française provoquent un intérêt particulier. L'article analyse aussi l'ambiguïté syntaxique et les types des phrases qu'on retrouve dans les textes juridiques. On espère que cette analyse permettra au traducteur juridique de répondre d'une manière adéquate aux défis auxquels il est confronté au niveau morphosyntaxique.

091:003.349.2:2-277.2(049.3)

091:003.349.2:2-277.2]:811.163.1'373(049.3)

Мери Цубалевска, Лилјана Макаријоска, **ЛЕКСИКАТА НА КОМЕНТАРОТ КОН ПОГОДИНОВИОТ ПСАЛТИР**, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 2013.

Knjiga koju su priredile dvije autorice, Meri Cubalevska i Liljana Makarijoska, objavljena je u seriji »Posebna izdanja« br. 76 Instituta za makedonski jazyk »Krste Misirkov«. Sadrži četiri poglavlja *Вовед* (5–17), *Лексикаџа на коментароџи* (18–109), *Каракџиерисџични особеносџи кон Поџодиновџиоџи и Болоњскиоџи џсалџиџир* (110–123) i *Односоџи меџу коментарџиџе кон Поџодиновџиоџи и Болоњскиоџи џсалџиџир* (124–144). Uz to, osim zaključka, popisa literature i slikovnih priloga monografiji je pridodan vrlo vrijedan indeks svih leksema iz komentara *Pogodinova psaltira*.

Tema je ove knjige analiza leksika komentara *Pogodinova psaltira* i usporedba s *Bolonjskim psaltinom*. Komentar je psaltira kao zaseban književni žanr karakterističan za bizantsku literaturu. U kršćanskoj se egzegezi uzima kao iznimno pogodna književna vrsta za tumačenje biblijskoga teksta. Njegova je važnost, kao što ističu autorice, višestruka: služi za obrazovanje čitatelja, za populariziranje znanstvenih spoznaja, kao i tumačenje određenih teoloških problema itd. Uz osnovna pitanja iz kršćanskoga učenja komentar sadrži obilje zanimljivih podataka iz različitih područja: geografije, astronomije, povijesti, botanike, zoologije, antropologije itd. Težnja za otkrivanjem opisanih pojava iz Biblije, kao i nepoznato i skriveno značenje prirodnih pojava pridonijela je nastanku komentara u srednjovjekovnoj pismenosti. Radi toga komentar ima specifičan karakter i sadrži čitav niz simbola, alegorija i usporedbi. U tom su tekstu osnovna značenja riječi često u suodnosu sa simboličnim značenjima. Na taj je način komentar doprinio razvoju leksika. Stoga komentar sadrži iznimno veliko leksičko bogatstvo iz različitih semantičkih područja, a odlikuje se i bogatstvom sinonima. Komentar psaltira je dragocjena građa za proučavanje razvoja srednjovjekovne leksikologije i leksikografije.

Psaltir s komentarom je zastupljen u staroj slavenskoj književnosti u dva tipa: komentar Teodora Kirskega i komentar Hesihija Jeruzalemskega. Komentar Teodora Kirskega je prilično rijedak među slavenskim prijepisima. Očuvano je svega desetak prijepisa. Među njima najstariji i najpoznatiji je *Čudovski psaltir* (11.–12. st.). Smatra se da je nastao u Preslavskoj školi. Komentar Hesihija Jeruzalemskega je bio mnogo popularniji. Povezan je s arhaičnim prijevodom psaltira i veže se za Ohridski književni centar. Najstariji odlomak psaltira s Hesihijevim komentarom je *Eugenijev psaltir* (11. st.) ruske redakcije. Ovdje se

ubrajaju još: *Tolstojev psaltir*, *Bukureštanski psaltir* srpske redakcije, *Fraščićeve psaltir* hrvatske redakcije i *Sofijski psaltir* bugarske redakcije. Makedonska je redakcija zastupljena s dva psaltira: *Bolonjski* i *Pogodinov psaltir*. Usporedba među psaltirima različitih redakcija pokazuje da među njima nema mnogo leksičkih razlika, suprotno od tvorbe riječi gdje su te razlike značajnije.

Za psaltire makedonske redakcije: *Sinajski*, *Bolonjski*, *Pogodinov*, *Norovski*, *Čudovski*, *Kijevski* je karakteristično da pripadaju arhaičnoj ili I. redakciji staroslavenskih psaltira, isto kao i hrvatskoglagoljski. Ipak i među njima se mogu razlikovati dvije redakcije psaltira: 1. ili arhaična (*Sinajski*, *Pogodinov*, *Bolonjski* i *Sofijski*) i druga (svetogorska) *Tomičev*, *Plovdivski*, *Kijevski* itd.

Nakon uvodnih riječi o značenju i karakteru komentara autorice raspravljaju o osnovnim pitanjima u vezi sa slavenskim Psaltirima s komentarom na koja su istraživači ovog teksta pokušavali odgovoriti od početaka slavistike. Ključna su pitanja, smatraju je li prijevod komentara nastao u isto vrijeme kad i Psaltir ili naknadno, kakav je njegov jezik i tko je bio prevoditelj, koji je grčki predložak poslužio prevoditelju. Iznose se različita mišljenja i povijest istraživanja prijevoda komentara od Sreznjevskoga i Jagića do Hamma i suvremenih istraživača (Karačorova). Na temelju opsežne literature kao i vlastitih istraživanja, zaključile su da je komentar bio dodan na već gotov prijevod Psaltira prije nego što su neki tekstovi revidirani u 14. stoljeću. Autorice posebno ističu da tekst Psaltira i tekst komentara imaju neovisan razvoj te da Psaltir s komentarom ne predstavlja neku posebnu redakciju Psaltira. Svi komentirani Psaltiri imaju isti prijevod komentara, što je utvrđeno usporedbom makedonskih tekstova s *Fraščićevim psaltinom* – jedinim hrvatskoglagoljskim Psaltinom s komentarom. (Ribarova 2005: 43).

Za leksičku je analizu odabran *Pogodinov psaltir* napisan najvjerojatnije koncem 12. ili početkom 13. stoljeća, predstavnik je arhaične redakcije psaltira i rukopisa Ohridske književne škole. Čuva se u Državnoj biblioteci Saltikova Ščedrina u Sankt Peterburgu. Tekst psalama izdao je Jagić zajedno s *Bolonjskim psaltinom* i s komentarom u kritičkom aparatu. Pri tome je uočio da je *Pogodinov psaltir* nešto arhaičniji od *Bolonjskoga* jer slijedi arhaičan predložak, a u *Bolonjskom* je zamjetan utjecaj govornoga jezika. Jezik *Pogodinova psaltira* ima neka obilježja Ohridske književne škole, ali i pojedine pravopisno-fonološke osobitosti koje ga vežu s jugoistočnim makedonskim govorima. Komentari u *Pog* i *Bon* imaju isti prijevod.

Slijedi poglavlje *Лексикаѿа на коментѿароѿи* (18–109) s napomenom o komentaru kao tekstu s bogatim i novim semantičkim sadržajem koji na značajan način proširuje spoznaje o slavenskom fondu riječi. Taj tekst sadrži svakodnevni leksik različitih semantičkih polja. On proširuje izbor leksema poznatih iz biblijskih, kao i nebiblijskih srednjovjekovnih tekstova. Naime, tu su potvrđeni pojedini leksemi koji se ne pojavljuju u drugim crkvenoslavenskim tekstovima makedonske redakcije, npr. *варисъ*, *варь*, *тикръ*, *окрылъ* itd. Slično je za

komentar *Fraščićeve psaltira*, jedini hrvatskoglagoljski psaltir s komentarom bizantskoga tipa utvrdila Biserka Grabar.¹

Nerijetko za neke lekseme upravo u komentaru nalazimo dopunu značenja, npr. riječ конобъ se u biblijskim tekstovima pojavljuje isključivo u značenju 'kotao', a u komentaru se precizira: коноб' же естъ съсѣдъ в немъ же вода дрѣжит сѧ. Pri leksičkoj raščlambi osobita je pozornost posvećena semantici, osnovnim semantičkim slojevima, kao i leksičkim slojevima i bogatoj sinonimiji. Na kraju ovog poglavlja iznosi se zanimljiva građa iz komentara raspodijeljena prema semantičkim slojevima npr.: atmosferske i prirodne pojave, geografski nazivi (konfiguracije terena), voda, metali, vremenski i prostorni termini, strane svijeta, biljni i životinjski svijet, dijelovi ljudskog tijela (i neke karakteristike), zdravlje, bolest, život, uzrast, rodbinski odnosi, društveni odnosi, građevinski objekti, dijelovi naselja i mjesta, pokućstvo i predmeti iz svakodnevne upotrebe, zanimanja, poljoprivreda, lov, ribolov, i sl., hrana, odjeća i obuća, mjere, trgovački termini, osjetila, umjetnost, filozofija, religija itd.

Treće poglavlje pod nazivom *Каракиѣрисиѣични особености на лексикаѣа на коментиѣароиѣ* posvećeno je temeljnim leksičkim slojevima u komentaru: grecizmima, moravizmima, ohridizmima i rijetkim riječima. Zaključeno je da leksički sastav komentara potvrđuje njegovu povezanost s najstarijim razdobljem makedonske pismenosti, tj. Ohridskom književnom školom.

U četvrtom se poglavlju analiziraju leksičke razlike među dvama komentarima: *Pogodonovim* i *Bolonjskim*. Ponajprije su tu navedeni leksemi u kojima se dva komentara razlikuju, potom slijede varijante na tvorbenoj razini: razlike u prefiksima i sufiksima. Pri tome autorice napominju da je već ranije uočeno kako postoji veliki broj razlika između *Pogodinova* i *Bolonjskoga psaltira* primjerice s obzirom na glagolski vid i prefikse. Neke se tvorbene razlike sustavno pojavljuju kao karakteristika jednog teksta: Pog ima sufiks -ие, a Bon -ѣствие, Pog upotrebljava pridjevski sufiks -ѣнъ, a Bon -ѣскъ, u Pog su češći glagoli bez prefiksa i nesvršeni, a u Bon s prefiksom i svršeni.

Osim zaključka, sažetka na engleskom jeziku i nekoliko ilustracija na kraju ove studije izrađen je indeks leksema iz *Pogodinova psaltira*, što je iznimno korisno za buduće istraživače komentiranih slavenskih psaltira.

Tema ove knjige, leksik komentara, je iznimno zanimljiva jer je taj tekst posebiце богат novim semantičkim sadržajem i na značajan način proširuje leksički fond poznatih makedonskih tekstova crkvenoslavenske redakcije. Građa komentara doprinosi spoznajamo o semantičkoj strukturi pojedinih leksema. Pri semantičko-leksičkoj raščlambi posebna je pozornost posvećena semantici, osnovnim semantičkim poljima, bogatoj sinonimiji i leksičkim slojevima.

¹ Grabar, B. 1985. Osobitosti grafije i jezika glagoljskog Fraščićeve psaltira. *Litterae Slavicae Medii Aevi Francisco Venceslao Mareš. Sexagenario Oblatae*. J. Reinhart, (ur.). München: Otto Sagner, 75–96.

Zaključeno je da je tekst komentara povezan s djelovanjem Ohridske književne škole jer sadrži arhaičan leksik, stare grecizme i moravizme. U vezi s pitanjem odnosa komentara iz različitih redakcija, utvrđeno je da je taj tekst bio samo jedan jedinstven i da potječe iz zajedničkoga predloška makedonskoga porijekla, što potvrđuju i makedonizmi potvrđeni u komentarima drugih redakcija.

Knjiga *Лексикаѿа на коменѿароѿи кон Погодиновиоѿи ѿсалиѿир* predstavlja nov i značajan doprinos proučavanju leksičkoga sustava crkvenoslavenskoga jezika makedonske redakcije, kao i istraživanju teksta Psaltira, posebice tekstu komentara kao zasebna književnoga žanra među staroslavenskim rukopisima.

Marinka Šimić²

² Staroslavenski institut, Zagreb, msimic@stin.hr.

81'286:81'342(4-12)(049.3)

Ирена Савицка, **ФОНЕТСКИТЕ ПРОБЛЕМИ ВО АРЕАЛНАТА ЛИНГВИСТИКА (ВРЗ ОСНОВА НА ЈАЗИЧНАТА СИТУАЦИЈА ВО ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА)** Скопје: МАНУ, 2014, с. 134.

Во 2014 година во издание на „Македонската академија на науките и уметностите“, а под раководство на академик Зузана Тополињска и Центарот за ареална лингвистика, излезе од печат книгата *Фонетските проблеми во ареалната лингвистика (врз основа на јазичната ситуација во југоисточна Европа)* од проф. д-р хаб. Ирена Савицка (во превод од полски јазик од Веселинка Лаброска). Оваа најнова книга од Ирена Савицка е проширена и преработена верзија на нејзината книга објавена на литвански јазик со наслов „Arealinės fonetikos (fonetinės geografijos) įvadas“ (Bibliotheca Salensis, Vilnius 2007), и прва монографија на македонски јазик којашто третира фонетска проблематика од ареален аспект. Македонската наука за јазикот, и покрај големата продукција на научни трудови, има недостаток од научна литература во областа на фонетиката и фонологијата. Токму затоа, ангажманите на Ирена Савицка и во изработката на *Фонологијата на македонскиот стандарден јазик* и во обучувањето на кадри кои се занимаваат со македонска фонетика како што е проф. д-р хаб. Ана Цихнерска, и во конкретниов случај со изработка на труд којшто меѓу другото ги третира фонетските особености на македонскиот јазик во балкански и во поширок европски контекст, е навистина за поздравување. Цел овој труд ќе останеше нереализиран без несебичната поддршка на академик Зузана Тополињска и „Центарот за ареална лингвистика“ при Македонската академија на науките и уметностите од Скопје кои со голем ентузијазам се зафатија меѓу сите ангажмани да го рангираат на високо место и објавувањето на оваа книга на Ирена Савицка на македонски јазик, со што славистичката научна јавност, и во Македонија и надвор од неа, се здоби со еден значаен труд којшто третира фонетика не само од ареален, туку и од дијахрониски аспект со структурен приод и со споредби од сите европски и други релевантни јазици.

Книгата се состои од два дела: Првиот дел е со наслов *Ареална лингвистика*, (9–40) а вториот со наслов *Ареална фонетика* (41–122). Ќе ги претставам деловите со ред.

Споредувањето на јазиците чии почетоци датираат во плодниот 19 век и во работата на компаративистите и младограматичарите е еден од методите за класификација на јазиците којшто честопати ги доведувал лингвистите во заблуда во поглед на сродноста на јазиците и критериумите според кои се определува таа сродност. Ирена Савицка преку делот насловен

како: *Видови класификација на јазициите* (9–15), а потоа и поднасловите *Генејска класификација* (10–13), *Типолошка класификација* (13–14), *Географска класификација* (14–15) во оваа своја најнова монографија дава богат преглед на класификациите кои постојат во европската лингвистика и кои со помал или со поголем успех успеваат да ги прикажат меѓусебно сродните јазици. Тука, нагласува авторката, лингвистите се соочувале со бројни дилеми кои и денес не можат да се решат со помош на цврсти лингвистички критериуми, а тоа е прашањето кои идиоми се одделни јазици, а кои само дијалекти на друг јазик, прашање кое и денес повеќе бара социолингвистички пристап отколку чисто лингвистички. Делот посветен на *Географска класификација на јазициите. Ареална поделба на Европа* (15–22) е всушност опис на најмладата класификација на јазиците којашто како критериум го има контактот на јазиците односно јазичната интерференција како резултат на која се образуваат јазични лиги или јазични сојузи. Опишувајќи ги досега класифицираните јазични лиги како што се викиншка, литорална, пејпуска, рокитничка, дунавска и други, Савицка поподробно се задржува на балканската јазична лига којашто, од сите претходно наведени лиги, има најмногу право да се нарекува лига бидејќи се базира на сличности кои се сретнуваат во сите јазици и како што истакнува Савицка: „Балканската јазична лига не е само класичен пример на јазична лига, но е најизразита и апсолутно без конкуренција“ (Савицка 2014: 23). Но, кои се сличностите кои балканолозите уште во 19 век ги откриле како заеднички за јазиците на Балканот? Тоа е список на заеднички морфосинтаксички особености односно исти семантички категории кои се граматикализирани во јазиците од центарот на балканската лига, а само делумно присутни на нејзината периферија и кои во оваа монографија се претставени во следните глави: *Балканската јазична лига* (22–32), *Балканската лига како дифузно множеството* (32–37) и *Дијалектната хетерогеност на јазиците од аспект на нивната припадност на јазична лига* (37–40). Ирена Савицка балканските карактеристики ги наведува детално, правејќи и табела во која прегледно се гледа степенот на застапеност на балканизмите во одделните јазици. Тие карактеристики се следниве: присуство на член, отсуство на падежна флексија, посесивна функција на кратката форма на личната замена за датив, удвојување на заменките во определениот предмет во акузатив и датив, проклитизација на глаголските и на заменските клитики, аналитичко образување на категоријата степен кај придавките, отсуство на инфинитив, создавање идно време со глаголот *сака* и други особености.

Но, како стои балканската јазична лига во поглед на фонетиката? Ова е прашање на кое никој од балканолозите во претходните истражувања не се осврнал подетално. Токму таква анализа на балканската јазична лига од фонетски аспект ни дава Савицка во вториот дел од оваа монографија насловен како *Ареална фонетика* (41–122). Овој дел којшто претставува

централниот дел на монографијата и опфаќа околу осумдесетина страни претставува компаративна анализа на фонетските особености на балканските јазици и на синхрониски и на дијахрониски план, и на стандардно и на дијалектно рамниште со споредби со другите словенски и европски јазици од кои можеме да следиме еден широк дијапазон на фонетски особености и промени. За ваков тип на монографии треба да се истакне дека авторот има моќ сите работи да ги претстави погледнато одозгора, од една перспектива на вистински лингвист, со широки познавања на дадената проблематика не само на еден регион туку и пошироко, а тоа многу мајсторски го прави Ирена Савицка во својата најнова монографија. Нејзините споредби на фонетски план изобилуваат со примери од повеќе европски јазици како што се шпанскиот, португалскиот, италијанскиот, потоа неиндоевропските јазици, како што е турскиот, споредби на сите словенски и балкански јазици и на дијахрониско и на синхрониско рамниште, и денес и како пресек во некој историски пресуден период, а сето тоа е можно да излезе како труд само од перото на еден врвен фонетичар и фонолог како што е Ирена Савицка.

Ќе се задржам поконкретно на овој дел: тука ги среќаваме следните наслови: 1) *Фонетска конвергенција* (41–43), 2) *Некои простиори во Европа што се разликуваат од фонетска гледна точка* (43–76) со поднасловите: а. *Источнобалканскиот фонетски простиор* (44–51), б. *Фонетскиот центар на балканската лига* (51–53), в. *Средоземноморскиот фонетски појас* (53–61), г. *Носното шва* (61–68), д. *Групиите ND* (68–76), е. *Хетерогеноста на јазиците од гледна точка на уделот во фонетската лига* (76–77); потоа третиот наслов: 3) *Семејства, типови и јазични лиги – словенска фонетика* (77–103), со поднасловите: а. *Словенска палатализација* (80–83), б. *Консонантност* (83–99), в. *Фонетската поделба на словенскиот јазичен свет* (99–103) и последниот наслов: 4) *Слоговни модели – центар и периферија на Европа* (103–123). На крајот следува заклучок (123–128) и список само на цитираната литература (129–133) бидејќи тој список би бил огромен доколку авторката Ирена Савицка ги наведувала сите библиографски единици од кои ги црпела своите знаења.

Што содржи овој дел од монографијата? Ќе ја цитирам авторката за да се сфати цела тежина на проблемот на описот на фонетските ареални особености: „Фонетската конвергенција се развива на малку поинаков начин отколку граматичката. Во двата случаи објект на интерференцијата е формата, но во случајот на граматичките карактеристики зад формата стои функција, благодарение на што дадената форма полесно се стабилизира“ (Савицка 2014: 41). Понатаму авторката ги изделува особеностите според кои можеме да ја дефинираме балканската јазична лига на фонетско рамниште. Постојат неколку битни заеднички карактеристики, а тоа се: *изчезнување на /x/, мешање на африкатиите, ограничено количество на палатални фонемии, тешкеење да се стабилизира зборовниот акцент на ириите крајни слога од*

зборои, специјални појави поврзани со функционирање на групи од тврди ND (групи од назален сонант и оклузив) и D (оклузив), висока фреквенција на тврди VV (вокал + вокал), ограничено санди, ограничување на геминација, присуство на долги самогласнички фонemi, проклизација на крајниот заменски форми. Анализирајќи ги сите овие особености одделно и со помош на експериментални методи секаде каде што има авторката погоден материјал, Савицка дава нов приод на балканската јазична лига од фонетски аспект и како централен нејзин дел таа го определува просторот од југозападна Македонија каде што македонскиот јазик се допира со албанскиот и со грчкиот со кои ги споделува суштинските балкански фонетски особености. Зошто токму овој регион? Затоа што на тој простор имало навистина низ вековите интензивна интерференција која резултирала со конвергентни фонетски процеси од кои ќе ги истакнеме следниве: мал број смекнати согласки, ликвидација на меките опструенти преку мешање со африкатите, отсуството на редукција на неакцентираниот самогласки, исчезнувањето на /x/, неприсуството на два исти гласа едно до друго, односно геминати, изразита тенденција за стабилизирање на акцентот на антепенултима или пенултима што во македонските говори веќе е завршен процес со мали исклучоци, балканскиот тип на нерегуларно санди кое не е морфолошко туку фонетско, при што македонското и албанското гегиско санди се речиси идентични и друго. Вреди да се истакне дека бугарскиот јазик, иако е балкански на морфосинтаксичко ниво, на фонетско ниво прилично се разликува од македонскиот и со своето санди и со бројот на меки согласки, со типот на акцентот, со чување на геминати и други особености со кои е сроден со другите словенски јазици, но различен од македонскиот и од делови од српскиот кои според фонетските особености се типично балкански, а со тоа повеќе слични на западноевропските јазици отколку на другите словенски јазици. Овде ќе ја спомнеме и појавата на централизираната согласка односно шва која навистина ја нема во стандардниот македонски јазик, но затоа пак ја има во дијалектите, а процесите што историски се случувале во поглед на нејзиното појавување како секундарен глас сведочат за конвергентни влијанија од кои како резултат имаме и губење на двоврвните слогови. Во моделот на едноврвен слог правилото е дека последователноста на сегментите во слогот од гледна точка на нивната инхерентна сонорност (сила) не го нарушува текот на силата во слогот, кој ја претставува основата на акустичната дефиниција на слогот. Тоа правило, сепак, не се применува кај сите словенски јазици. Во дел од словенските јазици растот/падот на силата на падините на слогот не е степенест, туку е искршен. Балканската фонетска лига за разлика на пример, од полскиот, каде што има двоврвни слогови, ги елиминира позициите како *mgła*, *wiatr*, *łże*, *myśl*, *pieśń*, па имаме: *магла*, *ветар*, *лаже*, *мисла*, (срп. *мисао*), *песна* (срп. *песма*), итн.

Ќе ги истакнам уште појавите на назално шва и на специфичноста на групите ND односно групите од назален сонант и оклузив кои во централниот балкански простор покажуваат специфики непознати за другите соседни јазици. Така, во грчките јужни дијалекти понеобразованите говорители не прават разлика меѓу D, ND или NT, како во примерите: *ton pono* acc.sg. ‘болка’ > [tombono], *ton ksero* ‘го знам тоа’ > [tongzero], [i porta] ‘врата’, acc.sg. [tin porta] > [tim porta] > [tim borta] и други примери. Интересна ситуација авторката констатира во албанските примери во кои има појава на неетимолошки преградни согласки по назалните сонанти: [amberika], [aspirind], [inderes], [pampor] и др. Не без поврзаност со овие појави е зачувувањето на назален изговор на старите словенски назали само пред оклузив и само на територијата на југозападните македонски дијалекти: [dambi/dəmbi], литературно [dabovi], [zambi/zəmbi] литературно [zabi], [paʃaŋk] ‘пајак’, [goʃamb] ‘гулаб’, [grəŋdi] ‘гради’ итн. Има уште бројни интересни податоци во оваа книга, сите поткрепени со научни толкувања, за кои сум убедена дека ќе бидат вистински поттик за сите заинтересирани слависти и балканисти да ја имаат оваа книга како дел од својата библиотека.

Книгата изобилува со табели кои прикажуваат статистички некоја од јазичните појави која е предмет на анализа, било да се работи за балканските јазици или за словенските јазици. Поместени се и неколку карти на кои ни се дадени ареалите на протегање на јазичните особености.

На крајот, уште ќе истакнам дека со оваа најнова книга на Ирена Савицка, врвен фонетичар, фонолог и балканолог, славистиката и балканистиката се здобија со уште едно мошне значајно и уникатно дело од областа на ареалната фонетика, што претставува поттик за идни компаративни истражувања кои ќе се осврнат не само на типологијата на стандардните јазици, туку на споредбени анализи и на ареално т.е. и на дијалектно рамниште и кои ќе овозможат откривање на патиштата на конвергенција меѓу јазиците.

Веселинка Лаброска¹

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, labroska@imj.ukim.edu.mk

808.5(049.3)

„ОПШТА РЕТОРИКА“ ОД ДИМИТАР ПАНДЕВ – ТРУД ШТО НЕДОСТИГАШЕ ВО МОЗАИКОТ НА МАКЕДОНСКАТА ЛИНГВИСТИЧКА ЛИТЕРАТУРА

Во рамките на издавачката дејност на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ од Скопје кон крајот на 2013 година се објави делото *Општа реторика (дискурсна лингвистика)* од долгогодишниот професор на споменатиот факултет Димитар Пандев.

На потесната, специјалистичка, но и на пошироката јавност Димитар Пандев ѝ е познат како еден од најдобрите оратори, човек кој има моќ да го плени аудиториумот со безброј фигури во говорот, без притоа да ја изгуби суштината на својата мисла. Тој е пример за тоа како треба да изгледа еден добро конципиран говор и според формата и според содржината.

Честа да се пишува за дело на ваков автор е истовремено и голема одговорност пред себе и пред јавноста.

Материјалот во трудот *Општа реторика (дискурсна лингвистика)* е поделен на три дела, според веќе постоечката шема: Прв дел (Инвенција), Втор дел (Диспозиција) и Трет дел (Елокуција).

Потребата од еден ваков труд е повеќе од насушна, особено во времето во кое, како што нагласува и самиот автор, прагматиката е доминантна, а реториката го добива своето заслужено место затоа што, според Пандев „во неа се вклопени сите современи проучувања од областа на современата филозофија, на логиката и на етиката, на психологијата и на социологијата, и особено на филологијата, т.е. на теоријата на литературата и на општата лингвистика, како и мноштво други современи проучувања во речиси сите области на човековото знаење и умевање.“

Во Првиот дел (Инвенција), што би значело изнаоѓање и систематизација на содржината на говорот, на прегледен и систематизиран начин е определено местото на општата реторика како современа филолошка и лингвистичка дисциплина, а во продолжение е даден општ поглед врз класичната реторика како составен дел од септиумот (седумте слободни уметности), доминантна концепција во образованието од антиката до рационализмот. Според класичната реторика постојат пет последователни постапки што го проучуваат односот (патот) од мислата до зборот и ги содржат правилата за создавање текст и за водење на говорот: инвенција, диспозиција, елокуција, меморија и прунунција.

Во секој случај, реториката е дефинирана како вештина на убедување, а во натамошното излагање најконцизно е даден историски преглед на одделни реторички теми во определени културни средини и нивното достигнување во реториката. Претставувајќи ни ја вештината на дијалог во староиндиската практика, авторот ни дава прегледност на дијалогската форма составена од прашања и одговори, притоа потенцирајќи дека вистинска вештина е да се смисли прашање што нема одговор, но уште поголема вештина е да се даде обмислен одговор на бесмислено прашање. Тука, авторот како илустрација го наведува поставеното прашање (кое во древната индиска традиција се нарекува коан): „Ракоплескањето на двете дланки сите го слушаа, но како звучи ракоплескањето на една дланка?“ Руските формалисти посебно внимание му посветуваат на дијалогот во рамките на теоријата на литературата, а предмет на интерес е и во лингвопрагматиката.

За вештината на повторувањето се врзува староеврејската традиција преку употреба на стереотипни изрази во Библијата. Оваа вештина е во тесна врска со фигурите на формата, но и со тавтологијата. Всушност, иако не се внесува ништо ново во текстот, сепак го потврдува и го нагласува веќе искажаното. Со фигурите на формата се занимава поетиката и текстлингвистиката, но како што вели авторот, тие се реторички и по потекло и по перспектива!

Вештината на убедување се зацврстила преку старогрчката традиција и е во тесна врска со логиката, каде што се развиле дискусиите за знакот, за врската меѓу знакот и значењето, а во тој контекст и за врската меѓу зборот и неговото значење.

Во старолатинската практика доаѓа до израз врвната реторичка вештина, а тоа е вештината на убавото говорење. Оваа реторичка вештина довела до исклучителен развој во рамките на литературата, посебно во поезијата. Од денешен аспект, вештината на убаво говорење доаѓа до израз во културата на изразувањето.

Во средновековната реторика посебно внимание се посветува на метафората, односно на вештината на метафоризација. Иако во основа метафората е реторичка, таа е клучна тема и во поетиката и во когнитивната лингвистика.

Во времето на рационализмот посебно внимание се посветило на вештината на именувањето. Во тој период се создава и првата универзална и општа граматика во манастирот Пор Роајал. Во универзалната граматика се нагласува врската меѓу граматиката и логиката, но се минимизира нивната врска со реториката.

Во продолжение, авторот се задржува на односот меѓу реториката и филологијата, при што укажува дека без класичната филологија денес не би знаеле ништо за основачот на реториката Коракс, ниту за Платон или Аристотел, ниту за Цицерон и Квинтилијан.

Посебно место во овој труд заема односот меѓу лингвистиката како наука која се јавува во 19. век и навидум веќе исчезнатата реторика. За основач на општата лингвистика се смета Фердинанд де Сосир, кој во својата јасна програма го изделува јазикот како систем од знаци со сопствена структура и правила за нивно поврзување од говорот како конкретна реализација на јазикот. Реториката се сосредоточува на говорникот, а лингвистиката го разгледува чинот на комуникација во која се одвива говорот.

Во прегледот на реторички идеи, авторот почнува со историската лингвистика, при што нагласува дека таа (историската лингвистика) „само филозофира за јазикот!“ Во филозофијата на јазикот преку делото на Вилхелм фон Хумболд ни ги претставува основните идеи: определување на мислата, постојаност на формата и поглед кон светот. Основни теми во Хумболдовото дело се јазикот и мислењето, јазикот и спознанието и јазикот и културата.

Сфаќањето на Хумболд за јазикот како израз на духот на народот се прифаќа од психологистите, при што доаѓа до израз врската меѓу јазикот и мислењето. Во редот на најзначајните припадници на психологизмот се вклучуваат Штејнтал, Вилхем Вунд и Александар Потенба, кој посебно се интересира за метафората и за другите стилски фигури на содржината. Потенба е заслужен и во теоријата за јазикот како систем, при што ги разработува принципите на дихотомноста.

Јазикот на поединецот посебно се проучува од страна на младограматичарите, а тоа значи дека тие целосно го исклучуваат јазикот на колективот како предмет на научен интерес. Тие стриктно се држат до принципите на позитивизмот, а нивна заслуга е вербата дека јазичните промени се во зборуваачот, т.е. дека зборуваачот влијае врз развојот на живиот јазик, и особено врз значењето на зборовите.

Во рамките на естетската лингвистика, авторот го наведува Бенедето Кроче, застапник на филозофијата на духот, кој како дух го дефинирал јазикот: „Јазикот е дух!“, изразот ја искажува претставата.

Стилистичките проучувања на јазикот се посебно значајни во Школата на зборови и предмети на Хуго Шухард. Според него, јазикот е производ на зборуваачот.

Во рамките на општиот преглед на реторички идеи неодминливи се и руските формалисти, кои од една страна се надоврзуваат на проучувањето на фолклорот во филологијата, а од друга, на фонетско-фонолошките проучувања на гласовите (Куртене, Шчерба, Мазинг, Богородицки, Проп, Бахтин).

Општата лингвистика како термин се појавува во споредбеноисториското проучување на јазиците, во формализмот, во естетската лингвистика (Кроче, Фослер). Сепак, општата лингвистика како поим што означува наука за

јазикот добива ново значење со концепцијата на Фердинанд де Сосир. Централно место во теоријата на Сосир има јазикот на зборувачите во општеството.

Во продолжение се дадени реторичките идеи во Женевската школа, Прашката школа, Копенхагенската школа, Школата на дистрибуционализмот на Блумфилд итн.

Вториот дел (Диспозиција) е поглавје во кое авторот се задржува на теоријата и техниките на комуникација и на стилистиката и поетиката.

Во делот посветен на теоријата и техниките на комуникација, авторот се задржуваа на поимот комуникација во општонаучен контекст, потоа на типовите комуникација (сигнална – симболична, гласовна – негласовна, вербална – невербална, непосредна – посредна, еднонасочна – заемна, интраперсонална – интерперсонална, интракултурна – интеркултурна, еднојазична – повеќејазична), формите на јазичната комуникација (близинска – далечинска, непосредствена – посредствена, усна – писмена – електронска, лична – деловна – јавна итн.), како и на резултатите од јазичната комуникација.

Во рамките на делот насловен како Реториката меѓу стилистиката и поетиката, авторот ги разгледува стилските фигури, односно фигурите на значењето (тропи) и фигурите на формата.

Во третиот дел (Елокуција) е прикажан лингвистичкиот пристап во општата реторика. Авторот вели: „Основен предмет на современата, лингвистички поддржана, општа реторика е секојдневниот говор, т.е. меѓусебното дејствување на зборувачите со секојдневниот говор.“

Реториката го проучува говорот во сите моќни комуникативни ситуации, основна задача е профилирање на јазичната личност.

Македонската наука за јазикот со трудот на проф. д-р Димитар Пандев се збогати со нови сознанија, прагматични – општолингвистички и општореторички. Впрочем самото читање на овој труд е практикување на реторичката фигуративна вештина.

Севкупната апаратура при обработката на материјалот, исцрпната анализа и синтеза што проф. д-р Димитар Пандев ја направи во овој труд, ни овозможи да им го препорачаме на сите лингвисти, но и на оние кои сакаат да ги прошират своите видици во науката за јазикот, како задолжителна литература.

Гоце Цветановски¹

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, cvetanovskig@yahoo.com

091:003.349.2.038(497.7-81) "11/12"(049.3)
811.163.3:[091:003.349.2.038(497.7-81) "11/12"(049.3)

ГРИГОРОВИЧЕВ ПАРИМЕЈНИК, П. ЛЕКСИКА, INDEX VERBORUM
од Зденка Рибарова

Неодамна, во август 2014 година, во издание на Македонската академија на науките и уметностите во Скопје, излезе од печат втората книга од едицијата на *Григоровичевиот паримејник*, посветена на лексиката, од академик Зденка Рибарова, а во којашто е вклучена и воведна студија за паримејната лексика од нејзината соработничка Емилие Блахова.

Како што се истакнува во Предговорот (7–11), продолжение на едицијата е најавено уште во 1998 година, кога е објавен првиот дел, приреден од Зденка Рибарова и Зое Хауптова. По објавувањето на првиот дел, авторките континуирано продолжуваат со проучувањата на јазичните особености на Григоровичевиот паримејник, а понатаму во истражувањето се вклучуваат и соработници од Одделението за палеословенистика и византологија од Словенскиот институт при Академијата на науките на ЧР. Рибарова укажува дека Григоровичевиот паримејник е предмет на интерес и во трудовите на Штефан Пилат, во кои е дадена анализа на именската деklinација и на фонолошките особености на Григоровичевиот паримејник, како и во прилозите на Емилие Блахова, посветени на одделни синтаксички проблеми во овој ракопис и на лексиката на паримејникот. Во Предговорот се резимирали најважните нови согледувања содржани во овие студии, од кои ќе ја споменеме потесната поврзаност на преписот со дијалектите во Солунско, со серско-драмско-лагадинската група говори, односно поврзаноста на говорот на писецот со богданските говори со изразени совпаѓања со височкиот и заровскиот говор; компаративното проучување, пак, на синтаксата на Григоровичевиот паримејник упатува, со висок степен на сигурност, кон заклучокот за поврзаност на паримејниот превод со великоморавската преведувачка школа.

Првиот дел од овој обемен труд, **I. Лексиката на Григоровичевиот паримејник**, започнува со студијата на Емилие Блахова, *Lexikon Grigorovičova parimejniku v světle slovní zásoby nejstarších staroslověnských biblických památek* (15–37), во којашто детално е разгледана лексиката на паримејните читања во Григоровичевиот паримејник во споредба со Захаријевиот и Лобковскиот паримејник, како и со најстарите старословенски ракописи. Студијата на Блахова содржи исцрпен осврт на релевантните трудови од оваа област. Заклучоците од оваа студија се резимирали во делот

Централно место зазема Комплетниот index verborum на Григоровичевиот паримејник (63–402), кој овозможува целосен увид во речничкиот фонд на овој ракопис и претставува основа за другите три индекси. Освен заглавните зборови со сите нивни збороформи, во него се опфатени и фрагментарно зачуваните зборови чијашто реконструкција е обележена со свездичка, која во несигурните и нееднозначните случаи е придружена со прашалник. Како самостојни заглавија се обработени рефлексивните форми на нерелексивните глаголи и компаративите. Хомонимите се обележени со горни индекси. Заглавието содржи и податок за фреквенцијата на зборот, односно за вкупниот број на цитираните збороформи, по кој се прецизира во кои жанровски целисти се употребени збороформите: во паримите (*par*), во псалтирните стихови (*ps*), во тропарите (*trop*) или во рубриците и литургиските укажувања од типикот (*liturg*). Во

подзаглавието се дадени, по алфабетен редослед, нормализираните грчки еквиваленти со податок за нивната фреквенција, при што се регистрира и бројот на потврди без грчки еквиваленти. Подзаглавието содржи и повеќекомпонентни називи што претставуваат превод на еден грчки збор, лексикализирани парадигматски форми и други особености на преводот. При цитирањето на збороформите, रहेњето и внатрешната организација на пасусите се врши според следниве критериуми: 1. редослед на старословенската азбука во корелација со начинот на записот; 2. позиција во текстот; 3. грчки еквивалент; 4. карактер на формата (проста, сложена). Овој индекс содржи и упатувања што се однесуваат на: само формално реални или можни зборови со семантика непотврдена во дадениот контекст; можни реконструкции; лексикализирани парадигматски форми и адвербијализирани предлошки падежи што не претставуваат самостојни единици; зборови потврдени само во состав на прилошки срастенки; некоректно запишани зборови; различни начини на записот на личните имиња.

Индексот на заглавни зборови (403–428) содржи 3694 единици, од кои 3154 се апелативи, 332 лични имиња, 148 броеви и 60 упатувања. Со посебна кратенка *propr* се означени личните имиња и нивните изведенки, а зборовите што не се застапени во паримииите се придружени со соодветна ознака: *trop*, *ps*, *liturg* или *marg*.

Увид во зборообразувачките особености на Григоровичевиот паримејник дава Обратниот индекс (429–454), кој ги содржи сите заглавни зборови обработени во комплетниот индекс, со исклучок на броевите.

Во Грчко-старословенскиот индекс (455–533) се дадени сите грчки еквиваленти вклучени во комплетниот индекс, заедно со грчките варијанти што се посочени таму. Овој индекс пружа основни податоци за грчко-словенската еквиваленција, овозможува увид во старословенската синонимија, следење на проширувањето на семантиката на словенските зборови при преводот од грчки, на спецификацијата и развојот на термилошки значења, како и на адаптацијата на заемките и на калкирањето на грчките зборообразувачки модели.

По индексите е приложен список на Извори и кратенки (535–537), во кој се наведени користените *грчки извори*, *крајенки на ракописите*, *крајенки на библиските книги*, *грамотички крајенки*, *описни крајенки*, и е дадено објаснување на употребените *симболи и знаци*.

На крајот од книгата авторката дава Исправки кон I том на Григоровичевиот паримејник (539–542), со оглед на тоа што, при студискиот престој во Москва во 2003 година, таа добива можност за повторна проверка на текстот со оригиналот, за што најтопло им се заблагодарува на управата и вработените во Ракописниот оддел на Руската државна библиотека во Москва.

Со задоволство констатираме дека пред нас стои импозантен труд, не само по неговиот обем туку и со оглед на неговата научна вредност, кој претставува резултат од долгогодишната ангажираност на авторката, акад. Зденка Рибарова, во проучувањето на јазичните особености на Григоровичевиот паримејник. Објавувањето на четирите индекси во вториот дел од едицијата на Григоровичевиот паримејник отвора широка можност за детално проучување на лексиката на овој ракопис од различни аспекти, за истражувања на зборообразувачките специфичности на текстот, како и за компаративни анализи на старословенскиот и грчкиот јазик.

Наталија Андријевска¹

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, natalijaandrijevska@yahoo.com.

811.163.1'373:2(049.3)

ЗНАЧАЕН ПРИЛОГ КОН ПРОУЧУВАЊЕТО НА БОГОСЛОВСКАТА ТЕРМИНОЛОГИЈА ВО СТАРΟΣЛОВЕНСКИОТ ЈАЗИК

Новата книга на д-р Татјана Илиева *Терминологичната лексика во Џоан-Егзарховия превод на „De fide orthodoxa“* (Софија, 2013), издадена во годината на одбележувањето на 1150-годишнината од Моравската мисија на св. Кирил и Методиј, е посветена на проучувањето на термилошката лексика во старословенскиот јазик. Авторката, на околу 400 страници детално го обработува лексичкиот фонд од главниот извор, преводот на трактатот на Ј. Дамаскин „De fide orthodoxa“, зачуван во повеќе словенски преписи, но и од други старословенски ракописи како дополнителни извори.

Во воведот (8–23) авторката истакнува дека во своите истражувања поаѓа од фактот дека старословенскиот јазик има изградено сопствена термилошка номенклатура, па покрај грчкиот и латинскиот, тој е третиот јазик на стариот континент во средниот век, којшто се употребува не само во сферата на тесното етничко општење, туку се издига и до рамништето на литературно коине за целата словенска цивилизација (Slavia orthodoxa). Како јазик што го придобил статусот на *lingua universalis*, старословенскиот јазик ја формира својата јазична структура според функциите. Во тогашната состојба на неговиот лексички систем, најдинамични и сеопфатни се процесите на термилогизација.

Илиева, преминувајќи кон поставувањето на проблемите на термилошката лексика во старословенскиот јазик, се задржува на состојбата и перспективите на истражувањето – ги дава појдовните дефиниции од кои се поаѓа при проучувањето на термилогијата како јазичен феномен и го толкува поимот научност во средновековен контекст. Кога станува збор за термилогијата во старословенскиот јазик, се подразбира теолошко-филозофската специјална лексика, што опфаќа недиференцирани и имплицитни термилошки потсистеми на: христијанската космологија и космографија (природни науки), христијанската антропологија, етика и естетика, божественото право и филозофијата (општествени науки). Тоа сè уште не се конкретни науки со своја сопствена внатрешна организација и термилошки систем, туку само разни сфери на богоспознанието, потчинети на општиот богословски поимски систем. Затоа таа ја изделува историјата на термилогијата како

специфичен дел од историската лексикологија, што се занимава со развојот на поимските концепти и нивните именувања во јазикот.

Во овој дел, Илиева, прави обид за обопштување на досегашните научни истражувања во медијевистиката и ги дава задачите што им претстојат на проучувачите на разгледаната проблематика и тоа од неколку основни аспекти: културно-историскиот, текстолошкиот, компаративниот и лексикографскиот аспект, како и многузначноста, синонимијата, деривацијата. Како основни задачи на историјата на терминологијата во славистиката се поставуваат, пред сè установувањето на целосниот термилошки систем во различните развојни етапи, реконструкција на системот на класификација на термилошката лексика во старословенски јазик, истражување на сите значења со кои се употребува еден збор, а во однос на деривацијата, проучувањето на различните терминообразувачки модели во старословенскиот јазик, а ја истакнува и потребата од изработка на атлас на термилошките изоглоси со што ќе се даде јасна карта за јазичните и културните интерференции низ различните историски периоди.

Понатаму, авторката разјаснува зошто токму преводот на Јоан Егзарх на „De fide orthodoxa“ (*ЈоЕБ*) е нејзиниот основен извор за истражување на термилошката лексика во старословенски јазик. Притоа, поаѓа од фактот дека градењето сопствена словенска богословска терминологија започнува со преводот на евангелието, псалтирот и апостолот, коишто се одликуваат со еднородна содржина на нивните преводи, со што се отежнува изучувањето на лексиката во разнобразна контекстуална реализација и се стеснува хоризонтот за набљудување на семантичкиот развој на зборовниот состав на јазикот од тој период. Токму поради ова, Илиева смета дека за да биде целосно установувањето на термилошкиот систем во старословенски јазик, освен од класичните словенски ракописи, специјална богословска лексика треба да се ексцерпира и од други преводни и оригинални текстови, но претставени во подоцнежни преписи. Меѓу нив како особено податлив за истражување на термилошката лексика во старословенскиот јазик го истакнува преводот на Јоан Егзарх на „De fide orthodoxa“, познат во науката под имињата „Небеса“ и „Богословие“. Овој текст (иако претставува подбор од старословенски преведувач на само 48 од вкупно 100 глави) има доволно разновидна содржина за откривање на одделни богословско-филозофски поими, туку и на старословенска термилошка лексика во нејзиниот најран вид. Меѓу другото, се истакнува дека, кога го преведувал „Богословие“, преведувачот несомнено бил принуден да образува нови термини од областа на теологијата, филозофијата, психологијата, анатомијата, астрономијата, зоологијата, ботаниката, географијата.

Како главна цел на трудот авторката ја истакнува потребата од темелно проучување на старословенската теолошка лексика во *ЈоЕБ* во систем (што досега не е направено). Истражувањето на богословската

терминологија во анализираниот ракопис се спроведува имајќи ги предвид нејзиниот состав, структура, семантика и парадигматика. Тоа се реализира со: извлекување на сите термини од секој потсистем на богословскиот термилошки систем во текстот; разгледување на сите значења со коишто се пројавува еден термин и установување на врските меѓу одделните термини во потсистемите, проследено со обид за класификација и претставување на поимите во меѓусебна поврзаност.

Во достигнувањето на определената цел авторката се соочува со решавање на неколку основни задачи: анализа на терминообразувачките средства и модели во *JoEB*; истражување на зависноста на термилошкиот речник во *JoEB* од постојните јазични тенденции и норми, како и неговото прифаќање во текстовата традиција на ракописот; установување на принципите и механизмите на деривацијата што ги користи Јоан Егзарх во својата работа; сложено проучување на парадигматските односи во термилошката лексика на *JoEB* и изработка на систематизирани старословенско-грчки и грчко-старословенски речник-индекси на зборовите термини во разгледуваниот ракопис.

Во проучувањето на термилошката лексика во *JoEB* се поаѓа од општопризнатата поставка за системскиот карактер на лексиката, чијшто основен и најважен белег се парадигматските односи меѓу одделните лексички единици што проникнуваат меѓусебно и се реализираат во различни лексичко-семантички парадигми. Тие се одделуваат преку разграничувањето или противставувањето по различни диференцијални признаци со помош на опозитивниот метод. Општите, односно специјалните признаци по кои две термилошки единици се зближуваат или меѓусебно се разликуваат и влегуваат во парадигматски врски се уврдуваат со помош на компоненцијалната анализа. Истражувањето се спроведува на различни рамништа (внатрестекстовни и меѓутекстовни), во синхронија и дијахронија во рамки на *JoEB*, се издвојуваат варијантите од дублетите и синонимите итн. Се користи и споредбениот метод во однос на старословенските ракописи, па така за целите на истражувањето се користат девет преписа на *JoEB*, настанати во времето од XIV до XVII век и податоците од нив се споредуваат со уште 11 ракописи, што се сметаат за преславски, чии преписи се настанати од XI–XVI век, како и 18 други познати во науката како старословенски.

Покрај овие два метода, авторката се служи и со верижниот метод, што се состои од последователно преминување од грчки кон старословенски и обратно, додека не се исцрпи засведочениот материјал.

При смисловната анализа подробно се разгледани синтагматските врски на зборот и неговата многузначност; врз основа на доволно долг контекст се определуваат значењата и нивните нијанси. Преку синтагматскиот аспект на работата се разгледуваат важните својства и закономерности во употребата на зборовите-термини во контекстот.

При истражувањето се користат и можностите што ги нуди статистичкиот метод. Фреквенцијата на термилошката лексика во *JoEB* укажува на низа терминообразувачки тенденции на Јоан Егзарх.

Илиева ја заснова својата анализа врз основната теоретска поставка според која терминологијата не е автономен систем, туку само потсистем на лексичкиот систем на книжевниот јазик, имајќи го предвид фактот што иако се состои од своја специфична термилошка лексика, таа се создава врз основа на општоупотребуваниот јазик и треба да се разгледува како негово природно проширување. Тоа значи дека термините не се посебни зборови, туку само зборови со посебна функција – функција на именување поими.

Основните термини коишто ги користи авторката се: зборови-термини и термилошки зборовни состави; термиоелемент; термилошки потсистем и термилошки систем, термилошко поле и термилошки парадигматски редови. Според неа, богословскиот термилошки систем е севкупност од термините на сите теолошки термилошки потсистеми, а тој се состои од следниве потсистеми: онтологија, гносеологија, библистика, свештена историја, етика, култ и ритуал, догматика и натурфилозофија (зачетоците на сите науки, природознание - астрономија, географија, физика, биологија).

Како основен извор во истражувањето се користи критичкото издание на *JoEB* и повеќе други извори како споредбен материјал, старословенски, охридски и преславски ракописи зачувани во подоцнежни преписи.

Следната глава е посветена на *преводоѝ на Јоан Егзарх на „De fide orthodoxa“ како извор за формирањето и развојот на филозофскиите и природонаучните знаења и прејисѝави во Бугарија во средниот век* (23–41) и накусо се претставува системот од богословски, филозофски и природонаучни знаења во средновековна Бугарија, чишто претставници се јавуваат во специјалните именувања во ракописот, имајќи го предвид пред сѐ фактот дека „Богословие“ на Јоан Дамаскин уште со самото преведување станува неделив дел од средновековната литература, поточно од групата официјални текстови што го оформуваат целосниот облик на средновековниот светоглед и ги задаваат основните насоки во неговиот развој. Во „Богословие“ се застапуваат некои од следниве основни ставови: од теологијата, прашањето дали постои Бог (Јоан Дамаскин одговара во согласност со учењето на црквата, поточно дека бог е внедрен во човековата природа), па дали е Господ познат при што категорично се спротивставува на двете крајности во богословско-филозофското спознание – учењето за целосната познатост на бога и учењето за целосната непознатост на бога; па прашања од областа на светите тајни, крштение, евхаристија и др.

Исто така ги засега прашањата од системот на светот, односно космологијата и физиката во делот наречен „Небеса“, т.е. втората книга на трактатот на Јоан Дамаскин „De fide orthodoxa“ каде што се преведени оние

глави во кои низ призмата на богословието се разгледуваат прашања на космологијата и физиката, зашто тие биле многу важни за формирањето на средновековниот христијански светоглед. Со проучувањето на филозофските и природно-научните знаења во „Небеса“ недвосмислено и јасно се покажува дека геоцентричната теорија и космографската претстава за сферичната вселена и земја биле официјално прифатени и најшироко распространети во средновековна Бугарија. Изложените концепции во подборот на трактатот на Јоан Дамаскин биле едни од најпрогресивните за своето време. Имајќи ја предвид ваквата содржина, Јоан Егзарх за првпат во словенската литература создава нови термини за изразување поими од сложените области на теоретското знаење – онтологија, гносеологија, космологија, теологија.

Понатаму, во третата глава од трудот, Илиева се осврнува *кон прашањето за спецификацијата на богословската терминологија во средновековието* (41–47) и на почетокот истакнува дека јазичниот феномен не би можел да се восприеми, ако не се погледне од гледна точка на идеологијата којашто го создава, а таа во *ЈоЕБ* е дефинитивно теолошка. Изоставанњето на таа гледна точка и уште полошо прифаќањето на логика што е туѓа за соодветната традиција би довело до неразбирање и изопачување на соодветната култура.

Авторката поаѓа од ставот дека во основата на сфаќањето на светот на средновековниот човек лежи христијанската религија. Целиот збир од основни знаења за природата и општеството се восприема низ призмата на религиозното сознание за субјектот што се открива, чијшто основен признак е признавањето на натприродното како причина и цел на сè што постои. Во средновековието, природознаењето и општествените науки, уметноста и политиката, правото и филозофијата не биле разграничени од религијата и не постоеле како одделни форми на општествено сознание, па затоа средновековната богословска терминологија ги вклучува не само поимите на догматското богословие, туку и недиференцираните и имплицитни терминологски потсистеми на христијанската космологија и космографија (природните науки), христијанската антропологија, етика, естетика, божествено право и филозофија (општествените науки). Оттука, како прва карактеристика на терминологијата во средновековието го наведува нејзиниот синкретизам, т.е. единството на научното знаење внатре во неа.

Следните специфичности се оние на спознајната дејност, на богословските поими, на терминот како јазичен знак, текстуалната зависност на терминологското значење, дублетноста и варијантноста на термините, што се спротивставуваат на унифицираноста итн.

Во најобемната глава со поднаслов *Општите граматички особености на терминологскиот слој лексика во преводот на Јоан Егзарх на „De fide otrhodoxa“* (48–164), авторката поаѓа од изделувањето на двете гледишта за термините во постојат во јазично-научната литература. Според

едното сфаќање, само именките може да бидат термини затоа што даваат најполна можност да се изрази содржината на поимот именуван со соодветниот термин, а според второто термини може да бидат различните полнозначни зборови. Врз основа на сопствените истражувања спроведени врз богословската лексика на *ЈоЕБ*, авторката смета дека термилошката функција во старословенски јазик може да ја исполнуваат како именките, така и глаголите, супстантивизираниите придавки и партиципи, прилозите, некои броеви и заменки, со еден збор сите самостојни зборови. Се разбира, најмногубројна е групата именки, и тоа конкретни и апстрактни: ангѣлз, апостолз, блаженьство, възплъщение, възскръсение, господь, грѣхъ, доброта, доуша, елѣи, заветъ, икона, кръстъ и др. Термините-глаголи влегуваат во заедничко смисловно гнездо со термините-именки во дадениот богословски термилошки потсистем, пр. кръщение и кръстити, расыпание и расыпати сѧ, быти и бытиѣ и др. Придавките за разлика од именките не можат да бидат самостојни термини, туку само термилошки определби за даден објект, но супстантивизираниите придавки и партиципи може да бидат самостојни термини, на пр.: самовластьноѣ, прѣмъждоуствоноѣ, постаи, въсе творѣи и др. Авторката издвојува и повеќе прилози во термилошка употреба во *ЈоЕБ*: сѣмьньчѣскы, разлоучѣнѣ, ѣстъствѣнѣ, а има и голем број што се употребуваат во состав на термилошки изрази. Некои заменки може исто така да се термилогизираат во самостојна употреба, на пр. тѣждѣ, или во состав на термилошки изрази пр. съ миръ, въсѧ тварь и др. Се наведуваат и некои броеви во термилошка употреба, на пр. ѣдинъ, тройка, паторица, сѣдмица, а предлозите се застапени како несамостојни делови во состав на термилогизираниите предлошки изрази: въз правѣда, ѡ возѣ, по законуу и др.

Според општата статистика што авторката ја дава за бројот и честотата на употреба на термините во *ЈоЕБ*, во овој ракопис има вкупно 3326 зборови, од кои 1076 се термилошки единици.

Понатаму се даваат информации за граматичките карактеристики на термините, па се истакнува дека зборовите-термини немаат сопствен морфолошки систем, туку му се потчинуваат на граматичкиот систем на соодветниот јазик; се даваат примери на различни семантички реализации на еден ист збор, но во различни морфолошки категории, па на пр. се истакнува дека именката пророкъ во едн. има значење *предвесник на Божјата волја* и се среќава како термин во светата историја на Стариот и Новиот завет, но во библистиката се употребува метонимиски само во множина како збирна именка за означување на *пророчките книги*.

Следниот поголем поднаслов е посветен на *Терминообразувањето*. Илиева истакнува дека се работи за посложен процес во споредба со

образувањето на основниот лексички фонд, затоа што терминот не служи само за именување на поимот, туку до одреден степен ја одразува и неговата содржина што го дефинира. Филозофско-богословската лексика е создадена на следниве начини: изградена е врз основа на сопствениот јазик или е позајмена од други јазици (грчки, латински, еврејски), а термините се делат на: термини прости зборови, термини сложени зборови (сложенки) и терминологички состави. Има три начини на терминообразување во старословенски јазик и делумно во *JoEB*: лексичко-морфолошки, лексичко-семантички и лексичко-синтаксички и авторката се осврнува детаљно на секој од нив со многу примери, контексти и споредби.

Подробно е разгледана терминологичката лексика од словенско потекло во *JoEB*, на пр. лексичко-семантичките групи термини со основа -чист-, -образ-, -благ-, -добр- итн. Се издвојува групата именки со специјално терминологичко значење во *JoEB*, одглаголските именки со терминологичка функција, *nomina abstracta* со терминологичка функција, имињата на лица со терминологичка функција. Преку графички приказ е прикажан процентуалниот сооднос меѓу зборообразувачките модели на некои од именките во *JoEB* во споредба со канонските ракописи и други ракописи од истиот период. Следат групата придавки со терминологичко значење во *JoEB* и групата прилози образувани од придавска основа.

Според истражувањата на авторката во оваа област, суфиксалните форманти што му се својствени на старословенски јазик во целина се карактеристични и за слојот специјална терминологичка лексика. Тие создаваат образувања коишто го опслужуваат терминологичкиот религиозно-филозофски тек на епохата. Во однос на одредени суфикси, во *JoEB* се забележува почеста употреба на суфиксот -ство во категоријата апстрактни именки и на суфиксот -тель кај називите на лица. Се изделуваат и глаголите со специјално терминологичко значење, термините со префикс *прѣ-*, како и со префикс *бѣз-* или негација (процентуалниот сооднос меѓу дериватите со *бѣз-* и *-не* е претставен графички). Авторката се осврнува и на антонимијата, илустрирана со голем број контексти.

Следниот поднаслов е посветен на термините сложенки во *JoEB*. Преку споредбена анализа се доаѓа до заклучок дека одреден број сложенки навлегле во книжевниот јазик од народниот говор и се вторично терминологизирани (*вѣлѣждѣ*, *виноградѣ*, *полоудѣне*, *полоудѣношѣ*), извесен број сложенки се образувани според грчки образец (бессуфиксни: *любовѣи*, *иноудѣ*, *приснодѣла*, *самосвѣтъ* и др.), а има и калки-неологизми (*народотворѣцѣ*, *прѣждепрообразити* и др.). Огромниот број сложенки во *JoEB* се должи на жанровската разновидност. Новите варијанти застапени во

преводот на Јоан Егзарх ги пополнуваат празните места во лексичко-семантичките парадигми на сложените модели коишто речничката традиција ги познава од постари или подоцнежни ракописи.

Следниот начин на деривација на термините е лексичко-семантичкото терминообразување, коешто се остварува преку стеснување и проширување на значењето при терминологизацијата на зборот, а се истакнуваат и метонимијата и метафората како терминообразувачки начини во *ЈоЕБ*, а разгледана е и термилошката полисемија. Како еден од изворите за термилошката лексика се смета терминологизацијата на зборови од народните говори, а како специфични за *ЈоЕБ* се издвојуваат: *благота*, *волеџи*, *гладостъ*, *женитва*, *кошоџна* и др. Со лексичко-синтаксичкиот начин се создаваат термилошки изрази, што се дефинираат како слободен состав на два, три или повеќе елементи (атрибутивни состави, објектни, состави од сопствени именки и др.) и тука се даваат повеќе примери на термилошки состави користени во *ЈоЕБ*.

Авторката посветува внимание и на термилошката лексика од туѓо потекло. Според неа, несловенската лексика во *ЈоЕБ* е застапена со 247 речнички единици, што е 3% од вкупниот број, притоа 51% е лексика со специјално значење, а останатиот процент се лични имиња и придавки изведени од нив. Еден дел од позајмената лексика е трајно прирасната кон речничкиот систем на старословенски јазик, а друг дел е казационална појава само во *ЈоЕБ* или, пак, е со ограничена употреба. Најчести се заемки од грчкиот јазик, помалку од латинскиот, германскиот и еврејскиот. Покрај бројните примери на позајмена термилошка лексика се укажува и на одредени морфолошки промени што ги претрпеле позајмените термини, на словенските соодветници, на семантичката диференцијација меѓу синонимните двојки од домашен збор и заемка во *ЈоЕБ* итн.

Во следната глава, *Теолошко-филозофската терминологија во ЈоЕБ – техника и мајсторство на превод* (164–177) се синтетизирани сознанијата за преведувачките техники, и се истакнуваат: буквалниот превод, поморфемскиот превод, смисловниот превод, преводот со нарушување на количествените параметри на предлошката. Од анализата, авторката заклучува дека Јоан Егзарх е одличен филолог, којшто одлично го владее јазикот од кој и на кој преведува и одлично ја познава книжевната традиција, како и терминологијата.

Во седмата глава под наслов *Повторно за термилошката синонимија и лексичката разновидност кај специјалните именувања во ЈоЕБ* (177–215), се обопштуваат истражувањата на термилошката синонимија во *ЈоЕБ*, се разгледува богословската терминологија во библиските цитати во *ЈоЕБ* и во пасуси од симболичките текстови во *ЈоЕБ*.

Во рамките на оваа глава, авторката ги издвојува текстолошките варијанти на термините: фонетските, морфолошките, синтаксичките,

лексичките, текстолошките варијанти со различна категоријална припадност, терминологизирани предлошки изрази, термилошките синтагми итн. Основниот заклучок на авторката што го извлекува од овие истражувања е дека за термилошкиот потсистем на *ЈоЕБ*, како и воопшто за лексичкиот систем на јазикот во тој период е карактеристичен недостаток од нормираност, од каде што произлегува и големиот број дублети и варијанти. На крајот на оваа глава се наведуваат и ситуации во кои се пројавува паронимијата итн.

Следат *заклучоко̃и* (215–219) и текст со наслов *Намеси̃о епило̃* (219–222) со конечните заклучоци од темелното истражување што потврдува дека во *ЈоЕБ* е застапена теолошката лексика, одамна установена во палеославистиката (уште од претписмениот период), следниот слој богословска лексика се формира како резултат на книжевната дејност на првоучителите Кирил и Методиј, а третиот слој ја опфаќа термилошката лексика од ракописите на Преславската книжевна школа. Во рамките на преславска термилошка лексика може да се издвојат богословски термини создадени од Јоан Егзарх, коишто не се познати во други старословенски ракописи.

Авторката истакнува дека податоците укажуваат на јазичен континуитет меѓу најстарите писмени ракописи и преславската книжевна, при што промените не се толку драстични, иако се работи за поголема хронолошка оддалеченост на овие две епохи.

По богатиот список на консултираната литература, што секако го потврдува сериозниот пристап кон истражувањето, следат старословенско-грчки термилошки речник-индекс на *ЈоЕБ*, систематски показалец на богословската лексика, грчко-старословенски индекс на *ЈоЕБ*, речник на морфолошките корелации на суфиксално рамниште меѓу грчкиот и старословенскиот јазик, како и списокот лексеми во *ЈоЕБ*. На овој начин, како што истакнува и самата авторка, се подготвува почвата за идното составување на старословенски богословски термилошки речник, како и на општ дијахронски речник на термилошките потсистеми во бугарскиот јазик, поради што уште повеќе се зголемува значајноста на овој труд.

Бисера Павлеска-Георгиевска, Лилјана Макаријоска¹

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, makarijoska@yahoo.com, bisera_pavleska@yahoo.com.

811.163.1:[091:003.349(497.776)"13"(049.3)
091:003.349(497.776)"13"]:81(049.3)

СЛОЕШТИЧКИ ПАТЕРИК

од Соња Новотни

Во 2013 год. како дел од програмата на Министерството за култура за финансирање проекти од национален интерес, излезе од печат *Слоештичкиот патерик* од проф. д-р Соња Новотни, монументално дело од областа на македонската историја на јазикот.

Патериците како книжевни споменици се многу значајни за македонскиот јазик како и за македонската историја, но и покрај нивното јазично и историско значење тие не само што не се доволно проучувани, туку речиси и воопшто не се проучувани. Единствен историчар и истражувач од Македонија кој се зафатил со подетално проучување на македонскиот патерик е Соња Новотни која детално, лингвистички го има анализирано *Слоештичкиот патерик*, односно Патерикот бр. 77. Други проучувачи на Патерикот како жанр нема, освен научниците кои се обидуваат да ја најдат точната теорија за тоа кој патерик го превел св. Методиј.

Токму оваа обемна монографија го претставува традиционалниот пристап на еден од најзначајните историски жанрови, патерикот кој во суштина поради својата содржина и слободата која монасите ја имале во пишувањето, бележи богата лексичка наслојка. Ова многу значајно дело со кое се збогати славистиката содржи 422 страници и е едно од најобемните лингвистички проучувања од областа на историјата на македонскиот јазик.

Трудот *Слоештички патерик* опфаќа целосна лингвистичка анализа на овој ракопис од XIV век, што се чува во БАН во Софија со бр. 77, а кој извесно време се чувал во Археолошкиот музеј во Софија, од каде што бил пренесен во БАН.

Уводот на оваа монографија е составен од два дела. Во првиот дел авторката го дефинира патерикот според составот и содржината, го определува неговото место во средновековната литература, како и неговата практична употреба (прирачна книга на монасите). Нужно внимание посветува на историјата на патерикот, и на типовите патерик, се задржува на историјата на словенскиот превод на патерикот, со посебен осврт врз патерикот во македонската писмена традиција и на делови (раскази) од патерикот во други средновековни текстови (зборници, прилози). Притоа, се задржува врз досегашните проучувања на патерикот во славистичката наука. Исто така, врз основа на податоци од повеќе описи на стари ракописи наведува примери за други македонски патерици што се чуваат во различни

библиотеки, при што со право констатира дека не биле предмет на поцелосно проучување. Вториот дел од Уводот содржи опис и содржина на ракописот. Врз основа на записот **СЕЛО СЛОЕШТИЦА** според кој може да се заклучи дека ракописот потекнува од демирхисарското село Слоештица. Во овој дел авторката ги претставува досегашните описи на ракописот, но исто така дава и прецизен опис на сегашната состојба на ракописот.

Во разгледувањето на правописните особености авторката тргнува од јазичните и надворешнојазичните фактори што влијаеле врз правописот на македонските средновековни ракописи и го нагласува значењето на нивните заеднички правописни особености. Врз основа на овие согледувања, авторката одделно и детално се задржува врз правописните особености на овој ракопис со примена на дескриптивниот и компаративниот метод. Така, со помош на дескриптивниот метод во овој труд целосно е претставен правописниот систем на ракописот. Врз основа на тоа, Слоештичкиот патерик се определува како едноеров и безјусов ракопис. Авторката, исто така, особено внимание посветила и на значајни прашања од историската фонологија на македонскиот јазик во врска со вокализацијата на еровите и на јусовите. Притоа, со оглед на содржината на патерикот, се наведуваат примери што поретко се среќаваат во други ракописи, при што се среќава и хиперкоректна употреба. Се разгледува вокализацијата на еровите и замената на јусовите. Наспроти вообичаената замена на големиот јус со **оу**, карактеристична за безјусовите ракописи, за историската фонологија се особено значајни примерите на замена со **а** (**пат**, **рака**), како и замената со **о** (**пото**). Особено внимание е посветено на промените во консонантските групи, исцрпно е обработен и правописот на јатот, при што се нагласува врска со постарите македонски ракописи, особено во врска со бележење на јатот во почетна позиција. Авторката наведува и примери за развој на јатот во **е** (**вероу**), а се разгледува и правописот на етимолошката група **ѝ**, па во врска со одбележувањето на јотацијата особено внимание се посветува на отсуството на јотацијата во карактеристични примери, кои, исто така, се поврзуваат со постарата, глаголска писмена традиција. При разгледувањето на правописот на јери се заклучува дека во најголем број примери замената на јери со **и** се јавува во позиција зад **х**, но се наведуваат и обратни примери на замена на **и** со **ы**. Во врска со правописот на вокалното **р**, се наведуваат примери без еров знак (**подржаѝе**). Особено внимание е посветено на затврдувањето на меките консонанти, кое се определува како најважен процес во развитокот на консонантскиот систем на македонскиот јазик, па се илустрира преку соодветни примери од ракописот. Авторката наведува

интересни примери и за губењето на епентетското л, како карактеристична особеност на македонскиот јазик. Во делот за промените во консонантските групи одбележани се позначајните појави како асимилацијата по звучност, евидентирана преку повеќе примери, меѓу кои: **ОНИГДЕ**, **ТЕШКО**, и упростувањето на консонантските групи, од кои за историската фонологија на македонскиот јазик е особено значајно упростувањето на финалната група -ст. Регистрирани се и примери за фонетска адаптација на заемките, особено од грчкиот јазик. Во согласност со графиските особености на ракописот, авторката посветува значајно внимание на интерпукцијата и на акцентот.

Во поглавјето „Морфосинтаксички особености“ авторката одделно ги разгледува формите на именските зборови според именските основи, формите на глаголот, како и промените во деκлинацијата.

Во однос на именките од машки род се одбележува мешањето на основите, а кај именките од женски род наложувањето на наставката -а во номинатив еднина кај именките од типот **грдннн**, како и прераспределбата на наставките за генитив и за акузатив еднина и множина кај именките од *ја*-основата. Кај придавките, според илустративниот материјал, може да се заклучи дека простата промена обично се јавува во номинативната форма на описните придавки, додека во другите примери превладува сложената промена. Кај заменките одделно се разгледуваат формите на личните заменки, на показните заменки, а како одделна група се издвоени посвојните заменки. Одделно се разгледани и кратките заменски форми, како и прашалните заменки, од кои е забележана формата **кон**. Кај зборовната група броеви особено внимание се посветува на редните броеви.

Одделно внимание се посветува на прилозите како неменлива зборовна категорија. Прилозите се разгледани од аспект на нивната употреба и значење. Исто така, се одбележуваат и аналитичките форми образувани со морфемата **поподробноу**, **помалоу**.

Врз основа на илустративниот материјал, кај формите на глаголот интерес предизвикуваат формите на презентот за трето лице еднина без наставка -т, како и наставката **-ме** за прво лице множина (**нмаме**), како и примерите за форми од трите вида аорист. Кај именските форми на глаголот авторката издвојува примери за употреба на супин и ја проследува замената на супинот со инфинитив како и замената на инфинитивот со да-конструкција.

Во однос на промените во синтетичката деκлинација авторката наведува примери за промени во деκлинацијата сврзани со означувањето на субјектот и на објектот во реченицата, со заменување на една падежна форма со друга, при што го проследува наложувањето на акузативот во однос на

локативот и инструменталот, како и истиснувањето на генитивот во однос на акузативот и дативот. Во рамките на ова прашање од особен интерес е зачестената употреба на именски конструкции со предлог.

Особен интерес патерикот претставува од лексички аспект. Притоа, имаме предвид дека како средновековен текст не бил предмет на опсежна лексичка анализа, а од содржински аспект имаме предвид дека во својата структура вклучува карактеристична лексика. Исто така, од аспект на содржината, патерикот вклучува и интересна народна лексика.

Оваа констатација има своја потврда во поглавјето „Лексички особености“. Авторката укажува дека лексиката на овој ракопис е специфична и мошне интересна и ја има предвид слободата на пишувачот и можностите за интервенции во текстот што било дозволено во овој вид литература, за разлика, на пример, од библиските текстови.

Лексичката анализа на ракописот е вршена од аспект на досегашните лексички проучувања на старословенските и на македонските црковнословенски ракописи. При изложувањето на лексичкиот материјал авторката ги користи постојните речници на старословенскиот јазик, а во обработката се потпира врз постојните класификации на лексиката во согласност со спецификите на лексичкиот материјал застапен во ракописот. Во согласност со тоа, авторката му пристапува на лексичкиот материјал и од етимолошки и од семантички аспект. Така, од етимолошки аспект izdelува неколку лексички наслојки: семитизми, грцизми, како и латинизми и германизми. По однос на лексичките дублети од грчки и словенски еквивалент кои биле предмет на посериозен интерес во славистичката наука, авторката, одделно ги разгледува дублетите во кои во ракописот не е забележан грчкиот еквивалент, туку само словенскиот. Во однос на лексичката наслојка од другите јазици, се наведува дека употребата на заемките од латинско потекло е во значително помал број во однос на заемките од грчко потекло.

Во анализата на словенската лексика, освен етимолошкиот, авторката го применува и семантичкиот критериум, при што ја izdelува лексиката според поврзаноста со одделни области. Од етимолошки аспект ја izdelува општословенската лексика и наведува примери евидентирани во науката како македонизми, карактеристични за најстарите канонски ракописи.

Во Заклучокот врз основа на концизно претставување на основните јазични особености на ракописот и врз споредбен коментар со други македонски ракописи, како и со процесите во развојот на македонскиот јазик го нагласува местото на Слоештичкиот патерик меѓу средновековните македонски ракописи, пред сè со своите палеографски, морфолошки, синтаксички и лексички особености и потврдува дека се работи за македонски ракопис од втората половина на XIV век.

Слоештичкиот патерик претставува детална анализа на текстот од лингвистички аспект и потврда дека овој текст го карактеризираат определени фонолошки, морфолошки, синтаксички и лексички особености со кои се одликуваат текстовите од македонска редакција. Тој го потврдува придонесот на македонските текстови во определувањето на структурата на црковнословенскиот лексички фонд и може да претставува основа и за понатамошни споредбени проучувања. Во трудот стручно и прецизно е применета општоприфатената стандардна методологија за обработка на црковнословенските ракописи во славистичката наука и особено во македонската наука за јазикот. Трудот содржи индекс на заглавни зборови, список на користена литература, како и снимки (факсимили) на оригиналниот ракопис.

Ова монументално дело на авторката Соња Новотни е единствен пример од областа на историјата на македонскиот јазик којшто го проучува патерикот како засебен жанр и го привлече вниманието не само на македонската научна јавност, туку и пошироко на славистичката јавност, особено на истражувачите на историјата на јазикот. Мора да се напомене дека се работи за едно од најобемните изданија со посебна научна и стручна важност за историјата на јазикот и лингвистиката воопшто. Оваа монографија има значаен и оригинален придонес којшто поради сеопфатноста и обемноста може да претставува модел за понатамошните истражувања и анализи од ваков вид.

Михајло Марковиќ¹
Александар Какасулис

¹ Државен универзитет – Тетово, mihajlomarkovikj@gmail.com

811.163.3(082)(049.3)

**МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК КАКО СРЕДСТВО ЗА КОМУНИКАЦИЈА И
КАКО ИЗРАЗ НА КУЛТУРАТА**

(Зборник на трудови од научниот собир, кн. 23 од едицијата Јазикот наш денешен)

Во рамките на манифестацијата *Денови на Благоја Корубин*, на 10 и 11 мај 2012 год. во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ се одржа научниот собир „Македонскиот јазик како средство за комуникација и како израз на културата“. Резултат од овој научен собир е Зборникот на трудови „Македонскиот јазик како средство за комуникација и како израз на културата“, објавен како 23 книга од едицијата Јазикот наш денешен. Зборникот содржи 24 статии кои третираат различни прашања од областа на македонистиката.

На почетокот од Зборникот Димитар Пандев во трудот *Современата состојба на македонскиот јазик низ призмата на комуникацијата и културата* го претставува проучувањето на македонскиот јазик низ призмата на современите лингвистички теории за комуникацијата и за културата кои денес се сфаќаат како знак, односно како единство на две нешта: комуникацијата е форма, а културата – содржина. Прашањето за современата состојба на македонскиот јазик, тој, го разгледува во неколку временски рамки: современа состојба сфатена во смисла на теоријата на Луис Јелмслев и во социолингвистичка смисла, при што прашањето за современата состојба на јазикот се продлабочува до рамниште на современи промени во јазикот. Притоа, авторот издвојува: минимум современа состојба (јазикот во еден ден) и максимум современа состојба во временски опсег од 20 години, т.е. период од осамостојувањето до денес и временски опсег од 60 години, кој го претставува преку споредба на 1945 со 1991 година.

Македонската стручна и научна терминологија е тема на статијата *Македонската стручна и научна терминологија. Достигња, состојби, перспективи* на Витомир Митевски, кој ги претставува резултатите постигнати при работата на долгогодишниот проект од областа на терминологијата кој се работи во рамките на МАНУ, нагласувајќи дека стекнатите искуствата од работата ќе послужат како добра основа за понатамошната работа на проектот, но истовремено истакнувајќи дека промените во науките и во јазикот бараат и некои нови приоди за кои треба да се расправа и во пошироката научна јавност.

Снежана Велковска во својата статија *Двокомпонентни образувања кај ботаничката лексика* ги разгледува двокомпонентните образувања кај ботаничката лексика кои претставуваат сложен проблем во лексиколошка и во

лексикографска смисла. Велковска истакнува дека ваквите образувања од лексикографски аспект го отвораат прашањето како тие да се сместат во еден еднојазичен, дескриптивен речник. Таа проследувајќи ги двокомпонентните именувања на растенијата во ТРМЈ, покажува дека тие најчесто се даваат како фразеологија (орлови нокти); како пример кај заглавниот збор (бел јавор); како толкување кај соодветниот заглавен збор (дива круша кај *ѓорница*); како синоним кај соодветното толкување (момина солза кај *ѓурѓовденче*) или како значење кај одредени лексеми (кај грозје под т.2 – плодови слични на грозје: мечкино грозје) и истакнува дека можеби најдобро решение е овие образувања во дескриптивните речници да бидат дадени под посебен знак што ќе означува дека се работи за терминолошка лексика.

Во статијата *Лексичко-семантичкиите групи именки со појодно значење во развојот на македонската стандарднојазична лексика* Олгица Додевска-Михајловска поаѓајќи од класификацијата според полот, се задржува на погрдните називи за машки лица. Изделувајќи неколку лексичко-семантички групи таа констатира дека поголемиот дел од погрдните зборови припаѓаат на експресивните лексички единици што означуваат лица со негативни морални особини и заклучува дека значителен дел од нив влегува во јадрото на лексичкиот состав, а дел останува на периферијата, во рамките на типовите нестабилна лексика.

За концептуалните метафори и за нивниот двоен карактер преку синтагматската способност да се поврзат со концептуалните сфери зборува Снежана Веновска-Антевска во статијата *Концептуални метафори во минимални контексти врз примери од македонскиот јазик*. Таа се задржува на когнитивните метафори со лексемите *живот* и *љубов*, кои може да зафаќаат подалечни посредни асоцијации поврзани со когнитивните искуства.

Јане Јованов и Даринка Маролова во статијата *Прецедентни феномени од Втората светска војна во современиот македонски јазик*, зборувајќи за прецедентните феномени како дел од лексичкото и лингво-културното наследство на секој народ, се задржуваат на прецедентните феномени кои влечат корени од Втората светска војна, кои поради самата природа на времето од кое доаѓаат, носат (доминантно) негативен полнеж.

Во статијата *Лексиката од шемајската подрачје храна и подготвување храна (социокултуролошки аспекти)* Катица Топлиска-Евроска дава краток преглед на традиционалната храна на теренот на Македонија, која претставува одраз и израз на севкупното живеење во специфични природно-географски и општествено-економски услови, како и во услови на верска разноликост.

Од областа на лексиката е и трудот на Елизабета Бандиловска-Ралповска *Одрозот на јазичната култура во именувањето на боите* во кој таа се обидува да ги декодира значенските системи на придавките со значење

боја преку откривање на компонентите што ја сочинуваат нивната семантичка структура. Таа констатира дека спектарот на бои поседува мноштво од лексеми за именување бои и нијанси на бои и се одликува со совршена прецизност во именувањето на поимите според локалната боја на конкретно изделени прототипови од реалноста и препознатлива доминантна сема во улога на јазичен информатор на именуваната боја или нијанса на боја.

Во статијата *За терминологијата од областа на родилната обредност* Еленка Стоевска-Денчова и Лилјана Макаријоска даваат лексичко-семантичка анализа на терминологијата на обредите и обичаите околу раѓањето кај Македонците, која ни овозможува согледување на културните и на јазичните традиции од различни македонски подрачја како значаен дел од македонското културно наследство.

Васил Дрвошанов во статијата *Називите на глината во македонските говори* се обидува да ја прикаже распространетоста на називите на глината во македонските говори со сите нивни разновидности, давајќи етимолошки толкувања за секој назив.

Ивана Блажевска-Ристовска во статијата *Именувањата на орнаментите во македонското илустрирано народно творештво* ги разгледува едночлените и двочлените именувања на орнаментите во македонската народна носија, кои содржат низа дијалектни форми со впечатлива варијантност од структурен и од зборообразувачки аспект.

Во статијата *Црковнословенизмите во романите на Венко Андоновски* Жаклина Ѓорѓиоска и Лилјана Макаријоска ја проследуваат употребата на црковнословенската лексика и нејзината варијантност во романите на Венко Андоновски, кои авторот зачестено ги користи како силно експресивно средство што секако придонесува за архаичност на изразот и за заживување на лексиката од пасивниот речник.

Лидија Тантуровска во статијата *Индивидуалниот јазичен израз во илустрираните од неучниот функционален стил* го разгледува субјективниот стил на јазичниот израз на авторот во текстови од научниот функционален стил, кој како и секој друг функционален стил има своја норма со свои карактеристики на сите јазични нивоа: на лексичко и на синтаксичко ниво, на морфолошки план и на ниво на текст.

Во статијата *Влијанието на стандардниот македонски јазик врз североисточните дијалекти (со посебен осврт на говорот во регионот на Овче Поле)* Лидија Аризанковска и Македонка Додевска го проследуваат влијанието на стандардниот македонски јазик врз овчеполскиот дијалект на јазичен план: на фонетско-фонолошко, морфолошко, синтаксичко и лексичко рамниште, задржувајќи се на разликите меѓу селскиот и градскиот говор на овчеполскиот дијалект и на прашањето дали и како стандардниот македонски јазик влијае врз дијалектот на младите.

Емилија Бојковска во статијата *Атрибуциите на именката изразени како предложка на-синтагма* разгледувајќи ги на-синтагмите како атрибути на именка според припадноста кон атрибутските класи, izdelува 18 видови атрибути на именката што се реализираат како на-синтагма, што укажува на разновидната употреба на овој предлог во атрибутите на именката.

Статијата *Граматичката категорија број кај именките во германскиот и во македонскиот јазик* од Билјана Ивановска претставува контрастивна анализа на граматичката категорија број кај именките, со цел да се утврдат сличностите и разликите кои се јавуваат во двата јазични системи меѓу единечност и множество од предмети или лица, појави и сл.

Александра Велева во статијата *Јазикот и културната интеракција* ја разгледува врската меѓу културата и јазикот, истакнувајќи дека сеопфатното разбирање на културата е невозможно без да се земе предвид јазикот, кој секогаш ги рефлектира искуствата од културните значења на земницата во која се зборува, односно го сигнализира човековиот културен идентитет.

Новите медиуми за масовна комуникација и културната глобализацијата се тема на разгледување во статијата *И машиниите имаат јазик и култура – глобално комуницирање* од Милица Миркуловска и Темјана Поповска. Тие истакнуваат дека комуникациските процеси денес, кои се одвиваат преку социјалните мрежи и интернет, како и воведувањето на еден нов културен идентитет преку глобализацијата, доведуваат до исчезнување на националните граници, стандардизација на светот и уништување на различните култури.

Во статијата *Принципите на усната комуникација, за лицето* Марија Кусевска ни дава преглед на теориите за лицето и принципот за учтивост кои се универзални, но и специфични за секое општество според начинот на кој се реализираат во секојдневната комуникација, задржувајќи се на принципите врз кои што се гради комуникацијата во македонската културна средина и на нивното влијание врз изборот на јазичните средства при комуникацијата.

Даринка Маролова во статијата *Културни специфики во комуникацијата* ги разгледува културни специфики често присутни во комуникацијата, кои може да се јават на ниво на јазик, на ниво на начин на комуницирање и на ниво на содржина.

Во статијата *Македонската лингвистика и литературнојазичната норма (теориски и практичен пристап кон проблематиката врз основа на моделот на Б. Корубин)* Виолета Николовска се осврнува на делото на Б. Корубин, кој со научниот пристап во третирањето на теоретските прашања и практичните проблеми во врска со литературнојазичната норма, јазичната политика и јазичната култура, има огромна вредност во областа на македонската социолингвистичка научна мисла.

Снежана Петрова-Џамбазова во статијата *Убедувањето и неговите јазични средства во рекламните пораки* ги опфаќа прашањата поврзани со убедувањето како цел на испраќањето на рекламните пораки и ни ги покажува разновидните јазични можности и средства во македонскиот јазик преку којшто се изразува нивната персуазивна, убедувачка моќ.

Лидија Аризанковска и Емилија Величкова во статијата *Јазичното планирање во Република Македонија – искуства и перспективи* поаѓајќи од јазичното планирање во Република Македонија низ историјата, се задржуваат на сегашната состојба и спроведувањето на Законот за употреба на македонскиот јазик, пренесувајќи ги искуствата и состојбите во други држави и давајќи свои согледувања во однос на зачувувањето и доследното применување на стандарднојазичната норма.

Во последната статијата *Третиот на јазикот како духовно културно наследство во Република Македонија – показател за високиот степен на демократичност* Александар Јордановски го третира прашањето за заштита на македонскиот јазик како духовно културно наследство во македонскиот правен систем.

На крајот ќе истакнеме дека Зборникот на трудови „Македонскиот јазик како средство за комуникација и како израз на културата“ содржи статии коишто на различни рамништа и од различни аспекти го проучуваат македонскиот јазик како средство за комуникација, но истовремено и како израз и одраз на културата, што несомнено му дава статус на значајна стручно-научна литература во македонистичките кругови во земјата и во странство.

Фани Стефановска-Ристеска¹

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, fanris.stef@yahoo.com

811.163.3:004(082)(049.3)
821.163.3-82.08:004(082)(049.3)

ПРИЛОГ КОН ЗАШТИТАТА НА ТВОРЕШТВОТО НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ

(Зборник од Првиот меѓународен симпозиум „Поетиката, стилистиката и стилистиката на текстовите од Блаже Конески во корпусот Гралис“, 30 и 31 март 2012, Грац, Скопје 2013)

На 30 и 31 март 2012 год. во Грац, во рамките на научниот проект „Моно- и мултилингвален електронски корпус на македонскиот јазик“ (Mono- und multilinguales elektronisches Korpus der mazedonischen Sprache) се одржа Првиот меѓународен симпозиум „Поетиката, стилистиката и стилистиката на текстовите од Блаже Конески во корпусот Гралис“. Во овој приказ накратко ви го претставуваме Зборникот каде што се отпечатени трудовите презентирани на тој симпозиум. Симпозиум и отпечатениот зборник се резултат од соработката меѓу неколку институции кои договорија програма што ќе опфати дигитализација во определени сфери од македонскиот современ јазик, а како дел од таа активност е и дигитализацијата на творештвото на Блаже Конески. Како издавачи на Зборникот се наведени Институтот за славистика при универзитетот во Грац, Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ и Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ при УКИМ во Скопје. Симпозиумот имаше две главни насоки: едната преку споменатиот проект да го промовира македонскиот јазик надвор од границите на Република Македонија, а другата да се приклучи кон чествувањето на јубилејот за Блаже Конески и меѓународно да го промовира неговото творештво.

Во Зборникот се поместени 21 статија од автори од шест универзитетски центри (пет земји), и тоа: Грац (Австрија), Москва и Перм (Русија), Вроцлав (Полска), Скопје (Македонија) и Загреб (Хрватска). Во рамките на Зборникот се и краток Вовед од редакторот и раководителот на споменатиот проект Бранко Тошовиќ, на почетокот на Зборникот, и пет прилози на крајот (Поздравен збор, Завршен збор, Договор за австриско-македонски научноистражувачки проект „Моно- и мултилингвален електронски корпус на македонскиот јазик“ и Македонски јазик на Универзитетот „Карл Франц“ во Грац). Особено треба да се нагласи е тоа дека трудовите се резултат од користењето на Гралис-мак како прв монолингвален и мултилингвален корпус на македонскиот јазик кој овозможува комплексно и повеќекратно истражување и за идни компаративни пристапи во определени сфери на лингвистичките опсервации

на македонскиот јазик. Преку Гралис-мак кој е еден вид информациска, а наедно и аналитичка збирка што овозможува евалуација на пишувани и говорени текстови, наедно и визуелни информации како еден отворен систем што дозволува збогатување со други слични материјали, се овозможува и споредбено истражување со други словенски јазици, а исто така и со германскиот јазик. Трезорот на ова истражување е лоциран во Грац каде што се подготвува во соработка на Центарот за моделирање на информации (во рамките на Универзитетот во Грац). Сите реферати се посветени на Блаже Конески, целта на Симпозиумот е јасна – да се разгледаат дел од книжевните, стилските и лингвистичките аспекти на текстовите од Блаже Конески од три релации: македонска, македонска-словенска и македонско-германска. Со тоа се дава една појдовна точка која може да се надоградува понатаму и која претставува засега единствен корпус посветен на македонски лингвист и литерат; секако тоа значи и промоција на интернет страницата на која е претставен корпусниот, аудитивниот и визуелниот материјал, дополнет со податоци за Блаже Конески; наедно тоа е афирмација на професорот Конески во словенскиот лингвистички простор и пошироко; секако тоа е еден вид претставување и афирмација на македонскиот јазик, литература и култура. Овде даваме еден краток преглед на тематиката по секој одделен реферат според редоследот даден во Зборникот.

Преку 19-те излагања се опфатени четири основни тематски подрачја: корпусот на Блаже Конески во Гралис-мак; книжевното творештво на Блаже Конески; јазикот и стилот на Блаже Конески и преведувањето на неговите текстови на германски јазик. Во Зборникот е приопштен и податокот дека сите информации во врска со овој симпозиум може да се проследат на интернет страницата. Проектот, корпусот, симпозиумот и Зборникот се точките што постапно се вградуваат во општата слика која поттикнува натамошно засилување на позицијата на македонскиот јазик и на македонската книжевност и култура во Австрија, особено на Универзитетот во Грац. Во Воведот (на македонски и на германски јазик) Бранко Тошовиќ во најкратки црти ги елаборира потребите од појава на Гралис-мак, симпозиумот и натамошните планови за проширување на истражувањата во споменатите насоки.

Емилија Бојковска (Скопје) во својот реферат со наслов „Подредникот *дека* во збирката раскази Лозје од Блаже Конески и во преводите на германски јазик“ ја истражува дистрибуцијата и синтаксичката функција на *дека*-речениците кои може да се јават како реченичен сегмент во вид на дополнување (подмет, директен предмет, предлошки предмет, зависнореченичен предмет или во предикативна употреба) или како атрибутско дополнување (кое може да биде приопштено кон именка, придавка или во рамките на глаголскиот прилог). Од споредбите на македонскиот оригинал и германскиот превод на расказите Лозје од Бл.

Конески произлегува дека на причинските дека-реченици им соодветствуваат германските зависни реченици (so weil и da) и главните реченици (so den).

Наталија Бороникова и Елена Верижникова (Москва) во рефератот со наслов „Текстуалната функција на извиците во лингвистичкото и уметничкото наследство од Блаже Конески“ ја разгледуваат функцијата и позиционираноста на извиците кај Бл. Конески. Преку нивните анализи се гледа дека овој автор располага со голем репертоар на средства за стилско моделирање на текстовите (поезијата и прозата) кога станува збор за извиците како моделирачки средства, наедно тие може да се подредат според структурните особености и според комуникативната функција, градејќи специфична нарациска формула карактеристична за авторот.

Александра Ѓуркова (Скопје) во својот реферат со наслов „Конјункцијата во уметничколитературната проза на Блаже Конески: лингвостилистички аспекти“ ги разгледува поврзувачките средства што се користат во расказите на Бл. Конески, користејќи ги материјалите од корпусот Гралис-мак. Како индиректен кохезивен елемент конјункцијата во основата претставува присуство на други елементи во текстот кои се употребуваат според логички однос. Самиот текст наметнува определена конјункција што е насочувана од функционалниот стил. Направен е преглед на средствата со кои се гради адитивната, алтернативната и адверсативната којункција и преку нив може да се проследи организацијата на текстот и односот на авторот кон градбата на комуникациската ситуација преку конекторите и модификаторите на поврзаноста.

Милош Јевтиќ (Белград) во својот реферат со наслов „Со Блаже Конески“ се потсетува на разговорите што ги водел со Блаже Конески во Белград во 1979 год. Преку овој пренесен разговор добиваме информации за животот и делото на Блаже Конески, но и за некои клучни прашања за животните патишта и животните одлуки што ги носел Конески. Овој текст е еден вид усна историја за Конески и еден вид сведоштво за едноставноста и големината на овој македонски лингвист и книжевник.

Максим Каранфиловски (Скопје) во својот реферат со наслов „Формите на императивот во текстовите на Б. Конески“ ги разгледува специфичните значења на императивот во современиот македонски јазик преку ставовите на Блаже Конески во Граматиката и во другата литература. Претставени се примери од императивни форми што ги има во корпусот Гралис-мак и е направена мала анализа на нивното функционирање. Оттаму се гледаат можностите на корпусот Гралис да се даде една целосна ексцерпција која овозможува веродостојност во истражувањата и потврденост на донесените заклучоци во врска со употребата на императивот. Наедно овој корпус, според Каранфиловски, е добра основа за некој иден национален македонски корпус.

Бобан Карапејовски (Скопје) во својот реферат со наслов „Јазикот на препевите на Конески“ ги зема предвид сите препеви на Конески, почнувајќи од тие што се оставнина во Архивот на МАНУ, повоената периодика до крајот на неговиот живот. Од анализите Карапејовски смета дека преку препевите може да се следи лингвистичката еволуција на Конески преку различните јазични и стилски решенија, така етапно се следи едно прогресирање во насоките и промените во препевите што ги наметнувало времето и процесите во стандардизација на македонскиот јазик. Особено најмногу измени забележува во Лирско интермецо (Хајне) и Горски венец (Његош).

Веселинка Лаброска (Скопје) во реферат „За лексичките маркери за евиденцијалност во текстовите на Блаже Конески (според материјалите достапни во корпусот Гралис)“ ги користи анализите според поделбата од Бјорн Вимер каде што одделно се разгледуваат маркерите за прекажана евиденцијалност и за инференцијална евиденцијалност. Анализираниот материјал е еден вид надополнување на претходни јазични анализи од овој вид врз материјали на македонски јазик од различни македонски автори. Со помош на овие средства се разоткрива начинот како преносно се обојува текстот на Блаже Конески и како се гради епистемската модалност како индивидуална карактеристика на авторот од кој потоа ќе ја развиваат приемчивоста други македонски автори.

Весна Мојсова-Чепишевска (Скопје) во својот реферат со наслов „Поетскиот манифест на Конески“ ја пронаоѓа авангардната поетика на нуловата точка која е светотворна и културотворна со верба кон вистинскиот свет – кон оригиналот преку стиховите во песната Везилка. Во таа насока синтагмата „проста и строга песна“ според неа може и треба да се земе како нулова точка на македонската култура. Така преку простата и строга македонска песна Бл. Конески ја гради основата за културната меморија како поетски манифест не само за поетот туку и за македонската повоена поезија како еден вид стожер преку кој и низ кој, директно или индиректно, ќе се преплетуваат искрите на оригиналноста или носталгијата по неа.

Зорица Николовска (Скопје) во рефератот „Транслаторно-културолошките аспекти на расказот Песна од Блаже Конески во преводот на германски јазик“ го анализира германскиот превод на расказот Песна од аспект на преведливоста на различните култури. Анализата методолошки е базирана на транслаторолошките импликации преку теоријата на комуникацијата и теоријата на рецепцијата преку определени појдовни точки кои се носечки при интеркултурниот трансфер кога станува збор за книжевни преводи. Анализите се паралелно со германскиот превод на овој расказ за да се претстават резултатите од извршените анализи од кои се гледа дека станува збор за читлив и комуникативен превод без да се сретне паратекст од преведувачот и без обиди за слободна адаптација на оригиналот.

Димитар Пандев (Скопје) во својот реферат со наслов „Функционалноста на партикулите во Лозје од Блаже Конески“ каде што е направена една анализа на присутноста и фреквенцијата на партикулите што се користат за истакнување или за изделување зборови и искази, имајќи ја предвид нивната стилска вредност и начинот како Б. Конески ја определува нивната функционална определба, користејќи ги во обојувањето на текстот. Тој го користи корпусот Гралис кој овозможува беспрекорна анализа на партикулите и прегледност во нивната употреба, со една забелешка дека некои зборови постојано преминуваат во партикули според употребата и се во релација со други неменливи зборови што даваат една поинаква светлина на исказот. Истакнувачкото значење на партикулите, според Пандев, доаѓа до израз и во другите прозни текстови на Блаже Конески, особено во оние од научниот и публицистичкиот стил.

Бојан Петревски (Скопје) во рефератот „Како негира Конески“ ги анализира карактеристичните случаи на употребата на негацијата во опусот на Блаже Конески од синтаксички аспект. Тој прави една анализа преку најкомплексните пројави на реченичната негација и најексплицитните форми на членската негација. Особено обрнува внимание на појавата на реченичната негација во причинските и во целните конструкции. Произлегува дека реченичната негација во причинските конструкции е многу ретка и почесто тие се исразуваат концесивно. Од друга страна Конески со употребата на членската негација ја сообразува формата со семантиката, постигнувајќи со тоа експресивност.

Елена Поповска (Грац) во својот реферат со наслов „Перспективата на детето во расказот Прочка од Блаже Конески“ каде што поаѓа од тоа дека протагонистот на овој расказ не го раскажува дејството, туку е фокализатор. Преку таа форма е прикажан еден одделен дел (настан) од животот на малото момче кое ќе се сретне со искуството на смртта. Од анализите се доаѓа до заклучокот дека Конески пишува со богат јазичен израз, со строга и дисциплинирана форма, реалистично каде што детето се прикажува со една зрелост со која ги поднесува сите предизвици што ги носи животот.

Димитар Поповски (Скопје) во рефератот со наслов „Корпусот Гралис-мак и творештвото на Блаже Конески како модели за отворени образовни ресурси“ ни го претставува дигитализираното творештво на Конески, материјал кој е еден вид богата ризница за научните истражувачи на македонскиот јазик. Материјалот отвора простор за лингвистички, литературни или транслатолошки истражувања. На лесен и достапен начин (заштедувајќи во време и рушејќи ги просторните бариери) може да се користи опусот на Конески, а со тоа целосно да се забрза процесот кој се користел за експерпција и за техничко пренесување на јазичниот ресурс, исто така Гралис-мак дава целосни податоци и за фреквенцијата на определени прашања. Преку статистиката може да се дојде до релевантни податоци и за

честотата и за функционалноста на определена лексика или други јазични прашања.

Јан Соколовски (Вроцлав) во својот реферат со наслов „Зборообразувањето во Граматиката на Блаже Конески врз фонот на други граматички на словенски јазици“ го обработува зборообразувачкиот опис што е содржан во Граматиката во еден поширок опфат во контекст на словенската граматичка мисла. Паралелните иследувања се направени со полскиот и со рускиот јазик каде што е дадена концизна карактеристика на поранешни зборообразувачки описи на некои словенски јазици. Претставен е начинот и степенот како ја вклучува Конески зборообразувачката проблематика во граматичкиот опис на македонскиот јазик. Она што го среќаваме кај Конески потоа ќе биде добра појдовна точка за истражувањата на некои македонски лингвисти (К. Конески, С. Велева) кои ќе го опфатат пошироко прашањето за зборообразувањето во македонскиот јазик.

Лидија Тантуровска (Скопје) во својот реферат со наслов „За удвојувањето на директниот објект кај Блаже Конески како нормативно и како стилско обележје“ се задржува на примерите со именските групи со *еден* во функција на директен објект и нивното (не)удвојување на релација меѓу нормата и стилската употреба во јазичниот израз на Конески преку употребата на можностите на Гралис-мак како извор за анализи. Појавата на именски групи со *еден* е стилско обележје на авторот, авторското изразување е сеприсутно во целиот опус што сведочи за индивидуалноста на секој одделен автор. Кога станува збор за појавата на удвојувањето на неопределените именски групи со *еден* може да се смета како процес на граматикализација на удвојување на објектот во македонскиот јазик којшто е дојден до ниво на стабилизација на оваа појава.

Бранко Тошовиќ (Грац) во рефератот со наслов „Лексичките доминанти во текстовите на Блаже Конески во корпусот Гралис“ обработува три прашања. Првиот дел прашања се посветени на структурата на песните на Блаже Конески во корпусот Гралис, кој во моментот на обработка содржел 308 текстови: 270 поетски, 17 прозни (раскази), 12 прозни (записи), 5 есеи, 4 забелешки. Вториот дел е посветен на лексичката структура на расказите. Во третиот дел прашања се опфатени лексичките структури на прозните записи, есеите и забелешките. Најголемо внимание е посветено на поетската структура преку: насловите на песните („главата“ на песната) и содржините на песните („телото“), истакнувајќи ја семантичката, симболичката и експресивната функција преку насловите на песните што не воведува во избраната тема. Ваквото следење со леснотија го овозможува корпусот Гралис како моќна алатка за различни јазични и литературни иследувања.

Бранко Тошовиќ (Грац) и Емилија Бојковска (Скопје) одделно му посветуваат текст на корпусот во насловот „Корпусот на Блаже Конески во Гралис-мак“ каде што даваат одговор на прашањата што претставува

проектот Гралис во чии рамки се вградени корпусите Гралис и Гралис-мак. Дадена е поопширна елаборација за Проектот и за сето она што е поврзано со него. Проектот опфаќа повеќе области, од нив позначајни се: Проектираум, Корпусариум, Едукариум, Лингвистикариум, Славистикариум, Гралисариум, Операриуми Грацки славистикариум. Општа тенденција да се дополнува и да се проширува со нови содржини. Потребата од еден ваков проект е голема, а една од зацртаните цели е да се направи корпусот да биде достапен за што поголем број корисници.

Кристина Чендо (Загреб) го завршува делот каде што се поместени рефератите на учесниците на симпозиумот со текст со наслов „Синтагми создадени со боја (збор или два за поетскиот израз на Блаже Конески)“¹. Станува збор за именските синтагми каде што како конститутивен елемент се јавуваат зборови за боја во поезијата на Блаже Конески. Даден е преглед каде што освен центарот на именската група – избраната именка се јавува и модификатор што ја опишува бојата на центарот како негово својство или карактеристика.

На крајот од Зборникот, во делот означен како Прилози дадени се пет текстови: Поздравен збор во Градското собрание на Грац (Бранко Тошовиќ), Завршен збор (Бранко Тошовиќ), Договор за австриско-македонски научноистражувачки проект „Моно- и мултилингвален електронски корпус на македонскиот јазик“ и Македонски јазик на Универзитетот „Карл Франц“ во Грац (Роза Тасевска).

Првиот меѓународен симпозиум „Поетиката, стилистиката и стилистиката на текстовите од Блаже Конески во корпусот Гралис“ и Зборникот што ви го претставуваме накратко е еден од начините за афирмација на македонистиката надвор од границата на државата. Наедно тоа е и можност да се претстават истражувањата на македонските и странските лингвисти врз прашања поврзани со македонскиот јазик, литература и култура. Овој проект, симпозиумот и корпусот Гралис-мак само треба да претставуваат поттик за тоа што треба да се стори понатаму за активирање на националниот корпус на македонскиот јазик. Она што е претставено во Зборникот покажува дека секоја голема работа започнува со мали чекори, наше е какви патишта ќе избереме и колку чекори ќе изодиме. Се чини дека пред нас се отвора долг и нималку лесен пат, но тоа ќе биде нешто што ќе ги поедностави, забрза и подобри истражувањата во македонистиката.

Снежана Веновска-Антевска¹

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, venovskas@yahoo.com

811.163.3(060.91)

**СВЕЧЕНА АКАДЕМИЈА И МЕЃУНАРОДНА НАУЧНА
КОНФЕРЕНЦИЈА ПО ПОВОД 60-ГОДИШНИНАТА ОД
ОСНОВАЊЕТО НА ИНСТИТУТОТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК
„КРСТЕ МИСИРКОВ“ – СКОПЈЕ**

Минатата, 2013 година беше јубилејна за Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје. Институтот славеше 60 години од основањето. По тој повод во периодот од 20 до 23 ноември се организира централниот настан – Свечената академија на 20 ноември 2013 и Меѓународната научна конференција „Македонистиката меѓу традицијата и современите предизвици“ на 21 и 22 ноември 2013 година, под покровителство на претседателот на Република Македонија, Неговата екселенција проф. д-р Ѓорге Иванов. На Свечената академија, по иницијативата и образложението на в.д. директорот (наедно и претседател на Организациониот одбор по повод прославата) д-р Гоце Цветановски, упатени до Кабинетот на претседателот на Република Македонија за доделување признание, од страна на претседателот на Републиката на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ му беше врачено признание „Повелба на Република Македонија“.

На Свечената академија присуствуваа видни гости од општествено-политичкиот живот на Република Македонија, но и голем број признати и ценети македонисти, како од државата, така и надвор од неа.

Во приодното обраќање претседателот на Република Македонија истакна: „Вистинска чест е да ве поздравам како покровител на овој значаен јубилеј – 60 години од постоењето на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ како јавна научна установа која е и придружна членка на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ од Скопје.

Институтот одбележува шест децении исполнети со проучување, негување и промовирање на македонскиот јазик, кој е нашето најголемо духовно културно богатство. Децении на капитални дела и на богата научноистражувачка работа за корените, растот и за плодовите на македонскиот јазик. Истражувања за мозаикот на македонските дијалекти, за историјата на нашиот јазик, за македонската ономастика и за македонската топонимија и за состојбата со современиот македонски јазик.

Се вели дека ако сакаш да дознаеш нешто за еден народ, проучувај ја неговата историја; ако сакаш, пак, да го разбереш тој народ, научи го неговиот јазик. Низ децениите, Институтот им помогна на многу

македонисти, на многу македонски пријатели од целиот свет да ја разберат Македонија, афирмирајќи ги со тоа македонскиот јазик и македонската литература и култура.“

На Свечената академија свое излагање имаше в.д. директорот д-р Гоце Цветановски кој нагласи: „Одбележувањето на јубилеите е време во кое, меѓу другото, треба да се потсетиме на резултатите од работењето на нашите претходници и да ги претставиме сегашните резултати, но и да дадеме визии и насоки за иднината.

Позната е мислата на Хенри Кајсер, кој во една пригода пред јавноста ги упатува овие зборови „Кога зборуваат вашите резултати самите за себе, немојте да ги прекинувате!“ Во духот на оваа изрека, резултатите на нашите претходници кои работеле во овој свет храм посветен на македонскиот јазик се факти преточени во илјадници испишани страници од научноистражувачката работа: *Речник на македонскиот јазик, Правоиис на македонскиот литературен јазик, Речник на јазикот на народната поезија, Интенцијално-синтаксички речник на македонските глаголи, Толковен речник на македонскиот јазик, Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција, Македонски дијалектен атлас, Речник на презимињата кај Македонците, Речник на имињата на населените места во Република Македонија, Речник на антропонимите во македонското народно творештво.*

Во последнава деценија, што значи од последниот 50-годишен јубилеј па досега, работата на Институтот се карактеризира со финализирање на некои од крупните проекти, но и работа на нови исклучително важни проекти. Во моментот во Институтот се работи на осум базични проекти финансирани од Министерството за образование и наука со ангажираност на целиот научен кадар на ИМЈ, но и на други важни проекти коишто се поддржани од Министерството за култура.“

Меѓународната научна конференција „Македонистиката меѓу традицијата и современите предизвици“ се одржа на 21 и 22 ноември 2013 под покровителство на претседателот на Република Македонија проф. д-р Ѓорге Иванов. За успешната реализација на Конференцијата се погрижи Организациониот одбор во состав: Симона Груевска-Маџоска (член), Александра Ѓуркова, (секретар), Елена Јованова-Грујовска (член), Лидија Тантуровска (координатор) и Гоце Цветановски (претседател), како и почесниот одбор во состав: Снежана Велковска, Снежана Веновска-Антевска, Убавка Гајдова, Олгица Додевска-Михајловска, Елка Јачева-Улчар, Веселинка Лаброска и Лилјана Макаријоска. Се разбира дека во реализацијата на оваа значајна конференција придонесоа сите вработени во Институтот за македонски јазик.

Првиот ден од Конференцијата започна во предвидениот термин со пленарна сесија (претседателство: Гоце Цветановски, Лидија Тантуровска и

Александра Ѓуркова) на која беа прочитани два реферати. Трајко Стаматоски имаше свое излагање на тема: *Почетноциите на Институтот за македонски јазик*, а по него со рефератот *Улогата на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во развојот на македонската лингвистичка мисла* настапи и Снежана Веновска-Антевска. По завршувањето на пленарната сесија Конференцијата продолжи со работа во сесии. Во првата претпладневна сесија претседаваа Симона Груевска-Маџоска, Елена Јованова-Грујовска, Мери Момировска, а според програмата беа пријавени следниве учесници: Блаже Ристовски (*Процесот на стандардизацијата на современиот македонски јазик од почетокот на XIX век до државната афирмација*), Снежана Велковска (*Тенденции во развојот на македонската лексика по Балканските војни*), Звонко Никодиновски (*Речниците на македонскиот јазик и лингвистичката терминологија*), Симон Саздов (*Кон првото издание на Правосниот речник на македонскиот стандарден јазик*), Томислав Треневски (*За некои притисоци врз јазичната норма*). Потоа следувахе пауза, а по паузата беа предвидени излагањата на колегите: Маргарита Бузалковска-Алексова (*Проблеми и дилеми во номенклатурата поврзани со македонскиот јазик – омишлени и поединечни термини*), Олгица Додевска-Михајловска (*Фразеологијата во романот „Крстен живот“ на Силе Појов*), Елена Јованова-Грујовска (*Анализа на деминутивността во македонските поговори и пословици*), Фани Стефановска-Ристеска (*Преносните значења на глаголската придавка*), Елизабета Бандиловска-Ралповска (*Системот на хомонимите и нивната лексикографска обработка*) и Катица Топлиска-Евроска (*Лексичките врски во именуванијата на јадења во македонскиот јазик*).

Во втората претпладневна сесија од првиот работен ден на Конференцијата според програмата беа предвидени следниве учесници: Стојка Бојковска (*Системот на македонскиот јазик во соседните држави*), Здравко Стаматоски (*Полскиот образовен систем и децата бејалци од Егејска Македонија во 50-тите години на XX век*), Лидија Тантуровска (*Јазикот и културата во учењето македонски јазик како српски*), Татјана Гочкова-Стојановска (*Како да се дефинира владеењето на еден јазик – титови теснови според европските стандарди*), Искра Пановска-Димкова (*Прејораките за начинот на теснување на фонетско-фонолошките и правосниите содржини при усвојувањето на македонскиот јазик како српски*), Благоица Петковска, Анита Штерјоска (*Методиката на настава по предметот македонски јазик – услов за квалитетна јазична писменост (сопоставување во одделенската настава во Р Македонија)*), Блага Панева (*Функционалноста на јазичните вежби во основно образование – предметна настава по македонски јазик, предуслов за усвојување на знаењата од фонетика и фонологија*). Потоа следувахе пауза, а по паузата со свои реферати зедоа учество: Елена Верижникова (*Значењата на*

македонскиот илусквामीрфект во свејлинината на најновиите илтиолошки илтиразувања), Лилјана Митковска, Елени Бужаровска (Дилтирибуција на македонските модални има-конилтрикуции во силоредба со еквивалентните во друти балкански јазичи), Елена Цукеска (За функцијата на аблаутиот ири зборообразувањето во македонскиот јазик) и Виолета Јанушева (Мулитиликаитивни сложенени семантими од вилор силеиен во македонскиот јазик). Со оваа сесија раководеше работно претседателство во состав: Елка Јачева-Улчар, Мери Цубалевска и Христина Андоновска.

На првиот работен ден од Меѓународната конференција „Македонистиката меѓу традицијата и современите предизвици“ имаше и две попладневни сесии. Со првата попладневна сесија раководеше претседателство во состав (Милан Михаљевиќ, Лилјана Макаријоска). Според програмата беа предвидени следниве учесници: Milan Mihaljević (*Tragovi južnoga puta*), Илија Велев (Илтиорискиот ироникнување на силарословенскиот книжевен јазик (по повод 1150 години од силандардизацијата на црковнословенскиот/ силарословенскиот јазик), Лилјана Макаријоска, Бисера Павлеска-Георгиевска (Кон лексикаита на македонските средновековни молитвеници), Наталија Андријевска (Глаголскиот ипрефикс раз- во македонските црковнословенски итекситови), Катица Трајкова (Називни на иолиитички, оититеситвени и воени функции во македонските црковнословенски ракоитиси), Мери Цубалевска (Кон лексикаита на Охридскиот аитоситол), а по паузата настапија со свои реферати следниве учесници: Весна Костовска (За синонимитјата кај сложенките во македонските црковнословенски итекситови), Благица Петковска (Јазикот во ерминитите од XIX – сведоитиво за иодновувањата и итрадицијата на македонскиот иисмен јазик), Валентина Миронска-Христовска (Преродбаита и македонскиот јазично ипрашање), Виолета Николовска (Влогот на Мисирков и Пулевски кон оситварувањето на народниот идеал), Симо Младеновски (Подготитовкаита на македонски речник и граматика од силрана на македонската Национална комисија на иолиитичките зайтвореници во Казнено-иоитравниот завод во Сремска Мититровица (1934–1941)) и Марија Паунова (Јазикот на средновековната кирилска еитиграфика во Македонија).

Во втората попладневна сесија од првиот работен ден на Конференцијата според програмата беа предвидени: Мачеј Кавка (Околу илтиразувањата на македонскиот дискурс), Снежана Веновска-Антевска (Проситорните метифори во иолиитичкиот дискурс во македонскиот јазик), Александра Ѓуркова (Реченицата на Блаже Конески), Наталија Боронникова (Дейктическая перспектива как основа пространственно-временной орѓанизации текста), Снежана Петрова-Џамбазова (Маниитулацијата во јазикот/ јазикот во маниитулацијата), Васка Ташова (Ситилиситичката маркираност на именските граматички катитетори во ипрозата на Пеитре М. Андреевски), потоа беше предвидена пауза, а по паузата следуваа: Звонко

Танески (*Етимичкиите принципи на научниот функционален стил во современо македонски јазик (не/цифрирање во научни илустрации и илустрации)*), Христина Андоновска (*Македонскиот јазик и евроинтеграциите*), Родна Величковска (*Машиката повеќејасно иење од Долни Полож – заштитата и дигитализација*), Катерина Петровска-Кузманова (*Обредните маскирани поворки во Македонија и нивната заштитата како духовно културно наследство*).

И во двете попладневни сесии имаше богата и плодна дискусија, а со тоа заврши првиот работен ден од Меѓународната конференција.

Вториот работен ден на Конференцијата почна со претставување на новите и на непромовираните изданија на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, а ги промовираше Веселинка Лаброска. По претставувањето на книгите, следувахе работата во сесии.

Во првата претпладневна сесија (претседателство: Марија Коробар-Белчева, Снежана Велковска, Еленка Стоевска-Денчова) следуваа рефератите на следниве учесници: Димка Митева (*Крстите Мисирков и неговата книга „За македонските работи“*), Људмил Спасов (*Вложот на Благоја Корубин во развојот на лингвистичката норма*), Димитар Пандев (*Македонистиката меѓу Каџедрата и Институтот*), Симона Груевска-Маџоска (*Придонесот на Лилјана Минова-Гуркова за науката за македонскиот јазик*), Марија Леонтиќ (*Турцизмите во лексиколошките илустрации на Олга Иванова*), Марија Крстева (*Јазичната ситуација на Балканот низ погледот на американскиот научник Виктор Фридман*), а по паузата беа предвидени следниве учесници: Марија Коробар-Белчева (*Имињата во народната и уметничката лингвистика*), Љубица Станковска (*Етимологијата на оронимот Плашкин*), Елка Јачева-Улчар (*За состојбата со топонимите во Р Македонија во 2001 година*), Весна Миовска (*Хипокористиката кај некои христијански имиња присутни во македонската антропонија*) и Мери Момировска (*Ономастиката лексика како извор за лингвистичкиот јазик*). Потоа следувахе дискусија.

Во втората претпладневна сесија беа предвидени вкупно 8 реферати, а со сесијата претседаваше работно претседателство во состав: Олгица Додевска-Михајловска, Катица Трајкова и Фани Стефановска-Ристеска. Сесијата започна со рефератот на Милица Миркуловска (*Транскрипција на шугите имиња 1986 – 2013 на релација полски – македонски*). Потоа следуваа: Лидија Танушевска (*Јазичната норма во книжевниот превод од полски јазик*), Јасминка Делова-Силјанова (*Македонско-чешки фразеолошки проучувања*), Биљана Мирчевска-Бошева (*Бојата на емоциите (врз материјал од македонската и руската фразеологија)*), Јоана Хаци-Лега Христоска (*Пословиците и нивните варијанти: компаративна анализа на примери од македонскиот и од францускиот јазик*), Светлана Јакимовска (*Улогата на етимолошкото појекло на православните термини при нивно*

преведување од македонски на француски јазик и обрaјно), Слободан Новокмет, Светлана Милановиќ (Проблеми правописне адаптације комјунитарске терминологије у српском и македонском језику), Надица Маркоска (Конјасктивно истражување на конојативното значење на зборот срце во македонскиот и во италијанскиот јазик). Потоа следувахе дискусија.

Работата на Конференцијата продолжи со последните две попладневни сесии.

Во првата попладневна сесија од вториот работен ден, со која претседаваше работно претседателство во состав: Убавка Гајдова, Веселинка Лаброска и Катица Топлиска-Евроска, настапија следниве учесници: Зузана Тополинска (Дали е на повидок ренесанса на дијалектологијата?), Васил Дрвошанов (Кон семантиката на лексемата бура во македонските говори), Убавка Гајдова (Од проблематиката на современата дијалектологија на македонскиот јазик), Веселинка Лаброска (Називите за лисица и лисица на македонската дијалектна територија), Олгица Додевска-Михајловска, Светлана Давкова-Ѓоргиева (Фразеологијата на кумановскиот говор), Еленка Стоевска-Денчова (Лексемата род во македонскиот јазик) и Гоце Цветановски (Банскиот говор во рамките на проектот „Македонските дијалекти надвор од границите на Република Македонија“).

Втората попладневна сесија, со која претседаваше работно претседателство во состав: Весна Миовска, Весна Костовска и Снежана Петрова-Џамбазова, почна со рефератот на Катерина Младеновска-Ристовска (Јазикот на античкиот Македонец). Потоа следуваа рефератите на следниве учесници: Катерина Митева (Од геројот на Тодор Димитровски (1922–2000)), Христина Донева (Дигитализацијата на македонскиот јазик како основен елемент за создавање на културна одржливост и влез кон светскиот интеркултурен дијалог), Кристина Димовска (Интенционална грешка – за преводот како креативно пресоздавање на оригиналниот текст), Даринка Маролова (Лексичките варијации во литературниот превод), Јована Караникиќ (Прекариите и нивното место во литературниот превод), Ленче Насев (Можности за корелација меѓу предметните музичко образование и македонски јазик во основното образование), Мирјана Русевска (Македонскиот јазик во современите општествено-културен контекст) и Раско Лозаноски (Постапеноста на формулацијата на јазичните наставни содржини и програмската застапеност на бројот на часови низ наставните програми во македонски јазик во основното образование). И во рамките на оваа сесија имаше богата дискусија.

По завршувањето на двете попладневни сесии сите претседачи на сесиите поднесоа извештај за работењето на Конференцијата.

На крајот, претседателот на Организацискиот одбор д-р Гоце Цветановски пред присутните гости ги сумираше активностите на Институтот за македонски јазик во рамките на трите дена по повод јубилејот и ја прогласи за затворена Меѓународната научна конференција „Македонистиката меѓу традицијата и современите предизвици“.

Со средствата што беа доделени на Институтот се овозможи успешна реализација и на еден многу важен собир за Институтот, а тоа е традиционалната манифестација „Денови на Благоја Корубин“, која овој пат прерасна во меѓународен научен собир, повторно благодарение на Министерството за образование и наука.

Гоце Цветановски¹

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, cvetanovskig@yahoo.com

811.163.3(062)

ЛЕКСИКОЛОГИЈАТА И ЛЕКСИКОГРАФИЈАТА – МОСТОВИ МЕЃУ ЈАЗИЦИТЕ

(прв Меѓународен научен собир во рамките на традиционалната манифестација „Денови на Благоја Корубин“)

Крајот на јубилејната година од основањето на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ го обележи Меѓународниот научен собир „Лексикологијата и лексикографијата – мостови меѓу јазиците“ во рамките на научната манифестација „Денови на Благоја Корубин“, која започна скромно, како *Јазична работилница*, и осумнаесет години континуирано се организира во знак на почит кон целокупното дело на Благоја Корубин.

Стремежот оваа манифестација да прерасне во манифестација со меѓународен карактер го поддржа Советот на Институтот за македонски јазик, а најсоодветна поткрепа доби во залагањата на в.д. директорот Гоце Цветановски. За организација на овој Прв меѓународен научен собир во рамките на традиционалната манифестација и втор меѓународен научен собир во рамките на јубилејните активности се формира Организационски одбор во состав: Снежана Велковска, претседател, Гоце Цветановски, директор, Снежана Веновска-Антевска, координатор, Олгица Додевска-Михајловска, секретар, Фани Стефановска-Ристеска, Драгана Радовановиќ, Јаворка В. Маринковиќ, Јордана Марковиќ, Катица Топлиска-Евроска и Марина Спасојевиќ.

Три дена, од 28 февруари до 2 март 2014 година, се одвиваа програмските активности на Меѓународниот научен собир „Лексикологијата и лексикографијата – мостови меѓу јазиците“. Во програмата на овој собир беа вклучени 36 реферати и 2 излагања. Во работниот дел од Собирот со свои реферати учествуваа 29 референти. За жал, сите учесници не беа во можност да присуствуваат на Собирот поради други неодложни обврски.

На 28 февруари, во претпладневните часови, директорот на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Гоце Цветановски го отвори Меѓународниот научен собир и ги поздрави присутните во просториите на Градската библиотека „Борка Талески“ во Прилеп. По отворањето на Собирот следуваа пригодни обраќања од г. Никола Димески, претседател на Советот на Општина Прилеп и г. Петре Петрески, директор на Градската библиотека „Борка Талески“. Тие изразија задоволство што овој собир посветен на Благоја Корубин започнува токму во неговиот роден град, град на плејада културни дејци.

Олгица Додевска-Михајловска, претседател на Советот на Институтот за македонски јазик, му ја врачи Одлуката на г. Никола Димески, што претходно Советот ја донесе по барање на Организацискиот одбор, за покренување иницијатива за именување значаен јавен објект на територијата на Општина Прилеп по името на истакнатиот научен работник Благоја Корубин. Претседателот на Советот на Општина Прилеп се заблагодари и најави дека набрзо ќе следува и реализацијата на оваа иницијатива.

Овој дел од Програмата заврши со две пригодни беседи. Снежана Велковска, претседател на Организацискиот одбор и иницијатор на манифестацијата „Денови на Благоја Корубин“ зборувааше на тема „Влогот на Благоја Корубин во развитокот на македонистиката“, а Снежана Веновска-Антевска го проследи историјатот на оваа манифестација и активностите во неа преку рефератот со наслов „Деновите посветени на Благоја Корубин и едицијата *Јазикот наш денешен*“.

Учесниците на Собирот имаа можност да ја посетат изложбената поставка на покладни маски што ја организирал Домот на културата „Марко Цепенков“ по повод претстојниот христијански празник Прочка.

Во попладневните часови, под претседателство на Лидија Тантуровска и Јордана Марковиќ се одржа пленарната сесија. Со пленарни излагања настапија: Снежана Велковска, *Неологизмите како лексиколошки и лексикографски проблем*; Димитар Пандев, *Лексикологијата меѓу етимологијата и културологијата*; Драгана Радовановиќ, *Један поглед на современу српску и македонску лексикографију (паралеле)* и Јаворка В. Маринковиќ: *Фразеологија Јужне Србије – лингвистички и семантички аспекти*.

По завршувањето на дискусијата учесниците заминаа кон хотелот „Молика“ во Битола.

Тука, следниот ден, продолжи со работа Собирот во две сесии: претпладневна и попладневна. Претпладневната сесија работеше со претседателство во следниот состав: Светлана Давкова-Горгиева, Драгана Радовановиќ и Димитар Пандев. Според Програмата, оваа сесија се одвиваше во два дела. Во првиот дел свои реферати прочитаа учесниците: Симон Саздов, *Евровок – лексикографски мост меѓу европскиот јазик*; Билјана Маленко, *Детерминалогизацијата на лексиката во македонскиот јазик*; Катерина Велјановска, *За заемките и семантичката специјализација и Христина Андоновска, Околу терминологијата во дипломатскиот функционален стил (врз примери од францускиот и македонскиот јазик)*. По паузата, во вториот дел од претпладневната сесија, настапија: Снежана Веновска-Антевска, *Проучувањето на асоцијативните во македонскиот јазик и нивниот простор во лексикографскиот опис*; Елена Јованова-Грујовска, *За семантиката и синтаксичката на деминутивните и аугментативните деривати*; Олгица Додевска-Михајловска,

Лексикографскиот приспад кон прашањето на (полу)сложенкиите во македонскиот јазик; Елизабета Бандиловска-Ралповска, Описните придавки во Толковниот речник на македонскиот јазик; Фани Стефановска-Ристеска, Глаголската придавка и речниците и Снежана Петрова-Џамбазова, Туѓата лексика во рекламните пораки.

Програмата претрпе промени поради отсуството на дел од пријавените учесници. Па така Организациониот одбор одлучи рефератите од претпладневната сесија на 2 март да ги приклучи како трет дел на попладневната сесија од вториот ден на Собирот (1 март). На оваа работна сесија претседаваа Лилјана Макаријоска, Јаворка В. Маринковиќ, Елизабета Бандиловска-Ралповска и Лилјана Гушевска.

Во првиот дел од оваа сесија беа презентирани следниве теми: Гоце Цветановски, *За некои прашања при изработката на дијалектни и двојазични речници*; Светлана Давкова-Ѓоргиева, *За некои називи од ситочарската дијалектна лексика*; Васил Дрвошанов, *Називите на мекавата во македонските говори*; Веселинка Лаброска, *Следувањата за етимолошкиот речник на македонскиот јазик (врз примери од лексичкиот материјал од Македонскиот дијалектен атлас)* и Виолета Николоска, *Јазична археологија*. Според Програмата, по паузата се реализира вториот дел: Јордана Марковиќ, *Српско-македонске лексичке паралели на примеру назива посуђе*; Катица Топлиска-Евроска, *Метафората и метонимијата во процесот на именувањето (врз примери од тематската подрачје храна)*; Милица Миркуловска, *Еволуција на општествениот и политичкиот поим на релација полски-македонски* и Марина Спасојевиќ, *Преиспитување информација о глаголском аспекти у дескриптивним речниците српскога језика*. Во третиот дел, завршен дел од попладневната сесија учествуваа: Лидија Тантуровска, *Какво кафе пиете?*; Лилјана Макаријоска, *Особеностите на македонската свадбена терминологија*; Мери Цубалевска, *Придонесот на коментираниите искази за црковнословенската лексикографија*; Благица Петковска, *Употребата на синонимите во македонските текстови од XIX век*; Лилјана Гушевска, *Расправата „Кој е крив“ од Темко Појов од лексички аспект* и Весна Миовска, *Ономасичките теми во „Јазикот наш денешен“ од Благоја Корубин*.

На 2 март, претпладне, Фани Стефановска-Ристеска го промовираше Зборникот од трудови од Научниот собир „Македонскиот јазик како средство за комуникација и како израз на културата“ во едицијата „Јазикот наш денешен“, книга 23.

На Меѓународниот научен собир „Лексикологијата и лексикографијата – мостови меѓу јазиците“ се водеше содржајна дискусија по секој тематски дел од работните сесии. Фактот дека во дискусиите превладуваше висока оценка за поголемиот дел изнесени реферати, како и

констатацијата дека Собирот има високо научно ниво го оправдува ставот на организаторот формиран врз основа на општото мислење на учесниците, а искажан во заклучниот збор на претседателот на Организациониот одбор, Снежана Велковска и во завршниот збор на в.д. директорот Гоце Цветановски: Собирот ги исполни очекувањата, даде преглед на досегашните истражувања од областа на лексикологијата и лексикографијата и придонесе за нови сознанија од овие области на науката за јазикот.

Во еден прилог на ова списание (Македонски јазик, 2008) се истакнува дека „оваа манифестација е добар образец што е извонредно драгоцен за нас и за нашата иднина“. Тоа искуство се надгради со организацијата на овој меѓународен научен собир во кој се отворија видови кон нови и поголеми научни предизвици.

Признанието, особено од странските учесници, за добрата организација и успешната реализација на Собирот е добредојдено како поттик, но истовремено тоа е и сериозна обврска за остварување на уште поголеми резултати во идниот програмски развој на Институтот за македонски јазик.

Олгица Додевска-Михајловска¹

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, olgicadodo@yahoo.com.

821.163.1(062)
930.85(497.7:470+571)(062)

**Меѓународен научен собир на тема
„КИРИЛОМЕТОДИЕВСКАТА ТРАДИЦИЈА И МАКЕДОНСКО-
РУСКИТЕ ДУХОВНИ И КУЛТУРНИ ВРСКИ“**

Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје на 3 и на 4 октомври минатата година беше домаќин на Меѓународниот научен собир по повод 1150 години од Моравската мисија и од словенската писменост. Во годината кога во речиси целиот словенски свет, но и пошироко во несловенските јазични средини се чествува овој многу важен датум од културната историја на Словените, во Охрид се одржа Меѓународниот научен собир на тема „Кирилometодиевската традиција и македонско-руските духовни и културни врски“. Во Конгресниот центар на УКИМ во Охрид се собраа истакнати истражувачи од Македонија и од Русија за достоинствено да го одбележат овој настан кој во минатото ги проникнал македонско-руските врски, а денес е гаранција дека преку кирилometодиевската традиција тие релации ќе продолжат.

Пред работниот дел на научниот симпозиум, во свечениот дел, по обраќањето на претседателот на Организациониот одбор, д-р Илија Велев, пригодни обраќања имаа ректорот на Универзитетот д-р Велимир Стојковски, потоа, г. г. Стефан, архиепископ охридски и македонски и министерот за образование Спиро Ристевски.

Работниот дел на Собирот се одвиваше два дена, со по четири работни сесии, при што настапија 37 референти.

Со свои реферати на првиот ден од Собирот настапија седумнаесет учесници. Ѓорѓи Поп-Атанасов говореше на тема: *Охридската книжевна школа во времето на царот Самоил и постојаноста на руската црковна книжевност*, Ципин Владислав го претстави рефератот *Панонските житија в трудах профессора МДА Е. Е. Голубинского*, Ацо Гиревски зборуваше за: *Придонесот на архиепископот Гаврил за зацврстување и пројаблабочување на македонско-руските црковни врски*, а Марко Китевски за *Празнувањата на светите Кирил и Методиј во народната традиција*. Следуваа трудовите на: Алексеј Пентковскиј *Древнерусские богослужебные книги как источник для реконструкции литургической традиции Охридского региона в X–XI веках* и на Стефан Санџакоски *Византија-мифафора на светата за постојаноста на македонските и руските народ (IX–XVI век)*.

Работниот дел во попладневната сесија го отвори излагањето на Илија Велев *Ново навраќање кон Панонските легенди како словенски извори за св.*

Константин-Кирил и Методиј Солунски. Со свои реферати се претставија и Ратомир Грозданоски кој се осврна на *Библијата во Канонот на светиј Димитриј Солунски, напишан од светиј Методиј*, потоа Емилија Црвенковска која се задржа на *Определбата македонски/охридски во кирилосметодиевскиот проучувања*, а Добрила Миловска зборуваше за: *Великоморавската мисија на светиите Кирил и Методиј*. Следуваа излагањата на Роман Кривко *Этапы становления славянской гимнографии: на материалы служебных миней охридской традиции*, како и оние на: Михајло Георгиевски со наслов *Светиителскиот култ на рамноапостолите светиите Кирил и Методиј*, на Вера Стојчевска-Антиќ *Кирилосметодиевската традиција и македонско-руските врски и влијанија* и на Маја Јакимовска-Тошиќ *Словенското ракописно книжевно наследство на релацијата Македонија-Русија*. Првиот ден од Соборот се заокружи со рефератите на Ана Пичхазе која настапи со темата *Литургически термин отпоустъ в древнейшей славянской гимнографии и древнерусском узусе*, потоа на Димитар Пандев со наслов: *Темата Григорович во Македонија низ призма на македонистичко-русистичката заемност* и на Магда Сушиашвили која се осврна на: *Некоторые аспекты творческой деятельности св. Георгия Святогорца*.

Вториот ден од Соборот започна со презентацијата на Сава Михеев *О глаголической эпиграфике Древней Руси*. Со свои излагања во претпладневната сесија учествуваа: Алексеј Гипиус на тема *О взаимоотношении кириллицы и глаголицы в Древней Руси в начальный период*, Славица Велева со рефератот *Лексиката во религиозниот стил во современите македонски јазик*, Лилјана Макаријоска со темата: *Григоровичевиот исалир и архаичната редакција на исалирните тексти*, потоа Марија Паунова која зборуваше за *Словенските написи во Охрид во ирудовиите на В. И. Григорович*, како и Красимира Илиевска која го истакна *Местото и улогата на композициите зборови во Киевскиот дамаскин*. По нив настапи Марина Бобрик *Толковый апостол в славянском переводе*, Адриан Пашин ги изнесе своите истражувања за *Латински и церковно-славјански преводи послеиконо-борческој редакцији византијског литургическог комментария, приписываемого патриарху Герману*, Мери Цубалевска се осврна на *Фонетските особености на коментарот кон Погодиновиот исалир*, додека Александар Тимофеев говореше за *Труды профессора МДА Г.А. Воскресенского по изучению славянского перевода Священного Писания Нового завета*.

Во попладневната сесија беа претставени десет труда. Претставувањето го започна Александар Задорнов со темата: *Взаимоотношение восточного и западного права в ранней славянской традиции*. Александар Трајановски реферираше на тема *Македонско-руските духовни и културни врски низ грамотите од 16 до 18 век*, а Тони

Филиповски се задржа на: *Свети Климент и изворната заснованост на неговите епископски охридски*. Следуваа излагањата на Милан Ѓорѓевиќ за *Влијанието на Руското богословие на 20-иот век врз современото македонско богословие* и на Билјана Петковска за *Архиепископскиот Јован Максимович, подоцнежниот свети Јован Шанџајски, Сан-Франциски и Биџолски – исклучителен духовник на Биџолската богословија*. Петко Златевски го претстави трудот *Црковното учење кај светите браќа Кирил и Методиј*, додека Викторија Коларовска-Гмирја говореше за *Ликовите на светите браќа Кирил и Методиј во творештвото на македонските композиции*. Никола Трајковски се задржа на *Валаамските монаси и македонската духовна традиција во XX век*. Собирот беше заокружен со рефератите на Бобан Митевски *Почитувањето на светите Седмочисленици како развојок на културата на свети Климент Охридски* и на Николче Ѓурѓиновски *Кирилометодиевската традиција во химнографското творештво на нивните ученици*.

Со претставените трудови, со поставените и со разгледаните прашања од историјата на словенската писменост, и во нашата средина достоинствено се одбележа јубилејот во чиј преден план е сесловенството. Општ впечаток е дека на дводневниот собир беа отворени важни, актуелни теми од културната, јазичната, црковната, па дури и од политичката, историја на Словените. Го поздравуваме овој собир и се надеваме дека и во иднина ќе празнуваме и со други научни собири од ваков вид, во чест на идните сесловенски јубилеи.

Марија Паунова¹

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, marija_paunova@yahoo.com

811.162.3:811.163.3(062)

811.163.3:811.162.3(062)

VI ЧЕШКО-МАКЕДОНСКА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА

Во организација на Друштвото на пријателите на јужните Словени во Република Чешка и на Институтот за славистика на Филозофскиот факултет при Масариковиот универзитет во Брно, на 22 и 23 мај 2014 год. се одржа Шестата чешко-македонска научна конференција во Шлапанице. На Конференцијата учествуваа повеќе од 20 референти од земјата домаќин и од Република Македонија. Од чешка страна имаше претставници од Масариковиот универзитет во Брно, од Карловиот универзитет во Прага, од Чешката академија на науките, а од Македонија учесниците беа од Филолошкиот факултет и од Институтот по литература при УКИМ.

На свеченото отворање, акад. Иван Доровски, како главен организатор и домаќин, ги поздрави учесниците и гостите, по што ги покани проф. д-р Иво Поспишил, шеф на Институтот за славистика на Филозофскиот факултет при Масариковиот универзитет, и господинот Паскал Стојчески, амбасадор на Република Македонија во Република Чешка да земат збор и да ја отворат Конференцијата. И двајцата изразија задоволство што имаат можност да ја поздрават оваа веќе традиционална шеста научна средба меѓу чешките и македонските колеги, им посакаа успешна и плодна работа, ветувајќи ја својата помош и поддршка за продолжување на соработката на научен и културен план меѓу двата пријателски народа.

Во продолжение започна работниот дел на Конференцијата со рефератот на Јасминка Делова-Силјанова под наслов *Чешкаџија литературџија во Македонија*. Втор референт беше Иван Доровски со *Makedonská literatura u nás v posledním desetiletí*. Со прилози од областа на литературата и литературната историја настапија и Мирослав Коуба – *Národní obrození v makedonské a české historické paměti*; Томаш Дерлатка, *Makedonci v reportáži Jurije Wićaze*; Владимир Мартиновски, *Интермедиијалноста во македонската и во чешката книжевност (неколку паралели)*; Соња Стојменска-Елзесер, *Бохумил Храбал во Македонија*; Марчел Черни, *Přínos literárního historika Zdeňka Urbana pražské makedonistice*; Лидија Капушевска-Дракулевска, *Расказите на Карел Чапек на македонски јазик*; Весна Мојсова-Чепишевска, *Духовноста на Доровски низ призмата на една машко-женска поетска енергија*; Во прилог на науката за јазикот имаа излагања: Емилија Црвенковска, *Францезик В. Мареш за македонскиот јазик во словенскиот јазично семејство (20 години од смртта на Ф.В.*

Мареш); Роза Тасевска, *Предложи* в/во македонскиот јазик со временско значење и чешко-руско-српски паралели; Катерина Велјановска, *За споредбениите фраземи во македонскиот и во чешкиот јазик*; Димитар Пандев, *Примената на јазичните теории од Прашката школа*; Максим Каранфиловски, *Некои функции на негираниот императив во македонскиот и во чешкиот јазик*; Хелена Карликова, *K vybraným lexikálním grécismům ve staroslověnině a jejich rozšíření v slovanském areálu (s důrazem na makedonštinu a češtinu)*; Билјана Мирчевска, *Како теоријата проширува фразеолозијата*; Кристина Дуфкова, *Makedonský temný vocal v lingvistickém diskursu*; Елена Крејчова, *Jazyk v paměti a pamět v jazyce (lingvistická analýza periodického tisku bulharské menšiny v Česku)*; Гордана Алексова, *Наставата по македонски јазик како немајчин/српански во Република Македонија и надвор од неа*; На теми од етнологијата и етнографијата зборуваа: Хелена Бочкова, *Historické a současné regionální, etnografické a subetnické skupiny v Makedonii ve východoevropských souvislostech*; Илона Јанишкова, *Etymologické poznámky k několika makedonským slovům*.

Вториот ден, по завршувањето на рефератите и дискусиите, се одржа литературна вечер на која се презентираа македонски книги во Република Чешка и чешки книги во Република Македонија преведени и објавени во последните две години. За изданијата зборуваа Дагмар Доровска, Јасминка Делова-Силјанова, Весна Мојсова-Чепишевска, Владимир Мартиновски. Презентацијата беше придружена со литературни читања на поетски и прозни творби од новоиздадените литературни дела.

Во заклучок може да се каже дека Шестата чешко-македонска конференција помина успешно. Од насловите на прилозите се гледа разновидноста на темите и областите кои, собрани и објавени во книга, ќе претставуваат придонес и влог македонистиката, бохемистиката и славистиката воопшто. А личните контакти и дискусии меѓу македонските и чешките колеги ќе ја зацврстат меѓусебната научна соработката и пријателство што може да отвори пат за нови и почести средби на различно ниво меѓу институциите и соработниците од овие две пријателски земји.

И на крај, од името на сите учесници од Македонија, на домаќините, особено на акад. Иван Доровски и проф. Дагмар Доровска, им изразувам огромна благодарност за одличната организација на Конференцијата, за убавата литературна вечер, и за најавтентичниот, најживниот дом-музеј што го отворија за нас.

Роза Тасевска¹

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, roze@ukim.edu.mk.

811.163.3-05

„ТЕМА“ ЗА ПРОФ. РУЖА ПАНОСКА

*Ги нема
значи – биле.
Па штоа не е лоша тема!
И јас сум бил
штоа ќе ме снема.
Бл. Конески*

Поттикнати од стиховите на Блаже Конески, едни од омилените на професорката Ружа Паноска, ќе го парафразираме нејзиното заминување:

Веќе ја нема професорката Ружа Паноска, значи била.

Си замина уште еден професор од стариот ков, врвен професор, идеал за многу свои студенти, следбеници.

А ... била: професор во наставата на сите степени на образованието, што било основа за научната работа; лектор и предавач на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура; организатор и учесник на семинари за образование на наставниците и на професорите по македонски јазик. Од друга страна, била општествено активна во Социјалистичка Република Македонија, по завршувањето на Втората светска војна, во која била учесник во Народноослободителната борба: член на општествено-политички организации; секретар за образование, член на одборот за образование, наука и култура, член на Сојузниот комитет за наука и култура, член на Универзитетскиот совет на Универзитетот „Св. „Кирил и Методиј“, член на Советот на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, на Сојузот на друштвата по македонски јазик, делегат на Општествено-политичкиот собор на Собранието на СРМ, продекан на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, организациски секретар на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура итн.

Професорката Паноска била член на Редакцијата на „Енциклопедија на Југославија на Македонија“, член на редакции на повеќе научно-стручни списанија (на два пати во списанието „Литературен збор“), член на Одборот за наградата „Гоце Делчев“, член на Комисијата за наука за наградата „11 Октомври“ итн. За својата богата и плодна активност била одликувана со повеќе признанија, меѓу кои се издвојуваат: „Орден за заслуги за народ со сребрени зраци“, „Орден на Републиката со сребрен венец“, наградата „Климент Охридски“, како и признанијата од институциите, каде што вградила дел од својата активност (Сојузот на друштвата за македонски јазик и сл.)

Професорката Ружа Паноска беше и: професор по предметите методика на македонскиот јазик и морфологија на македонскиот јазик на

Филолошкиот факултет при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, кои (да ги позајиме нејзините зборови што ги има искажано за професорот Тошев) „ги сакаше и со љубов ги предаваше“, а „таа љубов ја пренесуваше и на студентите“. Беше и ментор на успешно одбранети магистерски тези и докторски дисертации, а и член на комисији за одбрана на теми од областа на македонскиот јазик итн.

Професорката Ружа Паноска *е и ќе остане*: ... незаборавена професорка, која умееше да биде истовремено и строга и правична, чиј збор **СЕ СЛУШАШЕ**.

Впрочем, таа се залагаше „гласот на македонистите и на сите научни, образовни и културни работници ... да се чуе“ особено „во одбрана на чистотата на јазикот“, зашто, како што има кажано, „доволно сме паметни и мислам знаеме што ни е должност и професионална и општествена.“ ... И не ги делеше македонистите, поточно не ги заборавааше своите колеги од Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, туку, сосема спротивно, секогаш зборувааше за една фела: „За наша радост наставно-научната работа на Катедрата за македонски јазик и научната работа на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ континуирано се одвива и се развива по нагорна линија. На Катедрата работат редовни професори и вонредни професори, доценти, асистенти, лектори и помлади асистенти. Радува бројот на квалитетниот научен подмладок...“

Не можеше да стои рамнодушна кога станува збор за нарушувањето на литератураната јазична норма од говорителите и од институциите што се општествено задолжени да ја применуваат, за што сметаше дека секогаш може да се најде начин да се искаже своето незадоволство, по различни поводи, што го правеше доста успешно. Наоѓаше одмерени зборови: „Да го прифаќаме, почитувани присутни, убавото, а кон другото да се однесуваме со разбирање, без жолчност и желба за искористување на моментот за истурање на жолчноста. Никому тоа не му довело добро“. Сето она што го носеше и го поседуваше како доблест го сметаше за научено од своите професори: „На тоа нè учеа нашите почитувани професори“, кон што, без двомисла, денес, ние можеме да го кажаме за нашата професорка Ружа Паноска.

Научната мисла на професорката Паноска се препознава низ испишаните страници во над стотина трудови („Македонски јазик“, „Годишен зборник на Филозофскиот / на Филолошкиот факултет“, „Литературен збор“, „Просветно дело“ итн.), меѓу кои се издвојуваат и пет значајни книги за македонскиот јазик.

Погледнато тематски, научниот интерес на професорката Паноска може да се следи во повеќе научнојазични насоки.

Најпрвин ќе го споменеме акумулираното богато педагошко искуство од своето практично знаење и знањето на своите претходници (меѓу кои и оставината на своите професори), кое го издигна на научно-теориско ниво со

книгата „Методика на наставата по македонски јазик“ (Просветно дело, 1980; Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 1994), со што се потпиша како основоположник на оваа научна дисциплина во македонистиката.

Педагошкото искуство го препознаваме преточено и во методските единици на учебникот „Современ македонски јазик I и II дел“, кое доживеа повеќе изданија (1974, 1987, 1994), а е наменет за студентите што го слушаат предметот македонски јазик на нефилолошките факултети.

Својата учебникарска дејност професорката Паноска (во соавторство со проф. А. Цукески) ја реализира и преку „Прирачникот за лекторски вежби – почетен курс“ (1968), односно преку „Македонски јазик за странци – почетен курс“ (1977, 1980). Од една страна, можеме слободно да кажеме дека станува збор за современи изданија (во периодот на нивното објавување), а од друга страна, станува збор за градење на нова научна дисциплина – македонски јазик како странски и како немајчин.

Своја лексикографска реализација професорката Паноска наоѓа во создавањето „Македонско-руски речник“, односно „Македонско-полски речник“ (кон публикацијата „Македонски јазик за странци“), во соавторство со А. Цукески и М. Каранфиловски.

Со својата научна дејност во областа на уметничкиот јазик (јазикот на македонски писатели, на народната поезија и проза, како и со докторската дисертација што се однесува на јазикот на Владо Малески) и особено со употребата на современите научни методи во јазичните анализи, го препознаваме големиот влог во уште една научна дисциплина во македонистиката – стилистиката на македонскиот јазик.

Беседништвото, кај нас, го нема статусот на институционално изучување, меѓутоа, во македонистиката постојат беседи што можат да бидат добра подлога за тоа, меѓу кои, на прво место, би ги вброиле оние на професорката Ружа Паноска, по кои е препознатлива, а се во чест на нејните професори Крум Тошев и Блаже Конески.

Трудовите на професорката Паноска се неизбежни на рафтовите со научна литература од областа на македонскиот јазик, како во нашата, така и во странската средина. За афирмација и популаризација на македонскиот стандарден јазик особено придонесуваат јавните гласила, па оттаму името на професорката Ружа Паноска се појавува и на Телевизија Скопје (како стручен соработник на серијата „Бушава азбука“, со која израснаа многу генерации), и на Радио Скопје (со десет емисии за македонскиот литературен јазик на „Видици“, рубрика за југословенскиот аудиториум).

Кога зборуваме за професорката Ружа Паноска, не можеме да зборуваме за нејзината комплетна личност ако не го споменеме нејзиниот однос кон семејството. Не го криеше задоволството што има свој наследник во професијата.

Љубовта кон своите умееше ненаметливо да ни ја претстави како пример кога ги држеше своите предавања. (Моите колеги што слушаа методика на македонскиот јазик, во учебната 1985/1986 година, ќе се сетат за примерот што ни го даде на предавањето во врска со важната улога на наставникот во наставата, односно колку може да биде големо влијанието на наставникот. Имено, додека нејзините внуци близнаци пишуваа домашно по македонски јазик, професорката Паноска се вмешала и им кажала дека тоа што го пишуваат е погрешно, на што нејзините внуци ѝ одговориле: „Не е така. Ти, бабо не знаеш. Учителката ни кажа вака.“)

На нејзините часови ги совладавме методологијата и морфологијата на македонскиот јазик, научивме дека треба да се сака професијата и дека човек треба да се вложи до максимум ако сака да успее. Меѓутоа, исто така, научивме дека професионалниот ангажман не треба да го засени семејството, зашто *кога ќе дојдејте дома, треба да има ручек на масата*, како што велеше професорката. Ако се собере нејзината активност и пожртвуваност кон семејството, тогаш треба да се каже дека професорката Паноска е една од оние што ги заслужила најзначајните признанија и награди.

Професорката Паноска имаше однос кон сè и кон сите. Знаеше и да прекори, во чиј глас се чувствуваа нешто заштитнички, мајчински, на што не можевте да ѝ се налутите, а знаеше и да пофали, од што можеше да Ви стане непријатно. (Пред извесно време, професорката Ружа Паноска ми се јави за да ми се заблагодари (уште еднаш) за онаа статија што ѝ ја посветив во зборникот по повод седумдесетгодишнината од нејзиниот живот, кажувајќи во суперлативи. Ова не го пишувам за да звучи нескромно, туку сакам да истакнам дека ми даде до знаење колку само треба да се внимава додека се пишува, зашто не се знае дали и по извесно време исто ќе звучат напишаните зборови.)

На крајот нека ни биде дозволено да ги извлечеме воведните реченици од нејзината беседа одржана на 28. XI 1996 година посветена на професорите Блаже Конески и Крум Тошев:

„Се вели дека оние што отишле на вечна починка, живеат сè додека некој ги споменува.

И навистина секој жив човек го негува во себе чувството дека ќе постои на некој начин и кога судбината ќе му го определи вечниот мир ...“

Без да звучи патетично, уверени сме дека професорката Паноска ќе живее долго, зашто има кој да ја споменува.

Под овие редови е потпишана една студентка од генерацијата 1982–1986¹

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, lidijanturovska@yahoo.com

929 Лубаш, В.
811.16-05

IN MEMORIAM: Władysław Lubaś (5.6.1932–9.1.2014)

На 9 јануари 2014 година на 81-годишна возраст почина професорот Владислав Лубаш, еден од најголемите полски лингвисти од поново време, полонист, славист, виден светски експерт по прашања поврзани со функционирањето на јужнословенските јазици, па и на македонскиот јазик. Професорот Лубаш зад себе остави импозантно научно дело, еден навистина огромен и фантастичен творечки опус од над 750 публикации, од кои речиси 20 книги (индивидуално и коавторски), околу 400 *stricte* научни единици и рецензии; автор е на над 350 научно-популарни и публицистички трудови и учесник во над десетици интервјуа во печатените, во радио и телевизиските медиуми.

Беше научник од светски глас, почитуван меѓу колегите и неверојатно омилен кај студентите на кои им го посветуваше секој слободен миг не штедејќи го притоа ниту своето време, ниту своето здравје. Беше долгогодишен раководител на Катедрата за славистика при Институтот за полски јазик на Универзитетот во Ополе, директор на Институтот за полски јазик при ПАН во неговиот оддел во Краков, член на неколку јазични комисии во варшавското седиште на ПАН, лектор по полски јазик во Љубљана, (Словенија) и Белград (Србија). Предавал на сите позначајни полски универзитети, неговата *Alma mater* е Јагелонскиот универзитет во Краков, каде што ги стекнал сите свои највисоки научни звања и титули, почнувајќи од магистерските студии во 1956 година, преку докторатот во 1996 и хабилитацијата во 1971 година, како еден од најдобрите ученици и потоа соработници на големиот полски лингвист Витолд Ташицки.

Своите славистички студии ги има усовршувало на Белградскиот универзитет, но на научни специјализации престојувал и во Гетинген и Келн, како и на Каталонскиот универзитет во Барселона. Најпрвин е вработен на Катедрата за полски јазик на Јагелонскиот универзитет во Краков (1956–1971), а по својот хабилитациски труд се вработува и на Шлезискиот универзитет во Катовице каде што од 1973 година е еден од организаторите и прв декан на Филолошкиот факултет. Звањето вонреден професор го стекнува во 1976, а редовен во 1984 година. Во меѓувреме на истиот универзитет професорот Лубаш е избран и за проректор по настава, а од 1979 се враќа во својот Краков каде што од истата година па сè до 1991 е директор на гореспоменатиот Институт за полски јазик при ПАН. Беше организатор и прв претседател на Комисијата за социалингвистика при Меѓународниот

славистички комитет, основоположник и главен уредник на списанието „Социолингвистика“, а во 2006 година го доби престижниот докторат *honoris causa* на Белградскиот универзитет.

Професорот Владислав Лубаш беше човек со извонредно суптилен осет за тоа во кои научни средини треба да се промовираат и организираат славистички студии, па во 90-тите години од минатиот век отпочнува една нова етапа во својата научна кариера. Имено, во Ополе професионално организира славистички студии по најнов терк и од 1994 станува раководител на Катедрата за славистика при Институтот за полски јазик на новоотворениот универзитет кој ги продолжи традициите на старата ополска Виша педагошка школа, која истата година прерасна во Универзитет. Само да споменеме дека од овој центар потекнуваат, работеле или сè уште во него работат полонистички и славистички величини од форматот на Станислав Роспонд, Станислав Колбушевски, Жежи Пошпјех, Зѓислав Пјасецки, Станислав Гајда, Јацек Балух, Јулијан Корнхаузер, Кажимјеж Фелешко, Жежи Дамборски, Станислав Кохман, Антони Фурдал, Јан Мјодек, Богуслав Видерка, Ева Малиновска и други. Во оваа плејада значајни личности професорот Владислав Лубаш зазема една од централните позиции, а на ополската полонистика ѝ остави импозантно дело и голем број промовирани доктори и професори.

Последните две децении од неговиот животен и творечки пат професорот Лубаш ги помина токму тука, на Универзитетот во Ополе, а славистиката со која што раководеше доживеа полн процут. Отвори неколку нови студиски програми, воспостави соработка со бројни постјугословенски центри, како и со нашиот универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Покрај бохемистичките, коишто со оглед на географската блискост на Ополе со Чешка и беше логично да бидат организирани на високо ниво, веднаш оформи и српско-хрватски студии кои набргу по отворањето стекнаа огромна популарност кај младите студенти од регионот. Сместен меѓу двата големи центри, Вроцлав и Катовице, професорот Лубаш немаше никакви комплекси токму во релативно малото Ополе да оформи една солидна научна средина, најпрвин потпрена на ангажирање наставен кадар од цела Полска, а потоа и од Србија и Македонија. За таа цел ангажира редица врвни полски србокроатисти, како на пр. К. Фелешко и Ј. Корнхаузер, потоа воведе новини во наставата во кои стави акцент на социолингвистичките истражувања, во кои професорот Лубаш не само на полски, туку и на европски план беше еден од најголемите познавачи и аналитичари. За македонистиката од исклучителна важност беше тоа што, само четири години по формирањето славистички студии, од 1998 година отпочна со настава и по македонски јазик како втор словенски јазик, тенденција која што е одржана и до денешен ден и е забележана во сите хроники и билтени за полонистичко-славистичките студии на овој универзитет. Како личност која што од самиот

почеток беше задолжена за предавање на македонскиот јазик, а за што професорот Лубаш често лобираше кај факултетските и ректорски власти во координација со професорот Станислав Гајда, долгогодишниот директор на Институтот за полска филологија¹, набргу ми беше овозможено да предам и предмети од културолошки карактер што се однесуваа на македонската литература, фолклор и култура. Така веќе следната академска година имав ретка можност на ополската славистика, освен лекторски вежби, да водам предмети поврзани со македонската литература, а потоа и од областа на македонскиот фолклор и на крајот да се концентрирам во своите предавања на аспектите поврзани со функционирањето на македонскиот јазик од неговата социо- и етнолингвистичка природа, како и јазичната политика. Притоа мои и трудови на наши македонски колеги, професорот Лубаш објавуваше во списанието „Социolingвистика“ кое самиот го уредуваше, исто како и во „*Studia Slavica*“ или пак истите топло ги препорачуваше во други реномирани полски и странски списанија, па на тој начин македонскиот јазик стекнуваше уште поголема афирмација и промоција.

Од 2002 до 2009 година професорот Владислав Лубаш предаваше реторика и социolingвистика на Вишата бизнис школа во Домброва Гурнич, но контактите со својата „база“ во Ополе не ги напушти. Напротив, промовира уште неколку магистри и доктори, а од 2009 па сè до крајот на својот невообичаено плоден и богат живот, тој беше поврзан само со нашата ополска славистика. Освен што го красеа гореспоменатите особини како пожртвуван и несебичен професор, важеше за човек кој што секогаш сакаше нови предизвици. Иако веќе во поодминати години, тој доследно до самиот крај воопшто не робуваше на стандардните академски стереотипи и клишеа, со студентите воспоставуваше професионални и пријателски релации, но од нив секогаш бараше едно – да ги почитуваат од него зацртаните високи академски стандарди и да ги негуваат теоретско-лингвистичките принципи за кои им говореше на своите часови. Беше голем славистички ентузијаст и кризата во која што последните години се најде славистиката наука ја третираше како еден вид привремен застој предизвикан од вонлингвистички причини, многу повеќе отколку што веруваше во општораспространетата теза дека славистичките истражувања веќе навлегле во завршна фаза и според тоа нема веќе што да се истражува. Се секавам дека беше голем оптимист и често пати ми велеше: „Славистиката секогаш оди во пар со политиката, а таа оди во пар со јазичната политика. Така што кога во нашиот славистички свет сиве овие турбулентни тенденции ќе се потсмеират, таа повторно ќе се роди и ќе се пронајде некој нов модел околу кој ќе се вршат нови, уште посовремени истражувања“.

¹ Денес Институт за полонистика и културологија.

Професорот Владислав Лубаш беше неверојатно разновиден и универзален научник од највисока класа и формат. Неговите први научни трудови се од областа на ономастиката и има пишувано за личните имиња, за имињата на населени места, за топонимите и ред други теоретски прашања од оваа лингвистичка дисциплина. Во своите трудови особено во оние од компаративен карактер, посебно место заземаше и Македонија, односно нашата ономастичка наука за јазикот. Тие појави и процеси ги анализираше и од чисто ономастички агол, но и од нивната зборообразувачка и лексиколошка страна. Учесник беше на бројни состаноци, ономастички конференции и неформални средби со колеги од сиот ономастички свет, пошироко гледано. Дел од неговите позначајни трудови од оваа област, а што се однесуваат на македонската ономастичка ситуација, се следниве позиции: книгата на 200 страници под наслов *Słowotwórstwo południowosłowiańskich nazw miejscowych z sufiksami -ci, -ovci, -inci itp.*, (Katowice 1971); *Patronimiczne nazwy miejscowe z formantem -ci, -ovci/-evci, -inci w języku słoweńskim*, Onomastica XVI, 1971, 18–40; *Słowotwórstwo południowosłowiańskich nazw miejscowych z sufiksem -ci, [w:] Sprawozdania z posiedzeń komisji naukowych PAN O. w Krakowie, t. XIV/2 lipiec-grudzień 1970, Kraków 1971, 505–507*; потоа статијата во нашиот Литературен збор, том 1, *Транслација на сопствениите имиња во комуникативна ситуација*, Скопје 1985, 41–53; *Преведувањето на сопствениите имиња во индексот*, во: *Folia Philologica Macedono-Polonica*, 4, Скопје 1996, 30–34 итн. Исто така, професорот Лубаш има напишано долга и доста пофална рецензија за првиот том на *Речникот на презимињата кај Македонците* под редакција на Трајко Стаматоски (1994), објавен во сп. *Onomastica XLI*, 1996, 284–287.

Од областа на дијалектологијата, лексикологијата, јазичната кодификација и комуникација, професорот Владислав Лубаш има објавено доста значајни трудови и во други престижни македонски списанија. На пр. *Суштината на градската дијалектологија*, во: *Македонски јазик*, XXXII–XXXIII, 1981–1982, 417–431, потоа *Книжевни извори за речникот на современој полски јазик*, XXXVIII–XXXIX, 1988, 75–84, како и *Najnowsza polszczyzna oficjalna*, XL–XLI, 1989–1990, Скопје 1995, 307–314; потоа *Kiedy kodyfikacja może być skuteczna?*, во: *Прилози. Contributions*, МАНУ XI, т. 2, 1986, 83–89 и *Nazywanie osób w dialogu*, во: *Studia linguistica Polono-Jugoslavica* 5, 1987, 141–148. За одбележување е и трудот *Niezauważona rola frazeologizmów w polskim słownictwie potocznym* во Славистички студии бр. 10, објавен во Скопје 2002, 229–240. За ситуацијата на македонскиот јазик има напишано два труда објавени во Ополе и Љубљана: *O sytuacji języka macedońskiego*. *Slawistyka 2. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego*, Opole 1997, 23–29 и *Najnowsza sytuacja języków południowosłowiańskich w oczach polskich slawistów*, *Z polskich studiów slawistycznych. Seria 10. Językoznawstwo. Prace XIII Międzynarodowego Kongresu Slawistów w Lublanie 2003, Warszawa*

2002, 117–126. И од областа на јазичната политика професорот Владислав Лубаш има објавено труд во македонско списание (во коавторство со Марчин Лубаш), тоа е статијата под наслов *Дали е можна „европска“ јазична политика во словенските земји?*, објавена во зборникот од XXXII Научна конференција на XXXIII Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура во Охрид 15.VIII–17.VIII 2005, Скопје 2006, 65–74.

И токму кога станува збор за научните достигнувања на професорот Лубаш во областа на јазичната политика, би можело да се испишат стотици страници и повторно е прашање дали таа анализа би била доволна да се опфати макар дел од овој опус. Последните години тој ги посвети исклучиво на оваа лингвистичка област која во компилација со истражувањата во доменот на националниот и јазичниот идентитет, во последнава деценија и половина стана негов препознатлив научен и уникатен бренд. Владислав Лубаш во овие води се снаоѓаше беспрекорно со оглед на тоа што совршено го познаваше актуелното општествено-политичко милје во словенскиот свет, особено во контекст на неговиот јужнословенски јазичен и политички дискурс. Неговата книга под наслов *Polityka językowa. Komparacja współczesnych języków słowiańskich 4* (Opole 2009) во тукашниот полонистички свет се смета за канон и претставува компетентно поставување еден вид граници во областа на јазичната политика во конфронтација со јазичната култура и културата на говорот. Во оваа потесна специјалност, професорот Лубаш беше врвен светски експерт кој своите тези ги доведе речиси до перфекција. Посоченава книга за споредбата на современите словенски јазици во областа на јазичната политика, на речиси 550 страници, Професорот ја обмисли на следниов начин. Поделена е на пет поглавја, според следниве заглавни наслови:

1. Политички, општествено-културни и демографски промени во посткомунистичките земји,
2. Јазичната политика наспроти јавната комуникација и групниот идентитет,
3. Јазичната политика во СССР и бившата Југославија,
4. Држави и јазици и
5. Старото и новото во јазичната политика на словенските посткомунистички земји.

За македонската јазична, општествено-политичка и културна ситуација најинтересни се третото и четвртото поглавје, додека од аспект на социолингвистиката, на интерперсоналната комуникација и појавите поврзани со функционирањето на словенските јазици во областа на масовната култура, најпрецизни согледби посочува во преостанатите поглавја. Професорот Лубаш, иако полонист и славист, пред сè одличен познавач на српско-хрватските јазични антагонизми, предава еден јасен и концизен преглед на проблемите од областа на јазичната политика и во преостанатите

словенски јазици, па дури и кај тие со помал број говорители како што се на пример лужичките јазици. Македонскиот јазичен и политички дискурс е опфатен на речиси 25 страници во четвртото поглавје, каде што професорот Лубаш многу објективно и поткпрено со низа цитати и факти реално ја отсликува – она што за нас е најважно – македонската јазична ситуација во континуитет! Во овој контекст ја истакнува необичната симбиоза што постои во нашата средина во однос на националната идентификација со македонскиот јазик, притоа не заборавајќи да го потенцира нашиот национален *conditio sine qua non*, каде што јазикот претставува еден своевиден услов без кој не е можно нашето државотворно постоење. Не пропушта да истакне за локалните и регионалните опструкции со кои се среќава(л) македонскиот современ јазик, т.е. за соседните негирања од страна на соседните држави и други странски фактори, како и непријателскиот однос кон истиот од страна на претставници на македонските национални малцинства:

“[...] во Македонија од завршувањето на Втората светска војна, како што македонскиот јазик стекнуваше сè пошироко признавање, во тоа и меѓународно, во политичкиот, научниот и културниот живот по успешно извршената кодификација (1945–46), истовремено се формира став за загрозеноста на овој јазик од страна на најблиските соседи и малубројни, но влијателни странски политички и научни средини”².

Во оваа анализа на македонските јазични состојби професорот Лубаш дава и опширен осврт на статусот, престижот и функционалното значење на македонскиот јазик кои тој ги стекнал и покрај силните демографски и религиозни влијанија со кои досега и во моментов се среќавало македонското општество. Во овој дел од анализата посочува неколку цитати од македонски авторитети во оваа потесна област, како што се Л. Минова-Ѓуркова и А. Ѓуркова, притоа давајќи доста релевантни факти и оценки за Законот за употреба на јазиците и практичната примена на македонскиот јазик во мултиетничките средини, каде што сите национални и етнички групи имаат свои загарантирани права по однос на употребата на својот мајчин јазик. Во тој контекст, на крајот од анализата, посочува неколку решенија од Уставот на РМ во кои се согледуваат и содржат овие параметри. Во делот во кој се осврнува на дијалектната база и историските влијанија врз формирањето на посебноста на македонскиот јазик, професорот Лубаш дава доста опширен осврт на јазично-историските состојби поврзани со старословенската основа на македонскиот јазик и злоупотребите на бугарските научници претставувајќи ја оваа ситуација во поинаква светлина, притоа присвојувајќи ги придобивките и правото на сите досегашни генерации етнички Македонци

² Lubaś W. *Polityka językowa. Komparacja współczesnych języków słowiańskich*, t. 4, Opole 2009, 386–387.

својот јазик да го нарекуваат онака како што го чувствуваат и со кој се идентификуваат. Околу самата дистинкција околку нарекувањето на старословенскиот јазик во однос на старобугарскиот, како што го нарекува бугарската јазична средина, професорот Лубаш го пишува следново:

„Во секој случај, кога се бараат традициите на етничката култура, а тоа го прави секој народ кој е свесен за својот идентитет и истово го прават и современите Македонци, треба да се послужиме со најстарите елементи од минатото. Како и да го наречеме јазикот на кој се напишани најстарите словенски литургиски текстови, од нив не можеме да ги исклучиме македонските територијални и културни елементи. Тие се содржат во традицијата на црковната писменост од најстаро време, т.е. од IX век, а исто така и од подоцнежниот период“³.

Како клучен за неговиот развој, професорот Лубаш го посочува нашиот јасно препознатлив преродбенски XIX век, притоа истакнувајќи го големото дело на најстарите наши претставници од овој период како што се Т. Синаитски, П. Зографски, К. Шапкарев, Д. Миладинов, Гр. Прличев и К. Мисирков. Ја истакнува трослојноста на македонскиот јазичен континуитет, прецизно и доследно според тоа како што и ние ја прифаќаме нашата наука за јазикот. Како прво, појавата на текстови од раното средновековие со варијантна граматичка и лексичка структура, второ, го позиционира значењето на периодот на споменатата Преродба како период во кој се среќаваат различни тенденции, но со изразита ориентација кон македонска јазична еманципација, а трето, осврнувајќи се на миговите непосредно пред и по официјалната кодификација, укажува на она што за нашиот македонски јазик е едноставно идентификациски *spiritus movens*:

„Функционалноста на овој јазик била ограничувана со надворешни пречки, пред сè заради отсуството на самостојна македонска држава и како резултат на тоа настанувала потреба тој да се подложи на влијанијата на државите кои ривализирале меѓу себе администрирајќи ја во минатото македонската територија. Во секој случај, не може да се каже дека историјата на македонскиот литературен јазик започнува дури по Втората светска војна. Таа си има свои длабоки корени во десетвековната традиција, споделувана низ одредени периоди со други народи, но изразито означувана преку својата културна самостојност и писменост, кои предизвикуваа постоење на свест за „посебност“ и етнос, исто како и на македонскиот јазик што го одделуваат од културниот етнос на бугарскиот и српскиот јазик“⁴.

Во завршниот дел од ова потпоглавје, професорот го разгледува комплексниот карактер на македонската јазична политика во контекст на севкупната грижа за македонското јазично наследство, како во границите на

³ Ibidem, 393.

⁴ Ibidem, s. 395.

Република Македонија, така и во средините каде што живеат Македонци како национални малцинства (Грција, Албанија и Бугарија), а кое што се согледува преку одличната организација на нашите институции, тела и органи. Ги набројува исто така и најголемите научни дела од областа на македонистиката, објавувањето на бројните речници и научни списанија што настанале во нашата академска средина, ги посочува сите најважни институции што се занимаваат со македонскиот јазик (Институтот за македонски јазик „К. Мисирков“, Катедрата по македонски јазик при Филолошкиот факултет, Македонската академија на науките и уметностите) и ги истакнува масовните учества на македонските лингвисти на меѓународен план, т.е. учеството во меѓународни проекти како што се изработка на атласите и речниците, како и работата во бројните славистички комисији. Посебно место зазема освртот на плодната полско-македонска соработка на јазичен план и заслугите на професорите Б. Конески, З. Тополинска, Б. Видоески, Т. Стаматоски, В. Пјанка, К. Фелешко, С. Гајда, Л. Минова-Ѓуркова и други. Ги споменува и предводниците на оваа соработка, великаните М. Малецки, З. Голомб и А. Заремба. Во оваа елитна група секако припаѓа и самиот тој, за што пред извесно време по повод прославата на 50-годишнината на полонистиката при нашиот Филолошки факултет, професорот Лубаш доби пригодна благодарница.

Сосема на крајот, ќе си дозволам неколку приватни рефлексии поврзани со нашата непосредна комуникација. Професорот Лубаш беше неверојатно работлив човек, но доста едноставен и скроман, од далечина зрачеше со комуникативна едноставност и неверојатна човечка добрина. Последните години на професорот поминаа во неверојатно голема посветеност кон семејството, пред сè на здравјето на својата тешко болна сопруга, а самиот исто така имаше големи здравствени проблеми за кои знаеја само неговите најблиски соработници, иако никогаш не се жалеше и постојано беше подготвен и за конкретен совет, и за шега. На испратени електронски писма одговараше со неверојатна брзина, не можам да се сетам дека некој од неговите најблиски соработници кога и да е, имал проблем во комуникацијата со него. Истово го потенцираа и нашите студенти коишто постојано се чудеа како еден ваков професор, во поодмината возраст, може со нив да одржува толку чест и динамичен контакт. За нив имаше специфично мислење, еднаш при една пригода ми рече: „Драг Здравко⁵, немој да бидеш загрижен доколку некој од твоите студенти не завршил некоја задача, не го

⁵ Се чувствував невообичаено почестен и привилегиран што професорот Лубаш во непосредната комуникација ми се обраќаше со „ти“. Малку кој од неговите соработници, па дури и помладите, имаше ваква исклучителна чест особено ако се земе предвид дека ова е појава што во полските академски кругови е речиси незамислива од аспект на универзитетската хиерархиска поставеност и академска култура во комуницирањето.

сработил она што си му го посочил или те разочарал, ги изневерил твоите очекувања. Во денешно време на динамичен живот и брз технолошки развој, од сто студенти – вистински потенцијал за активна соработка поседуваат само десетмина, а од нив само еден или двајца студенти ќе продолжат по нашите патеки. На тој еден сконцентрирај се, нему јасно покажи му го патоказот и ќе видиш дека иднината нема да те демантира дека некаде си погрешил“. На студентите им даваше слободна рака при изборот на теми, начинот на конципирање на трудовите и при нивната анализа. Ретко радикално и од корен поправаше трудови на свои штитеници аргументирајќи дека „на младите секогаш треба да им се даде шанса, а доколку често им ги поправам нивните трудови тоа би значело дека јас се потпишувам под нив, а доколку им ги оставам вака како што напишале – самите ќе увидат дали имаат смисол за наука или не“.

Од македонските лингвисти особено ја ценеше и многу му значеше соработката со нашите еминентни професори Б. Конески, Б. Видоески, Т. Стаматоски, Т. Димитровски, Б. Корубин, М. Каранфиловски, Љ. Спасов, Л. Минова-Ѓуркова, Ж. Цветковски, Д. Пандев, С. Бојковска, С. Веновска-Антевска, М. Миркуловска, Л. Танушевска и многу други за кои редовно пред моите патувања во Македонија по неколку пати ме потсетуваше да им ги пренесам неговите срдечни поздрави. Редовно обезбедуваше помош на македонски научници коишто се упатуваа на студиски престои во Полска, пред сè во Краков, Катовице и Ополе, исто така остваруваше жив и постојан контакт со другите значајни полски македонисти како што се З. Тополинска, В. Пјанка, К. Вроцлавски, Ј. Соколовски, Ј. Русек, К. М.SOLEЦКА, М. Кавка, гореспоменатиот доста близок соработник К. Фелешко и уште со многу други. Иако по образование пред сè полонист и србокроатист, професорот Лубаш секогаш Македонија и судбината на македонскиот јазик ја гледаше како еден од неговите основни научни приоритети, особено го истакнуваше неговото значење во дооформувањето на нашата национална свест по нашето целосно осамостојување во 1991 година. Беше голем вљубеник на Балканот, неговата култура пошироко сфатена. Слушаше музика од сите простори од регионот, се воодушевуваше од природните убавини од Македонија до Словенија, ги истакнуваше убавините на македонската природа и на нашиот древен Охрид. Со радост доаѓаше кај нас во Македонија и секогаш при враќањето во Полска го истакнуваше топлиот гостопримлив однос што го имаа кон него сите колеги од Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Катедрата за македонски јазик и Катедрата за славистика и полонистика при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ на нашиот Универзитет, како и колегите од МАНУ. Самиот лично имав голема привилегија и исклучителна чест да бидам не само соработник, туку и семеен пријател на овој голем професор и пред сè човек со големо и скромно срце, кој засекогаш ќе остане во моите сеќавања како личност која на мојот

професионален ангажман во Полска му даде еден поинаков лик. А генерациите што ги остави зад себе, ќе имаат што да читаат и да научат од Него. Професорот Владислав Лубаш замина во вечноста, а неговото огромно дело вечно ќе го трасира патот на многу идни поколенија полски и странски лингвисти. Лингвистичкиот свет загуби научник од највисок формат, а Македонија искрен и несебичен пријател.

Нека Му е вечна слава!

Здравко Стаматоски⁶

⁶ Универзитетот во Ополе, zstamoski@uni.opole.pl

За издавачот:
д-р Мери Цубалевска, в.д. директорка
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје

Лектура:
Лилјана Макаријоска
Фани Стефановска-Ристеска
Еленка Стоевска-Денчова
Гоце Цветановски

Компјутерска обработка:
Винсент-графика

Тираж:
300 примероци

Печат:
Винсент-графика